İBNU'L-ESÎR el-CEZERÎ

Câmiu'l Usûl

Tercüme ve Şerh

Prof. Dr. Kemal Sandıkçı

Prof. Dr. Muhsin Koçak

1

ensar

İBNU'L-ESÎR EL-CEZERÎ

جامع الأصول

من أحاديث الرسول

CÂMİU'L-USÛL

C.1

ENSAR NEŞRİYAT
Ticaret Anonim Şirketi

ISBN : 978-9944-704-34-2
Sertifika No: 0107-34-007151

Kitabın Adı
Câmiu'l-Usûl 1

Yazarı
İbnu'l-Esîr El-CEZERÎ

Yayına Hazırlayan
Hüseyin KADER

Tercüme
Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI
Prof. Dr. Muhsin KOÇAK

Kapak Düzeni
Erhan Akçaoğlu

Baskı
Acar Basım ve Cilt Sanayi TİC. A. Ş.
0212 422 18 34

1. Basım
Mart 2008

İsteme Adresi
Kıztaşı Cad. No: 10 Fatih-İstanbul
Tel : (0212) 491 19 03-04
Faks : (0212) 491 19 30
www.ensarnesriyat.com.tr ensar@ensarnesriyat.com.tr

İBNU'L-ESÎR EL-CEZERÎ

جامع الأصول

من أحاديث الرسول

CÂMİU'L-USÛL

Tercüme ve Şerh:
Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI Prof. Dr. Muhsin KOÇAK

C.1

İstanbul 2008

Bu ciltte yer alan *Kitabu'l-İ'tisâm, Kitabu'l-Îlâ ve Kitabu'l-Âniye* adlı bölümlerin tercüme ve şerhi Prof. Dr. Muhsin Koçak tarafından, diğer bölümlerin tercüme ve şerhi ile kitabın redaksiyonu Prof. Dr. S. Kemal Sandıkçı tarafından yapılmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahîm olan Yüce Rabbimizin adıyla başlıyoruz.

Allah'a sonsuz hamd ü senalar olsun. Yalnız O'na kulluk eder, yalnız O'na hamdeder ve yalnız O'ndan yardım isteriz. Nefislerimizin kötülüklerinden O'na sığınırız. O kimi hidâyete erdirirse, kimse onu doğru yoldan saptıramaz. O'nun sapıklığa düşürdüklerini de kimse doğru yola getiremez.

Yegâne önderimiz ve hidâyet rehberimiz olan şanlı Rasûlü Hz. Muhammed'e (as.), âline, ashabına ve etbâına da salât ve selâm eyleriz.

***

İnsan, Yüce Mevlâ'nın en mükerrem yaratığıdır. Bütün ihtişamıyla dünya da, onun yararlanması için yaratılmıştır. Yüce Allah, insana akıl vermiş, irâde ve güç vermiş, sınırlı da olsa dünyada bir yaşama süresi takdir etmiştir. Bu süre içinde dünyayı da onun emir ve hizmetine sunmuştur.

Yeryüzünde hayatın başladığı andan itibaren düzenin devamı, insanın huzur ve mutluluğu ve hayatın âhenkle sürmesi için de sürekli Peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Böylece en mükerrem varlık olan insanın, yaratıcısı ile olan bağını hiç kesmemiş, verdiği bunca nimet ve lütfunun yanında hidâyet yolunu da göstermiştir. Dünyada ve âhirette mutluluğa giden yolu açmış, aydınlatmış, felâketten ve ebedî azaptan da îkaz edip sakındırmıştır.

İslâm dini, **Hz. Âdem**'den itibaren teselsül ede ede gelen ve nihayet en mütekâmil seviyesine Hz. Muhammed'in (as.) şahsında ulaşan dinlerin sonuncusu ve ekmelidir. Yüce Allah, son Peygamberinin şahsında bütün insanlığa lütfeylediği İslâm ile, hidâyet yolunu son olarak bir defa daha göstermiş, ebedî felâketten insanlığı bir defa daha îkaz etmiş, kıyâmete kadar devam edecek ve hayatın her şubesini tanzim edecek olan mükemmel bir nizamın ana ilkelerini vaz' etmiştir.

***

Şüphe yok ki bu dinin en önemli kaynağı, lafzı ve manası ilâhî olan ve bu yönüyle yeryüzünde başka hiçbir eserde bulunmayan bir kudsiyete sahip olan, kendisinde en küçük bir hatanın bulunmadığı Allah tarafından garanti edilen **Kur'ân-ı Kerîm**'dir. O, sahip olduğu genel hüküm ve prensipleriyle kıyâmete kadar sürecek olan hayatı bütün yönüyle kucaklar, her zaman ve mekânın problemlerine çözüm getirmeyi amaçlayan genel ilkeler koyar.

***

Kur'ân-ı Kerîm, şüphesiz ki her meseleyi tek tek ele almaz. Teferruatla uğraşmaz. O, daha çok genel prensipler koyar. İşte Kur'ân'ın ele almadığı konulara ışık tutacak, O'nun genel prensiplerini açıklayacak ve O'nda olmayan hususları vaz' edecek olan da Allah'ın Rasûlü'dür.

Öyleyse İslâm dininin ikinci kaynağı da Hz. Muhammed'dir, O'nun sünneti ve hadîsleridir. Rasûlullah'ın (as.) hadîsleri, Kur'ân'da bulunmayan bir çok konuları ihtivâ etmesi yanında, bizzat Kur'ân'ı da tefsir eder; O'nun mücmelini tafsîl, mutlakını takyîd, müşkilini tavzîh, âmmını tahsîs eder.

Hz. Peygamber bir hadîslerinde şöyle buyururlar:

"Bana Kur'ân ve O'nunla birlikte O'nun benzeri verildi..."[1]

Buradaki **"O'nunla birlikte O'nun benzeri"** ifâdesinden maksat, şüphesiz ki Allah Rasûlünün hadîsleridir.

Meşhur muhaddislerden **Yahya b. Ebî Kesîr**[2] de;

"Kur'ân sünnete muhtaçtır, ama sünnet Kur'ân'a muhtaç değildir"[3] der.

Şüphesiz ki burada, Kur'ân'ın izaha muhtaç genel prensiplerinin hadîsler tarafından vuzûha kavuşturulması hususuna işaret edilmektedir. Hiçbir zaman Kur'ân hadîsi izah edip açıklamaz, aksine hadîs Kur'ân'ı izah edip açıklar. Bu sözle, asla hadîsin Kur'ân'dan daha önemli olduğu kastedilmemiştir. Kur'ân genel prensipler koyar, hadîs ise bunları açıklar, izah eder, detayını ve pratiğini gösterir. Eğer hadîs olmasaydı, Kur'ân'ın doğru anlaşılmasında sıkıntı yaşanabilirdi. Hadîs olmasaydı, İslâm'ın en bâriz göstergesi olan namazı nasıl kılacağımızı, zekâtı nasıl vereceğimizi, haccı nasıl yapacağımızı da bilemezdik. Kur'ân-ı Kerîm'de namazla ilgili yüzlerce âyet vardır. Ama hiçbir âyette namazı ne zaman, ne kadar, nasıl ve kaç rekât kılacağımıza dair bir bilgi yoktur. Hatta "**salât**" kelimesinin bugün kıldığımız namazı ifâde ettiğine dair bir bilgi de yoktur. Bütün bunları biz sünnetten öğreniyoruz. İşte yukarıdaki "**muhtaçtır**" sözcüğü, bu anlamda bir ihtiyacı ifade etmektedir. Aslında burada muhtaç olan Kur'ân değil, bizim aklımız ve idrâk kabiliyetimizdir. Aynı husus zekât için de bahis konusudur. Pek çok âyette verilmesi emredilen zekâtın ne olduğu, nasıl, ne zaman, ne miktarda ve hangi mallardan verilmesi gerektiğine dair Kur'ân'da

---

[1] **Ebû Davud**, Sünnet, 6.

[2] **Ebû Nasr, Yahya b. Ebî Kesîr (Salih) b. el-Mütevekkil et-Tâî el-Yemâmî:** ö. 129/746. Aslen Basralıdır, ama **Yemâme**'de ikamet etmiştir. Bazı kaynaklarda tabiîlerden olduğu belirtilirken bazılarında sahabîlerden hiç kimseyi görmediği söylenir. Kendisinden Evzâî, Hişâm ed-Destüvâî ve Yahya'l-Ensârî rivâyet etti. Zührî'den sonra **Medîne**'nin en büyük muhaddisi gösterilir. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edildi. Genelde sika kabul edilmekle birlikte tedlis yaptığı rivâyet edilir. **Yemâme**'de vefat etti.

[3] **Dârimî**, Mukaddime, 49.

hiçbir bilgi yer almamaktadır. Bunları da sünnetten öğreniyoruz. Dolayısıyla "**muhtaçtır**" sözü, bu anlamda bir ihtiyacı dile getirmektedir.

Ahzâb sûresindeki; *"**Allah ve melekleri Peygamber'e SALÂT etmektedirler; ey iman edenler, siz de O'na SALÂT edin!**"* âyeti nâzil olunca, Müslümanlar bu salât'ın nasıl yapılacağını bilemediler, çünkü âyet-i kerîmede bu konuda herhangi bir bilgi yoktu. Konuyu Hz. Peygamber'e sormuşlar ve O da kendilerine salli-bâri dualarını öğretmişti.[4] İşte bu anlamda sünnete ihtiyaç vardır.

Dârimî'nin *Sünen*'inde; "**Cibrîl, Rasûlullah'a (as.) Kur'ân'ı indirdiği gibi sünneti de indirdi**"[5] rivâyeti yer alır.

Bu cümlenin mutlak olarak her şeyi kapsadığını iddia etmek elbetteki doğru olmaz. Yani Hz. Peygamber ne yaptı ve ne söyledi ise, istisnasız hepsi Cebrâîl'in öğrettikleridir, denemez elbette. Ama sünnet olarak bilinen şeylerin, onun tarafından kendisine bildirildiği söylenebilir. Hatta Hz. Peygamber'in herhangi bir konuda yanlış yapmaktan veya yanlış konuşmaktan korunduğu da herhalde inkâr edilemez.

Hz. Peygamber'in sözlerinin vahiyle irtibatlı olduğunu gösteren pek çok örnek vardır. O'nun pek çok sözünün, vâkıaya uygun düştüğü halde Kur'ân'da o konuda herhangi bir bilginin bulunmaması, o sözün vahiyle irtibatını gösterir. Bu konuda bazı örnekler kaydedelim:

1- Hz. Peygamber, **Hâtıb b. Ebî Beltea**'nın Mekkelilere, müslümanların savaşa hazırlandıklarını bir mektupla ihbar ettiğini haber veriyor. Hemen **Hz. Ali** ile **Zübeyr** ve **Mikdâd**'ı yola çıkarıp; "**Hâh havzasına gidin, orada mahfe içinde bir kadın bulacaksınız, onda bir mektup var, mektubu alın**

---

[4] **Buharî**, Daavât, 32; Enbiyâ, 8; Tefsîr, 33/10; **Müslim**, Salât, 17/65-66; **Muvatta**, Kasru's-Salât, 22/67; **Tirmizî**, Tefsîr, 34/3220; Salât, 351/483; **Ebû Davud**, Salât, 183/976, 980, 981, **Nesaî**, Sehv, 49, 51.

[5] **Dârimî**, Mukaddime, 49.

getirin!" buyuruyor. Onlar da hemen gidip aynı yerde gördükleri bir kadında söz konusu mektubu buluyorlar.[6] Ehlince malum olduğu üzere bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'de herhangi bir işaret dahi yoktur. Hz. Peygamber de kâhin olmadığına ve fala da bakmadığına göre, bu bilgiyi mutlaka bir yerden almıştı. Hiç şüphesiz ki bu bilginin kaynağı Cebrâîl idi. İşte bu olay, Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında da vahiyle irtibatlı olduğunu göstermektedir.

2- Bilindiği üzere Cuma namazını Hz. Peygamber hicret sırasında Kubâ'dan ayrılıp Rânûna vâdisinde Benû Sâlim yurduna ulaştığında kılmıştı. Ama bildiğimiz kadarıyla Cuma namazının farziyetiyle ilgili herhangi bir âyet yoktu. Bu âyet çok sonra nâzil oldu; namaz sırasında bir ticaret kervanının geldiğini gören müslümanların, Hz. Peygamber'i minberde bırakıp dışarı çıkmaları üzerine Cuma âyetleri geldi. Hatta **Süleyman Ateş**; *"Cuma namazı Mekke devrincdenberi vardı ve Peygamber'in sünneti olarak devam etmekte idi. sonra hicretin dört veya beşinci yılında nâzil olan âyetle farz kılındı"*[7] demektedir. Ama Hz. Peygamber böyle bir namazı nerden ve nasıl düşünmüş olabilir? Kanâatimizce Hz. Peygamber'in, öğle namazını bile ıskat eden bu kadar önemli bir namazı kendi kafasından koymuş olması mümkün değildir, bu mutlaka vahyin emri olmalıdır. Halbuki Cuma namazının farziyetini ifâde eden âyet, hicrî 4. veya 5. yılda nâzil olmuştu. Ama Hz. Peygamber, Kur'ân'da yer almamasına rağmen Cuma namazını kılma emrini mutlaka vahiy yoluyla almış olmalıdır. Bu örnek de O'nun Kur'ân dışında da vahye muhatap olduğunu gösterir.

3- **Mûte** savaşı cereyan ederken, kendisi **Medîne**'de bulunan Hz. Peygamber'in savaşın cereyan tarzını ve komutanların birer birer şehîd edildiklerini ashâbına anlatırken görüyoruz: **"Şimdi Zeyd**

---

[6] **Buharî**, Megâzî, 9, 46; Cihâd, 141, 195; Tefsîr, 60/1; İsti'zân, 23; İstitâbe, 9; **Müslim**, Fedâilu's-Sahâbe, 108; **Tirmizî**, Tefsîr, 60/1.

[7] **Süleyman Ateş**, IX, 438.

sancağı aldı ve şehîd oldu. Sonra Cafer sancağı aldı, o da şehîd oldu. Şimdi sancağı Abdullah b. Revâha aldı ve o da şehîd oldu..."[8] Bu bilgiler Kur'ân-ı Kerîm'de bulunmadığına göre, bunları kendisine birisinin haber vermiş olması gerekir, ki bu da hiç şüphesiz Cebrâîl idi. Bu da O'nun Kur'ân dışında vahiy aldığını gösteren bir örnektir.

4- Hz. Peygamber **Bedir** savaşı öncesinde eliyle tek tek gösterip; **"burası falanın öldürüleceği yerdir..."** diyerek müşriklerin öldürülecekleri yerleri gösteriyor. Enes b. Mâlik diyor ki: *"Vallahi onlardan hiç biri, Allah Rasûlü'nün gösterdiği yerin dışında öldürülmedi"* demektedir.[9] Bu konuda Kur'ân'da herhangi bir âyet bulunmadığına göre, acaba Hz. Peygamber bu bilgiyi nereden almıştı?

5- **Hayber**'de bir Yahudi kadını Hz. Peygamber'e yemek ikram etti, ama O'nu öldürmek amacıyla yemeğe koyduğu eti zehirledi. Allah'ın Rasûlü ağzına ilk lokmayı aldığında; **"yemekten elinizi çekin, çünkü et bana zehirli olduğunu söylüyor"** diyerek arkadaşlarını ikaz ediyor. Sonunda gerçekten etin zehirli olduğu anlaşılıyor.[10] Bu durumdan Hz. Peygamberin bilgilendirildiğini ifade eden herhangi bir âyet Kur'ân'da yoktur. Pişirilen etin konuşması mümkün olmadığına göre, onun zehirli olduğunu Hz. Peygamber'e Cebrâîl'den başka kim haber vermiş olabilir?

6- **Hudeybiye** sulhu yapılırken zaincirlere bağlı olarak gelen **Ebû Cendel**, Kureyş murahhası olan babası **Süheyl b. Amr**'a yaklaşıyor, **Hz. Ömer** de geliyor ve belindeki kılıcını alabilmesi için **Ebû Cendel**'e doğru iyice yaklaşıyor. Maksadı, belindeki kılıcını **Ebû Cendel**'in alması ve onunla babasını öldürmesi...

---

[8] **Buharî**, Cenâiz, 4, 41, 46; Megâzî, 44, 45; Cihâd, 7, 193; Menâkıb, 19; Fedâilu'l-Ashâb, 25; **Müslim**, Cenâiz, 10/30; **Ebû Davud**, Cenâiz, 25/3122; **Nesaî**, Cenâiz, 14, 27.

[9] **Müslim**, Cihâd, 17/6; 30/83; **Ebû Davud**, Cihâd, 125/2681; **Nesaî**, Cenâiz, 117.

[10] **Buharî**, Cizye, 7; Hibe, 28; Tıp, 55; Megâzî, 42; **Müslim**, Selâm, 18/45; **Ebû Davud**, Diyât, 6/4508.

Bunu fark eden Hz. Peygamber; "**ya Ömer! Belki bu adam yarın öyle bir hizmet yapacak ki, bunun için kendisine teşekkür edilecektir**" buyuruyor. Aynı **Süheyl Mekke** fethinde İslâm'a giriyor. Sonra Hz. Peygamber'in vefatı sırasında Mekke'de görülen şaşkınlığı ve irtidat belirtilerini; "**ey Kureyş! İslâm'a en son siz girdiniz; sakın ilk çıkan sizler olmayın!**" diye çok müessir bir konuşma ile önlüyor.[11] Süheyl'in ilerde böyle bir hizmet göreceğine dair Kur'ân'da herhangi bir âyet bulunmadığına göre bu bilgiyi Allah'ın Rasûlüne acaba kim vermiş olabilir?

7- Habeş kıralı **Necâşî** öldüğünde Hz. Peygamber bunu ashâbına haber vermiş ve onun gıyabî cenaze namazını kılmıştı.[12] **Necâşî**'nin öldüğü zamana dair Kur'ân-ı Kerîm'de herhangi bir âyet bulunmadığına göre Allah'ın Rasûlü bunu vahiyden başka hangi kaynaktan öğrenmiş olabilir?

8- Hz. Peygamber'in **Ci'râne**'de bulunduğu sırada, kendisine kokular süründükten sonra ihrama giren bir adam geliyor ve bu yaptığının ihram yasaklarına girip girmediğini soruyor. Rasûlullah (as.) cevap vermiyor. Aradan bir müddet geçtikten sonra adamı çağırıyor ve ona; "**üzerindeki kokuları yıka ve umreni yap!**" buyuruyor. Hz. Peygamber'in başlangıçta cevap vermemesinin sebebi, ne cevap vereceğini bilmemesidir. Daha sonra cevap verdi; çünkü Cibrîl kendisine sorunun cevabını getirmişti.[13] Ama bu cevabı biz Kur'ân'da göremiyoruz. Çünkü Allah'ın Rasûlü'ne (as.) gelen vahiy, sadece Kur'ân âyetlerinden ibaret değildi.

9- Birgün Hz. Âişe, Rasûlullah'a (as.); "**bana bir Yahudi kadını geldi ve; '*sizler kabirde imtihan edileceksiniz*' dedi**" diye anlattı.

---

[11] Bkz., **Câmiu'l-Usûl**, hadîs no; 6108.

[12] **Buharî**, Cenâiz, 4, 53, 54, 55, 60, 64; Menâkıbu'l-Ensâr,38; **Müslim**, Cenâiz, 22/62-67; Muvatta, Cenâiz, 5/14; **Ebû Davud**, Cenâiz, 62//3204; **Tirmizî**, Cenâiz, 37/1022; 48/1039; **Nesaî**, 72, 76.

[13] **Buharî**, Hac, 17; **Müslim**, Hac, 1/6-10; **Nesaî**, Hac, 29.

Bunu duyan Hz. Peygamber irkildi ve; **"ancak Yahudiler kabirde imtihana çekilir"** dedi. Ama birkaç gün sonra; **"bana sizin kabirde imtihana çekileceğiniz vahyedildi"** buyurdu.[14] Biz aradığımız halde Kur'ân'da bulamıyoruz, ama Allah'ın Rasûlü'ne (as.) böyle bir vahiy gelmiş.

10- Kureyş'in önde gelenlerinden azılı müşrik **Ümeyye b. Halef**, sahabîlerden **Sa'd b. Muâz** ile ciddi bir tartışmaya giriyor. Bir ara **Sa'd**; **"vallahi ben, Rasûlullah'ın (as.) seni öldüreceğini söylediğini duydum"** diyor. Büyük bir korkuya kapılan **Ümeyye**, karısına gidip olan biteni anlatıyor ve sonunda; **"Muhammed asla yalan söylemez; O bir şey dediyse mutlaka olur. Binâenaleyh bundan böyle ben Mekke'den asla ayrılmayacağım"** diyor. Bilâhare **Bedir** savaşına karar verilince, **Ümeyye** Kureyş ordusuna katılmak istemez. Ama **Ebû Cehil**'in; **"sen eşraftan birisin, sen orduya katılmazsan diğer insanlar ne yapar? Hiç değilse birkaç gün bizimle Bedir'e doğru gel; sonra döner gelirsin. En hızlı deveyi de sana veririz"** şeklindeki ısrarlı tabine uyarak o da orduya katılıyor. Niyeti yarı yoldan geri dönmek olsa da, **Bedir**'e varıncaya kadar geri dönmesi mümkün olmuyor. Sonunda **Ümeyye, Bedir**'de öldürülüyor.[15] Hz. Peygamber'in **Ümeyye**'yi öldüreceğine dair bir bilgi Kur'ân'da bulunmamaktadır. Ama yıllar önce söylemiş olduğu bu söz, **Bedir**'de gerçekleşiyor. Eğer kendisine Kur'ân dışında vahiy gelmiyor idiyse, acaba bu bilgi O'na nereden gelmiş olabilir?

11- Bilindiği üzere Hz. Peygamber, hicretten bir buçuk sene sonrasına kadar namazlarını hep **Kudüs**'e doğru kılmıştı. O'nun Mescid-i Aksâ'yı kıblegâh edinmesini emreden bir âyet Kur'ân-ı Kerîm'de yer almamaktadır. Acaba O, sadece kendi tercihi olarak mı **Kudüs**'e doğru namaz kılıyordu? Kendi tercihi olduğunu söyleyecek olsak, **Bakara** sûresindeki; ***"yüzünü gökyüzüne doğru kaldırıp durduğunu şüphesiz görüyoruz; muhakkak seni razı***

---

14 **Buharî**, Cenâiz, 89; **Müslim**, Mesâcid, 24/123-126; **Nesaî**, Cenâiz, 115.

15 **Buharî**, Megâzî, 2; Menâkıb, 25.

olduğun kıbleye doğru döndüreceğiz"[16] âyeti boşlukta kalır. Eğer kendi iradesiyle hareket etmiş idiyse, neden razı olduğu kıbleye doğru başlangıçta dönmemişti de, vahiy gelsin diye gökyüzüne bakıyordu? Doğrusu, Hz. Peygamber Kâbe'yi kıble edinmeyi arzu etmekte, buna rağmen **Kudüs**'e doğru dönmeyi sürdürmektedir. Çünkü Mesid-i Aksâ'ya dönmesi de, yine vahiy gereği idi. Anlaşılıyor ki Hz. Peygamber'e Kur'ân-ı Kerîm'de bulunmayan bazı vahiyler de geliyordu.

12- Namazların hangi zaman dilimleri arasında, kaç rekât ve nasıl kılınacağına dair Kur'ân-ı Kerîm'de hiçbir bilgi yer almadığına göre, acaba Hz. Peygamber bunu kendi arzusuna göre mi düzenlemiştir? Asla böyle bir şey bahis konusu değildir. Aksine Cebrâîl iki gün ardı ardına gelip kendisine imâm olmuş; ilk gün namazları ilk vakitlerinde nasıl ve kaç rekât kılınacağını, ikinci gün de son vakitlerinde nasıl kılınacağını göstermişti.[17] Eğer Hz. Peygamber'e Kur'ân dışında vahyin gelmediğini kabul edecek olursak, bütün bunları tamamen kendisinin düzenlemiş olduğunu söylememiz gerekir; bu ise asla mümkün değildir.

13- Kur'ân-ı Kerîm'de Rasûlullah'ın (as.) hicret etmesini ve hicret edeceği yerin de **Medîne** olduğunu âmir bir âyet de yoktur. Ama O, **Medîne**'ye hicret etmiştir. Tamamen kendi tercihi ile hicret etmiş olabilir mi? Böyle bir şey mümkün değildir. Nitekim O, hicrete niyetlenen **Hz. Ebû Bekir'e; "acele etme; ümit ediyorum bana da hicret izni verilecek"** buyurmutur. Hatta hicret edeceği yerin de kendisine gösterildiğini söylemiştir.[18]

14- Sahabîlerden **Ebû Seleme** vefat edince, karısı **Ümmü Seleme** ağlıyor ve kocası için dua ediyor. Hz. Peygamber ona; **"ya Rabbi, beni de onu da bağışla ve bana ondan daha hayırlı bir gelecek**

---

[16] Bakara, 143.

[17] **Tirmizî**, Salât, 113/149; **Ebû Davud**, Salât, 1/393. Benzer rivayetler için bkz., **Muvatta**, Vukût, 1/9; **Nesaî**, Mevâkît, 6, 7, 10, 15, 17.

[18] **Buharî**, Menâkıbu'l-Ensâr, 45; Salât, 86; Buyû', 57; İcâre, 3, 4; Kefâlet, 4; Megâzî, 29; Libâs, 16.

ihsân eyle!" diye dua etmesini söylüyor. **Ebû Seleme** çok iyi bir insan olduğu için **Ümmü Seleme** *"ondan daha kim olabilir ki?"* diye hayretini dile getiriyor. Bilahare **Ümmü Seleme** Hz. Peygamber'le evlenince, bu sözün hikmetini anlıyor ve; *"gerçekten Allah bana, ondan daha hayırlı olan Muhammed'i ihsân etti"* diyor.[19] Acaba burada Hz. Peygamber'e önceden verilen bir bilgi yok muydu? Var idiyse, bu bilgi nereden gelmişti?

15- **Abdullah b. Mes'ûd**; "ilk zamanlarda bizler Hz. Peygamber'e namazda iken de selâm verirdik ve O da bizim selâmımızı alıyordu. Ama Necâşî'nin yanından döndükten sonra selâmımızı almadı ve; **"Yüce Allah arzu ettiği her hükmü yeniler; O'nun yenilediği hükümlerden biri de namazda konuşmamanızdır"** buyurdu, diyor.[20] Böyle bir hükmü Kur'ân'da bulamıyoruz; acaba bu hüküm Hz. Peygamber'e nasıl gelmiş olabilir?

16- Hicretin dört veya beşinci yılında yapılan **Zâtü'r-Rika** savaşında şiddetli bir çarpışma meydana gelmişti. Namaz vakti geldiğinde Hz. Peygamber, arkadaşlarına; **"şu anda düşmanlarınız;** *'az sonra Müslümanların evlatlarından daha çok sevdikleri namaz vakti gelecek; onlar namaza durduklarında saldırırız'* **diye konuşuyorlar"** haberini veriyor.[21] Böyle bir haberi Kur'ân'da göremediğimize göre, acaba onu Allah'ın Rasûlü'ne (as.) kim haber vermiş olabilir? Bizzat Hz. Peygamber'in de belirttiği gibi, tabii ki, Cebrâil haber vermişti.

17- **Hendek** savaşı dönüşünde Hz. Peygamber silahını çıkarıp yıkanıyor. Banyodan çıkar çıkmaz telaşla tekrar silah kuşanıyor ve hemen arkadaşlarını toplayıp Benû Kureyza'nın üzerine yürüyor. Arkadaşlarının merakı üzerine de şu açıklamayı

---

[19] **Müslim**, Cenâiz, 2/5; 4/7-8; **Muvatta**, Cenâiz, 14/42; **Ebû Davud**, Cenâiz, 19/3115; 21/3118; **Tirmizî**, Cenâiz, 7/977; **Nesaî**, Cenâiz, 3.

[20] **Buharî**, Amel fî's-Salât, 2, 15; Menâkıbu'l-Ensâr, 37; **Müslim**, Mesâcid, 7/34; **Ebû Davud**, Salât, 170/923, 924; **Nesaî**, Sehv, 20.

[21] **Müslim**, Müsafirîn, 57/307, 311.

yapıyor: "Cibrîl geldei, bana; **'sen silahı bıraktın ama bz henüz bırakmadık, hemen yola çık!'** dedi. **'Ne tarafa?'** diye sorduğumda, Benû Kureyza mahallesini işaret ederek; **'şu tarafa'** dedi."[22] Cebrâîl'in bu talimatı da hiçbir şekilde Kur'ân'da yer almamaktadır.

18- Hz. Peygamber Allah yolunda şehîd düşenlerin günahlarının mağfiret edileceğini söylediğinde, hemen Cibrîl gelip; **"yalnız kul hakkı hariç"** diye kendisini ikaz ve tashih etmiş, bunun üzerine O da hemen **"kul hakkı hariç"** diye ilave etmişti.[23] Böyle bir tashihi de Kur'ân'da göremiyoruz.

19- Cibrîl hadîsi diye meşhur olan hadîs de, netice itibariyle Cebrâîl'in İslâm'ı öğretmek amacıyla yaptığı bir girişimin ifadesidir, dolayısıyla Kur'ân'da yer almayan vahiyler kapsamında değerlendirilmesi gerekir.

20- Hz. Peygamber, Cebrâîl'in kendisine sürekli olarak komşuya iyi muameleyi tavsiye ettiğini söylemektedir, ama bu tavsiyeler de Kur'ân'da bulunmamaktadır.

21- Kur'ân'da yer almadığı halde Hz. Peygamber'in **"bana şöyle vahyedildi... Allah bana şöyle vahyetti..."** diyerek muhtelif konularda pek çok şey söylediği de bilinmektedir.[24]

22- Bazı âyetlerde Allah'ın Peygamber'ine vaad ettiği veya bildirdiği şeylerden bahsedilmekte,[25] ama bunlar da Kur'ân'da yer almamaktadır.

---

[22] **Buharî**, Megâzî, 31; Cihâd, 18; **Müslim**, cihâd, 22/65-68; **Ebû Davud**, Cihâd, 8/3101; **Nesaî**, Mesâcid, 18.

[23] **Müslim**, İmâret, 32/117; **Muvatta**, Cihâd, 31.

[24] Bkz., **Buharî**, İlim, 24; Vudû', 37; Cuma, 29; İ'tisâm, 2; Menâkıbu'l-Ensâr, 45; Kefâlet, 4; Ta'bîr, 39; **Müslim**, Cennet, 16/63-64; Küsûf, 3/11; Rüya, 20; **Muvatta**, Küsûf, 4; **Ebû Davud**, Edeb, 48/4895; **Tirmizî**, Menâkıb, 68/3923; **Nesaî**, Cenâiz, 115; **İbn Mâce**, Zühd, 16/4179; 23/4214; Rüya, 10/3921.

[25] Tahrîm, 3; Enfâl, 7, 9.

23- Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'i azarlar mahiyette bazı âyetler yer almaktadır. Meselâ **Bedir** esirlerine yapılan muamele hakkındaki âyetler,[26] **Tebük** gazasına gitmemek için izin isteyenlere izin verdiği için ***"Allah seni affetsin, neden onlara izin verdin?"*** âyeti[27], bir olaydan dolayı bal yememeye yemin ettiğiiçin; ***"Allah'ın sana helâl kıldığı rızıkları neden kendine haram ediyorsun?"*** âyeti,[28] **İbn Ümmi Mektûm**'a karşı olan tavrından dolayı nâzil olan Abese sûresi, münafıkların reisi **Abdullah b. Übeyy**'in cenazesini kıldığından dolayı gelen âyetler[29] örnek olarak gösterilebilir. Bütün bunlar, Hz. Peygamber'in sürekli vahyin kontrolünde olduğunu ve ilahî murada uygun düşmeyen her türlü tasarrufunun tashih edildiğini gösterir.

24- Kur'ân-ı Kerîm'de namazın farziyeti konusunda pek çok âyet bulunmaktadır. Ancak namazın ne kadar, ne zaman, kaç rekât ve nasıl kılınacağına dair bir detay yoktur. Ayrıca biz bugün alışmış olduğumuz için namazın ne olduğunu biliyoruz; fakat namazın mahiyetinden hiç haberdar olmayan biri için "**salât**" kelimesinin anlamı da açık değildir. Gerçek şudur ki, bugün kıldığımız şekliyle namazların mahiyetini biz Hz. Peygamber'den öğreniyoruz. Burada önemli bir soru cevap beklemektedir: Acaba Hz. Peygamber namazları bugünkü şekliyle bize gösterirken tamamen kendi kafasından mı hareket etmiştir, yoksa bu konuda kendisine birileri öğretmenlik yapmış mıdır? Her aklı başında insanın kabul edeceği üzere Hz. Peygamber bunları Cibrîl'den öğrenmiştir. Bunlar Kur'ân-ı Kerîm'de bulunmadığına göre, Allah'ın Rasûlü'ne Kur'ân dışında da vahiy geldiğini söylemek, herhalde yanlış olmasa gerektir. Namaz için söylediklerimizi zekât, oruç, hac vb. diğer ibadetler için de söylemek mümkündür.

---

[26] Enfâl, 67-68.

[27] Tevbe, 43.

[28] Tahrîm, 1.

[29] Tevbe, 80, 84; Münâfikûn, 6.

Bu örnekleri şüphesiz daha da çoğaltmak mümkündür. Ama maksadı ifade için bu kadarının yeterli olacağını düşünüyoruz.

Şimdi de Hz. Peygamber'e ve emirlerine uyulması gerektiğini âmir pek çok âyetten bir kaçını hatırlatalım:

"Rasûl size neyi verdiyse alın, neyi men ettiyse ondan sakının!"[30]

"Sizler için, Allah'a ve âhiret gününe inananlar için Allah'ın Rasûlünde pek güzel bir örnek vardır."[31]

"Rasûle itâat eden, Allah'a itâat etmiş olur. Kim yüz çevirirse, biz seni onlara muhafız göndermedik."[32]

"Peygamber'in emrine aykırı hareket edenler, başlarına bir musîbet gelmesinden veya elîm bir azâba uğramaktan sakınsınlar!"[33]

"Rabbin adına yemin olsun ki, onlar, ihtilaf ettikleri meselelerde seni hakem kılmadıkça, sonra da senin verdiğin hükme, içlerinde hiç bir sıkıntı duymadan tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe, asla iman etmiş sayılmazlar."[34]

"Allah ve Rasûlü bir hüküm verdiği zaman, mü'min bir erkek ve kadının, o konuda asla tercih hakkı yoktur. Hatta kendi özel işleri bile olsa..."[35]

Rasûlullah'ın (as.) verdiği hükmün, kesinlik ifâde edeceğini belirten âyetler yanında, bizzat Hz. Peygamber de, bunu şu hadîsiyle dile getirmişlerdir:

"...Allah Rasûlünün haram kıldığı şeyler, Allah'ın haram kıldıkları gibidir."[36]

---

[30] Haşr, 7.

[31] Ahzâb, 21.

[32] Nisâ, 80.

[33] Nûr, 63.

[34] Nisâ, 65.

[35] Ahzâb, 36.

Rasûlullah (as.) ayrıca, Kur'ân-ı Kerîm'in bulunduğu yerde, hadîse karşı ilgisiz kalınabileceğini, bunun ise doğru olmadığını şu hadîsleriyle ifâde ederler:

"Yakında koltuğuna kurulmuş olduğu halde, kendisine benim hadîsim rivâyet edildiğinde; *'Bize Allah'ın kitabı yeter, O'nda bulduğumuz helâlleri helâl, haramları da haram sayarız'* diyen adamlar çıkacaktır... Şunu iyi bilin ki, Allah Rasûlünün haram kıldıkları, bizzat Allah'ın haram kıldıkları gibidir."[37]

Hadîsin başka bir rivâyetinde; **"Sizi böyle bir durumda görmiyeyim"**[38] ifâdesi yer almaktadır.

***

Birçok âyet ve hadîsin açık olarak belirttiği ve tarih boyunca da müslümanların çoğunluğunun ittifak ettiği üzere Kur'ân ve Hadîs, İslâm dininin iki temel kaynağıdır. Hiçbir müslümanın bu iki temel kaynağın herhangi birinden sarf-ı nazar etmesi asla düşünülemez.

Bilindiği üzere Kur'ân-ı Kerîm, **Hz. Ebû Bekir** döneminde cem' edilmiş, eksiksiz olarak tek bir kitapta toplanmış, sonra **Hz. Osman** döneminde bütün müslümanların yararlanması gâyesiyle çoğaltılarak İslâm dünyasına dağıtılmıştı.

Buna mukabil hadîslerin bir araya getirilmesi o dönemde mümkün olmamış, bu hususta bazı düşünceler görülmüşse de bunlar kuvveden fiile çıkamamıştır. Ancak bununla birlikte sahâbe döneminde ferdî planda dahi olsa hadîsler kaleme alınmış, hicrî ikinci asrın başında devletin de desteğiyle, hadîsleri yazma faaliyeti büyük merhale katetmiş, nihayet yine ikinci asırda başlayan te'lîf

---

[36] **Tirmizî**, İlim, 10; **İbn Mâce**, Mukaddime, 2; **Dârimî**, Mukaddime, 49.

[37] **Tirmizî**, İlim, 10; **Ebû Davud**, Sünnet, 6; **İbn Mâce**, Mukaddime, 2.

[38] **Ebû Davud**, Sünnet, 6; **İbn Mâce**, Mukaddime ,2.

faaliyeti, üçüncü asırda verilen bu sahanın en mükemmel eserleriyle zirveye ulaşmıştır.

Te'lîf edilen çeşitli hadîs kitapları arasında, ihtivâ ettiği hadîslerin sıhhati açısından en güvenilir bulunan ve bütün tarih boyunca en çok şöhrete ulaşan, Kütüb-ü Sitte diye bilinen altı kitaptır. Bu altı kitabın ilk beşinde -**Buharî, Müslim, Ebû Davud, Tirmzî, Nesaî**- ittifak edilmekle birlikte, altıncı kitap konusunda tam bir ittifak yoktur. Altıncı kitap konusunda; ***Muvatta*, İbn Mâce, Dârimî** ve **Ahmed b. Hanbel**'in *Müsned*'i şeklinde farklı görüşler vardır.

Bu kitaplara bakıldığında, her birinde bir çok hadîsin tekrar edildiği görülür. Bütün Kütüb-ü Sitte'yi okumak isteyen bir insanın, zamanının en az üçte ikisini, aynı hadîslerin tekrarı ile geçirmek zorunda kalacaktır.

Nasıl ki Kur'ân-ı Kerîm tek bir kitapta toplanmış ise, sünnetin en önemli malzemesini büyük ölçüde ihtivâ eden Kütüb-ü Sitte'nin de tek bir kitapta toplanması, tekrarlardan arındırılması, şüphesiz güzel ve faydalı bir düşüncedir.

İşte yurdumuzun güney doğusundaki **Şırnak** iline bağlı **Cizre** ilçesine mensup bir muhaddis olan **İbnu'l-Esîr,** şu anda Mukaddime'sini takdim etmekte olduğumuz ve inşallâh kitabın tamamını tercüme ve şerh etmeyi hedeflediğimiz ***Câmiu'l-Usûl min Ehâdîsi'r-Rasûl*** (veya *fî Ehâdîsi'r-Rasûl*) adlı kıymetli eseriyle, o güzel düşünceyi kuvveden fiile çıkarmıştır. **İbnu'l-Esîr,** Kütüb-ü Sitte'nin tamamını bir araya getirmeyi başarmış ve bu hizmetiyle tarihte haklı bir şöhret kazanmıştır.

Müellif, **Câmiu'l-Usûl**'de, altıncı kitap olarak **İmam Mâlik**'in ***Muvatta*** adlı eserini tercih etmiştir. Bu durumda onun eseri; **Buharî, Müslim, Muvatta, Ebû Davud, Tirmizî,** ve **Nesaî**'deki hadîslerin tamamını ihtivâ etmektedir. O, bu kitaplardaki hadîslerin tekrar edilenlerini terk ederek, hepsini bir araya getirmiştir.

***

Câmiu'l-Usûl'un tertibi ve özelliği, bizzat müellifi tarafından Mukaddime'de anlatılmaktadır. Kısaca hülasa edecek olursak;

1- Müellif, eserinin te'lîfinde, **Rezîn b. Muâviye**'nin ***et-Tecrîd*** adlı eserini esas almıştır. **Buharî** ve **Müslim**'in *Sahîh*'lerinden rivâyet edilen hadîsler konusunda ise **el-Humeydî**'nin ***el-Cem' beyne's-Sahîhayn*** adlı eserine bağlı kalmıştır. ***Sahîhayn*** dışındaki diğer dört kitaptan yapılan rivâyetler hakkında ise, bu kitapların bizzat okuyup dinlediği asıl nüshalarına başvurmuştur.

2- **Rezîn**'in kitabında olduğu halde Kütüb-ü Sitte'de bulamadığı hadîsleri de, bulamadığını belirterek kaydetmiş, başına ise kaynağına delâlet eden bir kısaltma koymamıştır. Bu durumun, nüsha farklılığından kaynaklanmış olabileceğini düşünmüş, zamanla ele geçecek olan başka nüshalarla bu eksikliğin giderilebileceği ümidini izhar etmiştir. **el-Humeydî**'nin eserine almadığı, ama kendisinin ***Sahîhayn***'da bulduğu bir hadîs olursa, onu da kaydetmiştir. Şüphesiz ki müellifin bu tavrı, onun dürüstlüğünü ve ilmî ciddiyetini gösterir.

3- Eserini; **Mebâdî, Mekasıd** ve **Havâtim** adıyla üç ana bölüme ayırmış, **Mebâdî** kısmında bir **Mukaddime** ile hadîs usûlüne dair konuların bir hülasasını yapmıştır. **Mekasıd** bölümünde kütüb-ü sitte'deki hadîsleri belli bir sisteme göre yerleştirmiş, **Havâtim** bölümünde de hadîslerde ismi geçen şahısların kısa biyografilerini vermiştir.

4- Sadece merfû ve mevkûf hadîsleri almış, tâbiûn ve sonrakilerin sözlerini nâdiren zikretmiştir.

5- Hadîslerin senedlerini, ilk râvîsi dışında bütünüyle hazfetmiştir. Hadîs metninin başına, sadece onu rivâyet eden sahabî veya tâbiî'nin adını zikretmiştir.

6- Her hadîsin başına, hadîsin kaynağına delâlet eden kısaltmalar koymuştur. Bu kısaltmalar zamanla silinir veya yıpranarak kaybolur endişesiyle, metnin sonuna hadîsi tahric eden müellifin ismini tekrar, ama bu sefer kısaltma şeklinde değil, açıkça yazmıştır.

7- Hadîslerin lafzı konusunda daha çok **Buharî** ve **Müslim**'in elfâzını esas almıştır. Ancak *Sahîhayn* dışındaki kaynaklarda bir izah veya ziyadelik varsa, onu da ayrıca zikretmiştir.

8- Konular, alfabetik bir sistemle tertip edilmiştir. "**Kitâb**" ismi verilen bu ana konu başlıkları, kelimenin sadece aslî harfine göre değil, aslî olsun zâid olsun görünen ilk harfine göre tanzim edilmiştir. Bunu da âlim-câhil, avâm-havâs herkesin kolayca istifâde edebilmesini sağlamak gâyesiyle yapmıştır.

9- Buna karşılık ana konunun yan başlıkları, ilk harfleri itibariyle başka yerde olmalarını gerektirse dahi, konunun bütünlüğünü sağlamak için onları, ilgili ana bölümde zikretmiş, alfabetik sistem gereği bulunması gereken yerde de, o bâbın geçtiği yere atıfta bulunmuştur. Meselâ; **Cihâd**'ın tâlî konuları olan "**Fey', Ğulûl, Nefl, Humus, Şehâdet**" gibi konuları "*Cim*" harfinde ve **Kitabu'l-Cihâd**'ın içinde vermiştir. Bu kelimelerin başındaki harf ile ilgili yere gelince de, bahsin sonunda, "**Ğulûl ve Ganimetler, Kitabu'l-Cihâd'da geçti**" şeklinde atıf yapmıştır.

10- Hadîsleri, konularına uygun bâblarda vermiş, aynı hadîsi tekrar etmemeye dikkat etmiş, konuları mümkün mertebe bir araya toplamak suretiyle tam bir bütünlük sağlamak için büyük titizlik göstermiştir. Yalnız burada şunu kaydetmek gerekir: Bilindiği üzere muhaddisler nazarında, bir hadîsin senedinde veya metninde tek kelimelik dahi olsa bir farklılık olursa, o ayrı bir hadîs sayılır. **İbnu'l-Esîr** de hadîsleri daha çok râvîyi esas alarak kaydettiği için, aynı hadîs farklı râvîler tarafından rivâyet edilmişse onu da peşpeşe kaydeder. Aynı râvîden nakledilen bir hadîs, farklı kaynaklarda değişik bir lafızla tahric edilmişse, bunları ayrı ayrı gösterir. Farklılık aynı anlama gelen bir kelimeden ibaret dahi olsa, büyük bir dikkatle onu da kaydeder. Hadîsin bütün farklı varyantlarını bir yerde toplamak suretiyle önemli bir hizmet ifa etmiş olur. Bir kaynakta eksik veya fazla bir lafızla rivâyet edilmiş olması muhtemel olan bir hadîsin bütün rivâyetlerini toplamak suretiyle, aradaki boşlukların doldurulmasına veya fazlalıkların atılmasına imkân hazırlamış oldu.

11- Tek bir manayı ihtivâ eden her hadîsi, âit olduğu bâb'a koymuştur. Şayet hadîste birden çok hususa delâlet eden manalar varsa ve eğer bu manalardan biri daha ağır basıyorsa, onu, bu ağırlıklı manaya uygun olan bâb'a yazmıştır. Hadîs müşterek veya münferit manalı gözükmesine rağmen alfabetik sistemde herhangi bir bölüme yerleştirilmesi mümkün olmuyor, ama hadîsin şumûlü tek bir manada toplanabiliyorsa, onları kitabın en sonunda **Kitâbu'l-Levâhık** adlı özel bir bölüme kaydetmiştir.

12- Hangi konuya âit olursa olsun, faziletlerle ilgili bütün hadîsleri, **Kitâbu'l-Fezâil ve'l-Menâkıb** adıyla özel bir bölümde toplamıştır.

13- Hadîs metinlerinde geçen garîb kelimeleri kısaca açıklamıştır. Ancak aynı açıklamanın, o lafzın geçtiği her yerde tekrar edilmemesi ve atıflarla kitabın doldurulmaması için kelime açıklamalarını her harfin sonunda bir arada vermiştir. Kitabın orijinali böyle olmakla birlikte, muhakkıkın da belirttiği üzere eserin baskısı esnasında buna uyulmamış, garîb kelime hangi hadîste geçiyorsa açıklaması da oraya konmuştur. Eserin orijinalliğini bozsa da, pratiklik ve kullanımda kolaylık sağlamak gayesiyle kitabın baskısında böyle bir usûl izlenmiştir.

14- Hadîs kitapları genellikle ***Kitâb*** ana başlığı altında ***Bâb***'ların sıralanması şeklinde bir tertibe sahipken, **İbnu'l-Esîr** ***Kitâb*** ana başlığını önce ***Bâb***'lara, ***Bâb***'ları ***Fasıl***'lara, ***Fasıl***'ları ***Furû***'lara, ***Furû***'ları ***Nevi***'lere ayırmak şeklinde çok daha ileri ve modern sayılacak bir anlayışla eserini telif etmiştir.

15- Gerek Mukaddime'de ele aldığı hadîs usûlüne dair konular hakkında ve gerek hadîs metinlerinin açıklanması esnasında yararlandığı garîbu'l-hadîse ve lügate dair kitaplardan kullandığı kaynakları, eserinin Mukaddime'sinde kaydetmiştir.

16- Eser, mukaddime, ana metin ve biyografi bölümü olmak üzere üç ana bölümden meydana gelmiştir. Ana metin alfabe harflerine göre 28 kısma ayrılmıştır. **Kitabu'l-Levâhik** ile birlikte toplam 131 Kitâb, 121 bâb, 503 fasıl, 329 furû', 367 nevi', 12 kısım, 10

hüküm, 518 tâli başlık ve 9.524 hadîs yer almaktadır. Bu rakama, hadîsin rivâyet farklılığından kaynaklanan ve değişik metinleri ihtivâ eden hadîsler dahil değildir.

17- Hadîslerin tamamı harekelenmemiş olmakla birlikte, gerekli ve önemli yerlerine hareke konmuştur. Harekesiz kalan kısımlar ise, biraz Arapça bilenler için zorluk yaratmayacak düzeydedir.

***

Câmiu'l-Usûl'un üç matbû nüshası vardır. Biri, Muhammed Hâmid el-Fakî'nin tahkîkıyla, 1949'da 12 cilt halinde **Mısır**'da neşredilmiştir. Diğeri ise, Abdülkadir el-Arnavut'un tahkîkı ile, 1969-1974 yılları arasında ve 11 cilt metin, iki cilt fihris, dört cilt de **Câmiu'l-usûl**'de ismi geçen muhaddisler ve râvîler olmak üzere toplam 17 cilt halinde **Şam**'da neşredilmiştir; bu neşrin iki ciltlik fihris kısmını Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikâî hazırlayıp 1405/1985 yılında **Beyrut**'ta neşretmiş, yine Abdülkadir el-Arnavut'un nezaretinde olmak üzere râvîlerle ilgili olan dört ciltlik bölümün ilk iki cildi Mahmud el-Arnavut'un tahkîkıyla, üçüncü cildi Riyâd Abdülhamid Murad'ın tahkîkıyla, dördüncü cildi de Muhammed Edîb el-Câdir'in tahkîkıyla 1412/1991 yılında **Beyrut**'ta neşredilmiştir. Eserin üçüncü baskısının da Eymen Sâlih Şaban'ın tahkîkıyla 1997'de 15 cilt olarak **Şam**'da yapıldığını bir indekste okuduk, ama bu neşri görmemiz mümkün olmamıştır. Biz tercümemizde, Abdülkadir el-Arnavut'un neşrini esas aldık.

Abdülkadir el-Arnavut'un[39] neşri, yine kendi yönetiminde, ancak ciltleri ayrı ayrı olmak üzere Mahmud el-Arnavut, Riyâd Abdülhamîd Murad ve Muhammed Edîb el-Câdir tarafından tahkîk edilerek 1991 yılında Beyrut'ta yayınlanan dört ciltlik Ricâl bölümü ile eser tamamlanmıştır. Böylece **Câmiu'l-Usûl**, asıl metin on bir cilt, biyografik malumatın verildiği dört cilt ve fihristi de iki cilt olmak üzere toplam on yedi cilde ulaşmıştır.

On ikinci ciltte önce bazı kelimelerle tanınan hadîsler için 200 sayfalık bir indeks yapılmış, sonra Hz. Peygamber'le ilgili özlü bilgiler verilmiş, arkasından diğer Peygamberlerin ve aşere-i mübeşşerenin kısa biyografileri verilmiştir.

On üç, on dört ve on beşinci ciltlerde alfabetik bir tertiple ***Câmiu'l-Usûl***'de rivâyeti bulunan şahısların kısa biyografileri verilmiştir. Her harf önce "**Erkekler**" ve "**Kadınlar**" diye ikiye ayrılmış, "**Erkekler**" de; sahabîler, sahabî olmayanlar, künyesi ile bilinen sahabîler ve künyesiyle meşhur olan tâbiîler ve diğerleri; "**falancının oğlu**" diye tanınanlar, lakabı ile meşhur olanlar ve nisbesi ile bilinenler olmak üzere yedi kısma ayrılmıştır. Kadınların biyografileri için de aynı şekilde bir taksim yapılmıştır. Bu kısımların her biri de kendi içinde alfabetik tertip edilmiştir. Verilen biyografik

---

39 **Abdülkadir el-Arnavut**, 1347/1927 yılında **Kosova**'da dünyaya geldi. Aslen Arnavuttur. Ülkesinde yaşanan dinî baskılar yüzünden 1931 yılında babası **Kosova**'dan **Şam**'a hicret etmek zorunda kaldı. Bu sırada Abdülkadir henüz dört yaşında idi. Sekiz yaşında Kur'ân'ı hıfzetti. Yaşadığı dönemin hocaslarından dinî ilimler tahsil etti. Özellikle fıkıh ve hadîs alanında uzmanlaştı. Balkanların yetiştirdiği en önemli üç âlimden biriydi; diğer ikisi Nâsıruddin el-Elbânî ve Şuayb el-Arnavut idi. Abdülkadir, on bin hadîs ezberlediğini söyler. Daha çok selefî akîdesine ve Hanbelî mezhebine meyyaldi. 1951 yılından itibaren hem talebe okutmaya, hem de kitap yazmaya başladı. Telif ve tahkîk olarak 53 kitaba imza attı. Teliften daha çok tahkîke ağırlık verdi. Çünkü ona göre yazılmış olan çok kıymetli eserlerin gün yüzüne çıkarılması daha önemli bir hizmetti. Tahkîk ettiği eserler arasında *Câmiu'l-Usûl, Zâdü'l-Mesîr, Zâdu'l-Meâd, Şezerâtu'z-Zeheb, es-Sünen ve'l-Mübtediât, er-Riyâdu'n-Nadra, Muhtasaru Minhâci'l-Kâsidîn, Ravdatu't-Tâlibîn, Mişkâtu'l-Mesabîh* gibi önemli kaynak eserler bulunmaktadır. Abdülkadir el-Arnavut, bu eserin tercümesi yapılırken, 1425/2004 yılında **Şam**'da vefat etti. Yüce Allah'tan kendisine rahmetle ve mağfiretle muâmele buyurmasını niyâz ederiz.

malumat çok kısa olmakla birlikte, özellikle şahısların isim, künye, lakap ve nisbelerinin doğru tespiti için büyük gayret gösterilmiştir. Bu konuda gösterilen titizlik, biyografik malumatın en çok göze çarpan tarafı olmuştur.

On beşinci cildin sonunda da hadîs metinlerinde geçen mübhem kişilerin isimler verilmiş ve en sonuna da **Câmiu'l-Usûl**'deki ***Kitâb, Bâb, Fasıl, Fer'*** ve ***Nevi'***lerin fihristi eklenmiştir.

***

Biz, irfanımızın noksanlığını, ilmimizin eksikliğini, aklımızın yetersizliğini ve idrâkimizin sınırlı olduğunu bilmemize rağmen bu büyük eseri tercüme ve şerh etmeye cür'et gösterdik. Bu husustaki tereddütlerimizin izâlesinde, Allah ve Rasûlünün rızâsını kazanmak ümidi ile milletimize faydalı olabilmek arzusu etkili olmuştur.

Eser, hadîs usûlüne dair genişçe bir **Mukaddime** ile başlamaktadır. Biz, bu **Mukaddime**'yi sadece tercüme etmekle yetindik. bu arada muhakkıkın zaman zaman düştüğü notları tercümeye gerek görmedik. Usûle dair, bizim memleketimizde de oldukça çok sayıda neşriyat yapıldığı için muhakkıkın düştüğü notların münakaşası ile eseri uzatmak istemedik. Eserin orijinalliğini aksettirmeye mümkün olan ölçüde gayret gösterdik. Yeri geldikçe bazı biyografik malumatı ilave etmeyi de faydalı bulduk.

***

Eserin tercüme ve şerhine gelince;

Önce hadîsleri tercüme edip kaynaklarını ve rivâyet farklılıklarını gösterdik. Sonra hadîsin şerh ve izahını yapmaya çalıştık. Bu esnada muteber ve marûf şerh kitaplarını tarayıp yaptığımız izah ve açıklamanın kaynaklarına işaret ettik. Mümkün

mertebe ifâdenin, konuşulan Türkçe'ye uygun olmasına gayret gösterdik.

Müellifin, esere ilave ettiği ve **Şerhu'l-garîb** adını verdiği, hadîslerde geçen garib lafızların şerh ve izahını ihtivâ eden bölümü, aynen tercüme etmeye gerek görmedik. Çünkü Türk okuyucusuna gerekli olduğuna inandığımız geniş açıklamayı hadîsin izahı esnasında zaten verdik.

Hadîslerin tahrici, tahkîkı ve değerlendirilmesi konusunda muhakkıkın eklediği kısa notlardan yararlandık, ancak bunları aynen tercüme etmeye gerek görmedik.

Hadîs kritiği bakımından teknik konulara fazla girmedik. Yalnız senedle ilgili bazı hususları belirttik. Bu konuda muhakkıkın notlarından da yararlandık.

Aynı hadîsin farklı lafızlarla rivâyeti varsa, bu durumda ilk rivâyeti tercüme ettikten sonra "**RİVÂYETLER**" diye bir başlık koyduk, hadîsin diğer rivâyetlerini de bu başlık altında tercüme ettik. Bunu da okuyucuya kolaylık olsun ve gözler fazla yorulmasın diye yaptık. Hatta aynı hadîsin değişik rivâyetleri kolayca fark edilsin diye de aralarını bir miktar açtık.

Kitap içinde yapılan atıflar konusunda hep hadîs rakamını kullandık. Bunun daha pratik olacağını, değişik baskılarda karışıklıkların da böylece önlenebileceğini düşündük. Hatta farklı hadîsler için 6149 rakamı hataen iki defa kullanılmış olduğu halde, atıflarda karışıklığa yol açmamak için bu hatayı da düzeltmeyip aynen koruduk.

Hadîsleri rivâyet eden râvîlerin biyografilerini de ayrıca vermeye çalıştık. Bunu da râvî isminin ilk geçtiği yerde vermeyi, daha sonra bir daha da tekrar etmemeyi prensip edindik. Yukarıda da belirttiğimiz gibi onbeş ciltlik **Câmiu'l-Usûl**'ün son dört cildi eserde ismi geçen râvîlerin biyografisine tahsis edilmiştir. Biyografik malumat için **İbnu'l-Esîr**'in, **Câmiu'l-Usûl**'e eklediği bu bilgilerden yararlandık, ancak orada verilen biyografik bilgiler son derece kısa

olduğu için bununla yetinmeyip diğer biyografik kaynaklardan ilave bilgiler ekledik. Buna karşılık râvîlerin isimleri, nesebleri, kabileleri ve bunların doğru okunmaları hakkında **İbnu'l-Esîr**'in verdiği teknik mâhiyetteki bazı bilgileri, **Türk** okuyucusu için çok da gerekli olmadığını düşünerek aynen alıp tercüme etmeye ihtiyaç duymadık. Ayrıca **İbnu'l-Esîr**, hadîsin sadece ilk râvîsinin biyografisini kısaca vermiş olmasına mukabil, biz tercüme esnasında metin ve senedde geçen bütün şahısların biyografilerini çok daha geniş şekilde ilave ettik.

Muhakkık, zaman zaman kütüb-ü sitte kaynaklarının dışında **Dârimî, İbn Mâce** ve **Müsned** gibi kaynaklara atıfta bulunmuştur, ama biz eserin orijinalinde bulunmayan bu ilaveleri tercümeye gerek görmedik.

Gerek tercümede ve gerek şerh kısmında mümkün mertebe ortalama bir **Türk** okuyucusunu göz önüne almaya çalıştık. Hadîsle ilgili teknik teferruata zorunlu olmadıkça fazla girmedik. Bu bakımdan muhakkıkın teknik unsurlar içeren notlarını da tercüme etmedik.

Câmiu'l-Usûl'de sadece her konunun başında verilen Kitab, Bâb, Fasıl, Fer', ve Nevi başlıklarını, konunun bütününü bir arada görebilmek amacıyla asıl konunun başında topluca verdik.

Eserin müellifi **İbnu'l-Esîr**'i ve eserlerini tanıtıcı mâhiyette bir mukaddime yazdık. Bu arada ilim dünyasında önemli izler bırakmış, son derece ciddi ve kaynak olma niteliğini hâiz eserler te'lîf etmiş olan **İbnu'l-Esîr** âilesinin diğer üyelerinin biyografilerini de vermeyi uygun bulduk. Böylece âileyi bir bütün olarak tanıyabilmek mümkün olacaktır.

Eserin tercüme ve şerhine geçmeden önce, ***Câmiu'l-Usûl***'ü tahkîk eden **Abdülkadir el-Arnavut**'un yazdığı mukaddimeyi de tercüme ettik.

Câmiu'l-Usûl'de yer alan ve daha çok İslâm hukuku ile alâkalı olan bir kısım bölümlerin tercüme ve şerhi, konunun uzmanı **Prof.**

Dr. Muhsin KOÇAK tarafından yapılmıştır. Bunlara, o bölümün yer aldığı ciltlerin başında işaret edilmiştir. Bu münasebetle bazı ciltlerin başında onun da ismi yer almaktadır.

Eserin indeks ve fihristi ise, Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi **Ümit ERKAN** tarafından yapılmıştır.

Hiçbir kul, yaptığı işte hatâdan sâlim olduğunu iddia edemez. Bu, ancak meleklerin işidir. Binâenaleyh, hatâdan sâlim olmadığımızın şuûrundayız. Saygı değer okuyucunun, aydınlatıcı ve irşâd edici tenkidlerinden bizleri mahrum etmeyeceğini ümid ediyoruz. Böylelikle o, bize, hatâlarımızı düzeltme ve doğruya ulaşma imkânını lütfetmiş olacaktır.

Yüce Mevlâ'nın başarıya ulaştırmasını, kolaylaştırmasını, zorlaştırmamasını, en güzel şekilde tamamlamayı nasib etmesini ve yardımını üzerimizden eksik etmemesini, şanlı Peygamberinin rızasını ve şefâatini nasib etmesini, bütün mü'minlere mağfiret ve rahmetle muâmele buyurmasını niyâz ederiz.

S. Kemal SANDIKÇI

İBNU'L-ESÎR KARDEŞLER

Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

A- GİRİŞ

Milâdî 12. asrın sonları ile 13. asrın başlarında yurdumuzun güneydoğu bölgesinde, tarihte emsâli pek az görülen bir örnek olarak aynı âilenin üyesi olan üç kardeş, ilim ve siyaset dünyasında bir yıldız gibi parladılar. Üçü de devlet idaresinde önemli hizmetler görmekle birlikte, kendilerini tarih boyunca asıl şöhrete ulaştıran bilimsel faaliyetleri, daha doğrusu verdikleri kıymetli eserlerdir.

Her biri ayrı bir bilim dalında otorite olan ve ilim dünyasında **İBNU'L-ESÎR KARDEŞLER** diye şöhret yapan bu âilenin önce mekân itibariyle coğrafî konumunu belirtmeye çalışalım:

İbnu'l-Esîr âilesi; bugün yurdumuzun güneydoğu bölgesini teşkil eden ve son idarî düzenlemeye göre **Şırnak** iline bağlı bir ilçe olan **Cizre**'lidir. Âile, **el-Cezerî** nisbesini buradan almaktadır. Coğrafî kaynaklar, **Ceziretü İbn Ömer** adıyla tanınan bu şehre, bu ismin, ilk kurucusuna izafeten verildiği konusunda birleşmektedirler.[1]

Ancak ilk kurucusunun kim olduğu konusundaki rivâyetler birbirinden farklıdır. Bu konuda dört ayrı rivâyet vardır:

1- Irak Emîri Yusuf b. Ömer es-Sekafî (ö. 127/745),

2- Emîr Hasan b. Ömer b. Hattab et-Tağlibî (ö. 250/864),

3- Abdülaziz b. Ömer el-Berkaîdî,

---

[1] Bkz., **Yakut el-Hamevî**, ***Mu'cemu'l-buldân***, Beyrut, 1957, II, 138; ***İslam Ansiklopedisi***, III, 152; ***Dâiretü'l-maârif***, VI, 451.

4- Ömer b. Evs et-Tağlibî'nin iki oğlu Evs ve Kâmil kardeşler tarafından kurulduğu şeklinde dört farklı rivâyet nakledilir.[2]

Kesin olarak bilinen, **Cizre**'nin, İbn Ömer tarafından kurulmuş olmasıdır. Ancak onun hangi İbn Ömer olduğu konusunda kesin bir yargıya varılamamaktadır. **İbn Hallekân,** el-Berkaîdî tarafından kurulduğuna dair **Vâkıdî**'den naklettiği rivâyeti tercihe şayan bulur.[3] **Zehebî, İbn Kesîr, İbn Abdülhâdî** ve **Ebû'l-Fidâ** da aynı rivâyeti tekrar ederler.[4] Ancak Hasan b. Ömer b. Hattâb et-Tağlibî tarafından kurulduğu rivâyetini tercihe şayan bulanlar da vardır.[5]

Bu rivâyetlerden, kurucu olduğu söylenen kişilerin yaşadıkları dönem itibariyle en eski olanını kabul edecek olursak, farklılığın, diğer kişilerin müteâkip dönemlerde bu bölgenin yeniden imârını gerçekleştirdikleri için, sanki şehri yeniden kuran kişi gibi görülmesinden kaynaklanmış olduğu düşünülebilir.

Burası, **Dicle** nehri tarafından hilâl şeklinde kuşatıldığı için bir ada manzarası arzetmektedir. Bu yüzden buraya **"ada"** anlamına gelen **"el-Cezîre"** adı verilmiş, ilk kurucusu **İbn Ömer**'e nispetle de **Ceziretü İbn Ömer** denilmiştir. Günümüzde daha da kısaltılarak **Cizre** adıyla yaygınlaşmıştır.

İbnu'l-Esîr kardeşlerin yaşadığı dönemde **Cizre**'de dört Medrese, seksen tane de Mescid bulunmakta idi.[6]

---

[2] **Yakut el-Hamevî**, II, 138; **İbn Hallekân**, ***Vefeyâtu'l-a'yân***, Beyrut, 1968-72 (thk. İhsan Abbas), III, 349, IV, 143; **Ebu'l-Fidâ**, ***el-Muhtasar***, Beyrut, ts., III, 154; **Zehebî**, ***Tezkiretu'l-huffaz***, Haydarabad, 1955, s., 1400; a.mlf., ***Siyeru a'lâmi'n-nübelâ***, Beyrut, 1410, XXII, 355; **İbn Abdülhâdî**, ***Tabakatu ulemâi'l-hadîs***, Beyrut, 1409/1909, IV, 181; **İbn Kesîr**, ***el Bidâye ve'ne-nihâye***, Beyrut, 1977, XII, 139.

[3] **İbn Hallekân**, III, 349; IV, 143.

[4] **Zehebî**, ***Tezkire***, 1399; a.mlf., ***Nübelâ***, XXII, 355; **Ebû'l-Fidâ**, III, 154; **İbn Abdülhâdî**, IV, 181; **İbn Kesîr**, ***Bidâye***, XIII, 139.

[5] Bkz., ***DİA***, VIII, 37.

[6] **Semîr Saîd Keccû**, ***"Mecdüddîn İbnu'l-Esîr ve menhecuhu fi't-te'lîf"***, Mecelletu'l-mecmai'l-lüğati'l-Arabiyye bi Dımaşk, c. 65, sy., IV, s., 624, dipnot, 16; İbn Şeddâd'dan naklen.

İşte **İbnu'l-Esîr** âilesi, esas itibariyle buralıdır. Bu âilenin, ilim dünyasına çok değerli eserler kazandıran üyeleri de gençlik yıllarını burada geçirmişler, ilk ilmî müktesebâtlarını da burada edinmişlerdi.

Âilenin reisi **Muhammed, Musul Emîri Kutbuddîn Mevdûd b. Zengî**'nin (ö. 565/1170) Dîvan Reisi idi. **Cizre**'nin haracı da ona verilmişti. Sonra Hazine'nin sorumluluğu da uhdesine verilmişti. Aynı zamanda **Musul**'la **Şam** arasında ticaret yapardı. Bir ticârî yolculuğu sırasında, 567/1171 yılında **Lazkiye**'de korsanların saldırısına uğramıştı.

Muhammed, zeki, akıllı, hakka-hukuka bağlı biriydi. **Cizre**'nin doğu tarafında bulunan ve bağlık-bostanlık bir yer olan **el-Akîme** köyünde ikamet ediyordu. Maddî durumu da oldukça iyi idi, büyük arazi sahibiydi. Kendisi **Esîruddîn** lakabı ile maruf olduğu için, çocukları da **İbnu'l-Esîr** diye şöhret yapmışlardı.

Âile, 12. asrın sonunda, o dönemde bölgenin en önemli şehri, ilmî ve siyasî merkezi hüviyetinde olan ve T.C.'nin kuruluşunda **Misak-ı Millî** hudutları içinde bulunan **Musul**'a göçer. **İbn Hallekân,** Ziyâeddîn İbnu'l-Esîr'den bahsederken, onun, babasıyla birlikte **Cizre**'den **Musul**'a 579/1183 yılı Receb ayında göç ettiklerini kaydeder.[7] Daha önceden de devamlı **Musul**'la gidiş geliş yapan âile fertleri, muhtemelen mezkür tarihte nihâî olarak **Musul**'a göçmüş ve oraya yerleşmişlerdir.

B- ÂİLENİN ÜYELERİ

İlim dünyasına aynı nesilden üç değerli üye kazandıran **İbnu'l-Esîr** kardeşlerin üçü de, devrinin önde gelen ilim ve siyaset adamlarındandır. Aynı zamanda, eserleri tarih boyunca kaynak olarak kullanılan âlimlerdendir. Her biri ayrı bir bilim dalında otoritedir. En büyükleri **Mecdüddîn**, Hadîs, Fıkıh ve Arapça'da;

[7] **İbn Hallekân**, V, 389.

ortancaları **İzzeddîn**, Tarih ve Ricâl alanında; en küçükleri **Ziyâeddîn** de edebiyat ve belâğatta otorite idi.

Şimdi âilenin üyelerini sırasıyla tanımaya çalışalım:

1- MECDÜDDÎN İBNU'L-ESÎR (544-606/1149-1210)

a) Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Adı: **el-Mübarek b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Abdülvâhid eş-Şeybânî el-Cezerî el-Mûsılî.**

Künyesi: **Ebu's-Saâdât**

Lakabı: **Mecdüddîn.**

Kardeşlerin en büyüğüdür. **Cizre**'de doğmuş, gençlik yılllarını orada geçirmiş, ilk tahsilini orada yapmış, 565/1170'de **Musul**'a gitmiş, tahsilini orada devam ettirmiş, sonra tekrar **Cizre**'ye dönmüş ve nihayet âilece **Musul**'a göç ederek oraya yerleşmişlerdir.[8] **Musul** merkezde büyük bir mahalle olan **Derbi Derrac**'da[9] ikamet etmişlerdir.[10]

Mecdüddîn, doğum yeri olan **Cizre**'de başladığı tahsilini, **Musul**'da geliştirip olgunlaştırdı. Asıl ilmî ehliyetini **Musul**'da kazandı. Hadîs tahsili için **Bağdad**'a gitti. Neticede dinî ilimlerin birçok dalında otorite oldu. Asıl sahası Hadîs olmakla birlikte, Tefsir,

---

[8] Bkz., **İbn Hallekân**, IV, 141; V, 389.

[9] Bkz., **Yakut el-Hamevî**, ***Mu'cemu'l-buldân***, II, 447.

[10] **el-Kıftî**, ***İnbâhu'r-ruvât***, Beyrut, 1406/1986, III, 257.

Fıkıh, Usûl, Edebiyat, Hesap, Nahiv, Lügat ve Şiir'de de ilmine başvurulan bir otorite haline geldi.[11]

Hadîs ilmini; **Musul** hatîbi Ebu'l'Feth et-Tûsî (ö. 578/1182), Yahya b. Sa'dûn (ö. 567/1172), Yaîş b. Sadaka (ö. 593/1197), İbn Küleyb (ö. 596/1200) ve İbn Sükeyne'den (ö. 607/1211) aldı.

Muhammed b. Muhammed b. Serâyâ el-Mûsılî'den (ö. 611/1214) **Buhârî**'yi; İbn Ebî Habbe (ö. 588/1192) ve İbn Sükeyne'den **Müslim**'i; Mekkî b. Reyyân'dan **Muvatta**'ı; İbn Sükeyne'den **Ebû Davud** ve **Tirmizî**'yi; Yaîş b. Sadaka'dan **Nesâî**'yi; İbn Sükeyne'den el-Humeydî'nin ***el-Cem' Beyne's-Sahîhayn*** adlı eserini; İbn Zurayk'dan (ö. 596/1200) da Rezîn'in *Tecrîd*'ini dinledi.[12]

Nahvi ve edebî ilimleri; İbnu'd-Dehhân (ö. 569/1174), Mekkî b. Reyyân en-Nahvî (ö. 603/1206) ve Yahya b. Sa'dûn'dan aldı.[13]

İlim tahsili ile alakasını şöyle ifâde eder:

"Gençliğimin ilk yıllarından itibaren ilim tahsiline, âlimlerle oturup kalkmaya, mümkün olduğunca onlar gibi olmaya içimde dayanılmaz bir arzu duyardım. Bu, Yüce Allah'ın bana olan bir ihsânıdır; bu aşkı bana vermesi O'nun lütfu ve keremidir."

Sonra da şöyle der:

"Başarabildiğim ölçüde çeşitli ilimleri tahsil için büyük gayret sarfettim. Nihayet bende ilmin genişliklerine vukûf ve derinliklerini kavrama gücü hâsıl oldu. Tahsilimin tamamlanmasında ve arzu edilenin gerçekleşmesinde hiçbir gayreti esirgemedim. Bunu yaparken de

---

[11] **el-Kıftî**, III, 257; **Yakut el-Hamevî**, ***Mu'cemu'l-udebâ***, Mısır, 1923, VI, 238; ***el-Kâmil***, XII, 288; **el-Yâfiî**, ***Mir'âtu'l-cinân***, Kahire, I-IV, 1413/1993, IV, 11-12; **Ebu'l-Fidâ**, III, 112; **İbnu'l-İmad**, ***Şezerâtü'z zeheb***, Beyrut, ts., V, 22; **Taşköprülüzâde**, ***Miftahu's-saâde***, Kahire, 1968, II, 147; **Ziriklî**, ***el-A'lam***, VI, 152; **Kehhâle**, ***Mu'cemu'l-müellifin***, VIII, 174.

[12] Bkz., ***Câmiu'l-usûl***, I, 198-205.

[13] **el-Kıftî**, III, 258; **el-Münzirî**, ***et-Tekmile li Vefeyâti'n-nakale***, Beyrut, 1408/1988, II, 191; **Zehebî**, ***Nübelâ***, XXI, 489-490; **es-Sübkî**, ***Tabakatu'ş-şâfiyyeti'l-kübrâ***, Beyrut, 1324, V, 153; **Suyûtî**, ***Buğvetu'l-vuât***, Beyrut, ts., II, 274; **Davûdî**. ***Tabakatu'l-müfesirîn***, Kahire, 1392/1972, II, 303; **İbnu'l-İmâd**, V, 22.

meslektaşlarımın her birinin bir yönüne el atmak suretiyle onlara benzemeye çalıştım. Ben, asla akranlarımdan üstün olduğumu da iddia etmiyorum."[14]

Mecdüddîn; keskin zekâsı, sağlam dinî anlayışı, sahîh itikadı ve takvâsı ile sözüne itibar edilen ve ilmine güvenilen bir şahsiyetti.[15] Mezhep itibariyle **Şâfiî** olan **Mecdüddîn**'i, **ez-Zehebî** *"İmam, Reîsü'l-allâme"* vb. sıfatlarla yâd eder.[16] O, iyilik ve yardımdan büyük zevk alan, cömert tabiatlı, ârif ve fâzıl biriydi. Oturduğu evini dahi vakfetmişti.[17]

Dünyaya bağlılığı azdı. Nitekim dünya alâkasından kurtulmak için hastalığının tedâvisine bile mani olmuştu. El ve ayaklarına felç gelip yatağa mahküm olduğu zamanda dahi, ilmî faaliyetten geri kalmamıştı. Kardeşi meşhur tarihçi İzzeddîn, onun bir takım faziletlerini saydıktan sonra şöyle der.

"Belki bazıları, bu sözlerimde aşırı gittiğimi zannederek beni itham edebilirler. Ama günümüzde onu tanıyan herkes, az bile söylediğimi bilir."[18]

Muâsırı **İbn Hallekân**; *"Onun, şânı en yüce ve kadri en büyük âlimlerden olduğunu, kendisine danışılan fazîlet erbabının ve her konuda güvenilen örnek şahsiyetlerin birincisi olduğunu"* kaydeder.[19]

Önce dil ve edebiyata yönelen, sonra kendini hadîse veren **Mecdüddîn**, hadîsin sahîhini, sakîmini, fıkhını ve ricâlini iyi bilirdi. Âlî isnâd sahibi idi.[20]

17 eser veren Mecdüddîn'in, ***en-Nihâye*** ve ***Câmiu'l-usûl*** gibi günümüzde de kaynak olarak kullanılan kıymetli çalışmaları vardır. Bu eserlerde gösterdiği dikkat ve titizliği, sergilediği gerçek ilmî zihniyeti, onun ilmî şahsiyetini göstermeğe yeter. Yüklendiği resmî

---

14 ***Câmiu'l-usûl***, I, 35.

15 **Zehebî**, ***Nübelâ***, XXI, 490; **el-Kıftî**, III, 257; ***el-Kâmil***, XII, 288.

16 **Zehebî**, ***Nübelâ***, XXI, 488; a.mlf, ***Duvelu'l-İslâm***, Mısır, 1974, II, 113.

17 **Yakut**, ***Udebâ***, VI, 238.

18 ***el-Kâmil***, XII, 258.

19 **İbn Hallekân**, IV, 141.

20 **Yakut**, ***Udebâ***, VI, 238.

görevler, zamanının önemli bir kısmını almış olmasına rağmen bu eserleri verebilmiş olması, şüphesiz ayrı bir değer ifâde etmektedir.

Onun ilme olan düşkünlüğü, hastalığının tedâvisi konusundaki tavrında çarpıcı bir şekilde görülür:

Rivâyet edildiğine göre Mecdüddîn, ***nikris*** adı verilen bir hastalığa yakalanmış, el ve ayaklarına felç vurmuş, bu yüzden resmî görevlerinden kopmuş, yatağa mahkûm olmuştu. Herhangi bir yere nakli, ancak sedye ile mümkün olabiliyordu. Kardeşi İzzeddin'in **Mağrib**'den getirttiği bir hekim, onun tedavisini üstlenmiş, ücretini de tedâvi tamamlandıktan sonra almak üzere anlaşmıştı.

Hekim, bir müddet öngördüğü tedâviyi uyguladı ve kısa zaman sonra da tedâvinin müspet neticeleri görülmeye başlandı. Artık ayaklarını oynatabiliyordu. Ama Mecdüddîn, iyileşmeye başlamasından rahatsız oldu. Kardeşine dedi ki:

"- Doktorun gönlünü al, istediği ücreti ver, sonra da gönder gitsin!"

Kardeşi:

"- Neden? Bak, faydasını görüyorsun, artık ayaklarını da oynatabiliyorsun!" diye çıkıştı.

Mecdüddîn şu cevabı verir:

"- Doğru, fayda görüyorum. Ama ben, Sultan ve Emîrlerle sohbetten, onların yanlışlarına ve yol açtıkları tehlikelere iltizâmdan uzak olduğum için şu anda huzûr içindeyim. Sağlıklı iken onlar için çalışmakla, kendimi zaten yeterince alçalttım. Şimdi burada, evimde rahatım. Onların çok zarûrî bir işleri olursa, gelip fikrimi alırlar. Az bir ömrüm kaldı. Bırak da kalan ömrümü zilletten uzak ve özgür olarak geçireyim. Zirâ ben bu halden çok zevk alıyorum."

Bunun üzerine kardeşi ona hak vererek doktoru gönderir.[21]

[21] **İbn Hallekân**, IV, 143; **Zehebî**, *Nübelâ*, XXI, 491; **Suyûtî**, *Buğye*, II, 274.

Mecdüddîn, ilmî faaliyetlerini ve bu sahadaki şöhretini, kendisine ısrarla yapılan Vezirlik teklifinin reddi için gerekçe gösterir.[22]

Böylece o, resmî görevlerinden kurtulmuş, zamanının tamamını bilimsel faaliyetlere tahsis etmişti. Bundan sonra onun evi bir medrese, bir meşveret mekânı ve âlimler ocağı haline gelmişti. Orada ilim adamları sürekli müzakere, müşâvere ve münâzara yaparlardı.[23]

Yatağa mahkûm bir felçli olmasına rağmen zihni ve hafızası son derece sağlamdı. Bundan dolayıdır ki, o felçli halinde bile âlimler gelip ilminden yararlanmaya çalışırlardı. Hatta eserlerini telife bu felçli dönemde bile devam ettiği rivâyet edilir. Talebelerine, imlâ yoluyla yazdırır, onların yardımıyla eserlerini tamamlardı.[24] Onun bu ilmî faaliyet temposu, hiç eksilmeden ömrünün sonuna kadar devam etti.

b) Resmî Görevleri

Daha önce de söylediğimiz gibi kardeşlerin üçü de çeşitli seviyelerde resmî görevler üstlenmişlerdir. Kardeşler, Devlet hizmetine gitme alışkanlığını, muhtemelen babaları Esîruddîn Muhammed b. Abdülkerîm'den tevârüs etmişlerdi. Babaları ticaretin yanında **Cizre**'de Divan Reisi ve Musul Emîri'nin nâibi olarak görev yapıyordu.[25] Esîruddîn'in **Cizre**'de gösterdiği başarı ve sağladığı güven üzerine Musul Atabeki Kutbuddîn Mevdûd (ö. 565/1170) onu **Musul**'a çağırdı ve hazinenin başına getirdi.

Mecdüddîn, **Musul**'da önce Seyfeddin Gâzi'nin (ö. 576/1180) Hazine memuru, sonra **el-Cezîre** ve civarının Divan memuru olmuş,

---

[22] **Yakut**, *Udebâ*, VI, 240.

[23] **Suyûtî**, *Buğye*, II, 274; **Davûdî**, II, 303.

[24] **Davûdî**, II, 304; **İbnu'l-İmâd**, V, 23; **Ziriklî**, VI, 152.

[25] *Usdu'l-ğâbe*, *Mukaddime*, I, 7.

sonra yine **Musul**'a dönerek Vezir Celâleddin el-Isbahanî'nin (ö. 574/1178) Divan kâtipliğini üstlenmişti.[26]

Müteâkiben sırasıyla Mücâhiduddîn Kaymaz'ın (ö. 595/1199), Atabek İzzeddîn Mes'ud'un (ö. 589/1193) ve oğlu Nureddîn Arslan Şah'ın (ö. 607/1211) hizmetlerinde bulunmuş, Divan kâtipliği yapmış, yazışmaları idâre etmişti. Sultan ona büyük değer verir, saygı gösterir, ziyaretine gider, Devletin en önemli işlerini onunla istişâre ederdi. Sultanın sır kâtibi olmuştu.[27]

Ama ikbâl ve makam onu şaşırtmadı. Asla çizgisini bozmadı. Hayatını dünyevî çıkarlardan uzak, ilim, fazilet ve iyilik uğrunda geçirdi. **İbn Kesîr; "onun, dindarlıkta darb-ı mesel haline geldiğini"** söyler.[28]

Nureddîn Arslan Şah, ona ısrarla Vezirlik teklifinde bulunmuş, o da ısrarla reddetmişti. Çok kıymetli hediyeler göndererek teklifini tekrarlamış, yine reddetmişti. Bizzat evine gidip yine ısrar etmiş, hatta kızıp sert bir tavır takınmıştı. Hayli bunalan **Mecdüddîn**, ağlamış ve şöyle demişti:

"- Sultanım; yaşım ilerledi, ömrüm hep ilme hizmetle geçti, bu sahada şöhrete erdim. Adâleti yerine getirmek için bütün gayretimi kullansam bile, bunu tam olarak yapamayacağımı biliyorum. Sultanımın mülkünün en uzak bir köşesinde bir çiftçi zulme uğrasa, bu zulüm bana nispet edilir. Siz de, başkaları da beni muâheze edersiniz. Mülk ve Devlet, ancak bir miktar şiddet ve katılıkla, halka karşı az da olsa sert ve kararlı muâmele ile ayakta durur. Benim ise buna gücüm yetmez. Binâenaleyh Vezirlik bana lâyık değil."

Bunun üzerine Sultan;

"- Senin bu işten nefret ettiğin kadar, hiç kimsenin, herhangi bir şeyden nefret edebileceğini sanmıyorum" diyerek ısrarından vazgeçer.

---

[26] **İbn Hallekân**, V, 146.

[27] **Yakut**, *Udebâ*, VI, 239; **Davûdî**, II, 304.

[28] **İbn Kesîr**, XIII, 139.

Hatta onun bu inadından dolayı kardeşleri, akrabaları ve dostları kendisini azarlamışlar, fakat yine fayda etmemişti.[29]

Her şeye rağmen o, devamlı nasihat veren bir vezir hüviyetini hiç kaybetmedi.

Şüphesiz ki onun bu sözleri, şahsî ahlâkını ve yönetim anlayışını da ortaya koymaktadır. Anlaşıldığına göre o, üstlendiği resmî görevleri de bir arzunun değil, mecbûriyetin sonucu olarak kabul etmişti. Hatta hastalığının tedâvisi konusundaki tutumu da, onun tabiatını, dünyaya ve resmî makamlara karşı olan isteksizliğini ortaya koymaktadır.

c) Vefatı

Mecdüddîn, uzun yıllar süren yatağa mahkûm felçli halini ilmî çalışmaları için nimet ve fırsat telâkki etmiş, bu arada **Kasr-ı Harb**'da bir Ribat kurmuş, oturduğu ev dahil bütün emlâkini oraya vakfetmiş, hem ilimde, hem de hayırda önder olmuştu. Nihayet 62 yıl 9 aylık ömrünün son nefesini 606/1210 yılı, 30 Zilhicce Perşembe günü (26.06.1210) **Musul**'da kendi yaptırdığı **Ribat**'ta teslim etti.[30]

d) Eserleri

Mecduddîn İbnu'l-Esîr'in, eserlerinde özellikle dikkat ettiği husus, pratik, kullanışlı ve herkes tarafından anlaşılır olmasıdır. Âlim-câhil, avâm-havâs herkesin en kolay şekilde yararlanabilmesidir. En çok eleştirdiği husus, herkesin kolayca istifâde edebileceği şekilde telif edilmeyen eserlerin metodudur. Ayrıca eserlerinde kitabın ana konusunu, asıl maksadını itina ile

---

[29] **Yakut,** ***Udebâ,*** VI, 240.

[30] **İbn Hallekân,** VI, 143; **Zehebî,** ***Nübelâ,*** XXI, 490; **İbn Tağrîbirdî,** ***Nucûmu'z-zâhire,*** Kahire, 1963, VI, 199.

korumuş, konuları dağıtmamıştır. Değişik bir konunun ise, başka bir kitabın yazılmasını gerektirdiği kanâatindedir.

Diğer bir özelliği de eserlerine, geniş sayılabilecek bir Mukaddime koymuş olmasıdır. Burada maksadını ve metodunu açıklar, kaynaklarını belirtir ve bu alanda daha önce yazılan eserlere temas eder. Bu eserlerden gerekli gördüklerine tenkitler yöneltir. Bu da, kendi dönemi itibariyle önemli bir yenilik sayılır. Günümüzün bilimsel anlayışı ile uyuşan bu tavrı, onun ilmî anlayışını, titizliğini ve ileri görüşlülüğünü gösterir.

İbnu'l-Esîr'in tespit edebildiğimiz on yedi eseri bulunmaktadır. Bunlardan dokuz tanesi günümüze ulaşmış, sekiz tanesinin varlığı ise henüz tespit edilememiştir. Günümüze ulaşan dokuz eserin de altı tanesi neşredilmiş, kalan üç tanesi de dünyanın çeşitli kütüphanelerinde yazma halinde bulunmaktadır.

Şimdi eserlerini biraz daha yakından tanıyalım:

1- en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs:[31] En kıymetli eseridir. Garîbu'l-Hadîs'e dair yapılan çalışmaların en mükemmeli, en câmialısı, en faydalısı ve en meşhurudur.[32] Muhteva ve metod açısından sahasında eşsiz bir kitaptır. İhtivâ ettiği garîb lafızlar, bu alanda yazılan diğer eserlerle mukayese edilemeyecek kadar çoktur. Kelimeler kısa ve özlü şekilde açıklanmaktadır. İstifâde edilmesi kolaydır. Tam olarak alfabetik tarzda kaleme alınmıştır. Eser, daha önce bu sahada yapılan bütün çalışmaları içine almakla birlikte, özellikle **Ebû-Ubeyd el-Herevî** (ö. 401/1011) ve **Ebû Musa el-Isbahânî**'nin (ö. 581/1185) ***Garîbu'l-hadîs***'lerine dayanmakta, ancak pek çok ilâveler de yapmaktadır. Bu sahada daha önce yapılan bütün çalışmaların mükemmel bir hülâsasıdır.

---

[31] Tahran, 1269/1852; Kahire, 1308; Bulak, 1311/1893, I-IV; 1322/1904, I-IV; nşr., Abdülaziz b. İsmail et-Tahtâvî, 1318, Matbaa-i Osmaniye; thk., Mahmud Muhammed et-Tanâhî – Tahir Ahmed ez-Zâvî, Kahire, 1963, I-V; Kahire, 1965, I-V.

[32] **Kettânî**, 156.

Bu çok kıymetli eser üzerine, sonraki dönemlerde tespit edebildiğimiz kadarıyla yedi eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerden de ancak birinin matbû olduğunu, ikisinin de yazma olarak mevcudiyetini tespit edebildik. Tespit edebildiğimiz bu yedi eser şunlardır:

ı- Mecmau'l-ğarâib ve menbau'r-reğâib fi zevâidi'n-Nihâye li'bni'l-Esîr: Muhammed b. Muhammed el-Kaşgarî (ö. 705/1305).[33] ***en-Nihâye***'nin zeylidir.

ıı- Zeylu'n-Nihâye fi ğarîbi'l-hadîs: Safiyyuddîn Mahmud b. Ebî Bekr el-Urmevî (ö. 682/1283).[34] İsminden de anlaşılacağı üzere bu da ***en-Nihâye*** üzerine yapılan bir zeyl çalışmasıdır. Günümüze ulaştığını tespit mümkün olmamıştır.

ııı- el-Kifâye fi nazmi'n-Nihâye: İmâduddîn Ebû'l-Fidâ İsmail b. Muhammed b. Berdis el-Ba'lî (ö. 786/1384). ***en-Nihâye***'nin manzûm şekli olan bu eserin yazma bir nüshası Berlin'de bulunmaktadır.[35]

ıv- ed-Dürrü'n-nesîr telhîsu Nihâyet'İbni'l-Esîr: Celâleddin es-Suyûtî (ö. 911/1505). ***en-Nihâye***'nin kısa bir özeti olan bu eser matbûdur.[36].

v- et-Tezyîl ve't teznîb alâ Nihâyeti'l-ğarîb: es-Suyûtî. ***en-Nihâye***'nin ziyâdâtı olan bu eser de günümüze ulaşmıştır.[37]

vı- Kutbuddîn İsa b. Muhammed es-Safevî (ö. 955/1548) de, *Muhtasaru'n-Nihâye* adlı eserinde ***en-Nihâye***'yi aslının yarısı hacminde ihtisar etmiştir.[38]

---

[33] ***Hediyetu'l-ârifîn***, II, 140.

[34] **Kâtip Çelebi**, ***Keşfu'z-zunûn***, İstanbul, 1971, s., 1989; ***Hediyetu'l-ârifîn***, II, 406; **Kettânî**, 156; **Kehhale**, XII, 156.

[35] Berlin, 1659; bkz., ***GAL***, I, 439.

[36] Kahire, 1322.

[37] Berlin, 1660; Daru'l-Kütübi'l-Mısrıyye, hadîs, 2094; bkz.,***GAL***, I, 439.

[38] **Kâtip Çelebi**, 1989.

vıı- Ali b. Hüsameddin el-Müttakî el-Hindî (ö. 975/1567) de; *Muhtasaru'n-Nihâye li'bni'l-Esîr* adlı eserinde ***en-Nihâye***'yi ihtisar etmiştir.[39]

2- ***Câmiu'l-usûl min ehadîsi'r-Rasûl:***[40] En önemli eserlerinden biridir. Kütüb-ü Sitte'deki bütün hadîsleri tekrarsız olarak bir araya getirmeyi gaye edinen müellif, altıncı kitap olarak **İbn Mâce**'yi değil, kendi döneminin kabullerine uyarak **Mâlik**'in ***Muvatta***'ını almıştır.

Kütüb-ü Sitte'yi cem etmek konusunda yapılan çalışmaların en mükemmeli olan ***Câmiu'l-usûl*** üzerinde de müteâkip asırlarda şerh ve ihtisar nev'inden olmak üzere tespit edebildiğimiz kadarıyla onbeş eser kaleme alınmıştır; bunlardan da ancak dördünün matbû, dördünün de yazma olarak mevcudiyetini tespit edebildik. Diğer çalışmaların günümüze ulaşıp ulaşmadığını tespit ise mümkün olmamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Câmiu'l-usûl üzerine yapılan çalışmalar şunlardır:

ı- Ebu Cafer Muhammed b. el-Hasan el-Mervezî el-Asterâbâzî (ö. 682/1283 d.s.) Kâtip Çelebi'nin verdiği bilgiye göre, müellif, aslına uygun bir şekilde ve aynı metodla ***Camiu'l-usûl***'u ihtisar etmiş ve eserini de 682/1283 yılında tamamlamıştır.[41]

ıı- Mecdüddîn Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdullah b. Muhammed et-Taberî el-Mekkî (ö. 694/1294) de, ***Câmiu'l-usûl***'deki garib hadîsler hakkında ***Şerhu'l-Câmii'l-usûl*** adıyla bir eser kaleme almıştır.[42]

ııı- ***Tecrîdu'l-usûl fi ehâdîsi'r-Rasûl:*** Şerefuddîn Ebû'l-Kasım Hibetullâh b. Abdurrahîm el-Hamevî el-Bârizî (ö. 738/1337). ***Câmiu'l-***

---

[39] **Kâtip Çelebi**, 1989.

[40] Thk., Muhammed Hâmid Fakî, Mısır, 1368/1949; 1955; Beyrut, 1980, I-XII. Ayrıca thk. Abdulkadir el-Arnavut, Şam, 1394/1974, 1403/1983, I-XV.

[41] **Kâtip Çelebi**, 536.

[42] **Kâtip Çelebi**, 537.

*usûl'*deki garib lafızların şerh ve izahları ile bazı tekrarları tecrîd ederek eseri ihtisâr etmiştir.[43]

ıv- *Tehzîbu'l-vusûl ilâ muhtasarı Câmii'l-usûl:* Selâhaddîn Halil b. Keykeldî el-Alâî ed-Dımaşkî (ö. 761/1359). Bir ihtisar çalışması olan bu eserin günümüze ulaştığını tespit mümkün olmamıştır.[44]

v- *Teshîlu tarîkı'l-vusûl ila'l-ahâdîsi'z-zâideti alâ Câmii'l-usûl:* Mecdüddîn Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1414). Yemen Emîri Nasır b. Eşref'e (ö. 827/1424) ithaf edilen dört ciltlik bir zevâid çalışması olup günümüzde varlığı tespit edilememiştir.[45]

vı- ***Teysîru'l-vusûl ilâ Câmii'l-usûl:*** Vecîhuddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed ez-Zebîdî el-Yemenî (ö. 944/1537). İbnu'd-Deyba' diye marûf olan bu zatın eseri, ***Câmiu'l-usûl*** üzerine yapılan ihtisar çalışmalarının en mükemmeli olarak şöhret bulmuştur.[46]

*- Prof. Dr. İbrahim Canan, İbnu'l-Deyba'nın eserini ***Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*** adıyla tercüme ve şerh etmiştir.[47]

vıı- Brockelmann, Muhammed b. Abbad el-Mevzaî'nin (ö. 1215/1800?) bu eser üzerine yaptığı bir şerhten bahsetmektedir.[48]

vııı- ***Mu'temedu zevî'l-ukûl min Câmii'l-usûl:*** Muhammed b. Yahya b. Muhammed el-Basrî el-Yemenî (ö. 957/1550). İbn Behrâm diye marûf olan bu zatın eseri de bir ihtisar çalışmasıdır.[49]

ıx- Abdullah el- Medenî'nin (ö. 971/1563) de bir ihtisar çalışması vardır.[50]

---

[43] Köprülü, 257; Yeni Cami, 173, 277; Nuruosmaniye. 714, 1209; Münih, 129; Kahire, I, 278; Patna, I, 40; bkz., *GAL.*, I, 439; ***Suppl.***, I, 608.

[44] **Kâtip Çelebi**, 536; ***Hediyyetu'l-ârifîn***, I, 351.

[45] **Kâtip Çelebi**, 537; ***Hediyyetu'l-ârifîn***, II, 181, **Kettânî**, 175.

[46] Thk., Muhyiddin Han, Kahire, 1346, I-IV. Eserin, bundan başka da muhtelif baskıları yapılmıştır. Kalküta, 1252; Lucknow 1884; Cawnpore, 1897; Lahor, 1904; Kahire, 1331, 1338.

[47] Ankara, 1988-1994, I-XVIII, Akçağ Yayınevi.

[48] ***GAL***, I, 439.

[49] Berlin, 4937/8, 9945/6'da bulunmaktadır; bkz., ***Suppl.***, I, 609.

x- Ali b. Hüsameddin el-Müttakî el-Hindî (ö. 975/1567), ***el-Fusûl*** adlı eserinde onu şerhetmiştir.[51]

xı- el-Kettanî de, Muhammed b. Tahir el-Fetenî el-Hindî'nin (ö. 986/1578) ***Câmiu'l-usûl*** üzerine yaptığı bir çalışmasından bahsetmektedir.[52]

xıı- ***Cem'u'l-fevâid min Câmii'l-usûl ve Mecmai'z-zevâid:*** Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Mağribî (ö. 1094/1683). Müellif, ***Câmiul-usûl*** ile el-Heysemî'nin (ö. 807/1405) ***Mecmau'z-zevâid*** adlı eserini cem etmiştir.[53]

xııı- Ahmed b. Rizkullah el-Ensarî'nin (ö. ?) de bir ihtisar çalışması vardır.[54]

xıv- İmtiyaz Ahmed, ***İbn al-Athir al-Muhaddith-Life and Works***[55] adlı makalesinde İbnu'l-Esîr'in hayatı ve eserleri ile ***Câmiu'l-usûl***'ü incelemiştir.[56]

3- el-İnsâf fi'l-cem' beyne'l-Keşf ve'l-Keşşaf: Cârullah ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1143) ***el-Keşşâf an hakaiki't-tenzîl*** adlı tefsiri ile Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî en-Nisabûrî'nin (ö. 427/1036) ***el-Keşf ve'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*** adlı tefsirinin cem'idir. Büyük bir tefsirdir.[57]

---

50 Berlin, 1319'dadır; bkz., **GAL.**, I, 439.

51 Patna, I, 56'dadır; bkz., *GAL*, I, 438; *Suppl.*, I, 608.

52 **Kettanî**, 175.

53 Hindistan, Merut, 1346'da neşredildi; bkz., *Suppl.*, I, 608. 10,133 hadîs ihtiva eden bu eser aynı adla Naim Erdoğan tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir; İstanbul, 1996, I-V, İz yayınları.

54 **Kâtip Çelebi**, 537.

55 İslamic Studies (İslamabad), 1984, 23(1): 33-43.

56 Bkz., **Munawar Ahmad**, *Guide to Sira and Hadith Literature in Western Languages*, New York, Londra, 1986, s., 270.

57 **Münzirî**, II, 192; **Yakut**, *Udebâ*, VI, 241; **İbn Hallekân**, IV, 141; **Zehebî**, *Nübelâ*, XXI, 490; **Sübkî**, V, 154; **İbn Tağrîbirdî**, VI, 198; **Suyûtî**, *Buğye*, II, 275; **Davûdî**, II, 304; **Kâtip Çelebi**, 182; **İbnu'l-İmâd**, V, 23; *Hediyyetu'l-ârifin*, II, 2; **Ziriklî**, VI, 152; **Kehhâle**, VIII, 174.

4- es-Şâfî fî şerhi Müsnedi'ş-Şâfiî:[58] İmâm eş-Şâfiî'nin *Müsned*'inin şerhidir. Dört cild halinde gayet güzel bir eserdir. Burada hadîslerin manasını, lügatını, nahvini ve ahkâmını açıklamaktadır.[59]

5- el-Muhtâr fî menâkıbî'l-ahyâr.[60]

6- Divânu resâil:[61] İbnu'l-Esîr'in risâlelerini Ebû Muhammed İsmail b. Ali el-Kâtib (ö. 603/1207) iki ciltte toplamıştır.[62]

7- Kitabu'l-murassa' fî'l-benîn ve'l-benât ve'l-âbâ' ve'l-ümmehât ve'l-ezvâ' ve'z-zevât min ricâli'l-hadîs:[63] Alfabetik bir eserdir. Suyûtî, bu eserden *el-Künâ*'yı telhis ettiğini söylemektedir.[64]

8- Tecrîdu esmâi's-sahâbe.[65]

9- Nihâyetu'l-esîriyye fî luğati'l-hadîsiyye.[66]

10- Tehzîbu Fusûl-i İbni'd-Dehhân:[67] Nahve dair bir eserdir.

---

[58] **Semîr Saîd**, bu eserin Hind, 1306, Kahire, 1327'de neşredildiğini söylemektedir, bkz., s., 636.

[59] Daru'l -Kütübi'l-Mısrıyye, 306; Kahire, I, 124; Nuruosmaniye, 2956; Feyzullah ef., 19403; bkz., *Suppl.*, I, 609.

[60] Aslı dört cilttir. Leiden, 1090; Feyzullah, 1516; Hacı Selim Ağa, 2643; Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, 1574; Kayseri Raşid Ef., 1365; Millet Kütüp., 18860; Şehid Ali Paşa, 96488; Fatih, 33266; Carullah, 14554; Karaçelebizâde, 66895.

[61] Kılıç Ali, 723; Veliyuddin, 2461; Köprülü, 1058; Hamid, 860'dadır; bkz., *Suppll.*, I, 609.

[62] **Mahmûd Tanâhî,** *Menâlu't-tâlib* Mukaddimesi, I, 21.

[63] Alman müşteşrik C. F. Seybold'un tahkîkıyle, Weimar, 1896'da neşredilmiştir. Ayrıca thk., İbrahim Samarrâî, Bağdad, 1971; Beyrut, 1992; 1996.

[64] **Suyûtî,** *Buğye*, II, 275.

[65] Haydarabad, 1315; bkz. *Suppl.*, I, 609. Neşredildiğine işaret edilen bu eserin, **Zehebî**'nin aynı adı taşıyan eseri olması muhtemeldir.

[66] *Hediyyetu'l-ârifîn*, II, 3. Eserin tam bir nüshası Feyzullah, 50'de bulunmaktadır; bkz., **Ali Rıza Karabulut**, *Mu'cemu Mahtûtâti'l-Mevcûde fî Mektebâti İstanbul ve Anadolu*, II, 1079.

[67] **Yakut ,** *Udebâ*, VI, 241; **Suyûtî,** *Buğye*, II, 275; **Davûdî**, II, 304; *Hediyyetu'l-ârifîn*, II, 2. 365 varaklık bir nüshası Atıf Efendi, 2446'dadır; bkz., **Alî Rıza Karabulut**, *Mu'cemu Mahtûtâti'l-Mevcûde fî Mektebâti İstanbul ve Anadolu*, II, 1078.

11- Resâil fi'l-hisâb mücedvelât.[68]

12- el-Mustafâ ve'l-muhtâr fi'l-ed'iyeti ve'l-ezkâr.[69]

13- Kitâbu san'ati'l-kitâbet.[70]

14- el-Bâhir fi'l-furûk fi'n-nahv.[71]

15- el-Menâlu't-tâlib fî şerhi tıvâli'l-ğarâib.[72]

16- el-Bedî' fi'n-nahv:[73] Sarf, nahiv, şiir, hitabet ve kitâbete dair konular yirmi bâbda incelenir.[74]

17- el-Cevâhir ve'l-leâlî min imlâi'l-mevlâ'l-Vezîr el-Celâlî: Bu eserde Vezir Celaleddin Ebû'l-Hasan Ali b. Isbahânî'nin (ö. 574/1178) risâlelerini toplamıştır.[75]

2- İZZEDDÎN İBNU'L-ESÎR (555-630/1160-1233)

a- Hayatı ve Şahsiyeti

Adı: **Ali b. Muhammed b. Muhammed es-Şeybânî el-Cezerî el-Mûsulî.**

---

[68] **Yakut,** ***Udebâ,*** VI, 241.

[69] **Münzirî,** II, 192; **İbn Hallekân,** IV, 141; **Zehebî,** *Nübelâ,* XXI, 490; **İbn Tağribirdî,** VI, 198; **Sübkî,** V, 154; **Davûdî,** II, 304; **Kâtip Çelebi,** 1711; **İbnu'l-İmâd,** V, 23; ***Hediyyetu'l-ârifîn,*** II, 3.

[70] **Münzirî,** II, 192; **İbn Hallekân,** IV, 141; **Zehebî,** *Nübelâ,* XXI, 490; **İbn Tağrîbirdî,** VI, 198; **Davûdî,** II, 304;

[71] **Yakut,** ***Udebâ,*** VI, 241; **Zehebî,** *Nübelâ;* XXI, 491; **Sübkî,** V, 154; **Suyûtî, Buğye,** II, 275; **Davûdî,** II, 304; **Kâtip Çelebi,** 219; ***Hediyyetu'l-ârifîn,*** II, 2.

[72] Thk., Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Mekke, 1983; Kahire, 1417/1997, I-II.

[73] **Kıftî,** III, 260, **Yakut,** ***Udebâ,*** VI, 241; **Zehebî,** *Nübelâ,* XXI, 490; **Sübkî,** V, 154; **İbn Hallekân,** IV, 141; **İbn Tağrîbirdî,** VI, 198; **Suyûtî,** ***Buğye,*** II, 275; **Davûdî,** II, 304; **Kâtip Çelebi,** 236; ***Hediyyetu'l-ârifîn,*** II, 2; **Kehhâle,** VIII, 174.

[74] Bir nüshası Âtıf Efendi, 2446'dadır.

[75] **İbn Hallekân,** V, 146; **Kâtip Çelebi,** 618; ***Hediyyetu'l-ârifîn,*** II, 2.

Künyesi: **Ebû'l-Hasan.**
Lakabı: **İzzeddîn.**

4 Rabîulevvel 555/1160'da **Cizre**'de dünyaya gelmiş, âilesiyle birlikte **Musul**'a göçmüş ve hayatını orada geçirmiştir. Tahsil için **Bağdad, Şam, Kudüs** ve **Haleb**'e gitmiştir. **Musul**'da Hatîb Ebû'l-Feth et-Tûsî (ö. 578/1182), Yahya b. Mahmud es-Sekafî (ö. 584/1196), Müslim b. Ali es-Sîhî'yi (ö. 595/1199); **Bağdad**'da Yaîş b. Sadaka (ö. 593/1196), İbn Küleyb (ö. 626/1200), İbn Sükeyne'yi (ö. 607/1211); **Şam**'da Ebû'l-Kasım b. Sasrâ (ö. 626/1229), Zeynü'l-Umenâ İbn Asâkir'i (ö. 627/1230) dinlemiş, kendisinden de ed-Dübeysî (ö. 637/1239), Şihabuddin el-Kûsî (ö. 656/1258), el-Mecd İbn Ebî Harâde (ö. 660/1262) vdğ. rivâyet etmişlerdir.[76]

Âilenin ortanca kardeşi olup, kardeşlerin en az Devlet hizmetinde bulunanıdır. Bir ara **Atabek Tuğrul**'un (ö. 590/1194) hizmetine girmiş, **Şam**'a ve **Bağdad**'a elçi sıfatıyla seyahatler yapmıştı. **Tuğrul**, ona saygı gösterirdi.[77]

Kaynaklar, onun son derece mazbut, mütevâzi, cömert, güzel ahlâklı ve faziletli biri olduğunda ittifak ederler. **Zehebî**, onu; *"İmam, allâme, fahru'l-ulemâ"* vb. vasıflarla tanıtır.[78] **İbn Hallekân** da onunla görüştüğünü, mütevâzi, faziletli, güzel huylu ve mükemmel biri olduğunu söyler.[79]

İzzeddîn tarihçiliği ile şöhret yapmıştır. Tarih alanında temel kaynaklardan biri olan ***el-Kâmil***'i kaleme almıştır. Ayrıca Hadîs, Fıkıh, Edebiyat, Lügat, Târih, Ahbâr, Ensâb ve Ricâl sahasında da

---

[76] **İbn Hallekân**, III, 349; Münzirî, III, 347; **Yakut**, *Buldân*, II, 79; **Sübkî**, V, 127; **es-Safedî**, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, Wiesbadan, 1381/1962, XXII, 137; **Zehebî**, *Nübelâ*, XXII, 354; a.mlf., *Tezkire*, 1399; a.mlf., *Düvel*, II, 102; **İbn Tağrîbirdî**, VI, 281; **el-Yâfiî**, IV,70; **Ebû'l-Fidâ**, *Muhtasar*, III, 161; **İbn Abdülhâdî**, IV, 180; **Taşköprülüzâde**, I, 253.

[77] **İbn Hallekân**, III, 348; **Ebû'l-Fidâ**, III, 154; **Zehebî**, *Nübelâ*, XXII, 355; **İbn Kesîr**, XIII, 139.

[78] **Zehebî**, *Tezkiretu'l-huffâz* , 1399; a.mlf., *Duvelu'l-İslâm*, II, 135.

[79] **İbn Hallekân**, III, 349

geniş ilme sahipti. Mezhep itibariyle **Şâfiî** idi. **Musul'**daki evi, âlimler ve sâlihler otağı haline gelmişti. Hayatının sonuna doğru kendisini tamamen hadîse vermiş, âlî ve nâzil isnâdları dinlemişti.[80]

İzzeddîn, **Musul, Bağdad, Dımaşk, Kudüs** ve **Halep** arasında defalarca gidip geldi. Her gittiği yerde de oranın Vezir ve Emîr'lerine misafir oluyordu. Son yıllarını **Musul'**da geçirdi.

Diğer kardeşlerine göre daha az hareketli bir hayat süren ve hayatını bilimsel faaliyetlerle, tedris ve tasnifle geçiren İzzeddîn, 25 Şaban 630/1233'de **Musul'**da vefat etti.[81]

b- Eserleri

İzzeddîn'in dokuz eseri bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bunlardan beş tanesi günümüze ulaşmıştır, diğerlerinin varlığı ise şimdilik bilinmemektedir. Günümüze ulaşan beş eserden de dördü matbudur. Bu eserler içersinde özellikle üç tanesi, bütün İslâm tarihi boyunca ana kaynak kabul edilmişlerdir. Bunlardan biri tarihe dair yazdığı *el-Kâmil'*i, diğeri sahâbe tabakatına dair yazdığı *Üsdü'l-ğâbe'*si, öbürü de ensâba dair olan *Lubâb'*ıdır. Şimdi bunları biraz daha yakından tanıyalım:

1- el-Kâmil fi't-Tarih:[82] Günümüzde de müracaat kitabı olarak kullanılan en önemli kaynaklardandır. Âlemin yaratılışından hicrî 628 yılına kadar olan olayları hikâye eder. Müellif bu eserin te'lif sebebi olarak; İslâm dünyasının batısındaki müelliflerin doğudaki tarihî vâkıaları, doğuluların da batıdaki olayları ihmal etmelerini ve tarihî kaynakların da birbirine zıt ifâdeleri ihtiva etmelerini gösterir.

---

80 **Münzirî**, III, 348; **İbn Hallekân**, III, 348; **Zehebî**, *Nübelâ*, XXII, 355, **İbn Abdülhâdî**, IV, 181; **es-Safedî**, XXII, 136; **İbn Tağrîbirdî**, VI, 281 **Suyûtî**, *Tabakatul-huffâz*, Kahire, 1973, s., 492; **İbnu'l-İmâd**, V,127.

81 **Safedî**, XXII, 137.

82 Nşr., C. Johannes Tornberg, Leiden, 1867, I-XII; Bulak, 1290; I-XII; Mısır, 1303; I-XII; Beyrut, 1385/1965; I-XII; 1979; I-XII; 1982; I-XII; 1987, I-XIII.

İzzeddîn, ilk yedi asır zarfında **Taberî**'den sonra görülen en büyük tarihçidir. Kendisinden sonraki tarihçilerin de en önemli müracaat kaynağıdır.

O, bir tarihçide bulunması gereken bilgi donanımına büyük ölçüde sahipti. Her şeyden önce âilece ilmî bir anlayışa sahip idiler. Sonra Hadîs ve ricâl konularında çok sağlam bilgi sahibi idi. ***Üsdü'l-ğâbe*** adlı eseri, onun bu sahadaki mahâretini göstermeye yeter. Ensâb konusunda da gerçekten güçlü idi; ***Lubâb***'ı, bu konuda yeterli kanıttır. Tarihî bilgileri toplamak konusunda da içinde dayanılmaz bir arzu duyduğunu ifâde eder.

Şüphesiz bunlar, tarihî bir eser kaleme almak için çok önemli ihtiyaçlardır. Bunlara, doğruyu yanlıştan ayırabilme yeteneği de eklenince, ortaya mükemmel bir eser çıkar. Cerh ve ta'dîl'e vukûfu da, onun bu yeteneğini pekiştirmiştir. Nitekim şu söz ona aittir:

"Ben, meşhur tarihî kaynaklardan nakiller yapıyorum. Ama ben, ne gece karanlığında odun toplayan biri gibi, ne de incilerle çakılları birden avuçlayan biri gibiyim."[83]

Müellif, **Taberî**'den oldukça fazla nakilde bulunur. Ama zaman zaman **Taberî**'nin makûl bulmadığı rivâyetlerini de eleştirir. İfâdelerinde mümkün mertebe makûlu yakalamaya çalışır. Sadece olayları ve haberleri nakletmekle yetinmez, olayların sebepleri üzerinde durur, tenkitler, mukayeseler yapar, akıl yürütür.

Bir tarihçi olarak sadece geçmişe bakmaz, kendi zamanına ve geleceğe dair de fikir yürütür. Batıdaki müslümanlara, yani **Endülüs**'e destek verilmemesinin doğuracağı tehlikelere işaret eder.

Kronolojik olarak tertip edilen eserde, her yıl müstakil olarak ele alınır ve bu başlık altında o yılda cereyan eden olaylar sıralanır. Her yıla ait olaylar dizisi verildikten sonra, o yıl vefat eden önemli şahsiyetlerin kısa biyografileri de kaydedilir.

---

[83] **Kâmil**, I, 3.

Eser, ağırlıklı olarak siyasî tarih hüviyetindedir, büyük ölçüde olayların hikâyesine ağırlık verir. Ancak ekonomik, sosyal ve kültür tarihi açısından da önemli bilgiler ihtiva etmektedir. **İbn Haldun**'un yaptığı gibi tarih felsefesi yapmamakla birlikte zaman zaman tarihî olayların sebepleri üzerinde de durur.

İzzeddîn, batıdan Haçlı saldırılarının, doğudan da Moğol istilâsının devam ettiği son derece çalkantılı bir dönemde yaşamıştır. Eserini de odasına kapanarak yazmamıştır. Bizzat bu çalkantılı hayatın içine girmiş, resmî görevler üstlenmiş, bu vesile ile resmî belgelere vâkıf olmuş, dahilî ve haricî olayları ilk elden değerlendirme fırsatını bulmuştur. **Selâhaddîn Eyyûbî** (ö. 589/1194) ile birlikte 584/1188'de **Şam**'da Haçlılara karşı yapılan savaşa da bizzat katılmıştır. Bu itibarla eseri, en azından kendi dönemi itibariyle dinamik bir yapıya sahiptir.[84]

Türkçe'ye de tercüme dilen[85] ***Kâmil***'e, Ebû Talib Ali b. Enceb İbnu's-Sâî (ö. 674/1275), beş ciltlik bir zeyl yapmış ve bu eseri hicrî 656 yılına kadar getirmiştir.[86]

Cemaleddin Muhammed b. İbrahim el-Vatvat (ö. 718/1318) da, ***Kâmil***'e faydalı bir tâ'lik yapmıştır.[87]

2- Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe.[88]

Sahâbe tabakatı hakkında yazılan en önemli kaynaklardandır. Müellif, kendisinden önce bu sahada yazılan bütün eserleri taramış

[84] Bkz., **İbrahim Halil Ahmed**, ***"Eseru İzzeddîn İbnu'l-Esîr fi't-tatvîri'l-kitâbeti't-târihiyyeti'l-arabiyyeti"***, Buhûs nedvetu ebnâi'l-Esîr, Câmiatu'l-Mûsul Külliyetu'l-Âdâb, Bağdad, 1982, 85-98.

[85] **İslâm Tarihi, el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi** adıyla Türkçe'ye çevirisi, A. Ağırakça- A. Özaydın tarafından yapılmıştır; İstanbul, 1985-87, I-XII

[86] **Kâtip Çelebi**, 1380; ***Hediyyetu'l-ârifîn***, I, 713. **Kehhâle**, VII, 41 ve **Ziriklî**, V, 71'de eserin adı; ***el-Câmiu'l-muhtasar fî unvâni't-tarih ve uyûni'l-eser***, diye geçer ve **Ziriklî**, eserin 25 cilt olduğunu, 9. cildinin de matbû olduğunu söyler.

[87] **Kâtip Çelebi**, 1380.

[88] Kahire, 1869, I-V; Bağdad, 1989, I-VI; Beyrut, 1993-94, I-VI. Ayrıca thk., M. A. Fâyid-M.A. Aşûr-M.İ.-Bennâ, Kahire, 1390-93/1970-73, I-VII.

olmakla birlikte, esas olarak, Ebû Abdullah b. Mende (ö. 395/1005) ve Ebû Nuaym el-Isfahanî'nin (ö. 430/1039) ***Ma'rifetu's-sahâbe*** adlı eserleriyle, Ebû Musa el-Medînî'nin (ö. 581/1185) İbn Mende'ye yaptığı ***Ma'rifetu's-sahâbe*** adlı istidrâkini ve nihâyet İbn Abdülberr'in (ö. 463/1071) ***el-İstîâb fî esmâi'l-ashâb*** adlı eserlerini temel kaynak edinmiş, ilaveler ve düzeltmeler yapmıştır. Ayrıca İbn Sa'd'ın ***Tabakat***'ı Ahmed b. Hanbel'in ***Müsned***'i ve İbn Asâkir'in ***Târîhu Dımaşk***'ı da kaynakları arasındadır. Alfabetik tertip ettiği eserinde 7.703 sahabînin biyografisini toplamıştır. Yer yer sahâbelerin rivâyetlerinden de örnekler vermektedir.

Bu sahanın temel kaynaklarından biri olan ve o zamana kadar bu alanda verilen eserlere üstünlüğünü ifâde için **"ormanın arslanları"** anlamına gelen ***Üsdü'l-ğâbe*** üzerinde, müteâkip dönemlerde ihtisar ve zeyl mâhiyetinde dört çalışmanın yapıldığını, bunlardan da sadece birinin matbû olduğunu tespit edebildik:

ı- en-Nevevî (ö.676/1277), ***Üsdü'l-ğâbe***'yi ihtisâr etti.[89]

ıı- Muhammed b. Muhammed el-Kaşgarî (ö. 705/1306): *Muhtasaru Üsdü'l-ğâbe*[90] adıyla onu ihtisar etti.

ııı- Şemsuddin ez-Zehebî (ö. 748/1348) de; ***Tecrîdu esmâi's-sahâbe*** adıyla ***Üsdü'l-ğâbe***'yi ihtisar etmiştir.[91] **Zehebî**, kitabı ihtisar etmekle birlikte bazı yeni isimler ilave ederek onu daha da genişletmiştir. Alfabetik olan bu eserde de ashâbın sadece ismi ile çok kısa bir tanıtıcı bilgi verilir. Gayet muhtasar olan eserde 8.866 sahabî tanıtılır.

ıv- Bedruddîn Muhammed b. Ebî Zekeriyya Yahya el-Kudsî (ö.?); *Düreru'l-âsâr ve ğuraru'l-ahbâr.*[92]

3- el-Lübâb fi tehzîbi'l-Ensâb.[93]

---

[89] **Kettânî**, 204.

[90] **Kâtip Çelebi**, 82; **Kehhâle**, XI, 249; **Kettânî**, 204.

[91] Beyrut, ts., I-II.

[92] **Kâtip Çelebi**, 82,

es-Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) ***el-Ensâb*** adlı eserinin muhtasarıdır. Hicrî 615 yılında tamamladığı bu ihtisar çalışması, aslından daha mükemmel görülmüş ve daha çok meşhur olmuştur. **es-Suyûtî**, ***Lübbu'l-Lübâb*** adıyla, onu tekrar ihtisâr etmiştir.[94]

4- ***Tarihu'd-Devleti'l-Atabekiyye bi Mûsul.***[95]

5- ***Tuhfetu'l-acâib ve tarfetu'l-ğarâib fi't-tarih.***[96]

6- *el-Câmiu'l-kebîr fî ilmil-beyân.*[97]

7- *Âdâbu's-siyaset.*[98]

8- *Kitâbu'l-cihâd.*[99]

9- *Tarîhu'l-Mûsul:*[100] Bu eseri tamamlayamadan vefat etmiştir.

3- ZİYÂEDDÎN İBNU'L-ESÎR (558-637/1163-1239)

a- Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Adı: **Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî el-Mûsulî.**

---

[93] Kahire, 1938; Beyrut, 1980, I-III.

[94] Leiden, 1860-62; Bağdad, ts. Ayrıca thk., Eşref Abdülaziz, Beyrut, 1991, I-II. Kitabın Beyrut baskısının devamında **Abbas b. Muhammed b. Ahmed el-Medînî**'nin ***Fethu rabbi'l-erbâb bimâ uhmile fî Lübbi'l-Lübâb min vâcibi'l-ensâb*** adlı eseri de bulunmaktadır.

[95] Kahire, ts., Dâru'l-kütübi'l-hadîse.

[96] ***Hediyyetu'l-ârifîn***, I, 713. **Ziriklî**, V, 153'de eserin yazma olarak mevcut olduğuna işaret edilir.

[97] **Kâtip Çelebi**, 571; ***Hediyyetu'l-ârifîn***, I, 713; **Kehhâle**, VII, 229; **Ziriklî**, V, 153.

[98] ***Hediyyetu'l-ârifîn***, I, 713.

[99] ***Hediyyetu'l-ârifîn***, I, 713; **Kâtip Çelebi**, 1410; **Kehhâle**, VII, 229.

[100] **İbn Abdülhâdî**, IV, 181; **Zehebî**, *Nübelâ*, XXII, 354; a.mlf., ***Tezkiretu'l-huffâz***, 1399; **Sübkî**, V, 127; **es-Safedî**, XXII, 137; **Suyûtî**, *Tabakatu'l-huffâz*, 492.

Künyesi: **Ebû'l-Feth.**

Lakabı: **Ziyâeddîn.**

25 Şaban 558/1163'de **Cizre**'de doğmuş, sonra **Musul**'a göçmüş ve çok hareketli bir hayat yaşamıştır.

Çok geniş bir kültüre sahipti. Genelde edebiyatta, özelde kitâbet ve inşâ sanatında büyük üstâddı. Bu sahada zirveye ulaşmıştı. **İbnu's-Sâbûnî** (ö. 680/1281), onun bu konuda asrının biriciği ve zamanının üstâdı olduğunu söyler.[101] Kur'ân ve hadîse de vukûfu tamdı. Kur'ân hâfızı idi. Bütün edebî ilimlerde; Nahiv, Lügat, Şiir, Nesir, Beyan, Belâğat vb. sahalarda otorite idi.[102]

"Eski ve yeni şiirlerden sayamıyacağı kadar şiir ezberlediğini, sonra Ebû Temmam (ö. 231/846), el-Buhterî (ö. 284/897) ve el-Mütenebbî'nin (ö. 354/965) bütün şiirlerini ezberlediğini" söyler.[103]

Edebiyatla ilgili olarak kendisinden önce yazılmış eserlerin hemen tamamını okumuş ve bunlardan pek çoğunu tenkit edecek bir seviyeye ulaşmıştı.

Muâsırı **İbn Hallekân** da onunla görüşmek için defalarca **Musul**'a gittiğini, faziletine ve muhakkık kişiliğine delil olacak eserler verdiğini ifâde eder.[104]

Tatlı bir ifâde gücüne ve güzel bir üsluba sahip, fasîh, fâzıl biriydi. Oğlu da kendisi gibi edebiyatçı olan Ziyâeddîn, Musul Emîri'nin elçisi sıfatıyla halifeye gönderildiği sırada **Bağdad**'da hastalandı ve orada iken 29 Rebîülâhir 637/1239 Pazartesi günü vefat etti.

---

[101] **İbnu's-Sâbûnî,** ***Tekmiletu İkmâli'l-İkmâl,*** Beyrut, 1406/1986, s., 5.

[102] **Münzirî,** III, 535; **Yakut,** ***Buldan,*** II, 79; **İbn Tağrîbirdî,** VI, 318; **İbn Hallekân,** V, 389; **Zehebî,** ***Nübelâ,*** XXIII, 72; **el-Yâfiî,** IV, 97; **Suyûtî,** ***Buğye,*** II, 315.

[103] **İbn Hallekân,** V, 389; **Zehebî,** ***Nübelâ,*** XXIII, 72; **Suyûtî,** ***Buğye,*** II, 315.

[104] **İbn Hallekân,** V, 391.

b) Siyasî Hayatı

Diğer kardeşlerinin aksine çok hareketli bir hayat yaşayan Ziyâeddîn, ilmî ve edebî çalışmaları dışında yoğun şekilde siyasî faaliyetlerde bulunmuştur.

Önce Dîvan kâtibi olarak devlet hizmetine girdi. Kadı el-Fâdıl (ö. 596/1200), onu Selâhaddîn Eyyûbî'ye (ö. 589/1193) takdim etti. Hicrî 587/1191'de Şam'da onun hizmetine girdi. Üç ay kadar onun yanında kaldı. Selâhaddîn'in oğlu Melik el-Efdal (ö. 622/1225) onu babasmdan istedi ve kendine Vezir yaptı.

Selâhaddîn'in ölmesiyle Melik el-Efdal tek başına **Şam**'da hükümran olunca, Ziyâeddîn Devletin tek adamı haline geldi. Melik el-Efdal içki ve kumar müptelâsı olduğu ve devlet yönetimiyle fazla ilgilenmediği için her şey, bütün Devlet idâresi onun eline verilmişti. Ancak Ziyâeddîn edebiyattaki parlak başarısını Devlet yönetiminde gösteremedi; yönetimi, halkı memnun etmemişti. İnsanlara iyi davranmıyordu. Halkın tepkisini üzerine çekmişti. Melik Âdil (ö. 615/1218) **Şam**'ı ele geçirince, gerek Melik ve gerek halk onu çok aradı, ama bulamadı. Tepkileri, onu öldürmeyi düşünecek derecede ileri safhadaydı. Ziyâeddîn, hâcib Muhasin b. Acem tarafından eşya sandığının içinde ve büyük zorluklarla **Mısır**'a kaçırıldı.

Nureddin Arslan Şah **Musul**'un yönetimini ele geçirince İbnu'l-Esîr, onun hizmetine girmek için **Musul**'a döndü. Melik el-Efdal'ın kardeşi ve Mısır Emîri olan Azîz Osman vefat edince, Azîz'in oğluna vasî olması için kardeşi el-Efdal **Mısır**'a çağırıldı. Efdal da **Mısır**'a gidip idareyi ele aldı. Arkasından İbnu'l-Esîr de **Mısır**'a gitti ve yine Vezirlik görevine getirildi.

Çok geçmeden Melik el-Efdal'ın amcası Melik Âdil, **Mısır**'a döndü. Bunun üzerine Efdal, İbnu'l-Esîr'le birlikte **Mısır**'dan kaçıp **Sümeysât**'a gider ve **Meyyâfârikîn, Harrân** ve **Sümeysât**'ın kendisine verilmesi karşılığında amcası Melik Âdil ile anlaşır. Melik el-Efdal'm **Sümeysât**'ta istikrârı sağlaması üzerine Ziyâeddîn de orada kalır ve 596-606 yılları arasındaki zamanını orada geçirir. İbnu'l-Esîr, Halep Emîri ve Efdal'ın kardeşi Melik Zâhir'in (ö.

613/1216) yanına gitmek üzere 607/1210 Zilkade ayında **Sümeysât**'tan ayrılıp **Halep**'e gider. Ancak Melik Zâhir ile de uyum sağlayamadı ve kısa süre sonra oradan da dargın olarak ayrıldı. Dikkate değerdir ki, Ziyâeddîn, ağabeysi İzzeddîn ile de uyuşamayıp hep dargın kalmıştır.

Oradan **Musul**'a, İzzeddîn Mes'ûd'un yanına döndü. İzzeddîn Mes'ûd'un yanında çalışan ağabeyi Mecdüddîn ölmüş, diğer ağabeyi İzzeddîn ise hâla onun yanında çalışıyordu. İbnu'l-Esîr 617/1220 yılına kadar **Musul, Erbil, Sencar, Bağdad** gibi çeşitli yerlere gitti, ama hiç bir yerde karar kılmadı. Tekrar **Musul**'a döndü ve oraya yerleşti. 618/1221'de Musul Emîri Bedreddîn Lü'lü'ün vasîsi Nasiruddîn Mahmud b. Mes'ûd'un hizmetine girdi. Nasiruddîn'in 631/1233 yılında ölümü üzerine idareyi ele alan Musul Atabek'i Bedreddin Lü'lü'ün (ö. 657/1259) Divan kâtipliğini yaptı. Birkaç defa Musul Emîri tarafından **Bağdad**'a, Halifeye elçi olarak gönderildi. Elçi sıfatıyla son defa 637/1239 yılında gittiği **Bağdad**'da, 29 Rebîülâhir (28 Kasım) Pazartesi günü vefat etti.[105]

c)Eserleri

Ziyâeddîn, hemen tamamı edebiyatla ilgili olmak üzere pek çok eser kaleme almıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla eserlerinin sayısı 18'dir. Bu eserlerden on bir tanesi günümüze ulaşmış, bunlardan da altı tanesi neşredilmiştir. Yedi eserinin varlığı ise henüz tespit edilememiştir. Eserleri şunlardır:

1- el-Meselu's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâir:[106] En önemli eseridir. Burada edebiyat ve kitâbet sanatı ile ilgili hemen her konuyu

---

[105] Bkz. **İbn Hellekân**, V, 391; **Zehebî**, ***Nübelâ***, XXIII, 73; a.mlf., ***Duvelu'l-İslâm***, II, 143; **İbnu'l-İmâd**, V, 187-89; ***Dâiretu'l-maârif***, I, 83-84.

[106] Bulak, 1282; 1312; Beyrut, 1298; Kahire, 1312; thk., Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Kahire, 1358/1939; thk., Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne, Kahire 1973, I-II; Riyâd, 1983.

ele alır. Bir mukaddime ve iki makaleden meydana gelmiştir. Mukaddimeyi de on fasla ayırmıştır.

Yazıldığı günden beri bu eser üzerine bazı tenkitler ve reddiyeler yazılmış, buna mukabil müdafaa sadedinde eserler de kaleme alınmıştır; bunlardan tespit edebildiklerimiz şunlardır:

ı- el-Felekü'd-dâir alâ'l-Meseli'l sâir:[107] **İbn Ebî'l-Hadîd** (ö. 655/1257). ***el-Meselü's-sâir***'e reddiye mahiyetinde kaleme alınan ve 13 günde yazılan bir eserdir.[108]

ıı- Nusratu's-sâir alâ'l-Meseli'l-sâir: **Halil es-Safedî** (ö. 764/1363). **İbn Ebî'l-Hadîd**'in eserine karşı ***el-Meselu's-sâir***'i savunmak gayesiyle kaleme alınmıştır.[109]

ııı- **Kâtip Çelebi**, ***el-Meselü's-sâir***'in önemi ve fazileti konusunda *er-Ravdu'z-zâhir fî mehâsini'l-Meseli's-sâir* adlı bir eserden bahseder, ancak müellifini vermez.[110]

ıv- Kat'u'd-dâbir ani'l-Feleki'd-dâir: **Celâleddin es-Suyûtî.**[111] **İbn Ebî'l-Hadîd**'in eserine karşı bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır. **Kâtip Çelebi, Abdülaziz b. İsa** tarafından da aynı isimle bir eser telif edildiğine işaret eder.[112]

v- Neşru'l-Meseli's-sâir ve tayyu'l-Feleki'd-dâir: **Ebû'l-Kasım Mahmud b. el-Hüseyin es-Sencarî** (ö. 650/1252).[113] **Ziyâeddîn**'in

---

[107] Yeni Camii, 993, 2; Garrett, 551; Leiden, 318'dedir; bkz, *GAL*, I,357; ***Suppl.***, I, 497. **Hulusi Kılıç**, bu eserin neşredildiğini söylemektedir; Hindistan, 1309/1891, nşr., Ahmed el-Hûfî-Bedevî Tabâne, Kahire, 1954; Riyad, 1403/1983; bkz., ***Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu***, s., 109.

[108] **Kâtip Çelebi**, 1291.

[109] **Kâtip Çelebi**, 1586, ***Suppll.***, I, 521.

[110] **Kâtip Çelebi**, 1586. **Nâil Bayraktar**, ***Bağdatlı Vehbi Efendi Kütüphanesindeki Önemli Arapça Yazmaların Kataloğu*** (İstanbul, 1984, 2. baskı) adlı çalışmasında, s., 57'de, bu eserin hicrî 699 tarihinde istinsah edilen bir nüshasının Köprülü, 1420'de bulunduğunu söylemektedir.

[111] **Kâtip Çelebi**, 1352; ***Hediyyetu'l-ârifîn***, II, 541.

[112] **Kâtip Çelebi**, 1586.

[113] **Kâtip Çelebi**, 1586; ***Hediyyetu'l-ârifîn***, II, 405; **Kehhâle**, XII, 159.

eserini takdir ve **İbn Ebî'l-Hadîd**'in reddiyesine reddiye mahiyetinde bir çalışmadır.

2- el-Veşyu'l-merkûm fî halli'l-manzûm:[114] Bir mukaddime ve üç fasıldan ibarettir: 1. Fasılda şiirleri, 2. Fasılda âyetleri, 3. Fasılda da hadîsleri ele almaktadır. *Meselü's-sâir*'in zeyli mâhiyetinde bir eserdir. Şiir san'atı ve şiirin dindeki yeri hakkında çok güzel bir çalışmadır.[115]

3- Kifâyetu't-tâlib fî nakdi kelâmi's-sâir ve'l-kâtib.[116]

4- Kitâbu'l-câmii'l-kebîr fî sınâati'l-manzûm mine'l-kelâm ve'l-mensûr.[117]

5- el-İstidrâkât fî'l-ahz alâ'l-Maâhidi'l-kindiyye:[118] **İbnu'd-Dehhân**'ın (ö. 569/1173) *el-Maâhidu'l-kindiyye mîn kelâmi't-tâiyye* adlı kitabına yapılan bir istidrâk çalışmasıdır.[119] Müellif burada **İbnu'd-Dehhân**'a karşı **Ebû't-Tayyib el-Mütenebbî**'yi müdafaa etmektedir.

6- Risâletü'l-ezhâr.[120]

7- Divânu't-teressül:[121] Risâlelerini topladığı Divan'ıdır.

8- Kitâbu'l-burhân fî ilmi'l-beyân.[122]

9- el-Munisu'l-vahde.[123] 5. ve 6 asır şairlerinden derlenmiş bir şiir mecmuasıdır.

---

114 Kahire, 1298; bkz., *GAL*, I, 357; *Suppl.*,I, 521.

115 **İbn Hallekân**, V, 392; **Kâtip Çelebi**, 2012.

116 Nşr., Hûrî Hammâdî el-Kaysî-Hâtim Sâlih ed-Dâmin-Hilâl Naci, Musul, 1402/1982.

117 Thk., Mustafa Cevad-Cemil Saîd, Bağdad, 1956.

118 Nşr., Hifnî Muhammed Şerif, Kahire, 1958.

119 Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, 1658.

120 Nşr., Hilâl Naci, Musul, 1403/1983.

121 Musul, 1982, I-II; *"Divânu resâili Ziyâuddîn İbni'l-Esîr"* adıyla. Ayrıca **et-Teressül el-Vezîr Sadru'l-kebîr** adlı bir eserinden de bahsedilmekte ve bunun yazma nüshasının Topkapı, 2630'da bulunduğu belirtilmektedir; bkz. *Suppl.*, I, 521

122 Berlin, 7248'dedir; bkz., *GAL*, I, 357.

10- el-Bedî'.[124]

11- Kitâbu'l-meânî'l-muhtaraa fî sınâati'l-inşâ.[125]

12- Miftâhu'l-münşâ fî hadîkati'l-inşâ.[126]

13- Kenzü'l-belâğa.[127]

14- Risâle fî evsâfı Mısr.[128]

15- Risâle fî'd-dâd ve'z-zâ.[129]

16- el-Muhtar:[130] Divan'ından seçtiği tek ciltlik bir eserdir.

17- Mecmû':[131] Tek ciltten ibaret olan bu eserde **Ebû Temâm, el-Buhterî** ve **el-Mütenebbî**'den seçilmiş şiirler bulunmaktadır.

18- Amudu'l-meânî.[132]

C- NETİCE

Bugün yurdumuzun güneydoğu köşesinde şirin bir ilçemiz olan ve tarihte **Ceziretü İbn Ömer** diye marûf olan **Cizre**'de, tarihin belli bir döneminde yetişen bir âilenin üç üyesini tanıtmaya çalıştık. Bir

---

[123] Köprülü, 1400, Kahire, III, 322'dedir; bkz., ***Suppll.***, I, 521.

[124] Dâru'l-kütübi'l-Mısrıyye, Belâğât, nr., 615.

[125] **İbn Hallekân**, V, 392; **Suyûtî**, ***Buğye***, II, 315; ***Hediyyetu'l-ârifîn***, II, 493; ***Îzâhu'l-meknûn***, II, 507; **Ziriklî**, VIII, 354; **Kehhâle**, XIII, 98. ***Suppl.***, I, 521'de yazma olduğuna işaret edilmektedir.

[126] ***Suppl.***, I, 521.

[127] **Kehhâle**, XIII, 98. **Kâtip Çelebî**, bu eserin **İmâdüddîn İbnu'l-Esîr el-Halebî**'nin (ö. 737/1336) olduğunu söylemektedir, bkz., s., 1514.

[128] ***Hediyyetu'l-ârifîn***, II, 493.

[129] ***Hediyyetu'l-ârifîn***, II, 493.

[130] **İbn Hallekân**, V, 392.

[131] **İbn Hallekân**, V, 392; **Taşköprülüzâde**, I, 223.

[132] **Hulusi Kılıç**, 110. Aynı yerde **Ziyâeddîn İbnu'l-Esîr**'in, **Meydânî**'nin (ö. 518/1124) *Mecmau'l-emsâl*'inden seçmeler (el-*Meselu's-sâir*, I, 61-62) ile **Ebû Temmâm**'ın (ö. 231/845) *Hamâse*'sinden seçmeler (İbnu'l-Esîr, el-İstidrâk, nşr., Hifnî Muhammed Şerif, Kahire, 1958, s., 20) yaptığı da kaydedilmektedir.

ülkede yetişen insanları tanımak, o ülkenin insan unsurunu, sosyal ve kültürel yapısını öğrenme imkânını da verir. Burada tanıtmaya çalıştığımız üç kardeş, hem ilim, hem de siyâset dünyasında asırlar boyu kendilerinden söz ettirmişlerdir. Asıl şöhretlerini ise daha çok bilim dünyasında yapmışlardır.

Yurdumuzun her bucağı tek tek ele alınacak olsa, tarihin hemen her döneminde böyle şahsiyetleri görmek, İslâm kültürüne önemli hizmetleri geçmiş insanlarla karşılaşmak mümkün olabilecektir. Bu da bizim tarih ve kültür zenginliğimizin göstergesi olacak ve geçmişimizin gerçek perspektifini görmeye yarayacaktır.

MUHAKKÎKIN ÖNSÖZÜ

Şüphesiz hamd, Allah içindir. O'na hamdeder, O'ndan yardım ister ve O'ndan mağfiret dileriz. Amellerimizin kötülüklerinden ve nefislerimizin fenalıklarından Allah'a sığınırız. Allah kime hidâyet vermişse, onu kimse saptıramaz. O kimi saptırmışsa, kimse onu hidâyete erdiremez.

Tek olan, asla ortağı olmayan Allah'tan başka ilâh olmadığına ve **Muhammed**'in (as.) de O'nun kulu ve Rasûlü olduğuna şehâdet ederim.

Şüphesiz Peygamber'in sünneti, şer'î ahkâmın ikinci kaynağıdır. Müslümanlar, onun başlı başına bir kaynak olduğunda icmâ etmişlerdir. O ve Kur'ân yan yana düşünülür, biri diğerinden ayrılmaz. Kur'ân, bu dinin küllî prensiplerini ihtivâ etmekte, Peygamber de sünnetiyle, onun cüz'iyyâtını beyan etmektedir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Kendilerine neler gönderildiğini insanlara açıklayasın diye, biz sana Kur'ân'ı indirdik."[1]

Kur'ân'da mücmel, mutlak, âm vb. neler vârid olmuşsa, Peygamber'in kavlî ve fiilî sünneti onu açıklamakta; mutlakını takyîd, âmmını tahsis, mücmelini tefsir etmektedir. Bundan dolayıdır ki, Kur'ân'ın maksadını anlamakta meydana gelebilecek ihtilafların ve tereddütlerin izâlesinde sünnetin büyük bir rolü vardır.

Ahmed b. Hanbel şöyle der:

"İsimleri mukaddes ve şânı yüce olan Allah, Hz. Muhammed'i, müşrikler hoşlanmasalar da, bütün dinlere karşı muzaffer kılmak için hidâyetle ve hak dinle göndermiştir. O'na da, hükmüne tâbi olanlar için

---

[1] Nahl, 44.

hidâyet ve nûr olan yüce Kitâb'ını indirmiştir. Kur'ân'ın zâhir ve bâtınından, hâs ve âmmından, nâsih ve mensûhundan neleri murâd etmişse, Peygamberini ona delil kılmıştır. Rasûlullah (as.), Allah'ın Kitâbının yorumlayıcısı ve manalarının açıklayıcısı olmuştur."

Kur'ân âyetleri, Hz. Peygamber'in sünnetiyle amel etmenin, ona dayanmanın şart olduğunu ve ona teslim olup hayatımızın her sahasında onu hakem kılmamız gerektiğini açık açık ifâde etmektedir:

"Rasûl size neyi verdi ise onu alın, sizi men ettiği şeyden de sakının!"[2]

"Kim Rasûle itâat ederse, Allah'a itâat etmiş olur."[3]

"Hayır! Rabbine yemin olsun ki, onlar aralarında ihtilaf ettikleri konularda seni hakem kılmadıkça, sonra da verdiğin hükme gönüllerinde hiç bir sıkıntı duymadan teslim olmadıkça iman etmiş sayılmazlar."[4]

"Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız, bir konuda ihtilafa düştüğünüzde onu Allah'a ve Rasûlüne havale edin!"[5]

"Allah ve Rasûlü bir işe hüküm verdiği zaman, mü'min bir erkek ve kadın için, kendi özel işleri dahi olsa tercih hakları yoktur. Kim Allah'a ve Rasûlüne isyan ederse, o açık bir sapıklıktadır."[6]

Yüce Allah, şanlı Peygamber'in temiz sünnetine hizmet ve onu derleyip tanzim etmek için hayatını adamış, fazileti herkesçe bilinen, seçkin, değerli ve mümtaz şahsiyetleri ilk asırlardan itibaren müslümanlara ihsan etmiştir. Onlar, Hz. Peygamber'in sünnetini, bizzat O'nu dinleyenlerin ağızlarından aldılar. Bilen insanların hâfızalarından toplayıp cem ettiler. Sünneti bilenlerin yaşadıkları

---

[2] Haşr, 7.

[3] Nisâ, 80.

[4] Nisâ, 65.

[5] Nisâ, 59.

[6] Ahzâb, 36.

beldelere ulaşmak için uçsuz bucaksız çölleri, sahraları katettiler. Bu uğurda mallarını feda ettiler, ömürlerini tükettiler. İşte bunun neticesi olarak, sevgili Peygamberimizin kültür mirasını ihtivâ eden müteaddit sayıda büyük eserler vücut buldu. Bununla onlar, Yüce Allah'ın rızasını ve her türlü teşekkür ve saygıyı fazlasıyla hak etmişlerdir.

İşte o büyük ve değerli eserlerden biri de, şu anda okuyucuya takdim etmekte olduğumuz hicrî altıncı asır ulemasından **İbnu'l-Esîr** diye ma'rûf olan; Ebû's-Saâdât Mecdüddin el-Mübârek b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvâhid eş-Şeybânî el-Cezerî el-Mûsulî'nin eseridir.

Bu eserde müellif, hadîsçiler ve fakîhler nazarında muteber olan ve Hz. Peygamber'den nakledilen sahih hadîslerin büyük çoğunluğunu içine alan **Muvatta, Buhârî, Müslim, Ebû Davud, Tirmizî** ve **Nesaî**'deki hadîsleri bir araya getirmeyi gâye edindi. Bu kitapların hepsini tek bir kitapta topladı, onları gayet güzel bir şekilde tertip ederek güçlüklerini kolaylaştırdı ve daha kolay istifâde imkânı sağladı.

Kitabına bir mukaddime ile başlayan müellif, orada eserinin tasnifinde benimsediği usûlü kaydetti. Bilinmesi gereken hadîs ıstılahlarına dair kaidelerin önemli bir kısmını zikretti ve sonunda kitaplarını cem ettiği hadîs imamlarının kısa biyografilerini de verdi. Bildiğimiz kadarıyla bu yönüyle kitap, sahasının yegâne eseridir. Bu kitaba sahip olan, diğer altı kitaba ihtiyaç duymaz.

ESERİN TASNİF VE TERTİBİ

Müellif, eserinin mukaddimesinde de kaydettiği üzere, ilk iş olarak hadîslerin senedlerini hazfetmiştir. Rivâyet edilen ibâre, şayet Hz. Peygamber'in sözü ise, sadece onu rivâyet eden sahabînin ismini; eğer bir sahabî kavli ise, onu sahabîden rivâyet edenin ismini zikretmiştir. Şayet hadîsteki ibârenin daha kolay anlaşılması için

râvîlerden birinin ismini zikretmek ihtiyacı varsa, onun ismini de zikretmiştir.

Hadîs metinleri konusunda ise, sadece Hz. Peygamber'den rivâyet edilen hadîslerle, sahabî kavillerini zikretmiş, kaynaklarda geçen tâbiîlerin ve müctehid imamların kavillerini ise nâdiren kaydetmiştir.

Buharî ve **Müslim**'in kitaplarındaki hadîslerin nakli konusunda, **el-Humeydî**'nin, ***el-Cem beyne's-Sahîhayn*** adlı eserine dayanmıştır. Bu eserin, hadîslerin senedlerinin tespitinde gayet güzel, rivâyetlerin serdinde de hatasız olduğunu ve müellifin de, o iki kitabın cem'inde en mükemmel seviyeye ulaştığını belirtir.

Kütüb-ü Sitte'nin diğer dört kitabına gelince; **İbnu'l-Esîr,** mesmûu olmayan nüshalara da baş vurmakla birlikte bizzat okuyup dinlediği ana nüshalardan nakilde bulunmuştur.

Buharî ve **Müslim**'in lafızlarını muhafaza konusuna, diğer dört kitaptan daha fazla önem vermiştir. Ancak diğerlerinde ziyade bir ibare, bir açıklama ve tafsilat varsa, bütün kitaplardaki ziyadeleri araştırıp tespit ettiği gibi, onları da özellikle zikretmiştir.

Müellif, tertip ve tasnifte, Kütüb-ü Sitte imamlarının hemen hepsinden ayrı bir yol izlemiştir. Onlardan her biri, hadîsleri kitaplarının çeşitli bâblarında zikretmişler; müellif ise, bu kaynaklardaki hadîsleri incelemiş, manalarını düşünmüş ve bu manalara uygun farklı bâblar koymuştur.

Tek bir mana taşıyan her hadîsi, kendi özel bâbında zikretmiştir. Ancak eğer hadîs, birden çok manayı ihtiva ediyorsa, o zaman da şayet bu manalardan bir tanesi daha özel ve ağırlıklı ise, onu, o manaya uygun bir bâba koymuştur. Eğer bu manalardan hiç biri ağırlıklı değilse, o zaman onu eserinin sonuna ilave ettiği **"Kitâbu'l-Levâhık"** bölümünde kaydetmiştir.

Eserdeki ana bölümlerin isimlerini, aranan konunun kolay bulunabilmesi gayesiyle alfabetik olarak tertip etmiştir. Bu konuda ayrıntılı malumatı, muhterem okuyucu Mukaddime'de bulacaktır.

Lügat, Fıkıh ve **Garibu'l-hadîs** kitaplarında güzel bir mana, ilginç bir nükte veya maksada uygun bir izah bulursa, bunları da her **Harf'**de zikredilen ana konulardan sonra kaydetmiştir.[7] Müellif bu işi yaparken, kitaplardan nakil konusunda gereken ihtiyatı göstermiş, şayet o kitaplarda yeterli izahatı bulamamışsa -ki bu çok azdır-, o zaman ilim ve dirâyet ehline sorup danıştıktan sonra kendi anladığını yazmıştır.

Hiç şüphe yoktur ki müellif, bu büyük eseriyle İslâm'a ve müslümana, dünyada bu dine inanan ve mü'minlerin yolundan giden insan var oldukça, daima minnet ve şükranla karşılanacak bir mübarek el uzatmıştır. Yüce Allah onu ve bu dine hizmet konusunda onun yolundan giden halefini ve selefini mükâfatların en hayırlısı ile mükâfatlandırsın!..

Bu nefis hazineyi kütüphane raflarından indirip sağlam ve doğru bir şekilde neşre niyet ettiğimde, faziletli nâşirler muhterem Hüseyin Nâzım el-Hulvânî, muhterem Abdullah el-Mellah ve muhterem Beşir A'yun'un kıymetli yardımlarıyla ciltler halinde neşrini planladım.

Şimdi de neşir esnasında esas aldığımız yazma nüshalardan söz edelim:

Allah'a hamdolsun, Şam Zâhiriye Kütüphanesinde tamam ve nâtamam, iyi ve nâdir çeşitli nüshalar bulduk. Önce bu nüshaların tavsifini yapalım.

NÜSHALARIN TAVSİFİ

1- Nüshaların ilki, 210 numaradadır. Bu nüshanın hatası az, tam, zabt ve itkanı da iyidir. Ona güvenilebilir. Hâmişinde görülen bir takım tashih ve düzeltmeler, onun, bu işin ehli kişiler tarafından okunduğunu gösterir.

---

[7] Biz, müellifin bu tertibini değiştirdik ve okuyucuya kolaylık sağlamak için her hadîsin şerh ve izahını, o hadîsin hemen arkasında kaydettik. *Muhakkık.*

Eser, gayet kalın bir cilttir. Büyük ebat, 875 varaktır. Her varakta 33 satır, her satırda yaklaşık 20 kelime vardır. Açık ve okunaklı nesih hattı ile yazılmıştır. Sonunda müstensihin ismi de kaydedilmiştir: **Âdem b. Muhammed b. Muhammed b. Muhsin b. Ali b. Süleyman.**

Orada verilen bilgiye göre müstensih, eseri yazmaya 6 Muharrem 772'de başlamış ve 26 Muharrem 774'de tamamlamış. Eser, hicrî XII. asırda, Şam Emîri Büyük Esad Paşa'nın, babası Büyük İsmail Paşa Medresesine vakfettiği kitaplar arasında bulunmaktadır.

2- İkinci nüshanın ise sadece üç cildi mevcuttur. Üçüncü cilt, 199 numarada olup, 262 varaktır. *"Sad"* harfinin altıncı kitabı olan *Sıla-i Rahim* ile başlamakta, *Fedâilu Medîneti'r-Rasûl* bâbı ile son bulmaktadır.

Dördüncü cilt, 200 numaradadır ve 270 varaktır. *Kitabu'l-Fedâil*'in dokuzuncu bâbı olan *Bâbu Fedâilu'l-A'mâl ve'l-Akvâl* ile başlamakta, *Müteferrik Hadîslerin Dördüncü Faslı* ile sona ermektedir.

Beşinci cilt ise 201 numaradadır ve 258 varaktır. Bu cilt, **Havâtim**'in Üçüncü Rüknü ile başlıyor ve kitap sona eriyor. Bu nüshanın hattı da iyi ve okunaklıdır. Onu, Muhammed b. Muhammed b. Fâid el-Hanefî, 21 Şevvâl 733'de, Âdiliye Medresesinde yazdı. Üç ciltlik bu nüsha, eserin takriben beşte üçünü kapsamaktadır.

3- Üçüncü nüshanın da üç cildi vardır. İkinci cilt 206 numarada ve 256 varaktır. Bu cilt, *Ezan ve Müezzin* bâbı ile başlamakta, *Kitabu'l-Hac* ile sona ermektedir.

Sekizinci cilt ise, 203 numarada olup 203 varaktır. *Ezanın Fazileti* ile başlamakta, *Eşrâtu's-Sâat* hadîsleri ile sona ermektedir.

Onuncu cilt ise, 204 numaradadır ve 204 varaktır. Bu cilt, *Mu'cizâtu'n-Nebî*'nin beşinci bâbı ile başlamakta, *Kitabu'l-Enbiyâ*'nın ikinci bâbı ile sona ermektedir. Bu üç cildin hattı da okunaklı ve mûtad nesih yazısıdır. Hicrî sekizinci asrın ortalarında yazılmıştır.

Sekizinci ciltte şu ibare bulunmaktadır:

"Bu kitap, hicrî 745 yılı Şevvâl ayının sonunda, Kudüs'te Muhammed b. Sâlim b. Abdunnâsır el-Hâkim'in eliyle yazıldı."

Bu nüshada metinler arasında çeşitli bilgiler konulmuştur. Bunları müellifin metninden ayırmak için kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Bu hususu, nüshanın yazarı, sekizinci cildin son varakmda belirtmiştir. Bu nüsha, kitabın yaklaşık dörtte biri kadardır.

4- Dördüncü nüshanın sadece dördüncü cildi bulunmaktadır. 208 numarada kayıtlıdır ve 223 varaktır. Bu cilt, *Kitabu's-Savm* ile başlamakta, ***"ayın"*** harfinin son konusu olan *Kitabu'l-Umrâ* ile sona ermektedir. İyi bir nesih hattı ile yazılmıştır. Son derece güzel, zabtı ve itkanı da mükemmeldir. Son varakta kaydedildiğine göre bu nüsha, müellif hattıdır ve hicrî 586'da, yani vefatından yirmi yıl önce yazılmıştır. Eserin sonundaki **semâ'** kayıtlarından anlaşıldığına göre, bu nüshayı, dönemin değerli âlimleri bizzat müellifine okumuşlardır. Eserin adı da ilk sahifede ***"Câmiu'l-usûl fî ahâdîsi'r-Rasûl"*** şeklinde kaydedilmiştir.

5- Beşinci nüshanın da sadece yedinci cildi vardır. 304 varak olan bu nüsha, 202 numarada kayıtlıdır. Eser, ***"fe"*** harfinin *Kitabu'l-Fedâil* bölümü ile başlamakta ve ***"kaf"*** harfi ile sona ermektedir. Gayet güzel ve iyi bir nesih hattı ile yazılmıştır. Müellifin sağlığında, Ebû'l-Kasım Ömer b. Sa'd b. el-Hüseyn tarafından hicrî 593 yılında yazılmıştır. Talebesi Ebû Yusuf Yakub b. Muhammed b. el-Hasan el-Mûsulî, müelliften **semâ'** hakkını almış ve kendisinden de, ulemadan bir çoğu dinlemiştir. İlk varakın dışında şu ibare yer almaktadır:

"Bu kitap, Yüce Allah'a muhtaç, mü'minlerin Emîri el-Hasîb İsmail b. Muhammed b. el-Hasan'ındır."

6- Bir başka nüsha da, 205 numarada kayıtlı olup sadece ikinci cildi bulunmaktadır. 193 varak olan bu nüsha, *Fedâilu'l-Kur'ân ve'l-Kurrâ* ile başlayıp *Sahabe ve Tâbiûn Arasında Meydana Gelen Kıtâl ve İhtilaf Faslı* ile sona ermektedir. Üzerinde ne nâsihinin ismi, ne de kitâbet tarihi bulunmaktadır. VII. veya VIII. asırda yazılmış olması muhtemeldir. Yazıda gayet açık bir nesih hattı kullanılmıştır.

7- 211 numarada kayıtlı olan ve sadece altıncı cildi bulunan nüsha ise, 341 varaktır. *Kitabu'l-Enbiya*'nın ilk bâbı ile başlayıp eserin sonuna kadar devam etmektedir. İyi bir fârisî hattı ile yazılmıştır. Yazımı, 19 Ramazan 694 Çarşamba sabahı tamamlanmıştır. Müstensihi, Muhammed b. el-Mu'taz b. Ebî Sa'd b. Nasrullah b. Berekât'tır. Son varakın hâmişinde şöyle bir not düşülmüştür:

"Müellif hattı ile yazılan nüsha ile okunup mukabele edilen nüsha ile gücümüzün yettiği ölçüde mukabele edilmiştir."

8- Sadece onuncu cildi bulunan bir başka nüsha da, 206 varak olup 209 numarada kayıtlıdır. *Kitabu'l-Enbiya*'nın ikinci bâbı ile başlayan bu nüsha, *Kâ'b b. el-Hazrec'in Terceme-i Hali* ile son bulmaktadır. İyi bir nesih hattı ile yazılmıştır. Ancak ne kitâbet tarihi ve ne de müstensihi bilinmektedir. Fakat üzerinde 667 yılına ait **semâ'** kaydı vardır.

9- Diğer bir nüsha da, 207 numarada kayıtlı olup 221 varaktır. *Kitabu'l-Fiten*'le başlayıp *Kitabu'l-Keffâret*'in sekizinci faslı ile bitmektedir. Güzel, ama muhtelif bir yazı stili ile kaleme alınmış, ancak ne müstensihi ve ne de istinsâh tarihi bulunabilmiştir.

Bu yazma nüshalardan ayrı olarak bu kitap 1368/1949 yılında, **Mısır'**da Cemâatu Ensâri's-Sünneti'l-Muhammediye reisi **Muhammed Hâmid el-Fakî'**nin[8] tahkîkı ve eski **Mısır Müftüsü Şeyh**

---

[8] Muhanmmed Hâmid el-Fakî, 1310/1892 tarihinde Mısır'da dünyaya geldi. Küçük yaşta Ezher'e girdi. Dil, edebiyat, belâğat, mantık ve akaid okudu. 1910'da Tefsir ve Hadîs bölümünde tahsile başladı. 1917'de Ezher'den mezun oldu. Babası, onun eğitimine büyük gayret gösterdi. Dört kardeş idiler ve babası her birini ayrı bir mezhepte uzman olarak yetişmelerini sağlamıştı. Mezheplerin tarihî sırasını da gözeterek büyük oğlunu Mâlikî, ikincisini Hanefî, üçüncüsünü Şâfiî, Muhammed'i de Hanbelî olarak yetiştirdi. Muhammed, 1345/1926 yılında Ensâru's-Sünneti'l-Muhammediye cemiyetini kurdu ve Mecelletu'l-Hedy adlı bir dergi çıkarmaya başladı. Başyazarlığını kendisinin yaptığı bu dergide ahmed Muhammed Şakir, Muhibbuddin el-Hatîb ve Muhyiddin Abdülhamîd gibi dönemin büyük âlimleri de yazdılar. Selefî olan Muhammed, daha çok islâmî kaynakların tahkîki ve neşri için çalıştı. İbn Kayyim ve İbn Teymiye'nin eserleri üzerinde yoğunlaştı ve özellikle bu iki âlimin kitaplarını tahkîk edip yayınlamaya çalıştı. Bu eserlerden bazıları şunlardır: **İbn Teymiye**'nin ***İktidâu's-Sıratı'l-Müstakîm, el-Münteka min Ahbâri'l-***

Abdülmecid Selim'in neşri ile on iki cilt halinde yayınlanmıştır. Bu baskı kusursuz olmakla birlikte tam değildir. Takriben kitabın beşte biri kadarı eksiktir. Ayrıca bir takım tashîf ve tahrifler de vardır ki, inşallâh yeri geldikçe işaret edeceğiz.

TAHKÎK METODUMUZ

Yukarıda tavsîf edilen yazma nüshaların ve eserin asıl kaynağını oluşturan **Kütüb-ü Sitte**'nin mukabelesi ve tashihi ile işe başladık. Hadîslerin bölümlere ayrılması ve rakkamlanmasına dikkat ettik. Müctehid imamların görüşlerini ve hadîslerden çıkarılan bazı faydalı bilgileri de verdik. **Ebû Davud, Tirmizî** ve **Nesaî** gibi sadece sahih hadîsleri tahric etmeyi iltizâm etmeyen müelliflerin hadîslerini araştırıp her hadîsin sahih veya zayıf olduğunu gösterdik. Zira müellif, hadîsin sahih veya zayıf olduğunu bilmekle beraber bu konuya girmemiştir. Halbuki bu, okuyucuya işin gereğini anlatan, sağlam esaslar ve doğru bir metoda istinâden müteferri' konular vaz' etme imkânını veren önemli bir husustur.

Sonra mezkür kaynaklardan ayrı olarak, ihtiyaç duydukça **Müsned** vb. kitaplardaki hadîslerle de istişhâd ettik. Çalışmamızda bazen hata yaptığımız da olmuştur. İnsan, hiç bir zaman hatadan sâlim değildir. Bu sahada bilgi ve mahâreti olan ilim ve fazilet erbabının tenkitlerini ve düşüncelerini umuyor, bunları saygı ile karşılayıp dikkate alacağımızı bilhassa kaydetmek istiyorum. İnsanı muvaffak kılan, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır.

Abdülkadir el-ARNAVUT
14 Safer 1389 Perşembe - 1 Mayıs, 1969

Mustafa ve ***Muvâfakatu Sahîhi'l-Menkûl li Sarîhi'l-Ma'kûl*** adlı eserleri ile **İbn Kayyim**'in ***İğâsetu'l-Lehefân, el-Menâru'l-Münîf Medâricu's-Sâlikîn, et-Tefsîru'l-Kayyim*** ve ***et-Turuku'l-Hikemiyye fi's-Siyaseti'ş-Şer'iyye...*** Ayrıca ***Bulûğu'l-Merâm, Câmiu'l-Usûl, Teysîru'l-Vusûl, Kitabu'l-Emvâl*** ve ***Muhtasaru Süneni Ebî Davud*** da yayınladığı eserler arasındadır. Bunların dışında pek çok eserin neşrinde hizmeti geçen Muhammed Hâmid el-Fakî, 7 Receb 1378/ 16 Temmuz 1959 yılında Cuma günü sabahı ruhunu Allah'a teslim etti. Allah rahmet eylesin ve kendisine mağfiretle muâmele buyursun!

BİSMİLLÂHİRRAHMÂNİRRAHÎM

Yâ Râb! Kolaylaştır! Hayırsıyla tamamlamayı nasib eyle!

İslâm'a giden yolları aydınlatan, Sünnet'i ahkâma delil kılan, hidâyet rehberi olarak Hz. Muhammed'i (as.) gönderen, dinin kaynaklarına ulaşmayı kolaylaştıran Allah'a hamdolsun!

Rızasına kefil olan ve kendisine kavuşmayı sağlayan bir hamd ile O'na hamdederim.

Cehâlet ocağını yıkan, şirk odaklarını kum yığını haline getiren Allah'tan başka ilâh olmadığına şehâdet ederim.

Susuzluktan yanan kalplere şifâ olan Hz. Muhammed'in (as.), Allah'ın kulu ve rasûlü olduğuna da şehâdet ederim.

O'na, âline ve ashâbına, muvaffakiyet hayalini hakikate çeviren ve ihlâsını bir ümit vesilesi kılan bir salât ile selâm eylerim.

Sadede gelecek olursak; bu kitap, üç ana bölüme ayrılır:

I- MEBÂDÎ,

II- MEKASID,

III- HAVÂTİM.

Mebâdî, yani usûl ve prensipler bölümü de beş Bâb'a ayrılır.

جامع الأصول

في

أحاديث الرسول

تأليف

الإمام مجد الدين أبي السعادات المبارك بن محمد : ابن الأثير الجزري

٥٤٤ - ٦٠٦هـ

رحمه الله تعالى

جمع فيه المؤلف الأصول الستة المعتمدة عند الفقهاء والمحدثين : [الموطأ ، البخاري ، مسلم ، ابو داود ، الترمذي ، النسائي]
وهذبها ، ورتبها ، وذلل صعابها ، وشرح غريبها ، ووضح معانيها . قال ياقوت : أقطع قطعاً أنه لم يصنف مثله قط

حقق نصوصه ، وخرج أحاديثه ، وعلق عليه

عبد القادر الأرناؤوط

نشر وتوزيع

مكتبة الحلواني — حسين ناظم الحلواني

مطبعة الملاح — عبد الله الملاح

مكتبة دار البيان — بشير عيون

BİRİNCİ BÖLÜM

M E B Â D Î
(USÛL VE PRENSİPLER)

A- KİTABIN TE'LÎF SEBEBİ[1]

GİRİŞ

Gençliğimin ilk yıllarından, küçük denecek yaşlardan itibaren ilim tahsiline, âlimlerle oturmaya, mümkün olduğunca onlar gibi olmaya içimde dayanılmaz bir arzu duyardım. Bu, Yüce Allah'ın bana olan ihsânıdır; o aşkı bana vermesi O'nun lütfu ve keremidir.

Başarabildiğim ölçüde çeşitli ilimleri tahsil için büyük gayret sarfettim. Nihayet bende, ilmin genişliklerine vukûf ve derinliklerini kavrama gücü hâsıl oldu. Tahsilimin tamamlanmasında ve arzu edilenin gerçekleşmesinde -Allah muvaffak kılsın!- hiç bir gayreti esirgemedim. Bunu yaparken de meslektaşlarımın her birinin bir yönüne el atmak suretiyle onlara benzemeye çalıştım. Ben, akranlarımdam üstün olduğumu iddia etmiyorum. Fazl u kereminden nimetler veren, ihsanlarını bol bol dağıtan Allah'a hamd ederim! Kıyâmet günü, yakınlığı ile inâyet edecek ve büyük felaketten kurtaracak yegâne sığınak O'dur. Bana hidâyet ihsan ettiği, küçüklüğümden beri anlayış ve dirâyet lütfettiği ve beni sapıklıktan uzaklaştırdığı için O'na şükreder, O'na hamd ederim. Bunu da, eskisi ile yenisini birleştiren bir ihsâna, yeniliği eskimeyen bir elbiseye, tükenmeyen bir hazineye, karşılığı bol ve mahsûlü bereketli bir hediyeye vesile kılmasını O'ndan ümid ederim.

Şüphesiz ilimlerin şerefi, medlûlünün şerefine göre değişiklik arzeder; değeri de sağladığı faydanın büyüklüğüne göre büyük olur. Akıllı insanlara göre ilimlerin en yüce olanının, faydası daha umumi ve daha mütekâmil, ulaşılan mutluluğu daha devamlı ve tahsili

---

[1] Bu başlıkta ve diğer bütün başlıklarda kullanılan harf ve rakamlar tarafımızdan konulmuştur. *Mütercimler.*

insana daha lüzumlu olan ilim olduğunda şüphe yoktur. İşte bu da din ilmidir. Bu ilim, insanı ebediyet yurduna götüren bahtiyarların yoludur. Bu yola giren herkes, mutlaka doğruyu bulur. Doğru yolu kaybeden ona sarılamaz. Hak yolu bulan da, ondan ayrılamaz. Ona sığınanı, o, mahrum etmez. Onun lezzetine varanın makamı müreffeh olur.

Dinî ilimler de farz ve nâfile olmak üzere ikiye ayrılır. Farz olanlar da farz- ı ayın ve farz-kifâye diye yine ikiye ayrılır. Bunların her biri de; usûl, furû', mukaddimeler ve mütemmimât olmak üzere çeşitli kısımlardan meydana gelir. Bunların izahı ise, bizim konumuza girmez, zaten gâyemiz de bu değildir.

Dinî hükümlerin ikinci kaynağı olan Rasûlullah'ın (as.) hadîsleri ve sahâbe âsârı ilmi, farz-ı kifâye olan ilimlerin temelidir. Onları bilmek, çok şerefli ve yüce bir iştir. Onu da ancak dinin emirlerine ve yasaklarına riâyet etmek suretiyle nefsini terbiye eden, kalbinden ve dilinden sapıklığı uzaklaştıran insan ihâta edebilir.

Hadîs ilminde âlimlerin zikrettiği, muhaddislerin ve fukahânın şerh ettiği, bu ilmi öğrenmek isteyenin bilmek ve vâkıf olmak zorunda olduğu usûller, hükümler, kaideler ve terimler vardır. Bu ilmi öğrenmek isteyen, onları bilmek zorundadır. Ancak bundan da önce, dinî hükümlerin Arapça olarak gelmesi hasebiyle, hadîsi bilip anlamanın da esasını teşkil eden **Lügat** ve **İ'râb** ilmine vâkıf olmalıdır.

Hadîs ilmiyle ilgili ilim dallarını kısaca sıralayacak olursak;

Ricâl İlmi: hadîs râvîlerinin isimleri, nesebleri, hayatları, vefât tarihleri...

Râvîlerin Ahvâli İlmi: râvîlerin hal ve durumları, rivâyetlerinin kabulünu mümkün kılan şartlar...

Râvîlerin Senedleri: hadîsi alma yolları, hadîsin turûkunun taksimi...

Râvîlerin Elfâzı: dinledikleri şeyi aynen rivâyet etmeleri, hadîsi aldıkları kişiye onu vasletmeleri, derecelerini zikretmeleri...

Hadîsi Ma'nen Rivâyet: hadîsin lafzını değil sadece manasını rivâyet etmek, hadîsin bir kısmını rivâyet etmek, hadîse ilâve yapmak, ona aslında bulunmayan bir şeyi eklemek, sika bir râvînin tek başına hadîse kelime eklemesi...

Sened: şartları, âlî ve nâzil isnâd...

Mürsel, munkatı', mevkûf, mu'dal vb. kısımları, bunların kabul ve reddinde insanların ihtilâfı...

Cerh ve Ta'dîl: cerh-ta'dîlin cevâzı ve vukûu, hadîs musannıflarının ve mecrûhların tabakası...

Hadîslerin Dereceleri: hadîsin sahih ve uydurma olanları, haberin sahih, uydurma, garîb, hasen vb. olanları, mütevâtir ve âhâd rivâyetler...

Nâsih ve Mensûh...

Ve ilave olarak hadîs imamlarının üzerinde ittifak ettikleri, kendilerince ma'rûf olan diğer ilimleri de bilmek gerekir.

Bu ilmi hakkıyla elde etmek isteyen, kapısından girip bütün yönleriyle onu ihâta etmelidir. Eksik kaldığı oranda derecesi zirveden aşağıya doğru iner, rütbesi düşer. Mütevâtir ve âhâdı, nâsih ve mensûhu bilmeye, -her ne kadar bunlar hadîs ilmi ile alakalı ise de- muhaddis mecbur değildir. Zirâ bu, fakîhin görevidir. Çünkü fakîh, hadîslerden hüküm çıkarır. Bu bakımdan o, mütevâtir ve âhâdı, nâsih ve mensûhu bilmek zorundadır. Muhaddisin görevi ise nakletmektir, duyduğu hadîsi aynen duyduğu gibi rivâyet etmektir. O, bu bilgiden daha fazlasına sahip olursa, bu, fazilette ziyâdeliği ve tercihte kemâli ifâde eder.

Ey ilim yolcuları!..

Delilleri kabul konusunda Allah sizi de, bizi de aynı noktada birleştirsin! Size de, bize de selef-i sâlihîn imamlarına uyma ilhâmını lütfeylesin! Sizi de, bizi de faydalı ilmin en yüce mertebesine erdirsin! Âlî ve nâzil hadîsle amel etmeye sizi de, bizi de muvaffak kılsın! O, duâları işitir ve hakkıyla icâbet buyurur.

I- HADÎS İLMİNİN YAYILMASI, CEM' VE TE'LÎFİNİN BAŞLAMASI

GİRİŞ'te temas ettiğimiz üzere, dinî ilimlerden olan hadîsin, farz olan ilimlerin önemlilerinden biri olduğu sâbit bulunduğuna göre, ona itina göstermek, onu korumaya ve ezberlemeye gayret etmek zorunludur. Bundan dolayıdır ki, Yüce Allah bu ilim için, faziletli ve güvenilir âlimleri, âbideleşmiş şahsiyetleri bol bol yetiştirmiştir. Onlar, bu ilmin kanunlarını hıfzetmişler, işi ciddi ve sağlam tutmuşlar, onu büyükten büyüğe intikal ettirmişlerdir. İlk duyan, duyduğu şeyi sonrakine aynen ulaştırmıştır. Yüce Allah da, dininin muhafazası ve korunması hikmetine mebnî olarak bu ilmi onlara sevdirmiştir.

Bu ilim, Rasûlullah'dan (as.) beri -gerçi zaman uzasa da İslâm daima genç ve tazedir, kuvvetlidir ve esasları sağlamdır- müteselsilen sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn âlimleri nezdinde ilimlerin en yücesi ve en şereflisi olma vasfını devam ettirmiştir. Onlardan hiç biri, Allah'ın kitabını ezberlemenin kazandırdığı şeref ve kıymetten sonra hadîsleri ezberlemenin kazandıracağı şereften üstün bir şey kabul etmiyorlardı. Sadece ezberlenen hadîsin miktarına göre farklı bir şeref ve üstünlükten söz ediyorlardı. Duyulan bir hadîsten başka hiç bir şey ruhlarda saygı uyandırmıyordu. Hadîse karşı arzu ve istekler o derece yaygınlaşmış, hadîs öğrenme gayreti o derece çoğalmış ve sürekli hale gelmişti ki; onlardan her hangi biri, bir tek hadîsi asıl râvîsinden dinlemek için kilometrelerce yolu göze alır, tehlikeli çölleri-ovaları kateder, doğuları - bâtıları dolaşırdı. Bazılarının, bu seyahatin zorluğuna katlanmaktan gâyesi, sadece o hadîsi öğrenmek, bazılarının ise bununla birlikte bizzat o râvîden dinlemekti. Bu da, ya onun şahsen güvenilir olmasından, rivâyetteki doğruluğundan veyahut da âlî isnâd elde edebilme arzusundan kaynaklanıyordu.

Önceleri onlar, yazdıklarına bakmaksızın hadîslerin kalplerde ve gönüllerde zabt ve muhafazasına çalışıyorlar, kitaba kaydettiklerine

itimatla yetinmiyorlar, tıpkı Yüce Allah'ın kitabını muhafaza ettikleri gibi, bu ilmi de muhafazaya gayret gösteriyorlardı. Fakat zamanla İslâmiyet'in yayılması, İslâm ülkelerinin genişlemesi, sahâbenin çeşitli memleketlere dağılması, fetihlerin çoğalması, sahâbenin büyük çoğunluğunun vefatı, onların arkadaşlarının ve etbâının da dağılması; bütün bunların neticesinde hadîslerin zabt ve muhafaza imkânının azalması üzerine âlimler, hadîsin tedvinine ve yazı ile tespitine ihtiyaç duymuşlardır. Vallahi, bence de asıl olan budur! Çünkü hâfıza yanılır, zihin hatâ ve ihmâl eder. Kalem ise unutmaz, muhafaza eder.

Nihayet iş, **Abdülmelik b. Cüreyc**[1], **Mâlik b. Enes** ve muasırları gibi imamlar dönemine kadar geldi. Onlar da hadîsi tedvin ettiler. İslâm'da ilk tasnif edilen kitabın, **İbn Cüreyc**'in kitabı, veya **Mâlik**'in ***Muvatta***'ı olduğu şeklinde farklı rivâyetler vardır.

Hadîsleri ilk defa konularına göre tasnif edenin, **Basra**'da **er-Rabî' b. Sabîh**[2] olduğu da rivâyet edilir.[3]

---

[1] **Ebû Halid, Abdülmelik b. Abdülaziz b. Cüreyc er-Rûmî el-Kuraşî el-Mekkî:** 80-150/699-767. Tâbiîlerin tanınmış âlimlerindendir. Aslen Bizanslıdır. **Mekke**'de dünyaya geldi. Döneminde **Mekke**'nin en büyük hadîs ve fıkıh imamı idi. Edebiyat ve ensâbı da iyi bilirdi. Atâ b. Ebî Rebah, Nâfi ve Amr b. Dînâr'ın hadîslerini en iyi bilen kişidir. Tefsir ve Kıraat ilminde de söz sahibi idi. **Mekke**'de hadîsi ilk defa sistematik olarak tasnife tabi tutmasıyla tanınır. Hafızası sağlam olmakla birlikte zaman zaman tedlis yapardı. Mut'aya taraftardı. Dehir orucu tutardı. **Bağdad**'da vefat etti. ***et-Tefsir, es-Sünen*** ve ***Menâsikü'l-hac*** adlı eserleri bilinmektedir. ***Sünen***'in bir cüz'ü, Zahiriye mec. 98/17'dedir.

[2] **Ebû Bekr, er-Rabî' b. Sabîh es-Sa'dî el-Ezdî el-Ferâhidî el-Basrî;** ö. 160/777. **Basra**'lıdır. İlk musannıflardandır. Sika olup olmadığı ihtilaflıdır. Aleyhinde çok laf edilmiştir. Vehmi, tedlisi ve maklûb rivâyetleri çoktur. **el-Câmi** adlı bir eseri bilinmektedir.

[3] Yukarıda ismi geçenlerin dışında ilk musannıflardan olduğu bilinen diğer muhaddisler de şunlardır:

Muhammed b. İshak (ö.151/768), **İbn Ebî Zi'b** (ö. 159/776), **İbrahim el-Eslemî** (ö.184/800), **İbn Uyeyne** (ö. 198/814), **Ma'mer b. Râşid** (ö.154/770), **Mekhûl eş-Şâmî** (ö.112/730), **el-Evzâî** (ö.157/776), **Velid b. Müslim** (ö.195/810), **Saîd b. Ebî Arûbe** (ö.156/773), **Hammad b. Seleme** (ö.167/784), **Süfyan es-Sevrî** (ö.161/778), **Zâide b. Kudâme** (ö.161/778), **İbn Ebî Zâide** (ö.182/798), **Muhammed b. Fudayl** (ö.195/811),

Sonra hadîsin cem' ve tedvîni daha da yayılıp gelişti, hadîsler çeşitli cüzlere ve kitaplara geçti. Bu hal, iki büyük imam, **Buharî** ve **Müslim**'in devrine kadar artarak devam etti. Nihayet Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buharî ve Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc en-Nîsâbûrî, meşhur eserlerini te'lif ettiler. Allah'ın lütfettiği ölçüde müslümanlara nasihat görevini edâ ettiler ve dinî konularda gereken gayret ve ihtimâmı gösterdiler. Onlar kitaplarında, sıhhati kesin olarak sâbit olan hadîsleri tespit edip kaydettiler.

Bundan sonraki kısımda **Buharî** ve **Müslim**'in şartlarına, sahîh, fâsid vb. konulara inşâllah mufassal ve açık bir şekilde temas edeceğiz. **Buharî** ve **Müslim,** eserlerine ***"Sahîh"*** adını verdiler. Bu ismi ilk defa onlar kullandılar. Şüphesiz onlar, sözlerinde doğrudurlar, iddialarında haklıdırlar. Bundan dolayıdır ki Yüce Allah onlara, yeryüzünün doğusunda ve batısında, karasında ve denizinde en güzel bir şekilde kabul görüp benimsenmelerini, sözlerinin doğrulanmasını, kitaplarına saygı gösterilmesini sağladı. Görünen hakikatin izaha ihtiyacı yoktur. Bu hal, temiz bir kalpten, samimî bir niyetten ve kitaplarında kaydettikleri hadîslerin sahih olmasından başka bir şeyle izah edilemez.

Sonra bu tasnif, cem' ve te'lîf faaliyeti gelişip çoğaldı ve bunlar İslâm âleminin her tarafına yayıldı. Tabiatiyle insanların gâyeleri ve maksatları farklı idi. Bu hal, Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, Ebû Davud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesaî vd. sayılamayacak miktarda büyük imamların yetiştiği o altın çağın sonuna kadar devam etti.

Bu asır, -hicrî üçüncü asır- hadîs ilmi açısından bütün asırların hülâsası gibidir, zirve noktasıdır. Ama sonra o istek kalmadı, o hırs ve arzu azaldı, o gayretler söndü. Esasen bütün ilimler, sanatlar ve devletlerde de aynı şey söz konusudur. Önce cılız ve zayıf başlar, yavaş yavaş gelişir, yükselir ve zirveye ulaşır. Sonra da başlangıç

Vekî' b. el-Cerrâh (ö.197/ 812), **Hüşeym b. Beşîr** (ö.183/799), **el-Muâfâ b. İmrân** (ö.184/800), **Abdullah b. Vehb** (ö.197/813), **Cerîr b. Abdülhamid** (ö.188/804), **İbrahim b. Tahmân,** (ö.163/780), **Abdullah b. el-Mübârek** (ö.181/797).

noktasına dönmeye başlar. Sanki hadîs ilmi de **Buharî, Müslim** ve muâsırları ile zirveye ulaştı, sonra yavaş yavaş gerilemeye başladı ve bu hal günümüze kadar devam etti. Bundan sonra da gerileyecek ve gayretler daha da azalacaktır. Kâinatta Allah'ın kanunu budur ve Allah'ın kanununda asla değişiklik bulamazsın!

II- MÜELLİFLERİN TASNİF METODLARI VE MAKSATLARI

İslâmî eserlerden, benim için gerekli olanlarını öğrenmek ve mâhiyetlerine iyice vâkıf olabilmek gayesiyle hadîs kitaplarını uzun uzun inceledim. Allah'ın yardımıyla orada aradığım her şeyi buldum ve O'nun lütfu ile dilediğim her şeyi elde ettim. Bu ilmi, sahip olduğu şeref ve kıymeti ile gerçekten çok önemli, ama buna karşılık lafzı ve manası müşkil bir ilim olarak gördüm. Bu sahada eser verenler de çok değişik metod ve gayelerle eserlerini tasnif ettiler. Önce bu tasnif şekillerini kısaca özetleyelim:

1- Bir kısım ulemanın gayreti, hadîsin lafzını ezberlemek ve onlardan hüküm çıkarmak için münhasıran hadîslerin cem' ve tedvinine yönelik olmuştur. **Ubeydullah b. Musa el-Absî**[1], **Ebû Davud et-Tayâlisî**[2] vb. muhaddislerin başlattığı bu tasnif türünü, **Ahmed b. Hanbel**[3] ve sonrakiler devam ettirmişlerdir. Onlar,

---

1 **Ebû Muhammed Ubeydullah b. Musa b. Ebî'l-Muhtâr (Bâzâm) el-Absî el-Kûfî**: ö. 213/829. Kûfeli muhaddis, fakîh ve kırâat âlimidir. Âbid ve zâhiddir. Büyük Şiî ulemasındandır. Müfrit şiîlerden olmasına rağmen hadîste sikadır. Kendisinden 30.000 civarında hadîs yazıldığı rivâyet edilir. Ancak **Ahmed b. Hanbel**, ondan rivâyeti hoş görmez. Kendisinden Buhârî ve İbn Ebî Şeybe gibi büyük muhaddisler rivâyet etmişlerdir. **Kûfe**'de ricâl tertibi üzere ilk **Müsned** tasnif eden kişidir.

2 **Ebû Davud Süleyman b. Davud b. el-Cârûd et-Tayâlisî el-Basrî:** 133-204/750-819 yılları arasında yaşadı. **İran** asıllı olup **Basra**'da dünyaya geldi. Şu'be b. el-Haccâc, Süfyan es-Sevrî, Osman el-Burrî vdğ. den hadîs almış, ilmî faaliyetlerini **Basra** ve **Isfahan**'da sürdürmüştür. Geniş bir hadîs kültürüne ve kuvvetli bir hafızaya sahipti. Özellikle uzun hadîsleri ezberlemekte eşsizdi. Hâfızasına güvendiği için ezberden tahdis eder, ama çok hata yapardı. İslâm tarihinde ilk **Müsned** müellifi olarak bilinir. **Basra**'da vefat etti.

3 **Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed ez-Zühlî eş-Şeybanî el-Mervezî el-Bağdadî:** 164-241/780-855 yılları arasında yaşadı. Büyük babası **Serahs** valisi idi. Aslen **Merv**'lidir. Anne karnında **Merv**'den **Bağdad**'a getirilmiş, **Bağdad**'da dünyaya gelmiş, üç yaşında iken babasını kaybetmişti. Tahsil çağına gelince önce **Ebû Yusuf**'un derslerine devam etmiş, sonra **Vasıt**'lı muhaddis **Hüşeym b. Beşir**'den hadîs tahsiline başlamış, hocası ölünce tahsil seyahatine çıkmış,

hadîsleri râvîlerine göre tespit ve tertip ettiler. Meselâ **Hz. Ebû Bekir**'in[4] müsnedini zikrediyorlar ve ondan rivâyet edilen bütün hadîsleri tespit ediyorlardı. Sonra bu minval üzere sahabîlerin müsnedlerini teker teker zikrediyorlardı.[5]

2- Âlimlerin bir kısmı da, hadîsleri, delâlet ettiği konuya göre çeşitli yerlere yerleştiriyor, meselâ; hadîs namazla ilgili ise namaz bölümüne, zekâtla ilgili ise zekât bölümüne kaydediyorlardı. Buna

---

hadîs tahsiline **İbn Uyeyne**'de devam etmiş; Kırâati **Yahya b. Âdem**'den; Fıkıh, Usûl-u fıkıh ve Ensâb ilmini **İmâm Şâfiî**'den almıştı. **Medîne**'de kısa aralıklarla iki defa inziva hayatı yaşamıştı. Kırk yaşına gelince ders vermeğe başlamıştı. Çok kuvvetli bir hafızaya sahip olmasına rağmen sadece hıfzına güvenmez, mutlaka kitaba baş vururdu. Hadîs ilminin her dalında söz sahibi idi. Ayrıca Tefsir, Fıkıh ve Kıraat'ta da otorite idi. Sağlam ilmi ve vakarlı şahsiyeti ile İslâm'ın göz bebeği kabul edilirdi. ***Ziyâdât***'ıyla birlikte 40.000 hadîsi ihtiva eden meşhur eseri *Müsned*'de bazı zayıf ve çok az miktarda mevzû hadîs de bulunmaktadır. O, zayıf hadîsi insan sözünden üstün görürdü. Çünkü zayıf hadîsin, Hz. Peygamber'e ait olma ihtimâlini var sayardı. Hatta sahâbe âsârını da re'y ve kıyasa tercih ederdi. Ancak nassın yokluğu halinde kıyasa baş vururdu. Hicrî 218 yılında başlayan ve **Mihne** adı verilen **Halku'l-Kur'ân** fitnesi yüzünden muhatap olduğu sıkıntı ve meşakkat döneminde derslerini bırakmak zorunda kaldı. **Bağdad**'da vefat ettiğinde, cenazesine 800.000 erkek, 60.00 kadın katıldığı, aynı gün Yahudi, Hıristiyan ve Mecûsîlerden 20.000 kişinin müslüman olduğu rivâyet edilir. Bilinen otuz eserinden bir kısmı günümüze kadar ulaşmış, bunlardan bir kısmı da neşredilmiş bulunmaktadır.

[4] **Ebû Bekir es-Sıddîk, Abdullah b. Ebî Kuhâfe b. Âmir et-Teymî el-Kuraşî:** ö. 13/634. **Mekke**'de dünyaya geldi. Arapların ileri gelenlerindendi. Ensâb âlimi idi. Hz. Peygamber'e, büyüklerden ilk inanan odur. Onun delâletiyle birçok insan müslüman olmuştur. Kureyşin zenginlerindendi, müslüman olduğu için zulüm gören birçok köleyi satın alarak hürriyetine kavuşturmuştu. Zenginliğini İslâm'ın zaferi için harcamış, bu uğurda çeşitli belâlara ve musibetlere uğramıştı. Hz. Peygamber'le birlikte hicret etmiş, her zaman O'nun yanında hazır bulunmuş, en sâdık dostu olmuştur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra halîfe olmuş, dinden dönenlerle mücâdele etmiş, ülkede istikrar ve sükûnu tesis etmiştir. Son derece akıllı, cesur, ileri görüşlü ve yumuşak tabiatli idi. Faziletleri hakkında pek çok rivâyetler vardır. Kendisinden 142 hadîs rivâyet edilmiştir. Hz. Peygamber'in hadîslerini yazdığı, 500 hadîsi muhtevî bir mecmûaya sahip olduğu, bilâhare gördüğü lüzum üzerine bunları yaktığı rivâyet edilmektedir. Ölünce, Hz. Peygamber'in yanında defnedilmiştir.

[5] Müellifin, tasnif türlerinden ilki olarak ele aldığı **Müsned**; hicrî ikinci asrın sonunda görülmeye başlamış ve üçüncü asırda tasnif edilen yüzü aşkın **Müsned**'le en bereketli dönemine ulaşmıştır.

örnek olarak **Mâlik b. Enes**'in **Muvatta**'ı gösterilebilir. Ancak orada hadîs az olduğu için bâb miktarı da azdır. Ondan sonra gelen bir kısım muhaddisler de bu usûlü devam ettirdiler.

Nihayet iş, **Buharî** ve **Müslim** zamanına kadar geldi. Onların, kitaplarına dercettikleri hadîsler çok miktarda olduğu için, bâb ve bölümlerinin sayısı da çoktur. Daha sonra gelen muhaddisler, bu konuda **Buharî** ve **Müslim**'i örnek edindiler. Bu usûl iki yönden şayân-ı tercihtir:

a) İnsan, aradığı hadîsi manen bilir de râvîsini ve kimin müsnedinde olduğunu bilemez; hatta çok kere râvîsini bilmeye de gerek yoktur. Namazla ilgili bir hadîsi araştırıyorsa, onun râvîsinin, meselâ; **Hz. Ebû Bekir** olduğunu bilemese de, hadîsi **Kitabu's-Salât**'ta arayıp bulur.

b) Hadîs **Kitabu's-Salât**'ta vârid olmuş ise, onu orada gören insan, bu hadîsin namazla ilgili o hükme delil olduğunu anlar. İlkinin hilafına olarak, hadîsten hüküm istinbâtı için düşünmeye, zihnini yormaya bile gerek duymaz.

3- Bir kısım muhaddisler de, lügavî lafızları ve müşkil manaları ihtivâ eden hadîsleri seçip, bunları bir kitapta toplamış; onların manasını, i'râbını ve garîbini izah etmiş, buna mukabil hadîslerden ahkâm istinbâtı konusuna girmemişlerdir. Buna örnek olarak; **Ebû**

Ubeyde el-Kasım b. Sellâm[6], **Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe**[7] vb. zikredilebilir.

4- Bir kısım âlimler ise, seçtikleri hadîslere, hadîsin ihtivâ ettiği ahkâmı ve fukahânın görüşlerini de ilave ederek eserlerini te'lif ettiler. **Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî**'nin[8] ***Meâlimu's-Sünen*** ve ***İ'lâmu's-Sünen*** adlı eserleri buna örnek teşkil ederler. Diğer âlimlerin de bu konuda pek çok eseri bulunmaktadır.

5- Bazıları da hadîsin metnini değil, garîb kelimelerini tespit etmeyi gâye edindi. Bu garîb lafızları, müstakil bir kitapta tespit,

---

[6] **Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm el-Ezdî el-Huzâî el-Ensârî el-Herevî el-Bağdâdî**: 154-224/770-838 yılları arasında yaşadı. Aslen **Herat**'lıdır. Tahsil seyahatlerinden sonra **Bağdad**'da ikamet etti. Fıkhı **İmam Şâfiî**'den, Kırâati **Kisâî**'den aldı. **Tefsir, Hadîs, Fıkıh**, Kırâat, **Edebiyat** ve **Neseb** ilminde söz sahibi idi. Her sahada asrının imamı sayılırdı. İlimde **Ahmed b. Hanbel**'le mukayese edilirdi. Dilde **Kûfe** mezhebine, Fıkıhta daha çok **Şâfiî**'ye meyyâldi. İbadete çok düşkündü. Gecenin üçte birini ibâdet, üçte birini uyku, üçte birini de eser yazmakla geçirirdi. Bir müddet **Tarsus**'ta kadılık yapmış, **Mekke**'de mücâvir kalmış ve orada vefat etmişti. Otuz kadar eseri arasında, **Haydarabad**, 1384'de dört cilt halinde neşredilen **Garîbu'l-hadîs** adlı eseri son derece önemlidir. Eser, daha önceki çalışmaların tümünü içine almaktadır. Müsned tarzında tertip edilen eser, kırk yılda tamamlanabilmişti.

[7] **Ebû Muhammed, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî**: 213-276/828-889 yılları arasında yaşadı. Lügat, Nahiv, Şiir, Edebiyat, Garîbu'l-hadîs, Fıkıh vb. bir çok dalda şöhrete ulaşmış, eserlerinden bir kısmı günümüze kadar gelmiş büyük âlimlerdendir. **Bağdad**'da ikamet etmiş, **Dinever**'de kadılık yapmıştı. Altmış civarında eser kaleme almıştır. **Garîbu'l-hadîs**'e dair eseri, **Bağdad**'da Abdullah Cubûrî'nin tahkîkıyla, 1977'de üç cilt halinde neşredilmiştir. Garîbu'l-hadîs konusunun en büyük otoritelerindendir. **Bağdad**'da vefat etmiştir.

[8] **Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim b. Hattâb el-Hattâbî el-Bustî**: 319-388/931-998. **Horasan**'ın **Bust** şehrindendir. Meşhur muhaddis, fakîh, edîb, şâir ve lügatçi idi. Mutasavvifeden ve Şâfiî fukahasındandı. Sahip olduğu geniş ilmi, kendisine **"ilim kabı"** ünvanını kazandırmıştı. Sika ve huccet kabul edilen muhakkık ulemadandı. ***İ'lâmu's-Sünen*** adlı eseri Buharî şerhi, ***Meâlimu's-Sünen*** de Ebû Davud şerhidir. ***Garîbu'l-Hadîs*** adlı eseri de, bu alanın temel kaynaklarından biridir. Kaynaklarda onu 18 eseri zikredilmektedir. **Bust**'ta vefat etti.

tertip ve şerhettiler. **Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî**[9] vdğ. âlimlerin eserleri de buna örnek teşkil eder.

6- Nihayet bazıları da, sadece terğîb ve terhîbi ihtivâ eden hadîsler ile belli bazı konulardaki dinî hükümleri ihtivâ eden hadîsleri toplamayı gaye edindi ve yalnız metinleri istihrâc edip tertip etti. Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd'un[10], ***Kitabu'l-mesâbîh'***inde yaptığı gibi...

Şimdiye kadar zikri geçen muhaddislerin dışında kalanlarını saymaya, onların kitaplarını, farklı gâye ve metodlarla yaptıkları tasnifleri anlatmaya kalkarsak, kitap çok uzar, sonuna varamayız.

Hülasa edecek olursak, gâyelerin değişikliği, değişik türde tasniflerin yapılmasına sebep olmuştur.

---

[9] **Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman el-Bâşânî el-Abdî el-Herevî:** ö. 401/1011. Heratlı muhaddis, edîb ve lügatçıdır. Hadîsi Ahmed b. Muhammed b. Yâsîn ve Ebû İshak el-Bezzâr'dan, lügatı ahmed b. Mansur el-Ezherî'den tahsil etmişti. Arap dili ve edebiyatının önde gelen otoritelerinden biriydi. Onun **Garîbu'l-hadîs**'e dair olan eseri, bu sahanın temel kitaplarından biridir; Kahire, 1970'de Mahmud et-Tanâhî'nin tahkîkı ile neşredilmiştir.

[10] **Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Beğavî el-Ferrâ**: 433-516/1041-1122. **Merv**'lidir. Tahsil seyahatlerinden sonra yine **Merv**'e dönmüş, orada ikamet etmiş ve orada vefat etmiştir. Müfessir, muhaddis ve fakîhti; **Şâfiî** fukahasındandı. Müctehid imamlardan olup, âbid ve zâhid bir şahsiyetti. Çeşitli eserler kaleme almış, devrinde **Horasan** allâmesi olarak şöhret bulmuştu. **Meâlimu't-tenzîl** adlı tefsiri ile **Şerhu's-sünne** ve **Mesâbîhu's-sünne** adlı önemli eserleri matbudur. Ayrıca *el-Cem' beyne's-Sahîhayn, Şerhu Câmii't-Tirmizî, el-Kifâye, Fetâvâ, et-Tehzîb, Şemâilu'n-Nebî* ve *el-Kifâye fi'l-kırâat* adlı eserleri bilinmektedir.

III- MÜTEAHHİRÛN ULEMASIN ÖNCEKİLERE UYMALARI VE ONLARIN KİTAPLARINI İHTİSAR ETMELERİ

Bu dalda öncülük yapan o büyük şahsiyetlerin yaptıkları çalışmalar, şüphesiz mükemmel ve eksiksiz değildi. Çünkü her şeyden önce onların gâyeleri; mutlak olarak hadîsin tespit edilip muhafazaya alınması, yalandan ve uydurma rivâyetlerden temizlenmesi, rivâyet yollarına dikkat edilmesi, rivâyet eden ricâlin hıfzedilmesi, râvîlerin ahvâline dikkat edilmesi, durumlarının araştırılması ve tezkiyesi idi. Bu esaslar ışığında onlar, cerh edilmeleri gerekeni cerh ettiler. Uygun olanların rivâyetlerini alıp uygun olmayanlarınkini terk ettiler. Gerekli ihtiyat, zabt ve incelemeden sonra, bu, onların en önemli hedefleri ve en büyük gâyeleriydi. Ancak bu hayatî gâyeden daha fazlasını yapmaya onların zamanı ve ömrü yeterli olmadı. Onlar, gâyelerini bu önemli noktaya teksif ettiler, bu ilmin levâzımından olan diğer hususlarla uğraşmaya lüzum görmediler. Esasen onlar için bu, câiz de değildi. Çünkü ilk iş, zâtın ispatıdır, sonra sıfatın tertibi gelir. Bu ilimde asıl olan, bizzat hadîsin kendisidir. hadîslerin tertibi, güzel bir şekilde tanzim ve tasnifi ise ondan sonra gelir.

İşte onlar da özellikle yapılması gerekeni yaptılar. Ama bu işi kemâliyle tamamlayamadan ve kendilerini takip edenlerin yaptıklarını göremeden ecel yakalarına yapıştı. Onlar, kendilerinden sonrakilerin rahatı için yoruldular ve onların sıkıntıya düşmemeleri için gayret gösterdiler.

Sonra da, onlara hayırla halef olan sâlih insanlar geldi. Onlar da bu fazileti izhâr etmeye çalıştılar. O yüce menkıbeyi yaydılar. Onların, bir araya toplamak için ömürlerini tükettikleri o ilimleri neşrettiler. Onların en güzel bir şekilde cem ettikleri bu faydalı ilmi, ya ustaca bir tertip veya daha güzel bir tasnif, yahut ihtisar ve takrîb, veyahut da ahkâm istinbâtı ve garib lafızların şerhi gibi hususlarla tafsil ve izah ettiler.

Bu müteahhirûn âlimlerinden bazıları, bir takım tasarruflar yaparak ve ihtisar ederek önceki muhaddislerin kitaplarını bir araya cem ettiler. **Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Berkânî**[11], **Ebû Mes'ûd İbrahim b. Muhammed b. Ubeyd ed-Dımaşkî**[12] ve sonra da onları takiben **Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Nasr el-Humeydî**'nin çalışmaları bu hususa örnek teşkil eder. Onlar, **Buharî** ve **Müslim**'in kitaplarını cem' edip müsned tarzında yeniden tertip ettiler.

Sonra onları **Ebû'l-Hasan Rezîn b. Muâviye el-Abderî es-Sarakostî**[13] takip etti ve o da **Buharî** ve **Müslim**'in *Sahîh*'leri ile **Mâlik**'in *Muvatta*'ı, **Ebû İsa et-Tirmizî**'nin *Câmi*'i, **Ebû Davud es-Sicistânî** ve **Ebû Abdurrahman en-Nesaî**'nin *Sünen*'lerini cem' etti. Eserini de müsned tarzında değil, bâb esasına göre tertip etti.

---

[11] **Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî el-Berkânî**: 336-425/948-1034 yılları arasında yaşadı. İlk tahsilini memleketi **Harzem**'de yaptıktan sonra tahsil seyahatine çıkmış, önce fıkha, sonra hadîse yönelmiş, seyahat dönüşü de **Bağdad**'a yerleşmiş ve orada vefat etmiştir. Muhaddis, fakîh, edîb ve nahivci idi. **Şâfiî** fukahasındandı. Ulûmu'l-Kur'ân'a da vâkıftı. Sika, âbid ve zâhid bir şahsiyetti. En önemli eseri; *Kitabu'l-cem' beyne's-Sahîhayn* adını taşır. Burada **Buharî** ile **Müslim**'in **Sahîh**'lerini cem etmişti.

[12] **Ebû Mes'ûd, İbrahim b. Muhammed b. Ubeyd ed-Dımaşkî**; ö. 400/1010. Meşhur muhaddistir. Aslen Şamlıdır. Bilâhare Bağdad'a yerleşmişti. Tahsil seyahati için İslâm âleminin her tarafını dolaşmış, zengin bir hadîs kültürüne sahip olmuştu. Ancak genç yaşta vefat ettiği için ilminden gereği gibi istifâde edilememiştir. **Bağdat**'ta vefat etmiştir. Cenazesini Ebû Hâmid el-İsferâyinî kıldırdı. Buharî ile Müslim'i *Kitabu'l-cem' beyne's-Sahîhayn* adlı eserinde bir araya getirmişti. Ayrıca *Etrâfu's-Sahîhayn* ve *el-Müstedrek alâ's-Sahîhayn* adlı eserleri bilinmektedir.

[13] **Ebû'l-Hasan Rezîn b. Muâviye b. Ammâr el-Abderî el-Endülüsî es-Sarakostî**; 535/1140 yılında vefat etti. **Endülüs**'lü meşhur muhaddis, fakih ve tarihçi idi. Mâlikî fukahasındandı. **Mekke**'de mücâvir yaşamış, bu yüzden **"Harameyn imamı"** diye şöhret yapmıştır. **Buharî**'yi İsa b. Ebî Zer'den, **Müslim**'i de Ebû Abdullah et-Taberî'den dinlemişti. Te'lif ettiği eserler arasında **Kütüb-ü Sitte**'deki hadîsleri bir araya getiren ve müellifimiz İbnu'l-Esîr'in de esas aldığı *"et-Tecrîd fi'l-cem' beyne's-sıhâhi's-sitte"* adlı eseri bilhassa meşhurdur. Ancak bu eserine bazı zayıf rivâyetler de ilâve ettiği için tenkit edilmiştir. *Ahbâru Mekke* adlı başka bir kitabı daha bilinmektedir.

Ancak bunların hepsi de, hiç şerh ve izaha lüzum görmeden, sadece hadîs metinlerini kitaplarına aldılar. Şüphesiz ki bu durum, onların gâyelerine uygun düşüyordu. Muhakkak ki onlar, emeklerinin karşılığını dünyada da, âhirette de görecekleri güzel bir iş yaptılar ve kendilerinden sonra gelen insanlara yol açtılar, bu ilmin tahsili konusunda usûl hazırladılar. Yüce Allah onlara güzellikle muâmele buyursun!

IV- BU ESERİN TE'LÎF SEBEBİ

Bu kitapları, onların sahip olduğu güzel tertip ve tasnifi görünce, özellikle bunların en büyük ve en genişi olan **Rezîn**'in kitabını görünce... Baktım ki bu kitap, hadîs kitaplarının esası ve en meşhuru olan, içindeki hadîsleri ulemanın kabûlüne, fukahanın istidlâline mazhar olan, bu hadîslerle hükümler tespit ettikleri ve İslâm binasını kurdukları **Kütüb-ü Sitte'**yi ihtiva ediyordu.

Şüphesiz o kitapların musannıfları, hadîs ulemasının en meşhurları, en iyi hâfızları, işin hatalı ve hatasız yönlerini en iyi tanıyanları idiler. Onlar, bu hususta referans merkezi olan ve zirveyi temsil eden kişilerdi. Onların faziletlerini ve menâkıbını ihtivâ eden bundan sonra gelecek olan fasılda, bunu görecek ve bu ilimde seviyelerinin hangi noktaya kadar ulaştığını anlayacağız.

İşte bütün bunları görünce, o sahîhleri ihtiva eden bu kitapla -**Rezîn**'in kitabı ile- meşgul olma arzusunu duydum. Okumak ve istinsah etmek şeklinde bile olsa, onunla ilgilenmek istedim. Onu inceleyince, hadîslerin asıl bulunması gereken bâbda olmayıp başka yerlere konulduğunu, tekrarların da çok olduğunu, hadîslerin önemli bir kısmının da kitaba alınmadığını gördüm.

Sonra **Rezîn**'in kitabı ile onun cem ettiği kütüb-ü sitte'yi bir araya getirdim. Gördüm ki, ya ihtisar veya başka bir sebeple bir çok hadîsi kitabına almamış. Yine gördüm ki; okuduğum, dinlediğim ve rivâyette bulunduğum kütüb-ü sitte'de bulamadığım bir çok hadîs, onun kitabında var. Bu, rivâyet ve nüsha farklılığındandır. **Rezîn,** kitabının tertibinde **Buharî'**nin bâb sistemini esas aldı, bu bâbların bir kısmını zikretti, bir kısmını ise hazfetti.

İçimde bu kitabı yeniden tanzim etmek, bâblarını tertip etmek, maksadını daha kolay anlaşılır hale getirmek, esas aldığı kaynaklarda ihmal ettiği hadîsler varsa onları da katmak, hadîslerin garîbini, mana ve i'râbını şerh etmek, izah ve beyanını arttıracak diğer hususları da ilave etmek arzusu uyandı. Ama o zaman kendimi bu iş

için yetersiz buldum, bu işin üstesinden gelemeyeceğimi düşündüm. Fakat içimdeki arzu gittikçe kuvvetlendi, gayretler çırpınmaya, arzular çoğalmaya devam etti. Ben yine de tenkitlere hedef olmayı ve zemmedilmeyi bahane ediyordum. Bütün bunlardan kurtulmak da, bu işin peşini bırakmakla mümkün olabilirdi. Ama Allah, sadece kendi nurunu tamamlamaya rıza gösterir. İşte O'nun lütfuyla azmim gayrete geldi. O'nun yardımıyla niyet gerçekleşti ve O'nun lütfettiği başarı ile arzular samimi hedefine ulaştı.

Sonunda **Rezîn**'in, kitabına aldığı **Kütüb-ü Sitte**'yi cem etmeye başladım. **Rezîn**'in kitabını ve tertibini benimsemeyip asıl kaynakları esas aldım. Düşündüğüm kitap için aklımın erdiği ve irfanımın ulaştığı ölçüde güzel bir tertibi, izahı uzun sürecek bir tanzimi öngördüm.

Bu neticeye; ilim ehlinin, akıl, zekâ ve fazilet erbabının, sağlam ve doğru düşünen insanların fikirlerini aldıktan sonra vardım. Bu konuda dindarlığında, doğru ve güvenilir olduğunda ve yol göstericiliği konusunda asla şüphe etmediğim kişilerle istişare ettim. Düşündüğüm tasnif şeklini onlara gösterdim. İçime doğan bu eser konusunda aydınlanmak istedim. Onlardan her biri de, içimdeki azmi kuvvetlendirdi, düşüncelerimi kuvveden fiile çıkarmaya teşvik etti.

Sonra Yüce Mevlâ'ya istihârede bulundum; onu sadece kendi rızasına uygun kılmasını, kabul buyurmasını, ihlâs ile bitirmeme yardım etmesini, kolaylaştırmasını diledim. İnsanlara, kalplerinin gizlediği, gönüllerinin sakladığı şeylere göre mükâfat dağıtan O'dur.

Dünyevî meşguliyetlerin, zarurî ihtiyaçların ve nefsanî musibetlerin çokluğuna vaktin azlığı da eklenince, böylesine önemli ve şerefli bir işin tamamlanabilmesi zordur. Ancak Allah, insana şerefli bir gâyeyi nasip eder ve insan da azmederse, zorluklar kolaylaşır. Eğer Allah, insanın ömrünü kısaltırsa, işini daha kısa zamanda yapma imkânını da verir. İnsanı kendisine çeken dinî bir sâik ve uhrevî bir gâye olmasaydı, teşebbüs gücü söner, gayret biter,

işe başlama azmi bile tükenirdi. Ancak sâik çok güçlü, şerefli ve ulvîdir.

Ben, eseri okuyan herkesten, gördüğü kusuru ve hatayı, bol mükâfat ve iyi övgüye nâil olmak niyetiyle düzeltmesini özellikle rica ediyorum. Zira güzel azdır, mükemmel olan nâdirdir, hatta hiç yoktur. Ben eksikliğimi biliyor, kusurlu olduğumu itiraf ediyorum. O yüce makama eremeyeceğimi kabul ediyorum.

Bu kitap, azgın dalgalı bir deniz gibidir. Yolları sıkıntı dolu sahralar gibidir. Akıl onun parçalarını bir araya toplayamaz, zekâ onun efradını hıfzedemez. Zira o çok geniştir, yolları uzun, rivâyetleri çeşitlidir. Onun cem' ve tertibi için çok çalıştım. Onun te'lif ve tertibinde Yüce Allah'ın yardımını, kolaylık göstermesini ve başarıya ulaştırmasını diliyorum.

Ve, bu kitaba ***Câmiu'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl*** adını verdim.

B- BU ESERİN TE'LÎF ŞEKLİ

I- SENED VE METİNLER

Yüce Allah, bu kitaba başlamayı muvaffak kılıp yolunu da kolaylaştırınca, doğruya en yakın ve en uygun metodu aradım. İlk iş olarak hadîslerin senedlerini hazfettim. Nitekim daha önceki âlimler de aynı şeyi yapmışlardı. Onlar, bizim için güzel örneklerdir. Esasen senedlerin zikrinden gâye, öncelikle hadîsin ispatı ve sıhhatinin ortaya konulmasıdır. Bu ise bizden önceki âlimlerin görevi idi. Onlar da bizim bu ihtiyacımızı karşıladılar. Artık onların ifâ ettikleri ve bizleri müstağnî kıldıkları bu hususun tekrar zikrine ihtiyaç yoktur.

Ben, hadîs şayet Hz. Peygamber'in sözü -yani haber- ise, sadece onu Rasûlullah'dan (as.) rivâyet eden sahabînin ismini, eğer bir sahabînin sözü -yani eser- ise, onu sahabîden rivâyet eden kişinin adını zikrettim. Ancak hadîste zikredilen mananın anlaşılması için gerektiğinde diğer râvîlerin isimlerini vermeyi de ihmal etmedim.

Kitabın sonuna ister sahabî, ister tâbiî, ister başkası olsun, kitapta adı geçen bütün râvîlerin isimlerini ihtiva eden bir bölüm ilave ettim ve onu da alfabetik tertip ettim.[1] Hadîsin başında geçen isimleri hâmişte kaydettim ve gücümün yettiği ölçüde onların isim ve neseblerini, yaşlarını, müslümanlıklarını ve durumlarını belirtmeye çalıştım. Hakkında malumat bulamadığım isimleri de ilerde araştırıp yazmak üzere boş bıraktım. Bununla da isimlerdeki tashif ve karışıklığı, yanlışlık ve hatayı izâleyi murad ettim.

---

[1] Müellifin, eserinin son bölümünde topladığı ve dört cilt halinde neşredilen bu biyografik malûmatı, her şahsın isminin ilk geçtiği yerde vermeyi uygun bulduk. Ayrıca müellifin, râvîlerin hayatı hakkında oldukça kısa bilgiler vermekle yetindiği bu bölümü, mevcut diğer kaynaklardaki bilgilerle daha da zenginleştirdik. Fazla olarak hadîste adı geçen ve müellifin bilgi vermeye gerek görmediği kişileri de ilâve ettik. *Mütercimler.*

Hadîslerin metnine gelince; ben, sadece Rasûlullah'dan (as.) gelen hadîslerle, sahâbeden rivâyet edilen eserleri aldım. Tâbiîlerin ve sonraki nesillerden olan mezhep imamı ve fakîhlerin akvâlini ise nâdiren zikrettim. Bu hususta **Rezîn**'den gayrı o kitapları cem' eden **el-Humeydî** ve diğer âlimleri örnek aldım. Çünkü **Rezîn, Mâlik**'in *Muvatta*'ındaki fıkhını, **Buhârî**'nin bâb başlıklarını ve hiç gerek olmayan diğer bazı hususları da kitabına almıştı.

Buharî ve **Müslim**'in *Sahîh*'lerinden rivâyet edilen hadîsler konusunda **el-Humeydî**'nin *"el-Cem' beyne's-Sahîhayn"*[2] adlı eserini esas aldım. Zira o, hadîslerin turûkunu gayet güzel bir şekilde tespit etmekte, rivâyetleri çok iyi araştırmakta, kısaca bu iki kitabın cem'i konusunda yapılan en güzel çalışmayı temsil etmektedir.

Diğer dört kitabın ise, bizzat okuyup dinlediğim ve nüshalarını cem' ettiğim asıllarına baş vurdum.

Hadîsin lafzında ise, sözü geçen dört kitaptan ziyade **Buharî** ve **Müslim**'in elfâzını muhafazaya gayret ettim. Ancak *Sahîhayn*'ın dışındaki kitaplarda bir ziyâdelik, bir açıklama ve izah varsa, onu da zikrettim. **el-Humeydî**'nin ihmâl edip de benim vâkıf olduğum bir rivâyeti bulduğum zaman ise, onu da kaynaklardan tespit ettim. Bütün ana kaynaklardan ziyâdeleri araştırdım ve onları da âit olduğu yere ilâve ettim.

Rezîn'in kitabında olduğu halde söz konusu altı kaynakta bulamadığım hadîsleri de, aynen onun kitabında olduğu gibi bulundukları yere kaydettim; ancak delâlet ettiği kaynağa işaret etmedim ve mezkür kaynakların diğer nüshalarını tetkik edip oralarda bulabilirsem yazarım düşüncesiyle tahric edenin ismini yazmak için boş bir yer bıraktım.

---

2 Muhakkıkın kaydettiği üzere **Humeydî**, sadece **Sahîhayn**'daki lafızları bir araya toplamakla yetinmemiş, **Sahîhayn**'a yapılan Müstahrec çalışmalarından bazı şeyler de ilâve etmiştir.

Bu tür hadîslere; *"Bunu Rezîn tahric etti, ancak ben kaynaklarda bulamadım"* diye işaret ettim. Müteâkip hadîslerin de bu kabilden olduğunun bilinmesi için boş bıraktım.

II- BÂB VE FASILLARIN TERTİBİ

Bir kısım âlimlerin eserlerini müsned tarzında, diğer bir kısmının da bâb esasına göre tertip ettiklerini, bizim tercihimizin de bâb esasına göre tertipten yana olduğunu daha önce söylemiştik. Bu bakımdan eserimizi **ale'l-ebvâb** tarzda tertip etmiş bulunuyoruz. Zaten **Kütüb-ü Sitte**'nin tamamı da **ale'l-ebvâb** tarzda tertip edilmiştir. Evlâ olan da onlara uymaktır.

Fakat bu eserlerdeki **"kitâb"** ve **"bâb"**ları incelediğimde, her birinin birbirinden farklı olduklarını gördüm. **Buharî**'nin bir **bâb'**da zikrettiği hadîsleri, diğerleri başka başka **bâb'**larda zikretmişler. Eserlerin hemen hepsi de böyle idi. Ancak bu hususta ben, onlardan ayrıldım.

Sonra bu altı kitaptaki hadîslerin tamamını tetkik ettim, manalarını düşündüm ve onları delâlet ettikleri manaya uygun **bâb**'lara yerleştirdim. Tek bir manayı ihtivâ eden her hadîsi, âit olduğu **bâb**'a koydum

Şayet hadîste birden çok hususa delâlet edecek bir mana var ise; bu durumda ya hadîsin şümûlünün tek bir manada toplanması mümkündür, veya bu manalardan birinin daha ağırlıklı olması söz konusudur. Eğer şümûlü tek bir manada toplanabiliyorsa, o hadîsi **Kitabu'l-Levâhik** adlı bölüme koydum. Onu da çeşitli **bâb**'lara ayırdım. Bu **bâb'**lardan her biri, aynı cinsten olan, ama müteaddit manaları ihtivâ eden hadîsleri içine almaktadır.

Kitabu'l-Levâhik, öyle pek önemli ve geniş bir bölüm değildir. Tamamı üç cüzü geçmez.

Birden çok manaya delâlet etmekle birlikte, bir manası daha ağırlıklı ve daha özel olan hadîsleri ise, ağırlıklı olan manaya uygun bir **bâb'**a koydum. Genellikle de hadîsin baş tarafındaki manaya uygun bir **bâb'**a yerleştirdim.

Sonra o kitapların her birinde zikredilen bütün ana konuları - **Kitâb**'ları- ele aldım ve onları konunun gerektirdiği ölçüde **bâb**'lara, **fasıl**'lara, **nevi**'lere, **furû**'lara ve **kısım**'lara ayırdım.

Bu taksimin gerekçesi de, her **Kitâb**'daki hadîslerin manalarının muhtelif olmalarıdır. Bir kısmı konunun vücûbuna; bir kısmı rükünlerine ve hakikatine; bir kısmı sünnet ve nâfilelerine; bir kısmı şartlarına ve gereklerine; bir kısmı teşvik ve terğîbe; nihayet bir kısmı da fazilet ve şerefine taalluk ediyordu.

Kitabın sayfaları arasındaki pek çok şeyden her birinin farklı bir manası vardır.

Sonra her **fasıl**, her **kısım** ve her **bâb**'da birbirine benzeyen veya yakın olan hadîsleri sıraladım. Öyleki, muayyen bir manayı taşıyan **faslı** okuyup geçersen, oradakileri diğer **fasıl**'larda artık bulamazsın; yalnız gerekli bir zarûretin veya bir yanılmanın sonucu olan istisnâî durum hariç.

Belli bir **kitâb**'la alakalı bir hadîs bulunduğu halde, aynı neviden başka bir hadîs yoksa, onu, o **kitâb**'ın taksimatı içersindeki **fasıl** veya **kısm**'a yazdım. Çünkü aynı cins veya neviden onun benzeri veya benzerleri olan hadîsler yoktur.

Sonra kitabımızda zikredilen bütün ana konuların faziletleriyle, enbiyâ, sahâbe vdğ. faziletlerine dair hadîsleri, *Kitâbu'l-Fedâil ve'l-Menâkıb* adıyla özel bir bölümde topladım. Amellerin, sözlerin, ahvâlin ve şahısların faziletine dair bütün hadîsleri buraya kaydettim. Bir şeyin faziletine dair hadîsi, kendi **bâb**'ına koymadım. Çünkü o, dağınıklığa sebep olurdu. Ben, hepsini bir yerde toplamayı evlâ gördüm. Bunu inşâllâh ayrı ayrı **fasıl**'lar ve **bâb**'lar halinde göreceksin.

III- KONULARIN TERTİBİ

Daha önce de söylendiği üzere, hadîsleri **bâb**'lara, **fasıl**'lara ve **furû**'lara yerleştirince, bunların miktarının çok fazla olduğunu gördüm. Kitap zaten çok kabarıktı. Ona bakan ve orada her hangi bir hadîsi arayan insanın, aradığını bulabilmesi için bütün konuları araştırması lazımdır. Şüphesiz bu da külfetli ve yorucu bir iştir. Ben kitaptaki ana konuları -**kitâb**'ları- arama külfetini kolaylaştırmak ve tâlibin, maksadına daha kolay ulaşmasını temin etmek gayesiyle alfabetik bir tertibe tabi tuttum. Ancak bu tertipte konunun ismini ifâde eden kelimenin sadece aslî harflerine itibar etmedim; aslî veya zâid olsun kelimenin ilk harfini esas aldım. Yalnız kelimenin ma'rifeliğine delâlet eden lâm-ı ta'rifleri dikkate almadım, onları yok farzettim.

Meselâ; ***İman, İslâm, Îlâ, Âniye*** **kitâb**'larını ***"elif"*** harfinde kaydettim; bu, onların aslî harfleridir.

Buna karşılık ***İ'tisâm, İhyâu'l-Mevât*** bölümlerini de yine ***"elif"*** harfinde yazdım. Halbuki bu harfler, burada aslî değil, zâiddir. Aslî harfi itibariyle ***İ'tisâm***'ın ***"ayın"*** harfinde, ***İhyâu'l-Mevât***'ın da ***"ha"*** harfinde verilmesi gerekirdi.

İşte bütün kitap bu şekildedir. bununla sadece kitaptan istifâdeyi kolaylaştırmayı murad ettim. Çünkü hadîs kitaplarıyla, avâm ve havâs herkes ilgilenir. Lafızların şeklini âlim de bilir, câhil de... Avâmdan birini, aslî harfleri zâid olanından ayırmasını bilmek külfetine soksaydım, bu ona zor gelebilirdi. Aslî veya zâid oluşunu düşünmeksizin kelimenin ilk harfine bakmak çok daha kolaydır.

Sonra bir ana konunun -**kitâb**'ın- kısımlarını teşkil eden alt başlıkları, ilk harfleri itibariyle ait oldukları yere kaydetmiş olsaydım, o ana konunun bütünlüğünü zedelemiş, konuyu parçalamış ve hadîsleri de konulması gereken yere koymamış olurdum.

Meselâ; *Kitâbu'l-Cihâd,* ***"cim"*** harfinde verilmiştir. Cihâd hükümleri içerisinde bir çok bâb vardır ki, ondan ayrılması câiz

değildir. Her konu alfabetik yapılacak olsaydı, *Ğanâim, Fey', Ğulûl, Nefl, Hums, Şehâdet* gibi konuların her birinin ***"cim"*** harfinden başka bir harfe konulması gerekirdi. eğer böyle yapsaydım, *"Kitâbu'l-Cihâd"* parçalanmış olurdu ve bu durumda ben de, yapılması gerekeni yapmamış olurdum. Onun için bu **bâb**'ları da, *"Kitâbu'l-Cihâd"* içerisinde ve ***"cim"*** harfinde zikrettim.

Sonra bu alt başlıklara ait kelimelerin başındaki harf ile ilgili yere gelince, her harfin sonuna o konunun bulunduğu yere işaret eden bir **fasıl** koydum. Meselâ; ***"ğayın"*** harfinin sonunda, *Ğanâim* ve *Ğulûl* bahsinin, ***"cim"*** harfinde ve *"Kitâbu'l-Cihâd"* içinde geçtiğine işaret ettim.

İşte bütün harfleri bu minval üzere yerleştirdim.

Sen eğer, böyle bir hadîsi bulmak istersen, önce ait olduğu konunun ilk harfinden ara! Şayet orada bulamazsan, o harfin en sonuna bak! Orada, hadîsi nerede bulacağını göreceksin. Kitabı ele alıp genel tertibine baktığında bütün bunları anlayacaksın.

IV- RÂVÎLERİN İSİMLERİ VE KISALTMALAR

Ana konuları ve yan başlıkları -**kitâb**'ları ve **bâb**'ları- alfabetik tarzda tertip ettikten sonra, her hadîs veya eseri - yani sahâbe kavlini- rivâyet eden râvînin ismini hadîsin baş tarafında belirttim. Bunun iki faydası vardır:

1- Tek bir isim olduğu için, bakan ilk bakışta onu anlar ve hadîsin başlangıcını bilir.

2- Böylece de isimlerin başına bazı kısaltmalar koymak mümkün olmuştur.

Ben, hadîsin başındaki her râvî isminin yanına, o hadîsi kütüb-ü sitte'den kimlerin tahric ettiğine işaret eden kısaltmalar koydum. bu kısaltmalarda, ya müellifin mensup olduğu şehrin bir harfini, veya

müellifin isminin bir harfini, veyahut da eserini hatırlatacak bir harfi kullandım.

Bu kısaltmalar şunlardır:

Buharî : خ (Hı)

Müslim : م (Mim)

Mâlik b. Enes : ط (Tı)

Tirmizî : ت (Te)

Ebû Davud : د (Dal)

Nesaî : س (Sin)

Hadîsi kütüb-ü sitte'nin hepsi rivâyet etmişse bütün kısaltmaları, sadece bir kısmı tahrîc etmişse ona delâlet eden kısaltmayı koydum.

Okuduğum, dinlediğim ve rivâyette bulunduğum bu kaynaklarda bulamadığım halde **Rezîn**'in kitabında gördüğüm hadîsleri ise, aynen kaydettim. Başına bir işaret koymadım, tahric edeni belirtmedim. Belki ilerde bulurum veya başkaları bulur da koyar düşüncesiyle böyle yaptım.

Kısaltmaların sırasına gelince; onları **Buharî, Müslim, Muvatta, Tirmizî, Ebû Davud** ve **Nesaî** şeklinde sıraladım. Aslında, büyüklüğü ve şöhreti itibariyle **Mâlik**'in ilk sırayı alması gerekirdi. Ancak **Buharî** ve **Müslim**'in kitaplarının sıhhat açısından şöhret bulmaları, başka birinde bulunmayan bazı şartlarla mümtaz olmaları, hacim bakımından da çok büyük ve değerli olmaları itibariyle onları öne aldım. Son üçünün sıralamasında bir takdim tehir olursa, bu önemli değildir.

Zamanla kitabı istinsah edenler değişip onların ihmalleri yüzünden hadîsin kaynağını gösteren bazı kısaltmaların kaybolabileceği, hadîsin meçhul kalabileceği ve onu tahric edenin bilinemeyeceği endişesiyle, böyle muhtemel bir ârızayı bertaraf

etmek için her hadîsin sonuna, o hadîsi kimin tahric ettiğini bir defa daha ismen beyan ettim.

Böylece hadîsin başına konulan kısaltmaların bir kısmı veya hepsi düşse bile, nâsih bunları tekrar koyma imkânına kavuşmuş olur.

Kaynakların hepsinin ortaklaşa rivâyet ettikleri hadîslerin büyük çoğunluğunun lafız itibariyle farklı farklı rivâyet edilmiş olmaları sebebiyle, onları kimin tahric ettiğini ayrıca zorunlu olarak kaydettik. Yine kaynaklardan her birinin ayrı ayrı rivâyet ettiği hadîsleri de aynı sebeple kimin tahric etmiş olduğunu zikrettik.

V- HADÎSLERİN ŞERHİ VE GARÎB LAFIZLARIN İZAHI

Hadîsin izahını yapmaya gelince; bu konuda uygun olanı, kaydedilen her hadîsin hemen arkasından izahının yapılması olmalıydı. Kolay ve uygun olanı buydu. Fakat lafızları birbirine yakın ve hatta aynı olan ve aynı manayı taşıyan hadîslerin müteaddit yerlerde tekrar edileceği dikkate alınırsa, her yerde aynı izah ve şerhi yapmanın gereksiz bir tekrar olacağını düşündük. Benzer olan hadîslerden birini şerh edip diğerlerinde şerh vermemek ise, maksadı bulma ve anlama konusunda okuyucuyu büyük külfete sokar. Kitap bir sürü atıflarla dolar.

Ancak bu işi her **bâb** veya **fasl**'ın sonunda yapsaydık, yukarıdakine benzer bir tekrar durumu yine ortaya çıkardı. Şayet **Humeydî**'nin *"el-Cem' Beyne's-Sahîhayn"* adlı eserindeki garîb lafızların şerhi hakkında yazdığı eser gibi, biz de bu eserdeki garîb lafızların şerhi için müstakil bir kitap te'lîf etseydik, o, tamamen ayrı bir kitap olurdu ve bu eserle hiç bir alakası olmazdı. İsteyen onu yazar, isteyen terk ederdi. O zaman da eser, bizim düşündüğümüz

şerh ve izahtan mahrum kalır, istenilen fayda sağlanamaz, maksat da hâsıl olmazdı.

Ben, alfabetik tertip ettiğim kitabımın her harfinde verilen ana konulardan sonra, ikinci harfe geçmeden önce ara yerde bu işi yapmayı uygun gördüm.[1]

Hadîs metinlerindeki izaha muhtaç kelimeleri, aynen cümlede geçtiği şekilde hâmişe aldım ve okuyucuya kolaylık olsun diye şerhini de orada yaptım. Sadece havâssın ihtiyaç duyduğu garîb lafızların izahı ile yetinmeyip avâmın da ihtiyaç duyduğu daha ayrıntılı bilgiyi de verdim.

Şayet şerhine ihtiyaç duyulan kelimeler bir başka yerde tekrar geçerse, ben onların tekrarına gerek görmedim. Daha önce yapılan şerhle yetindim. Ancak bu bölümlerin arası çok uzamışsa, bazen tekrar etmişimdir.

Bir kelimenin izahını yerinde arayıp da bulamazsan, bil ki o, daha önce geçmiştir, önceki bölümlere bakarsan bulursun.

İzahını bilemediğim veya şüphe ettiğim kelimeleri de aynen yazdım, ancak ilerde şerhini yapmak üzere hizasını boş bıraktım.

Şerhte lügat imamlarının kitaplarına, garîbu'l-hadîs kitaplarına, fıkıh ve diğer kitaplara dayandım.

Lügatlardan başvurduğum eserler şunlardır:

1- Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'nin[2] ***Kitâbu't-tehzîb*** ve ***Kitâbu lügati'l-fıkh***'ı.

2- Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî'nin[3] ***Kitâbu sıhahı'l-lügât***'ı.

---

[1] Müellifin bu beyanına rağmen nâşir, istifâdeyi kolaylaştırmak için bu izahatı her hadîsin sonuna koymuştur.

[2] **Ebû Mansur, Muhammed b. Ahmed b. el-Ezher el-Herevî:** 282-370/895-980 yılları arasında yaşadı. **Herat**'lıdır. Dil, edebiyat ve fıkıh âlimidir. Bir kısmı Le Monde Oriental tarafından neşredilen **Tehzîbu'l-Luğa** adlı eseri bilhassa çok kıymetlidir.

3- Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris'in[4] *Kitâbu'l-mücmel*'i.

Garîbu'l-hadîs kaynaklarım ise şunlardır:

1- Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm'ın *Kitâbu ğarîbi'l-hadîs*'i.

2- Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe'nin *Kitâbu ğarîbi'l hadîs* ve *Muhtelifu'l-hadîs*'i.

3- Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî'nin *Kitâbu ğarîbi'l-hadîs, Meâlimu's-Sünen* ve *Şe'nu'd-duâ*'sı.

4- Ebû Ubeyd el-Herevî'nin *el-Cem' beyne'l-ğarîbeyn*'i.

5- Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî'nin[5] *el-Fâik*'ı.

6- Ebû Abdullah el-Humeydî'nin *Kitâbu ğarîbi'l-hadîs*'i.

Ayrıca Fıkıh ve Tefsir kitaplarını da araştırdım, hadîslerin mana ve ahkâmına taalluk eden hususları da oralardan aldım.

Bu kitaplarda bulduğum güzel bir manayı, garîb bir nükteyi veya doyurucu bir izahı, nakilde gerekli ihtiyatı gösterdikten sonra kaydettim. Oralarda bulamadıklarımı da, -ki bunlar azdır- marifet ve rivâyet ehline sorduktan sonra kalbime doğduğu şekilde yazdım.

---

[3] **Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî:** ö. 393/1003. Aslen Fârâblıdır. Tahsil seyahatlerinden sonra **Nisabur**'da ikamet etti. Büyük bir dil bilgini idi. **es-Sıhâh** diye de bilinen **Tâcu'l-Lüga** adlı kıymetli bir eseri vardır ve matbudur. Tarihte ilk defa tahtadan iki kanatla uçuş denemesi yapan adamdır. Ama bu denemede hayatını kaybetmiştir.

[4] **Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvinî er-Râzî:** 329-395/941-1004 yılları arasında yaşamıştır. Lügat ve edebiyat âlimidir. **Kazvin**'lidir. Önce **Hemezân**'a, sonra **Rey** şehrine göç etti. Mâlikî fukahasındandır. Kur'ân'ı da tefsir etmiştir. Bir çok kıymetli eser vermiştir, bunlardan bir kısmı matbudur. **Mücmel**'i ise yazma halindedir.

[5] **Cârullah Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed ez-Zemahşerî:** 467-538/1075-1144 yılları arasında yaşadı. Müfessir, muhaddis, kelamcı, nahivci, lügatçı ve edîpti. **Harzem**'in **Zemahşer** köyünde doğdu. Çeşitli yerlere tahsil seyahatleri yaptı. Bir müddet **Mekke**'de mücâvir kaldı, **Cârullah** lakabını aldı. **Harzem**'in **Cürcâniye** köyünde vefat etti. Mutasavvıflara karşı ve Mu'tezile'ye meyyâl oluşu ile tanınır. Çok kıymetli eserleri vardır. Bunlardan biri de ***el-Fâik fî ğarîbi'l-hadîs*** olup dört cilt halinde matbudur.

Bu yaptığım işin söz ve fiil olarak doğru ve isabetli olmasını temenni ederim.

Yazdığım ve naklettiğim bu şerh ve izahların tamamının hatasız ve kusursuz olduğu iddiasında değilim.

Kitabımı okuyup da bir hata veya kusur bulan herkesin, onu düzeltmesini, böylece beni büyük bir minnet borcuna sokmasını ve karşılığını da Yüce Allah'ın lütfuna ve sonsuz keremine havâle ettiğim cömert bir el olmasını rica ediyorum.

VI- KONUSU BELLİ OLMAYAN HADÎSLER

Hadîsleri **kitâb**'lara, **bâb'**lara ve **harf'**lere göre tertip etme işi sona erince, onu tekrar gözden geçirdim. Muhtevâ itibariyle bulunduğu yere pek uygun düşmeyen hadîslerin var olduğunu gördüm. Her ne kadar bunların en uygun yeri, yine de hadîsi koyduğum yer idiyse de, bu hadîsleri veya onların bir kısmını arayanın, hatırlayıp yazıldığı yeri bulması çok zordur. Zira manalarda bir benzerlik ve karışıklık, en uygun bulunabileceği yerin hatırlanamaması söz konusudur. Bu ise okuyucu için büyük külfet ve meşakkattir.

Ben, bulunduğu yere tam uygun düşmeyen veya okuyucuya karışık gelebilecek bütün bu hadîsleri inceledim. Onlardan bu hadîsleri hatırlatacak kelimeler ve manalar çıkardım. Bu manaları kitabın hâmişine koyduğum bir **bâb'**da alfabetik olarak kaydettim, hizasında da bulunduğu yeri gösterdim. Böyle karışık bir hadîsi arar da her hangi bir sebeple bulamazsan, öncelikle hadîsin bazı meşhur kelimelerini veya manasını bilmen, sonra da işaret edilen **bâb'**a bakman, o **bâb'**ın harflerinde bu mana veya kelimeyi araman gerekir.

Onu bulduğunda, orada verilen malumatı okursan, aradığın hadîsin nerede olduğunu inşâllâh anlamış olursun.[6]

[6] **İbnu'l-Esîr**'in yaptığı bu fihris denemesi, hadîsin metninde geçen Arapça kelimelere göredir. Bu Arapça kelimelerin Türk okuyucusu için pratik bir fayda sağlamayacağı düşünülerek muhafaza edilmemiştir. İnşâllâh tercümemizin tamamı neşredildiğinde bütün hadîslerin toplu fihristi de yapılacak, böylece bu eksiklik de giderilmiş olacaktır.

C- HADÎS USÛLÜ, AHKÂMI VE ONUNLA İLGİLİ KONULAR

GİRİŞ

Burada hadîs usûlünden, ahkâmından, fakîh ve muhaddislerin sözlerinden, görüşlerinden, ıstılahlarından tespit ettiğimiz hususları, önceki âlimlerin eserlerinden faydalanarak nakledeceğiz. Yararlandığımız bu kitaplar şunlardır:

a) İmâmu'l-Harameyn Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî:[1] ***Kitâbu't-Telhîs,***

b) Huccetü'l-İslâm Ebû Hâmid el-Gazâlî:[2] ***Kitâbu'l-Mustasfâ,***

c) Ebû Zeyd ed-Debbûsî:[3] ***Kitâbu't-Takvîm,***

d) el-Hâkim Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisaburî:[4] ***Kitâbu Usûli'l-Hadîs ve Kitâbu'l-Medhal ilâ'l-İklîl,***

---

[1] **Ziyâuddin Ebû'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf el-Cüveynî en-Nisâbûrî;** 419-478/1028-185. Nisâbur'ludur, **İmâmu'l-Harameyn** diye meşhurdur. Müfessir, fakîh, usulcü, kelamcı ve edîbdi. Dört yıl **Mekke**'de mücâvir kalmış, **Nisâbur**'da vefat etmiştir. **Şâfiî** fukahâsından ve Eş'arî kelamcılarındandır. Adına **Nizâmülmülk** tarafından Nizâmiye medresesi kurulmuştur; eğitim ve öğretim faaliyetini burada vefatına kadar sürdürdü. Matbu ve yazma olarak birçok eseri günümüze kadar ulaşmıştır.

[2] **Huccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî et-Tûsî;** 450-505/1058-1111. **Taberan**'da doğmuş, orada vefat etmiştir. İkiyüz kadar eseri vardır. **Horasan, Bağdat, Sûriye, Hicaz** ve **Mısır**'ı dolaşmış, tekrar memleketine dönmüştür. Filozof, kelamcı, usûlcü ve mutasavvıftır. **Nizâmiye**'de müderrislik yapmıştır. Çok kıymetli kitaplar kaleme almış, birçoğu da günümüze kadar ulaşmıştır. Çeşitli sapık cereyanlara karşı İslâm akidesini müdafaa etmesiyle meşhurdur.

[3] **Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsâ ed-Debûsî el-Buhârî;** 367-430/978-1039. Buhâralı fakîh ve usûlcüdür. Hanefî fukahâsındandır. **Buhâra**'da kadılık yapmıştır. İlm-i Hilâfı ilk vaz' eden kişi olarak bilinmektedir. **Buhâra**'da vefat etti. ***Te'sîsu'n-nazar*** ve ***Takvîmu'l-edille*** adlı eserleri önemlidir.

[4] **el-Hâkim Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed ed-Dabbî et-Tahmânî en-Nisâbûrî;** 321-405/933-1014. Nisâbur'ludur. On yaşına gelmeden hadîs dinlemeye başlamış, **Mâverâunnehir**'den **Irak**'a kadar önemli ilim merkezlerini

d) Ebû Bekr b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî:[5] *er-Resâil.*

e) Ebû İsâ et-Tirmizî: *Kitâbu'l-İlel* vdğ...

Burada, onların sözlerini bir araya getirdim ve onları bu mukaddimeye uygun düşecek şekilde ihtisâr ettim. Sadece rivâyetle yetinip, dirâyetin faziletini bir tarafa bırakanlar hariç, hadîs ilmi tâlibinin ihtiyaç duyacağı ve bilmemesi câiz olmayan şeyleri kaydettim.

Burada benim yaptığım iş, sadece bir tertip ve ihtisardır. Değişik görüşleri telfik ve tercihtir. Ancak konunun işlenmesi esnasında mühmeli ispat, müşkili izah, muğfeli tahkîk, mücmeli tafsîl, mürseli takyîd eden birçok söz görülecektir.

Bu konuyu, **GİRİŞ** hariç dört ana kısma ayırdım:

I- HADÎSİN NAKİL VE RİVÂYET YOLU

1- RÂVÎNİN VASFI VE ŞARTLARI

Hadîs râvîsinin rivâyetinin kabul edilebilmesi için sahip olması gereken bir takım vasıfları ve şartları vardır. Bunlar; **İslâm, teklif, zabt** ve **adâlet** olmak üzere dört tanedir. Bunlar, rivâyetin şartları olduğu gibi, şahitliğin de şartlarıdır.

---

dolaşmış, **Nisâbur**'da ikamet etmiş ve orada füc'eten vefat etmiştir. Muhaddis, fakîh ve târihçidir. Şâfiî fukahâsındandır. **Nisâbur**'da kadılık yapmıştır. Hadîse dair kaleme aldığı ve günümüze de ulaşmış olan çeşitli önemli eserlerin müellifidir. Sika olmasına rağmen hadîste tesâhül gösterdiği ve şiaya meyyal olduğu rivâyet edilir.

[5] **Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî**; 392-463/1002-1072. Büyük hadîs hâfızlarındandır. **Bağdad**'da doğmuş, orada yaşamış ve orada vefat etmiştir. Muhaddis, târihçi ve usûlcü idi. Özellikle hadîs ilmi açısından çok kıymetli eserler kaleme almıştır. O kadar ki, hadîsle ilgilenen herkes, onun eserlerine başvurmak zorunda kalır. Seksen kadar kitabı ismen bilinmektedir. Bunların bir kısmı neşredilmiş, bir kısmı da dünya kütüphanelerinde yazma halinde bulunmaktadır.

Şahitlikte ayrıca hürriyet ve şahitlerin adedi gibi diğer bazı şartlar daha vardır. Buna mukabil rivâyette hürriyet şart olmadığı gibi, tek kişinin rivâyeti de kabul edilir, ama şahitliği nâdiren kabul edilir.

Yalnız bu hususta farklı görüşler de vardır. Bazı âlimler rivâyetin kabûlü için hadîsin iki kişi tarafından, her birinden de yine iki kişinin rivâyet etmesini şart görürler. Bu ise doğru değildir. Çünkü zaman ilerledikçe sayı büyük ölçüde çoğalır ve hiç bir hadîsin ispatı mümkün olmaz, özellikle de zamanımızda...

el-Hâkim en-Nisâbûrî'nin kaydettiğine göre; bu husus, -her ne kadar mutlak olarak şart görmeseler de- **Buhârî** ve **Müslim**'in, kitaplarında iltizam ettikleri prensipleri arasındadır. Bu hususun izahı ilerde gelecektir.

Hatta bazıları hadîsin önemi ve ona saygıdan dolayı asgarî dört kişinin rivâyetini gerekli görür. Bu üç görüşten asıl olan ilkidir.

Şimdi rivâyetin şartlarını izaha çalışalım:

a- İslâm

Kâfirin rivâyetinin kabul edilmeyeceği konusunda ihtilaf yoktur. Çünkü o, her şeyden önce dininde itham altındadır. **Ebû Hanîfe**'ye göre, her ne kadar onların birbirleri hakkındaki şahitlikleri makbul ise de, rivâyetlerinin merdûd olduğunda ihtilaf yoktur.

b- Teklif

Sabî'nin rivâyeti makbul değildir. Çünkü onu yalandan alıkoyan birşey henüz yoktur. Onun sözüyle güven hâsıl olmaz. Fâsıkın sözü, sabînin sözünden daha güvenlidir. Fâsıkın sözü merdûd olduğuna göre, sabînin sözü nasıl kabul edilebilir? Onun kendi hakkındaki ikrârı bile kabul edilmiyor da, başkası hakkındaki sözü nasıl kabul edilir?

Ama tahammül anında çocuk, rivâyet anında bâliğ-mümeyyiz olanın rivâyeti ise kabul edilir. Çünkü arıza, onun tahammül ve edasından uzaklaşmış olur. İbn Abbas[6], İbnu'z-Zübeyr[7], Ebu't-Tufeyl[8], Mahmûd b. er-Rabî'[9] vdğ. genç hadîs râvîlerinin, bülûğdan

---

[6] **Ebu'l-Abbas, Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib el-Kuraşî el-Hâşimî:** ö. 68/687. Hz. Peygamberin amcazâdesidir. Hicretten üç yıl önce dünyaya gelmişti. Her sahada çok geniş bir ilme sahip olduğundan dolayı **"Hibrü'l-ümmet"** diye, özellikle Tefsir ilmindeki mahâretinden dolayı da **"Tercümanü'l-Kur'ân"** diye marûftur. Hz. Peygamberin vefatından sonra çeşitli savaşlara katılmış, Hz. Ali'nin **Basra** vâliliğini yapmış, sonra **Mekke**'de ikamet etmiş ve hayatını orada ilmî faaliyetlerle geçirmiştir. Hz. Peygamber; **"Ona hikmeti ve Kur'ân'ın te'vilini öğretmesi ve onu dinde fakîh yapması için"** Allah'a duâ etmişti. Tefsirin dışında Menâsik-i haccı, fıkhı, şiiri, arap dilini, meğâzîyi, eyyâmü'l-arabı ve hesabı devrinin en iyi bilinlerindendi. Her gün değişik bir ders okuturdu. **Mekke**'de hadîs ilminin temeli sayılır. 1,660 hadîs rivâyet etmiş; bunlardan 95'i muttefekun aleyh, 120'si yalnız **Buhârî**'de 49'u yalnız **Müslim**'dedir. Hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybetmişti. **Tâif**'te vefat etti. Öldüğünde bir deve yükü teşkil edecek kadar te'lifat bırakmıştı. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[7] **Ebû Bekir, Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ b. Ubeydullah el-Kuraşî el-Esedî ez-Zübeyrî el-Mekkî el-Humeydî:** ö. 219/834. Mekkeli meşhur muhaddislerdendir. Vekî b. el-Cerrâh, İbn Uyeyne ve Fudayl b. Iyad'dan rivâyette bulunmuştur. Hadîste İbn Uyeyne'nin en güvenilir talebesidir, 20 yıl ondan ders almıştır. Kendisinden Zühlî, Buhârî ve Ebû Zur'a er-Râzî gibi büyük muhaddisler rivâyet etti. Meşhur muhaddis, hafız ve fakîhtir. Devrinde, **Mekke** ehlinin en önde gelen âlimi idi. Iraklılar için Ahmed b. Hanbel ne idiyse, Mekkeliler için de **el-Humeydî** aynı kıymeti hâizdi. Sikadır; Buhârî, ondan dinlediği bir hadîsi başka yerden araştırmak ihtiyacını duymazdı, eserine ondan 75 hadîs almıştır. Fıkıhta Şafiî'dir; İmâm Şâfiî'nin talebesidir, onunla beraber **Mısır**'a gitmiş, hocası ölünceye kadar onun yanında kalmış, sonra **Mekke**'ye dönüp kalan hayatını orada geçirmiştir. **Mekke**'de vefat etti. ***Usûlu's-sünne*** ve ***el-Müsned*** adlı eserleri matbudur. ***Müsned***'inde 179 sahabîye ait 1327 hadîs bulunmaktadır, eser **Mekke**'de yapılmış olan ilk müsned çalışmasıdır. Ayrıca *et-Tefsîr, ed-Delâil, en-Nevâdir* ve *er-Redd alâ'n-Numan* adlı eserleri bilinmektedir.

[8] **Ebû't-Tufeyl, Âmir b. Vâsile b. Abdullah b. Amr b. Cahş el-Leysî el-Kinânî el-Mekkî:** ö. 100/718. Sahabîdir. Rasûlullah'ın (as.) vefatında sekiz yaşında olduğu rivâyet edilir; Uhud savaşı sırasında dünyaya gelmişti. Şâirdi. Hz. Ali ile birlikte **Kûfe**'ye gitmiş ve onun sancaktarlığını yapmıştı. Sahâbelerden en son vefat edenidir. Ondan Zührî, Katâde ve Amr b. Dînâr rivâyet etti. Rivâyetleri kütübü sittede tahric edildi. **Mekke**'de vefat etti. Kendisinden 20 hadîs rivâyet edildi.

önce veya sonra hadîsi tahammül etmiş olduklarına bakılmaksızın rivâyetlerinin kabul edildiğine dair olan sahâbenin icmaı da, bunun cevâzına delil teşkil eder.

Selef-i sâlihin, sabîlerin rivâyet meclislerinde bulunmalarını ve küçüklükte aldıkları hadîslerin rivâyetlerini kabul etmeyi de yukarıdaki hükme dahil etmişlerdir.

Ancak hadîsçilerin küçükler için kullandıkları özel ıstılahları vardır. Râvî küçük veya gayr-i mümeyyiz ise, onun için "**huzûr** = derste hazır bulunma" kelimesini, eğer mümeyyiz ise "**semâ'** = hadîsi dinleme" kelimesini kullanırlar. Bu durum, aralarında o derece yaygınlaşmıştı ki, çok küçük çocuklar için bile "**huzûr**" kelimesini kullanmışlardır.

---

[9] **Ebû Nuaym, Mahmud b. er-Rabî' b. Sürâka b. Amr el-Ensârî el-Hazrecî el-Medenî:** ö. 99/718. Büyük tâbiîlerdendir. Rasûlullah'ı (as.) görmüş, ama ondan hadîs dinlememiştir; çünkü Hz. Peygamber vefat ettiğinde henüz beş yaşında bulunuyordu. Ubâde b. Sâmit ve İtbân b. Mâlik'ten rivâyet eder. Kendisinden Mekhûl ve Zührî rivâyet etmişlerdir. Sikadır; hadîsleri kütüb-ü sittede tahrıc edilmiştir.

c- Zabt

Zabt, ilimde ihtiyattan ibarettir.[10] Onun iki yönü vardır: Biri semâ anında bilginin hâsıl olması, diğeri de rivâyet anında o bilginin sağlam bir şekilde muhafaza edilmiş olması. Bir şeyi duyduğu halde onu anlamaz ve bir bilgi hâsıl olmazsa, o muteber değildir, tıpkı manasız bir gürültüyü işitmesi gibidir. Lafzı, gerçek manası ile anlamazsa, yine zabt söz konusu değildir. Kezâ dinleyip anladıktan sonra hıfzından şüphe ederse, yine zabt yok sayılır.

Sonra zabt, başka bir açıdan da **zâhir** ve **bâtın** diye ikiye ayrılır:

Lügat yönünden manasının zaptedilmesine "**zâhir**" adı verilir. Dinî bir hükmün kendisine taalluku cihetiyle manasının zaptına da "**bâtın zabt**" adı verilir. Bu da fıkıhtır.

Râvînin şartı olan mutlak zapta gelince; çoğunluğa göre o, zâhir zapttır. Zira aşağıda izah edileceği üzere hadîsin manen rivâyeti câizdir. Ancak ezberlemeden veya sema anında yeterli bilgi oluşmadan yapılan rivâyetle, mananın değişikliğe uğratılabileceği şüphesi daima vardır. Bundan dolayı ekseri sahâbeden bu şekilde rivâyet çok azdır.

Tahammül anında gayr-i mümeyyiz veya gâfil olan, ezberlediğini sağlam zaptedemeyen birinin sözüne, fâsık olmasa da güvenilmez.

Hadîsçiler bu şarta -her ne kadar durum, söylediğimiz gibi ise de-, gâfil olan hakkında değil ama, çocuk hakkında çok az itibar ederler. Çünkü onlar, çocuğun semaı veya kırâat meclisine katılması

---

[10] **Zabt**'tan maksat; uyanık olmak ve gaflete kapılmamak suretiyle râvînin rivâyet ettiği şeyi sağlam muhafaza etmesidir. Bunun yolu da; eğer ezberinden rivâyet ediyorsa iyi ezberlemesi, şayet yazdığı kitaptan rivâyet ediyorsa kitabını dikkatli yazması ve koruması, ayrıca rivâyet ettiği şeyin ne anlama geldiğini bilmesi, şayet hadîsi manen rivâyet ediyorsa, maksadı değiştirecek lafızlardan sakınmasıdır. Râvînin zâbıt olup olmadığı da, rivâyetlerinin, zâbıt olan râvîlerle mukayesesi sonucunda anlaşılır. Rivâyeti, onların rivâyetiyle uyuşuyorsa zâbıt sayılır. Rivâyetlerde nâdiren bazı farklılıkların görülmesi hâli, onun zâbıt sayılmasına mâni değildir. **Âdil** ve **zâbıt** olan râvîye "**sika**" denir.

gerçek olduğu takdirde, rivâyetine cevâz verirler. Fakat ilk görüş, dinde ihtiyata daha uygun ve daha evladır.

Günümüzde, hatta önceki dönemlerde de zaptın varlığı çok az, vukûu nâdirdir. Çünkü günümüzde kendini hadîs rivâyetine ve rivâyet meclislerine adayan, rivâyetle meşhur muhaddislerin gayesi; okuduğu veya dinlediği nüshanın, önünde hazır bulunması veya memleketinde bulunan bir nüshada sema, münâvele veya icâzet kaydıyla isminin zikredilmesidir. Kendisine okunduğunda okuyana kulak verir, onun kırâat ve semâını kendi hattıyla yazar. Okuyan bazen hata ve tashîf yapar, ama şeyhi onu bilmez, farkına bile varmaz. Bu konuda kendisine soru sorulsa, vereceği en güzel cevap, eğer onu dinleyebildiyse; "**ben bu şekilde dinledim**" cümlesinden ibarettir.

Zamanımızda hadîs meşâyihinin ahvâline bakarsan, onların veya hiç değilse çoğunun, söylediğim gibi olduğunu görürsün. Onlarda ilmî bir dirâyet olmadığı gibi, hadîsin doğrusunu ve hatalısını anlama güçleri de yoktur. İzah edildiği şekilde zikrettiğimiz rivâyetler dışında bilgileri de yoktur. Şu kadar var ki Yüce Allah, kendi beldelerini ve kullarını, âlimlere hidâyet yolunu gösteren imamlardan; ihmalkârlara ilim neşreden hâfızlardan; cahillere örnek olan âlimlerden; bu şerefli ilmi kaybolmaktan kurtaran, kendisine nasıl ulaştı ise onu aynen kırâat eden, onun altın halkasını dağılmaktan, temellerini sarsıntı ve çözülmeden koruyan fazilet erbabından hiçbir zaman mahrum bırakmaz. Onlar bu dini korurlar, kanunlarını muhafaza ederler.

Gençler!.. Allah'ın onlara verdiği bu faziletten istifâdeyi, Cenab-ı Hak, size de bize de lütfeylesin! Hepimizi, sözünde ve işinde doğrudan ayırmasın!

d- Adâlet

Adâlet, şahsî ve dinî hayatında istikamet üzere olmaktır. Onun özü, ruhda insanlık ve takvâya dayanan köklü bir asâlettir. Bununla

onun doğruluğuna dair ruhlarda bir güven ve emniyet hâsıl olur. Şüphesiz onun, bütün günahlardan masumiyeti şart koşulmamıştır. Fakat sadece büyük günahlardan da kaçınmak yeterli değildir; aksine şahitliğin ve rivâyetin reddini gerektiren küçük günahlardan da sakınmak gerekir.

Hülâsa dünyevî maksatlarla, Allah'a yalan isnâdını câiz görecek bir şekilde dinden sapmaya delâlet edecek her şeyden kaçınmak şarttır. Ancak adâlet için; caddelerde yemek-içmek, sokaklarda abdest bozmak gibi insanlık şeref ve haysiyetine yakışmayan hafifliklerden ibaret bazı mübahlardan da sakınma şartı nasıl ileri sürülebilir?

Bazılarına göre adâlet; açık fısktan sâlim olmak kaydıyla sadece İslâm'ın izhârından ibarettir. Onlara göre durumu meçhul olan her müslüman âdildir.[11]

Adâlet ancak, gizli bir tetkikle ve âdil bir râvînin gizli ve açık hal ve gidişatını araştırmasıyla bilinebilir.

Hadîs imamlarından bazıları, hâricîlerden, kaderîlerden, şiîlerden, bidatçılardan ve hevâ ehlinden hadîs almışlardır.[12] Diğer bir gurup ise onlardan rivâyeti câiz görmemişlerdir. Şüphesiz ki, onların hepsi de müctehiddi. Allah hepsine de hakkı aramayı, onu bulunması muhtemel yerlerden almayı ve onunla amel etmeyi ilhâm etmişti.

İşte bu dört şart, daha önce de söylediğimiz gibi, rivâyetin muteber olması için gerekli olan unsurlardır.

Râvînin ayrıca bir takım vasıfları daha vardır ki, onların da şart olduğu zannedilir, halbuki şart değildir; onlar sadece güzelleştirici, kemâle erdirici unsurlardır:

---

[11] Bu, son derece zayıf bir görüştür ve âlimlerin büyük ekseriyeti bu kanâatte değildir.

[12] Sika olması kaydıyla bid'atçılardan hadîs alınabileceği konusunda ihtilaf yoktur Yalnız bid'atının propogandasını yapan fanatik biri olmaması şarttır. **Sahîhayn** başta olmak üzere muteber kitapların hepsinde az veya çok bu türlü râvîlerden hadîs alındığı görülmektedir.

a) Bu vasıflardan biri **ilim** ve **fıkıhtır**. Rivâyeti kıyasa ister muhalif düşsün, ister muvâfık, râvînin âlim ve fakîh olması şart değildir. Çünkü nice fıkhî bilgiyi taşıyan vardır ki, onu kendisinden daha fakîh birisine götürdüğü gibi fakîh olmayana da götürür.

Bazıları ilim ve fıkhın şart olduğunu söylemişlerse de bu doğru değildir.

b) Râvînin bir diğer vasfı, **âlimlerle düşüp kalkmak ve hadîs dinlemektir**. Bu da rivâyetin şartlarından değildir. Çünkü sahâbe-i kirâm, tek bir hadîs rivâyet eden bedevînin hadîsini kabul etmişlerdir. Ancak onunla, bu işin ehli olan bir âlimin hadîsi çeliştiğinde, bir tercih söz konusu olur.

c) Bir başka vasıf da, **râvînin nesebinin malum** olmasıdır. Aslında bu da şart değildir. Nesebinin bilinmiyor olması bir tarafa, nesebi olmasa dahi, âdil olduğu bilinen bir şahsın hadîsi kabul edilir. Şayet **mechûlü'l-ayn** olan (yani kimliği bilinmeyen) birinden rivâyet etse, o zaman bu rivâyeti kabul etmeyiz. Hatta **mechûlü's-sıfat**'ın (yani durumu bilinmeyenin) rivâyetini kabul eden, **mechûlü'l-ayn**'ın rivâyetini kabul etmez. Zira onun şahsını bilip de fâsık olduğunu bilmeyenin aksine, şahsını bilenin fıskını da bilmesi çoğu kere mümkündür.

Eğer o, ismini zikrettiği bir şahıstan rivâyet etse, bu şahsın durumu da cerhle ta'dîl arasında mütereddit olsa, bu tereddütten dolayı rivâyet kabul edilmez. Buna karşılık hadîs imamları, ismini zikretmedikleri kişilerden bir çok hadîs rivâyet etmişlerdir. Bu ise meçhûldür.

Onlardan sonra biri gelir, bu hadîsleri ele alır, onları, o adamın râvîsinden çeşitli tarîklerle rivâyet eder ve adamı da ismen belirtir. İşte o zaman hadîs imamlarının ismini vermediği o adam, bu tarîklerle bilinmiş olur. Sanki onlar, bu hadîsleri meçhûl olarak tahric etmemiş veya bildikleri, fakat kendilerince belli bir gayeden dolayı ismini zikretmemiş oldukları anlaşılır.

Hadîste laubâli, havâî, ciddiyetsiz veya gevşek davranan ya da çok yanılan kişilerin rivâyeti kabul edilmez. Çünkü bütün bunlar, sikalık vasfını kaldırır.

İşte hadîs tâlibinin yapması gereken hususlardan biri de; hadîs aldığı hocasının imanına, temiz akîdesine, nefsine ve arzularına mağlup biri olmadığına ve insanları bid'atına çağıran bir bid'atçı olmadığına kanâat getirdikten sonra, onun ahvâlini de araştırmasıdır. **Hz. Alî,** bilmediği bir hadîsi başkasından duyarsa, ona, onun doğruluğuna dair yemin verirdi. Sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn'in büyük çoğunluğu da böyle idi. Onlara uymak, pek güzel bir örneğe sarılmaktır.

2- HADÎS ALMA YOLLARI

Râvî, hadîsi şu altı yoldan biriyle alır:

a- Semâ'

Bu, en üst derecedir. Kendisinden rivâyet edilmesi için hadîsin, bizzat hoca tarafından okunmasıdır. Bu durum, râvîye; "***haddesenâ*** = bize hadîs rivâyet etti", "***ahberenâ*** = bize haber verdi", "***kale fulânun*** = falancı şöyle dedi", "***semi'tuhû yekûlu*** = onun şöyle dediğini işittim" gibi kesinlik ifâde eden sözleri kullanma imkânını verir.

Bununla birlikte hadîs imamlarına göre, "***haddesenâ, ahberenâ, enbeenâ...***" lafızları farklı değerlere sahiptir.

Abdullah b. Vehb[13] şöyle der:

---

[13] **Ebû Muhammed, Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Fihrî el-Kuraşî el-Mısrî:** 125-197/743-813. **Mısır**'lıdır, orada doğup büyüdü ve orada vefat etti. Asrının büyük imamlarındandır; muhaddis, hafız, müfessir, kârî, fakih, müctehid, âbid ve zâhid idi. Yirmi yıl **İmam Mâlik**'ten ders almış, **ez-Zührî**'nin yirmiden çok talebesine mülâkî olmuş, ilmî müktesebâtını **Mısır, Irak** ve **Hicâz** bölgesinde elde etmiş, toplam 400 civarında şeyhten rivâyette bulunmuştur. Mâlik b. Enes'ten ***el-Muvatta***'ı rivâyet etmiş ve onun en güvenilir talebesi olmuştur. Medîneliler, Mâlik'in herhangi bir rivâyet ve görüşünde ihtilâf ettiklerinde ona sorup doğrusunu öğrenirlerdi. Özellikle

"*Haddesenâ* dediğim zaman, insanlarla birlikte dinlediklerimi; *'haddesenî'* dediğim zaman, tek başıma dinlediklerimi; *'ahberenâ'* dediğim zaman, benim de bulunduğum sırada şeyhe okunanları; *'ahberenî'* dediğim zaman da, benim okuduklarımı kastederim."

Hâkim Ebû Abdullah en-Nisâbûrî de, aynı şeyleri söyler.

Yahyâ b. Saîd ise; "*Ahberenâ* ve *haddesenâ* aynı şeylerdir" der.

Bu, lügat itibâriyle doğrudur. Ama "*enbeenâ*" tabirini hadîsçiler, terim olarak semâ ve kırâat için değil, **icâzet** ve **münâvele** için kullanırlar. Ancak lügat itibariyle, "*enbeenâ*" ile "*ahberenâ*" arasında fark yoktur. Her ikisinin de manası aynıdır.

Hâkim; "*enbeenâ*, ancak muhaddisin râvîye mükâtebe yoluyla değil, şifâhen icâzet verdiğinde kullanılır" der.

Mısır ve **Hicaz** bölgesinin hadîslerini toplamaya gayret etmiş, bunların müsned ve maktû'larını cem' etmiş ve ezberleyip tasnif etmiştir. İbnu't-Taberî onun hakkında; **"Hicâzî, Şâmî ve Mısrî hadîsleri ondan çok bilen birini görmedim"** der. Rivâyetlerinin çokluğu sebebiyle zamanının nâdir şahsiyetlerinden biri idi. Yüz bini aşkın şifâhî rivâyeti dışında eserlerinde de 20.000 civârında hadîs toplamıştı. Abdurrahman b. el-Kasım; **"İlmi, onun gibi kimsenin tedvin etmediğini"**, Ebû Zur'a er-Râzî; **"onun 30.000 hadîsini tetkik ettiği halde mevzû şöyle dursun, münker bir hadîsine bile rastlamadığını"** söyler. İmam Mâlik, ona hürmetle ders verir ve yalnız ona "**fakîh**" diye hitap ederdi. Rivâyetlerinde semâı arzdan ayıracak kadar dikkat gösterirdi. "*Ahberenâ*" ve "*haddesena*" lafızları arasında ilk tefriki o yapmıştır. Sahip olduğu geniş kültürü ona; **"divânu'l-ilm"** ünvanını kazandırmıştı. Hadîslerinin hemen tamamı, talebesi **Harmele** (ö. 243/858) tarafından rivâyet edilmiştir. Tam 36 defa hacca gitmişti. Kendisine kadılık teklif edildiğinde kabul etmeyerek evine kapanmış ve huzurunda "*Kitâbu ehvâli'l-kıyâme*" adlı eseri okununca düşüp bayılmış, tek kelime konuşamamış ve birkaç gün sonra da vefat etmişti. Çeşitli eserler kaleme almıştı. Bunlar arasında *Kitabu't-Tefsir* ve *el-Câmi fî'l-hadîs* en önemlileridir ve her ikisi de neşredilmiştir. İlk dönemin en önemli yazışlı kaynaklarından olan *el-Câmi*'in günümüze ulaşan ve yayınlanan bölümünde 717 hadîs bulunmaktadır.

b- Kırâat Ale'ş-Şeyh

Bu durumda hadîs şeyhe okunur, o da dinler. Onun sükûtu hadîsin sahîh olduğu anlamına gelir. Bir kısım **Zâhirîler**'in muhalefetine rağmen bu rivâyet câizdir. Şayet sahîh olmasaydı, hocanın, bizzat huzurunda okunan hadîs karşısında sükûtu ve ikrarı, kendi adâletini zedeleyen bir fısk olurdu.

Eğer ortada bir zorlama ve gaflet şüphesi varsa, sükût da kâfi değildir.

Hadîsi bu şekilde almak, râvîye; ***"haddesenâ"*** ve ***"ahberenâ kırâaten aleyh*** = o kendisine okunurken bize haber verdi" gibi ıstılahları kullanma imkânını verir. Bazıları bu tarz bir rivâyet için ***"ahberanâ"*** denebileceğini, ama ***"haddesenâ"*** ifâdesinin kullanılamayacağını söyler.

"Kırâaten aleyh" kaydını koyduğu takdirde, bu iki ıstılah arasında fark yoktur.

Ancak ***"haddesenâ"*** ve ***"ahberenâ"*** lafızları mutlak olarak kullanılırsa veya ***"semi'tu fülânen*** =falanı dinledim" denirse konu ihtilaflıdır. Sahih olan bunun câiz olmadığıdır. Çünkü bu gibi ifâdeler, bizzat şeyhin okuduğunu gösterir, bu ise doğru değildir. Ancak herhangi bir sarahat veya karine ile, bundan, şeyhin okuması değil de, ona kırâatın kastedildiği bilinirse, câiz olur.

Hâkim şöyle der:

"Kırâat ale'ş-şeyh, ihbardır. Ebû Hanîfe, Mâlik, eş-Şâfiî[14]*, es-Sevrî, el-Evzâî, Ahmed b. Hanbel*[15] *vdğ. fakîhler ve âlimler bu görüştedir."*

---

[14] **Ebû Abdullah, Muhammed b. İdris b. el-Abbas b. Osman b. Şâfi' b. es-Sâib el-Kuraşî el-Muttalibî eş-Şâfiî** : 150-204/767-819. Şâfiî mezhebinin bânîsidir. Büyük dedesi Sâib, sahabî idi ve **Bedir** günü Müslüman olmuştu. **Bedir** savaşına müşrikler safında katılmıştı ve Hâşimîlerin sancağını taşıyordu. Savaşta esir alındı, ancak fidye ile kurtuldu, sonra kendi arzusu ile müslüman oldu. İmâm Şâfiî **Gazze**'de dünyaya geldi. İki yaşında iken **Mekke**'ye götürüldü. 195/810 yılında **Bağdat**'a gitti. 198/813 yılında **Mısır**'a göçtü ve ölünceye kadar orada kaldı. İmâm Mâlik ve İbn Uyeyne'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Ahmed b. Hanbel, el-Müzenî ve el-Kerâbîsî rivâyet

Sonra şunları ekler:

"İmamlarımızın benimsediklerini bildiğimiz, onların da bizim de söylediğimiz ve kabul ettiğimiz ve hadîs imamlarının da söyledikleri şudur: Eğer şeyh, kendisine okunanı ezbere biliyorsa veya ezbere bilmiyor da kitabın aslı elinde ise, kırâat ale'ş-şeyh, tıpkı şeyhin lafzını dinlemek gibi sahîh kabul edilir."

İbnu Cüreyc der ki: "Ben, Atâ b. Ebî Rebah'a okudum. Kendisine;

"- Nasıl söyleyeyim?" diye sordum.

"- *Haddesenâ* de!" diye cevap verdi.

İbn Abbas da Tâifli bir guruba;

---

etti. Muhaddis, fakîh ve usûlcü idi. Arap diline, lügate ve nahve tam bir vukûfu vardı. Son derece fasihti. Âbid, zâhid ve müttakî bir zâttı. Ahmed b. Hanbel; "**Şâfiî, gündüzün güneşi gibidir**" der. Hadîse ve fıkha dair çeşitli eserler kaleme almıştır.

[15] **Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed ez-Zühlî eş-Şeybanî el-Mervezî el-Bağdadî:** 164-241/780-855 yılları arasında yaşadı. Büyük babası **Serahs** valisi idi. Aslen **Merv**'lidir. Anne karnında **Merv**'den **Bağdad**'a getirilmiş, **Bağdad**'da dünyaya gelmiş, üç yaşında iken babasını kaybetmişti. Tahsil çağına gelince önce **Ebû Yusuf**'un derslerine devam etmiş, sonra **Vasıt**'lı muhaddis **Hüşeym b. Beşir**'den hadîs tahsiline başlamış, hocası ölünce tahsil seyahatine çıkmış, hadîs tahsiline **İbn Uyeyne**'de devam etmiş; Kırâati **Yahya b. Âdem**'den; Fıkıh, Usûl-u fıkıh ve Ensâb ilmini **İmâm Şâfiî**'den almıştı. **Medîne**'de kısa aralıklarla iki defa inziva hayatı yaşamıştı. Kırk yaşına gelince ders vermeğe başlamıştı. Çok kuvvetli bir hafızaya sahip olmasına rağmen sadece hıfzına güvenmez, mutlaka kitaba baş vururdu. Hadîs ilminin her dalında söz sahibi idi. Ayrıca Tefsir, Fıkıh ve Kırâat'ta da otorite idi. Sağlam ilmi ve vakarlı şahsiyeti ile İslâm'ın göz bebeği kabul edilirdi. ***Ziyâdât***'ıyla birlikte 40.000 hadîsi ihtiva eden meşhur eseri *Müsned*'de bazı zayıf ve çok az miktarda mevzû hadîs de bulunmaktadır. O, zayıf hadîsi insan sözünden üstün görürdü. Çünkü zayıf hadîsin, Hz. Peygamber'e ait olma ihtimâlini var sayardı. Hatta sahâbe âsârını da re'y ve kıyasa tercih ederdi. Ancak nassın yokluğu halinde kıyasa baş vururdu. Hicrî 218 yılında başlayan ve **Mihne** adı verilen **Halku'l-Kur'**ân fitnesi yüzünden muhatap olduğu sıkıntı ve meşakkat döneminde derslerini bırakmak zorunda kaldı. **Bağdad**'da vefat ettiğinde, cenazesine 800.000 erkek, 60.00 kadın katıldığı, aynı gün Yahudi, Hıristiyan ve Mecûsilerden 20.000 kişinin müslüman olduğu rivâyet edilir. Bilinen otuz eserinden bir kısmı günümüze kadar ulaşmış, bunlardan bir kısmı da neşredilmiş bulunmaktadır.

"- Bana okuyun, okuduğunuzu ikrar etmem, bizzat benim size okumam gibidir" der.

Bazıları "**kırâat ale'ş-şeyh**"in, bizzat şeyhin kırâatinden daha üstün ve rivâyet açısından ihtiyata daha uygun olduğu görüşündedir. Zira onlara göre bizzat şeyhin kırâatinde iki endişe söz konusudur:

1- Kırâat esnasında şeyhin, kitaptaki ifâdeyi sehven değiştirebileceği, dilinin sürçebileceği veya bilmeden tashîf yapabileceği, râvînin de durumu bilmemesi sebebiyle bunu hocasına soramaması ihtimâli vardır. Halbuki râvî hocasına okuduğu zaman ibareyi değiştirir, yanılır veya tashîf yaparsa, şeyh onun hatasını düzeltir.

2- Dinleyen, aklına takılan bazı hususlardan dolayı, hocasının okuduklarına karşı dikkatsizlik yapabilir. Bu hal gerçekten çok görülür. Halbuki kendisi şeyhe okuduğu zaman, kesin olarak veya gâlib bir zanla bilir ki, şeyh bütün kitabı okumuş ve onun okuduklarını dikkatle dinlemiştir.

İşte **kırâat ale'ş-şeyh**'i tercih edenlerin gerekçesi bunlardır.

Âlimlerin, muhaddislerin ve fakîhlerin büyük çoğunluğu ilk görüşü -önce şeyhin kırâatı, sonra kırâat ale'ş-şeyh- tercih ederler. Çünkü, bu muhtemel endişelerin râvîye izafesi, şeyhe izafesinden daha çok ihtimâl dahilindedir. Râvînin, hadîsi okurken hata etmesi, yanılması ve tashîf yapması durumunda şeyhin ondan gafil olmaması ihtimâli, bizzat hoca okurken onun hata etmesi, yanılması, tashîf yapması ve böylece yanlışın ona nispet edilmesi ihtimâlinden daha fazladır. Herkesin kendine göre bir görüşü ve ictihadı vardır.

c- Şeyhe Okunurken Dinlemek

Hocaya hadîs okunurken aynı mecliste bulunmak ve okunan hadîsi dinlemek, esas itibâriyle **kırâat ale'ş-şeyh** gibidir. Yalnız dinleyenin bazen dikkatsiz olabileceği düşünülerek, derece bakımından ondan sonra gelir. Okuyan için böyle bir şey düşünülmez. Onun da rivâyet ederken ***"haddesenâ, ahberenâ semâan yukrau aleyhi*** = kendisine okunurken dinlemek şeklinde bize haber verdi" demesi câizdir.

d- İcâzet

İcâzet; şeyhin râvîye şifâhen veya yazılı olarak yahut da mektupla; *"Falan kitabı veya sana göre sahîh olan mesmûatımı rivâyet etmen için sana icâzet verdim"* demesidir. Yalnız mesmûatın bilinmesi konusunda ihtiyat şarttır. Eğer sadece; *"Bu, benim falandan dinlediklerimdir"* derse, râvînin onu ondan rivâyeti câiz değildir. Çünkü o, rivâyet için kendisine izin vermemiştir.

Bu durumda râvînin, onu rivâyet ederken hadîsçilerin ıstılahına göre; ***"haddesenâ, ahberanâ icâzeten*** veya ***enbeenâ"*** demesi mümkündür; ancak bu şekildeki rivâyete ***"müşâfehe, kitâbet*** veya ***risâle ile"*** kaydını koyar.

Bazıları yazıyla ve mektupla verilen icâzet için; ***"haddesenâ"*** denemiyeceğini, ancak ***"ahberanâ"*** denebileceğini ileri sürerler. Nitekim *"Allah bize Kitâbında ve Rasûlü'nün diliyle haber verdi"* cümlesinde ***"haddesenâ"*** değil, ***"ahberenâ"*** lafzı kullanılmaktadır.

İcâzette mutlak olarak ***"haddesenâ, ahberanâ"*** denmesine bazıları cevâz verdi ise de, bu doğru değildir. Daha önce ***kırâat ale'ş-şeyh'***de de aynı durum geçmişti.

Bazıları şöyle der:

"Kendisine icâzet verilen, kitapta nelerin olduğunu bilmedikçe, icâzetle rivâyet helâl değildir. Bunun için icâzet veren, râvîye sorar:

"- O kitapta ne yazıyor biliyor musun?" O da;

"- Evet" der. Bunun üzerine şeyh de, onu kendisinden rivâyet etmesi için icâzet verir. Râvî, kitaptakini bilmediği halde hocası;

"- Sana kitaptakini rivâyet için icâzet verdim" derse, bu rivâyet helâl olmaz. Tıpkı dinleyip de dinlediğini anlamayan gibidir ve helâl değildir. Bu, kadı huzurunda; *'Şâhit, mektupta neler yazıldığını bilmediği halde, o, mektubun içindekilere şâhitlik yapıyor'* demelerine benzer."

Bu söz; ilmi, fıkhı, hadîsin hükmünü ve manasını bilmek gibi hususları, rivâyetin şartı sayanlara aittir. Bu konu daha önce de geçmişti.

İcâzetle rivâyetin en üst derecesi, şifâhen verilen icâzettir; zira bununla her türlü ihtimâl izâle edilir. Sonra elçi vasıtasıyla icâzet gelir. Çünkü elçi zapteder ve konuşur. En son da kitâbetle icâzet gelir. Çünkü kitâbet, her ne kadar zaptetse de konuşmaz.

Câiz olan icâzetin, ancak mevcut ve marûf olan birine verilmesi halinde herhangi bir şart söz konusu değildir.

Ma'dûma -mevcut olmayana- ve meçhûle verilen icâzet ve bunun şarta bağlılığı konusu ise ihtilaflıdır.

Meçhûle icâzet, muhaddisin; *"bazı insanlara icâzet verdim"* sözündeki gibi bir icâzettir. Bu sahîh değildir. Çünkü icâzet verilen *"bazı insanları"* bilmenin imkânı yoktur.

Ma'dûma -mevcut olmayana- icâzet ise, muhaddisin; *"falan kimsenin doğacak çocuğu için icâzet verdim"* veya; *"falanın geride bıraktığı bütün çocuklarına icâzet verdim"* veyahut da; *"ilânihâye onun bütün nesline icâzet verdim"* sözlerindeki icâzettir. Âlimlerin bir kısmı buna cevâz verirken, diğer bir kısmı da câiz görmezler.

Muhaddislerden bir kısmına göre; meçhûl ve madûma icâzetle, şarta bağlı icâzet câiz değildir. Çünkü hadîs bir nakil işidir, nakledenin belli olması gerekir. Bu, ihtiyata daha uygun ve hadîsin korunması için daha evlâdır.

Diğer bir kısmına göre ise; icâzet lafzının hususi veya umumî olmasına bakmaksızın, bir şarta bağlanmadığı veya meçhûl birine

verilmediği takdirde icâzet zamanında mevcut olan birine icâzet vermek câizdir.

Lafzın hususi oluşu; *"falan oğlu falana icâzet verdim"* cümlesindeki gibi, umumi oluşu ise; *"Hâşimoğullarına, Temîmoğullarına icâzet verdim"* kezâ; *"Müslümanlara icâzet verdim"* cümlesinde ifâde edilen icâzet nevidir. Ancak bu, mevcutlara icâzet verildiği takdirde câizdir.

e- Münâvele

Buna **arz** da denir. Burada hâfız ve sağlam bir râvînin bir cüzdeki hadîslerini veya daha fazla miktarını, talebe hocasına takdim eder, o da hadîslere bakar, gerçekten kendi hadîsleri olduğuna kanâat getirirse, talebesine; *"bana verdiklerini inceledim, içindekileri tanıdım, onlar benim hocalarımdan rivâyet ettiklerimdir, sen de onu benden rivâyet et!"* der.

Hâkim şöyle der:

"Medîne, Mekke, Kûfe, Basra, Mısır ve Horasan hadîs imamlarının birçoğu buna cevâz vermiş ve arzı semâ olarak kabul etmişlerdir."

Sonra Mutarrıf b. Abdullah'ın[16] şunları söylediğini kaydeder:

"On yedi yıl Mâlik'in sohbetinde bulundum. Muvatta'ı hiç kimseye okuduğunu görmedim. Semâ'dan başka bir usûlü yeterli bulmayanlara şiddetle karşı çıktığını ve; *'Kur'ân daha önemli olduğu halde, onun için yeterli görüyorsun da hadîs için nasıl görmezsin?'* dediğini duydum."

---

[16] **Ebû Abdullah, Mutarrif b. Abdullah b. eş-Şihhîr el-Huraşî el-Âmirî el-Basrî:** ö. 95/714. Basralı tâbiîlerdendir, babası sahabîdir. Hz. Peygamber'in sağlığında dünyaya geldiği rivâyet edilir. Hz. Osman, Hz. Ali ve Ebû Zerr'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Hasan el-Basrî ve Sabit el-Bünânî rivâyet etti. Sikadır; hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. Son derece saygın, faziletli, Salih, âkil, âbid ve zâhid bir şahsiyetti. Duası makbul biriydi; rivâyete göre biri onu yalanlamış, buna çok üzülen Mutarrif; **"Allah'ım; bu adam yalan söylüyorsa onun canını al!"** diye dua etmiş ve adam hemen düşüp ruhunu teslim etmiş.

Başka biri de Mâlik'e;

"- Hadîsini semâ yoluyla mı aldığını" sormuş, Mâlik de;

"- Bir kısmı semâ, bir kısmı münâveledir; bize göre münâvele semâdan aşağı değildir" cevabını vermiş.

İşte, hadîste insanların ulusu olan Mâlik'in görüşü!..

Hâkim ilave eder:

"İslâm fukahâsı ise arzı semâ gibi görmezler."

Gazzâlî de şunları söyler:

"Münâvele, şeyhin talebesine; *'bu kitabı al, onu benden rivâyet et!'* demesidir. Bu icâzet verilmeden, sırf kitabın verilmesinden ibaret olan münâvelenin hiç bir manası yoktur. Bu icâzetin olduğu yerde de münâvelenin manası yoktur."

(Bazı) hadîsçiler, münâveleyi icâzetten öne alırlar ve ondan üstün olduğunu söylerler.

Bazıları münâveleyi semâdan da üstün sayar. Görünen odur ki, münâvele, icâzetten daha ihtiyatlıdır. Çünkü onun en düşük derecesi, muayyen bir kitaptaki hadîslerle sınırlı, özel bir icâzettir. Üstelik icâzetten farklı olarak şeyh, onda olanı kesin olarak veya kesine yakın bir şekilde bilir. Şeyh hem münâvelede, hem de icâzette galattan ve tashîften berâetini ve hadîs rivâyetinin şartlarına uyulmasını gerekli görür. Bu şartlarla o, sorumluluktan çıkar. İşte o zaman râvînin, muhaddislerin; ***"haddesenâ, ahberanâ münâveleten ve arzan"***, mutlak olarak ***"enbeenâ"*** gibi ıstılahlarını kullanması câiz olur.

f- Kitâbet

Kitap; hatırlamaya vesiledir, rivâyet de; ona bakıp hatırladıktan sonra kesin bilgi ile nakletmektir. Kitap esastır, içindekiler hatırlatılmaz. Şayet râvî hatırlarsa, rivâyeti kabul edilir. Düşünerek hatırlamakla başka bir hatırlatıcının yardımı ile hatırlamak arasında fark yoktur. Zira her iki halde de bir hatırlatıcının yardımı ile rivâyet

edilmektedir. Râvînin unutmama şartına bağlanması mümkün değildir. Çünkü insanın, imam bile olsa ondan kaçınması imkânsızdır. Kitabı da ya kendi semâı ve hattı ile veya kendi semâı, ama tanıdığı sika bir kâtibin hattı ile veyahut babasının semâı ve hattı ile veyahut da rivâyeti ve yazısı maruf bir râvînin hattı ile yazılmış olur.

Bütün bu konularda, farklı görüşler vardır. Bazı muhaddisler kitâbeti, semâ gibi görürler. Derler ki: Râvîde, kitabının, kendi semâı ve hattı ile veya babasının kitabının, onun hattıyla yazıldığı kanâati hâsıl olursa ve babasının hattı olduğuna da kesin olarak kanâat getirirse, aynen dinlediği ve dinlediklerini hatırladığı durumda olduğu gibi, rivâyet etmesi câiz olur.

Buna göre, maruf bir râvînin hattı ile yazıldığını bilirse, onu rivâyet etmesinin de câiz olması gerekir. Yazının babasına veya başka birine ait olması farketmez. Bu söz, hatırlamasa da, yazılı bir metinden rivâyetin câiz olduğunu gösterir.

Bazıları, şayet kitaptakini hatırlamazsa, rivâyetini câiz görmez. Çünkü kitaptaki yazı, hatırlatmak içindir.

Şöyle de denilmiştir: Herhangi bir kitapta kendi hattını veya tanıdığı ve güvendiği birinin hattını görürse;

a) Ya onu dinlediğini bilir,

b) Ya dinlemediğini bilir veya öyle zanneder,

c) Yahut da dinleyip dinlememesinin eşit olduğuna hükmeder,

d) Veyahut da dinlediğini veya okuduğunu hatırlamaz ama, dinlediğini veya okuduğunu zann-ı galiple tahmin eder.

Bu durumlardan ilki ile rivâyet câizdir.

İkinci ve dördüncü şıktaki halde rivâyet câiz olmaz. Yalan olduğunu bildiği veya doğruluğundan şüphe ettiği şeyi nasıl rivâyet eder?

Üçüncü halde ise, konu ihtilaflıdır. Bazıları cevâz veriyor, ama bazıları vermiyorlar. Çünkü bir başkasından rivâyet etmek, hadîsi onun tahdis ettiğine dair râvî tarafından varılan bir hükümdür. Bu ise kesin bilinmeden câiz olmaz. Çünkü yazı, yazıya benzer.

Fakat şeyh; *"bu benim yazımdır"* derse, kabul edilir. Ama sarih bir ifâdeyle veya hadîs rivâyeti için meclise oturmak gibi zımnî bir karîne ile rivâyete izin vermedikçe bu, ondan rivâyet edilmez.

Âdil bir râvî, meselâ; *"bu, Buhârî'nin Sahîh'inden alınmış sahih bir nüshadır"* derse (başka biri) orada gördüğü bir hadîsi, bizzat **Buharî**'den (almış gibi) rivâyet edemez. Ancak acaba o hadîsle amel etmesi gerekir mi? Eğer mukallidse, bir müctehide sormalıdır. Şayet müctehidse, bazılarına göre, onu âdilden bizzat dinlemedikçe amel etmesi câiz olmaz.

Bazılarına göre, âdilin sözü ile bu nüshanın sahih olduğunu bilirse, onunla amel etmesi câizdir.

Bütün bu sözlerin özü şudur:

Öncelikle râvî, rivâyet ettiği hadîslerin, sadece dinlemiş olduğu hadîsler olduğundan emin olması için sadece ve sadece dinlediğini bildiği, ezberlediği ve edâ vaktine kadar zaptettiği hadîsleri rivâyet etmesi gerekir. Böylelikle sadece dinlediği hadîsleri rivâyet ettiğinden emin olmuş olur. Eğer bir şeyde şüphe ederse, o zaman rivâyeti terk eder.

Eğer bir şeyhten dinledikleri arasında, bir tek hadîsi ondan mı, yoksa başkasından mı dinlediğinden şüphe ederse; *"falanı dinledim"* veya *"falan dedi"* diyerek rivâyet etmesi câiz değildir. Çünkü o, şüphe etmiştir ve mutlak şüpheyle hadîs rivâyet etmesi câiz olmaz. Hatta şeyhinden yüz hadîs dinlese ve tek bir hadîsi ondan dinlemediğini bilse, sonra onu karıştırsa ve hangisi olduğunu tanımasa, bu hadîslerden hiçbirini o şeyhten rivâyeti câiz olmaz. Çünkü o hadîslerden her birinin, şüpheli hadîs olma ihtimâli vardır.

Ancak şeyh, o hadîsi reddetse, üç husus ortaya çıkar:

1- Sözle onu reddetmesi hâli: Bu red, ya râvînin yalancı olduğunu belirten kati ve kesin bir ifâde olur, ki o zaman, onunla amel etmek câiz değildir. Ama râvî ise, bununla mecruh olmaz. Veyahut da şeyh; *"hatırlamıyorum"* gibi şüpheli bir ifâde ile onu reddeder. O zaman hadîsle amel edilir; çünkü râvî, ondan dinlediğinden kesinlikle emindir, hocası da kesin bir ifâde ile yalanlamamaktadır.

Bazılarına göre; şeyhin hadîsi unutması, onu bâtıl kılar. Bu görüş önemli değildir. Çünkü şeyh, âdil bir râvînin kendisinden rivâyet ettiği kendi hadîsi ile amel edebilir. Bu hususun başka izahı da vardır.

Bazıları şöyle demişlerdir: Şeyh düşünür; eğer kanaâti, unuttuğu görüşüne meylederse veya mahfuzâtında adeti böyle ise, başkasının kendisinden rivâyetini kabul eder. Eğer görüşü, bu haberi hiç bilmediği yönünde ise, haber reddedilir. Zira insanın ezberlediği bir şeyi hatırlatma ile de hatırlamayacağı bir şekilde unutması çok nâdirdir. Meseleler nâdirâta göre değil, zevâhire göre hükmedilir. O zaman şeyh şöyle der:

"Bana, falancı, benden tahdis etti, ki onu, kendisine ben tahdis etmiştim."

2- Şeyhin, haberin hilafına amel etmek suretiyle onu reddetmesi hâli: Şayet şeyhin muhalif hareketi, hadîsi rivâyetinden önce ise, bu tekzib sayılmaz. Çünkü bundan, haber kendisine ulaşınca onu terk ettiği anlaşılır. Keza, tarihi bilinmeyince de hüküm böyledir. Sünnete uygun düşünmesini temin için, rivâyetten önce olduğuna hamlolunur.

Ama rivâyetten sonra olursa, bakılır; eğer haber, te'vil yoluyla şeyhin ameline uygun şekilde yorumlanabiliyorsa, bu, tekzib sayılmaz. Çünkü haberlerde te'vil kapısı kapalı değildir. Fakat o te'vil, hüccet de değildir. Çünkü insanın kendi cehd ve gayreti ile onu te'vil etmesi, başkasını ilzam etmez. Eğer haber, şeyhin yaptığına hamlolunamazsa reddedilir.

3- Terk ederek onu reddetmesi hâli: Şeyh hadîsle amelden imtina ederse, bu onun, şayet sıhhatine kâil olsa amelden imtina etmeyeceğine delil olur. Çünkü sahîh olduğunu bile bile aksini yapmak ona haramdır. Onun için ikinci şıkkın hükmü söz konusudur.

3- RİVÂYET LAFIZLARI

Râvînin, rivâyet esnasında kullandığı lafızlara, **İhbâr Mertebeleri** deriz ve bunlar da beşe ayrılır:

a- İHBÂR MERTEBELERİ

İhbâr mertebeleri beş tanedir:

1- Birinci Mertebe: Bu, en üst mertebedir. Burada sahâbî şu lafızları kullanır:

"Ben, Rasûlullah'ı (as.) şöyle derken işittim" veya *"bana şöyle tahdis etti"* veya *"bana şunu haber verdi"* veya *"bana bizzat şöyle dedi..."*

Sahâbeden sonraki râvîlerin, sahâbeden rivâyetleri de böyledir. Bu ifâdelerde hiçbir zan ve ihtimâl anlamı yoktur. Rivâyette, tebliğ ve ihbârda asıl olan budur.

11- İkinci Mertebe: Bu mertebede sahâbî şu ifâdeyi kullanır:

"Rasûlullah (as.) şöyle dedi" veya *"bize şunu haber verdi"* veya *"bize şöyle tahdis etti."*

Sahâbeden başka râvîler de şeyhinden rivâyette aynı ifâdeleri kullanır. Bu, zâhiren nakildir, sarîh bir nass değildir. Bizden biri, bizzat dinlemese de kendisine nakledilene itimat eder ve; *"Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu"* der. Bir sahâbînin de tevâtüren gelen veya güvendiği birinin rivâyetine dayanarak; *"Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu"* demesi imkânsız değildir. Görmüyor musun İbn Abbas, Rasûlullah'ın (as.); **"Ribâ ancak nesîededir"**[1] hadîsini rivâyet etmişti de, bu husus kendisine sorulunca; *"ben onu Üsâme b. Zeyd'den*[2] *dinledim"* diye cevap vermişti. Sahabîlerin hepsi böyledir.

---

[1] **Buhârî**, Buyû', 79; **Müslim**, Buyû', 50.

[2] **Ebû Muhammed, Üsâme b. Zeyd b. Hârise b. Şerâhîl el-Kudâî**: ö. 54/674. Meşhur sahabîlerdendir. Hz. Peygamber'in dadısı Ümmü Eymen ile evlatlığı Zeyd'in

Bu tarz rivâyet mümkünse de, özellikle sahabîler hakkında uzak bir ihtimâldir. Çünkü sahabî; *"Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu"* dediği zaman, sahâbî olması itibariyle onun Peygamber'den bizzat dinlemiş olduğu anlaşılır. Halbuki Hz. Peygamber'e muasır olmayan insan böyle değildir. Onun durumu, bizzat dinlememiş olduğunu zaten gösterir. Onun sözü, semâ ihtimâli taşımaz. Fakat sahâbenin sözü, semâ ihtimâli taşır ve mutlak olarak işittiği izlenimini verir. Zâhir olan budur, bütün haberler bize bu şekilde intikal etmiştir. Hz. Ebû Bekir veya Hz. Ömer'den[3]; *"Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu"* diyerek rivâyet edilen bir hadîsten, semâ ile alındığından başka bir husus akla gelmez. Sahâbîlerden başka râvîlerin, kendi şeyhlerinden rivâyetleri konusunda da hüküm aynıdır.

III- Üçüncü Mertebe: Rivâyetin bu mertebesinde râvî; *"Rasûlullah (as.) şöyle emretti"* veya *"şunu yasakladı"* şeklinde bir ifâde kullanır. Burada üç husus söz konusudur:

Birincisi; semâ' ihtimâlidir.

---

oğludur. Kendisi ve babası, Rasûlullah'ın (as.) en çok sevdiği kişilerdendi. Hz. Peygamber torunu Hasan'la Üsâme'yi kucağına almış ve; **"Allahım; ben bunları seviyorum, sen de sev!"** diye dua etmişti. Henüz 18 yaşında iken Hz. Peygamber onu, içinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de bulunduğu İslâm ordusunun komutanlığına getirmişti. Rasûlullah'ın (as.) vefatından sonra Vâdi'l-Kurâ'ya yerleşti. **Medîne**'de vefat etti. Ölüm tarihi hakkında farklı rivâyetler bulunmaktadır. Kendisinden 118 hadîs rivâyet edildi. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edildi.

[3] **Ebû Hafs, Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl el-Kuraşî el-Adevî:** ö. 23/644. Hicretten 40 yıl önce dünyaya gelmiştir. İkinci halifedir. **"Emîrü'l-Mü'minîn"** lakabını ilk defa o kullanmıştır. Adâleti, cesâreti ve ileri görüşlülüğü darb-ı mesel hâline gelmiştir. O'nun İslâm'a girmesiyle müslümanlar, Kâbe'de alenî namaz kılabilmişlerdir. Halifeliği döneminde büyük fetihler yapılmış, **İran**'la **Mısır** arasında kalan bölge, İslâm ülkesine dahil edilmişti. Hicrî tarihi ilk defa o kullanmış, Beytülmâl'i o kurmuş, Divanları ilk defa o tesis etmiştir. Basra ve Kûfe şehirlerini de o kurmuştur. Hz. Peygamber'in sağlığında da fikrine ve hükmüne baş vurulur. Bazı Kur'ân âyetleri, O'nun fikrini te'yid eder mâhiyette nâzil olmuştur. Rasûlullah (as.) ona **"Faruk"** lakabını vermişti. Kendisinden 537 hadîs rivâyet edilmiştir. Hadîste çok sıkı davranır, rastgele rivâyete müsaade etmez, şâhit ister, yemin verirdi. Muğire b. Şu'be'nin kölesi Ebû Lü'lü' tarafından sabah namazını kılarken şehid edilmiştir.

İkinci olarak; emir konusu izaha muhtaçtır; zira nice emir olmayan hadîs, emir olarak rivâyet edilmiştir. Rasûlullah'ın (as.); **"şunu yap!"** sözüyle bilinen anlamda bir emir mi, yoksa başka bir şey mi kastettiği ihtilaflıdır.

Bundan dolayıdır ki, bazı **Zâhirîler**, lafız nakledilmedikçe hadîsi hüccet saymazlar.[4]

Gerçek ise şudur: Sahâbe Rasûlullah'dan (as.) dinlediği; **"Size şunu emrediyorum; veya şunları yapınız!"** şeklindeki sözünün, yahut emir olduğu karînelerle maruf olan, veyahut da maksadının emir olduğu bizzarure anlaşılan hadîslerini, gerçekten emir anlamında irâd ettiğini bilirse, hakikaten emir olduğu anlaşılır.

Üçüncü olarak da; umum ve husus ihtimâlidir. Bazıları zanneder ki; bu ifâdenin mutlak olarak zikredilmesi, bütün ümmet için emir olmasını gerektirir.

Doğru olan ise; biri, umum sigasını da kullansa, o hususta tevakkuf edilmesinin uygun olacağıdır. Çünkü râvînin işittiği sözün; bütün ümmet için veya bir gurup insan için veyahut belli bir şahıs için serdedilmiş olması ihtimâl dahilindedir. Bütün bu hallerde râvînin; *"Rasûlullah (as.) şunu emretti"* ibaresini kullanabilmesi için delile ihtiyaç vardır. Ancak Hz. Peygamber'in bir kişiye emri, onun bütün cemâate şâmil olduğuna da delâlet edebilir, yalnız sefer ve hayız gibi özel bir vasfa ait olan emir müstesnâdır. Zaten bu durumu sahâbî de tasrîh eder. Meselâ sahâbî; *"Bize seferde üç gün süreyle mestlerimizi çıkarmamamız emredildi"*[5] hadîsinde olduğu gibi, *"Bize*

---

[4] Bu, zayıf ve kabul edilmeyen bir görüştür. Çünkü ancak Hz. Peygamber'in mübarek ağızlarından çıktığı sâbit olan lafızları kabul etmek, hadîslerin büyük çoğunluğunu reddetmek demektir. Zira Peygamber dahi olsa bir insanın ağzından çıkan sözleri, lafızlarıyla zaptetmek, ancak meleklerin yapabileceği bir iştir. Böyle bir külfetin üstesinden gelmek, Âdemoğlu için mümkün değildir. Hadîs kitaplarındaki rivâyetlerin büyük çoğunluğu, ehlince malûm olduğu üzere manen rivâyet şeklindedir. Ancak bundan, manen rivâyetlerin tamamen keyfî olduğu anlayışı da doğmamalıdır. Manen rivâyet, tamamen râvînin keyfine bırakılmadığı gibi, herkesin manen rivâyetine de itibar edilmez.

[5] **Tirmizî**, Tahâret, 71; **Nesâî**, Tahâret, 97; **İbn Mâce**, Tahâret, 62.

şöyle emredildi" ibaresini kullanırsa ve onun bu ifâdeyi sadece ümmete emredilen işler için kullandığı bilinirse, o zaman bütün cemâate hamledilir. Aksi halde o emrin ya kendi şahsına veya bütün ümmete veyahut da belli bir guruba yönelik olması ihtimâl dahilindedir.

ıv- Dördüncü Mertebe: Burada râvî şu ifâdeyi kullanır:

"Bize şöyle emredildi... Şundan menedildik... Bize şunlar vâcib kılındı... Şunlar mübah kılındı... Şunlar bize men edildi... Şunlar sünnettendir... Sünnet şöyle cârîdir..."

Bütün bunlar, aynı hükümde birleşirler. Üçüncü mertebede sözü edilen üç ihtimâl burada da söz konusudur. Bir dördüncü ihtimâl de, emredenin Rasûlullah (as.) mı, yoksa âlimlerden biri mi olduğu bilinmez.

Bazılarına göre bu ifâdeler, hüccet değildir, çünkü lafızlarda ihtimâl manası vardır.

Çoğunluk ise, bunun, ancak Allah ve Rasûlü'nün emri olduğuna hamledileceği görüşündedir. Çünkü bu ifâde ile o, dinî bir hükmün ispatını ve bir hüccet ikamesini murâd etmektedir.

Bazıları da konuyu detaylandırır; eğer râvî Hz. Ebû Bekir ise, emredenin Hz. Peygamber olduğuna hükmeder. Çünkü emreden Rasûlullah (as.) değilse, Hz. Ebû Bekir; *"emrolunduk"* demezdi. Zirâ Hz. Peygamber'den başkası ona emredemez, o da başkasının emrine uymaz. Sahâbeden hiçbiri de ona Emîr olmamıştır.

Hz. Ebû Bekir'in dışındaki sahabîler; *"Bize emredildi"* deyince, emredenin Hz. Peygamber olması da, başka biri olması da mümkündür. Zira Ebû Bekir sahâbeye Emîr olmuştur ve sahâbenin de onun emirlerine imtisali vâcibtir. Hz. Ebû Bekir'den başka bir kısım sahâbîler ise, Rasûlullah (as.) döneminde de, ondan sonraki dönemde de Emîr olmuştur. Binâenaleyh emretme keyfiyetinin onlara izafesi de câizdir.

"Mübah kılındı... vâcib kılındı... yasak edildi..." gibi ifâdeler ise, bunların sadece Rasûlullah'a (as.) âidiyetini gösterir. Çünkü yasaklamak, vâcib ve mübah kılmak Rasûlullah'a (as.) aittir, başkasına değil. Halbuki emr'in durumu böyle değildir. İmam; dinin vâcib kıldığı şeyleri emreder, ama ona; *"İmam vâcib kıldı"* denmez. Dense bile vucûb emrinin ondan çıkması sebebiyle, bir nevi mecâzî anlamda, vucûbun ona izâfeti te'vil edilerek denmiş olur.

"Bu, sünnettendir... Sünnet şöyle cereyan etmiştir..." gibi sözlere gelince; zahir olan bununla, Rasûlullah (as.) ve O'ndan başka kendisine itâat vâcib olan kişinin sünnetinin kastedilmiş olmasıdır. Sahâbe'nin bu sözü, Hz. Peygamber hayatta iken veya vefatından sonra söylenmiş olması farketmez.[6]

Tâbiîlerden birinin; *"bize emrolundu"* sözünden, Hz. Peygamber'in emrinin kastedilmiş olması mümkün olduğu gibi, ümmetin icmâı ile ortaya çıkmış bir emir olması -ki onunla da hüccet hâsıl olur- da muhtemeldir. Sahâbenin emri olması da ihtimâl dahilindedir. Fakat bir âlimin, itâat edilmesi vâcib olan birini kastetmediği halde, böyle mutlak bir ifâde kullanması yakışık almaz. Ancak tâbiîlerden birinin sözündeki ihtimâl oranı, sahâbenin sözündekinden daha açıktır.

v- Beşinci Mertebe: Râvînin; *"biz şöyle yapıyorduk"* demesidir. Şüphesiz onun maksadı, dinî ahkâmın beyanıdır. Bu sözün zâhiri, o işin bütün ashâb tarafından, Hz. Peygamber döneminde ve bizzat O'nun huzurunda yapıldığını ve Hz. Peygamber'in ona karşı çıkmadığını zarureten ifâde eder. Belli bir hükmün beyanı ancak böylelikle gerçekleşir.[7]

Eğer; *"böyle yapıyorlardı"* der ve bunu da Rasûlullah (as.) dönemine izâfe ederse, bu söz, o fiilin cevâzına delil olur. Çünkü

---

6 Bir sahabînin **"Şu sünnettendir... Şöyle emrolunduk... Şundan men edildik... Hz. Peygamber zamanında biz şöyle yapıyorduk"** gibi sözleri, bu rivâyetin merfû hükmünde olduğuna delâlet eder.

7 Bu ifâde, Hz. Peygamber'in o işe muttali olduğuna ve tasvib ettiğine delâlet eder.

hüccet sadedinde onu zikretmesi, Rasûlullah'ın (as.) fiilini veya sükûtunu murad ettiğine delâlet eder. Ancak Rasûlullah'a (as.) ulaşmayan konular müstesnâdır.

Mesela; İbn Ömer'in, *"Biz Rasûlullah döneminde faziletli kişileri tespit eder ve Hz. Peygamber'den sonra insanların en hayırlıları Hz. Ebû Bekir, sonra Hz. Ömer, sonra Hz. Osman'dır derdik. Bu söz, Hz. Peygamber'e ulaşırdı da karşı çıkmazdı"*[8] sözü, bu işin cevâzına delildir.

Kezâ Ebû Saîd el-Hudrî'nin[9]; *"Biz Rasûlullah (as.) zamanında fıtır sadakası olarak hurmadan bir sa' verirdik"*[10] sözü de aynı hususa delâlet eder.

Tâbiîlerden birinin; *"Onlar şöyle yapıyorlardı"* şeklindeki sözü ise, bütün ümmetin değil, bir kısmının onu yaptığına delâlet eder ve hüccet olmaz. Ancak ehl-i icmâdan naklettiğini tasrîh ederse, o zaman icmâ'ı nakletmiş olur.

Bu hususun haber-i vâhidle sübûtu konusu ise, daha sonra gelecektir.

"Onlar şöyle yapıyorlardı" diye rivâyet edildiğinde, bu söz, o işi bütün ümmetin yaptığını veya bir kısmının yapıp diğerlerinin sustuklarını veyahut da büyük bir çoğunluğun onu Hz. Peygamber'in huzurunda yaptıkları halde Rasûlullah'ın (as.) karşı çıkmadığını ifâde eder de denilmiştir.

Hülâsa; bir râvî, ictihad mahallinde bir şey söylediğinde, o söz bizi bağlamaz. Muhtemeldir ki o, kendi ictihadıyla öyle söylemiştir. Onun ictihadı ise başkasının ictihadına tercih edilmez. Ancak ictihada

---

[8] **Buharî**, Fedâilu'l-Ashâb, 4,7.

[9] **Ebû Saîd el-Hudrî, Sa'd b. Mâlik b. Sinân el-Ensârî el-Hazrecî:** ö. 74/693. Alim sahâbelerdendir. Babası da sahabî idi ve **Uhud**'da şehid düşmüştü. Kendisi küçük olduğu için **Uhud** savaşına katılamamış, sonraki bütün savaşlara iştirak etmişti. Hz. Peygamberden 1,170 hadîs rivâyet etmiş, bunlardan 46 tanesi muttefekun aleyh, 16 tanesi yalnız **Buhârî**'de, 52 tanesi de yalnız **Müslim**'dedir. Sahâbelerin fakihlerinden idi. **Medîne**'de vefat etti.

[10] **Buhârî**, Zekât, 73; **Müslim**, Zekât, 2; **Ebû Dâvud**, Zekât, 20; **Tirmizî**, Zekât, 35; **Nesâî**, Zekât, 30.

mahal olmayan bir konuda bir şey söylerse, hüsn-ü zan, onu bir rivâyet tarîkı ile söylemiş olmasını gerektirir. İctihad kalkarsa, semâ taayyün eder.

b- HADÎSİN LAFZAN VE MANEN RİVÂYETİ

Hadîsin lafızlarını, harflerini, noktalarını ve i'rabını dikkatle korumanın dîn-i mübînin emirlerinden ve çok şerefli hükümlerinden olduğunda ulemânın ihtilafı yoktur. Bu, her nâkilin ilk prensibi, her râvînin ideâlidir. Hatta bazıları bunu zarûrî görürler ve manen rivâyeti câiz bulmazlar.

Bu hususta çok şey söylenmiştir. Biz de şunları kaydedelim:

Âlimler der ki:

Lafızların inceliklerini ve hitap mahallini bilmeyen bir câhilin, lafzı bırakıp hadîsi manen rivâyet etmesi haramdır. Muhtemil olanla olmayanın, zâhirle azharın, âmmla eammın farkını bilen âlimin manen rivâyetine **Şâfiî, Ebû Hanîfe,** fukahânın cumhuru ve muhaddislerin çoğunluğu cevâz vermişlerdir.

Bazıları da şöyle der:

Lafzın ancak mürâdifi ve manası aynı olan bir kelime ile değiştirilmesi câizdir. Meselâ; oturmak anlamına gelen ***"kuûd"*** yerine, aynı manaya gelen ***"culûs"*** kelimesi; ***"ilim"*** yerine ***"ma'rifet"*** kelimesi; ***"kudret"*** yerine ***"istitâat"*** kelimesi, ***"hazar"*** yerine ***"tahrîm"*** kelimesi gibi...

Hülâsa manada farklılık ihtimâli olmamalıdır. Ancak bu, manası kesin bir şekilde anlaşıldığı takdirde olabilir. Yoksa herkesin farklı farklı anlam verebileceği bir ibareden istidlâlî bir mana çıkarılması halinde câiz olmaz.

Bu husustaki sözler, dört gurupta toplanır:

1- Haber muhkem olur: Bu takdirde onu işiten ve o dili konuşan herkesin, manen rivâyeti câizdir. Çünkü onun daima bir tek manaya ihtimâli vardır. Manası belli olduğu, o dili bilen insanın da anlamakta hiç bir karışıklık görmediği zaman, aynı gayeyi sağlayacağı için onu değişik bir lafızla rivâyet etmesine ruhsat verilir.

2- Haber zâhir olur, ancak zâhirinin dışında bir manaya da ihtimâli bulunur: Böyle bir hadîsi manen rivâyet etmek, ancak dinî ilimleri ve ictihad yollarını bilen âlim bir fakîhe câizdir. Çünkü mananın mecâza ihtimâli olduğu gibi, umûmundan husûsi bir mana çıkması da söz konusu olabilir. Bu durumda ancak dini ve fıkhı bütün yönleriyle bilen, hatta o manayı başka bir lafızla ifâde ettiğinde, her türlü karışıklıktan emin olan bir âlimin rivâyetine ruhsat verilir. Fıkhı bilmeyen bir câhil oraya öyle bir kelime koyar ki, aslının mecazını ve hâssını aksettirmeye müsait olmaz. Halbuki asıl kelimeden murad, mecaz ve husûs olabilir. İşte bu yüzden gaye ve fayda zâil olur. Veya bu zât, hâs ile âmm arasındaki farkı bilmediğinden dolayı, aslından daha âmm bir lafız ile nakleder. Böylece ilk lafzın gerektirmediği birçok şeyi gerekli kılar. Öyle ise onun, lafzı aynen koruması lazımdır.

3- Haber müşterek ve mücmel olur: Bu durumda te'vil ederek manen rivâyet câiz olmaz. Çünkü o, ibareyi kendi manası ile tespit etmiyor, bir nevi te'vil gâyesini güdüyor. Râvînin te'vili ise başkasına karşı hüccet değildir. O, bir kıyas çeşididir. Ona ancak dinlediği lafzı rivâyet helâldir. Manen rivâyeti câiz olan yukarıdaki ilk iki şık müstesnâ, râvî kendi lafzıyla rivâyette bulunursa, âdil olduğu zannı yok olur.

4- Haber mücmel olursa, manen nakli düşünülemez: Çünkü manası korunamaz. Manası korunamayınca, manen nakli de düşünülemez. Manen rivâyetin câiz olmayışı, râvîye engel olan bir delilden değil, bizzat lafzın kendisinden kaynaklanmaktadır. Rivâyeti halinde ise, asıl lafzındaki hususun dışında başka bir şeye hüccet olmuş olur.

Hadîsi manen rivâyet konusunda en uygun söz şudur:

Eğer lafız, manası ile amel etmek için nakli gerekli ise ve manasına hakikaten vâkıf olunabiliyorsa, sonra bu mana haleldar edilmeden başka bir lafızla ifâde edilebiliyorsa, lafza itibar zarureti ortadan kalkar. Bu durumda hadîsi kendi lafzıyla nakil azîmet, yukarıda da izah edildiği şekilde bazı haberlerde manen rivâyet ise ruhsattır.

Yabancıların, dini kendi dilleriyle şerh etmelerinin câiz olması da buna delâlet eder. Arapça'dan yabancı dile çevrilmesi câiz olursa, Arapça'ya çevrilmesi öncelikle câiz olur.

Biliyoruz ki, lafza taabbud yoktur, gaye manadır, onun halka ulaştırılmasıdır. Bu husus, teşehhüd, tekbîr ve Allah'a ibâdet edilen lafızlar gibi değildir.

Eğer denilirse ki; Öyle ama Rasûlullah (as.); **"Benim bir sözümü işiten, onu anlayıp hıfzeden ve aynen işittiği gibi rivâyet eden kimsenin Allah yüzünü ak etsin! Nice rivâyet edilen kişi vardır ki, bizzat dinleyenden daha anlayışlıdır. Nice bilgi sahibi vardır ki, hakikatte fakîh değildir. Nice fakîh, fıkhı kendisinden daha fakîh birine nakleder"**[11] buyurdu.

Deriz ki, bu hadîs hüccettir. Zira o, illetini açıklamıştır. Ama bu mesele ise, insanların fıkıhta ihtilaf etmeleridir. İnsanların ihtilafa düşmediği müterâdif lafızlarda ise manen rivâyet men edilmiş değildir.

Bu hadîs, aynı manaya gelen muhtelif lafızlarla rivâyet edilmiştir. Bütün bu lafızların, Rasûlullah'ın (as.) muhtelif zamanlardaki ifâdeleri olması mümkün ise de, büyük bir ihtimâlle o tek bir hadîstir ve muhtelif lafızlarla nakledilmiştir. Bu husus, manen rivâyetin cevâzına en güzel delildir.

İmam Ebû İsâ et-Tirmizî şöyle der:

"Râvîlerden bazısını zayıf görenler, onları ancak isnâd yönünden zayıf görmüşlerdir. Zira râvî, senedde ziyâdelik, noksanlık veya

[11] **Tirmizî**, İlim, 7; **Ebû Davud**, İlim, 10.

değişiklik yapmış, veyahut manayı değiştirecek bir ibare getirmiştir. İsnâda riâyet etmesi, onu koruması ve sadece lafzı değiştirmesi halinde ise, manayı değiştirmedikçe ilim ehline göre câizdir."

Ve şunu ilave eder: "Vâsile b. el-Eskâ'[12]; *'Size manen tahdis edersek, bu size kâfidir'* dedi."

İbn Sîrîn[13] şunları söyler:

"Ben, on kişiden hadîs dinledim, bunların lafızları muhtelif ama manası birdi."

Ve şunu ekler:

"İbrahim en-Nehaî, el-Hasan[14], eş-Şa'bî[15] de hadîsi manen rivâyet ederlerdi."

---

[12] **Ebû'l-Eska', Vâsile b. el-Eska' b. Abdul'uzzâ el-Leysî**: ö. 87/706. Sahabîdir. Hz. Peygamber'in **Tebük** seferine hazırlandığı sırada, hicrî 9'da müslüman olmuştu. Fakir müslümanlardandı. Suffe ehlinden olduğu ve üç yıl boyunca Hz. Peygamber'e hizmet ettiği rivâyet edilir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra **Basra**'ya, daha sonra da **Şam**'a göçtü. **Şam**'da kendisinin meşhur bir mescidi vardı. Bir müddet **Şam**'da ikamet ettikten sonra **Kudüs**'e gitti. **Dımaşk**'ta son ölen sahabîdir. 105 yıl yaşamıştı.

[13] **Ebû Bekir, Muhammed b. Sîrîn el-Ensarî el-Basrî:** 33-110/653-729. Basralı tâbiîlerdendir. Sahâbeden 30 kişiye yetişmiştir. Enes ve Ebû Hureyre'den rivâyet edenlerin en sağlamıdır Hatta Ebû Hureyre'nin en sahîh senedlerinden biri ona dayanır. Babası **Aynu't-Temr** esirlerindendir. Enes b. Mâlik'in âzâdlısı ve en meşhur talebelerindendir; onun kâtipliğini yapardı. Annesi Safiyye de Hz. Ebû Bekir'in âzâdlısıdır. Alim, fakih, müfessir, muhaddis, âbid, zâhid bir şahsiyetti. Feraizi çok iyi bilirdi. Özellikle rüya tabirciliği meşhurdur. Aynı zamanda manifaturacı idi. **Basra**'da hadîs ekolünün, sahâbeden sonraki ana rüknüdür. Hadîsi harf harf, dikkatle tahdis eder, sanki bir şeyden korkuyormuş gibi bir halet-i ruhiyeye bürünürdü. Kadılık teklifini reddederek **Suriye**'ye kaçtı. **Hasan-ı Basrî**'den 100 gün sonra **Basra**'da vefat etti. Rüya tabiri ile ilgili beş kitabı neşredilmiştir.

[14] **Ebû Saîd, el-Hasan b. Yesâr el-Ensârî el-Basrî**: 21-110/642-728. **Meysân** esirlerinden bir kölenin oğludur. **Medîne**'de doğdu, **Vâdî'l-kurâ**'da yetişti. Babası Zeyd b. Sâbit'in, annesi Ümmü Seleme'nin âzâdlısı idiler. Küçük Hasan'ı avutmak için Ümmü Seleme'nin zaman zaman memesini verdiği rivâyet edilir. Müfessir, muhaddis, hâfız, fakîh, kelâmcı, edîb, âbid ve zâhidi. Son derece fasîhti. Zengin bir ilmî birikime sahipti. **Basra**'daki tâbiîlerin efendisi kabul edilirdi. Bir ara kadılık da yapmıştı. Helâli haramı en iyi bilenlerdendi. Fikirlerinde Hz. Ömer'e benzetilirdi. Hadîsleri mana ile rivâyet eder, çok tedlîs yapar, mürsel rivâyette de bulunurdu.

Hasan el-Basrî şöyle derdi:

"Manaya uygun rivâyet edersen, sana kâfidir."

Süfyân es-Sevrî:

"Ben size, aynen dinlediğim gibi tahdis ediyorum, dersem inanmayın! O ancak mana itibariyle aynıdır."

Vekî:

"Şayet mana geniş ve şumûllü olmasaydı, müslümanlar helâk olurlardı."

Ve şunu ilave eder:

"el-Kasım b. Muhammed[16], İbn Sîrîn ve Recâ' b. Hayve[17] hadîsi elfâzıyla rivâyet ediyorlardı."

Özellikle Enes b. Mâlik'in en meşhur talebesidir. Başta tefsir alanında olmak üzere on kitabı bilinmektedir. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi.

[15] **Ebû Amr, Âmir b. Şerâhil b. Abdullah eş-Şa'bî el-Hamedânî el-Kûfî:** ö. 105/723. Aslen **Yemen**'li olup **Kûfe**'de dünyaya geldi. Meşhur tâbiûn ulemasındandır. Kendi döneminin en büyük âlimi sayılırdı. 500 sahabîye yetiştiği, bundan 48'inden hadîs aldığı rivâyet edilir. Sahabeler hayatta iken bile ondan fetva istenirdi. Onu dinleyen **İbn Ömer,** onun kendisinden daha bilgili olduğunu söylemişti. Muhaddis, fakih, kadı, siyerci, edîb ve şâirdi. Son derece fasihti. Tâbiîlerin allâmesi, asrının biriciği sayılırdı. Her konuda geniş ilmi vardı. Hadîsi manen rivâyet ederdi. İclî; **"onun mürsel rivâyetlerinin de sahîh olduğunu, çünkü ancak sahîh olan hadîsleri irsâl ettiğini"** söyler. Çok güçlü bir hafızaya sahipti. Çeşitli eserler telif ettiği bilinmektedir. Kendisinden Ebû İshak es-Sebîî, Zekeriya b. Ebî Zâide ve süfyan es-Sevrî rivâyet etti. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi. **Kûfe**'de vefat etti.

[16] **Ebû Muhammed, Kasım b. Muhammed b. Ebî Bekr es-Sıddîk el-Kuraşî et-Teymî el-Medenî:** ö. 106/724. Medîneli büyük tâbiîlerden, fukaha-i seb'adandır. Hz. Ebû Bekir'in torunudur. Zamanının en faziletli kişilerindendi. İbn Uyeyne; "Kasım, döneminin en faziletli kişisiydi" der. Ebû'z-Zinâd da; **"sünneti ondan iyi bilen birini görmediğini"** söyler. Halası Hz. Âişe dahil pek çok sahabîden rivâyet etmiştir. Hatta o, Hz. Âişe'nin hadîslerini en iyi bilen üç kişiden biriydi. Kendisinden oğlu Abdurrahman, Zührî ve Yahya'l-Ensârî rivâyet ettiler. Sika ve huccettir. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[17] **Ebû'l-Mikdâm, Recâ' b. Hayve b. Cervel el-Kindî el-Ezdî el-Filistinî**: ö. 112/730. Filistinli tâbiîlerdendir. Abdullah b. Ömer ve Misver b. Mahreme'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Zührî ve Mekhûl rivâyet etti. Muhaddis ve fakîhtir. Emevî

Mücâhid[18];

"Dilersen hadîsi kısalt, ama ziyâde yapma!" der. Ama şunu da ekler:

"Mâlik b. Enes, Rasûlullah'ın (as.) hadîsi konusunda *'tâ, yâ'* vb. farklılıklar üzerinde gayet ciddi dururdu."

İşte görüldüğü gibi, muhaddislerin bir kısmı lafzın tebdîl ve tağyîrini uygun görmezler. Hatta hatalı bir şekilde onu dinleseler ve bu durumu bilseler bile onu değiştirmezler. Bu, dinde ihtiyata en uygun ve takvâya en yakın yoldur.

Fakat ulemânın ekserisi bu görüşte değildir. Onlar manen rivâyeti câiz görürler. Doğru olan da budur. Çünkü hadîs onlara manen bir, ama farklı lafızlarla ulaşmıştır. Biz, bir çok hadîs biliriz ki, Rasûlullah (as.) onu belli bir zamanda söylemiş, ama sahâbe hep farklı lafızlarla rivâyet etmişlerdir.

Daha sonraki bölümde, **el-Humeydî**'nin kitabının sonunda buna, bunun sebebine ve zaruretine dair kaydettiği görüşleri inşâllâh zikredeceğiz.

c- HADÎSİ KISMEN RİVÂYET

Hadîsin manen rivâyetini câiz görmeyenlerin ekserisine göre, onun bir parçasını rivâyet etmek doğru değildir.

Hadîsin manen rivâyetini câiz görenler; eğer râvî, hadîsi bir defa bütün olarak rivâyet etmişse ve sonraki kısmî rivâyetin, hadîsin terk

---

yöneticileri üzerinde büyük etkisi vardı. Halife Süleyman'ın, Ömer b. Abdülaziz'i veliaht tayin etmesinde etkili olmuştu. Bir ara vezirlik yaptığı da rivâyet edilir. Sikadır; rivâyetleri **Buharî** hariç kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[18] **Ebû'l-Haccac, Mücâhid b. Cebr el-Mahzûmî el-Mekkî**: 21-102/642-720. **Mekke** tâbiîlerindendir. İbn Abbas, Ebû Hureyre ve İbn Ömer'den rivâyetleri vardr. Kendisinden A'meş ve el-Hakem b. Uteybe rivâyet etti. Meşhur ulemadandır. Müfessir, fakih ve kıraat âlimi idi. Tefsir ilminde büyük şöhret sahbidir, özellikle İbn Abbas'ın tefsirini çok iyi bilirdi. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi. Sika ve huccet olduğunda ittifak vardır. **Mekke**'de secdede iken vefat etti.

edilen kısmı ile manayı değiştirecek bir alâkası yoksa kısmen rivâyeti câiz görürler. Meselâ, ibâdetin şartları, rükünleri ve onu tamamlayan hususları gibi, hadîsin diğer parçası ile bir alâkası varsa, o zaman kısmî rivâyet, tahrife ve karışıklığa yol açar. Fakat hadîsi bir seferinde tam, başka bir seferinde de manayı değiştirmeyecek ölçüde kısmen rivâyet etmek câizdir. Ancak töhmet sû-i zannına yol açmamak kaydıyla.

Bunu câiz görmeyenlerin tutumu, ne gariptir!. Onlar, imamların kitaplarını ve hadîslerini, bunların kısmî rivâyetlerle dolu olduğunu görüyorlar, ilgili bâbda hadîsin sadece bir kısmını zikrettiklerini ve onunla bu bâbdaki hükme istidlâl ettiklerini okuyorlar... Peki bu nasıl oluyor? Hadîsi zikretmenin en önemli gayesi, onunla dinî bir hükme istidlâl etmek değil midir?

Bir hadîsin, sadece ondan çıkarılan hükme delil olan kısmı zikredilince maksat hâsıl olur. Geriye sadece Rasûlullah'ın (as.) bizzat zikrettiği ve telaffuz ettiği elfâzı aynen muhafaza ve serdetmek gibi edeple ilgili husus kalır.

Evlâ olma meselesi, cevâzdan sonra gelen bir derecedir. Bunu câiz görmeyenlerin gayesi ise; hadîsin lafzında müsamaha ve gevşeklikten sakınmaktan, ihtiyat ve takvâdan başka bir şey olmasa gerektir.

d- SİKANIN İLÂVEDE İNFİRÂDI

Sika bir râvî, râvîler cemâatinden ayrılarak tek başına hadîsi ziyâde bir lafızla rivâyet ederse; çoğunluğa göre bu ziyâdelik kabul edilir. Ziyâdelik ister lafız cihetiyle, ister mana cihetiyle olsun farketmez. Zira aynı sika, bütün hadîs hâfızlarından ayrı olarak tek başına bir hadîs rivâyet etse, hadîsi kabul edilir. İşte ziyâdelik de bunun gibidir.

Herkesin dinlediği bir mecliste, sadece tek kişinin, hadîsteki ziyâdeyi hıfzetmiş olması uzak ihtimâldir denilirse, deriz ki; mümkünse herkesin tasdiki evlâdır. Zira o, kesin semâı ifâde eder,

diğerleri de onu kat'i şekilde reddetmezler. Bu durumda muhtemeldir ki, Rasûlullah (as.) onu iki ayrı mecliste söylemiştir. Ziyadeyi yaptığı mecliste sadece o tek şahıs bulunmakta idi. Yahut aynı mecliste söylemiş, ama bir fasıla ile tekrar etmiştir ve ziyâdeyi bu tekrarlardan birinde yapmıştır. İşte o ziyâde anında da o tek şahıs bulunmakta idi.

Eksik rivâyet eden râvînin, mecliste bulunduğu halde hadîsin tamamını duymamış olması; veya hepsi aynı mecliste bulunduğu halde, ziyâdeyi o tek kişiden başka herkesin unutmuş olması; yahut hadîs söylenirken meşgul edici ve şaşırtıcı herhangi bir sebebin zuhuru ile bir kısmına kulak verememiş olması ve bu yüzden mevcut ziyadeliği sadece o anda kulak veren kişinin hıfzetmiş olması; veyahut dinleyicilerden bazısına, ziyadeliğe karşı zihni meşgul eden bir hâlin ârız olması; veyahut da hadîs tamamlanmadan kalkmasını gerektiren bir hâlin ârız olması gibi hususlar da muhtemeldir.

Bütün bunların hepsi veya bir kısmı ihtimâl dahilinde ise, mümkün mertebe âdil bir râvî tekzîb edilmez.

Bu nasıl olur?!. Zira müslümanın hâlinden zâhir olan şudur; o, Rasûlullah'ın (as.) söylemediği bir şeyi O'ndan rivâyete asla cesaret edemez. Özellikle Hz. Peygamber'in; **"Kim bana yalan isnâd ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın!"**[19] hadîsini bizzat duyduktan veya hadîs kendisine ulaştıktan sonra...

e- HADÎSE İLÂVE

Bazıları bunu, az önce geçen ziyâdelikle aynı zanneder, ama değildir. Zira ziyâdelik; bir râvînin, Rasûlullah'a (as.) ref' ettiği ve O'nun sözü diye takdim ettiği bir hadîse yaptığı ilâvede yalnız kalmasıdır.

Burada ise râvînin, hadîste bir fazlalık zikretmesi, ona kendi sözünden bir şey ilave etmesi ve bu fazlalığın da Hz. Peygamber'in

---

[19] **Buharî**, İlim, 38; **Müslim**, Zühd, 72; **Ebû Davud**, İlim, 4; **Tirmizî**, İlim, 8.

sözü mü, yoksa kendi sözü mü olduğunu açıklamaması, meçhul kalması söz konusudur.

Hadîsçiler buna **müdrec** adını verirler. Bununla râvînin, kendi sözünü Rasûlullah'ın (as.) sözüne kattığını, bu iki sözün arasını ayırmadığını, böylece bütün ifâdenin sanki Hz. Peygamberin sözü imiş gibi zannedildiğini kastederler.

Bunun örneği **İbn Mes'ûd** hadîsidir. Rivâyete göre; Rasûlullah (as.) **İbn Mes'ûd**'un elini tutu, ona teşehhüdü öğretti ve; **"Söyle: *Ettehiyyâtü lillahi...*"** diyerek sonuna kadar okuttu ve sonra da; *"İşte bunu dersen namazını edâ etmiş olursun, artık istersen kalk, istersen otur!"*[20] dedi.

Buradaki; *"İşte böyle dersen, namazını bitirmiş olursun"* cümlesi müdrectir, **İbn Mes'ûd**'un sözüdür, hadîse eklenmiştir. Zira başka bir rivâyette bu husus beyan edilmiştir. Orada râvî, hadîsi, tahiyyâtın sonuna kadar nakletmiş ve şöyle demiştir: **İbn Mes'ûd;** *"Bunu tamamlayınca namazını bitirmiş olursun"* dedi. İşte bu râvî, zikrettiği ilave ile iki sözü birbirinden ayırmıştır. Buna karşılık az önce geçen dördüncü maddede de ifâde edildiği üzere, sikanın ziyadesi makbûldür.

---

[20] **Ebû Davud**, Salât, 178.

4- MÜSNED VE İSNÂD

Müsned; râvîlerin birbirini görüp semâ', kırâat, icâzet veya münâvele yoluyla aldıkları hadîsi Rasûlullah'a (as.)varıncaya kadar muttasıl bir senedle rivâyet etmeleridir.

İsnâdın çeşitli özellikleri, terimleri ve şartları vardır: *"Bana falandan haber verildi, bana tahdis edildi, bana ulaştı, falan onu ref' etti, merfû olduğunu zannediyorum"* gibi şüpheli bir ifâde kullanmaması, isnâdın şartlarındandır. Muhaddis, tahdîse, yaşça müsait olan şeyhinden semâını açıkça gösteren bir ifâde ile rivâyet etmelidir. Şeyhi de, kendi şeyhinden semâını belli etmeli ve isnâd, meşhur bir sahabîye ve Rasûlullah'a (as.) varıncaya kadar bu şekilde devam etmelidir.

Râvî aynı zamanda şeyhinin durumunu da bilmelidir. Onun rivâyette bulunduğu şeyhlerinden semâı muhtemel midir? Sonra ana kaynaklarının eski mi, yeni mi olduğunu düşünmelidir. Semâı, onunla tetâbuk ediyor mu, etmiyor mu? Bütün bunlar, ondan hadîs alma konusunda ihtiyat unsurlarıdır.

Müsned'in bir çeşidi de şudur:

Marûf bir sahâbe; *"bize şöyle emredildi, şundan men edildik, şununla emrolunurduk, şundan men edilirdik, biz şöyle yapardık, Rasûlullah (as.) aramızda olduğu halde biz şöyle derdik, şunda bir beis görmezdik, şöyle denirdi, şu iş sünnettendir"* vb. ifâdelerle rivâyette bulunur. İşte meşhur bir râvîden bu sözlerle bir rivâyet sâdır olursa, o hadîs müsneddir ve bunların tamamı **Müsned**'lerde tahric edilmiştir.

Diğer bir çeşidi de; **muan'an** rivâyetlerdir. **Muan'an**; râvîlerden birinin, *"bize falan falandan, o da falandan tahdis etti"* şeklinde ***"an fulân"*** ifâdesiyle rivâyette bulunmasıdır. Burada râvî; ***"haddesenâ, ahberenâ, semi'nâ..."*** gibi semâı gösteren bir rivâyet zinciri zikretmez. Hadîsin râvîleri sika ve sıdk ile meşhur olur ve tedlis yapmadıkları da bilinirse, semâı gösteren turûku zikretmeleri veya etmemeleri fark etmez. Bunların hadîsi makbûldür, ma'mûlun bih'tir. Şayet râvîleri

veya onlardan bir tanesi müttehem, ya da müdellis ise, o zaman hadîsin müsned sayılabilmesi için semâı gösteren tarîkını, zikretmesi gerekir.[1]

Müsned'in diğer bir nev'i ise; muhaddislerin **müselsel** adını verdikleri rivâyet şeklidir. Bu; Hz. Peygamber'den, zincirin son halkasına kadar bütün râvîlerin, söz, fiil ve hâl olarak bir hadîsin semâında birleşmeleridir.

Meselâ; parmakları kenetlemek, sakalını tutmak, musafaha vb. hususlar... Râvî şöyle der:

"Bana, falancı, eli sakalında olduğu halde şöyle tahdis etti ve dedi ki; Bana, falancı, eli sakalında olduğu halde şöyle tahdis etti. O dedi ki; Bana, falancı, eli sakalında olduğu halde şöyle tahdis etti."

İşte bu şekildeki tahdis etme olayı Rasûlullah'a varıncaya (as.) kadar zincirin bütün halkalarında görülür. Bir başka örnek de şöyledir:

"Bana falancı tahdis etti, bu benim ondan dinlediğim ilk hadîstir, o şöyle dedi: Bana falancı tahdis etti, bu benim ondan dinlediğim ilk hadîstir, o şöyle dedi: Bana falancı tahdis etti, bu benim ondan dinlediğim ilk hadîstir."

Bil ki, hadîste esas olan isnâddır, hadîs ona dayanır. Hadîsin sağlamlığı, sakatlığı onunla anlaşılır.

Süfyân es-Sevrî; *"İsnad mü'minin silahıdır; yanında silahı olmazsa ne ile savaşır?"* der.

Şu'be[2] de; *"Ahberanâ ve haddesenâ garantisi olmayan her ilim boştur, tortudur"* dedi.

---

[1] Bu konuda tercihe şâyan olan görüş, müdellisin semâ' kaydını koymadan rivâyet ettiği hadîsi kabul etmemektir. Çünkü bu rivâyetin munkatı olma ihtimâli kuvvetlidir. İşittiğini açıkça beyan ederse, rivâyeti kabul edilir. Bu ilkenin, râvînin sika olması şartına bağlı olduğunu da kaydetmek gerekir.

[2] **Ebû Bistâm, Şu'be b. el-Haccâc b. el-Verd el-Atekî el-Ezdî el-Vâsıtî el-Basrî:** 83-160/701-776. Aslen Vâsıtlıdır, orada doğup yetişti, sonra **Basra**'ya göçtü ve oraya yerleşti. Annesinin karnında iki yıl kaldığı rivâyet edilir. Tebeu't-tâbiîndendi, 400 tâbiîden hadîs dinlemişti. Ebû İshak el-Hemdânî ve el-Hakem b. Uteybe'nin en önde

Yezîd b. Zuray'[3] da; *"Her dinin uzmanları vardır; bu dinin uzmanları da isnâdçılardır"* dedi.

Ahmed b. Hanbel şöyle dedi:

"Rasûlullah'dan (as.) helâl, haram, sünen ve ahkâma dair bir şey rivâyet ettiğimizde isnâdda sıkı davranırdık. Buna mukabil amellerin faziletine dair ve herhangi bir hüküm koymayan ve kaldırmayan konularda ise, isnâdı sıkı tutmazdık. Eğer isnâd olmasaydı, dileyen dilediğini söylerdi."[4]

---

gelen talebesidir. Muhaddis, hafız, müfessir, şâir ve nahivci idi. Garîbu'l-hadîs'e dair ilk konuşanlardandı. Muhaddislerin emini, muhakkık, verâ ve fazilet sahibi bir zattı. Hadîs ilminin her dalında otoritedir; emîrü'l-mü'minîndir. Ricâlu'l-hadîsten, senedin ittisâl ve intıkaı konusunda ilk defa o söz etmiştir. Ahmed b. Hanbel; **"Şu'be, ricâlde ve hadîs bilgisinde tek başına bir ümmetti"** der. İmâm Şâfiî de; **"Şu'be olmasaydı Irak'ta hadîs bilinmezdi"** der. Ricâl ilmindeki en önemli tilmizi, yirmi yıl kendisine talebelik yapmış olan Yahya'l-Kattân, rivâyette en güvenilir halefi ise, yine yirmi yıl kendisinden ders alan Gundâr ile Ebû Davud et-Tayâlisî'dir. Tedlîs yapmaktan son derece kaçınırdı. **"Tedlîs yapmaktansa, zina etmeyi tercih ederim"**, **"Gökten düşüp paramparça olmam, tedlîs yapmaktan daha çok hoşuma gider"** derdi. **Basra**'da hadîsi ilk defa sistematik tasnife tabi tutanlardandır. Bir hadîsi yirmi defa dinlemeden gönlü rahat etmeyecek kadar hassastı. Bu ilimde, **Basra**'da tasnif çağının ana rükünlerinden biri idi. Âbid ve zâhiddi. Müttakîlerin önderi ve fakirlerin babası idi. Dehir orucu tutardı. Derisi kemiklerine yapışmış bir vaziyeti vardı. Ayaklarına kan duruncaya kadar namaz kılardı. Şiîlikte müttehemdi. **Basra**'da vefat etti. Öldüğü gün Süfyân es-Sevrî; **"bugün, hadîs öldü"** diye hayıflanmıştı. Tefsîr ve garîbu'l-hadîse dair bir eseri bilinmektedir.

[3] **Ebû Muâviye, Yezîd b. Zuray' el-Ayşî et-Temîmî el-Basrî:** 101-182/720-798. Basralı meşhur muhaddislerdendir. İbn Ebî Arûbe ve Eyyub es-Sahtiyânî'yi dinlemiş, kendisinden de İbn Mehdî, Müsedded gibi döneminin meşhur muhaddisleri rivâyet etmişlerdir. Hammâd b. Zeyd'le birlikte döneminin **Basra** muhaddisi kabul edilirdi. Takvâsı ve sünnete bağlılığı ile meşhurdu. Hafız muhaddislerdendi. **Ahmed b. Hanbel**; "**o, Basra'nın reyhanesidir. Ne sağlamdır, ne hafızdır o!**" derdi. Her bakımdan huccetti.

[4] **Buharî, Müslim, Ebû Şâme, Ebû Bekr b. el-Arabî** gibi bazı âlimler, hiçbir konuda zayıf hadîsleri kabul etmezler. Buna mukabil ulemanın ekserisi, ahlâk ve faziletler konusunda bazı şartlarla zayıf hadîslerin kabul edilebileceği kanâatindedirler. Bu konuda ileri sürdükleri üç şart şudur:

a- Söz konusu zayıf hadîs, yalanla ithâm edilenlerin rivâyetleri gibi aşırı derecede zayıf olmamalıdır.

Sonra isnâd, **âlî** ve **nâzil** diye ikiye ayrılır. Âlî isnâdı aramak sünnettir. Hadîs tâlibi, âlî isnâda ilgi duymalıdır. Âlî isnâdın da çeşitli mertebeleri vardır:

a- Az râvî ile kaynağa ulaşmak.

b- Râvîlerin sika olmaları.

c- Râvîlerin fakîh olmaları.

d- Râvîlerin ma'rûf ve meşhur olmaları.

e- Bu vasıfların hepsinin -ki bu en üstün olanıdır- veya bir kısmının bir arada bulunması.

Bunları tek tek ele alalım:

a- Sayı Azlığı

Elimizdeki kaynaklarda yazılı olan sahîh hadîslerin râvî sayısı en az olanı, **Buhârî**'nin, Ebu'l-Vakt tarîkıyla rivâyet edilen sülâsiyât'ıdır. Ebu'l-Vakt'ın hocaları ile Hz. Peygamber arasında, **Buhârî**'nin rivâyet ettiği sülâsiyat'ta sekiz kişi vardır. Bunların beşi **Buhârî**'ye kadar, üçü de **Buhârî** ile Hz. Peygamber arasındadır. Bunlar sırasıyla şöyledir:

1- **Ebû'l-Vakt,**[5]

2- Sonra **ed-Davudî,**[6]

---

b- Yeni bir hüküm koymamalı, mevcut olan sahîh bir aslı te'yîd edici mâhiyette olmalıdır.

c- Onunla amel eden insan, o hadîsin sahîh olduğunu düşlünmemeli, ihtiyatla karşılamalıdır.

Tekrar belirtmek gerekir ki, bu şartlarla zayıf hadîsleri kabul edenler de, bunların akaid ve ahkâma değil, ahlâk ve fazilete dair olmasını öngörürler.

[5] **Ebu'l-Vakt Abdülevvel b. İsa b. Şuayb b. İshâk es-Siczî el-Herevî el-Mâlinî:** 460-553/1068-1158 yılları arasında yaşadı. Aslen Sicistan'lı olup, **Herat**'ta ikamet etti. Babası da muhaddisti. Kendisi dindar, sofî, zâhid bir âlimdi. **Sahîhu'l-Buhârî**'nin en güvenilir rivâyetlerinden birinin sahibidir.

[6] **Ebû'l-Hasan, Abdurrahman b. Muhammed b. el-Muzaffer b. Muhammed b. Davud b. Ahmed b. Muaz b. Sehl b. el-Hakem el-Bûşencî ed-Dâvudî:** 374-467/984-1075. **Bûşenc**'de dünyaya geldi. Tahsil için uzun seyahatler yaptı, yıllarca **Bağdat**'ta kaldı. Sonra memleketi **Bûşenc**'e döndü ve ilmî faaliyetini orada sürdürdü. Hadîs ve fıkıh alanındaki bilgisiyle temayüz etmiştir. Aynı zamanda tefsir ve edebiyat alanında da döneminin önde gelenlerinden kabul edilirdi. Buharî'nin ***Sahîh***'inin râvîsidir. ***Sahîh***'i

3- Sonra **es-Serahsî,**[7]

4- Sonra **el-Ferabrî,**[8]

5- Sonra **el-Buhârî.**

Buhârî ile **Müslim**'de veya ikisinden birinde tahric edilen hadîsler, **Buhârî** ve **Müslim**'in, kitaplarında rivâyet ettikleri tarîkten başka yollarla da gelmiştir. Sıhhat şartı onlarda da mevcuttur.

Meselâ: "Onu bize; Ebû Yâsir Abdülvehhâb b. Hibetullah b. Ebî Hibbe el-Bağdadî[9], kırâat usûlüyle tahdis etti. O, şöyle dedi:

Bize; Ebû'l-Kasım Hibetullah b. Muhammed b. Abdülvâhid b. el-Husayn[10] tahdis etti. O, şöyle dedi:

Bize; Ebû Talib Muhammed b. Muhammed b. Ğaylan el-Bezzâz[11] tahdis etti. O, şöyle dedi:

İbn Hammûye es-Serahsî'den almış, kendisinden de Ebû'l-Vakt rivâyet etmiştir. Âbid ve zâhid bir şahsiyetti. **Bûşenc**'de vefat etti.

[7] **Ebû Muhammed, Abdullah b. Ahmed b. Hammûye b. Ahmed b. Yusuf el-Hamevî es-Serahsî:** 293-381/906-991. Aslen serahslıdır, **Serahs** hatibi olarak meşhurdur. Buharî râvîsi ed-Davûdî'nin hocasıdır. Davûdî ondan Buharî'nin *Sahîh*'ini 381/991 yılında dinlemişti. Kendisi Buharî'nin *Sahîh*'ini el-Ferabrî'den 316/928 yılında dinlemişti. Ebû Zer el-Herevî'nin de hocasıdır. Bir müddet **Bûşenc**'de kalmış, sonra **Herât**'a göçmüş ve orada vefat etmişti.

[8] **Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Matar b. Salih el-Ferabrî:** 231-320/845-932 yılları arasında yaşadı. **Buharî**'nin talebesidir. **Sahîh**'i bizzat müellifinden almıştır. Sika muhaddislerdendi.

[9] **Ebû Yâsir, Abdülvehhâb b. Hibetullah b. Abdülvehhâb b. Ali b. Ebî Habbe el-Bağdadî et-Tahhân**: ö. 516-588/1122-1192. Bağdatlı muhaddislerdendir. İbn Ebî Habbe diye meşhurdur. İbnu'l-Esîr'in hocasıdır. Çok fakir, ama sabırlşı ve kanaatkâr biriydi. 586/1190 yılında **Musul**'a gitti, orada dersler verdi. Sonra aynı yıl **Harran**'a gitti ve orada vefat etti.

[10] **Ebû'l-Kasım, Hibetullâh b. Muhammed b. Abdülvâhid b. el-Husayn eş-Şeybânî el-Bağdadî**: 432-524/1041-1130 Bağdatlı muhaddislerdendir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin râvîsidir. *Müsned*'i İbnu'l-Müzhib'den rivâyet etmişti. Kendisinden de Abdülmuğîs el-Harbî ve Yakub b. Yusuf el-Mukriî rivâyet etti. **Bağdat**'ta vefat etti.

[11] **Ebû Talib, Muhammed b. Muhammed b. İbrahim b. Ğaylan el-Hemedânî el-Bağdadî el-Bezzâz**: 348-440/959-1048. Bağdatlı muhaddislerden, döneminin önde gelen âlimlerindendi. Ebû Bekir eş-Şâfiî ve İbrahim b. Muhammed el-Müzekkî'den

Bize; Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. İbrahim eş-Şafiî[12] tahdis etti. O, şöyle dedi:

Bize; Kadı İsmail b. İshak b. İsmail b. Hammad b. Zeyd[13] ve Muhammed b. Süleyman el-Vasıtî[14] tahdis ettiler. İsmail; ***"haddesenâ"*** diyerek rivâyet etti. Muhammed de; "Muhammed b. Abdullah el-Ensarî'ye sordum, o şöyle dedi" diyerek rivâyet etti:

Bize; Humeyd et-Tavîl[15], Enes b. Malik'in[16] şöyle dediğini rivâyet etti:

---

yetişti. Kendisinden Hatîb Bağdadî ve İbn Hayrûn dinledi. Saduk, dindar, salih biriydi. **Bağdat**'ta vefat etti.

[12] **Ebû Bekr, Muhammed b. Abdullah b. İbrahim b. Abdeveyh eş-Şafiî el-Bağdadî el-Bezzâz**: 260-354/874-965. Bağdatlı muhaddislerdendir. Ebû Bekr eş-Şâfiî diye meşhurdur. İsmail b. İshak el-Kadî ve Ebû İsmail et-Tirmizî'den ders aldı. Ondan Dârekutnî ve İbn Şâhin rivâyet etti. Sikadır. Dârekutnî, yaşadığı dönemde ondan güvenilir birinin olmadığını söyler.

[13] **Ebû İshak, İsmail b. İshak b. İsmail b. Hammad b. Zeyd el-Cehdamî el-Ezdî el-Basrî el-Bağdadî**: 199-282/815-895 Meşhur âlimlerdendir. Aslen **Basra**'lıdır, orada yetişti, fakat **Bağdat**'ı vatan edindi. Meşhur muhaddis **Hammâd b. Zeyd**'in torununun oğludur. Muhammed b. Abdullah el-Ensârî, Müsedded ve Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî'den rivâyet etti. Kendisinden Musa b. Harun Ebû'l-Kasım el-Beğavî ve Ebû Bekir eş-Şâfiî rivâyet etti. Muhaddis, hafız, müfessir, kârî, fakîh, siyerci, ulûmu'l-Kur'ân, nahiv ve lügât âlimi idi. Kendi ifâdesine göre hadîs ilmini ve ilelu'l-hadîsi **Ali b. Medînî**'den öğrendi. Kadı'l-kudâttı. Tam elli yıl **Bağdat**'ta kadılık yapmıştı. Bu göreve ilk olarak hicrî 232 yılında tâyin edildi, 255 de kısa bir müddet görevinden alındı, 257 yılında tekrar kadı oldu, 262 yılında da Kâdı'l-kudât oldu. **Medâyin** ve **Nehravân** kadılığı da uhdesine verilmişti. Ölünceye kadar bu görevi yürüttü. **Mâlikî** fukahasındandı, **Irak**'ta **Mâlikî** mezhebi onun vasıtasıyla yayıldı. **Bağdat**'ta kadı iken füc'eten öldü. Kaynaklarda onun 27 adet eserinin ismi zikredilir. Bunların büyük çoğunluğu kaybolmuştur. el-Müsned, el-Mebsût ve Kitâbu's-sünen onun önemli eserleri arasında gösterilir.

[14] **Ebû Bekir, Muhammed b. Süleyman b. el-Hâris el-Bâğendî el-Vasıtî**: ö. 283/896. Bağdatlı muhaddislerdendir. Ubeydullah b. Musa el-Absî, Muhammed b. Abdullah el-Ensârî ve Fadl b. Dükeyn'den rivâyet etti. Kendisinden Ebû Bekir eş-Şâfiî, el-Mehâmilî ve Ebû Davud rivâyet etti. İbn Hibbân onu ***Sikat***'ında zikreder. İbn Ebî'l-Fevâris onun için "**zayıftır**" der. Dârekutnî de bir yerde bütün rivâyetlerinin sağlam olduğunu söylerken, başka bir yerde de onu zayıf râvîlerden sayar.

[15] **Ebû Ubeyde, Humeyd b. Ebî Humeyd** (Tîreveyh) **et-Tavîl el-Huzâî el-Basrî**: 68-142/687-759. Basralı tâbiîlerdendir. Enes b. Mâlik'in talebesidir. Boyu kısa, elleri uzun

"Benim Ebû Umeyr adında bir kardeşim, onun da sevip oynadığı bir serçesi vardı. Bir gün serçe öldü. Hz. Peygamber evimize geldi ve; **'Ey Ebû Umeyr, serçecik ne yapıyor?'** dedi."[17]

Râvîlerden Kadı İsmail bu hadîsi şöyle rivâyet eder:

"Ümmü Süleym'in, Ebû Umeyr adında bir oğlu vardı. Hz. Peygamber, Ümmü Süleym'in evine geldikçe onunla şakalaşırdı. Birgün yine onlara gitmiş ve çocuğu çok üzgün görmüştü;

"- Ebû Umeyr'i üzen nedir?" diye sorunca;

"- Yâ Rasûlullah (as.), sevip oynadığı serçeciği öldü" diye cevap verdiler. Artık Hz. Peygamber onu gördükçe;

"- Yâ Ebâ Umeyr, serçecik ne yapıyor?" diye şakalaşırdı."[18]

Bu, **Buhârî** ve **Müslim**'in müştereken tahric ettikleri sahîh bir hadîstir. Yukarıda zikrettiğimiz İbn Husayn tarîkıyla gelen rivâyette, Rasûlullah'a (as.) kadar yedi râvî bulunmaktadır. İşte bu, Ebu'l-Vakt tarîkı ile rivâyet edilen **Buhârî**'nin sülâsiyyatından daha âlî bir

---

olduğu için *tavîl* lakabı verilmişti. Kendisinden kızkardeşinin oğlu Hammâd b. Seleme, Yahya'l-Ensârî, Hammâd b. Zeyd gibi büyük muhaddisler rivâyet ettiler. Sâbit el-Bünânî'nin en güvenilir talebesidir. Enes b. Mâlik'ten rivâyetlerinde bazen tedlis yapardı. el-Ukaylî ve İbn Adiyy onu zayıf sayarlar. *"semi'tu"* yani işittim lafzıyla yaptığı rivâyetler delil olarak kullanılır. Çok ibâdet eder, gün aşırı oruç tutar, zaman zaman yatsı abdesti ile sabah namazını kılardı. Bir gün kıyâmda iken ansızın düşüp öldü.

[16] **Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. en-Nadr el-Ensarî el-Hazrecî en-Heccârî en-Nadrî el-Medenî:** ö. 93/712. Küçük yaşta Rasûlullah'ın (as.) hizmetine girmiş ve on yıl müddetle O'na hizmette bulunmuştur. Hz. Peygamberden 2.286 hadîs rivâyet etmiş, bunlardan 168 tanesi muttefekun aleyh, 80 tanesi yalnız **Buhârî**'de, 70 tanesi de yalnız **Müslim**'dedir. Rasûlullah'ın (as.) hadîslerini yazardı. Hz. Peygamberin vefatından sonra **Basra**'ya yerleşti. **Basra**'da hadîs ilmi ona dayanır, oradaki hadîs ilminin gerçek anlamda kurucusudur. **Basra**'nın en büyük hadîs imamlarını o yetiştirmiştir. Talebeleri arasında Hasan-ı Basrî, İbn Sirîn, Katâde gibi büyükler bulunmaktadır. Abid ve zâhid bir şahsiyetti; namazda ayaklarına kan duruncaya kadar kıyamda dururdu. **Basra**'da vefat eden son sahabidir. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[17] **Buhârî**, Edeb, 81; **Müslim**, Edeb, 30; **Ebû Davud**, Edeb, 69; **Tirmizî**, Birr, 57.

[18] **Buharî**, edeb, 81, 112; **Müslim**, Âdâb, 22/30.

isnâddır. Sıhhat şartı onda da mevcuttur. Bu hadîslerin bulunduğu *Gaylâniyât*'ta bu hadîsten başkası da, bu sayı ile rivâyet edilmiştir.

b- Râvînin Sika Olması

Burada râvîlerin sıdkla ma'ruf, güvenilir ve sahîh rivâyetle meşhur olmaları söz konusudur. Haklarında bir itham, cerh ve şüphe ihtimâli yoktur. **Buhârî** ve **Müslim**'in **Sahîh**'lerinde tahric ettikleri şeyhlerinin durumu böyledir.[19] İşte râvînin bu ve benzeri hali, -zincir uzasa ve ricâl adedi çok olsa bile- âlî isnâddır. Hatta başka bir isnâdın ricâli daha az olsa bile, o, âlî sayılmaz.

c- Râvînin Fakîh Olması

Âlî isnâdın çeşitlerinden biri de, hadîsi rivâyet eden râvîlerin veya bir kısmının Saîd b. el-Müseyyeb[20], Muhammed b. Şihâb ez-Zührî[21], Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes gibi fakîh imamlardan olmalarıdır.

---

[19] **Buharî** ve **Müslîm**'in râvîleri hakkındaki bu kanâat, onların geneli itibariyle kullanılan bir ifâdedir. Yoksa **Buharî** ve **Müslim**'de az da olsa haklarında laf edilen râvîler bulunmaktadır. Bu râvîlerin isimleri için bkz., **Tedrîbu'r-Râvî**, I, 328-29. Şunu da kaydetmek gerekir ki, tenkid edilen bir râvînin, rivâyet ettiği hiçbir şeyin doğru olmadığını iddia etmek de herhalde doğru değildir.

[20] **Ebû Muhammed, Saîd b. el-Müseyyeb b. Hazn el-Mahzûmî el-Kuraşî el-Medenî:** 13-94/634-713. Medîneli tâbiîlerdendir. Babası ve dedesi sahabîdirler. Fukaha-i Seb'a'dandır. Tâbiîlerin ulusu diye meşhurdur. Kırk kadar sahabîden hadîs almıştır. Muhaddis ve fakîhti. Zeytin ticareti ile yaşar, hediye kabul etmezdi. Özellikle Hz. Ömer'in ahkâmını insanların en bileni idi. Bu yüzden kendisine **"Ömer'in râvîsi"** denirdi. Ebû Hureyre'den rivâyete de insanların en güveniliri idi. Kendisi aynı zamanda **Ebû** Hureyre'nin damadı idi. Yaşadığı dönemde Medîne ehlinin en büyük âlimi ve fakîhi sayılırdı. Kendisine **"faîhlerin fakîhi"** denirdi. Katâde, Mekhûl ve Zührî, helâli ve haramı ondan iyi bilen birini görmediklerini söylerler. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edildi. **Medîne**'de vefat etti.

[21] **Ebû Bekir, Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Şihâb ez-Zührî el-Kuraşî el-Medenî:** 50-124/670-742. Küçük tâbiîlerdendir. Meşhur muhaddis ve fakihtir. Uzun müddet **Medîne**'de kalmış, sık sık **Suriye**'ye gidip gelmiş, bilâhare **Eyle**'de ikâmet etmiştir. İbnu'l-Müseyyeb, Urve b. ez-Zübeyr ve **Ebû** Seleme b. Abdurrahman'ın en meşhur talebesidir. Fukaha-i seb'a'nın ilmini hıfzetmişti. Kırâat ilminde imamdı;

Hadîs, böyle fukahânın tarîkıyla rivâyet edilirse, ricâli çok bile olsa âlî sayılır.

Ali b. Haşrem[22] şöyle der: "Bize Vekî' dedi ki:

"- A'meş[23] → Ebû Vâil → Abdullah b. Mes'ûd[24] isnâdı mı; yoksa Süfyân → Mansûr[25] → İbrahim →Alkame[26] →Abdullah isnâdı mı daha çok hoşunuza gider?"

Nâfi, kırâatini ona arzetmişti. Megâzî ve neseb âlimi idi. Halife Ömer b. Abdülaziz'in emriyle hadîsleri ilk defa o toplayıp tedvin etmişti. 45 yıl süreyle çeşitli şehirleri dolaşarak hadîs toplamıştı. Tahsili esnasında katlanmak zorunda kaldığı sıkıntılara işaret ederek; **"ilim için kimse benim gibi sabredemez"** demişti. Hanımının; **"seni şu kitap yığınları arasında görmektense üç kumaya tahammül ederim"** sözü, onun bu işe nasıl şevkle sarıldığını gösterir. Çok kuvvetli bir hafızası vardı; 80 günde Kur'ân'ı hıfzetmişti. **"Hafızama bir bilgi yerleştirip de hafızamın bana ihânet ettiği vâki olmamıştır"** der. Tek hadîs müstesnâ hiçbir hadîste şüpheye düşmediğini, yaptığı araştırmada, onun da ezberindeki gibi olduğunu anladığını söyler. Devrinde ondan âlim birinin bulunabileceğine ihtimal verilmezdi. Değişik tarîklerdeki esahh-ı esânîdin odak noktasını oluşturur. **Filistin**'de vefat etmiştir, kabri oradadır. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

22 **Ebû'l-Hasan, Ali b. Haşrem b. Abdurrahman b. Atâ b. Hilâl b. Mâhân es-Sa'dî el-Mervezî:** 160-257/777-871. Mervli muhaddislerdendir. İsmail b. Uleyye, Süfyan b. Uyeyne ve Hafs b. Ğiyâs'tan rivâyetleri vardır. Kendisinden Buharî râvîsi el-Ferabrî, Muhammed b. Yunus el-Âmulî ve Yahya b. Zekeriya es-Sünnî rivâyet etti. Sikadır; rivâyetleri **Müslim, Tirmizî** ve **Nesaî**'de tahric edilmiştir.

23 **Ebû Amr, Âmir b. Şerâhil b. Abdullah eş-Şa'bî el-Hamedânî el-Kûfî:** ö. 105/723. Aslen **Yemen**'li olup **Kûfe**'de dünyaya geldi. Meşhur tâbiûn ulemasındandır. Kendi döneminin en büyük âlimi sayılırdı. 500 sahabîye yetiştiği, bundan 48'inden hadîs aldığı rivâyet edilir. Sahabeler hayatta iken bile ondan fetva istenirdi. Onu dinleyen **İbn Ömer,** onun kendisinden daha bilgili olduğunu söylemişti. Muhaddis, fakih, kadı, siyerci, edîb ve şâirdi. Son derece fasihti. Tâbiîlerin allâmesi, asrının biriciği sayılırdı. Her konuda geniş ilmi vardı. Hadîsi manen rivâyet ederdi. İclî; **"onun mürsel rivâyetlerinin de sahîh olduğunu, çünkü ancak sahîh olan hadîsleri irsâl ettiğini"** söyler. Çok güçlü bir hafızaya sahipti. Çeşitli eserler telif ettiği bilinmektedir. Kendisinden Ebû İshak es-Sebîî, Zekeriya b. Ebî Zâide ve süfyan es-Sevrî rivâyet etti. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi. **Kûfe**'de vefat etti.

24 **Ebû Abdurrahman, Abdullah b. Mes'ûd b, Ğâfil b. Habib el, Hüzelî:** ö. 32/652 Altıncı olarak islâma giren ve **Mekke**'de Kur'ân'ı ilk defa açıktan okuyan sahâbedir. Rasûlullah'ın (as.) hâdimi ve sırdaşı olan İbn Mes'ûd, muhaddisliği yanında müfessir, karî', fakîh ve kadı idi. Hz. Peygamberin hadîslerini yazardı. Topladığı

"- A'meş →Ebû Vâil →İbnu Mes'ûd isnâdı?" dedik. Hemen şu karşılığı verdi:

"- Sübhânellâh!.. A'meş bir şeyhtir, Ebû Vâil de şeyhtir. Halbuki Süfyân, Mansûr, İbrahim ve Alkame fakîhtirler. Fakîhlerin ellerindeki hadîs, şeyhlerin elindeki hadîsten daha hayırlıdır."

İşte her ikisi de İbn Mes'ûd'a dayanan iki rivâyet zinciri... Birinde dört râvî var, ama hepsi fakîh, öbüründe ise meşâyihten iki râvî var.

---

hadîsler, bilâhare oğluna intikal etmişti. 64 tanesi muttefekun aleyh, 21 tanesi yalnız **Buhârî**'de, 35 tanesi yalnız **Müslim**'de olmak üzere 848 hadîs rivâyet etmiştir. Bizzat Hz. Peygamberden yetmiş küsür sûre aldığını söyler. Rasûlullah (as.) son Ramazanda Cibril'e Kur'ân'ı iki defa arzederken, İbn Mes'ûd'un da orada bulunduğu rivâyet edilir. Hz. Ömer, onun için **"İlim dolu dağarcık"** der ve onu öğretmen olarak **Kûfe**'ye gönderdiğinde, Kûfelilere; **"Abdullah'ı göndermekle sizi kendime tercih ettim."** diye yazar. **Kûfe'de** iftâ ve beytülmâle bakıyordu. Talebesi Mesrûk, onun için şöyle der: **"Rasûlullah'ın (as.) ashabıyla oturdum. Onlar, bereketli bir kaynak gibi idiler; bazısı bir kişiyi, bazısı ikî, bazısı on, bazısı yüz kişiyi sulardı. Fakat bazısı da vardı ki, bütün yeryüzü ahâlisi toplansa bile hepsini doyururdu. İşte İbn Mes'ud böyle idi."** İbn Mes'ûd, rivâyette şedît davranırdı; talebelerini lafızların zaptında gevşeklik göstermekten men ederdi. Kesin olarak hadîs olduğu bilinmeyen sözlerle ameli terk ederek, rey ve kıyasla ameli tercih ederdi. **Kûfe**'deki görevi esnasında Tefsir, Hadîs, Fıkıh ve Kırâat ilminin tam olarak temellerini atmıştı. O aynı zamanda Hanefî mezhebinin de müessisi sayılır; zirâ Ebû Hanîfe, fıkhî meselelerinin çoğunu onun görüşlerine dayandırır. İbn Mes'ûd, Hz. Osman döneminde **Medîne**'ye çağırılır; Kûfelilerin karşı koymalarına rağmen, isyân kapısını ilk açan kişi olmamak için **Medîne**'ye gider ve orada vefat eder.

[25] **Ebû Attâb, Mansûr b. el-Mu'temir b. Abdullah es-Sülemî el-Kûfî:** ö. 132/750. Kûfeli meşhur muhaddislerdendir. Ebû Vâil, Hasan el-Basrî ve İbrahim en-Nehaî'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Süleyman et-Teymî, Şu'be ve Süfyan es-Sevrî rivâyet etti. Döneminin en güvenilir âlimlerindendir. Âbid ve zâhiddi. Sika ve huccettir; rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[26] **Ebû Şibl, Alkame b. Kays b. Mâlik en-Nehaî el-Kûfî:** ö. 61/681. İbn Mes'ûd'un talebesidir. Kûfeli meşhur tâbiîlerdendir. **Kûfe** fakihi, muhaddisi ve kariîdir. Müctehiddir. Âlim bir aileye mensuptur. Bazıları onu muhadramûndan sayar. **Kûfe** fıkıh ekolünün temelini atmıştır. Hz. Ömer, Hz. Ali ve Hz. Âişe'den rivâyetleri vardır. Kendisinden yeğeni İbrahim en-Nehaî, Şa'bî ve Ebû Vâil rivâyet etti. Ashab-ı kirâm da ondan ders alırdı. Sikadır; rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. **Sıffîn**'de Hz. Ali ile beraberdi. **Horasan, Harzem** ve **Merv**'de yapılan savaşlara katıldı. **Kûfe**'de öldü.

Buna rağmen ricâli fakîh olduğu için dört râvîli zincir, öbürüne tercih edilmiştir.

d- Râvînin Meşhûr Olması

Burada râvîlerin, hadîs naklettikleri kişilerden rivâyetle ma'rûf olmaları söz konusudur. Meselâ Alkame ve Ebû Vâil'in, İbnu Mes'ûd'dan; el-Kasım b. Muhammed ve Urve'nin[27], Hz. Âişe'den[28]; İbrahim'in Alkame'den; Hişam'ın Urve'den vb. rivâyetle ma'rûf oldukları gibi. İşte bu durum, râvî sayısı çok bile olsa isnâdlarını âlî kılar.

---

[27] **Ebû Abdullah, Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm el-Esedî el Kuraşî el-Medenî:** 22-99/643-715. Medîneli tâbiîlerden ve fukaha-i seb'adandır. Babası meşhur sahabîlerden ve sağlığında cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Anne tarafından Hz. Ebû Bekir'in torunudur, kızı Esmâ'nın oğludur. Hz. Âişe teyzesidir. Abdullah b. Zübeyr'in kardeşidir. Babasından, İbn Ömer'den ve teyzesi Hz. Âişe'den rivâyetleri vardır. İlimde deniz gibi olduğu rivâyet edilir. Hz. Âişe'nin hadîslerini insanların en iyi bileniydi. Kendisinden Süleyman b. Yesâr, Zührî ve oğlu Hişâm rivâyet etti. Önce **Basra**'ya, sonra **Mısır**'a göçmüş, orada evlenip yedi yıl kalmış, sonra **Medîne**'ye dönmüş ve orada vefat etmiştir. Alim, fakîh, fâzıl, sâlih bir zattı. Çok nezih bir hayat yaşamış, ağabeysi Abdullah hilafet davasına kalkıştığında bile tarafsız kalmış ve hiçbir fitneye karışmamıştı. İbadetine düşkünlüğü ile ünlüydü Âbid ve zâhid biriydi; her gün Kur'ân'ın dörtte birini derin bir tefekkürle okurdu. Sikadır; hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[28] **Âişe bint Ebî Bekir:** ö. 58/678. **Mekke**'de Hz. Peygamberle nişanlanmış, hicrî 2. yılda evlenmiştir. Rasûlullah (as.), ondan başka bekâr kızla evlenmemiştir. Müslüman hanımların en âlim ve fakîhi idi. Zekâsı ve üstün kabiliyetleri sebebiyle Rasûlullah (as.) onu çok severdi. Neseb ilmi, eski arap tarihi, şiir ve tıp dalında geniş bilgisi vardı. Ebû Musa'l-Eş'arî; **"bize müşkil gelen hangi meseleyi Hz. Âişe'den sorduksa, onda bu konuda ilim bulduk"** der. Urve de; **"tıp, şiir ve fıkıhta ondan âlim birini görmedim"** der. Son derece cömertti, fukara dostu idi. İbâdetine çok düşkün bir hanımdı. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer onun odasına defnedilmişlerdi. İlmin yayılmasına da büyük hizmeti geçmiştir. En çok hadîs rivâyet eden sahabîlerdendir; 2,210 hadîs rivâyet etmiştir. Birçok konuda istinbât ve ictihatta bulunmuş, birçok âlim sahabînin hatâsını düzeltmiştir. Sadece bu konuda Bedreddin ez-Zerkeşî ***el-İcâbe li îrâdi mâ istedrekethu Âişe ala's-sahâbe*** adlı bir eser yazmıştır. Meşhûr ifk hâdisesinde masûmiyeti âyet-i kerime ile ispat edilmiştir. **Medîne**'de vefat etti, cenâzesini Ebû Hureyre kıldırdı.

Bu mertebelerin en üstününün hangisi olduğu konusu ihtilaflıdır. Herkes kendine göre bunlardan birini tercih eder. Ancak en üstünü, bu vasıfların hepsi bir arada bulunan isnâddır. Sonra sırasıyla senedinde fukaha bulunan, sonra râvîsi sika olan, sonra meşhur olan ve sonra da bütün bunlardan ârî olunca râvî sayısı az olanıdır.

Âlî isnâdı böylece tespit ettikten sonra, nâzil isnâd da kendiliğinden anlaşılır. Çünkü nâzil, âlînin zıddıdır. Ancak nâzil isnâdda, tarih itibariyle daha önce vefat eden şeyhten alınmış olması ve şeyhin de faziletiyle meşhur olması, daha sonra vefat eden ve sıdk ile marûf olan bir şeyhten alınmasından daha az nâzildir.

İsnâdda önemli hususlardan biri de, tâlibin, hadîs yazdığı şeyhinin isnâdına bakmasıdır. Yaşı, kendi yaşına yakınsa daha büyüğünü araştırır.

Nihayet diğer bir husus da, râvînin iki hocası olması halinde, biri hadîsi şeyhinden muayyen bir zamanda dinlemiş, diğeri ise ondan daha uzun bir zaman diliminde dinlemiş olmasıdır. Daha eski zamanda dinlemiş olanın rivâyeti âlî, diğeri nâzildir.

5- MÜRSEL

Mürsel hadîs; bir râvînin, muasırı olmayan birinden hadîs rivâyet etmesidir. Muhaddisler arasında Mürsel'in bir takım çeşitleri ve bunların da bir takım terimleri vardır.

Bunlardan biri; **Mutlak Mürsel**'dir. Bu da, bir tâbiî'nin; *"Rasûlullah şöyle buyurdu..."* diyerek hadîs rivâyet etmesidir. Hususen Hz. Peygamber'den irsal etmedikçe, hadîs mutlak mürsel olmaz.

Mürselin diğer bir çeşidi de; **Munkatı**'dır. Bu da, mutlak mürselin dışında kalan mürsel rivâyetlerdir.

Hâkim şöyle der:

"Çok az kişi bu ikisini birbirinden ayırır. Hakikatte o, iki ayrı çeşittir. Birincisi; isnâdda bir râvînin, irsal konumunda olan tâbiîye varmadan, kendisinden hadîs dinlemediği kişiden rivâyetinin bulunması hâlidir. Diğeri ise; hadîsin râvîlerinden birinin isim vermeden *'an raculin'* diye zikretmiş olmasıdır. İsim vermemesi de bilmediğinden dolayıdır. Sebebi, ismini bilmemek değil de, tanıdığı halde ismini terk etmişse, o zaman râvînin ismi maruf olduğu için munkatı sayılmaz."

Mürselin diğer bir nev'i de, **Mu'dal**'dır. Bu da senedinde birden çok râvî düşerek Hz. Peygamber'e gönderilen mürsel hadîstir. Meselâ;

Amr b. Şuayb'ın[29]; *"Rasûlullah (as.) şöyle şöyle yaptı veya şöyle şöyle dedi..."* diyerek rivâyet etmesi, sonra da bunu isnâd etmemesi ve herhangi bir şekilde irsal etmemesi ve bunu râvîlerden herhangi birisinin de yapmamasıdır. Amr b. Şuayb'la Rasûlullah (as.) arasındaki en az râvî sayısı ikidir. Şayet herhangi bir zamanda hadîsi isnâd veya irsal etmiş olsa, artık mu'dal olmaz.

Mu'dal'ın bir çeşidi de, râvînin, tebe-i tâbiînden, mu'dal rivâyetidir. O, bunu hiç kimseden rivâyet etmeyip sözü mevkûf bırakır. Onu, Hz. Peygamber'den de mu'dal olarak zikretmez. Sonra bu söz, başka bir tarîkten muttasıl bir senedle Rasûlullah'dan (as.) rivâyet edilmiş olur.

En çok mürsel rivâyette bulunan muhaddisler şunlardır:

Medîne'de, Saîd b. el-Müseyyeb,

---

[29] **Ebû İbrahim, Amr b. Şuayb b. Muhammed b. Abdullah b. Amr b. el-Âs el-Kuraşî es-Sehmî**: ö. 118/736. Meşhur sahabî ve büyük dedesi Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın hadîslerini rivâyetiyle tanınır Babasından, Tavus ve İbn Müseyyeb'den hadis dinledi. Kendisinden Zührî, İbn Cüreyc rivâyet ettiler. **Buharî** ve **Müslim**, ondan hadis rivâyet etmediler. Çünkü onun, "babasından, dedesinden..." şeklindeki rivâyeti mürseldir. Zira dedesi Muhammed'e yetişememiştir. Eğer bu ifadeden maksat babasının dedesi ise, babası Şuayb'ın da dedesi Abdullah'a yetiştiği konusunda ihtilaf vardır. Kendisi **Hicaz** muhaddisidir, sikadır, ancak huccet kabul edilmez. Hadîsleri *Sünen*'lerde tahric edilmiştir.

Mekke'de, Atâ b. Ebî Rebâh[30],

Mısır'da, Saîd b. Ebî Hilâl[31],

Şam'da, Mekhûl,

Basra'da, el-Hasanu'l-Basrî,

Kûfe'de, İbrahim b. Yezîd en-Nehaî.

Bunların en sahihi İbnü'l-Müseyyeb'in mürselleridir. Zira o, birçok büyük sahabiye yetişmiş ve onlardan hadîs almıştır. Diğer tâbiîlerin göremediği birçok kişiyi görmüştür. Hadîs imamları onun mürsellerini almışlar ve hepsinin de isnâdlarının sahih olduğunu görmüşlerdir.

Âlimler, mürselin kabûlü konusunda farklı görüşlere sahiptirler:

Ebû Hanîfe[32], Malik b. Enes, İbrahim en-Nehaî, Hammâd b. Ebî Süleyman[33], Ebû Yusuf, Muhammed b. el-Hasan[34] ve diğer **Kûfe** imamları, mürseli makbul ve ihticaca elverişli görürler.

---

30 **Ebû Muhammed, Atâ b. Ebî Rebâh el-Mekkî**: ö. 114/732. Aslen Yemenlidir. Ama **Mekke**'de yetişti. **Mekke** fukahasındandır. Tâbiûndandır; İbn Abbas, Ebû Hureyre, İbn Ömer ve Hz. Âişe'yi dinledi. Müfessir, muhaddis, fakih, karî', âbid, zâhid ve fasihti. **Mekke**'nin en meşhur âlimi idi. İbn Abbas'dan sonra Mescid-i Haram'daki ders halkasının başına geçti. İbn Abbas ve İbn Ömer, ona büyük değer verirlerdi. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi. **Mekke**'de vefat etti. **Tefsir** ve **Garibu'l-Kur'an**'a dair eserleri vardır.

31 **Ebû'l-Alâ, Saîd b. Ebî Hilâl el-Leysî el-Mısrî el-Medinî**: 70-135/689-752. Mısırlı tâbiîlerdendir. Aslen Medînelidir, **Mısır**'da dünyaya geldi, **Medîne**'de yetişti, sonra tekrar **Mısır**'a göçtü. Sika hadisçilerdendir. Sadece İbn Hazm onun zayıf olduğunu iddia eder. Aynı zamanda fakîhti.

32 **Ebû Hanîfe, en-Numan b. Sâbit b. Zûtâ el-Kûfî:** 80-150/699-767. İmam-ı A'zâm, yani en büyük imam diye şöhret yapmıştır. Türk asıllı olduğu zannedilmektedir. Dedesi Zûtâ Horasan veya Mâveraunnehir Türklerindendir. Kûfe'de ikamet etti ve hayatının büyük bölümünü orada geçirdi. Manifaturacılık yapardı. Çocukluğunda Enes b. Malik, Abdullah b. Ebî Evfâ, Sehl b. Sa'd ve Ebû't-Tufeyl gibi henüz yaşayan sahabîler var idiyse de, bunlardan herhangi birini gördüğü sabit değildir. Hukuk alanındaki ilmiyle ünlüdür. Fıkhı Hammâd b. Ebî Süleyman'dan tahsil etmişti. Atâ b. Ebî Rebâh, Ebû İshak es-Sebîî ve Hişâm b. Urve gibi muhaddisleri dinlemiş, kendisinden de Abdullah b. mübarek Vekî' b. el-Cerrâh ve Yezîd b. Harun rivâyet

Hatta bir kısmı, onu muttasıl müsnedden daha sahih sayar. Çünkü bir tâbiî hadîsi isnâd ettiği zaman, rivâyeti, kendisinden rivâyette bulunduğu kimseye havale eder. Halbuki; *"Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu..."* dediği zaman, bunu ancak hadîsin sıhhati konusundaki içtihadından sonra söylemiştir.

Fakat muhaddislerin tamamı veya büyük çoğunluğu, mürseli ihticâca elverişli görmez, zayıf kabul eder. eş-Şafiî ve Ahmed b. Hanbel bu görüştedir. Bu, İbnu'l-Müseyyeb, ez-Zührî, el-Evzaî vb. Hicaz fukahasının da görüşüdür.

Mürseli reddedenlerin bir kısmı, sahâbenin mürselini kabul ederler. Çünkü o da bir başka sahâbeden rivâyet etmektedir ve sahâbenin hepsi âdildir.

---

etmişlerdir. Bugün dünyada en çok mensubu bulunan **Hanefî** fıkhının ve mezhebinin kurucusudur. Keskin zekâsı ve mantık gücü ile meşhurdur. Son derece cömert, âbid ve zâhid bir şahsiyetti. İbn Hübeyre onu **Kûfe** kadısı yapmak istemiş, bunun için kendisinde baskı uygulamış, hatta on gün boyunca her gün onar kamçı vurmuş, ama o yine de kadılık teklifini kabul etmemişti. Sonra Mansur halife olunca onu **Bağdat**'a davet etmiş, yine kadılık teklifinde bulunmuş, hatta mutlaka onu kadılık makamına getireceğine yemin etmiş, fakat Ebû Hanîfe de asla bu görevi kabul etmeyeceğine yemin etmişti. Her şeye rağmen kadılık teklifini kabul etmeyince **Bağdat**'ta hapsedildi ve son nefesini de hapiste iken verdi. **Hayzuran** mezarlığına defnedildi.

[33] **Ebû İsmail, Hammâd b. Ebî Süleyman (Müslim) b. Yezîd el-Eş'arî el-İsfahanî el-Kûfî:** ö. 120/738. Tâbiûn âlimlerindendir. Enes b. Malik, İbrahim en-Nehaî ve Saîd b. Cübeyr'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Ebû Hanîfe, Şu'be ve Süfyan es-Sevrî rivâyet etti. İbrahim en-Nehaî'nin en yakın talebesi idi. Aslen İsfahanlıdır, hatta İsfahan melikinin oğlu olduğu rivâyet edilir. Ebû Musa'l-Eş'arî'nin İsfrahan'ı fethi sırasında, 20/641 yılında esir düştü ve onun huzurunda İslâm'ı kabul etti, hatta Eş'arî nisbesi kendisine bu yüzden verildi. Sonra Hz. Ömer'e götürüldü. Bilâhare **Kûfe**'ye yerleşti ve **Kûfe**'nin en büyük âlimleri arasına girdi. Özellikle fıkıh alanındaki uzmanlığı ile ünlüdür. Hadîs ilminde ise durumu tartışmalıdır. Bazı hadîsçiler onu sika, bazıları da zayıf görür. Rivâyetleri Buharî hariç kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[34] **Ebû Abdullah, Muhammed b. el-Hasan b. Ferkad eş-Şeybânî el-Kûfî:** 132-189/749-805. Hanefî mezhebinin ünlü imamıdır, İmam Muhammed diye meşhurdur, Ebû Hanîfe'nin talebesidir. Aslen Şamlıdır, **Vasıt**'ta dünyaya geldi, **Kûfe**'de yetişti. Mis'ar b. Kidâm, İmam Mâlik ve Süfyan es-Sevrî'den rivâyetleri vardır. Kendisinden İmam Şâfiî ve Kasım b. Selâm rivâyet etti. **Bağdat**'ta oturdu, Halife Reşîd onu kadılık makamına getirdi. Sonra **Horasan**'a gitti ve **Rey**'de vefat etti.

Bazıları buna tâbiînin mürselini de ilave ederler. Çünkü tâbiîler de sahabîlerden rivâyet etmektedir.

Bazıları ise bunu, İbnu'l-Müseyyeb gibi sadece büyük tâbiîlere tahsis ederler. Bu sözün eş-Şâfiî'ye ait olduğu ve onun, sadece İbnu'l-Müseyyeb'in mürsellerini kabul ettiği rivâyet edilir. Onun bütün mürsellerinin müsned olduklarını görmesi, Şâfiî'nin lehinde bir hüccettir.

Mürselin reddi konusunda uygun olan ölçü şudur:

Sahâbe ve tabiîlerin, sadece sahâbeden rivâyette bulunduğu, kendi sarih ifâdeleri veya adeti ile bilinirse, onun mürseli kabul edilir. Eğer bu hali bilinmezse kabul edilmez. Zira sahâbeden gayrı birinden, Hz. Peygamber'le sohbeti olmayan bir bedevîden de rivâyet etmiş olabilirler.

6- MEVKÛF

Bu da birkaç kısımdır:

a- Sahâbede kalan mevkûf: İlim ehline, bunun ancak çok azı meçhûldür.

Mevkûf'un bu nev'i; bir hadîsin sahabîye isnâd edilerek rivâyetidir. Söz sahâbeye gelince; *"O şöyle şöyle diyordu, şöyle yapıyordu veya şunu emrediyordu..."* vb. ifâdeler kullanılır.

b- Hadîsin, sahâbeden önceki râvîlerinden birinde kalmasıdır.

Meselâ râvîlerden biri; *"İbn Mes'ud şöyle dedi..."* der. Halbuki onu ne görmüş, ne de onun devrine yetişmiştir. Lafız her ne kadar İbn Mes'ud'a ait ise de, söz, o râvîde kalmaktadır.

Bu, mürselin çeşitlerinden ve munkatı'ın da iki kısmından biridir.

c- Hadîsin râvîlerinden herhangi birisinde kalmasıdır. O, aslında müsneddir, ama râvî kısa kesip ref' etmemiştir. Bu da mu'dal'ın iki kısmından birini teşkil eder.

d- Müsned olmadığı halde, lafzı müsned olduğu zannını veren rivâyettir. Meselâ, el-Muğîre b. Şu'be[35] şöyle der:

"Rasûlullah'ın (as.) ashâbı, tırnaklarıyla O'nun kapısını çalıyorlardı."

Burada Rasûlullah'ın (as.) zikredilmesi sebebiyle rivâyetin müsned olduğu zannedilebilir, halbuki durum öyle değildir. Hadîs mevkûftur; sahâbede kalmaktadır. O, akranı olan bir sahâbeden fiil olarak hikâye etmekte, onlardan hiçbiri de rivâyeti isnâd etmemektedir.

---

[35] **Ebû Abdullah el-Muğîre b. Şu'be es-Sakafî:** ö. 50/670. Câhiliyet döneminde **"Arap dâhisi"** diye bilinen meşhur şahsiyetlerdendir. **Hendek** savaşından sonra İslâm'a girmiş, **Hudeybiye** ve müteâkıp savaşlarda bulunmuştur. **Rıdvan** bîatına da katıldı. Meşhur komutanlardandır. **Azerbaycan** ve **Hemedan** fâtihidir. **Yermük**'te gözünü kaybetti. Hz. Ömer, onu **Basra** vâliliğine getirmiş, sonra **Kûfe**'ye vâli yapmıştı. Çok akıllı ve dirâyetli olması sebebiyle **"Muğîretu'r-Re'y"** lakabını almıştı. **Basra**'da Divan teşkilatını ilk defa o kurdu. Kendisinden 136 hadîs rivâyet edilmiştir, **Sahîhayn**'da 12 hadîsi bulunmaktadır. **Kûfe**'de vefat etti.

7- MÜTEVÂTİR-ÂHÂD

Bize kadar ulaşan hadîsler, şu iki yoldan biriyle gelmektedir: Ya tevâtür yoluyla, yahut da âhâd rivâyet tarîkıyla. Bu iki rivâyet tarıkından her birinin hükümleri ve izaha muhtaç yönleri vardır. Bu mukaddimenin o izahtan da hâli olmaması gerekir.

a- Mütevâtir

Haberlere taalluk eden bir hükümdür.

Haber; doğru veya yalan, veyahut da başka bir ifâdeyle doğrulamaya veya yalanlamaya müsait olan herşeydir. Bu, insanların; "**kendisine doğru veya yalanın dahil olduğu şeydir**" şeklindeki sözlerinden daha uygun bir tanımdır. Çünkü Yüce Allah'ın kelamına yalanın karışması mümkün olmadığı gibi, muhalden bahseden haberlerin de doğru olması mümkün değildir.

Tevâtür, ilim ifâde eder, bu açıktır. Küçük bir azınlığın zayıf bir kavli hariç, bu konuda ihtilaf da yoktur. Tevatürün dört şartı vardır:

ı- Zanla değil, kesin bilgi ile haber vermesi lazımdır. Bir belde ahâlisi, bir kuştan bahsederler ve onun güvercin olduğunu zannettiklerini söylerlerse, veya bir şahıstan bahsedip onun Zeyd olduğunu zannettiklerini söylerlerse, bu sözle bizde, onun güvercin veya Zeyd olduğu konusunda bir ilim hâsıl olmaz.

ıı- Bilginin, zarûrî ve duyulara dayalı olması gerekir. Bize âlemin hudûsundan veya Peygamberlerin doğruluğundan haber verseler, bununla bizim için ilim hâsıl olmaz.

ııı- Bütün bu sıfatlarda ve râvî sayısının kemâli konusunda haberin her iki tarafı ile vasıtalarının müsavi olması gerekir.

Halef, seleften naklettiği zaman, aradan asırlar geçer ve her asırda gerekli şartlar yerine gelmezse, onların doğruluklarına ilmî kanâat hâsıl olmaz. Zira her asırda yaşayan insanların haberleri müstakildir ve birtakım şartların bulunması gerekir.

Bundan dolayıdır ki, meselâ; Yahudilerin sayı itibariyle çok olmalarına rağmen Hz. Musa'nın şeriatını yürürlükten kaldıran herkesin tekzib edileceğine dair O'ndan naklettikleri söz konusunda, onların doğru oldukları hakkında bizde ilim hâsıl olmaz. Keza Şia'nın, Hz. Ali'nin imâmetine dair naklettikleri nasslarla, Bekrî'lerin Hz. Ebu Bekir'in imâmetine dair naklettikleri nasslar da ilim ifâde etmez. Çünkü bunlar, önceleri tek kişi tarafından ortaya atılıp yaygınlaşan haberlerdir. Sonra gerek kendi asırlarında, gerekse müteâkip asırlarda onu nakledenlerin sayısı çoğalmıştır. Bundan dolayı bu iddiaların tasdiki gerekmez. Ama Hz. Musa'nın varlığı, peygamber olarak ortaya çıkması, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ali'nin varlığı ve imâmete getirilmeleri böyle değildir.

İşte haberin her iki tarafı ve vasıtaları bu şekilde olursa, bizim için şüphe edemeyeceğimiz ölçüde zaruri ilim meydana gelmiş olur. Ama onların Hz. Musa'dan, Hz. Ebu Bekir'den ve Hz. Ali'den naklettikleri şeyler konusunda şüphe edebiliyoruz.

ıv- **Dördüncü şart, sayıdır:** Haberi veren muhaddislerin sayısı eksik olursa, ilim ifâde etmez; kâmil olursa ilim ifâde eder; zâid olursa, bir kısmı ile ilim ifâde eder, ziyadesi de fazlalık olarak kalır.

İlim ifâde eden kâmilin asgari sayısı, bizce malum değildir. Biz, kâmil sayı ile ilmin husulüne istidlal etmeyi değil, zarurî bilginin meydana gelmesi ile kâmil olan sayıyı beyan ediyoruz.

Sonra ilim ifâde eden miktar, her olayda ve her şahıs hakkında ilim ifâde etmelidir. Ne zaman ki istenen miktar bulunur, her hâdisede ve herkes için ilim ifâde etmelidir. Haber, her türlü karineden tecerrüd ettiğinde durum budur.

Ama haberin karinelerle beraber bulunması durumunda ise ihtilaf edilmiştir. Bazıları, böyle haberin önemi yoktur derken, bazıları da değer ifâde edeceğini söylerler. Çünkü beş veya altı kişi bize bir adamın öldüğünü haber verseler, bu haber onların doğruluğu konusunda bir ilim hâsıl etmez. Ama buna, öldüğü söylenen kişinin babasının olgun, makam ve mevki sahibi olup, mûtad haline ancak bir zaruretten dolayı muhalefet eden biri

olmasına rağmen başaçık, yalınayak, üstü başı parçalanmış, hali perişan, dövünür bir vaziyette görünmesi de eklenince, işte o zaman bunun, onların sözlerine ilave edilen bir karîne ve haberin değeri konusunda eksik olan sayının yerine kaim olması câiz olur.

İşte bu da göstermektedir ki, haberin mütevâtir olabilmesi için, onu rivâyet edenlerin miktarı, olaylara ve şahıslara göre değişik olabilir. Nice insan vardır ki, bazı olayları hemen tasdike mütemayil bir ahlakî yapıya sahiptir. Bu, karîne yerine geçer, o karîne de haberi veren bazı insanların haberi yerine kaim olur.

Ancak karîneler bulunmazsa, ilm-i zarurînin meydana gelebilmesi için en az ne kadar râvînin gerekli olduğu, sadece Allah'a malumdur, bize değil. Bizim onu bilmeye imkânımız yoktur. Çünkü haberin tevâtüren gelmesi halinde, meselâ; **Mekke**'nin ve İmam eş-Şâfiî'nin varlığı haberinin tevâtüren naklinin, bizde ne zaman ilim ifâde ettiğini bile bilemiyoruz; belki yüz, belki ikiyüz kişinin rivâyetinden sonra... Bu, tecrübesi güç birşeydir. Şayet kendimizi buna zorlayacak olsak, bunun yolu şöyle olmalıdır:

Önce kendimizi kontrol etmeliyiz. Meselâ; sokakta bir adamın öldürüldüğünü gören insanlar, olay mahallinden ayrılıp bizim yanımıza gelerek vakayı haber verdikleri zaman, ilk konuşanın sözü bir şüphe uyandırır, ikinci ve üçüncüsü ise onu te'yid eder. İnanılması zarurî bir haber haline gelinceye kadar aynı haberi getiren her insanın sözü, bu teyidi artırır. Artık bizim ondan şüphe etmemiz mümkün olmaz. Şayet zarurî ilmin hâsıl olduğu anı tespit mümkün olsa ve haber verenlerin sayısı ve hesabı ezberlense, mütevâtire vukuf da mümkün olur. Lakin o anı tespit de zordur. Çünkü gelen haberler tedricî bir şekilde kendisine inanma duygusunu artırıyor. Tıpkı sabah aydınlığının, kemal noktasına varıncaya kadar yavaş yavaş artması gibi. İşte bu yüzdendir ki o, bir şüphe örtüsü altında, idrâki de beşer takatinin üstündedir.

Bazılarının tevâtür için gerekli olan miktarı kırk kişi olarak kabul etmeleri, cumanın sıhhati için gerekli olan sayıyı dikkate almalarına; bazılarının yetmiş olarak benimsemeleri; *"Musa,*

mîkatımız için kavminden yetmiş kişi seçti"[1] âyetini dikkate almalarına; ve bazılarının da 310 küsür kişi olarak benimsemeleri ise, **Bedir** harbinde müslümanların sayısını dikkate almalarına dayanır.

Bütün bunlar, geçersiz kanâatlerdir, gayeye uygun değildir, bu konuya delil de olamaz.

Kadı Ebû Bekr el-Bâkıllânî[2], şöyle der:

"Dört kişi, istenen kâmil sayıdan azdır. Çünkü o, zann-ı galip hâsıl olan şer'î bir beyyinedir. Zarurî bilgi istenen şeylerde zan aranmaz. Beş kişi ile de yetinilemez."

Öyleyse sayıyı tayin etmemiz mümkün değildir. Fakat biz, ilm-i zarurî ile, Allah katında kâmil olan sayının, haber vermede mutlaka tevâfuk edeceklerine istidlâl ederiz. Bazıları, haberin tevâtür olabilmesi için gerekli olan râvî sayısı konusunda bir takım fasid şartlar ileri sürdüler.

Bunlardan bazıları şunlardır:

a) Râvîler sayılamayacak ve bir beldeye sığmayacak kadar çok olmalıdır.

b) Nesebleri değişik olup, aynı soydan olmamaları, aynı yerde oturmamaları ve aynı meslekten olmamaları gerekir.

c) Mü'minlerin evliyası olmaları gerekir.

d) Silah zoruyla haber vermeye zorlanmamaları gerekir.

---

[1] A'raf, 155.

[2] **Ebû Bekr, Muhammed b. et-Tayyib b. Muhammed el-Bâkıllânî el-Basrî:** 330-403/941-1013. Aslen Basralıdır, ama daha çok Bağdat'ta oturdu. Elçi sıfatıyla **İstanbul**'a gitmiş, **Ukberâ** ve **Bağdat**'ta kadılık yapmıştır. Ebû Bekir el-Katîî ve Dârekutnî'den hadîs öğrendi. Kendisinden kadı Ebû Cafer Muhammed b. Ahmed es-Simnânî ve Ebû Zer el-Herevî rivâyet etti. Mâlikî fukahasındandır. Usûl imamıdır. Daha çok kelam dalındaki büyük şöhretiyle tanınır. Ama tafsir, hadîs, fıkıh, usûl-u fıkıh, edebiyat ve belâğat ilminde de söz sahibidir. Pek çok eseri vardır. Bunlardan en önemlileri kabul edilen *el-İnsâf, et-Temhîd* ve ***İ'câzu'l-Kur'ân*** adlı eserleri matbudur. **Bağdat**'ta vefat etti.

e) Haber verenler arasında masum imamın bulunması gerekir. Bu şartı **Rafizîler** ileri sürer.

b- Âhâd Haberler

Haber-i vâhid; ilim ifâde eden tevâtür derecesine ulaşmayan haberdir. Meselâ; bir cemâatin beş veya altı kişiden rivâyetleri haber-i vahiddir

İmamu'l-Haremeyn şöyle der:

"Haber-i vâhidle tek kişinin rivâyet ettiği haber murad edilmez. Fakat ne ıztırar, ne de istidlâl yoluyla kesin doğru veya yalan olduğuna hüccet bulunmayan, câiz ve mümkün olan her haber, haber-i vâhiddir. Onu ister tek kişi nakletsin, ister belli bir topluluk, farketmez."

Ve ilâve eder:

"Bazen tek kişinin verdiği haberin kesin olarak doğru olduğu bilinebilir. Meselâ; Hz. Peygamber'in gâipten haber vermesi gibi. Bu tür haberler haber-i vâhid sayılmaz."

Haber-i vâhid ilim ifâde etmez, fakat biz onunla ibâdet yaparız.

Muhaddislerden rivâyet edilen; "**Haber-i vâhid, ilim ifâde etmez**" sözü ile, amelin vücûbuna dair ilim ifâde etmeyeceğini kasdetmiş olmaları, yahut zannı ilim diye isimlendirmiş olmaları muhtemeldir. Bundan dolayıdır ki, bazıları, haber-i vâhid zâhir ilim sağlar demişlerdir. Ama ilmin zâhiri ve bâtını yoktur, bu ancak zanna mahsustur.

Bazıları ise haber-i vâhidle tabbüdün cevâzını, işitme yoluyla vukûu bir tarafa, aklen reddetmişlerdir. Bu muteber bir görüş değildir.

Bazıları da aklın, haber-i vâhidle amelin vücûbuna delâlet ettiğini söylemişlerdir. Bu da doğru değildir.

Doğru olan seleften; sahâbe, tabiûn, fıkıh ve kelâm imamlarının çoğunluğunun görüşüdür:

Haber-i vâhidle taabbüd, aklen imkânsız olmadığı gibi vâcib de değildir. Haber-i vâhidle taabbüd vâkidir, delili de; sahâbenin haber-i vâhidi kabul etmesi, sayılamayacak kadar pek çok konuda onunla amel etmesi ve Rasûlullah'ın (as.) da elçilerini, kadılarını, emirlerini ve tahsildarlarını tek başlarına oldukları halde çeşitli yerlere göndermesidir. Halkın müftîye tâbi olması ve onu tasdikle memur olduğuna dair olan ümmetin icmâı da bunun başka bir delilidir. Üstelik müftî, zanla da haber verebilir. Şüpheden uzak olarak semâ' yoluyla verilen haber, şüphesiz tasdike daha lâyıktır.

II- CERH VE TA'DÎL

1- İZAHI VE HÜKÜMLERİ

Cerh; bir râvîye ve şâhide izâfe edilince, onun sözüne itibar edilmemesini gerektiren, onun sözüyle amel etmeyi iptal eden bir vasıftır.

Ta'dîl ise; bir râvî ve şâhidin sözüne itibar edilip kabul edilmesini gerektiren bir vasıftır.

Cerh ve tezkiyede, bu işi yapacak olan imamların belli bir sayıya ulaşmasının şart olup olmadığı ihtilaflıdır. Bazıları rivâyette herhangi bir sayıyı şart koşmazken, şahitlikte şart koşar. Bazıları ise her ikisinde de şart koşar. Diğer bazıları da, hiç birinde şart koşmaz. Doğru olan ilk görüştür. Çünkü rivâyet tek kişiyle de sabit olur, öyleyse tek kişinin cerh ve tezkiyesi de evleviyetle câizdir.

Ta'dîl sebeplerini belirtmek gerekli olmamakla birlikte, cerh sebebini belirtmek gereklidir. Çünkü bu konuda farklı görüşler vardır; bazen birinin cerh edici bulmadığı bir şeyle diğeri cerh etmiş olabilir.

Adâlete gelince; onun, söylenmesi gereken sadece tek bir sebebi yoktur, pek çok sebebi vardır.

Bazıları mutlak cerhin sikaya zarar vereceğini, mutlak ta'dîlle de sika olunamayacağını, zira insanların zahire göre hükmettiklerini, binâenaleyh sebebinin mutlaka açıklanması gerektiğini söylerler.

Ancak bazı âlimler cerhin de, ta'dîlin de sebebinin açıklanmasına gerek olmadığı görüşündedirler. Çünkü derler, eğer bu işi yapan ehil olmasaydı, zaten cerh ve tezkiyeye selahiyetli olmazdı. İşin ehli olduğuna göre sebebini sormanın anlamı nedir ?

Burada doğru olan şudur:

Tezkiyeyi yapan kişinin durumuna göre, mesele değişir. Bu işi yapan kişi, eğer basiretine ve zabtına güvenilen biri ise, sebebini zikretmese de mutlak tezkiyesi ile iktifâ edilir. Ancak şahsın âdil olduğu bilindiği halde, adâletin şartlarına vakıf olduğu bilinmeyen biriyse, kendisine başvurulur ve sebebini açıklaması istenir.

Bir kişide cerh ve ta'dîl birleşirse, cerh takdim edilir.[1] Zira cârihin, ta'dîl edenin muttali olamadığı ve onda bulunmadığını da söylemediği bir durumuna vakıf olmuştur. Eğer muaddil, o vasfın onda bulunmadığını iddia ederse, o zaman tezkiye edenin adâleti bâtıl olur. Çünkü o vasfın onda bulunmadığı iddiası, ancak onun cerhini reddetmesi ile bilinir.

Meselâ; cerh eden; *"o bir adam öldürdü"*, tadîl eden de; *"ben daha sonra öldürüldüğü söylenen o adamı gördüm"* derse, işte o zaman tearuz meydana gelir.

Bazıları; *"ta'dîl edenlerin sayısı fazlaysa ta'dîl cerhe takdim edilir"* der. Bu görüş zayıftır. Zira cerhin takdim sebebi, cârihin ziyade bir vasfa muttali olmasıdır. Ta'dîl edenlerin çokluğu bu vasfın yokluğunu göstermez.

Tezkiye; ya sözle, ya ondan rivâyet etmekle, veya onun rivâyetiyle amel etmekle, veyahut da onun şahitliği ile hükmetmekle olur.

Bunların en üstünü açık sözle yapılanıdır. Onun kâmil şekli, muaddilin; *"o, âdildir; zira onu şöyle şöyle tanırım"* demesidir. Adâletin şartlarına tam vakıf ise, ta'dîl sebebini zikretmese de olur.

Tezkiye edenin, bir râvîden rivâyette bulunmasının, onun için ta'dîl sayılması konusu da ihtilaflıdır. Doğru olanı şudur:

Kimin, sadece âdil olandan rivâyette bulunduğuna dair açık beyanı veya bu husustaki prensibi bilinirse, rivâyet ta'dîl sayılır, aksi

---

[1] Bu ilkeyi mutlak olarak benimsemek doğru olmayabilir. Çünkü itikadî, siyasî veya mezhebî bir görüş farklılığı veya aralarındaki kişisel bir rekabet, insanları bazen birbirlerini cerh etmeye sevk edebilir. Tamamen husûmetten kaynaklanan böyle bir cerhe hiçbir şekilde itibar edilmez.

halde sayılmaz. Çünkü birçoklarının âdeti, dinledikleri herkesten rivâyette bulunmaktır; ama onları medh-u senâ etmeleri teklif edilse susarlar.

Rivâyet edilen haberle amel etmek ise; şayet bu amelin ihtiyata veya başka bir delille amel etmeye hamli mümkün ise ve o delil de bu habere uygun düşüyorsa, bu amel, o kişi için ta'dîl sayılmaz. Kendisinin o haberle amel ettiği yakînen bilinirse ta'dîl sayılır. Çünkü o, âdil olmayanın haberi ile amel edecek olsa, fâsık olur ve kendi adâleti de yok olur.[2]

Bir kimsenin şâhitliğiyle hükmetmek, onun sözle tezkiyesinden daha kuvvetlidir. Birinin şahitliği ile ve haberiyle amel etmemek ise cerh değildir. Çünkü âdilin şahitliği ve rivâyeti ile amel etmemek, bazen cerhten gayrı sebeplere bağlı olabilir.

2- CERHİN CEVÂZI ve VUKÛU

Bu konunun öneminden haberdar olmayan bazı kişiler, hadîsçilerin, şahıslar hakkında söz etmelerini ayıplar, hoş karşılamazlar. Çünkü onlar, bunun gayesini anlayamıyor, maksadını idrak edemiyorlar.

Hadîsçileri, ricale dair konuşmaya, bazılarını ta'dîl, bazılarını da cerh etmeye, ancak dinî konulardaki ihtiyatları, dinin kanun ve prensiplerini koruma arzuları, dinin esası ve İslâm'ın temeli olan bu en büyük kaynaktaki hata ve galatı birbirinden ayırma istekleri sebep olmuştur. Zannedilmesin ki onlar, insanlara iftira, gıybet ediyorlar ve onları küçük düşürme gayretindeler. Onlar ancak zayıf olan kişinin zayıflığını beyan ettiler, böylece rivâyetinden sakınılması gereken insanların bilinmesini istediler. Bunu da dinî konulardaki tedbir, dikkat ve Allah korkusu duygusuyla yaptılar. Çünkü dinde şahitlik

---

[2] **İbn Salâh** ve **Nevevî** gibi bazı muhaddislere göre; bir hadîsle amel etmek o hadîsin sıhhatine delâlet etmediği gibi râvîsinin sika sayılmasına da delâlet etmez. O hadîsle amel etmeyi terk etmek de ne hadîsin ve ne de râvîsinin zayıflığına delâlet eder.

ve bu şahitlikte tedbirli davranmak, haklarda ve mallar konusunda şahitlikten daha önemlidir. Bundan dolayı kendilerini, bu konuda söz etmeye, insanların ahvâlini beyan etmeye mecbur hissettiler. Bu da, faydası büyük ve dinin usûlüne râci önemli işlerden biridir.

İbn Sîrîn şöyle dedi:

"İlk zamanlarda insanlar, isnâd sormuyorlardı. Fitneler ortaya çıkınca, sünnet ehlinin hadîsini almak ve bid'atçıların hadîsini terk etmek düşüncesiyle isnâd istemeye başladılar. Çünkü onlar hıfz ve itkan ehli idiler. Sâlih de olsa nice insan vardır ki, şehâdeti îfâ ve muhafaza edemez."

Âlimler, hadîste yalancılıkla müttehem olan yahut çok hata yapan gafil kimselerden rivâyetle meşgul olunmamasını tercih etmişlerdir.

Bazı hadîsçiler, bir kısım büyük âlimler hakkında da laf ettiler, onları hıfz yönünden zayıf saydılar. Başkaları ise aynı kişileri, rivâyet ettikleri bazı şeylerde vehme düşseler dahi, büyüklükleri ve doğru sözlü oldukları için sika kabul ettiler.

Görmüyor musun, el-Hasan el-Basrî ve Tâvus[3], Ma'bed el-Cühenî[4] hakkında laf ettiler!.. Saîd b. Cübeyr[5], Talk b. Habîb[6]

---

[3] **Ebû Abdurrahman, Tâvus b. Keysân el-Havlânî el-Himyerî el-Hemdânî el-Yemanî:** ö. 106/724. Yemenli büyük tâbiîlerdendir; elli sahabîyi gördüğünü söyler. İbn Abbas, İbn Ömer ve Ebû Hureyre'den rivâyette bulunmuştur. Kendisinden Zührî, Vehb b. Münebbih ve Süleyman et-Teymî rivâyet etti. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi. Sika olduğunda ittifak vardır. Sağlam bir hâfızaya sahipti. Fakîh, âbid, zâhid, duası makbul, sâlih ve fâzıl biriydi. 40 defa hac yapmştı. Döneminde Yemenlilerin en büyük âlimi sayılırdı. Hadîsi kelime kelime rivâyet ederdi. **Mekke**'de vefat etti.

[4] **Ma'bed el-Cühenî el-Basrî:** ö. 80/699 ds. Basralı tâbiîlerindendir. İbn Abbas ve İbn Ömer'den rivâyeti vardır. Kendisinden Hasan el-Basrî ve Katâde rivâyet eder. **Basra**'da kadere dair söz edenlerin ilkidir. Bu yönüyle Hasan-ı Basrî, onu **"dâll ve mudıll"** diye vasfeder. **Dârekutnî**, onun için, **"hadîsi sâlih, ancak mezhebi kötüdür"** der. İbn Maîn ve el-Iclî, onu sika kabul ederlerken, Ebû Zur'a er-Râzî zayıf görür. Haccac tarafından katledilmiştir. Rivâyeti **İbn Mâce**'de tahric edilmiştir.

[5] **Ebû Abdullah, Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî el-Vâlibî el-Kûfî:** ö. 95/714. Kûfelidir. Tâbiîlerin önde gelenlerindendir. Haccac b. Yusuf tarafından zulmen şehid edilmiştir. Müfessirdir, kırâat âlimidir. Kur'an'ı İbn Abbas'dan almıştı. Mutlak olarak tâbiîlerin en âlimi kabul edilirdi. İbn Abbas, o varken kendisinden fetva istenmesini

hakkında; İbrahim en-Nehaî ve Âmir eş-Şa'bî de el-Hâris el-A'ver[7] hakkında laf ettiler.

Kezâ Eyyûb es-Sahtiyânî, Abdullah b. Avn[8], Süleyman et-Teymî[9], Şu'be b. el-Haccâc, Süfyan es-Sevrî[10], Malik b. Enes, el-Evzâî[11],

---

menetmişti. Son derece saygın, âbid ve zâhid biriydi. Abdulah b. Mes'ûd, Ebû Hureyre ve Enes b. Malik'ten rivâyetleri vardır. Kendisinden Amr b. Dînâr ve Eyyub Sahtiyânî rivâyet etti. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi.

[6] **Talk b. Habîb el-Anezî el-Basrî**: ö. 90/709 ds. Basralı tâbiîlerdendir. Abdullah b. Zübeyr, Cabir b. Abdullah ve Abdullah b. Abbas'tan rivâyetleri vardır. Kendisinden A'meş ve Mansur gibi büyük muhaddisler rivâyet etmiştir. Zühdü ve ibadetine düşkünlüğü ile tanınır. Büyük zâhidlerden ve güvenilir râvîlerdendi. Sika olmakla birlikte Mürcie'den olmakla itham edilmişti.

[7] **Ebû Züheyr, el-Hâris b. Abdullah el-Hemdânî el-Hârifî el-Kûfî el-A'ver**: ö. 65/684. Kûfeli tâbiîlerdendir. Hâris el-A'ver diye meşhurdur. Hz. Ali'nin taraftarlarındandı ve ondan dört hadîs dinlemişti. Abdullah b. Mes'ûd ve Zeyd b. Sâbit'ten de rivâyetleri vardır. Kendisinden Şa'bî, Atâ b. Ebî Rebâh ve Ebû İshak es-Sebîî rivâyet etti. Güvenilirliği tartışmalı râvîlerdendir. Şa'bî ve Ali b. el-Medînî onun için "***kezzâb***" derler. Ebû Zur'a; "**hadîsi delil olarak kullanılamaz**" der. Ebû Hâtim ve Nesaî de kavi olmadığını söylerken, İbn Maîn "**sika**" der. İbn Hibbân ise onun gulât-ı Şîa'dan olduğunu söyler. Hadîsleri *Sünen*'lerde tahric edilmiştir.

[8] **Ebû Avn, Abdullah b. Avn b. Ertabân el-Müzenî el-Basrî:** ö. 151/768. Basralı tâbiîlerdendir. Enes b. Mâlik'i görmüştü. Hasan el-Basrî, Muhammed b. Sîrîn ve Şa'bî'den rivâyette bulunur. Kendisinden Hammâd b. Zeyd, İbn Uleyye ve Süfyan Sevrî rivâyet eder. Hafız muhaddislerdendir. Sikadır. Fakih, âbid ve zâhiddi. Gün aşırı oruç tutardı. Hişâm b. Hassân; **"gözlerim İbn avn gibisini görmemiştir"** der. **Irak**'ta sünneti en iyi bilenlerdendi. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[9] **Ebû'l-Mu'temir, Süleyman b. Tarhan et-Teymî el-Basrî**: ö. 143/760. Basralı tâbiîlerdendir. Enes b. Mâlik'in talebesidir. İlimde ve amelde devrinin önde gelenlerindendi. Kendisinde Şu'be ve İbn Mübarek rivâyet etti. Sika, âbid ve zâhid biriydi. Kırk yıl boyunca yatsı abdesti ile sabah namazını kıldığı rivâyet edilir. **Basra**'da vefat etti. Hadîsi kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[10] **Ebû Abdullah, Süfyan b. Saîd b. Mesrûk b. Habîb b. Râfi' b. Abdullah es-Sevrî el-Kûfî:** 97-161/716-778. Aslen **Merv**'lidir. **Kûfe**'de doğup yetişmiştir. Tahsil için uzun seyahatler yapmıştır. **Kûfe**'nin en büyük âlimlerinden ve hafız muhaddislerdendir. Aynı zamanda müfessir, kârî, fakîh ve müctehid idi. Her bakımdan huccet kabul edilirdi, hadîste emîru'l-mü'minîn idi. İlk musannıflardan, Garîbu'l-hadîs'e dair ilk konuşanlardandı. Âbid ve zâhid bir şahsiyetti. Devrinde bütün **Irak**'ta hadîsi ondan daha iyi hıfzeden biri yoktu. 30,000 hadîs müzakere ederdi. Helâl ve haramı, isnâdı ve esmâu'r-ricâli iyi bilirdi. İlimde deniz gibi olduğu söylenirdi. Abdullah b.

Abdurrahman b. Mehdî[12], Yahya b. Saîd el-Kattân[13], Vekî' b. el-Cerrâh[14], Abdullah b. el-Mübarek[15] vdğ. hadîs ve fıkıh imamları,

---

Mübârek; **"yeryüzünde ondan âlim birini bilmiyorum"** der. Birçokları onu, Mâlik ve A'meş'ten de üstün görür. Ancak Mâlik'in ricâldeki titizliği onda yoktu. **Kûfe**'de, hadîsi ilk defa sistematik tasnife o tabi tutmuştur. Çok miktarda hadîs bilmesine rağmen, mânen rivâyette bulunur, bazen de tedlîs yapardı. **Kûfe** isnâd zincirinin en sahîhi ona dayanır. Çok güçlü bir hafızası vardı; **"bir şey ezberleyip de unuttuğum vâki değildir"** derdi. Ali b. el-Medînî onu **Kûfe**'de daha öncekilerin ilmini şahsında toplayan tasnif çağının ana rüknü sayar. Onun, Allah'ın müslümanlara bir lütfu ve ihsanı olduğuna inanılırdı. Süfyân b. Uyeyne; **"o, kendi benzerini kendisi bile görmemiştir"** der. Fıkıh'ta müstakil bir mezhebi de vardır. Hakkında şiîlik ithamı bulunmaktadır. Hicrî 155'de **Kûfe**'den çıkmış, bir müddet **Mekke** ve **Medîne**'de kalmış, Halifenin takibinden kaçarak **Basra**'ya gitmiş, orada İbn Mehdî'nin evinde gizlenmiş ve orada vefat etmiştir. Geceleyin defnedilmiştir. Çeşitli eserler telif etmişti.

11 **Ebû Amr, Abdurrahman b. Amr b. Yuhmid el-Evzâî**: 88-157/707-774. Aslen **Hind** esirlerinden olduğu, ama **Ba'lebek**'te dünyaya geldiği rivâyet edilmiştir. Küçük yaşta yetim kalmış, annesinin elinde fakr-u zaruret içinde bir hayat geçirmiştir. Büyük muhaddis, hafız, fakîh ve kırâat âlimi idi. Meğâzîde imamdı. Son derece fasîhti. Şehir şehir dolaşarak asrının ulemâsından ders almış, sonra **Şam**'a yerleşmiş ve bütün **Suriye** bölgesinin en büyük imamı ve allâmesi olmuştur. Geniş bir hadîs ve fıkıh kültürüne sahipti. Bütün **Suriye** bölgesinde sünneti ve fıkhı ondan iyi bilen kimse yoktu. Mutlak müçtehittir, **Evzâî** mezhebinin kurucusudur. Henüz on üç yaşında iken kendisinden fetvâ sorulmaya başlanmıştı. Hadîsle rey arasında bir fıkhî ekol geliştirmişti. Mezhebi **Suriye, Irak, Hicaz, Mısır, Mağrib** ve **Endülüs**'te yayıldı. İlk musannıflardandır. 70.000 meseleye "***haddesenâ***" ve "***ahberenâ***" lafızları ile cevap verdiği rivâyet edilir. Asla lâhin yapmazdı. Sikadır, her bakımdan huccettir. **Suriye**'nin en sahîh senedi, ona istinâd eder. Cerh ve ta'dîlde de sözüne itibar edilirdi. Güçlü bir hafızaya sahipti Bid'atçılara şiddetle karşı koyardı. Her yerde hakkı söylemekten çekinmezdi. Hem **Emevîler** ve hem de **Abbasîler** tarafından kendisine yapılan kadılık teklifini reddetmişti. Âbid ve zâhid biriydi. İbadete son derece düşkündü. Secdede döktüğü gözyaşları, yaygıları ıslatırdı. Huşûdan gözleri sanki kör olmuştu. Fakirliğine rağmen son derece cömertti. Hayatının sonuna doğru âilesi ile birlikte **Beyrut**'a göçtü, orada murabıt olarak yaşadı ve orada vefat etti. Cenazesinde müslümanlarla birlikte Yahudiler, hıristiyanlar ve kıbtîler de hazır bulundular. Çeşitli eserler telif etmişti.

12 **Ebû Saîd, Abdurrahman b. Mehdî b. Hassân el-Anberî el-Ezdî el-Lü'lüî el-Basrî:** 135-198/752-814. Basralı meşhur muhaddislerdendir. İnci ticareti ile uğraşırdı. İmâm Mâlik, Süfyan es-Sevrî ve Hammâd b. Zeyd'in en gözde talebesidir. Döneminin büyük muhaddislerindendir. Hadîsin her dalında otorite kabul edilirdi. Hadîs alanında büyüleyici bir ilme sahip olduğu rivâyet edilir. Ahmed b. Hanbel, onun

sanki hadîs için yaratıldığını söyler. Hocası Mâlik'in ders halkasında iken dahi ondan hadîs yazılırdı. Cerh ve ta'dîl ulemasındandı. Yalnız sika râvîlerden rivâyet etmeye özellikle dikkat ederdi. **"Doktor deliyi nasıl tanırsa, yalancıları öyle tanıdığını"** söylerdi. Hadîste bütün **Irak** bölgesinin ana rüknü sayılırdı. Fukaha-i seb'anın akvâlini iyi bilirdi. İmâm Şâfiî, *er-Risâle*'sini onun isteği üzerine yazmıştı. Hadîs derslerini **Basra** camiinde akdeder, ezberinden tahdis ederdi. Derslerinde edep, vakar ve heybet hakimdi; asla konuşulmaz, kalem dahi açılamaz, kimse ayağa kalkamazdı. İnsanlar sanki başlarının üzerine kuşlar tünemiş gibi veya sanki namazda imişler gibi büyük bir dikkat ve huşu ile dersi takip ederlerdi. Âbid ve zâhid bir şahsiyette; her iki gecede bir Kur'ân'ı hatmeder, her yıl hacca giderdi. **Basra**'da vefat etti.

13 **Ebû Saîd, Yahya b. Saîd b. Ferrûh et-Temimî el-Basrî el-Kattân:** 120-198/737-813. Basralıdır, pamuk ticaretiyle uğraştığı için **"Kattân"** lakabıyla meşhurdur. Muhaddis ve hâfızdı, kırâat, fıkıh, siyer ve ferâiz âlimi idi. Asrının en büyük imamlarındandı. Şu'be'nin talebesi ve halifesidir. Çok güçlü bir hâfızaya sahipti. Sabah evden çıkar, gündüz dinlediği hadîsleri akşam eve döndüğünde yazardı. Hocası Süfyan Sevrî, onun hâfıza gücüne hayrandı. Kendisini asıl şöhrete ulaştıran, Ricâl alanındaki ihtisasıdır. Ricâli çok iyi bilir ve çok titiz davranırdı. Çok heybetli bir şahsiyete sahipti. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ali b. el-Medînî gibi sahsiyetler, önünde ayakta el bağlayarak hadîs sorarlardı. Nesâî onu, hadîs ilminde Allah'ın yeryüzündeki en güvenilir kulları arasında sayar. Ebû Hanîfe'nin kavli ile fetva verirdi. Hadîsleri ezberinden tahdîs ederdi. Âbid ve zâhiddi. Asla Allah'a bir isyanı görülmediği, her gece Kur'ân hatmi ie meşgul olduğu rivâyet edilir. **Basra**'da vefat etti.

14 **Ebû Süfyan, Vekî' b. el-Cerrâh er-Ruâsî el-Kûfî:** ö. 197/812. Güvenilir muhaddislerdendir. Aslen Nisaburludur, **Kûfe**'de dünyaya gelmiştir. Süfyan es-Sevrî'nin en gözde talebesi ve halifesidir. Muhaddis, müfessir, fakîh ve edîb idi. Devrinde **Irak**'ın en şöhretli âlimlerindendi. Çok kuvvetli bir hâfızaya sahipti Âlimler onun bilgisi ve hâfıza gücü karşısında hayranlıklarını gizleyemezlerdi. Hadîs rivâyet ederken kıbleye döner, hiçbir yere yaslanmadan ve kıpırdamadan dururdu. Şîîliğe meyyâl olduğu, bazen lahin yaptığı rivâyet edilir. Aynı zamanda fakîhtir, **Hanefî** fukahasındandır. Ebû Hanîfe'nin talebesidir. Kendisine teklif edilen **Kûfe** kadılığını reddetmişti. Âbid ve zâhide bir şahsiyetti. **Mekke**'de vefat etti. ***et-Tefsir, es-Sünen, ez-Zühd*** ve ***Kitabu'l-Ma'rife ve't-Tarih*** adlı eserler telif etmişti.

15 **Ebû Abdurrahman, Abdullah b. el-Mübârek b. Vâdıh el-Hanzalî et-Temîmî el-Mervezî:** 118-181/736-797. **Merv**'lidir. Babası **Türk**, annesi **Harzem**'lidir. Hadîs tahsili için uzun seyahatler yapmış, dünyanın yaklaşık dörtte birini dolaşmış; **Horasan, Hicaz, Suriye, Kûfe, Basra, Bağdat, Mısır, Yemen** vb. yerleri gezmiş, babasının, ticaret yapması için verdiği 50,000 dirhemi de bu yolda harcamış, 4,000 şeyhten ilim aldığı halde ancak bin tanesinden rivâyette bulunmuştur. Önceleri zevk, eğlence ve işret dolu bir hayat yaşarken, bilâhare kendisini ilme ve zühde vermiştir. Muhaddis,

ricale dair konuşmuşlar ve birçoklarını zayıf görmüşlerdir. Onlardan sonra gelenler de, tanıtmak gayesiyle ricale dair konuşmaya devam etmişlerdir.

Müslümanlar, dinî hükümlerde ancak hâfız, âkil, sadûk olanla ihticâcın câiz olduğuna nasıl da icmâ ettiler?! Bu durum, kendisinden dinî bir delil ve rivâyet alınan kişinin hâlinin bilinmesi için, bu vasıflara sahip olmayanların cerhinin câiz olduğunu gösterir.

3- MECRÛHÎN TABAKASI

Sahâbenin bütünü âdildir, çünkü Yüce Allah ve Rasûlü onları ta'dîl etmiştir. Adâletlerinden bahsetmeye, onların ihtiyacı yoktur. Halef ve selef âlimlerinin büyük çoğunluğu bu görüştedirler.

---

hafız, müfessir, kârî, fakîh, tarihçi, edîb, şâir, fasîh, nahivci, lügatçı, sofî, âbid ve zâhiddi. Zengin fıkhî kültürünü önce **Ebû Hanîfe**'den almış, onun ölümünden sonra **es-Sevrî** ve **Mâlik**'te tefakkuh etmişti. **el-Evzâî** ve **Ma'mer b. Râşid**'in de en güvenilir talebesidir. Otuz yıl müddetle edebî ilimleri, yirmi yıl da diğer ilimleri tahsil ettiğini söyler. Eyyâm-ı nâsı ve ticâreti bilirdi. Mücâhid ve kahramandı. Ömrü boyunca bir sene cihada, bir sene hacca giderdi. Ömrü cihâd, hac ve ticâret seferleriyle geçmiştir. Gecelerini ibâdetle ihyâ eder, boş sözle uğraşmaz ve herkesle iyi geçinirdi. **İbn Uyeyne; "İbnu'l-Mübârek'in ve sahabînin durumunu tetkik ettim; sahabeyi, Rasûlullah'la (as.) sohbeti hariç, ondan üstün görmedim"** der. **Nesâî** de; **"İbnu'l-Mübârek'in asrında ondan üstün ve bütün övünülecek vasıfları ondan çok şahsında toplayan birini bilmiyoruz"** diye söyler. Çok zengin olmasına mukabil son derece cömertti. Her sene fukaraya 100,000 dirhem tasadduk ederdi. **Horasan** bölgesinin ilk musannıflarındandı. İlimlerin her nev'inde asrının imâmı idi. Hadîs ve ricâl bilgisinde son derece mâhirdi. Hadîste emîru'l-mü'mindi. **Ali b. el-Medînî**, onu, daha öncekilerin de ilmini şahsında toplayan devrini en büyük muhaddislerinden sayar. Çok miktarda ilmî materyal toplamış, **Mâlik**'ten ***el-Muvatta***'ı rivâyet etmişti. **Merv**'de büyük bir evi ve zengin bir kütüphanesi vardı. Hergün insanlar orada toplanıp ilmî müzakereler yaparlardı. Babasının; **"kitaplarını görürsem, yakarım"** tehdidine karşılık; **"ne gam!.. Onlar, benim kalbimde mahfuzdur"** cevabını vermişti. Eserlerinde topladığı hadîslerin sayısı 20,000 civarındadır. Bizanslılarla yapılan bir savaş dönüşü, **Fırat** üzerindeki, **Musul**'a bağlı **Hît** kasabasında hastalanıp vefat etti. 12 eser kaleme aldığı bilinen İbn Mübârek'in, ***el-Müsned, Kitâbu'z-zühd ve'r-rekâik, Kitâbu'l-birr ve's-sıla, Kitâbu'l-cihâd*** ve ***Dîvan*** adlı eserleri matbudur.

Mu'tezilenin çoğunluğu ise; Hz. Aişe, Talha[16], ez-Zübeyr[17] ve Muâviye'nin[18] ve bütün **Irak** ve **Şam** ahâlisinin, hak imam ile, yani Hz. Ali ile savaşmaları sebebiyle fâsık oldukları görüşündedir.

---

[16] **Ebû Muhammed, Talha b. Ubeydullah b. Osman et- Teymî el-Kuraşî el Medenî:** ö. 36/656. Meşhur sahabîlerdendir. Aşere-i mübeşşereden, altı kişilik şûrâ azasından ve İslâm'a ilk girenlerdendir. Kureyşin âlim ve dâhîlerindendi. **Bedir** savaşı sırasında Hz. Peygamber tarafından Kureyşliler hakkında bilgi toplamak için görevlendirilmiş ve bu yüzden ancak savaş bittiğinde orduya katılabilmişti. Buna rağmen kendisinden ganimetten pay verilmişti. Hz. Peygamberle birlikte katıldığı savaşlarda büyük kahramanlıklar göstermiştir. **Uhud**'da Rasûlullah'ı (as.) korumuş, yetmiş beş yara almış, Hz. Peygamber de ona **"Talhatü'l-hayr"** adını vermişti. **Cemel** vak'asında Hz. Ali'nin yanındaydı: Bu savaşta 64 yaşında olduğu halde vefat etti. Kabri, **Basra**'dadır. Hz. Peygamber'den 38 hadîs rivâyet etmiştir. Kendisinden Kays b. Ebî Hâzim ve Ebû Seleme b. Abdurrahman rivâyet etti. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[17] **Ebû Abdullah, Zübeyr b. el-Avvâm b. Huveylid el-Esedî el-Kuraşî:** ö. 36/656. Meşhur sahabîlerdendir. Hz. Peygamber'in halasının oğludur. Aynı zamanda Hz. Hatice'nin kardeşinin oğludur. Hz. Ebû Bekir'in delaletiyle İslâm'a girdi. Amcası tarafından eziyete uğradı. **Habeşistan** ve **Medîne** hicretlerine katıldı. Bedir dahil olmak üzere Hz. Peygamber'in yaptığı bütün savaşlara iştirak etti. Hatta **Bedir** savaşında Cibrîl'in, Zübeyr suretinde geldiği rivâyet edilir. Bütün bu savaşlarda vücudunda kılıç ve mızrak yarası bulunmayan tek bir uzvu bile kalmamıştı. Hz. Peygamber'den sonra yapılan **Yermük** savaşına ve **Mısır** fethine de katıldı. Zübeyr aynı zamanda Allah yolunda ilk defa kılıç çeken kişidir. Henüz 12 yaşında iken Hz. Peygamber'in **Mekke**'de müşrikler tarafından sıkıştırıldığını görünce kılıcını çekmişti. Aşere-i mübeşşeredendir. **"Rasûlullah'ın (as.) havarisi"** olarak marûftur. Hz. Ömer tarafından yeni halifeyi belirlemek için tayin edilen altı kişilik şûra üyelerinden biridir. Hz. Peygamber'den 38 hadîs rivâyet etti. Kendisinden oğlu Abdullah, Ahnef b. Kays ve Meymûn b. Mihrân rivâyet ettiler. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edildi. **Basra**'da Amr b. Cürmüz tarafından tarafından katledildi. Mezarı **Basra**'dadır.

[18] **Ebû Abdurrahman Muâviye b. Ebî Süfyan (Sahr) b. Harb el-Kuraşî el-Emevî:** ö. 60/680. Sahabîdir. Babası Ebû Süfyan, müslümanlara karşı savaşan Mekkeli müşriklerin reisi idi. Kendisi ve babası, **Mekke** fethinde İslâm'a girdiler. Muâviye, Hz. Ömer döneminde başlayan **Şam** valiliğinde yirmi yıl kaldı. Sonra Hz. Hasan'dan hilâfeti devralarak yirmi yıl da Halife olarak görev yaptı. Emevî hanedanının kurucusudur. Son derece zeki, akıllı, müdebbir biriydi. İnsan idaresini iyi bilen bir siyasetçiydi. Hz. Peygamber'den 163 hadîs rivâyet etti. Kendisinden Kays b. Ebî Hâzim, Ebû İdris el-Havlânî ve Saîd b. el-Müseyyeb rivâyet ettiler. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi. **Şam**'da vefat etti. Ölürken; **"keşke adı-sanı bilinmeyen biri**

Kaderiyenin seleflerinden bazıları; Hz. Ali, ez-Zübeyr ve Talha'nın ferden ve hepsinin birden şahitliklerinin reddedilmesi gerektiği, bizzat ve şahsen değilse de içlerinden birinin fâsık olduğu görüşündedirler.

Bazıları da yalnız oldukları zaman her birinin ferden şahitliğinin makbul olduğunu, zira fâsıklığının ferden belirlenmiş olmadığını söyler. Ancak muhalifi ile beraber olduğunda, ikisinden birinin fâsık olduğu bilindiği için şahitliğinin reddedileceğini ileri sürerler.

Bir kısmı ise; Hz. Osman[19] ve katillerinin fıskı konusunda şüphe izhar ederler.

Bütün bunlar selefe karşı sünnete muhalif bir cür'ettir. Zira onların aralarında cereyan eden şeyler, ictihada dayanır. Her müctehid isabet etmiş sayılır, halbuki isabet eden bir tanedir ve sevap kazanır. Hata eden ise mazur sayılır, şahitliği reddedilmez.

Bir kısmı da, bunun bir ictihad meselesi olmadığını ileri sürer. Zira Hz. Osman'ı katledenler ve Haricîler kesinlikle hata etmişlerdir, ancak hatalarının farkında değillerdir, te'vil etmektedirler. Te'vil eden fâsıkın rivâyeti reddedilmez. Bu tespit, âdil olduklarını Kur'ân'ın beyan ettiği sahâbenin adâletini ıskat etmekten daha mutedil bir görüştür.

---

olsaydım ve bu işlerle hiç uğraşmasaydım!" diye hayıflanmış ve Hz. Peygamber'in kendisine hediye ettiği gömlekle defnedilmesini vasiyet etmişti.

[19] **Ebû Amr, Osman b. Affân b. Ebî'l-Âs el-Kuraşî:** ö. 35/656. Râşid halifelerin üçüncüsüdür. Aşere-i mübeşşeredendir. İlk müslümanlardandır. Müslüman olduktan sonra büyük malî fedakârlıklar yapmıştır. Rasûlullah'ın (as.) kızı Rukiyye ile, onun ölümü üzerine de diğer kızı Ümmü Gülsüm ile evlendi. Bu yüzden kendisine "**Zinnûreyn**" lakabı verildi. Kıtlık yılında bin deve ve yetmiş at yükü erzakı karşılıksız dağıtmıştır. **Habeşistan**'a ilk hicret edenlerdendir. Zevcesi Rukiyye'nin vefatı üzerine **Bedir** savaşına katılamadı. Oniki yıllık halifeliği döneminde **Ermeniye, Horasan, Kirman, Sicistan, İfrikıye** ve **Kıbrıs** fethedildi. Ancak siyasî çalkantılar da o dönemde başladı. Birlik parçalandı. Kendisi de evinde kırk gün muhasara altında kaldı. Kurban bayramı sabahı evinde Kur'an okurken şehid edildi. İbn Ömer; **"Osman'ın itham edildiği işleri Ömer yapsaydı, insanlar onu itham edemezlerdi"** der. Kendisinde 146 hadîs rivâyet edilmiştir. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi.

ı- Sahâbenin Tanımı

Bunca sözden sonra, sahâbeyi tarif edecek olursak; bir an dahi olsa Hz. Peygamber'le beraber olan kişidir, dememiz gerekir. Fakat örf; bu ismi Rasûlullah (as.) ile sohbeti çok olan kişiye tahsis etmiştir. Bu çokluğun takdîrî değil, takrîbî bir sınırı vardır.

Şöyle de denilmiştir:

Sahâbe, iki husus kendisinde bulunan insandır. Birini az önce söyledik. Diğeri ise sohbetinin O'ndan hadîs almak ve tâbî olmak gayesini taşımasıdır. Çünkü istifâde ve ittiba gayesi olmaksızın bir âlimle uzun müddet beraber olmak, onun ashâbı zümresine girmeye yetmez.

Sahâbeyi tanımanın iki yolu vardır:

Biri ilim ifâde eder; bu da, onun Hz. Peygamber'le sohbetine dair olan mütevâtir haberdir.

Diğeri de zan ifâde der; o da bir sikanın haberi ve sahîh bir rivâyettir.

İşte sahâbenin adâleti konusunda insanların farklı hükümleri bunlardır.

Sahâbeden sonraki nesil hakkında ise, söz uzun olur. Hiçbir nesil, adâlet ve fısktan hâlî değildir. Adâlet azdır, fıskın sebepleri de çoktur. Daha önce de kaydedildiği üzere rivâyetin veya şahitliğin herhangi bir şartından ârî olan herkes mecrûhtur, sözü kabul edilmez.

ıı- Mecrûhîn Tabakası

Mecrûhîn tabakası ise oldukça fazladır. Biz burada Hâkim'in zikrettiği on tabakayı kaydedeceğiz:

1. Tabaka

Cerh çeşitlerinin en ağırı ve mecrûhîn tabakasının en kötüsü, Rasûlullah'a (as.) yalan isnâd edenler tabakasıdır. Hz. Peygamber; "**bana kasten yalan isnâd eden cehennemdeki yerine hazırlansın**"[20] buyurmuştur.

Bu, en büyük günahlardandır. Birçok insan, çeşitli gaye ve maksatlarla bu günahı işlemiştir. Bunları bir sınıflandırmaya tabi tutacak olursak;

a- Zındıklar

el-Muğîre b. Saîd el-Kûfî[21], Muhammed b. Saîd eş-Şâmî el-Maslub[22] vb. zındıklar tâifesi. Bunlar, insanların kalplerinde şüphe uyandırmak gayesiyle hadîs uydurmuşlar ve onları rivâyet etmişlerdir.

Muhammed b. Saîd, Enes b. Malik tarîkıyla rivâyet ettiği; "**ben, Peygamberlerin sonuncusuyum, benden sonra Peygamber gelmeyecektir**"[23] hadîsine; *"ancak Allah dilerse müstesnâ"* cümlesini ilave etmiş ve bu ilaveyi de ilhad ve zındıklığa davet için yapmıştır.

b- Hevâ Ehli

---

[20] **Buharî**, İlim, 38; **Müslim**, Zühd, 78; **Ebu Davud**, İlim, 4; **Tirmizî**, Fiten, 70.

[21] **Ebû Abdullah, el-Muğîre b. Saîd el-Becelî er-Râfizî el-Kûfî:** ö. 135/752 civarı. Kûfeli zındıklardan ve râfizîlerin önde gelenlerindendir. Hz. Ali'nin ölüleri dirilttiğini iddia ederdi. Muhaddisler onu "**deccâl ve kezzâb**" olarak tavsif ederler. Peygamberlik iddiasına kalkıştığı ve bu yüzden öldürüldüğü rivâyet edilir.

[22] **Ebû Abdurrahman, Muhammed b. Saîd el-Esedî eş-Şâmî el-Maslûb:** Şamlı zındıklardandır. Mekhûl ve Zührî'den rivâyeti vardır. Kendisinden İbn Aclân ve Servî rivâyet etti. Rivâyeti **Tirmizî** ve **İbn Mâce**'de tahric edilmiştir. Yalancı ve hadîs uyduranlaran biri olduğu rivâyet edilir. Zındıklığı sebebiyle idam edildiğinden dolayı el-Maslûb diye meşhurdur.

[23] **Buharî**, Menâkıb, 18; Meğâzî, 78; **Müslim**, İmâret, 44, Fedâil, 22.

Bazıları da kendi zevk ve arzularına, insanları da çekmek gayesiyle hadîs uydurdu. Bunların bir kısmı yaptığı hatayı itiraf ederek tövbe etti. Haricîlerden biri tövbe ettikten sonra şunları söylemiştir:

"Muhakkak ki bu hadîsler dindir; dininizi kimden aldığınıza dikkat edin. Biz eskiden, birşey hoşumuza gittiği zaman, onun için hadîs uydururduk."

Ebu'l-Aynâ[24] da şöyle der:

"Ben ve Câhız[25], **Fedek** hadîsini uydurduk. Sonra onu **Bağdad** meşâyihi arasında yaydık. İbn Şeybe el-Alevî müstesna, Bağdadlılar onu benimsediler. İbn Şeybe; *'bu hadîsin sonu başına benzemiyor'* diyerek kabul etmedi."

Süleyman b. Harb[26] ise şunları söyler:

"Bir şeyhin yanına vardım, baktım ki ağlıyor, kendisine sordum;

"- Niye ağlıyorsun?" Şu cevabı verdi:

---

[24] **Ebu'l-Aynâ, Muhammed b. el-Kasım b. Hallâd el-Yemâmî el-Basrî ed-Darîr:** ö. 283/896. Basralı râvîlerdendir. Ebû'l-Aynâ diye meşhurdur. Aslen Yemâmelidir. **Ahvâz**'da dünyaya geldi, **Basra**'da yetişti. Ma'mer b. el-Müsennâ ve Asmaî'den edebiyat dersleri aldı. Güçlü bir hafızaya sahipti. Son derece fasihti. Hazır cevaplığıyla ünlüydü. Kırk yaşına geldiğinde gözlerini kaybettiği rivâyet edilir. Kendisinden Ahmed b. Muhammed el-Mekkî ve Muhammed b. Yahya es-Sûlî rivâyet etti. Daha çok hikâye ve edebiyatla uğraşmıştır. Hadîsçiliği zayıftır. Dârekutnî onun kavi olmadığını söyler. Hatta Fedek hadîsini uydurduğu, sonra tövbe ettiği rivâyet edilir.

[25] **Ebû Osman, Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Câhız:** ö. 255/869. Basralı kelamcılardan ve mutezile ulemasındandır. Nazzâm'ın talebesidir. Arap edebiyatının en önemli isimlerindendir. 360 civarında eser yazdığı rivâyet edilir. ***Kitabu'l-Hayavân, Fezâilu'l-Etrâk, el-Beyân ve't-Tebyîn, et-Tâc fî ahlâki'l-mulûk*** en önemli eserleridir ve matbudur. **Basra**'da vefat etti.

[26] **Ebû Eyyub, Süleyman b. Harb b. Becîl el-Ezdî el-Vâşihî el-Basrî**: 140-224/757-839. Aslen Basralıdır. **Basra**'nın büyük âlimlerindendir. Muhaddis ve fakîhti. Ricâl'e de vâkıftı. Çok güçlü bir hâfızaya sahipti. Hicrî 214-219 yılları arasında **Mekke**'de kadılık yapmıştır. Hafız muhaddislerdendir. Ondan Buharî ve Ebû Davud rivâyet etmişti. **Ebû Hâtim**; *"o, imamların imamıdır"* der. **Basra**'da vefat etti.

"- Dört yüz hadîs uydurdum ve onları insanların mecmûaları arasına karıştırdım, ne yapacağımı bilemiyorum."

c- Saf ve Câhil Müslümanlar

Bazıları sevap kazanmak düşüncesiyle hadîs uydurdular. Bununla insanları amellerin faziletine çağırdıklarını iddia ettiler. Meselâ; Ebû İsmet Nûh b. Ebî Meryem el-Mervezî[27], Muhammed b. Ukkâşe el-Kirmânî[28], Ahmed b. Abdullah el-Cüveybârî[29] vb. gibi.

Bir gün Ebû İsmet'e ;

"- Sûre sûre Kur'ân'ın faziletlerine dair İkrime[30] ve İbn Abbas tarîkıyla rivâyet ettiğin bu hadîsleri nereden buldun? Üstelik bunlar,

---

[27] **Ebû İsmet, Nûh b. Ebî Meryem (Yezîd) b. Ceûne el-Horasânî el-Mervezî:** ö. 173/789. Mervli mecrûh râvîlerdendir, metrûku'l-hadîstir. Bir müddet Merv'de kadılık yapmıştır. İbn Hibbân'ın verdiği bilgiye göre "**doğrular hariç her şeyi topladığı için kendisine Nûh el-câmi**" denirmiş. İnsanların Kur'ân'dan yüz çevirdiklerini gördüğü için onları teşvik amacıyla Kur'ân'ın faziletine dair hadîsler uydurduğunu itiraf etmişti. Rivâyetlerinin yazılması câiz görülmemiştir.

[28] **Muhammed b. Ukkâşe el-Kirmânî el-Basrî:** Basralı mecrûh râvîlerdendir. Abdurrezzak ve Amr b. Zürâre'den rivâqyeti vardır. Kendisinden Muhammed b. Muhammed et-Temmâr rivâyet etti. Yahya b. Maîn ve Ebû Zur'a onun için "**kezzâb**" derler. Dârekutnî de hadîs uydurduğunu söyler.

[29] **Ahmed b. Abdullah b. Halid eş-Şeybânî el-Cüveybârî:** Heratlıdır. Yalancılığı ile meşhur râvîlerdendir. İbn Hibbân ve İbn Adiy, onun hadîs uydurduğunu kaydederler. Hatta yalancılıkta darb-ı mesel haline gelen biri olduğu rivâyet edilir.

[30] **Ebû Abdulah, İkrime b. Abdullah el-Medenî:** 25-105/645-723 Tâbiîlerdendir. İbn Abbas'ın âzâdlısı ve râvîsidir. Aslen **Kuzey Afrika**'lıdır, Berberîdir. **Mekke**'de oturmuş ve **Hicaz**'ın en büyük fukahası arasında görülmüştür. Müfessir, muhaddis, fakih, siyerci, kadı ve şairdi. Megâzîyi iyi bilirdi. Her konuda çok geniş malûmata sahipti. Bu geniş ilmi ona "**bu ümmetin hibri**" ünvanını kazandırmıştı. İbn Cüreyc ondan yazmayana; "**ilminin üçte birini kaybettin**" derdi. İbn Abbas sağlığında, fetvâ için ona ruhsat vermişti ve o da efendisi evde olduğu halde kendisi kapıda fetvâ verirdi. Özellikle tefsir alanında ünlüydü. Şa'bî; "**Allah'ın kitabını İkrime'den iyi bilen kalmamıştır**" derdi. Ancak hadîste durumu ihtilaflıdır. İbn Ömer, Mâlik, Yahya'l-Ensârî ve İbn Sa'd onu sika görmezler. Buna karşılık İbn Maîn, Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Eyyûb es-Sahtiyânî, İbn Ebî Hayseme ve Amr b. Dînâr onu sika sayarlar. **Hariciye**'ye meyyaldi. Hâriciye'nin kollarından Necediye, Sufriye, ve

İkrime'nin talebeleri tarafından da bilinmiyor" diye sorulunca şu cevabı cerdi:

"- Baktım ki insanlar, Kur'ân'dan yüz çevirip Ebû Hanîfe'nin fıkhı ve Muhammed b. İshak'ın[31] Meğâzîsi ile uğraşıyorlar, ben de sevap kazanmak düşüncesiyle bu hadîsleri uydurdum."

d- Mevki Düşkünleri

Bazıları da devlet başkanlarına yaklaşmak gayesiyle hadîs uydurdular. Meselâ; Gıyâs b. İbrahim[32], Halife Mehdî b. Mansûr'un[33]

İbâdiye'den olduğuna dair çeşitli rivâyetler vardır. Onun hakkında ileri sürülen ithamlar, ilminden ve hıfzından dolayı değil, daha çok **Hariciye**'ye meyyal oluşundan dolayıdır. 200 sahâbeyi idrâk ettiğini ifâde eder. Kendisinden yetmişi tâbiî olmak üzere 300 seçkin âlim rivâyette bulunmuştur. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. **Medîne**'de vefat etti.

31 **Ebû Bekir, Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Mahremî el-Kuraşî el-Medenî**: ö. 151/768. Medîneli tâbiîlerdendir. Tahsil amacıyla uzun seyahatler yapmış, çok yer dolaşmış, bu yüzden hadîsleri değişik şehirlerde yayılmıştır. Hâfız muhaddislerdendir. Siyer ve megâzî allâmesidir. Ensâb, eyyâmu'l-arap ve ahbâr âlimidir. Aynı zamanda iyi bir edîptir. Bilhassa siyer ve megâzîde büyük şöhret sahibidir. Hadîste ilk mısannıflardandır. Siyer dışında müstakil olarak ***es-Sünen*** telif etmiştir. **Medîne**'de din ilminin iki ana rüknünden biri sayılırdı. Hadîsteki durumu ise tartışmalıdır. İmâm Mâlik ve Yahya'l-Kattân onun için "**kezzâb**" derler. Ebû Hâtim de hadîste kavi olmadığını söyler. Hakkında, Şiîliğe meyyâl olduğu, mu'tezilî ve kaderî olduğu ithamları da vardır. Onun hakkında yapılan bazı ithamlara rağmen büyük muhaddislerden biri olduğunda ve sağlam bir ilme sahip bulunduğunda şüphe yoktur. *Siyer*'i neşredilmiştir (Konya, 1981). **Bağdat**'ta vefat etmiştir.

32 **Ebû Abdurrahman, Gıyâs b. İbrahim en-Nehaî el-Kûfî:** İbrahim b. Ebî Able, Evzâî ve Mücâlid b. Saîd'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Bakıyye b. el-Velîd ve Muhammed b. Humrân rivâyet etti. Metrûk ve mecrûh râvîlerdendir. Yalancı ve hadîs uyduran biri olarak tanınır. Güvercin hadîsini uyduran kişidir. Rivâyetine itibar edilmez.

33 **Ebû Abdullah, Muhammed Mehdî Billâh b. Abdullah el-Mansûr b. Muhammed el-Hâşimî el-Abbâsî:** 126-169/744-785. Abbasî halifelerindendir. Halife Ebû Cafer Mansûr'un oğludur. **Hûzistan**'da dünyaya geldi. Babasının 158/775 yılında ölümü üzerine hilâfet makamına geçti. Zındıklara karşı mücadelesiyle tanınır. Hatta bu amaçla *Dîvanu'z-zenâdıka*'yı kurmuştu. **Bizans**'a ve **Anadolu**'ya seferler düzenledi.

huzuruna girdi. Mehdi, uzak beldelerden gelen taklacı güvercinleri severdi Gıyâs, hemen Hz. Peygamber'e atfen şu hadîsi rivâyet etti:

"Deve, at, ok ve kuş yarışlarından başkası için ödül helâl değildir."[34]

Halife, ona on dirhem bahşiş verilmesini emretti. Adam giderken **Mehdi** şunları söylüyordu:

"- Şehadet ederim ki senin kafan, Rasûlullah'a (as.) iftira edenlerin kafasıdır. Hz. Peygamber; *'kuş'* demedi, ama bu adam onu ilave ederek bize yaklaşmak istedi. Hizmetçi, kes şu güvercini!!!"

Hizmetçi, hemen güvercini kesti. Kendisine;

"- Ey mü'minlerin Emîri, güvercinin günahı neydi?" denilince;

"- Onlardan dolayı Rasûlullah'a (as.) iftira edildi" cevabını verdi.

Me'mûn b. Ahmed el-Mervezî'ye[35];

"- Şâfiî'ye ve onun Horasan'daki tâbilerine bakmaz mısınız?" diye söylenince, şu rivâyeti uydurdu:

"Bize Ahmed b. Ubeydullah tahdis etti. O, Ubeydullah b. Ma'dân el-Ezdî'den, o da Enes b. Mâlik'ten rivâyet etti ki, Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

Hatta **Kadıköy**'e kadar ulaştığı rivâyet edilir. Son derece cömertti. **Mâsebezân**'da vefat etti.

34 **Ebû Davud**, Cihad, 60; **Tirmizî**, Cihad, 22; **Nesâî**, Hayl, 14; Bu hadîste kuş kaydı yoktur.

35 Metinde *el-Mervezî* diye kaydedilen bu zatın nisbesi kaynaklarda *el-Herevî* diye geçmektedir. Kısa biyografisi de şöyledir: **Ebû Abdullah, Me'mûn b. Ahmed b. Ali es-Sülemî el-Herevî:** Hadîs uydurması ile tanınan Heratlı râvîlerdendir. Hişâm b. Ammâr ve Duhaym gibi sika râvîlere atfederek hadîsler uydururdu. Kendisine "ne zaman Şam'a gittin de Hişâm b. Ammâr'ı dinledin?" diye sorulduğunda; "250 yılında gitmiştim" cevabını vermiş, "ama Hişâm 245 yılında öldü" denince de; "o başka bir Hişâm'dır" karşılığını vermiş. Cerh edilen râvîlerdendir. İbn Hibbân; **"o habîs biridir, deccâldır"** demiştir. Ebû Hanîfe lehine ve İmam Şâfiî aleyhine uydurduğu hadîs meşhur olmuştur. Rivâyetleri hiçbir şekilde câiz olmayan kişilerdendir.

"Ümmetim arasında Muhammed b. İdris adında bir adam çıkacak, o, ümmetime İblis'ten daha zararlı olacak. Yine ümmetimde Ebû Hanîfe diye biri çıkacak ve o, ümmetimin kandili olacaktır."

e- Menfaat Düşkünleri

Bunlar da, dilenciler ve rızık peşinde koşan kimselerdir. Onlar, sokaklarda ve mescidlerde otururlar ve ezberledikleri sahih senedlerle Rasûlullah'a (as.) hadîs isnâd ederler.

Cafer b. Muhammed et-Tayâlisî[36] şu hâdiseyi nakleder:

"Bir gün Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn[37], Rusâfe mescidinde namaz kıldılar. Hikâyecilerden biri kalkıp va'z etmeye başladı:

---

36 **Ebû'l-Fadl, Cafer b. Muhammed b. Ebî Osman et-Tayâlisî el-Bağdadî:** ö. 282/895. Bağdatlı muhaddislerdendir. Yahya b. Maîn, Affân b. Müslim ve Süleyman b. Harb'den rivâyetleri vardır. Kendisinden İsmail es-Saffâr ve Yahya b. Sâid rivâyet etti. Sikadır. Hafızasının gücü, sağlamlığı ve doğru sözlülüğü ile bilinir.

37 **Ebû Zekeriya, Yahya b. Maîn b. Avn b. Ziyâd b. Bistâm b. Abdurrahman el-Murrî el-Ğatafânî el-Bağdadî:** 158-233/775-848. Aslen Serahslıdır, ama **Bağdat**'ta yaşamıştır. **Rey** şehrinin harac memuru olan babasından kendisine miras kalan bir milyon dirhemin üzerindeki muazzam servetin tamamını hadîs tahsili için harcadı. Hayatının sonlarına doğru giyeceği pabucu bile kalmamıştı. Hadîsleri yazardı; hadîsleri yazmış olduğu defterleri göstererek; **"burada olmayan her hadîs yalandır"** derdi. **Ali b. Medînî: "Hz. Âdem'den beri, Yahya b. Maîn kadar Peygamber sözünü yazan birini bilmiyoruz"** derdi. **Ahmed b. Hanbel** de; **"Onu dinlemek gönüldekilere şifâdır. O, yalancıların yalanını ortaya koydu. Onun bilmediği hadîs, hadîs değildir"** demişti. Vefat ettiğinde geriye külliyetli miktarda kitap bırakmıştı. Ezberindeki hadîslerin bolluğu ve geniş bilgisiyle emsâlsiz olması yanında, onu asıl şöhrete ulaştıran, cerh ve ta'dîl ilmindeki üstün mahâretidir. Cerh ve Ta'dîlin mutlak imamıdır. Ricâli en iyi bilen muhaddistir. O kadar ki, Allah'ın onu, sırf bu iş için bu ümmete bir lütuf olarak yarattığına inanılırdı. Bir hadîsin durumunu anlayabilmek için, onu elli defa ayrı vecihleriyle yazdığı rivâyet edilir.Hac farîzasını tamamlayıp **Medîne**'den ayrılırken; **"benim yanımdan ayrılmak mı istiyorsun?"** diye hâtiften bir ses işitmesi üzerine **Medîne**'de kalmış ve

"Bize Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn, tahdis ettiler, onlar dediler ki: Bize Abdurrezzak[38] tahdis etti ve dedi ki: Bize Ma'mer[39], Katâde'den[40], o da Enes'den, tahdis etti. Enes'in rivâyetine göre Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu:

üç gün sonra da vefat etmişti. On beş kadar eseri bilinmektedir, ki bunların on kadarı günümüze ulaşmıştır.

[38] **Ebû Bekir, Abdurrezzak b. Hemmâm b. Nâfi el-Himyerî es-San'ânî:** 126-211/744-827. San'alıdır, orada dünyaya geldi. Uzun tahsil seyahatleri yapmıştı. Ma'mer b. Râşid'in en güvenilir talebesidir; İbn Cüreyc ve Ma'mer'in hadîslerinde insanların en sağlamı idi. Muhaddis, hafız, müfessir, fakîh ve siyercidir. Çok zengin bir hadîs bilgisine sahipti. **Buharî**'de 110, **Müslim**'de 409 hadîsi bulunmaktadır. Te'lif ettiği **el-Musannaf**'ındaki hadîslerin çoğu sülâsî insâdlıdır; bu eserinde toplam 21,033 hadîs bulunmaktadır. İnsanlar hadîs dinlemek için, çeşitli memleketlerden akın akın ona gelirlerdi. **Ahmed b. Hanbel** ve **Yahya b. Maîn** gibi büyük muhaddisler dahî, özellikle ondan istifâde için **Yemen**'e kadar gitmişlerdi. Sikadır, **Yahya b. Maîn**; "**irtidat etse bile Abdurrezzak'ın hadîsleri terk edilmez**" der. Geniş ilmine rağmen, hıfzından rivâyet ettiği hadîslerde hatası görülmüş ve ancak kitabından rivâyetleri esah kabul edilmiştir. Kendisinde ihtilât vâki olduğu için, özellikle hayatının sonlarına doğru ondan rivâyet edilen hadîsler, ihtiyatla karşılanmıştır. Son günlerinde gözlerini de kaybetmişti. Şiî olmakla birlikte gulattân değildi. **Sana**'da vefat etti. Muhtelif eserler kaleme almış ve bunların bir kısmı günümüze ulaşmıştır.

[39] **Ebû Urve, Ma'mer b. Râşid el-Ezdî el-Haddânî el-Basrî el-Yemânî:** 95-144/714-770. Aslen Basralıdır, orada dünyaya geldi. Sonra **Yemen**'in başkenti **San'a** şehrine gitti ve orada evlenerek **Sana**'ya yerleşti. Muhaddis, hafız, müfessir, fakîh ve siyercidir. İlk musannıflardandır. 14 yaşında **Katâde b. Diâme**'den tahsile başlamış, sonra **ez-Zührî**'den de ders almış, hatta onun .en güvenilir talebesi ve ravisi olmuştur. **Hemmâm b. Münebbih**'in *es-Sahîfetu's-sahîha*'sını da eksiksiz olarak rivâyet etmiştir. Bütün **Yemen** bölgesinin en büyük âlimi idi. Cerh ve ta'dîl imamlarındandı. Meşhur talebesi **Abdurrezzak b. Hemmâm**, ondan 10.000 hadîs yazdığını söyler. **İbnu'l-Medinî**, onu, tasnif çağının ana rükünlerinden biri sayar. Rasûlullah'ın (as.) hadîslerini **Yemen**'de sistematik bir şekilde ilk defa o tasnif etmiştir. Hakkında Şiî olduğu rivâyeti vardır. **San**'a'da vefat etti. *et-Tesîr*, *el-Câmi* ve *Kitabu'l-megâzî* adlı eserleri bulunmaktadır.

[40] **Ebû'l-Hattâb, Katâde b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî:** 61-118/680-736. **Basra** tâbiîlerindendir. Anadan doğma âmâ olduğu rivâyet edilir. Enes b. Mâlik'in talebesidir. Enes b. Mâlik, Saîd b. el-Müseyyeb ve Hasan el-Basrî'den rivâyete bulunmuştur. Kendisinden Hişâm b. ed-Destüvâî, Hammâd b. Seleme ve Şu'be b. el-Haccâc rivâyet ettiler. Muaddis, hâfız, müfessir, fakîh ve kırâat imamı idi. Arap dili, lügât, eyyam-ı arap ve nesepte allâme idi. İhtilâfu'l ulemâyı bilirdi. İbnu'l-Medînî, onu, hadîs ilminin o devirde **Basra**'daki en büyük temsilcisi sayar. Çok kuvvetli bir

"Kim lâ ilâhe illallah derse, Allah bu sözün her kelimesinden bir kuş yaratır; bu kuşun gagası altından, tüyleri de mercandandır..."

Bu sözlerle başlayan hikâyesi, yirmi varak tutacak kadar uzundur. Hikâyeyi dinleyen Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn şaşkınlık içersinde birbirlerine bakarlar ve;

"- Sen böyle birşey rivâyet ettin mi?" diye sorarlar. İkisi de;

"- Vallahi ilk defa burada işittim" der.

Nihayet adam hikâyesini bitirir, hediyelerini alır. Sonra oturarak başka hediyeler beklemeye başlar. Yahya b. Maîn, eliyle adamın yanına gelmesini işaret eder. Adam bazı hediyeler alacağı ümidiyle yaklaşır. Yahya ona der ki:

"- Bu hadîsi sana kim rivâyet etti?"

"- Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn."

"- Yahya b. Maîn benim, Ahmed b. Hanbel de budur. Biz, Rasûlullah'ın (as.) hadîsleri arasında bunu hiç duymadık. Eğer mutlaka yalan söylemen gerekiyorsa onu bizden başkasına isnâd et!"

"- Yoksa hikâyeci Yahya b. Maîn sen misin ?"

"- Evet."

---

hafızaya sahipti. Hiçbir muhaddise **"tekrarla!"** demediğini, kulağının işittiği her hadîsi kalbinin hıfzettiğini ifâde eder. **"Bir mecliste hadîsin tekrarı, onun nurunu öldürür"** derdi. Kendisine bir defa okunan Câbir b. Abdullah'ın sahifesini derhal ve hatasız olarak ezberlemişti. Hatta birgün Sâîd b. Ebî Arûbe'ye **Bakara** sûresini tek harf hata yapmadan okumuş, sonra da ona; **"Câbir'in sahifesini bundan daha iyi ezberledim"** demişti. Âbid ve zâhid bir şahsiyetti. **Basra**'yı baştanbaşa yaya dolaşırdı. Sünnete sıkı bir bağlılığı vardı; kırk yıldan beri re'y ile konuşmadığını söyler. Üç sahîh isnâdın ana mihveri kabul edilir: 1- Şu'be, **Katâde** ve Enes. 2- Hîşâm ed-Destüvâî, **Katâde** ve Enes. 3- Şu'be, **Katâde,** İbnu'l-Müseyyeb, Âmir ve Ümmü Seleme. Sika ve huccet olmasına, zengin bir ilmî müktesebata sahip olmasına ve insanların en hafızı sayılmasına rağmen bazen tedlîs yapardı. Şa'bî, ne bulursa gözü kapalı alır anlamında; **"o, hâtibu'l-leyldir"** derdi. Aynı zamanda kaderîlikle müttehemdi. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi. **Tefsir** ve **Nesh** ile ilgili iki eser telif etti. **Vasıt**'ta vebâdan öldü.

"- Yahya b. Maîn'in ahmak biri olduğunu öteden beri duyuyordum, şu anda bunu iyice anladım."

"- Benim ahmak olduğumu nasıl anladın?"

"- Sanki dünyada sizden başka Yahya b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel yok! Ben bu adamdan başka on yedi tane Ahmed b. Hanbel'den hadîs yazdım."

Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel, eliyle yüzünü kapatarak;

"- Bırak şunu, gitsin!.." der.

Adam onlarla alay ederek kalkıp gider."

İşte bütün bunlar ve bu yolda yürüyenler, Hz. Peygamber'e iftira etmektedirler.

2. Tabaka

Marûf senedlerle Rasûlullah'dan (as.) rivâyet edilen meşhur hadîslere birtakım uydurma isnâdlar tatbik eden insanların tabakasıdır. Onlar bu isnâdlarla, o meşhur hadîsleri garibleştirmeye çalışmaktadırlar.

Meselâ; İbrahim b. el-Yesa' el-Mekkî[41], Cafer b. Muhammed es-Sadık[42] ve Hişâm b. Urve'den[43] tahdis eder ve bunun hadîsini ona, onunkini de buna katardı.

---

[41] **Ebû İsmail, İbrahim b. Ebî Hayye (el-Yesa') b. Es'ad (el-Eş'as?) et-Temîmî el-Mekkî:** Mekkeli mecruh râvîlerdendir. Cafer es-Sadık ve Hişâm b. Urve'den rivâyeti vardır. Kendisinden Kuteybe b. Saîd ve el-Humeydî rivâyet etti. Zayıf râvîlerden olduğunda ittifak vardır. Buharî ve Ebû Hâtim onun için "**münkeru'l-hadîstir**" derler. Nesaî "**zayıf**", Dârekutnî de "**metrûktur**" der.

[42] **Ebû Cafer, Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşimî el-Medenî;** ö. 114/732. Medîneli tâbiîlerdendir. Muhammed el-Bâkır diye meşhurdur. Hz. Hüseyin'in torunudur. Annesi de Hz. Hasan'ın kızı idi. Dolayısıyla anne tarafından Hz. Hasan'ın, baba tarafından da Hz. Hüseyin'in torunudur. Babasından ve dedeleri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den rivâyetleri vardır. Kendisinden oğlu Cafer, Zührî ve Amr b. Dînâr rivâyet etti. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. Sika, âlim,

Keza Hammâd b. Amr[44] ve Buhlûl b. Ubeyd[45] de aynı işi yapardı.

3. Tabaka

Özellikle bazı ünlü kişilerden rivâyette bulunmuş olmak hırsı içinde olanlar tabakası. Bunların rivâyette bulunduğu kişiler, kendileri henüz doğmadan önce ölmüşlerdir.

Meselâ; İbrahim b. Hüdbe[46], sağlığına yetişemediği halde el-Evzâî'den rivâyet ederdi.

---

fakih, âbid ve **nâsik** biriydi. On iki imamın beşincisidir. **Medîne**'de vefat etti. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edildi.

43 **Ebû'l-Münzir, Hişâm b. Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm el-Kuraşî el-Esedî el-Medenî:** 61-146/680-768. Medîneli meşhur tâbiîlerden ve büyük âlimlerdendir. Ünlü sahabî Zübeyr b. Avvâm'ın torunudur. Muhaddis ve fakîhtir. Amcası Abdullah b. Zübeyr ve Enes b. Mâlik'den rivâyetleri vardır. Babasından en çok rivâyet edenlerdendir. Kendisinden Yahya'l-Ensârî, Süfyan es-Sevrî ve İbn Cüreyc rivâyet etti. Yaşlanınca aklı karışmamakla birlikte hafızası azalmıştı. Sika ve huccettir; rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. **Bağdat**'ta vefat etti.

44 **Ebû İsmail, Hammâd b. Amr en-Nasîbî:** A'meş ve Süfyan es-Sevrî'den rivâyetleri vardır. Kendisinden İbrahim b. Musa el-Ferrâ ve Ali b. Harb rivâyet etti. Hadîs rivâyetinde sika değildir. Sika râvîlerden münker rivâyetleriyle tanınır. Buharî "**o münkeru'l-hadîstir**" der. Hadîs uyduran biri olarak bilinir. Bu yüzden ondan hadîs yazmak helâl görülmemiştir.

45 **Ebû Ubeyd, Buhlûl b. Ubeyd el-Kindî el-Kûfî:** Kûfeli zayıf râv3ilerdendir. Seleme b. Küheyl ve Hammâd b. Ebî süleyman'dan rivâyetleri vardır. Ebû Zur'a; "**o münkerdir, hiçbir şey değildir**" dedi ve ondan rivâyeti terk etti. Ebû Hâtim de "**zayıf biridir**" dedi. İbn Hibbân ise; "**o hadîs hırsızıdır ve onun rivâyetini delil olarak kullanmak hiçbir şekilde câiz değildir**" dedi. Hatta hadîs uyduranlardan olduğu da söylendi..

46 **Ebû Hüdbe, İbrahim b. Hüdbe el-Fârisî el-Basrî:** Meşhur kıssacılardandır. Önce Basra'da oturdu, sonra Isfahan'a, sonra Rey'e gitti. Bağdad'a geldi ve orada Enes b. Mâlik'den bâtıl şeyler rivâyet etti. Ondan İsa b. Sâlim eş-Şâşî ve Sa'dân b. Nadr rivâyet etti. ebû Hâtim, ali b. el-Medînî ve Yahya b. Maîn onun için "**yalancıdır**" derler. Nesaî ve Dârekutnî "**metrûk**" olduğunu, Ahmed b. Hanbel de "**münkeru'l-hadîs**" olduğunu söyler. İbn Hibbân ise; "**o deccâldır, kendisinden hadîs yazmak helâl değildir**" der.

4. Tabaka

Sahâbeden gelen sahih rivâyetleri Hz. Peygamber'e ref' eden insanlar da dördüncü tabakayı teşkil ederler.

Meselâ; Ebû Huzâfe Ahmed b. İsmail es-Sehmî[47]; Malik → Nâfi[48] → İbn Ömer[49] → Rasûlullah (as.) tarîkıyle; **"Şafak kızıllıktır"**[50]

---

[47] **Ebû Huzâfe, Ahmed b. İsmail b. Muhammed es-Sehmî el-Medenî el-Bağdadî:** ö. 259/873. Aslen Medînelidir, ama **Bağdat**'ta ikamet etmiştir. İmam Mâlik, İbn Ebî'z-Zinâd ve ed-Derâverdî'den rivâyetleri vardır. Kendisinden İsmail b. Abbas el-Varrâk ve kadı el-Mehâmilî rivâyet etti. İmam Mâlik'ten ***Muvatta***'ı rivâyet etmiştir, onun en son ölen talebesi olduğu rivâyet edilir. Cerh edilen râvîler tabakasındandır. Ebû Hâtim onun için "**metrûktur**" der. Dârekutnî de zayıf olduğunu söyler. Münker rivâyetleri bulunmaktadır. Rivâyeti **İbn Mâce**'de tahric edilmiştir.

[48] **Ebû Abdullah, Nâfi Mevlâ İbn Ömer el-Medenî:** ö. 117/735. Medîneli büyük tâbiîlerdendir. Aslen Mağribli veya Erdeşehrlidir. Bir savaşta Abdullah b. Ömer'in eline esir düşmüştü. Abdullah b. Ömer'in âzâdlısı ve en güvenilir râvîsidir. Sika muhaddislerdendir. Hz. Âişe, İbn Ömer ve Ebû Hureyre'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Zührî, Yahya'l-Ensârî ve Salih b. Keysân rivâyet etti. Çok hadîs rivâyet etmiştir, rivâyetleri delil kabul edilir. Buharî, Mâlik, Nâfi ve İbn Ömer zincirini, senedlerin en sahihi sayar. **Medîne** âlimi olarak şöhret bulmuştu. Halife Ömer b. Abdülaziz, halka sünneti öğretsin diye onu Mısır'a öğretmen olarak göndermişti. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[49] **Ebû Abdurrahman, Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb, el-Kuraşî, el-Adevî:** ö. 73/692. **Mekke**'de babası ile birlikte müslüman olmuş, **Bedir** ve **Uhud** savaşlarına küçük olduğu için katılamamış, daha sonraki bütün savaşlara iştirak etmiş, Hz. Peygamberden sonra yapılan **Yermük, Kadisiye, Celûla** ve **Nihâvend** savaşlarına da katılmış, **Mısır** ve **İfrikıye** fetihlerinde bulunmuştur. Hicretten sonra hadîs yazdığı, Mâlik b. Enes'in kitapları arasında onun bir sahifesinin çıktığı rivâyet edilmektedir. (bkz., Dibacu'l-Müzheb, I, 112). Özellikle hadîs ilminde mâhirdi. **Medîne** ilminin ana rükünlerinden biri sayılırdı. Ebû Hureyre'den sonra en çok hadîs rivâyet eden sahabîdir. 2,630 hadîs rivâyet etmiş; bunlardan 168 tanesi muttefekun aleyh, 81 tanesi yalnız **Buhârî**'de, 31 tanesi de yalnız **Müslim**'dedir. **Buharî**; **İbn Ömer-Nâfi-Mâlik** zincirini mutlak olarak isnâdların en sahihi sayar ve ona **"altın silsile"** adını verir. İbâdetine çok düşkün olan İbn Ömer, 60 yıl boyunca insanlara fetvâ vermiştir. Doğduğu şehir **Mekke**'de vefat etti.

[50] **Muvatta**, Mevâkîtü's-Salât, 5.

hadîsini rivâyet eder. Hadîs, *Muvatta*'da Nâfî, İbn Ömer tarîkıyla ve İbn Ömer'in sözü olarak geçmektedir.

Keza; Yahya b. Sellâm el-Basrî[51] de; Malik → Vehb b. Keysân[52] → Câbir tarîkıyla Rasûlullah'ın (as.); **"İmamın arkasındaki müstesna, Fatiha okunmayan her namaz eksiktir"**[53] hadîsini rivâyet eder. Bu hadîs de, yine *el-Muvatta*'da; Vehb → Câbir tarîkıyla, ancak Câbir'in kendi sözü olarak geçmektedir.

5. Tabaka

Bu tabakayı teşkil eden insanlar, tâbiîlerin mürsel rivâyetlerini, araya sahâbeyi de koyarak rivâyet ederler.

---

[51] **Ebû Zekeriya, Yahya b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe et-Temîmî el-Basrî el-Mısrî el-İfrikî:** 124-200/742-816. Aslen Basralıdır. Oradan önce **Mısır**'a, sonra da **İfrikıye**'ye göçmüş, uzun yıllar **Fas**'ta yaşamıştır. Şu'be ve İmâm Mâlik'ten rivâyetleri vardır. Kendisinden Bahr b. Nasr ve Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem rivâyet etti. Müfessir, muhaddis ve edebiyatçı idi. *et-Tefsîr* ve *el-Câmi* adlı eserleri bilinmektedir. Her ne kadar Ebû Hâtim onun "**sadûk**" olduğunu söylemişse de ekseri muhaddisler nazarında zayıftır. Çok hata ettiği rivâyet edilir. İbn Adiy; "**zayıflığına rağmen hadîsi yazılır**" der. **Mısır**'da vefat etti.

[52] **Ebû Nuaym, Vehb b. Keysân el-Kuraşî el-Hicâzî el-Medenî:** ö. 127/745. Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm'ın âzâtlısıdır. Medîneli tâbiîlerdendir. İbn Ömer, İbn Abbas, Câbir ve Enes'ten rivâyetleri vardır. Kendisinden İbn Aclân, Hişâm b. Urve ve Mâlik b. Enes rivâyet etti. Sikadır; rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[53] **Müslim**, Salat, 38, 41.

Meselâ; İbrahim b. Muhammed el-Makdîsî[54]; el-Firyâbî[55] → es-Sevrî → el-A'meş → İbrahim → Ebû Zıbyân[56] → Selmân[57] → Rasûlullah (as.) tarîkıyla; **"Hemcinsleri arasında, biri diğerinden bin kat daha hayırlı olan yegâne varlık insandır"** hadîsini rivâyet eder. Bu hadîs **Sevrî**'nin kitabında bulunmaktadır. Orada el-A'meş → İbrahim tarîkıyla Hz. Peygamber'den mürsel olarak rivâyet edilmektedir.

---

[54] **İbrahim b. Muhammed b. Yusuf b. Serc el-Firyâbî el-Makdîsî**: Kudüslü muhaddislerdendir. Aslşen Faryablıdır, oradan **Kudüs**'e göçmüş ve **Kudüs**'te ikamet etmişti. Velîd b. Müslim ve Muhammed b. Yusuf b. Vâkıd el-Firyâbî'den rivâyetleri vardır. Kendisinden İbn Mâce ve Salih Cezere rivâyet ettiler. İbn Hibbân onu sikat'ına almışsa da, Zekeriya es-Sâcî münker rivâyetlerinin bulunduğunu söyler.

[55] **Ebû Abdullah, Muhammed b. Yusuf b. Vâkıd b. Osman ed-Dabbî el-Firyâbî el-Kebîr**: 120-212/738-827. Aslen **Türk**'tür. **Belh** civarında **Faryâb** şehrine mensuptur. **Filistin**'in sahil şehri **Kaysâriye**'de ikamet etmiş ve orada vefat etmiştir. Muhaddis, hafız, müfessir, fakîh, âbid ve zâhiddi. Süfyan es-Sevrî'nin talebesi ve önde gelen râvîlerindendir. Çeşitli şehirlerden insanlar, ilim almak için ona gelirlerdi. el-Buhârî, onu; **"zamanının en faziletli kişisi"** olarak tasvîf etmiş ve eserine ondan 26 hadîs almıştır. *Tefsîru'l-Kur'ân, el-Müsned, Kitâbu'z-zekât, Kitâbu't-tahâre, Kitâbu's-sıyâm, Kitâbu's-salât* ve *Kitâbu'l-menâsik* adlı eserleri bilinmektedir.

[56] **Ebû Zıbyân, Husayn b. Cündüb b. Amr b. el-Hâris el-Cenbî el-Mezhicî el-Kûfî**: ö. 90/709. Kûfeli tâbiîlerdendir. Hz. Ali, Ammâr ve Üsâme b. Zeyd'i dinlemiştir. Kendisinden A'meş ve İbrahim en-Nehaî rivâyet etti. Hicrî 50 yılında Yezîd b. Muâviye ile birlikte **İstanbul** muhasarasına katıldı. İttifakla sika kabul edilen râvîlerdendir; hadîsi kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. **Kûfe**'de vefat etti.

[57] **Ebû Abdullah, Selmân el-Fârisî:** ö. 36/656. Meşhur sahabîlerdendir. Aslen **Isfahanlı** ve mecusî idi. **Arabistan**'a giderken yakalanıp köle olarak satıldı, **Medîne**'ye götürüldü. Müslümanların yardımıyla özgürlüğünü satın aldı. Akıllı, ileri görüşlü biriydi. **Hendek** savaşında hendek kazılması fikri onundur. Okur yazardı. Çok kitap okurdu. Hz. Peygamber; **"Selmân bizdendir, ehl-i beyttendir"** buyurdu. Âlim, fâzıl, zâhid biridir. **Medâin** valiliği yaptı ve orada vefat etti. Kendisinden 60 hadîs rivâyet edildi.

6. Tabaka

Bu tabakayı da âbid ve salih olmalarına rağmen, ibâdetten, hadîsin zaptı, hıfzı ve itkanına vakit bulamayan, rivâyeti önemsemeyen ve bu durumları da belli olan kişiler teşkil eder.

Meselâ; zâhidlerden Sâbit b. Musa[58], yanındaki müstemlî ile ders takrir eden kadı Şerîk b. Abdullah'ın[59] dersine gidiyor. Şerîk; "Bize el-A'meş, Ebû Süfyan'dan[60], o da Câbir'den tahdis etti. Onlar şöyle dediler: Rasûlullah (as.) buyurdu ki..." diyor ve duruyor, hadîsin metnini okumayıp o anda farkettiği Sâbit b. Musa'nın yüzüne bakıp; *"kim geceleyin çok namaz kılarsa, gündüzün yüzü güzel olur"*[61] diyor. O, bu sözle Sâbit'in zühd ve takvâsını övmek istemişti. Ama Sâbit, bunu, az önceki isnâdla rivâyet edilen merfû bir hadîs zannetti ve Şerîk →

---

[58] **Ebû Yezîd, Sâbit b. Musa b. Abdurrahman b. Mesleme ed-Dabbî er-Rakaşî eş-Şeybânî el-Kûfî:** ö. 229/844. Kûfeli mecrûh râvîlerdendir. Süfyan es-Sevrî ve Şerîk b. Abdullah el-Kadî'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Ebû Cafer el-Hadramî ve Hennâd rivâyet etti. Döneminin zâhidlerinden idi. Âbid ve salih biri olmasına rağmen hadîste dikkatli değildi. Her ne kadar Mutayyan onun sika olduğunu söylemişse de, muhaddislerin büyük çoğunluğu nazarında zayıf olduğunda ittifak vardır. Hatta Yahya b. Maîn onun için "**yalancıdır**" der. İbn Hibbân ise; "**çok hata ederdi, bu yüzden onun münferit rivâyetlerini delil olarak almak câiz değildir**" der. Hadîsi **İbn Mâce**'de tahric edildi.

[59] **Ebû Abdullah, Şerîk b. Abdullah b. Ebî Şerîk b. el-Hâris en-Nehaî el-Kûfî:** 95-177/714-793. Buhara'da dünyaya geldi. Ebû İshak es-Sebîî, A'meş ve Simâk b. Harb'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Abdullah b. el-Mübârek İbn Mehdî ve Yezîd b. Harun rivâyet etti. Muhaddis ve fakîhtir. **Kûfe** ve **Ahvaz**'da kadılık yapmıştır. Kûfelilerin hadîslerini en iyi bilenlerdendir. Genelde sika kabul edilmekle birlikte hafızasının güçlü olmadığı, bu yüzden çok hata yaptığı ve hayatının sonlarına doğru aklının da karıştığı rivâyet edilir. Bu bakımdan rivâyetleri ihtiyatla kabul edilir. Rivâyetleri **Buharî** hariç kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. **Buharî**'de de muallak bir rivâyeti bulunmaktadır. **Kûfe**'de vefat etti.

[60] **Ebû Süfyan, Talha bn. Nâfi el-Kuraşî el-Vâsıtî el-İskâf:** Tâbiîlerdendir. Cabir b. Abdullah, İbn Ömer ve İbn Abbas'tan rivâyetleri vardır. Kendisinden A'meş ve Şu'be rivâyet etti. Sika olup olmadığı konusunda farklı görüşler vardır. İbn Hibbân onu ***Sikat***'ında zikreder. Ali b. el-Medînî de; "**hadîsi yazılır, ama kavî değildir**" der. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[61] **İbn Mâce**, İkametu's-Salât, 174/1333.

el-A'meş → Ebu Süfyan → Cabir tarîkıyla rivâyet etti. Halbuki böyle bir hadîsin, bu rivâyet dışında aslı yoktur.

7. Tabaka

Bu tabakayı teşkil edenler de, muayyen bazı şeyhlerden çokça hadîs dinlemişler, sonra onlardan dinlemedikleri bazı hadîsleri de dinlemiş gibi gösterip tahdis etmişlerdir. Ondan hangi hadîsi dinleyip hangisini dinlemediklerini ayırdetmemişlerdir.

Yahya b. Maîn, Hişâm b. Yusuf'un[62] kendisine şunları söylediğini kaydeder:

"Bana Mutarrif b. Mâzin[63] gelip; *'İbn Cüreyc ve Ma'mer'in hadîslerini bana ver, onları senden dinliyeyim'* dedi. Ben de verdim, onu benden yazdı. Sonra onları bizzat Ma'mer ve İbn Cüreyc'den dinlemiş gibi rivâyet etti."

8. Tabaka

Bu tabakadakiler ise, yetiştikleri şeyhlerden çeşitli kitapları dinlemişler, ancak sema anında onları istinsah etmemişler, sonra yaşlanıp da kendilerine bu hadîslerin sorulması üzerine, cehalet ve hırs onları, ne semâ ne de belâğ yoluyla almadıkları bu kitapları, satın aldıkları kitaplardan tahdis etmeye sevk etmiştir. Onlar rivâyetlerinde sadık olduklarını vehmediyorlar.

---

[62] **Ebû Abdurrahman, Hişâm b. Yusuf el-Ebnâvî es-San'ânî:** ö. 197/813. San'alı sika muhaddislerdendir. San'a kadısı idi. Ma'mer ve İbn Cüreyc'den rivâyet etti, kendisinden de Yahya b. Maîn ve Ali b. el-Medînî rivâyette bulundu. **Yemen**'in en güvenilir muhaddislerindendi. Aynı zamanda fakihti.

[63] **Ebû Eyyub, Mutarrif b. Mâzin el-Kinânî es-San'ânî el-Yemânî:** ö. 191/807. San'a râvîlerindendir Ma'mer b. Râşid ve Ya'lâ b. Miksem'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Bakıyye b. el-Velîd ve Ebû Yusuf es-San'ânî rivâyet etti. San'a kadısı idi. Hadîste güvenilir biri değildir. Nesaî onun sika olmadığını söyler. Yahya b. Maîn de "**yalancıdır**" der. İbn Hibbân ise; "**bizzat dinlemediği hadîsleri rivâyet ederdi; binâenaleyh ondan sadece itibâr için rivâyet câizdir**" der.

Kabul etmek gerekir ki bu hal, insanlarda çok olur. Bazı büyük âlimler de aynı şeyi yapmışlardır. Bu durum, özellikle günümüzde, ancak alınan nüsha şeyhe okunur; veya şeyhin aslı ile mukabele edilir; veyahut şeyhin aslıyla mukabele edilen bir asılla mukabele edilirse; veyahut da benzeri zabt ve ihtiyat tedbirleri alınırsa rivâyet câiz olur. Özellikle bu zamanda hafızaya değil, kitaplardan ve bizzat okunan nüshalardan rivâyete itimad edilir. Çünkü hıfz, o başarılı ve bahtiyar insanların işidir. Bu mukaddimenin ilk bâbında bu husus teferruatıyla beyan edilmişti.

9. Tabaka

Bu tabakadakiler, hadîsçi olmayanlardır. Bir muhaddisin bilmesi gereken şeyleri bilmiyor, hadîslerini ezberlemiyor; ama ilim tâlibi gelip onlara, kendilerine ait olmayan hadîsleri okuduğunda bilmedikleri halde onu kabul ve tasdik ederler.

Yahya b. Saîd anlatıyor:

"Ben ve Hafs b. Ğiyâs[64], Mekke'li bir şeyhin yanındaydık. Câriye b. Herim[65], ondan yazıyordu. Adam[66] bir hadîs uydurup ona sordu:

---

[64] **Ebû Ömer, Hafs b. Ğiyâs b. Talk b. Muâviye b. Mâlik b. el-Hâris en-Nehaî el-Ezdî el-Kûfî:** 117-194/735-810. **Kûfe**'lidir. Muhaddis, hafız, fakîh ve kadıdır. el-A'meş'in en güvenilen talebesidir. Fıkhı Ebû Hanîfe'den okumuştur, Hanefî fakîhidir. Hicrî 177'de **Bağdat**'a kadı oldu, iki yıl bu görevde kaldıktan sonra azledildi, sonra **Kûfe**'ye kadı oldu ve ölünceye kadar bu görevi yürüttü. Ounun kadılık görevini üstün bir ehliyette edâ etmesine işâret olarak **"kadılık Hafs'la son buldu"** denir. Gerek **Bağdat**'ta, gerek **Kûfe**'de hıfzından tahdîs ederdi. Çok cömertti; **"yemeğimi yemeyene tahdîs etmem"** derdi. Hadîste tesâhülden kaçınırdı, ancak tedlîs yapardı. Kadı olduktan sonra hafızasının zayıfladığı rivâyet edilir. **Kûfe'de** vefat etti.

[65] **Ebû Belc, Câriye b. Herim et-Temîmî:** Tâbiîlerden olduğu rivâyet edilir. Lübey b. Lübâ ve Semra bint Nehîk'ten rivâyeti vardır. Kendisinden Hüşeym b. Beşîr ve Muhammed b. Yezîd el-Vâsıtî rivâyet etti. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

[66] **Câmiu'l-Usûl**'de buradaki "**adam**" yerine "**Hafs**" kelimesi bulunmaktadır. Mekkeli şeyhi kastederek "**adam**" kelimesini biz koyduk. Çünkü cümlenin siyâkı bunu gerektirmekte idi. Ayrıca **Hafs b. Ğiyâs**, yalancı ve hadîs uyduran biri değildir. Kaldı

"- Talha'nın kızı Âişe[67], mü'minlerin annesi Âişe'den sana şöyle şöyle tahdis etti mi?" Adam;

"- Talha'nın kızı Âişe, mü'minlerin annesi Âişe'den bana şöyle şöyle tahdis etti" dedi. Hafs tekrar;

"- el-Kasım b. Muhammed, sana Âişe'den şu şu hadîsi tahdis etti mi?" diye sordu. Adam yine;

"- Evet, el-Kasım b. Muhammed, bana Âişe'den şu şu hadîsi tahdis etti" dedi. Hafs yine;

"- Saîd b. Cübeyr, sana İbn Abbas'dan şunu tahdis etti mi?" diye sordu ve adam aynı cevabı verdi:

"- Evet, Saîd b. Cübeyr, bana İbn Abbas'dan şunu tahdis etti."

Adam sözünü bitirince, Hafs, Câriye'nin eline vuruyor ve yazdığı kâğıtları imha ediyor. Câriye:

"- Beni kıskandın mı?" deyince Hafs;

"- Hayır, ama adam yalan söylüyor" cevabını verir. Hafs, Yahya'ya;

"- Kim bu adam ?" diye sormuşsa da, Yahya b. Saîd ismini söylemedi.

Başka bir gün tekrar:

---

ki hadîs uydurup bunları yazdıran birinin, hile ile yazdırdığı hadîsleri yok etmeye çalışması makûl değildir. Rivâyetin sonunda **Hafs'ın; "adam yalan söylüyor"** demesi de, uyduranın kendisi olmadığını göstermektedir.

67 **Ümmü İmrân, Âişe bint Talha b. Ubeydullah et-Teymiyye el-Kuraşiyye el-Medeniyye:** ö. 100/718 ds. Medîneli tâbiûn hanımlarındandır. Meşhur sahabî Talha b. Ubeydullah'ın kızıdır. Annesi, Hz. Ebû Bekir'in kızı Ümmü Gülsüm'dür. Hz. Ebû Bekir'in torunu Abdullah b. Abdurrahman'ın zevcesi idi. Kocası ölünce Mus'ab b. ez-Zübeyr'le evlendi. Mus'ab şehîd edilince de Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer et-Teymî ile evlendi. O da ölünce bir daha kimseyle evlenmedi. Çok güzel bir kadındı. Temiz bir ahlâka sahipti. Son derece fasihti. Arap şiirini iyi bilirdi. Teyzesi Hz. Âişe'den rivâyeti vardır. Kendisinden oğlu Talha ve atâ b. Ebî Rebâh rivâyet etti. Sika ve huccettir; rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

"- Ya Ebâ Saîd, tanımadığım için belki de bu şeyhten yazmışımdır" diye ısrar edince;

"- O, Musa b. Dinar'dır[68]" dedi.

10. Tabaka

Bu tabakadakiler de hadîs yazmışlar, bu uğurda seyahatler yapmışlar, şöhrete ulaşmışlar, ama kitapları herhangi bir sebeple kaybolmuş; kendilerine bir hadîs sorulduğunda, onu başkalarının kitaplarından veya tahmine dayanarak ezberden tahdis etmişler, böylece güvenilirliklerini kaybetmişlerdir.

Meselâ; büyük şan ve şöhretine rağmen Abdullah b. Lehîa el-Hadramî'nin[69] kitapları **Mısır**'da yanınca, hadîsleri kaybolmuş,

---

[68] **Musa b. Dînâr el-Mekkî:** Mekkeli râvîlerdendir. Saîd b. Cübeyr ve el-Kasım b. Muhammed'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Yusuf b. Halid es-Semtî ve Câriye b. Herim rivâyet etti. Zayıf râvîlerden olduğunda ittifak vardır. Buharî, Ukaylî ve Dârekutnî zayıf olduğunu kaydederler. Hafs b. Ğiyâs ve Zekeriya es-Sâcî "**yalancıdır**" derler. İbn Hibbân; "**dikkatsiz ve gâfil biriydi, telkine maruz kalırdı, binâenaleyh terki gerekir**" der. Ebû Hâtim de meçhûl olduğunu kaydeder.

[69] **Ebû Abdurrahman, Abdullah b. Lehîa Ukbe b. Fur'ân b. Rabîa el-Hadramî el-Ğâfikî el-U'dûlî el-Mısrî:** 97-174/715-790. **Mısır** diyarının büyük alimi, muhaddisi, fakîhi ve kadısıdır. Çok hadîs yazanlardan, her sahada çok ilim toplayanlardan ve tahsil için şehir şehir dolaşanlardan biridir. 72 tâbiî ile görüşmüştür. Geniş bir hadîs kültürü vardı. Hadîs ve ahbâr rivâyeti son derece fazladır. Ahmed b. Hanbel; "**zamanında Mısır'da İbn Lehîa'dan başka muhaddis olmadığını**" söyler ve şöyle devam eder: "**Mısır'da zabtı, itkanı ve hadîsinin çokluğu bakımından İbn Lehîa gibi kim vardır?**" Ebû Hâtim; "**Hüşeym'den sonra, ondan hafızını görmedim**" derken, İbn Mehdî de; "**keşke İbn Lehîa'dan 500 hadîs dinleseydim de malım-mülküm olmasaydı**" diyecek kadar, ondan sitâyişle bahseder. Ancak buna rağmen İbn Lehîa, muhaddisler nazarında zayıftır. Rivâyette gevşek davranır ve zayıf râvîlerden tedlîs yapardı. Özellikle 169/786 tarihinde evi ve kitapları yandıktan sonra hıfzından rivâyet etmiş, kasten yalan söylememiş olmasına rağmen kendisinden birçok hatâlar sâdır olmuş ve bu hadîsler huccet kabul edilmemiştir. Kendisinin olmayan hadîsler ona okunur, o da susardı. Bilâhare tenkid konusu olunca; "**benim ne günahım var? Bana sorsalardı, o hadîslerin benim olmadığını söylerdim**" derdi. Hayatının sonuna doğru aklı da karışmıştı. Bu durumda onun hadîsleri mutâabat olarak kabul edilir, ancak kitapları yanmadan önce kendisinden rivâyet edilen hadîsler muteber

hâfızası da karışmıştı. Bu yüzden münker rivâyetlerde bulunmuş ve bundan dolayı da, hadîsi ile ihticac edilmeyenlerin seviyesine düşmüştü.

Ahmed b. Hanbel şöyle der:

"Kitaplarının yanmasından dolayı Abdullah b. Lehîa'yı, vefatından yirmi yıl önce dinleyen İbnu'l-Mübarek ve akranlarının[70] semâı sahihtir."

sayılır. Hakkında şiîlik ithâmı da vardır. Hicrî 155-164 yılları arasında **Mısır** kadılığını deruhte etmiş, 174 tarihinde de **Mısır**'da vefat etmiştir.

[70] Bunlar; **Abdullah b. Vehb, Abdullah b. el-Mübarek, Abdullah b. Yezid el-Mukriî** ve **Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî** olmak üzere dört **Abdullah**'tır.

III- NESH

1- TARİFİ VE RÜKÜNLERİ

Lügatte Nesh; ortadan kaldırmak, izâle etmek demektir. Bazen kitap istinsahı anlamında da kullanılır. Burada makbul olan ilk anlamıdır.

Istılahta; önce gelen bir hitapla sâbit olan bir hükmün kaldırıldığına delâlet eden hitaptır. Öyle ki, sonra gelen ikinci hitap olmasaydı, ilk hüküm aynen kalacaktı.

Bu tanım, izaha muhtaç bazı lafızları ihtiva etmektedir:

"Hitap"; bu lafzı nassa tercih edişimizin sebebi, lafza, mana ve mefhuma ve her türlü delile şamil olmasındandır. Çünkü bütün bunlarla nesh câizdir.

Tanımın, **"önce gelen hitap"** şeklinde kayıtlanması, şunun içindir: Şeriatte ibâdetlerin vâcip kılınmasının başlangıcı, aklın **"berâet-i zimmet"** hükmünü izâle eder. Buna nesih denmez, zira bu bir hitabın hükmünü kaldırmamıştır.

"Hükmün kaldırılması" şeklindeki ifâde ile, sadece emir ve yasağın kaldırılmasına tahsisi şüphesi izâle edilmiştir. Bu söz, nedb, kerâhet, ibâha vb. her nevi hükmü içine almaktadır, çünkü bütün bunlar da neshedilebilir.

"Şayet ikinci hitap olamasaydı ilk hitap aynen kalırdı"; çünkü neshin esası, ref' ve izâledir. Eğer önceki hüküm bulunmasaydı, sonraki hüküm de nâsih olmayacaktı. Bir ibâdet, muvakkat bir zaman için emredilir, o zaman sona erince başka bir ibâdet emredilirse; ikincisi nâsih değildir. Çünkü nâsih, kendisi olmadan hükmün kalkmadığı şeydir.

"Sonradan gelen"; çünkü eğer her ikisi de aynı anda gelmiş olsaydı, ancak sözün manasını açıklayıcı olurdu. Hükmü kaldırıcı

olması, ancak hüküm yerleştikten sonra vârid olmasıyla mümkündür. Çünkü o olmasaydı, öbürü devam edecekti.

İşte neshin tanımı budur. Bu tanım, bildiğim kadarıyla âlimlerin de uygun gördüğü en kısa ve en genel tanımdır.

Önemsiz bazı istisnalar hariç, müslümanlar neshi reddetmezler, bütün ümmet onun cevâzına ve vukûuna icma etmiştir.

Neshin dört rüknü vardır:

a- **Nâsih**; Yüce Mevlâ'dır.

b- **Mensûh**; kaldırılan hükümdür.

c- **Mensûh anh**; mükelleftir.

d- **Nesh**; sabit bir hükmün kaldırıldığına delâlet eden şâri'in sözüdür.

Bir delile, mecâzî anlamda nâsih ismi verilebilir, meselâ; bu âyet, şunun nâsihidir, denilir.

Hükme de nâsih adı verilebilir; Ramazan orucu Aşura orucunun nâsihidir, denildiği gibi.

Gerçeğe uygun olan ifâde, ilkidir.

2- NESHİN ŞARTLARI

Neshin dört şartı vardır:

a- Neshedilen hükmün aklî değil, şer'î bir hüküm olması.

b- Neshin hitapla vuku bulması. Mükellefin ölümü ile hükmün kaldırılmış olması nesh değildir.

c- *"...Sonra orucu geceye kadar tamamlayın"*[1] âyetinde olduğu gibi; neshedilen hitabın hükmünün, süresi dolunca zevalini gerektirecek muayyen bir vakitle mukayyed olmaması.

---

[1] Bakara, 187.

d- Nesheden hükmün sonradan gelmiş olması. Tevbe sûresindeki; *"...boyun büküp cizye verinceye kadar..."*[2] âyetindeki gibi olmaması.

Ayrıca bir takım hususlar daha vardır ki, onların da şart olduğu zannedilir, ama değildir. Bu hususları da şöyle sıralayabiliriz:

ı- Nesheden hükmün, öbürü ile aynı olması şart değildir. Şart olan, sadece nesheden delilin bulunmasıdır.

ıı- Mensûhun vakti girdikten sonra neshin vurûdu şart değildir. Vaktinden önce de câizdir.

ııı- Mensûhun, istisna ve tahsise konu olan hususlardan olması şart değildir, bilakis herhangi bir zamanda bir fiilin emrine neshin vurûdu câizdir.

ıv- Kur'ân'ın Kur'ân'la, Sünnetin de Sünnetle neshi şart değildir. Nesihte cins birliği gerekmez. Nesh etmesi sahih olan bir şeyin bulunması yeterlidir. Bu hususu Şâfiî şart görmüştür ki, izahı daha sonra gelecektir.

v- Nâsih ve mensûhun katî nasslar olması şart değildir. Çünkü mütevâtirin, haber-i vâhidle neshi câiz değilse de, haber-i vâhidin haber-i vâhidle ve mütevâtirle neshi câizdir.

vı- Nâsihin, mensûhun lafzı gibi menkul olması şart değildir, aksine herhangi bir yolla sâbit olması yeterlidir.

vıı- Nâsihin mensûha karşıt olması da şart değildir. Emrin ancak nehiyle, nehyin de ancak emirle neshi söz konusu değildir; her ikisinin de mübahla ve dar vakitli vâcibin, geniş vakitli vâcible neshi câizdir.

vııı- Nâsih ve mensûhun nassla sabit olması gerekmez. Mefhûm-u muvafık ve lafzın zâhirinin delâleti ile de olsa câizdir.

ıx- Hükmün, bir bedelle neshi şart değildir, bedelsiz neshi de câizdir. Bazıları mutlaka bedelin gerekli olduğunu söyler.

---

[2] Tevbe, 29.

x- Bir hükmün, daha hafif bir hükümle neshi de şart değildir.[3] Benzer ve daha ağır olan bir hükümle neshi de câizdir. Bazıları daha hafifle câiz olur, ağırla olmaz derler; ancak bu görüş sağlam değildir.

3- HÜKÜMLERİ

Dinî hükümlerin hepsi neshe müsaittir. Ancak bazıları buna karşı çıkar ve derler ki:

Adâlet, nimetler ihsan edene şükür vb... gibi neshi mümkün olmayan bazı fiiller vardır. Bunların vücûbunun neshi câiz değildir. Küfür ve zulmün de haramlığının neshi câiz olmaz.

Bir hükmü ihtiva eden âyetin, sadece tilâvetinin veya sadece hükmünün veyahut her ikisinin de neshi câizdir. Bazıları bunun da imkânsız olduğunu zanneder.

Çoğunluğa göre Kur'ân'ın Sünnet'le, Sünnet'in de Kur'ân'la neshi câizdir. Zira her ikisi de Allah'tandır, akıl onu reddetmez. Rivâyetler de vukûuna delâlet eder.

Sünnet'in Kur'ân'la neshine misal; Beytü'l-Makdis'e yönelmek Kur'ân'da yoktur, sünnettir. Bunu Kur'ân neshetmiştir. Aşûre orucu da sünnetle sâbitken, Kur'ân onu Ramazan orucu ile neshetmiştir.

Kur'ân'ın Sünnet'le neshine misal; Ebeveyne ve akrabaya vasiyet[4], Rasûlullah'ın (as.); **"Vârise vasiyet yoktur"**[5] hadîsi ile neshedilmiştir. Miras âyeti, vasiyete mani değildir, zira her ikisinin cem'i mümkündür.

Şâfiî, ne sünnetin Kur'ân'la, ne de Kur'ân'ın Sünnet'le neshinin câiz olduğu görüşündedir. Bu hususta o, diğer âlimlere muhalefet etmektedir.

---

[3] Eşdeğer veya daha hafif olan hükümlerin neshinin câiz olduğunda ihtilaf yoktur. Daha ağır olan bir hükümle nesih konusunda ise ihtilaf vardır. Cumhur, bunu da câiz görür. **Şâfiî** ise câiz görmez.

[4] Bakara, 180.

[5] **Buharî**, Vesâyâ, 6; **Ebu Davud**, Vesâyâ, 6; **Tirmizî**, Vesâyâ, 5; **Nesâî**, Vesâyâ, 5.

Bir sahabînin; *"şunun hükmü neshedilmiştir"* şeklindeki sözü ile bir hüküm neshedilmiş olmaz. Hükmün neshedilebilmesi için sahabînin açıkça; *"Rasûlullah'dan (as.) şöyle duydum"* demesi gerekir. Bunu dediği zaman, hükme bakılır; eğer hüküm haber-i vâhidle sabitse, onun sözüyle mensuh olur. Şayet kat'i bir hükümse olmaz.

Mütevâtir kat'i bir nassın, ictihad ve zanla bilinen kıyasla neshi câiz olmaz. İcma da, nassı neshetmez; çünkü vahiy kesildikten sonra nesh söz konusu değildir.

İki nass teâruz ettiğinde, nâsih sonra gelendir.

Nassın sonra gelmesi de akılla ve kıyas-ı şer'î ile bilinmez, sadece nakille bilinir. Bunun da yolları vardır:

a- Lafızda, ona delâlet eden bir ibare bulunur. Hz. Peygamber'in; **"Sizi kabir ziyaretinden men etmiştim; artık ziyaret edebilirsiniz"**[6] hadîsinde olduğu gibi.

b- Ümmetin, bir hükmün mensûh olduğuna, nâsihinin de sonradan geldiği hususunda icma etmesidir

c- Râvînin tarihi söylemesidir. Meselâ; Hendek savaşı yılında veya Fetih yılında dinledim, gibi. Böylece mensûhun, ondan önce geldiği bilinir.

Nâsih ve mensûhu aynı veya iki ayrı râvînin rivâyet etmesi önemli değildir.

Nassın sonradan geldiği hususu, ancak muhtelif rivâyetlerin varlığı ile anlaşılır. Meselâ bir sahabînin; *"hüküm önce şöyle idi, sonra neshedildi"* sözü, neshi göstermez. Çünkü belki de bunu kendi ictihadı ile söylemiştir.

Nâsih ve mensûh nassın, Kur'ân'da önce veya sonra gelmiş olması, teahhuru ispat yolu değildir. Çünkü sûreler ve âyetlerin tertibi, nüzûl sırasına göre değildir, takdim ve tehire uğramıştır.

---

[6] **Müslim**, Cenâiz, 106.

Râvînin genç sahâbelerden olması da teahhuru göstermez. Bir çocuk bile, sohbeti tekaddüm eden birinden nakleder. Büyükler küçüklerden, küçükler de büyüklerden nakledebilir.

Râvînin, fetih yılında müslüman olması da bunu göstermez. Çünkü onu küfür halinde iken duymuş, müslüman olduktan sonra rivâyet etmiş olabilir.

Râvînin, Hz. Peygamber'le sohbetinin kesilmiş olması da bunu göstermez. Çok kere böyle birinin hadîsinin, sohbeti devam eden sahabînin hadîsinden önce vârid olduğu zannedilir. Sohbeti teahhur edenin hadîsinin, öbür sahabînin sohbetinin inkıta vaktinden sonra olması zarurî değildir.

İki haberden birinin berâet-i asliyeye ve aklın hükmüne uygun olması da şart değildir. Bazen bunun öncelikle bulunması gerektiği zannedilir, ama öyle değildir. Meselâ; Hz. Peygamber; "**Ateşte pişmiş olan şeyden dolayı abdest gerekmez**"[7] buyurdu. Bunun, ateşte pişmiş olan şeylerin yenilmesinden dolayı abdest almanın vacip olduğu hükmüne takaddümü gerekmez. Çünkü onun önce vacip kılınıp sonra neshedilmesi muhtemeldir.

Sonra nesih, bilmese bile, haber kendisine ulaşmayan kişi hakkında da geçerlidir. Bazıları, haber kendisine ulaşmayan kişi hakkında neshin geçerli olmayacağını söyler.

---

[7] Ateşte pişen şeylerin yenilmesinden dolayı abdest almak gerektiğini ifâde eden hadîslerle (**Müslim**, Hayız, 23/90; **Ebu Davud**, Tahâret, 76/195; **Tirmizî**, Tahâret, 58/79; **Nesâî**, Tahâret, 121) buna gerek olmadığını belirten hadîsler (**Müslim**, Hayız 24/91-96; **Ebû Davud**, Tahâret, 75/192; **Tirmizî**, Tahâret, 59/80; **Nesaî**, Tahâret, 122) muteber kaynaklarda rivâyet edilmekte, hatta bunlar ayrı ayrı bâblarda ele alınmakta ve abdest almayı emreden rivâyetlerin, buna gerek olmadığını bildiren hadîslerle nesh edildiği belirtilmektedir.

IV- SAHÎH OLAN VE OLMAYAN RİVÂYETLER

Burada sahîh olan ve olmayan haberler dört ana başlık[1] altında ele alınacaktır.

1- GİRİŞ

Şunu bil ki, ilk bakışta hiçbir haber ne makbul, ne de merdûd kabul edilir. Burada biz makbul sözü ile tasdiki, merdûd sözü ile de tekzibi kastetmiyoruz. Gerçi âdilin sözünü kabul etmemiz gerekir, ama bazen o yalancı ve yanılan biri de olabilir. Keza fasıkın sözünü kabul etmek câiz olmadığı halde, bazen o da doğru sözlü olabilir.

Biz makbul sözü ile, amel edilmesi vacib olan haberi, merdûd sözü ile de amel etmekle mükellef olmadığımız haberleri kastediyoruz. Hadîs imamlarının kitaplarında tahric edilen hadîslerin bir kısmı sahih, bir kısmı sakîmdir. İsnâdı ispat ve râvîleri ta'dîl edilmeyen hadîslerin tahricindeki gaye, onların cerh ve ta'dîlde muhtelefun fih olmalarıdır.

İmamlardan bazıları, haklarında laf edilen hadîslerle ihticâcı câiz görmüş, bazıları görmemişlerdir. Burada asıl olan mütekaddimûn imamlarına uymaktır. Çünkü onlar, sika olan ve olmayan râvîlerden rivâyet ederler, ama kendilerine bunlardan bazılarının durumu sorulduğunda durumlarını izah ederlerdi. Görmez misin; Hicaz ehlinin büyük imamı Malik b. Enes, haklarında laf edilen Abdülkerim b. Ebî'l-Mehârik Ebû Ümeyye el-Basrî[2] gibilerinden rivâyette

---

[1] **"Dört ana başlık"** diye tercüme ettiğimiz cümleyi müellif, **"dört kola (furûa) ayrılır"** diye ifâde etmektedir; ancak mutadı olduğu üzere "**dört furû**" için ayrı ayrı başlık koymamış, sadece iki furû için başlık koymuştur. Birinci furû için **"Sahih ve yalan haberler hakkında mukaddime"** adıyla bir giriş yapmakta, ikinci furû için de **"Haberlerin sahih ve yalan diye kısımlara ayrılması"** başlığını koymaktadır.

[2] **Ebû Ümeyye, Abdülkerim b. Ebî'l-Mehârik (Kays) el-Basrî**: ö. 127/745. Aslen Basralıdır. **Basra**'dan **Mekke**'ye göçtü, **Mekke**'de öğretmenlik yapardı. Bu yüzden **el-Muallim** lakabını almıştı. Tavus, Mekhûl ve Mücâhid'den rivâyetleri vardır,

bulunmuştur. Malik'ten sonra Hicaz imamı sayılan Muhammed b. İdris eş-Şafiî, mecrûh râvîlerden olan İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahya el-Eslemî[3] ve benzeri kişilerden; Kûfe imamı Ebu Hanîfe de, Câbir b. Yezîd[4] el-Cu'fî[5] vb. mecrûh râvîlerden; Kadı Ebu Yusuf ve Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî de, el-Hasan b. Umâre[6] vb... mecrûhlardan rivâyet ettiler. Daha sonraki dönemlerde de hadîs imamları, ta'n edilen râvîlerden rivâyette bulunmayı bırakmayıp devam ettirdiler.

---

kendisinden de İbn Cüreyc, Mâlik, İbn Uyeyne rivâyet eder. Hadîste güvenilirliği tartışmalıdır. **Ebû Hâtim** ve **Ebû Zur'a** zayıf olduğunu söylerler. **Eyyub es-Sahtiyânî** de ona yalancı derdi. **Yahya b. Maîn** "*leyse bi şey*", **İbn Hibbân** "*vehmi çok, hatası fâhiş biridir*", **Nesaî** ve **Dârekutnî** de "*metrûktur*" derler. Kendisinin zayıf biri olduğunda ittifak edilmekle birlikte **Buharî** ondan ta'lîkan, **Müslim** de mütâbaat olarak tahric etti.

[3] **İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahya (Sem'ân) el-Eslemî el-Medenî:** 100-184/718-800. Medîneli muhaddis ve fakîhlerdendir. Zührî ve Yahya'l-Ensârî'den rivâyetleri vardır. Kendisinden İmam Şâfiî ve el-Hasan b. Arafe rivâyet etti. Geniş bir ilme sahip olmasına rağmen cerh edilen râvîlerdendir. Abdullah b. Mübarek ondan rivâyeti terk etmiştir. İmam Mâlik'in ***Muvatta***'ından daha büyük bir ***Muvatta*** tasnif etmişti. İmam Şâfiî "**itham etmediğim kişi bana tahdis etti**" deyince, onu kastedermiş. Şâfiî, İbn Adiy ve İbn Ukde her ne kadar onun sika olduğunu söylemişlerse de, cumhur onu zayıf görür. Kaderî, Râfizî, Mu'tezilî ve Cehmiye'den olduğuna dair rivâyetler vardır. Ahmed b. Hanbel; "**onda her belâ vardır**" derken, Yahya'l-Kattân ve İbn Maîn de; "**kezzab**" olduğunu belirtirler. Rivâyeti sadece **İbn Mâce**'de tahric edilmiştir. *el-Muvatta* adlı bir eseri bilinmektedir.

[4] **Câmiu'l-Usûl**'de bu isim Câbir b. Zeyd el-Cu'fî şeklinde zaptedilmiştir. Belki bir okuma veya matbaa hatası olarak bu şekilde kaydedilen ismin doğrusu Câbir b. Yezîd'dir.

[5] **Ebû Yezîd, Cabir b. Yezîd el-Cu'fî el-Kûfî**: ö. 128/746. Kûfeli tâbiîlerden ve meşhur Şiîlerdendir; gulâttandır. Abdullah b. Sebe'nin arkadaşlarındandır. Hz. Ali'nin kıyametten önce tekrar dünyaya döneceğini iddia ederdi. Ebû Hanîfe; "**Cabir el-Cu'fî'den yalancısını görmedim**" der. Ebû Davud'da bir hadîsi bulunmaktadır. Zayıf ve güvenilmez biri olduğu kabul edilir. Hatta bazı hadîsçiler onu metrûk ve kezzab olmakla itham ederler.

[6] **Ebû Muhammed, el-Hasan b. Umâre b. el-Mudarrib el-Becelî el-Kûfî:** ö. 153/770. Kûfeli râvîlerdendir. Halife Mansur'un **Bağdad** kadısı idi. İbn Ebî Müleyke ve el-Hakem b. Uteybe'den rivâyeti vardır. Kendisinden Abdurrezzak ve süfyan es-Sevrî rivâyet etti. Zayıf olduğunda ittifak edilen biridir. Hatta Şu'be ve Yahya b. Maîn onun için "kezzâb" derler. Ali b. el-Medînî de onu hadîs uydurmakla itham eder.

Burada maksat gayet açıktır: Hadîsin nereden tahric edildiğini ve rivâyette münferid kalan râvînin âdil veya mecrûh olduğunu bilmektir.

Yahya b. Maîn şöyle dedi:
"Biz, yalancılardan yazdık, onları fırına attık ve yenmeye hazır, pişmiş ekmek yaptık."

Hâkim de şöyle der:
*"Hicaz, Suriye ve Irak ehli, **Buharî ve Müslim'in**, daha önce yaşamış olmalarından ve sahih hadîsleri toplamak konusunda emsalsiz olmalarından dolayı, Horasanlıların, sahih hadîsi daha iyi tanıdıklarını ifâde ederler."*

Esahh-ı Esânîd

Âlimlerin dediğine göre isnâdların en sahîhi[7] şunlardır:

Mâlik → Nâfi → İbn Ömer.

Ebû'z-Zinâd[8] → el-A'rac[9] → Ebû Hureyre[10].

---

[7] Bu konuda muhaddislerin çok farklı görüşleri vardır ve bu meselede tam bir ittifak da yoktur. Bu itibarla herhangi bir rivâyet zincirinin mutlak olarak en sahîh isnâd olduğunu söylemek mümkün değildir. Kişilerin farklı tercihleri söz konusudur. Meselâ; **Buharî**'ye göre mutlak olarak en sahîh isnâd, **Mâlik→ Nâfi → İbn Ömer** zinciridir. Bazı muhaddisler buna altın silsile derler. **Ahmed b. Hanbel** ve **İshak b. Râhûye**'ye göre ise; **Zührî→ Sâlim b. Abdullah→ babası İbn Ömer** zinciri; **Ali b. el-Medînî**'ye göre de **Muhammed b. Sîrîn→ Abîde es-Selmânî→ Hz. Ali** zinciri mutlak olarak en sahîh isnâddır.

[8] **Ebû Abdurrahman, Abdullah b. Zekvân el-Kuraşî el-Medenî:** ö. 130/748. Ebû'z-Zinâd lakabıyla meşhurdur. Medîneli küçük tâbiîlerdendir. Enes b. Mâlik'ten rivâyeti vardır. Kendisinden A'meş, İbn Ebî Müleyke ve Mâlik gibi büyük muhaddisler rivâyet etti. Büyük âlimdi; muhaddis, hâfız, fakîh ve şâirdi. Devrinde **Medîne** fakîhi olarak bilinirdi. Son derece fasîhti. Sika olduğunda ittifak vardır. Süfyân es-Sevrî ona hadîste "**emîru'l-mü'minîn**" derdi. Dolaşırken de talebeleri devamlı peşinde olurdu. Ebû Hureyre'den gelen rivâyetlerin en sahîh senedinin bir halkasını Ebû'z-Zinâd oluşturur. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. **Medîne**'de füc'eten öldü.

[9] **Ebû Davud, Abdurrahman b. Hürmüz b. Keysân el-A'rac el-Medînî:** ö. 117/735. Medînelidir, meşhur tâbiîlerdendir. Ebû Hureyre'den rivâyetleriyle meşhurdur. İbn Abbas ve Ebû Saîd el-Hudrî'den de rivâyetleri vardır. Kendisinden Zührî, A'meş ve

ez-Zührî → Ali b. el-Hüseyin[11] → Babası (Hz. Hüseyin) → Hz. Ali.

Muhammed b. Sîrîn → Abîde es-Selmânî[12] → Hz. Ali.

Yahya b. Ebî Kesîr → Ebû Seleme[13] → Ebû Hureyre

İbn İshak rivâyet etti. Sikadır; rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. **İskenderiye**'de vefat etti.

10 **Ebû Hureyre, Abdurrahman b. Sahr ed-Devsi el-Yemânî:** ö. 59/679. Aslen **Yemen**'li olup hicrî 7. yılda müslüman olmuştur. Hz. Peygamber tarafından **Yemen**'e gönderilmiş, Hz. Ömer devrinde **Bahreyn** vâlisi olmuş, sonra azledilmişti. Hayatını daha çok **Medîne**'de geçirmiş,bir ara **Medîne** valiliği de yapmıştı. Suffa ehlinden olan Ebû Hureyre, en çok hadîs rivâyet eden sahabîdir; rivâyet ettiği toplam 5,374 hadîsin 325 muttefekun aleyh, 93 tanesi yalnız **Buhârî'** de, 189 tanesi yalnız **Müslim**'dedir. Bazı hadîsleri yazdığı, evinde sakladığı bir sahifesinin bulunduğu rivâyet edilir. Hadîslerinin bir nüshası Ömer b. Abdülaziz'in elinde bulunmuştur. Diğer bir nüshası da talebesi Beşir b. Nahîk tarafından istinsah edilmişti. Ayrıca Mervân b. Hakem'in de perde arkasındaki bir kâtibe, onun hadîslerini yazdırdığı rivâyet edilir. Kendisinden 800 civarında sahâbe ve tâbiî rivâyette bulunmuş, **Medîne**'de vefat etmiştir.

11 **Ebû'l-Hasan, Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşîmî el-Medenî:** 38-94/658-712. Medîneli tâbiîlerdendir. Hz. Ali'nin torunu ve Hz. Hüseyin'in oğludur. **Zeynelâbidin** lakabıyla marûftur. **İmâmiye**'ye göre oniki imamın dördüncüsüdür. **Medîne**'de doğup öldü. Son derece müttakî idi. **Medîne** fakirlerine gizlice yardımlar yapardı. Hadîs bilgisi çok, sika ve güvenilir biri idi. Babası Hz. Hüseyin şehid edildiğinde yanında bulunuyordu. Aynı zamanda fakihti. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, onun, babası ve dedesi kanalıyla rivâyetini, bütün senedlerin en sağlamı sayar. Son derece âbid, fâzıl biriydi. İbâdete çok düşkün olduğu için Zeynelâbidin lakabı verilmişti. Fezail ve menkıbeleri çoktur. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

12 **Ebû Müslim, Abîde b. Amr es-Selmânî el-Murâdî el-Kûfî:** ö. 72/691. Muhamramundandır. Aslen Yemenlidir, ama **Kûfe**'de ikamet etti. Hz. Peygamber'in ölümünden iki yıl önce müslüman olmuş, ama Rasûlullah'ı (as.) görememişti. **Hz. Ali** ve **İbn Mes'ûd**'a çok yakındı. **Hz. Ali** ile birlikte savaşmıştı. **İbn Mes'ûd** da fıkıh ve kırâatte hocası idi. Kendisinden **İbrahîm en-Nehaî** ve **İbn Sîrîn** gibi büyük muhaddisler rivâyet etti. Sika muhaddislerdendi. **Kûfe**'nin meşhur dört fakîhinden biriydi.

13 **Ebû Seleme, Abdullah b. Abdurrahman b. Avf ez-Zührî el-Kuraşî el-Medenî**: ö. 94/712. Medîneli meşhur tâbiîlerdendir. Hz. Aişe, Hz. Osman ve Ebû Hureyre'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Zührî, Urve b. zübeyr ve Saîd el-Makburî rivâyet etti. Döneminde Kureyş'in en saygın kişilerindendir. Âbid ve zâhidi. Özellikle fıkıh

ez-Zührî → Sâlim[14] → Babası (İbn Ömer).[15]

---

alanında büyük şöhret sahibidir. **Medîne**'nin ünlü yedi fakîhinden biridir. Aynı zamanda çok hadis rivâyet etmiştir. Sikadır; rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. **Medîne**'de vefat etti.

[14] **Ebû Ömer, Sâlim b. Abdullah b. Ömer el-Kuraşî el-Adevî el-Medenî**: ö. 106/724. **Medîne** fukahasından, tâbiîlerin önde gelen âlimlerindendir. Sikadır. Abdullah b. Ömer'in oğlu ve Hz. Ömer'in torunudur. Zamanının en faziletli kişilerinden sayılırdı. İmam Mâlik; **"yaşadığı dönemde zühd ve fazilette ona benzer brinin bulunmadığını"** söyler. Huyu ve yaşantısı babasına benzerdi. Babasından, Ebû Hureyre ve Hz. Âişe'den rivâyet eder. Kendisinden Zührî, Nâfi ve Salih b. Keysan rivâyet ederler. Fukaha-i seb'adan ve hafız muhaddislerdendir. Döneminin **Medîne** müftüsüdür. Çok hadîs rıvâyet etmiş, rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye; en sahîh isnadın, Zührî, Sâlim ve babası İbn Ömer zinciri olduğunu söylerler. **Medîne**'de vefat etti.

[15] İsnadın mutlak olarak en sahîh olanını tespit zordur. Bunun yerine her sahabînin ve her beldenin en sahih isnâdını belirlemek daha önemli ve daha faydalı bir iştir. Bu konuda yapılan tespitlere göre;

Hz. Ebû Bekir'in en sahîh isnâdı şöyledir: **İsmail b. Ebî Hâlid→ Kays b. Ebî Hâzim →Hz. Ebû Bekir**.

Hz. Ömer'in en sahîh isnâdları: **Zührî →Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe→ İbn Abbas→ Hz. Ömer; Zührî→ Sâlim b. Abdullah→ babası Abdullah b. Ömer→ Hz. Ömer; Zührî→ es-Sâib b. Yezîd→ Hz. Ömer**.

Hz. Ali'nin en sahîh isnâdları: **Muhammed b. Sîrîn→Abîde→ Hz. Ali; Zührî→Zeynelâbidîn Ali b. el-Hüseyin→ babası Hz. Hüseyin→ Hz. Ali; Cafer b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin→babası Ali b. el-Hüseyin→ Hz. Ali** (bu, aynı zamanda ehl- beytin en sahîh isnâdıdır); **Yahya b. Saîd el-Kattân→ Süfyân es-Sevrî→ A'meş→ İbrahim et-Teymî→ el-Hâris b. Süveyd→ Hz. Ali; A'rac→ Ubeydullah b. Ebî Râfi'→ Hz. Ali.**

Hz. Âişe'nin en sahîh isnâdları: **Hişâm b. Urve→ babası Urve b. Zübeyr→ Hz. Âişe; Eflah b. Humeyd→ Kasım→ Hz. Âişe; Ubeydullah b. Ömer→ Kasım→ Hz. Âişe; Süfyân es-Sevrî→ İbrahim→ Esved→ Hz. Âişe; Abdurrahman b. el-Kasım→ babası Kasım→ Hz. Âişe; Yahya b. Saîd→ Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım→ Hz. Âişe; Zührî→ Urve b. ez-Zübeyr→ Hz. Âişe.**

Sa'd b. Ebî Vakkas'ın en sahîh isnâdı: **Ali b. el-Hüseyin b. Ali→ Saîd b. el-müseyyeb→ Sa'd b. Ebî Vakkas.**

İbn Mes'ûd'un en sahîh isnâdları: **A'meş→ İbrahim b. Yezîd en-Nehaî→ Alkame→ İbn Mes'ûd; Süfyân es-Sevrî→ Mansûr→ İbrahim→ Alkame→ İbn Mes'ûd.**

İbn Ömer'in en sahîh isnâdları: **Mâlik→ Nâfi→ İbn Ömer; Zührî→ Sâlim→ babası İbn Ömer; Eyyûb→ Nâfi→ İbn Ömer; Yahya b. Saîd el-Kattân→ Ubeydullah b. Ömer→ Nâfi→ İbn Ömer.**

2- HABERLERİN SAHÎH OLUP OLMADIĞINA GÖRE TAKSİMİ

Rivâyet edilen haberler, çeşitli açılardan taksime tabi tutulur. Bunları üç ana gurupta toplamak mümkündür.

Ebû Hureyre'nin en sahîh isnâdları: **Yahya b. Ebî Kesîr→ Ebû Seleme→ Ebû Hureyre; Zührî→ Saîd b. el-Müseyyeb→ Ebû Hureyre; Mâlik→ Ebû'z-Zinâd→ A'rac→ Ebû Hureyre; İsmail b. Ebî Hakîm→ Abîde b. Süfyan→ Ebû Hureyre; Ma'mer→ Hemmâm→ Ebû Hureyre; Hammâd b. Zeyd→ Eyyûb→ Muhammed b. Sîrîn→ Ebû Hureyre.**

Abdullah b. Amr b. Âs'ın en sahîh isnâdı: **Amr b. Şuayb→ babası→ dedesi.**

Ebû Musa'l-Eş'arî'nin en sahîh isnâdı: **Şu'be→ Amr b. Mürre→ babası Mürre→ Ebû Musa'l-Eş'arî.**

Enes b. Mâlik'in en sahîh isnâdları: **Mâlik→ Zührî→ Enes; Süfyan b. Uyeyne→ Zührî→ Enes; Ma'mer→ Zührî→ Enes; Hammâd b. Zeyd→Sâbit→ Enes; Hammâd b. Seleme→ Sâbit→ Enes; Şu'be→ Katâde→ Enes; Hişâm ed-Destüvâî→ Katâde→ Enes.**

Câbir b. Abdullah'ın en sahîh isnâdı: **Süfyân b. Uyeyne→ Amr b. Dînâr→ Câbir.**

Ukbe b. Âmir'in en sahîh isnâdı: **Leys b. Sa'd→ Yezîd b. Ebî Habîb→ Ebû'l-Hayr→ Ukbe b. Âmir.**

Bureyde'nin en sahîh isnâdı: **el-Hüseyin b. Vâkıd→ Abdullah b. Bureyde→ babası Bureyde.**

Ebû Zerr'in en sahîh isnâdı: **Saîd b. Abdülaziz→ Rabîa b. Yezîd→ Ebû İdris el-Havlânî→ Ebû Zer.**

Tâbiîlerden **İbn Müseyyeb**'in en sahîh isnâdı: **Şu'be→ Katâde→ Saîd b. el-Müseyyeb→ sahâbe hocası.**

Yine tâbiîlerden **Hassân b. Atıyye**'nin en sahîh isnâdı: **Evzâî→ Hassân b. Atıyye→ sahâbe hocası.**

Medînelilerin en sahîh isnâdı: **İsmail b. Ebî Hakîm→ Abîde b. Süfyân→ Ebû Hureyre.**

Mekkelilerin en sahîh isnâdı: **Süfyân b. Uyeyne→ Amr b. Dînâr→Câbir.**

Yemenlilerin en sahîh isnâdı: **Ma'mer→ Hemmâm→ Ebû Hureyre.**

Mısırlıların en sahîh isnâdı: **Leys b. Sa'd→ Yezîd b. Ebî Habîb→ Ebû'l-Hayr→ Ukbe b. Âmir.**

Horasanlıların en sahîh isnâdı: **el-Hüseyin b. Vâkıd→ Abdullah b. Bureyde→ babası Bureyde.**

Şamlıların en sahîh isnâdları: **Evzâî→ Hassân b. Atıyye→ sahâbe hocası; Saîd b. Abdülaziz→ Rabîa b. Yezîd→ Ebû İdris el-Havlânî→ Ebû Zerr.**

Kûfelilerin en sahîh isnâdı: **Yahya b. Saîd el-Kattân→ Süfyân es-Sevrî→ Süleyman et-Teymî→ el-Hâris b. Süveyd→ Hz. Ali.** (Bkz., **el-Bâisü'l-Hasîs**,18-20; **Tedrîbu'r-Râvî**, I- 76-87.)

a- Birinci Gurup

Tasdik, tekzib ve tevakkuf edilmesi gereken haberler aynı gurupta düşünülür.

ı- Tasdiki Vâcib Olanlar: Bunlar da şu şekilde kısımlara ayrılırlar:

1- **Sayı itibariyle tevâtür derecesine ulaşan kimselerin verdiği haber**; başka bir delil olmasa da zarûreten tasdik edilir.

2- **Allah'ın haber verdiği şeyler**; bunlar, yalan ihtimâli olmadığı için tasdik edilir.

3- **Rasûlullah'ın (as.) haberi**; O'nun doğruluğu, mucizenin delâleti ile tasdik olunur.

4- **Ümmetin haber verdikleri**; ümmetin masûmiyeti, Rasûlullah'ın (as.) beyanıyla sâbit olduğu için bunlar da tasdik olunur.

5- **Allah'ın, Hz. Peygamber'in veya ümmetin verdiği haberlere uygun düşen haberler.**

6- **Hz. Peygamber'in huzurunda zikredilen, O'nun tarafından işitilen, anlaşılan, ama sükût ve ikrarla karşılanan ve bu yolla sahih olan haberler.**

7- **Bir cemâatin huzurunda zikredildiği halde onlar tarafından yalanlanmayan bütün haberler**; çünkü mutad olan, şayet sahih olmasaydı, susulmaması ve yalanlanması gerekirdi.

II- Tekzibi Gereken Haberler

1- **Akla, mantığa, hisse ve mütevâtir haberlere ters düşen haberler**; zıtların cem'i vb. haberler gibi.

2- **Kitap, Sünnet ve icma gibi kesin nassa muhalif düşen** haberler.

3- **Yalan üzere birleşmeleri âdeten mümkün olmayan bir kalabalığın yalan saydığı haberler.**

4- **Hâdise bir kalabalığın önünde cereyan ettiği, onun nakli için çeşitli sebepler olduğu ve söylenmemesi âdeten mümkün olmadığı halde, o cemâat tarafından nakil ve rivâyet edilmeyen haberler.** Meselâ; bir adam, ülke Emîrinin sokak ortasında ve insanların gözleri önünde öldürüldüğünü haber verse, ancak oradaki ahali böyle bir şeyden hiç bahsetmese, onun kesin yalan olduğuna hükmedilir.

III- Tevakkuf Edilmesi Gereken Haberler

Dinî hükümler hakkında vârid olan, ancak yukarıdaki iki kısımda zikredilmeyen ve doğru veya yalan olduğu da bilinemeyen bütün haberler, bu kısmı teşkil ederler.

b- İkinci Gurup

ı- Doğru Olduğu Bilinen Haberler

1- **Doğruluğu zarureten bilinen haberler**. Meselâ; gökyüzünün, yeryüzünün üzerinde olduğunu haber vermek gibi.

2- **Doğruluğu aklî istidlalle anlaşılan haberler**; Allah'ın hikmetini haber vermek gibi.

3- **Sem'î** -duymaya bağlı- **istidlâlle doğruluğu bilinen haberler**; Namaz, oruç vb.nin farz olduğunu haber vermek gibi.

4- **Haber verene râcî bir hususla doğruluğu bilinen haberler**; Bu da, kendisine yalan isnâdı câiz olmayan biri olduğu takdirde ortaya çıkar. Bu da iki çeşittir:

*- **Yalan isnâdı asla câiz olmayanlar**; O da ancak Yüce Allah ve O'nun Rasûlü'dür. Hz. Peygamber'in doğruluğu da mucize ile ve ümmetin icmâı ile sabittir.

- **Başka hususlarda yalan söylemesi mümkün olsa da, haber verdiği bir konuda câiz olmayanlar; Burada haber verenin yalan söylemesine bir sebep yoktur. Meselâ; yalan üzerine birleşmeleri için bir sebep bulunmayan bir cemâatin haberi gibi...

5- Nihayet son olarak **haberin doğruluğu, işiten açısından da bilinebilir**. Meselâ; o konuda bilgi sahibi olduğunu iddia eden birisinin huzurunda olayın anlatılması, onun da inkâr etmemesi gibi. Ancak şu şartla ki, dinleyen cemâatin, korku veya arzu gibi sâiklerle onu inkâr etmesine engel bir hal bulunmamalıdır. Çünkü mutad olan, insanların, kendilerinden yalan rivâyette bulunan kişiyi reddetmeleridir.

ıı- Yalan Olduğu Bilinen Haberler

1, 2, 3- Bu kısmın ilk üç şıkkını, yukarıda, doğru olan haberler hakkında söylediğimiz gibi; **yalan olduğu ya zarûreten, veya aklî istidlâlle, yahut da sem'î istidlâlle anlaşılan haberler** teşkil eder.

4- **Yalan olduğu, haberin kendisine ve rivâyetin mahiyetine bakılarak anlaşılan haberler:** Meselâ; dinin temel unsurlarına ait bir husus, veya büyük bir şehirde meydana gelen bir olay, veya Peygamberlerin mucizeleri gibi açıkça nakledilmesi gereken ve nakli için dinî ve örfî bir çok sebep varken gizlice nakledilenler.

ııı- Doğru Veya Yalan Olduğu Bilinemeyen Haberler

Bunlar, âhâd rivâyetlerdir. Bunların tümünün yalan olması mümkün değildir. Çünkü birçok râvî ile ve farklı rivâyetle nakledilen haberlerin, tamamının doğru veya tamamının yanlış olduğunu söylemek âdeten imkânsızdır. Hz. Peygamber; "**benden sonra bana yalan isnâd edilecektir**" buyurmuştur. Bundan dolayı âlimler de, râvîlerden birçoklarının yalancı olduğunu söylemişler ve yalan olduğunu bildikleri hadîsleri reddetmişler, onlarla amel etmemişlerdir.

c- Üçüncü Gurup

Bu gurupta hadîsler, dörtlü bir taksime tabi tutulur :

1- Tasdiki gereken haberler.

2- Tekzîbi gereken haberler.

3- Tasdik ve tekzib ihtimâli eşit olan haberler.

4- Tasdik ve tekzib ihtimâlinden biri diğerine tercih edilen haberler.

Bunlardan ilk iki şıkkı, yani tasdiki ve tekzibi gerekenler hakkında az önce bilgi verildi.

Üçüncüsü, yani yalan ve doğruluk unsurları müsavî olanlar ise, fâsıkın verdiği haberlerdir. Fâsıkın verdiği haberler, doğru da olabilir, yalan da. Düşünerek, aklı ile söylediklerinin doğru olması ihtimâli vardır; ancak hevâ ve hevesinin sâikiyle söylediklerinin de yalan olması muhtemeldir.

Dördüncüsü de âdil bir râvînin verdiği haberdir. Onun haberinin doğruluk yönü tercih edilir. Çünkü zâhir olan, onun aklının, hevâ ve hevesine galip olmasıdır; ancak bu, kesin değildir.

3- SAHİH HABERLERİN ÇEŞİTLERİ

Kendisiyle amel edilebilen sahih haberler, **Meşhur** ve **Garîb** olmak üzere ikiye ayrılır.

Meşhur da; tevâtür derecesine ulaşan ve ulaşmayan olmak üzere kendi içinde ikiye ayrılır.

Garîb ise; inkâr edilecek noktaya kadar varan ve varmayan olmak üzere ikiye ayrılır.

Bunlardan birincisine; **ilm-i yakîn** adı verilir ki, bunlar **mütevâtir** haberlerdir. İkincisine de; **ilm-i itmi'nân** adı verilir, ki bunlarla amel konusunda selef âlimlerimizin ihtilaf etmediği âhad haberlerdir.

Üçüncüsüne ise; **ilm-i gâlib-i re'y** -yani zann-ı gâlib ilmi- denir. Bunlar da birbirinden farklı rivâyetler yüzünden, olayların hükümleri konusunda âlimlerin ihtilaf ettiği, bir kısım ulemanın kabul etmesine karşılık, diğer bir kısmının inkâr etmeden ve sapıklıkla da itham etmeden reddettiği haberlerdir.

Dördüncüsüne de; **ilm-i zan** adı verilir. Bunlar da, yalan ihtimâli kuvvetli olduğu için, selef ulemasının, onunla amel edenin günahkâr

olacağından korkarak reddettiği haberlerdir. Tıpkı doğru olması ihtimâli kuvvetli olan meşhur bir haberle ameli terk edenin günahkâr olacağından korktukları gibi. Muhaddisler, **sahîh** lafzını, ancak hiçbir şekilde töhmet bulaşmayan haber için kullanırlar.

Sahih olmayan haberler ise; onlara göre ya **Hasen**'dir, ya **Garîb**'dir, ya **Şâz**'dır, ya **Muallel**'dir, ya **Ferd**'dir. Bu terimlerin her birinin izahını, inşallah burada yapacağız. Önce konuyu sahih hadîslerle, hasen ve garib hadîsler olmak üzere ikiye ayıralım:

a- SAHÎH HADÎSLER

Sahih hadîsler de kendi içinde on kısma ayrılır. Bunlardan ilk beşi, sıhhati üzerinde ittifak edilenler, son beşi de sıhhatinde ihtilaf edilenlerdir.

ı- Sıhhatinde İttifak Edilenler

1- Sahîhayn Hadîsleri

Buharî ve **Müslim**'in seçtikleri hadîsler, sahîh hadîslerin en üst derecesini teşkil ederler. Bunlar; Hz. Peygamber'den rivâyet etmekle meşhur bir sahabînin naklettiği ve iki sika râvîsi bulunan, sonra sahâbeden rivâyet etmekle meşhur bir tâbiînin ondan naklettiği ve onun da iki sika râvîsi bulunan, sonra da mutkin, hafız ve meşhur etbâ-ı tâbiîn râvîlerinin naklettiği dördüncü tabakadan râvîleri bulunan, nihayet **Buharî** ve **Müslim**'in hocası olan ve rivâyetinde adâletle meşhur, mutkin ve hafız râvîlerin rivâyet ettikleri hadîslerdir. Bunlar, sahîhin en üst derecesini teşkil ederler.

Bu şartlarla rivâyet edilen hadîslerin sayısı onbini bulmaz.

Müslim, sahîh hadîsi, râvîler açısından üç kısımda tahric etmeyi arzu etmişti. İlk kısmını bitirince ecel onu yakaladı; zaten o, kemâl çağındaydı.

Şimdi, Rasûlullah'ın (as.) hadîsleri onbini bulmaz demek, nasıl olur? O'ndan erkek ve kadın dörtbin sahabî rivâyette bulunmuş; onlar, **Mekke** ve **Medîne**'de yirmi küsür yıl O'nun sohbetinde bulunmuşlar, sözlerini ve davranışlarını, uykusunu ve uyanıklığını, harekât ve sekenâtını, ciddîsi ve şakasıyla bütün hallerini ezberlemişler. Üstelik beşyüz bin, altıyüz bin, yediyüz bin hadîs ezberleyen hadîs hâfızları vardır...

Yukarıda zikrettiğimiz sahîh hadîsin şartını, el-Hâkim en-Nîsâbûrî kaydetmiştir.[16]

Diğer bazı âlimler ise, bu şartın **Buharî** ve **Müslim**'in kitaplarında devamlı olarak bulunmadığını, onların bu şarta muhalif hadîsler de tahric ettiklerini söylerler.

Şüphesiz Hâkim'in kanâati bu değildi. O, bu ilimde mâhir biriydi, hadîsin bütün inceliklerini bilirdi. O iki kitap hakkında bu hükme, şüphesiz iyi bir inceleme ve araştırmadan sonra varmıştı.

Sonra bu iddiayı ileri sürenlerin gayesi de; *Sahîhayn*'daki hadîsleri inceleyerek onlarda Hâkim'in zikrettiği şarta uygun olmayan hadîslerin yer aldığını ifâde etmek olmalıdır. Bu söz, Hâkim'i nakzetmenin nihâî unsurudur, ama nakzedici de değildir. Bu iddia ile Hâkim'in sözünü reddetmek doğru değildir. Çünkü Hâkim ispat eden, bu ise reddedendir; ispat eden, reddedene takdim edilir. Hepsinin aynı şarta uygun olduğunu göremedi diye, uygunluk

---

[16] Sahîh hadîs için ileri sürülen; Hz. Peygamber'den rivâyetiyle meşhur bir sahabî, bunu ondan iki sika râvînin rivâyet etmesi, sonra da onu etbâ-u tâbiînden sika kişilerin rivâyet etmeleri ve onlardan rivâyet eden kişilerin de sika olmaları şartı, her zaman gerçekleşmiş değildir. Çünkü **Sahîhayn**'da bile, sadece tek bir râvîsi bulunan sahâbenin rivâyetleri bulunmaktadır ve bu rivâyetler başka bir yolla da bilinmemektedir. Tekrar belirtmek gerekir ki, sahîh hadîs için öngörülen bu şart, **Buharî** ve **Müslim** tarafından ortaya konulmuş değildir, **Hâkim**'in koyduğu bir ilkedir.

esasını redde hükmetmek, nasıl doğru olabilir?!. Belki bir başkası uygunluğu bulmuştur. Ona ulaşmamış da başkasına ulaşmıştır. Âlimlere karşı hüsn-ü zan beslemek en doğru yoldur. Onların sözlerini tasdike çalışmak uygun bir usûldür.

Hâkim'in sözünün iki yönlü izahı vardır:

Birincisi: Hadîsi, rivâyetle meşhur bir sahabîden iki râvî, onlardan da her birinden iki olmak üzere dört râvî, rivâyet etmiş ve bu minvâl üzere **Buharî** ve **Müslim**'e kadar ulaşmıştır.

İkincisi: Sahabînin iki râvîsi olur, onlardan biri ondan hadîsi rivâyet eder, sonra onun da iki râvîsi olur ve ondan da sadece biri rivâyette bulunur ve böylece o hadîsi rivâyet eden her râvînin iki râvîsi olmuş olur. O zaman bu şartın gayesi; râvîlerin tezkiyesinden, o rivâyetin hadîsle üne kavuşan bir guruptan sâdır olmakla şöhret bulmasından ve hadîs rivâyetiyle meşhur olmayan râvîlerden değil, rivâyetle meşhur olan râvîlerden nakledilmesinden ibaret olur.

Şayet Hâkim'in gayesi, ilk te'vilde ifâde ettiğimiz husus ise, bunu nakzetmek isteyene karşı delil yukarıda geçti. Bu şarta, âlimlerden bir gurup katılmışlar ve bu şartın dışına çıkan hadîsle ihticac etmemişler, onu muteber saymamışlardır. Bu husus daha önce geçti; âlimlerin ekserisine göre ihticacda bunun şart olmadığını beyan ettik.

Kaldı ki, Hâkim'in, **Buharî** ve **Müslim** gibi ihtiyatkâr davranmadığını, sahih hadîslerin ispat ve tahricini gaye edinmediğini biz yakînen biliyoruz. Ama bu yol, sahih hadîsin ispatında ideal yoldur. Buna **Buharî** ve **Müslim**'den daha lâyık kim olabilir ?

Sonra şu da var ki, **Buharî** ve **Müslim**, hadîsleri bu şekilde tahric etmişler, ama bunu, aynı vasfı taşımayan hadîsi kabul etmenin câiz olmadığı şeklinde bir şart haline getirmemişlerdir. Sadece ihtiyata en uygun, en ideâl ve en kusursuz yol olarak görmüşlerdir.

Şayet Hâkim'in gayesi, ikinci te'vilde ifâde ettiğimiz husus ise; o zaman tenakuz da kalkar ve biz de bu külfetten kurtuluruz.

2- Âdil Râvîlerin Rivâyeti

Sıhhatinde ittifak edilen hadîslerin ikinci kısmı ise; âdilin âdilden naklettiği, sahabîye varıncaya kadar sika hafızların rivâyet ettikleri hadîslerdir; ancak bu sahabînin sadece bir râvîsi vardır.

Misâl: Urve b. Mudarris et-Tâî[17] şöyle der:

"Rasûlullah (as.) Müzdelife'de iken yanına gittim ve dedim ki:

"- Ey Allah'ın Rasûlü! Ben, Tayyi' dağlarından geldim, atımı yordum, bineğimi takatsız bıraktım. Vallahi, vakfe yapmadık hiçbir tepe bırakmadım. Benim haccım oldu mu?"[18]

Bu hadîs, dinin temel esaslarından birisidir ve fukaha tarafından kabul edilmiştir. Bütün râvîleri sikadır, ama **Buharî** ve **Müslim** onu eserlerine almamışlardır; çünkü onun, Urve b. Mudarris'den rivâyet eden eş-Şa'bî'den başka râvîsi yoktur.

Sahâbe arasında bunun benzerleri çoktur. Meselâ; Kays b. Ebî Ğareze el-Ğifârî[19], Rasûlullah'dan (as.) çok rivâyette bulunduğu halde, onun, Ebû Vâil Şekîk b. Seleme'den[20] başka râvîsi yoktur. Ebû

---

17 **Urve b. Mudarris b. Evs b. el-Hâris et-Tâî el-Kûfî:** Sahabîdir. Hz. Peygamber'le birlikte veda haccına katıldı. Hz. Ebû Bekir döneminde irtidat hareketlerine karşı yapılan savaşta Halid b. Velid'in ordusunda bulundu. Tay kabilesinin önde gelenlerindendi. Babası da kabilenin reisi idi ve riyâsette Adiyy b. Hâtim'le yarışırdı. Sonra **Kûfe**'ye yerleşti. Bilinen tek hadîsi *Sünen*'lerde tahric edilmiştir.

18 **Ebu Davud**, Menâsik, 68; **Nesâî**, Menâsik, 211.

19 **Kays b. Ebî Ğaraza el-Ğifârî:** Sahabîdir. Hz. Peygamber onu, kabilesini İslâm'a davetle görevlendirmişti. Rasûlullah'tan (as.) sonra **Kûfe**'de ikâmet etti ve orada vefat etti. Hz. Peygamber'den tek hadîs rivâyet etmiştir. Hadîsi **Sünen**'lerde tahric edilmiştir. Bunu ondan Şekîk b. Seleme rivâyet etti.

20 **Ebû Vâil, Şekîk b. Seleme el-Esedî el-Kûfî**: ö. 97/715. Muhadramundandır; cahiliyyet ve İslâm dönemini yaşamış, ama Hz. Peygamber'i görememişti. Bir rivâyete göre de hicretin ilk yılında dünyaya gelmişti. Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'den rivâyetleri vardr. Özellikle Abdullah b. Mes'ûd'un en sadık öğrencisi idi. Abdullah'ın hadîslerini Kûfelilerin en iyi bileni idi. **Kûfe**'de ikamet etmiş, kendisinden çok hadis rivâyet edilmiştir. Ondan Asım b. Bedele, A'meş ve Mansur rivâyet ettiler. Sika ve huccet olduğunda ittifak vardr. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

Vâil de, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve diğer birçok sahabîye yetişmiş Kûfe'li büyük tâbiîlerdendir.

Muselâ; sahâbe içinde üne kavuşan Üsâme b. Şerîk[21] ve Kutbe b. Mâlik'in[22], büyük tâbiîlerden olan Ziyâd b. Ilâka'dan[23] gayrı râvîleri yoktur.

Bu durumda birçok sahabî vardır ki, **Buharî** ve **Müslim**, kitaplarında onlardan tahric etmemişlerdir. Üstelik onların hadîsleri, fukaha arasında şöhret bulmuş, ihticâc edilen hadîslerdir.

3- Sika Tâbiîlerin Rivâyetleri

Muttefekun aleyh olan hadîslerin üçüncüsü de; tâbiîlerden sika olan bir cemâatin, sahâbeden rivâyet ettiği haberlerdir. Tâbiîler sika olmakla birlikte herbirinin sadece bir tek râvîsi bulunmaktadır.

Meselâ; Muhammed b. Huneyn[24], Abdurrahman b. Ferrûh[25], Abdurrahman b. Ma'bed[26] vb.nin Amr b. Dînâr'dan[27] başka râvîleri

---

21 **Üsâme b. Şerîk ez-Zebyânî es-Sa'lebî el-Gatafânî el-Kûfî:** Sahabîdir. Hayatı hakkında çok az şey bilinmektedir. Hz. Peygamber'den sonra **Kûfe**'de ikamet etmiştir. Kendisinden sadece Ziyâd b. Ilâka rivâyet etti. Rivâyeti *Sünen*'lerde tahric edildi.

22 **Kutbe b. Mâlik es-Sa'lebî el-Kûfî**: Sahabîdir. Ziyâd b. Ilaka'nın amcasıdır. Hz. Peygamber'den sonra **Kûfe**'ye yerleşti. Kendisinden yeğeni Ziyâd ve Haccâc b. Eyyub rivâyet etti. Hadîsleri **Müslim, Tirmizî, Nesaî** ve **İbn Mâce**'de tahric edildi.

23 **Ebû Mâlik Ziyâd b. Ilâka b. Mâlik es-Sa'lebî el-Kûfî**: ö. 135/752. Kûfeli tâbiîlerden ve güvenilir râvîlerdendir. Cerîr b. Abdullah ve Muğîre b. Şu'be'yi dinlemiş, kendisinden Şu'be ve Süfyan Sevrî rivâyet etmiştir. Sikadır; hadîsi kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

24 **Muhammed b. Huneyn el-Mekkî**: Mekkeli tâbiîlerdendir. Peygamberimizin amcası Abbas'ın âzâdlısıdır. İbn Abbas'dan rivâyeti vardır. Kendisinden sadece Amr b. Dînâr rivâyet etti. Hadîsi **Nesaî**'de tahric edilmiştir.

25 **Abdurrahman b. Ferrûh el-Medenî**: Medîneli tâbiîlerdendir. Babası Ferrûh, Hz. Ömer'in âzâdlısı idi. Babasından ve İbn Ömer'den rivâyeti vardır. Kendisinden Amr b. Dînâr rivâyet etti. İbn Hibbân onu *Sikat*'ında zikreder.

yoktur. Amr da Mekke ehlinin imamıdır. Keza Muhammed b. Müslim ez-Zührî de; Amr b. Ebân[28], Muhammed b. Urve b. ez-Zübeyr[29] vb. tâbiîlerden rivâyette teferrüd etmiştir.

Yahya b. Saîd el-Ensârî[30] de, bir gurup tâbiîden rivâyette teferrüd etmiştir. Bu tür rivâyetlerin hiçbiri **Buharî** ve **Müslim**'in ***Sahîh***'lerinde yoktur. Halbuki bunların hepsi sahîhtir. Çünkü âdilin âdilden rivâyetidir. Bu rivâyetler, fukaha tarafından kabul edilmiş ve onlarla ihticâc edilmiştir.

---

26 **Abdurrahman b. Ma'bed b. Umeyr el-Leysî:** Tâbiîlerdendir. Ubeyd b. Umeyr'in kardeşinin oğludur. Hz. Ömer ve Hz. Ali'den rivâyeti vardır. Kendisinden sadece Amr b. Dînâr rivâyet etti.

27 **Ebû Muhammed, Amr b. Dînâr el-Cumehî el-Mekkî el-Esrem**: 46-126/667-744. Mekkeli meşhur muaddislerden, tâbiîlerin büyük âlimlerindendir. Muhaddis, hâfız, fakîh ve müctehid idi. Güvenilir olduğunda ittifak vardır. Rivâyetleri huccet kabul edilirdi. Döneminin Hicaz allâmesiydi. Otuz yıl boyunca **Mekke**'de fetvâ merciî idi. Hadisi manen rivâyet ederdi. Gecenin üçte birini uyku, üçte birini ibâdet, üçte birini de okuyup yazmakla geçirirdi. Abdullah b. Zübeyr, İbn Abbas ve Cabr b. abdullah'tan rivâyette bulunur. Kendsinden Şu'be, İbn Uyeyne, Hammâd b. Zeyd ve Süfyan es-Sevrî gibi büyük mhaddisler rivâyet ettiler. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi.

28 **Amr b. Ebân b. Osman b. Affân el-Emevî el-Kuraşî:** Hz. Osman'ın torunudur. Tâbiîlerdendir. Cabir b. Abdullah'dan rivâyeti vardır. Kendisinden sadece Zührî rivâyet etti. İbn Hibbân onu *Sikat*'ına almış, ancak **"Cabir'den dinleyip dinlemediğini bilmiyorum"** demiştir. Bilinen tek hadîsi **Ebû Davud**'da tahric edilmiştir.

29 **Muhammed b. Urve b. ez-Zübeyr b. Avvâm el-Kuraşî el-Esedî el-Medenî:** Medîneli tâbiîlerdendir. Meşhur sahabî Zübeyr b. Avvâm'ın torunudur. Döneminin en yakışıklısı olduğu rivâyet edilir; hatta yakışıklılığı darb-ı mesel hâline gelmişti. Babasından ve amcası Abdullah b. Zübeyr'den rivâyeti vardır. Kendisinden Zührî rivâyet etti. sikadır; hadîsi **Tirmizî**'de tahric edilmiştir. Babasının sağlığında, genç yaşta **Şam**'da vefat etti.

30 **Ebû Saîd, Yahya b. Saîd el-Ensarî el-Medenî:** ö. 143/760. Medîneli tâbiîndendir. Emevîler döneminde **Medîne** kadısı oldu. Sonra Halife **Mansur** onu **el-Hâşimiye** kadılığına getirdi. Hadîs ve fıkıh âlimi idi. Güvenilirliği, dindarlığı, zühdü ve takvası ile meşhurdur. Zamanının **Medîne** âlimidir.

4- Sikaların Ferd Rivâyetleri

Muttefekun aleyh olan hadîslerin dördüncüsü; sika râvîlerin rivâyet ettiği, ancak kaynaklarda turûku tahric edilmeyen ferd hadîslerdir.

Meselâ; el-Alâ b. Abdurrahman'ın[31], babasından, onun da Ebû Hureyre'den rivâyet ettiği; **"Şaban ayının ortasına gelince, artık Ramazan gelinceye kadar oruç tutmayınız"**[32] hadîsi.

Müslim, el-Alâ'nın hadîslerinin ekserisini *Sahîh*'inde tahric etmiş, ancak onun, babası ve Ebû Hureyre tarîkıyla infirad ettiği bu ve benzeri hadîsleri almamıştır.

Meselâ; Eymen b. Nâbul el-Mekkî'nin[33] Ebû'z-Zübeyr'den[34] ve onun da Câbir b. Abdullah'dan[35] rivâyet ettiği, Hz. Peygamber'in teşehhüdde; **"Bismillâh ve billâh"** dediği şeklindeki hadîs.

---

[31] **Ebû Şibl, el-Alâ b. Abdurrahman b. Yakub el-Hurakî el-Medenî:** ö. 139/756. Medîneli tâbiîlerden, meşhur muhaddislerdendir. İbn Ömer'i ve Enes b.Mâlik'i dinlemiş, kendisinden de Mâlik, İbn Cüreyc, İbn İshak gibi büyük muhaddisler rivâyette bulunmuştur. Sika olduğu fikri daha ağır basmakla birlikte hakkında farklı değerlendirmeler de yapılmıştır. Ahmed b. Hanbel; **"sikadır, onun hakkında kötü söyleyen birini duymadım"** derken, İbn Maîn; **"onun hadîsi huccet değildir"** der. Ebû Zur'a da kavî olmadığını söyler. Ebû Hâtim; **"ondan sikalar rivâyet etmiştir, ama hadîslerinde bazı münker unsurlar vardır"** demiştir. Tirmizî; **"sikadır"** derken, el-Halîlî; **"hakkında ihtilaf edilmiştir"** der. İbn Hibbân da onu *Sikat*'ında zikreder. **Müslim, Muvatta, Ebû Davud, Tirmizî** ve **Nesaî**'de rivâyetleri vardır.

[32] **Ebû Davud**, Savm, 12.

[33] **Ebû İmrân, Eymen b. Nâbül el-Habeşî el-Mekkî:** Mekkeli küçük tâbiîlerdendir. Kasım b. Muhammed ve Kudâme b. ammâr'dan rivâyeti vardır. Kendisinden Süfyan Sevrî ve Ebû Nuaym rivâyet eder. Aslen Sudanlıdır. Muhaddislerin bir kısmı onu zayıf görür, ama ekseriyet sika olduğunu söyler. Hadîsi **Buharî, Tirmizî, Nesaî** ve **İbn Mâce**'de tahric edildi.

[34] **Ebû'z-Zübeyr, Muhammed b. Müslim b. Tedrüs el-Kuraşî el-Esedî el-Mekkî:** ö. 128/746. Hakîm b. Hizâm'ın âzâdlısıdır. Mekkeli tâbiîlerdendir. Abdullah b. Ömer, İbn Abbas, Câbir b. Abdullah'tan rivâyetleri vardır. Özellikle Câbir'in talebesi olarak tanınır. İmâm Mâlik ve İbn Cüreyc'in hocasıdır. Son derece zeki, akıllı ve hafızası güçlü biriydi. Ekseriyet onu sika sayar, yalnız Ahmed b. Hanbel'e göre zayıftır. Ebû

Eymen b. Nâbul sikadır, hadîsleri **Buharî**'de tahrîc edilmiştir, ancak bu hadîs orada yoktur. Çünkü bunun, Ebu'z-Zübeyr'den sahîh bir mütâbii yoktur.

Bu tür hadîslerin benzeri oldukça çoktur; hepsinin isnâdı sahîhtir, ancak **Buharî** ve **Müslim**'in *Sahîh*'lerinde tahric edilmemişlerdir. Burada zikrettiğimiz örneğe bakılarak, zikretmediğimiz bu türde pek çok hadîsin varlığına istidlâl edilebilir.

5- Hadîs İmamlarının Rivâyeti

Nihayet muttefekun aleyh olan hadîslerin beşincisi; hadîs imamlarından bir gurubun, babalarından, dedelerinden rivâyet ettiği ve sadece onlar vasıtasıyla yayılan hadîslerdir. Meselâ; Amr b. Şuayb'ın, babasından, dedesinden rivâyet ettiği **Sahîfe**... Amr'ın dedesi, Abdullah b. Amr b. Âs'dır.[36]

Hâtim; **"hadîsi yazılır, ama delil olarak kullanılmaz"** der. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[35] **Ebû Abdullah, Câbîr b. Abdullah b. Amr el-Hazdecî es-Selemî:** ö. 78/697. Medîneli âlim sahâbelerdendir. Akabe ehlindendir. Hz. Peygamber'den hadîs yazmıştır; meşhur bir sahifenin sahibidir. Muksirûndandır; rivâyet ettiği 1540 hadîsten 60 tanesi muttefekun aleyh, 26 tanesi yalnız **Buhârî**'de, 126 tanesi de yalnız **Müslim**'dedir. Mescid-i Nebi'de hadîs okuturdu. Babası da sahabî idi. **Sıffîn**'de Hz. Ali ile beraberdi. Asr-ı saâdette 19 savaşa katılmıştı. Hayatının sonuna doğru gözlerini kaybetmişti. Bir rivâyete göre **Medîne**'de en son vefat eden sahabîdir.

[36] **Ebû Abdurrahman, Abdullah b. Amr b. el-Âs el-Kuraşî es-Sehmî**: ö. 65/684. **Mekke** fethinden önce **Medîne**'ye babasıyla birlikte hicret ederek müslüman oldu. Fetihten sonra Hz. Peygamber uzun müddet yaşamadığı ve binâenaleyh O'nunla sohbeti uzun sürmediği halde, Rasûlullah'dan (as.) hadîs yazmak için izin almış ve duyduğu hadîsleri yazarak çok miktarda hadîs toplamıştı. Hadîs yazmakla marûf olmasına rağmen kendisinden ancak 700 hadîs rivâyet edilmeş, bunun 17 tanesi muttefekun aleyh, 8 tanesi yalnız **Buhârî**'de, 20 tanesi de yalnız **Müslim**'dedir. Ebû Hureyre'den bile çok hadîs bilmesine rağmen, az rivâyette bulunmasının iki sebebi vardır: 1- Ebû Hureyre tahdis işini meslek edinmesine mukabil, Abdullah'ın daha çok ibâdetle uğraşması. 2- Ebû Hureyre'nin **Medîne**'de oturması ve oraya seyahatin son derece fazla olması sebebiyle hadîslerinin yayılması mümkün olmuş, ancak buna mukabil Abdullah'ın **Mısır**'da oturması ve oraya rihletin özellikle ilk asırda son derece az olması sebebiyle hadîslerinin yayılması mümkün olmamıştır. Herşeye rağmen o,

Keza Bihz b. Hakîm'in[37], babasından, dedesinden rivâyeti de böyledir. Dedesi Muâviye b. Hayede el-Kuşeyrî'dir.[38] Muâviye de, Abdullah da sahabîdirler, torunları da sikâdır. Bihz ve Amr'ın ikisinin de hadîsleri çok olmasına, âlimlerin kitaplarında ihticac edilmelerine rağmen **Buharî** ve **Müslim**'in *Sahîh*'lerinde yokturlar.

Mısır hadîs medresesinin müessisidir. Hz. Peygamberden duyduğu hadîsleri **es-Sahîfetü's-Sâdıka**'da toplamış ve bu sahifenin, hayatta en çok sevdiği iki şeyden biri olduğu söylenmiştir. Abdullah, kütüb-ü kadîmeyi de mütalaa etmişti. Çok ibâdet eder, geceyi kaim gündüzü sâim geçirir, devamlı Kur'ân okurdu.

[37] **Ebû Abdülmelik, Bihz b. Hakîm b. Muâviye el-Kuşeyrî el-Basrî:** ö. 160/ dö. Basralı muhaddislerdendir. Babasından rivâyet eder. Kendisinden Hammâd b. Seleme ve Süfyan Servî rivâyet etmiştir. Ebû Hâtim; **"onun hadîsinin yazılabileceğini, ancak ihticac edilemeyecegini"** söyler. İbn Adiyy; **"münker bir hadîsini görmedim"** der. Ebû Davud'a göre huccet, Şâfiî'ye göre ise değildir. İbnu'l-Medinî, İbn Maîn ve Nesâî sika olduğunu söylerler. İbn Hibbân, çok hata ettiğini söylemesine mukabil, İbn Râhûye ve Ahmed b. Hanbel onunla ihticac ederler. Zehebî de hiçbir âlimin onu terketmediğini, ancak bazılarının ihticac konusunda tereddüt ettiklerini kaydeder. Hadîsleri **Müslim** hariç kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[38] **Muâviye b. Hayede b. Muâviye el-Kuşeyrî:** Sahabîdir. Hz. Peygamber'den sonra **Basra**'ya yerleşti. Kendisinden oğlu Hakîm rivâyet etti. Hz. Peygamber'e bir heyetle gelip müslüman olmuştu. **Horasan**'da savaştı ve orada vefat etti. Kendisinden 13 hadîs rivâyet edildi. Hadîsleri **Müslim** hariç kütüb-ü sittede tahric edildi.

11- Sıhhatinde İhtilaf Edilenler

1- Mürseller

Sahîh hadîslerin diğer bir çeşidi de muhtelefun fîh olanlar, yâni sıhhatinde ihtilaf edilenlerdir. Muhtelefun fîh olan hadîslerde ilk sırayı **Mürsel** rivâyetler alır. **Mürsel**'in kabulü, reddi, onunla amel etmek, onunla ihticacı terk etmek vb. konularda yukarıda söz edilmişti.

2- Müdelles

Muhtelefun fîh olan hadîslerin ikincisi de; müdellisin semâ' (işitme) kaydını koymadan yaptığı rivâyettir. Meselâ; bir râvînin dinlemediği, icâzet almadığı ve herhangi bir rivâyet tarîkına sahip olmadığı halde, görmüş olsun veya olmasın, muâsırı olan birinden; *"Falan şöyle dedi..."* diyerek rivâyet etmesi.

Onlar; *"falan şöyle dedi..."* sözüyle, o falanı dinlediği veya ondan icâzet aldığı gibi bir intiba verirler. Aslında onlar; *"falan dedi..."* sözünde doğrudurlar, çünkü o hadîsi, ondan, bir veya daha çok kişi vasıtasıyla dinlemişlerdir.

İşte buradaki ârızayı göstermek için, ona, hadîsçiler **tedlîs** adını verirler.

Tedlîs'i bazıları sahîh ve ihticâca elverişli kabul ederler. Meselâ; Ebû Hanîfe, İbrahim en-Nehaî[39], Hammâd b. Ebî Süleyman, Ebû

---

[39] **Ebû İmrân, İbrahim b. Yezîd b. Kays en-Nehaî el-Kûfî:** ö. 96/715. Meşhûr tâbiûn fukahasındandır. Kûfelidir. Bütün **Irak**'ın fakîhi kabul edilirdi. Hatta döneminde İslâm âleminin en büyük âlimi sayılırdı. Son derece saygın biriydi. Şöhretten hoşlanmayan bir kişiliğe sahipti. Sorulmadan konuşmazdı. Ebû Hanîfe'nin hocasıydı. Aynı zamanda muhaddis ve hafızdı. Sika olduğunda icma vardır. Orta yaşta iken vefat etti.

Yusuf[40], Muhammed b. el-Hasan ve onlara tâbi diğer Kûfe imamları bu görüştedirler.

Bazıları da sahîh olmadığını ve onunla ihticâc edilemeyeceğini söylerler; eş-Şâfiî, İbnü'l-Müseyyeb, ez-Zührî, el-Evzâî, Ahmed b. Hanbel ve onlara tâbi Hicaz imamları gibi.

Hadîsçiler ise onu sahîh ve ihticâca elverişli saymazlar.

Müdellis râvîler, altı sınıfa ayrılır:

a- Bir kısım râvîler, güvenilirlik konusunda kendileri gibi veya kendilerinin fevkinde ve dûnunda olan sikalardan tedlis yaparlar. Ancak onlar rivâyetleri kabul edilen râvîler zümresinin dışında değildirler. Çünkü onların gayesi tedlis değil, insanları hayra teşvik ve Allah'a davettir. Gayeleri, hadîs rivâyet etmek de değildir. Çünkü onlar hadîs rivâyet etmek istediklerinde, turûkunu da zikrederler.

Meselâ; Basra imamı Katâde b. Diâme; *"Enes şöyle dedi"* veya *"el-Hasan el-Basrî şöyle dedi"* diyerek rivâyet eder. Muhaddislerin, Katâde'nin rivâyetini; ***"ahberenâ, haddesenâ, semi'tu"*** gibi lafızlarla zikretmedikleri yerlerde, onun, Enes ve Hasan'dan tedlîs yapmakla meşhur olduğu göz önünde bulundurulur.

b- Bir kısmı da; *"falan dedi ki"* diyerek tedlîs yapar. Ama biri kalkıp bu rivâyeti tahkik ettiğinde, onlar, semâ' tarîkını da zikrederler.

Meselâ; Mekke imamı Süfyan b. Uyeyne[41]; *"Zührî şöyle dedi"* veya *"Amr b. Dinar şöyle dedi"* diyerek rivâyette bulunur. Süfyan'ın, rivâyet

---

40 **Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî:** 113-182/731-798. KEufeli müctehid hukukçulardandır. Ebû Hanîfe'nin en önde gelen talebesidir. **Kûfe**'de dünyaya geldi. Büyük dedesi Sa'd b. Büceyr sahabî idi. Ebû Yusuf, güçlü bir hafızaya ve üstün bir zekâya sahipti. 166/782 yılında **Bağdat**'a kadı oldu. Harun Reşîd zamanında kadı'l-kudât ünvanını aldı. Yargı sisteminde yenilikler getirdi ve yargı birliğini sağladı. Ölünceye kadar bu görevde kaldı. **Bağdat**'ta vefat etti, cenazesini halife Harun Reşîd kıldırdı. Türkçeye de tercüme edilen *Kitabu'l-harâc,* daha çok rivâyet ettiği hadîsleri taopladığı *Kitabu'l-âsâr* adlı önemli eserleri yayınlanmıştır. Ayrıca *İhtilafu Ebî Hanîfe ve İbn ebî Leylâ* ile *Kitabu'r-red aklâ Siyeri'l-Evzâî* adlı eserleri de yayınlanmıştır. Henüz neşredilmeyen başka eserleri de vardır.

ettiği bu kişilerin hepsinden semâ' yolu ile hadîs aldığı herkesçe bilinir. Ancak yukarıdaki ifâde ile naklettiği hadîste rivâyet tarîkını zikretmemiştir. Onun, semâ' yolu ile almadığı hadîslerde tedlîs yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ali b. Haşrem şu olayı anlatır:

"Bir gün Süfyan b. Uyeyne'nin yanında bulunuyorduk. O;

"- Zührî şöyle dedi" diye söze başlayınca, kendisine;

"- Size Zührî mi tahdis etti?" diye soruldu. **Süfyan** sustu ve tekrar;

"- Zührî şöyle dedi" diye söyleyince yine;

"- Onu Zührî'den işittin mi?" diye soruldu. O da;

"- Hayır, onu ne Zührî'den ve ne de Zührî'den dinleyenden dinledim. Bana Abdurrezzak, Ma'mer'den, o da Zührî'den tahdis etti" cevabını verdi.

Görüyorsun ki o, önce tedlîs yapıyor, ama izahı istenince de semâ' tarîkını zikrediyor.

Tedlîs, ancak muâsır birinden rivâyet edildiğinde söz konusudur. Râvî, muâsırı olmayan birinden rivâyet ettiği zaman ise müdellis sayılmaz. O, mürsel konusuna girer, ki onu daha önce zikretmiştik.

---

[41] **Ebû Muhammed, Süfyan b. Uyeyne b. Ebî İmrân el-Hilâlî el-Kûfî el-Mekkî**: 107-197/725-814. **Kûfe**'de doğdu, ama **Mekke**'de oturdu ve hayatını orada geçirdi. Büyük âlimdir. Sika muhaddislerdendir, huccettir. Aynı zamanda müfessir, fakîh ve kırâat imamı idi. Âbid ve zâhid bir şahsiyetti. Dört yaşında iken Kur'ân okumaya, yedi yaşına geldiğinde hadîs ezberlemeye başladığını söyler. Bütün **Hicaz** bölgesinin en büyük muhaddisidir. Çok güçlü bir hâfızaya sahipti. Tasnif çağının **Mekke**'deki ana rükünlerinden biriydi. İmâm Şâfiî; "**Mâlik ve Süfyan olmasaydı, Hicaz ilmi yok olup giderdi**" der. Ahmed b. Hanbel; "**sünneti Süfyan'dan iyi bilen birini görmedim**" der. Hadîslerin tefsir ve izahında da mâhirdi. Manen rivâyette bulunurdu. İlminden istifade için çeşitli ülkelerden insanlar ona gelirlerdi. Bilinen pek çok esahh-ı esânîdin odak noktası idi. Ölmeden bir yıl önce hafızası zayıflamış, aklı karışmıştı. **Mekke**'de vefat etti. ***et-Tefsîr*** ve ***el-Câmi*** gibi eserleri bilinmektedir. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

c- Bazıları da hadîsi, kim olduğu ve nereden olduğu bilinmeyen meçhûl kişilere isnâd ederek, gizleyerek tedlîs yaparlar ve bilinmeyen isimler zikrederler.

d- Bazıları ise, birtakım mecrûh râvîlerden rivâyet ederler ve onların tanınmamaları için isimlerini ve künyelerini değiştirerek tedlîs yaparlar.

e- Bir kısmı da, çok hadîs dinlediği kişilerden, dinleme imkânını bulamadığı bazı hadîslerde tedlîs yapar, sorulduğu zaman da rivâyetlerinin tarîkını söylemezler.

f- Nihayet diğer bir kısmı da, asla görmediği ve dinlemediği şuyûhdan rivâyet ederek tedlis yaparlar. *"Falan şöyle dedi"* diyerek dinlemedikleri kişilerden dinlemiş gibi rivâyet ederler.

3- Sikanın Sikadan Mürsel Rivâyeti

Sıhhatinde ihtilaf edilen hadîslerin üçüncüsü, sikanın sikadan, müslümanların imamından müsned olarak rivâyet ettiği, sonra aynı hadîsi, kendisinden sika râvîlerin mürsel olarak naklettiği haberlerdir.

Meselâ; Saîd b. Cübeyr, İbn Abbas'dan, o da Hz. Peygamber'den şu hadîsi rivâyet eder:

"Kim ezanı işitir de mazereti olmadığı halde (cemâate) **gelmezse, onun namazı yoktur."**[42]

Hadîsi bu şekilde Saîd b. Cübeyr'den, Adiy b. Sâbit[43] rivâyet etti. Adiy sikadır. Saîd b. Cübeyr'in diğer talebeleri de onu mevkûf olarak rivâyet etmişlerdir.

[42] **İbn Mâce,** Mesâcid, 17.

[43] **Adiy b. Sâbit el-Ensârî el-Kûfî:** ö. 116/734. Kûfeli tâbiîlerdendir. Berâ b. Âzib ve Abdullah b. Ebî Evfâ'yı dinlemiştir. Kendisinden de Şu'be ve A'meş rivâyet etmiştir. Sika, hafız muhaddislerdendir. Şiîlikle müttehemdir.

Bu çeşit hadîsler çoktur ve fukahaya göre bunlar sahihtir. Onlar, isnâd veya metne ziyâdede bulunan sika râvînin sözüne itibar ederler.

Hadîs imamları ise, bu konuda cumhurun sözüne itibar ederler. Onlar da hadîsi, zikredilen yöndeki vehminden korkarak mevkûf ve mürsel olarak rivâyet ederler.

4- Sıradan Muhaddislerin Rivâyeti

Muhtelefun fîh olan hadîslerin dördüncüsü; kitabı ve semâı sahih, hadîs rivâyetiyle maruf ve adâleti zâhir, ancak rivâyet ettiği şeyi ezberlemeyen ve mahiyetini bilmeyen muhaddislerin rivâyetleridir. Hâkim bunlar için; *"günümüz muhaddislerinin pek çoğu gibi"* der.

Hadîsçilerin çoğuna ve fukahanın bir kısmına göre onunla ihticâc edilir. Ancak Ebû Hanîfe ve Mâlik onu hüccet saymazlar.

Ben derim ki; Asr-ı saâdete bizden çok daha yakın olan Hâkim; *"günümüz muhaddislerinin pek çoğu gibi"* derse, bizim ne dememiz lazım?! Bununla birlikte biz, Yüce Allah'ın, sözde ve işte doğruluğu, muvaffakiyeti ve hatadan sâlim olmayı lütfetmesini niyaz ediyoruz.

5- Bid'atçıların Rivâyeti

Nihayet muhtelefun fîh olan hadîslerin beşincisi de; bid'at ehlinin, zevkine ve arzularına düşkün insanların rivâyetleridir. Bu insanlar, eğer rivâyetlerinde doğru iseler, muhaddislerin ekserisine göre rivâyetleri makbûldür. **Buharî**, *Sahîh*'inde, Abbâd b. Yakûb'tan tahric etmiştir. Muhammed b. İshak b. Huzeyme[44] onun hakkında şöyle dedi:

---

[44] **Ebû Bekir, Muhammed b. İshak b. Huzeyme b. el-Muğîre b. Salih es-Sülemî en-Nisâbûrî:** 223-311/838-924. Nisaburludur. Horasan'dan Mısır'a kadar olan bölgeyi tahsil amacıyla dolaştı. Müfessir, muhaddis, hâfız, fakîh ve müctehiddi. Mezhep

"Bana, rivâyetinde saduk, ancak dîninde müttehem olan Abbâd b. Yakub[45] tahdis etti."

Keza **Buharî**, *Sahîh*'inde, Muhammed b. Ziyâd[46] ve Harîz b. Osman'dan[47] da rivâyet etti. Bunların ikisi de **Nâsıbiyye**'den[48] olmakla meşhurdurlar.

---

itibariyle Şâfiî idi, ancak mukallid değildi, tâbîleri de olan müstakil bir imamdı. Fıkhî anlayışı daha çok hadîse dayanırdı. **Nisabur**'un yetiştirdiği en büyük muhaddislerdendi. Kendisine "**imamlar imamı**" denirdi. Dârekutnî; "**benzeri olmayan imam**" derken, İbn Ebî Hâtim; "**bize ondan sorulmaz, ama ona bizden sorulur**" demiş, İbn Hibbân da; "**yeryüzünde sahîh lafızları ondan iyi hıfzeden, hatta bütün sünnet sanki gözlerinin önünde bulunan birini görmedim**" demişti. Hem metin, hem de sened üzerinde hassasiyetle dururdu; isnâdda en küçük bir söz varsa, rivâyetin sahîh olup olmadığında tevakkuf eder; "**eğer haber sahîhse...**" diyerek rivâyet ederdi. Güçlü bir hafızası vardı; "beyaza yazdığım hiçbir siyah yoktur ki, onu ezberlemiş olmayayım" derdi. Hadîslerin özellikle fıkhî yönlerine ağırlık verirdi. 140'ı aşkın eser kaleme aldığı rivâyet edilir. Bunlar arasında ***Tefsîru'l-Kur'ân*** ile ***es-Sahîh*** adıyla yayınlanan eseri ve 100 cüzü bulan ***el-Mesâil***'i önemlidir. **Nisâbûr**'da vefat etti.

45 **Ebû Saîd, Abbâd b. Yakûb b. el-Avvâm er-Revâcinî el-Esedî el-Kûfî:** ö. 250/864. Kûfeli muhaddislerdendir. Ali b. Hâşim ve İsmail b. Ebî Ayyâş'dan rivâyetleri vardır. Kendisinden Buharî, Tirmizî ve İbn Mâce rivâyet etti. Buharî ondan Kitabu't-tevhîd bölümünde bir hadîs rivâyet etmiştir. Hadîste sadûk biridir. Ancak râfizîdir, gulât-ı şîadan ve bid'atçıların önde gelenlerindendi. İbn Hibbân onun için "**terki gerekir**" demiş, ama onun bu sözü aşırı bulunmuştur. Çünkü ehl-i beyt hakkında bazı münker rivâyetleri bulunmakla birlikte genelde hadîs rivâyetinde doğru sözlü biri olarak kabul edilir. Ebû Hâtim ve İbn Huzeyme onun sika olduğunu belirtirler.

46 **Ebû Süfyân, Muhammed b. Ziyâd el-Elhânî el-Humsî**: ö. 140/757. Humuslu tâbiîlerdendir. Mikdâm b. Ma'dîkerib ve Ebû Ümâme el-Bâhilî'den rivâyetleri vardır. Kendisinden İsmail b. Ayyâş ve Bakıyye b. el-Velîd rivâyet etti. Nâsıbiyeden olduğu söylenmişse de, muhaddisler nazarında sika râvîlerdendir. Ali b. el-Medînî, Yahya b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel sika olduğunu söylemişlerdir. Rivâyetleri **Müslim** hariç kütüb-ü sittede tahric edildi.

47 **Harîz b. Osman: Harîz b. Osman b. Cebr b. Ahmer er-Rahabî el-Mişrakî el-Himyerî el-Humsî:** ö. 163/780. Humuslu küçük tâbiîlerdendir. Abdullah b. Büsr ve Halid b. Ma'dân'dan rivâyeti vardır. Kendisinden Ali b. el-Ca'd ve Velîd b. Müslim rivâyet etti. Sikadır; rivâyetleri Müslim hariç kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. Hz. Ali'ye karşı olmakla itham edilmiştir.

48 **Nâsıbiyye; Hz. Ali**'ye karşı buğz ve nefret besleyen bir fırkanın adıdır. Yukarıda adı geçen **Muhammed b. Ziyâd** ve **Harîz b. Osman Humus**'lu muhaddislerden olup,

Yine **Buharî** ve **Müslim**, *Sahîh*'lerinde, Muhammed b. Hâzim[49] ve Ubeydullah b. Musa'dan[50] rivâyette bulundular. Bunların ikisi de gâliyeden olmakla şöhret bulmuşlardır.

Mâlik b. Enes şöyle der:

"Rasûlullah'ın (as.) hadîsi, insanları kendi hevâsına çağıran ehl-i hevâdan ve Hz. Peygamber'e yalan isnâdı ile müttehem olmasa bile insanlar arasında yalan söyleyen yalancılardan alınmaz."

Hâkim şöyle söyler:

"İşte sıhhatinde ittifak ve ihtilaf edilen sahih hadîslerin çeşitleri bunlardır. **Buharî** ve **Müslim**'in tahric ettiklerinden gayrı sahih hadîs yoktur vehmine kimse kapılmasın diye bunları zikrettik. Dikkatle baktığımızda **Buharî**'nin ricâl tarihine dâir bir eser te'lif ettiğini ve orada sahâbe zamanından hicrî 250 yılına kadar yaşayan ve kendilerinden hadîs rivâyet edilen kişileri topladığını, erkek ve kadın râvî sayısının yaklaşık 40.000'e ulaştığını ve bunların bir kısmından Sahîh'inde rivâyet ettiğini, diğer bir kısmından da **Müslim**'in rivâyet etmiş olduğunu görürüz."

Hâkim devam eder:

"Ben onların isimlerini topladım; **Buharî** ve **Müslim**'in, hakkında ihtilaf ettikleri râvîlerle, birisinin ihticâc edip diğerinin etmediği kişileri tespit ettim. Onlar, 2000 kişiye bile ulaşmıyordu. Toplam 40.000 kişiden, mecrûh olduğu açıkça bilinen kişileri de topladım, hepsi 226 kişiydi."

Nasıbiyye'den olmakla marufturlar. Ancak **Zehebî, İbn Ziyâd** hakkında bu iddiayı doğru bulmuyor. Her ikisi de hadîste sikadırlar.

[49] **Ebû Muâviye, Muhammed b. Hâzim ed-Darîr et-Temîmî es-Sa'dî el-Kûfî**: ö. 194/810. Kûfeli muhaddislerdendir. Küçük yaşta gözlerini kaybetmişti. A'meş ve Ebû İshak eş-Şeybânî'den rivâyet eder, kendisinden de Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn gibi büyük muhaddisler rivâyet ederler. Özellikle A'meş'in hadîslerini en iyi bilenlerdendi; yirmi yıl boyunca ona talebelik yapmıştı. Genelde sika kabul edilmekle birlikte bazen tedlis yaptığı, Şu'be'den başkalarından yaptığı rivâyetlerde ıztırab bulunduğu ifâde edilir. Ayrıca **Mürcie**'ye meyyâl olduğu da rivâyet edilir.

[50] Mezkür iki zât da Gulât-ı Şiâ'dan olmakla birlikte hadîste sikadırlar.

Öyleyse, hadîs ilmine gönül veren insan bilsin ki; râvîlerin çoğu sikadır. Sika ve güvenilir olmakta en üst dereceyi, **Buharî** ve **Müslim**'in *Sahîh*'lerinde tahric edilenler alır. Diğerlerinin de çoğunluğu sikadır; ancak mecrûh ve adâletsiz oldukları için değil, yukarıda zikrettiğimiz sebeplerden dolayı onların isimleri, ***Sahîhayn***'a girmemiştir. **Buharî** ve **Müslim**, ihtiyatta aşırılık, en mükemmeli bulma ve en üst mertebeye ulaşma arzusundan dolayı böyle yapmışlardır. Binâenaleyh, diğer hadîsler de imamlarımız nezdinde ma'mûlün bihtirler.

Bakmaz mısın, hadîs ve fıkıhta büyük şöhret sahibi olan **İmam Tirmizî**, ***el-Câmî*** adlı eserinin sonunda; *"Bizim kitabımızdaki hadîslerin tamamı, ma'mûlun bihtir. İki hadîs müstesnâ, her biriyle bir kısım âlimler amel etmişlerdir"* der.

Bu hadîslerin ilki, İbn Abbas'ın rivâyet ettiği; *"Hz. Peygamber, seferî olmadığı ve bir korku hali de bulunmadığı halde, Medîne'de öğle ile ikindiyi, akşamla da yatsıyı cem' etti"*[51] hadîsidir.

İkincisi de, Muâviye'nin rivâyet ettiği; **"Biri şarap içerse kırbaçlayın, dördüncü defa yine içerse öldürün"**[52] hadîsidir.

Bu ikisi hariç, **Tirmizî**'deki hadîslerle âlimlerin bir kısmı amel etti, bir kısmı da etmedi.

Pek çok hadîsi ihtiva eden **Tirmizî**'nin kitabındaki iki hadîs müstesna, diğer bütün hadîsler amel edilmeye layık görülürse, **Buharî** ve **Müslim**'in *Sahîh*'lerinde bulunandan gayrı, sahih hadîs yoktur zannı ne kıymet ifâde der?!..

---

[51] **Müslim**, Salâtü'l-Müsâfirîn, 49; **Ebû Davud**, Salât, 274; **Tirmizî**, Salat, 138; **Nesâî**, Mevâkit, 47.

[52] **Ebû Davud**, Hudûd, 37; **Tirmizî**, Hudûd, 15.

b- GARÎB, HASEN vdğ. HADÎSLER

Yukarıda sahih hadîsi ikiye ayırmış, bunlardan bir kısmının sıhhatinde ittifak, diğer kısmında da ihtilaf edildiğini görmüştük.

Garib hadîslerin de müteaddid yönden çeşitleri vardır. Nice hadîs, sahih kaynaklarda tahric edildiği halde tarîkı cihetiyle garîb olur.

Meselâ; Câbir b. Abdullah'ın, hendek kazmak, Hz. Peygamber'in açlığı ve karnına taş bağlaması, Suffa ehli vb. konuları ihtiva eden ve **Buharî** tarafından tahric edilen uzun hadîsi.[53] Bu hadîsin rivâyetinde Abdülvâhid b. Eymen, babasından naklen teferrüd etmiştir ve bu yönüyle sahîh olan garîb hadîslerdendir.

Meselâ; Abdullah b. Amr'ın rivâyet ettiği ve Hz. Peygamber Tâif'i muhasara edince; **"Biz yarın Medîne'ye döneceğiz"** diye başlayan **Müslim**'in tahric ettiği[54] hadîs de böyledir. Bu hadîste de şair es-Sâib b. Ferrûh[55], İbn Amr'dan rivâyette teferrüd etmiştir ve bu yönüyle garîb hadîstir.

İbn Ömer'in rivâyet ettiği; **"Şehirli, köylü nâmına satış yapmasın"**[56] hadîsi de, garib hadîsin **garâibü'ş-şuyûh** nev'indendir. Bu hadîsi, er-Rabî' b. Süleyman[57], eş-Şâfiî'den, o Mâlik'ten, o Nâfi'den, o da İbn Ömer'den rivâyet etmiştir. Hadîsi Mâlik'ten, Şâfiî'den gayrısı, Şâfiî'den de Rabî'den başkası rivâyet etmemiştir.

---

[53] **Buharî**, Megâzî, 29.

[54] **Müslim**, Cihad, 82. Krşz., **Buharî**, Megâzî, 56; Edeb, 68; Tevhid, 31.

[55] **Ebû'l-Abbas, es-Sâib b. Ferrûh el-Mekkî:** Meşhur tâbiîlerden ve Mekkeli şairlerdendir. Âmâ idi. Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Amr b. el-Âs'dan rivâyetleri vardır. Kendisinden Atâ b. Ebî Rebâh ve Amr b. Dînâr rivâyet etti. Sikadır; rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[56] **Buharî**, Buyû, 64; **Müslim**, Buyû, 11.

[57] **Ebû Muhammed, er-Rabî' b. Süleyman b. Abdülcebbâr b. Kâmil el-Murâdî el-Mısrî:** ö. 174-270/790-884. Mısırlı meşhur âlimlerdendir. **Fustat** Câmii'nde müezzinlik yapardı. İmam Şâfiî'nin talebesi ve hizmetçisi idi. Şâfiî'nin kitaplarını rivâyetiyle tanınır. Muhaddis ve fakîhtir. Aynı zamanda Mısır'da muhaddislere müstemlîlik yapardı. Sikadır; rivâyetleri *Sünen*'lerde tahric edilmiştir.

Garîb hadîsin bir diğer çeşidi de **Garâibü'l-Mutûn** adını alır. Buna örnek olarak; Muhammed b. el-Münkedir'in[58], Câbir'den rivâyet ettiği şu hadîs gösterilebilir:

"Muhakkak ki bu din sağlamdır, dinde yumuşak davran."[59]

Bu hadîs, metin itibariyle garîbdir, isnâdında da garîblik vardır.

Garîb'in diğer bir nev'i de **İfrâd**'dır. Bu da meselâ; bir Medînelinin, bir sahabîden rivâyette teferrüd etmesi, ondan o hadîsi başka bir Medînelinin rivâyet etmemesi; veya bir râvînin, meşhur bir imamdan rivâyette münferid kalmasıdır.

Meselâ; Hammâd b. Seleme'nin[60] Ebû'l-Uşerâ'dan[61], onun da babasından rivâyet ettiği bir hadîste;

---

[58] **Ebû Abdullah, Muhammed b. el-Münkedir b. Abdullah b. el-Hüdeyr el-Kuraşî et-Teymî el-Medenî:** 54-130/674-748. Medîneli tâbiûn muhaddislerindendir. Enes b. Mâlik ve Cabir b. Abdullah'tan rivâyetleri vardır. Kendisinden Süfyan Sevrî ve Haccâc b. Ertât gibi büyük muhaddisler rivâyet etti. Rivâyetleri huccet kabul edilen meşhur ulemadandır. Muhaddis, hafız ve kurrâdır. Sika olduğunda ittifak vardır. İbn Uyeyne onun için **"sıdk madenidir"** der. Âbid ve zâhid biridir. Hz. Peygamber'in hadîsi okunduğunda kendini tutamaz, ağlardı. **Medîne**'de vefat etti.

[59] **Müsned**, III, 199; **Mecmau'z-Zevâid**, I, 62.

[60] **Ebû Seleme, Hammâd b. Seleme b. Dînâr er-Rabaî el-Basrî:** ö. 167/784. Basralıdır, meşhur tâbiûn imamlarındandır. Sikadır, çok hadîs rivâyet etmiştir. Sünnete ve ibâdete düşkünlüğü ile tanınır. Aynı zamanda fakîh ve edîb idi. İlk nahivcilerden ve kırâat imamlarındandı. Döneminde **Basra**'nın önde gelen ilmî otoritesi sayılırdı. Hıfzından rivâyet ederdi. Ancak evhâmı ve garîb rivâyetleri vardı. Yaşlanınca hafızası bozuldu, bu yüzden **Buharî** onun hadîsini terk etti. Âbid ve zâhid biriydi. Bid'atçılara karşı çok şiddetle karşı koyardı. **"es-Sünen"** adlı bir eseri bilinmektedir. **Basra**'da cemâate namaz kıldırırken vefat etti.

[61] **Ebû'l-Uşerâ ed-Dârimî el-Basrî**: Basralı tâbiîlerdendir. İsminin Üsâme b. Mâlik olduğu belirtilmekle birlikte ismi ve babasının ismi hakkında çok farklı rivâyetler zikredilir. Künyesiyle şöhret bulmuştur. Babasından rivâyeti vardır. Ancak Buharî; **"onun îsminde, hadîsinde ve babasından semâmda şüphe vardır"** der. İbn Hibbân onu sika sayar, İbn Sa'd ise meçhûl olduğunu söyler. Kendisinden Hammâd b. Seleme rivâyet eder. Hadîsi *Sünen*'lerde tahric edilmiştir.

"- Ey Allah'ın Rasûlü, hayvanın dine uygun olan kesimi, boğazda, boynun göğse en yakın yeri değil midir?" diye sordum. Hz. Peygamber;

"- **Hayvanı uyluğundan da vursan sana yeter"** buyurdu.[62]

Bu hadîste Hammâd b. Seleme, Ebu'l-Uşerâ'dan teferrüd etmiştir. Ebu'l-Uşerâ'nın da bundan başka hadîsi bilinmemektedir. Halbuki o, âlimler katında hayli şöhret sahibidir, ama bu şöhretini Hammâd'ın hadîsine borçludur.

Nice hadîs vardır ki, onu imamlardan biri tek başına rivâyet eder ve sonra da onu kendisinden rivâyet edenlerin çokluğu ile şöhret bulur. Meselâ; Abdullah b. Dînâr'ın[63], İbn Ömer'den rivâyet ettiği; *"Hz. Peygamber velâ hakkının satılmasını ve hibe edilmesini yasakladı"*[64] hadîsi. Bu hadîs, Abdullah b. Dînâr'ın rivâyetinden başka bir tarîkle bilinmemektedir. Bunu ondan Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer[65], Şu'be, Süfyan es-Sevrî, Mâlik b. Enes vb. imamlar rivâyet ettiler.

Yine nice hadîs vardır ki, ziyâde bir lafızdan dolayı garib olur. Bu ziyâde, hıfzına güvenilen kişi tarafından yapılmışsa hadîs sahihtir. Meselâ; Mâlik b. Enes'in, Nâfi'den, onun da İbn Ömer'den rivâyet

---

62 **Ebû Davud**, Dahâyâ, 14; **Tirmizî**, Et'ime, 5; **Nesâî**, Dahâyâ, 24. **Tirmizî**, hadîsin garib olduğunu, onu sadece **Hammâd**'dan bildiklerini ve **Ebu'l-Uşerâ**'nın, babası vasıtasıyla naklettiği bundan gayrı hadîsini bilmediklerini söyler

63 **Ebû Abdurrahman, Abdullah b. Dînâr el-Kuraşî el-Adevî el-Medenî:** ö. 127/745. Medîneli tâbiîlerdendir. Abdullah b. Ömer'in âzâdlısıdır. İbn Ömer ve enes b. Mâlik'ten rivâyeti vardır. Kendisinden İbn Uyeyne ve Süfyan Sevrî rivâyet eder. Güvenilir âlimlerdendir. Velâ hadîsinde infirâd ettiği için **Ukaylî** onu *Duafâ*'sına almıştır, ama **Zehebî; "Ukaylî'nin yaptığına itibar edilmez"** der. Sikadır, rivâyetlerinin delil olarak kabul edileceğinde ittifak vardır. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

64 **Buharî**, Itk, 10; **Müslim**, Itk, 16; **Ebû Davud**, Ferâiz, 14; **Tirmizî**, Buyû, 20; **Nesâî**, Buyû, 87.

65 **Ebû Bekir, Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb el-Kuraşî el-Adevî el-Medenî:** ö. 106/724. Medîneli tâbiîlerdendir. Hz. Ömer'in torunu ve Abdullah b. Ömer'in oğludur. Babasından ve Ebû Hureyre'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Zührî ve Nâfi rivâyet etti. Sika ve huccettir; rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

ettiği; *"Rasûlullah (as.) Ramazan'da fıtır sadakasını hür, köle, erkek, kadın her müslümana bir sa' hurma veya bir sa' arpa olarak farz kıldı"*[66] hadîsi. Bu hadîste Mâlik; *"Müslüman"* lafzını ilave etmiştir.

Bu hadîsi Eyyub es-Sahtiyânî[67], Ubeydullah b. Ömer vb. imamlar, Nâfi' vasıtasıyla İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir. Onlar hadîsteki *"Müslüman"* kelimesini zikretmediler.

Şâfiî, Ahmed b. Hanbel vb. birçok imam, Mâlik'in hadîsini almışlar ve onunla ihticac etmişlerdir. Onlar; *"Bir adamın gayr-ı müslim bir kölesi olursa, onun için sadaka-i fıtır vermez"* dediler.

Bu durumda hıfzına ve sika olduğuna güvenilen hâfız bir râvî bir lafız ziyade ettiğinde, bu kabul edilir. Ancak buna rağmen hadîs, bu ziyâdeden dolayı garîb sayılır.

İmamlar arasında mütedâvil, insanlar nezdinde meşhur nice hadîs vardır ki, sahih kaynaklarda tahric edilmemişlerdir.

Bunun aksine ***Sahîh***'de tahric edilen nice hadîs vardır ki, meşhur olmadığı gibi, imamlar arasında da mütedâvil değildir.

Nice **şâz** hadîs vardır ki, sika bir râvî, onda infirâd etmiştir, ama aslı yoktur, mutâbaı da yoktur. Halbuki onun sıhhatini haleldâr edecek bir illeti de bilinmemektedir. Muallel hadîs, illeti bilinen hadîstir, illet gösterilir ve ârıza giderilmiş olur. **Şâz** ise, illeti bilinmeyen hadîstir.

Nice hadîs de vardır ki, çeşitli vecihlerle rivâyet edilir, ancak yine de isnâdından dolayı garîb olur.

---

[66] **Buharî**, Zekât, 74; **Müslim**, Zekât, 12.

[67] **Ebû Bekir, Eyyûb b. Ebî Temîme (Keysân) es-Sahtiyânî el-Anberî el-Basrî:** 66-131/685-748. Basralı küçük tâbiîlerdendir, Enes b. Mâlik'in talebesidir. Muhaddis, hâfız, fakîh, âbid ve zâhid biriydi. Yaşadığı dönemde fukahanın seyidi kabul edilirdi. Çok geniş bir ilmî birikimi vardı. Nâfi ve İbn Sîrîn'in rivâyetlerini en iyi bilenlerdendi. Kendisinden İbn Uleyye ve Hammâd b. Zeyd rivâyet ettiler. İttifakla sika kabul edilir ve rivâyetleri delil sayılırdı. Lahinden şiddetle kaçınırdı. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. ***Kitabu'l-Ferâiz***'i bilinmektedir. **Basra**'da vefat etti.

Meselâ; Ebû Küreyb[68], Ebû Hişâm er-Rifâî[69], Ebû's-Sâib[70], el-Hüseyn b. el-Esved'in[71] rivâyet ettikleri hadîs böyledir. Onlar şöyle derler:

"Bize Ebû Üsâme[72], Bureyd b. Abdullah b. Ebî Bürde'den[73], o, dedesi Ebû Bürde'den[74], o da Ebû Musa'dan[75] Hz. Peygamber'in şöyle dediğini tahdîs ettiler:

---

[68] **Ebû Küreyb, Muhammed b. el-Alâ' b. Küreyb el-Hemdânî el-Kûfî**: ö. 248/862. Kûfeli muhaddislerdendir. Ebû Bekir b. Ayyâş, Hafs b. Ğiyâs ve Abdullah b. Mübarek'ten rivâyetleri vardır. Kendisinden Buharî, Müslim ve Ebû Davud gibi büyük muhaddisler rivâyet ettiler. Çok geniş bir hadîs kültürüne sahipti. Sika hadîs hafızlarındandı. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi. **Buharî**'de 55, **Müslim**'de 556 hadîsi bulunmaktadır.

[69] **Ebû Hişâm, Muhammed b. Yezîd b. Muhammed b. Kesîr b. Rifâa el-İclî er-Rifâî el-Kûfî**: ö. 248/862. Kûfeli muhaddislerdendir. Hafs b. Ğiyâs ve Ebû Bekir b. Ayyâş'tan rivâyetleri vardır. Kendisinden İbn Ebî Hayseme ve İbn Huzeyme rivâyet etti. **Bağdat** ve **Medâyin**'de kadılık yaptı. Kırâat imamlarındandır ve kırâate dair bir eseri bulunmaktadır. Hadîs konusunda güvenilirliği tartışmalıdır. Berkanî onun sika olduğunu, İclî de beis olmadığını söylemektedir. Ebû Hâtim ve Nesaî'ye göre ise zayıftır. Hatta Buharî onun zayıf olduğunda ittifak bulunduğunu duyduğunu söylemektedir. Hadîsi **Müslim, Tirmizî** ve **İbn Mâce**'de tahric edilmiştir.

[70] **Ebû's-Sâib, Selm b. Cünâde b. Selm b. Halid b. Cabir b. Semüre es-Süvâî el-Kûfî:** 174-254/790-868. Kûfeli râvîlerdendir. Vekî' b. el-Cerrâh ve Hafs b. Ğiyâs'tan rivâyetleri vardır. Kendisinden Ebû Hâtim ve İbn Ebî'd-Dünya rivâyet etti. Sikadır; rivâyetleri **Tirmizî** ve **İbn Mâce**'de tahric edilmiştir. **Kûfe**'de vefat etti.

[71] **Ebû Abdullah, el-Hüseyn b. Ali b. el-Esved el-İclî el-Kûfî el-Bağdadî:** ö. 254/868. Dedesine nispet edilerek el-Hüseyin b. el-Esved diye bilinir. Bağdatlı muhaddislerdendir. Aslen Kûfelidir, ama **Bağdat**'ta oturmuştur.Zeyd b. el-Hubâb ve Fadl b. Dükeyn'den rivâyetleri vardır. Kendiswinden Ebû Davuıd ve Ebû Ya'lâ el-Mûsulî rivâyet etti. Zayıf râvîlerdendir. İbn Adiy onun için "**hadîs hırsızıdır**" der. İbn Hibbân her ne kadar onu *Sikat*'ına almışsa da, çok hata eden biri olduğunu söylemiştir. Ebû'l-Feth el-Ezdî de; "**cidden zayıf biridir**" der. Rivâyetleri **Ebû Davud** ve **Tirmizî**'de tahric edildi.

[72] **Ebû Üsâme, Hammâd b. Üsâme b. Zeyd el-Kûfî**: ö. 201/816. Kûfeli hafız muhaddislerdendir. A'meş ve Hişâm b. Urve'den rivâyet eder. Kendisinden Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medînî ve İshak b. Rahûye gibi büyük muhaddisler rivâyet ederler. İttifakla sika kabul edilir. Âbid, akıllı, müdebbir ve hükemâdan bir zattı. Hadîsi kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

"Kâfir yedi mide ile yer, mü'min ise tek mide ile."[76]

Bu hadîs, isnâd yönünden garîbdir. Halbuki birçok tarîkle rivâyet edilmiştir. Ancak o, sadece Ebû Musa'dan dolayı garîb sayılmıştır.

Tirmizî şöyle der:

"Kitabımızda -yani el-Câmî'de- zikrettiğimiz hasen hadîsle, bizce isnâdı hasen olanı murad ettik. İsnâdında yalancılıkla müttehem kimsenin bulunmadığı ve şâz da olmayan, değişik şekillerde rivâyet edilen her hadîs bizce hasen hadîstir."

Öyleyse hasen hadîs, sahihle garîb arasında bir dereceyi ifâde eder.

---

[73] **Ebû Bürde, Bureyd b. Abdullah b. Ebî Bürde b. Ebî Musa el-Eş'arî el-Kûfî:** ö. 140/758. Kûfeli tâbiîlerdendir. Ebû Musa'l-Eş'arî'nin torunudur. Dedesinden ve Ata b. Ebî Rebâh'tan rivâyetleri vardır. Kendisinden Süfyan es-Sevrî ve İbn Uyeyne rivâyet etti. Hadîs rivâyetindeki durumu konusunda farklı görüşler vardır. Ebû Hâtim, onun sağlam biri olmadığını, ama hadîslerinin yazılabileceğini söyler. Nesaî ise bir yerde onun çok kuvvetli biri olmadığını, başka bir yerde de kendisinde beis bulunmadığını söyler. Ahmed b. Hanbel de münker rivâyetlerinin bulunduğunu kaydeder. Tirmizî, Yahya b. Maîn ve İclî'ye göre ise sikadır. İbn Adiyy de, bir hadîs dışında onun münker bir rivâyetini göremediğini söyler. Doğru sözlü, ama rivâyette bazen hata eden biri olduğu düşünülmektedir. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[74] **Ebû Bürde, Âmir (Hâris) b. Abdullah b. Kays el-Eş'arî el-Kûfî**: ö. 104/721. Kûfeli meşhur tâbiîlerdendir. Ünlü sahabî Ebû Musa'l-Eş'arî'nin oğludur. Hz. Ali, Hz. Âişe ve babasından rivâyet etmiştir. Kendisinden Şa'bî, Âsım b. Küleyb ve Sabit el-Bünânî rivâyet etti. Döneminin fakîh ve müctehidlerindendi. Şureyh'ten sonra **Kûfe** kadılığı yaptı, sonra **Haccac** tarafından azledildi. Sikadır; rivâyetleri ittifaken huccet kabul edilir. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. **Kûfe**'de öldü.

[75] **Ebû Musa'l-Eş'arî Abdullah b. Kays b. Süleym:** ö. 42/662. Kahramanlığı ile namlı sahâbelerdendir. Aslen Yemenlidir. **Mekke**'ye gelip müslüman olmuş, sonra **Habeşistan** hicretine katılmıştı. Hz. Peygamber onu **Zebid** ve **Aden**'e, Hz. Ömer de **Basra**'ya vâli tayin etmişti. Sonra da **Kûfe** vâliliğinde bulunmuştu. **İsfahan** ve **Ahvâz** fâtihidir. **Sıffîn**'de hakemlik yapmıştı. Kendisinden 360 hadîs rivâyet edilmiş; bunlardan 49'u muttefekun aleyh, 4'ünde **Buhârî**, 15'inde de **Müslim** infirâd etmiştir. Hakkında **"Süvârilerin efendisi"** iltifatı sâdır olmuştur. **Kûfe**'de vefat etti.

[76] **Buharî**, Et'ime, 12; **Müslim**, Eşribe, 185; **Muvatta**, Sıfatu'n-Nebi, 6.

Her şeyin doğrusunu ancak Allah bilir.

D- KÜTÜB-Ü SİTTE MÜELLİFLERİ

GİRİŞ

Bu bölümde **Kütüb-ü Sitte** imamlarının isimlerini, neseblerini, hayatlarını ve menkîbelerini zikredeceğiz.

Bu, geniş bir sahadır. Şayet o büyük şahsiyetlerin hayatlarını gerektiği gibi ele alacak olursak, iş çok uzar ve bir mukaddimenin sınırlarını çok aşar. Bu yüzden böyle bir hedefi gerçekleştirmeyi düşünmedik.

Biz ancak muhtasar ifâdeler kullandık ve kısa nükteler zikrettik. Böylece zikredilen şeylerle, terk edilen bilinsin, şâhitle gâibe istidlâl edilsin istedik. Zira onlar, hidayet önderleri ve fazilet madenleridir. Dil, onların tavsîfi konusunda acze düşer.

Önce **İmam Mâlik**'i ele aldık. Çünkü o, gerek zamanı ve değeri, gerek ilmi ve gerek şan ve şöhreti bakımından önde gelir. O, ilmin başı ve imamların üstâdıdır. Şayet hadîsin tahricini göstermeyi gaye edinseydik, benimsedikleri şartlardan dolayı **Buharî** ve **Müslîm**'i ona takdim etmemiz gerekirdi. Ama hayatlarını anlatırken bu iki imamı, **Mâlik**'e takdim etmiyoruz. Çünkü **Mâlik**, daha evlâ ve takdime daha layıktır. Ama **Şeyhân**'ın kitapları, **Mâlik**'inkine takdime daha lâyıktır.

1- İMÂM MÂLİK

a- Nesebi ve Doğumu[1]

İmâm Mâlik'in adı ve nesebi şöyledir:

Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir b. Amr b. el-Hâris b. Gaymân b. Huseyl b. Amr b. el-Hâris -zû Asbah- b. Süveyd.

Benû Himyer b. Sebe' el-Ekber kabilesinden, sonra da Benû Yaşcub b. Kahtan sülâlesindendir. Mâlik'in nesebi konusunda daha farklı görüşler de vardır.[2]

Künyesi Ebû Abdullah'tır.

Hicrî 95 (miladî 714) yılında **Medîne**'de dünyaya geldi ve hicrî 179 (miladî 795) yılında vefat etti. 84 yıl yaşadı.

el-Vâkıdî, 90 yaşında öldüğünü, Yahya adında bir oğlu olduğunu ve başka çocuğunun bilinmediğini söyler.

O, hadîs ve fıkıhta **Hicaz** ehlinin, hatta bütün müslümanların imamıdır. İmam Şâfiî'nin, onun talebelerinden olması, yeterli bir övünç vesilesidir.

b- Hocaları

Mâlik'in, kendilerinden feyz aldığı hocalarından bazıları şunlardır:

Muhammed b. Şihâb ez-Zührî, Yahya b. Saîd el-Ensârî, İbn Ömer'in âzâdlısı Nâfi, Muhammed b. el-Münkedir, Hişâm b. Urve b.

---

[1] Bu ve benzeri ara başlıklar, tarafımızdan konmuştur.

[2] **Mâlik**'in nesebi hakkında daha geniş ve farklı bilgi; **İbn Hallekân**, ***Vefeyât***, IV, 135; **İbn Mâkûlâ**, ***İkmâl***, II, 566; **Davudî**, ***Tabakâtu'l-Müfessirîn***, II, 293'de verilmektedir. Nisbesi; **el-Asbahî el-Himyerî et-Teymî el-Ezdî el-Medenî**'dir.

Zübeyr, İsmail b. Ebî Hakîm[3], Zeyd b. Eslem[4], Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî[5], Mahreme b. Süleyman[6], Rabîa b. Ebî Abdurrahman[7], Abdurrahman b. el-Kasım, Şerîk b. Abdullah b. Ebî Nemir[8] vdğ...

---

[3] **İsmail b. Ebî Hakîm el-Kuraşî el-Esedî**: ö. 130/747. Tâbiûndandır. Hz. Osman'ın âzâtlısıdır. Medînelidir. Halife Ömer b. Abdülaziz'in kâtipliğini yapardı. Sikadır. Medîne'de vefat etti.

[4] **Ebû Üsâme, Zeyd b. Eslem el-Medenî**: ö. 136/753. Medîneli büyük tâbiîlerdendir. Babası Hz. Ömer'in âzâdlısı idi. Fakihtir. Mescid-i Nebî'de ders halkası vardı. İlmiyle âmildi. 200 kadar hadisi rivâyet edilmiştir.

[5] **Ebû Sa'd, Saîd b. Ebî Saîd (Keysân) el-Makburî el-Leysî el-Medenî**: ö. 123/740. Medîneli tâbiûn ulemasındandır. Hz. Ömer, Hz. Ali, Ebû Hureyre gibi büyük sahabîleri dinledi. Kendisinden İmâm Mâlik İbn İshak ve İbn Aclân rivâyet etti. Sikadır, rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. Yalnız ölmeden dört yıl önce ihtilata maruz kalmıştı.

[6] **Mahreme b. Süleyman el-Esedî el-Vâlibî el-Medenî**: ö. 130/747. Medîneli tâbiîlerdendir. Abdullah b. Abbas ve Küreyb'den rivâyetleri vardır. Kendisinden İbn Ebî'z-Zinâd ve İmam Mâlik rivâyet etti. Sikadır; rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. Mekke yakınında Kudeyd mevkiinde vefat etti.

[7] **Ebû Osman, Rabîa b. Ebî Abdurrahman (Ferrûh) et-Teymî el-Medenî**: ö. 136/753. Medîneli tâbiûn ulemasındandır, fakîhtir. Rabîatu'r-re'y diye meşhurdur. Müctehiddir, fıkıhtaki mahâretiyle ünlüdür. Hâfız muhaddislerdendir, sikadır. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. İmâm Mâlik'in hocasıdır. Âbid ve zâhid biriydi. Medîne'de vefat etti.

[8] **Ebû Abdullah, Şerîk b. Abdullah b. Ebî Nemir el-Kuraşî el-Medenî**: ö. 140/757. Medîneli tâbiîlerdendir. Dedesi Ebû Nemir, Bedir'de müşrikler safında idi. Enes b. Mâlik ve İbn Müseyyeb'den rivâyeti vardır. Ondan İmâm Mâlik ve Süfyan Sevrî rivâyet etmiştir. Sikadır; hadîsi kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

c- Talebeleri

İmâm Mâlik'ten ders alan talebeleri, sayılamayacak kadar çoktur ve birçokları da kendi memleketlerinin imamı seviyesinde büyük şahsiyetlerdir. Bazıları şunlardır:

eş-Şâfiî, Muhammed b. İbrahim b. Dînâr[9], Ebû Hâşim el-Muğîre b. Abdurrahman el-Mahzûmî[10], Ebû Abdullah Abdülaziz b. Ebî Hâzim[11], Osman b. İsa b. Kinâne[12] -ki bunlar Mâlik'in akranlarıdır-. Ayrıca Maan b. İsa el-Kazzâz[13], Ebû Mervan Abdülmelik b.

---

[9] **Ebû Abdullah, Muhammed b. İbrahim b. Dînâr el-Cühenî el-Ensârî el-Medenî**: ö. 182/798. Medîneli muhaddislerdendir. Sandal lakabı ile meşhurdur. İbn Ebî Zi'b ve İbn Aclân'da rivâyetleri vardır. Kendisinden İbn Vehb ve Ebû Mus'ab rivâyet etti. Muhaddis ve fakîhti; İmam Mâlik'le birlikte dönemin Medîne fukahasından sayılırdı. Sikadır; hadîsi **Buharî**'de tahric edilmiştir.

[10] **Ebû Hâşim, Muğîre b. Abdurrahman b. Abdullah b. el-Hâris b. Ayyâş b. Ebî Rabîa el-Mahzûmî el-Kureşî el-Medenî**: 124-186/742-802. Medîneli muhaddislerdendir. İbn Aclân ve Hişâm b. Urve'yi dinledi. Kendisinden Muhammed b. Mesleme ve Mus'ab b. Abdullah rivâyet etti. Mâlik'ten sonra Medîne'nin en büyük fıkhî otoritesi idi. Halife tarafından kendisine kadılık teklif edilmiş, ama kabul etmemişti. Sika olmakla birlikte bazı rivâyetlerinde hata ederdi. Hadîsi **Buharî, Ebû Davud**, **Nesaî** ve **İbn Mâce**'de tahric edilmiştir.

[11] **Ebû Temmâm, Abdülaziz b. Ebî Hâzim (Seleme) b. Dînâr el-Eslemî el-Medenî**: 107-184/725-800. Medîneli sika râvîlerdendir. Hişâm b. Urve ve Zeyd b. Eslem'den rivâyet etmiş, kendisinden de Humeydî ve Saîd b. Mansur rivâyette bulunmuştur. Âlim, fakîh bir zâttı. **Ahmed b. Hanbel; "Mâlik'ten sonra Medîne'de ondan fakîh biri olmadığını"** söyler. Sika râvîlerdendir, hadîsleri kütüb-ü sitede yer almaktadır. Asıl uzmanlık alanı ise fıkıhtır. **Medîne**'de Mescid-i Nebî'de secdede iken vefat etti.

[12] **Osman b. İsa b. Kinâne**: ö. 185/801. İmâm Mâlik'in akranı ve en yakın talebesidir. İmâm Mâlik, Harun Reşid'in huzurunda İmâm Ebû Yusuf'la münazara etmek için onu yollamıştı. Mâlik'in ölümünden sonra onun halkasına oturdu. **Mekke**'de vefat etti.

[13] **Ebû Yahya, Maan b. İsa b. Yahya b. Dînâr el-Eşcaî el-Medenî el-Kazzâz:** ö. 198/813. Medîneli muhaddislerdendir. İmam Mâlik'in en yakın talebelerindendir. Mâlik'in eşiğinden ayrılmaz ve onun eserlerinden başka şeyle uğraşmazdı. Kendisinden ali b. el-Medînî ve Yahya b. Maîn rivâyet etti. Sikadır; rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

Abdülaziz el-Mâcişûn[14], Yahya b. Yahya el-Endülüsî[15] -ki biz, Muvatta'yı bu zât tarîkıyla rivâyet ettik-, Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî[16], Abdullah b. Vehb, Asbağ b. el-Ferec[17] ve bunların dışında sayılamayacak pek çok muhaddis...

Bu zatlar aynı zamanda Buharî, Müslim, Ebû Davud, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn vb. büyük hadîs imamlarının hocalarıdırlar.

d- İlmî Ehliyeti

Mâlik şöyle der:

"Kendisinden ilim aldığım halde, ölmeden önce bana gelip benden fetva istemeyen çok az kimse vardır."

---

[14] **Ebû Abdullah (Ebû Mervân), Abdülaziz b. Abdullah b. Ebî Seleme et-Teymî el-Medenî, el-Mâcişûn**: ö. 166/782. Medîneli meşhur âlimlerdendir. Vehb b. Keysân, Zührî ve İbnu'l-Münkedir'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Leys b. Sa'd, İbn Mehdî ve İbrahim b. Tahmân rivâyet etti. Muhaddis ve fakîhtir. Daha çok fıkıhtaki bilgisiyle ünlü idi. Âbid ve zâhid bir şahsiyetti. Son derece fasihti. Kaderiyeden olduğu, ama sonra bu görüşünden döndüğü rivâyet edilir. Bir müddet Bağdat'ta ikamet etmişti. Sikadır; rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[15] **Ebû Muhammed, Yahya b. Yahya b. Kesîr b. Veslâs el-Leysî el-Masmûdî el-Endülüsî el-Kurtubî**: 152-234/769-848. Kurtubalı meşhur âlimlerdendir. İmam Mâlik'in talebesidir. ***Muvatta***'nın râvîsidir. ***Muvatta***'yı ondan oğlu Ubeydullah b. Yahya rivâyet etti. Sika muhaddislerden ve meşhur Mâlikî fukahasındandı. Kendisine "**Endülüs'ün âkıl adamı**" denirdi. **Kurtuba**'da vefat etti.

[16] **Ebû Abdurrahman, Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb el-Hârisî et-Temîmî el-Medenî el-Basrî el-Ka'nebî**: ö. 221/835. Meşhur muhaddislerdendir. Aslen Medîneli olmakla birlikte **Basra**'da ikamet etmiştir. İmâm Mâlik'in en meşhur talebesidir. Ondan ***Muvatta***'ı rivâyet etmiştir. Yahya b. Maîn, Mâlik'in talebeleri arasında kimseyi ona tercih etmezdi. Kendisinden kütüb-ü sitte imamları rivâyet etmiştir. Sika ve huccettir; rivâyetleri İbn Mâce hariç kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. Âbid, zâhid, fâzıl ve duası müstecab biriydi. **Mekke**'de veya **Basra**'da vefat ettiği rivâyet edilir.

[17] **Ebû Abdullah, Asbağ b. el-Ferec b. Saîd b. Nâfi el-Kuraşî el-Emevî el-Mısrî**: ö. 225/840. Mısırlı muhaddislerdendir. Abdullah b. Vehb ve İmam Mâlik'in en güvenilir talebesi idi. İmam Mâlik'in görüşlerini insanların en iyi bileni idi. Sikadır; rivâyetleri **Buharî, Ebû Davud, Tirmizî** ve **Nesaî**'de tahric edilmiştir. Mihne döneminde **Hulvân**'da saklanmış ve orada vefat etmiştir.

Bekr b. Abdullah es-San'ânî[18] şöyle bir olay anlatır:

"Mâlik b. Enes'in meclisine geldik. Bize Rabîa b. (Ebî) Abdurrahman'dan tahdis etmeye başladı. Biz de onun hadîslerinden daha çok rivâyet etmesini istedik. Bir gün bize dedi ki:

"- Rabîa'yı ne yapacaksınız? İşte şu kemerin yanında uyukluyor!"

Bunun üzerine biz, Rabîa'nın yanına gidip onu uyandırdık ve;

"- Sen Rabîa mısın?" diye sorduk.

"- Evet" dedi.

"- Mâlik b. Enes senden mi hadîs rivâyet ediyor?" dedik. Yine;

"- Evet" dedi.

"- Senin kendine faydan yok da, Mâlik senden nasıl faydalanmış?!" dediğimizde de;

"- Bilmiyor musun ki devletin bir miskali, bir yük ilimden hayırlıdır" diye cevap verdi.[19]

---

[18] **Bekr b. Abdullah b. eş-Şerrûd es-San'ânî:** San'alı râvîlerdendir. Ma'mer, İmam Mâlik ve Süfyan es-Sevrî'den rivâyeti vardır. Muhaddisler nazarında zayıf biridir. Ebû Hâtim, Nesaî ve Dârekutnî zayıf olduğunu açıkça belirtirler. Hatta Yahya b. Maîn'e göre yalancı biridir. İsnâdları kalbettiği ve mürsel rivâyetleri merfû gibi naklettiği rivâyet edilir.

[19] İlk tahsilini Rabîa'dan (ö. 136/703) alan **Malik**, hadîs ve fıkıh ilminin büyük üstadıdır. Bizzat kendi eliyle yüzbin hadîs yazdığını söyler. Hadîs ricalini de çok iyi bilir ve bu konuda son derece titiz davranırdı. Bu bakımdan altın silsile diye bilinen esahhu'l-esânîd'in bir bölümü **Mâlik**'te odaklaşır. Her konuda hüccetti. **Şâfiî**, ondan, **"Üstâdım"** diye bahsederdi. Geniş bir ilme, ince bir anlayışa, ve keskin bir zekâya sahip olup âlî rivâyetle meşhurdu. Çok güçlü bir hafızası vardı, hadîste asla hata etmezdi. **"Hafızama bir bilgi koyup da unuttuğum olmamıştır"** der.

Garîbu'l-Hadîs'e dair ilk konuşanlardandır. Kırâat ilminde de imamdı. Özellikle Fıkıh'da, 60 yıl boyunca **Medîne**'nin yegane otoritesi idi. **Medîne** tâbiîlerinin mezhebini ve fukaha-i seb'anın akvalini en iyi o bilirdi.

Genellikle hadîsi Kur'ân'a tâbi kılar, Kur'ân'ın zâhiri ile uyuşmayan hadîsi reddederdi. Ma'nen rivâyette bulunur, ancak ihtiyatı elden bırakmazdı. Metin ve senedde tenkid yapar, hadîslerin tatbikî kabiliyeti olanlarına önem verirdi. Mürsel'i hüccet sayardı.

e- Hadîse Saygısı

Mâlik, ilme ve dine çok aşırı bir saygı gösterirdi. O kadar ki, hadîs okutacağı zaman önce abdest alır, saçını-sakalını tarar, güzel kokular sürünür, olgun ve vakûr bir eda ile yerine geçer, sonra tahdis ederdi. Kendisine niçin böyle yaptığı sorulduğunda;

"- Rasûlullah'ın (as.) hadîsine saygı göstermekten hoşlanıyorum" derdi.

Bir gün Ebû Hâzim'in[20] meclisine gelmiş, sonra da oturmadan geçip gitmişti. Sebebi sorulunca da;

"- Oturacak yer bulamadım, Hz. Peygamber'in hadîsini ayakta dinlemek de hoşuma gitmedi" cevabını verir.[21]

Yahya b. Saîd el-Kattân, hadîste Mâlik'ten daha sahîh biri olmadığını söyler.

Şâfiî de şöyle der:

"Âlimler söz konusu edildiğinde, Mâlik yıldızlaşır. Bana Mâlik'ten çok faydası dokunan biri olmamıştır."

Rivâyet olunur ki; Halife Mansûr[22], Mâlik'e mükreh'in (zorlananın) talakı konusunda hadîs rivâyet etmesini yasaklamıştı.

---

[20] **Ebû Hâzim, Seleme b. Dînâr el-A'rac et-Temmâr el-Medînî:** ö. 140/757. Meşhur tâbiîlerdendir. Sehl b. Sa'd'dan rivâyetleri vardır, kendisinden de Zührî ve Mâlik gibi büyük âlimler rivâyet etmişlerdir. Medînelidir. Bir müddet **Medîne**'de kadılık da yapmıştı. Sika, âbid ve zâhid biriydi. İbn Huzeyme; **"devrinde onun gibi bîri yoktu"** der. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir

[21] Son derece heybetli bir şahsiyete sahip olan **Mâlik**'in derslerinde ilim, vakar ve edeb hâkimdi; şaka, gürültü ve yüksek sesle konuşma asla görülmezdi. Ders esnasında herhangi bir sıkıntı ve acı ile karşılaşsa bile, Rasûlullah'a (as.) saygıda kusur olur endişesiyle hiç kıpırdamaz, istifini bozmazdı. Ömründe bir defa olsun bir sefîh ve edebsizle oturmamış, zaruret ve hastalık hali dışında **Medîne**'nin **Harem** mıntıkasında abdest bozmamış, zayıflığına ve ihtiyarlığına rağmen; **"Rasûlullah'ın (as.) vücûdu medfûn olan yerde hayvana binmem"** diyerek, **Medîne**'de hayvana binmemiştir.

Sonra birine, gizlice bu durumu sordurdu. Mâlik, bütün insanların gözleri önünde ve alenî olarak; **"Zorlanana talak yoktur"**[23] hadîsini rivâyet etti. Bunun üzerine Halife, onu kırbaçlatmış, ama o yine de bu hadîsi rivâyetten vazgeçmemişti.

Yine rivâyet edildiğine göre Halife Reşîd[24], ona evinin olup olmadığını sormuş, olmadığını öğrenince de 3.000 dinar vermiş ve bununla kendisine bir ev almasını söylemiş. Mâlik parayı alır, ancak kullanmaz. Halife, Medîne'den ayrılmak istediğinde, Mâlik'e;

"- Benimle gelmelisin, zira Hz. Osman insanları nasıl Kur'ân'a yöneltti ise, ben de *Muvatta*'ya yöneltmek kararındayım" der.

Mâlik şu cevabı verir:

"- İnsanları Muvatta'ya bağlamaya gerek yok. Çünkü Rasûlullah'ın (as.) ashâbı çeşitli şehirlere dağılmışlar ve gittikleri yerlerde bildikleri hadîsleri rivâyet etmişlerdir. Her şehir ehlinin bir

---

[22] **Ebû Cafer el-Mansûr, Abdullah b. Muhammed b. ali el-Hâşimî el-Abbâsî**: 95-158/714-775. İkinci Abbâsî halifesidir. İlk Abbâsî halifesi Ebû'l-Abbâs es-Seffâh'ın kardeşidir. Onun ölümünden sonra 136/754 yılında hilâfet makamına geçti. Abbâsî devletinin gerçek kurucusu sayılan Mansûr, aynı zamanda çok yönlü bir âlimdi; hadîs, fıkıh ve belâgat tahsil etmişti. Ensâbı da iyi bilirdi. Aynı zamanda şâirdi. Felsefe, mantık, tıp ve astronomiye ilgi duyardı. İkim adamlarını himâye ederdi. Döneminde bilimsel ve kültürel faaliyetler büyük bir canlılık kazanmıştı. İleri görüşlü, âdil ve iyi bir yöneticiydi. İlk defa Türk askerleri de onun zamanında devlet kadrosunda yer almışlardı. Hacca giderken **Bi'r-i Meymûn** denilen yerde vefat etti.

[23] Bkz., **Beyhakî**, ***Sünen***, VII, 358.

[24] **Ebû Cafer, Harun er-Reşîd b. Muhammed el-Mehdî Billâh b. Abdullah el-Mansûr el-Abbâsî:** 145-193/763-809. Beşinci Abbâsî halifesidir. Üçüncü Abbâsî halifesi Babası Muhammed el-Mehdî'nin oğludur. **Rey**'de dünyaya geldi. İyi bir eğitim aldı. İmâm Mâlik'ten hadîs ve fıkıh okudu. İktidarı döneminde iç kargaşalarla uğraşmak zorunda kaldı. Dışarıda da özellikle Bizans'a karşı önemli başarılar elde etti. Saraydaki muhafızlarının önemli bir bölümünü Türkler'den teşkil etmişti. İlk defa kadılkudâtlık müessesesini kurdu ve bu makama Ebû Yusuf'u getirdi. İlim ve kültür hayatına ciddi destek sağladı. Felsefî ve kelamî tartışmaları özendirdi. Yabancı dillerden Arapçaya tercümeler yaptırdı. Musikiyi severdi. Son derece cömert bir şahsiyetti. 170-193/786-809 yılları arasında halifelik yaptı.

ilmi vardır. Hz. Peygamber de; **"Ümmetimin ihtilafı rahmettir"**[25] buyurmuştur. Seninle beraber gelmeme gelince, buna da gerek yoktur. Çünkü Rasûlullah (as.); **'Kendileri için Medîne'nin çok daha hayırlı olduğunu bilselerdi...'**[26] buyurmuştur. Yine; **'Medîne, kiripası dışarı atar'**[27] buyurmuştur. İşte sizin paralarınız burada, aynen duruyor, isterseniz alın, isterseniz bırakın!.."

Yani, "Sen bana yaptığın ikramla **Medîne**'yi terk etmemi istiyorsun, halbuki ben, Rasûlullah'ın (as.) şehrine dünyayı değişmem" diyor.

Şâfiî şöyle der :

"Bir gün Mâlik'in kapısında **Horasan** atları, **Mısır** katırları gördüm. Bunlar öyle güzel hayvanlardı ki, ben, onlardan güzelini görmüş değildim. Ben;

"- Ne kadar güzel!.." deyince, Mâlik;

"- Onlar, benden sana hediye olsun!" dedi. Ben, her ne kadar;

"- Hiç değilse binmen için kendine birini ayır!" dedimse de;

"- Ben, Allah Rasûlünün medfûn olduğu bir yeri, hayvan tırnağı ile çiğnemekten hayâ ederim" diyerek reddetti.

O ulu dağın, o coşkun denizin böyle nice menkîbeleri vardır...

---

[25] Bu hadîs, çok yaygın olarak tanınmasına rağmen bilinen bir senedi yoktur. Birçok muteber kaynakta hadîs zikredilmekte, ancak sağlam bir senedi verilmemektedir. Hadîsin mevzû olduğu iddiasına da hemen hemen kimse iltifat etmemektedir. Bu bakımdan sağlam bir senedi bulunamadığı için kusurlu, ancak manası İslâmî anlayışa uygun düştüğü için de muteber görülmektedir.

Müctehid imamların birçok konuda ihtilaf ettikleri, bilinen bir husustur. Zaten dinî nassların çoğunluğunun delâleti, zannîdir. Kitab ve sünnetin anlaşılması olayından doğan bu ihtilaf, Allah'ın reddettiği bir husus olmasa gerektir. Kaldı ki, bu ihtilafın, müslümanlar için rahatlatıcı, önünü açıcı bir yönü de vardır. İslâmı donukluktan, kalıplaşmış olmaktan da kurtarmaktadır. Geniş bilgi için ayrıca bkz., **Keşfu'l-hafâ**, I, 64.

[26] **Buharî**, Fedâilu'l-Medîne, 5; **Müslim**, Hac, 497; **Muvatta**, Câmi, 2.

[27] **Buharî**, Fedâilu'l-Medîne, 10; **Müslim**, Hac, 488; **Muvatta**, Câmi, 2.

2- İMAM BUHARÎ

a- Nesebi ve Doğumu

Buharî'nin ismi ve nesebi; Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre el-Cu'fî el-Buhârî'dir.

Künyesi; Ebû Abdullah'tır.

Babasının dedesi Muğîre mecûsî idi, Buhara vâlisi Yemân el-Buharî el-Cu'fî'nin delâletiyle müslüman olduğu için kendisine el-Cu'fî nisbesi verilmişti.

Cu'fî ise, **Yemen**'de bir kabilenin atasıdır ve; Cu'fî b. Sa'd el-Aşîre b. Müzhic diye bilinmektedir.

Buharî, hicrî 13 Şevval 194 tarihinde Cuma günü dünyaya geldi, 256'da Ramazan bayramı gecesi vefat etti.[1] 62 yıldan 13 gün eksik bir süre yaşadı. Geride hiç erkek evlat bırakmadı.

b- Tahsili ve Hocaları

Buharî, hadîs tahsili uğruna İslâm âleminin hemen hemen bütün şehirlerindeki hadîsçileri dolaştı. **Horasan, Cibâl, Irak, Hicaz, Suriye** ve **Mısır**'da hadîs yazdı. Devrinin meşhur hafızlarından hadîs aldı. Bunların bir kısmının adını kaydedelim:

Mekkî b. İbrahim el-Belhî[2], Abdân b. Osman el-Mervezî[3], Ubeydullah b. Musa el-Absî, Ebû Âsım eş-Şeybânî[4], Muhammed b.

---

[1] Milâdî 20 Temmuz 810 cuma günü doğmuş, 1 Eylül 870'de de vefat etmiştir.

[2] **Ebû's-Seken, Mekkî b. İbrahim b. Beşîr b. Ferkad el-Burcumî el-Hanzalî et-Temîmî el-Belhî**: 126-215/744-831. **Belh**'lidir, tebeu't-tâbiînden ve hafız muhaddislerindendir. İmâm Mâlik, İbn Cüyerc ve Bihz b. Hakîm'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Buharî, Ahmed b. Hanbel ve Ubeydullah el-Kavârîrî rivâyet etti. Yirmi yıl **Mekke**'de

Abdullah el-Ensârî[5], Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî, Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn[6], Ali b. el-Medînî[7], Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, İsmâil b. Ebî Üveys el-Medenî[8] vdğ...

---

mücavir kalmış, altmış defa hac yapmıştı. Altmış defa evlilik yaptığı da rivâyet edilir. **Belh**'te vefat etti. Sikadır; rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi.

[3] **Ebû Abdurrahman, Abdân (Abdullah) b. Osman b. Cebele b. Ebî Revvâd el-Atekî el-Ezdî el-Mervezî**: Mervli muhaddislerdendir. İsmi Abdullah olmakla birlikte abdân diye meşhurdur. Abdullah b. Mübarek, Cerîr b. abdülhamîd ve Hammâd b. Zeyd'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Buharî, Ahmed b. Seyyâr ve Muhammed b. el-Hasan el-Hîrî en-Nisaburî rivâyet etti. Son derece cömert biriydi. Sikadır; rivâyetleri İbn Mâce hariç kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[4] **Ebû Âsım, ed-Dahhâk b. Mahled b. ed-Dahhâk b. Müslim eş-Şeybânî el-Basrî en-Nebîl**: 122-212/740-828. Aslen **Mekke**'lidir, orada dünyaya geldi, daha sonra **Basra**'ya göçtü ve bir daha **Mekke**'ye dönmeyerek ölünceye kadar orada ikamet etti. İbn Ebî Arûbe ve Evzâî'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Ahmed b. Hanbel ve Buharî rivâyet etti. Muhaddis, hafız ve fakîhti, nahiv ve lügât âlimi idi. Devrinde muhaddislerin şeyhi sayılırdı. Sadece hıfzından tahdîs ederdi, elinde asla kitap görülmemiştir. Doğru sözlü biri olduğunda ve hafızasının güçlü olduğunda ittifak vardır. Ömer b. Şebbe Allah adına yemin ederek, onun gibi bir muhaddis görmediğini söyler. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi. **Basra**'da vefat etti. ***Kitabu-d-diyât*** adlı eseri matbudur. Ayrıca *el-Müsnedu'l-kebîr* ve *el-Âhâd ve'l-mesânî* adlı eserleri de bilinmektedir.

[5] **Ebû Abdullah, Muhammed b. Abdullah b. el-Müsennâ b. Enes b. Mâlik el-Ensârî el-Evsî en-Neccârî el-Basrî**: 118-215/736-830. Büyük sahabî Enes b. Mâlik'in torununun oğludur, devrinin **Basra** muhaddisidir. Aynı zamanda fakîh ve kadı idi. Hişâm b. Hassân, İbn Cüreyc ve İbn Ebî Arûbe'den rivâyetleri vardır. Mâlik'ten ***el-Muvatta***'ı rivâyet etmiştir. Kendisinden Bundâr, el-Buhârî ve Ebû Hâtim rivâyet etti. Ebû Hâtim'in onun hakkında; **"beni 30.000 hadîsle geçti"** dediği rivâyet edilmektedir. Kendisinde rey tarafı daha galiptir, **Hanefî** fukahasındandır, Ebû Yûsuf ve Züfer'in talebesidir. **Basra** ve **Bağdat**'ta kadılık yapmış, İbn Uleyye'den sonra Mezâlim Mahkemesi reisliğinde bulunmuştur. İsmâil el-Kadî, onunla buluşmuş olmaktan övünç duyardı. Bilâhare bu görevlerinden azdedildi ve **Basra**'da ölünceye kadar hadîs alanındaki faaliyetlerine devam etti. Son zamanlarında aklında da çok şiddetli bir tagayyur meydana geldiği mervîdir. **Basra**'da vefat etti.

[6] **Ebû Nuaym, el-Fadl b. Dükeyn (Amr) b. Hammâd et-Teymî el-Mulâî el-Kûfî el-Ahvel**: 130-219/748-834. **Kûfe**'lidir. Muhaddis, hafız, müfessir ve fakîhtir, neseb ve ricâl âlimidir. Süfyan es-Sevrî'nin en güvenilir talebelerindendir. Şu'be ve A'meş'ten de rivâyetleri vardır. Kendisinden Ahmed b. Hanbel, Buharî ve Müslim rivâyet etti. Sika ve huccettir. **Şiî**'dir, **İmâmiye**'dendir, ancak gâliye'den değildir. **Kûfe**'de vefat

Buharî, gittiği her beldede rivâyette de bulunmuş ve kendisinden devrinin hemen bütün muhaddisleri rivâyet etmişlerdir.

el-Ferabrî şöyle der:

"Buharî'nin kitabını, kendisinden 90.000 kişi dinledi. Şu anda, ondan bu kitabı rivâyet edenlerden, benim dışımda kimse kalmadı."

Bugün de Buharî'nin *Sahîh*'i, ondan başka kimseden rivâyet edilmiyor.

---

etti. *Kitâbu't-tefsîr, Kitâbu'l-mesâil fi'l-fıkh, Kitâbu't-târîh* ve *Kitâbu'l-menâsik* adlı eserleri bilinmektedir.

[7] **Ebû'l-Hasan Ali b. Abdullah b. Cafer b. Necîh es-Sa'dî el-Medînî el-Basrî:** 161-234/777-849. Aslen Medînelidir, ancak **Basra**'da doğmuş ve orada ikâmet etmiştir. Hadîs ve özellikle İlel ilminin en büyük imamlarından olan Ali b. el-Medînî, tahsil için İslâm âleminin çeşitli şehirlerini dolaştı, muazzam bir hadîs kültürü topladı. Şöhretli muhaddis, hafız, fakîh, tarihçi, usûlcü, neseb ve dil âlimi idi. Hadîsi, özellikle İbn Uyeyne'nin hadîslerini insanların en iyi bileni idi. Yahya'l-Kattân'ın en meşhur talebesi olup ondan 10.000 kadar hadîs almıştır. eş-Şâfiî'nin kitaplarından yazmadık tek harf bırakmadığını söyler. Devrinin en velûd muhaddisidir; 200 civarında eser te'lif etmiştir. Akranları arasında en çok hadîs rivâyet edendir. Sadece el-Buhârî, ondan eserine 303 hadîs almıştır. Henüz genç yaşta iken dahi, Yahya'l-Kattân'ın takdirine mazhar olmuş ve hocası kendisine, **"senin benden öğrendiğinden daha çok, ben senden istifâde ettim"** demişti. Buharî; **"Ali'den istifâde ettiğim kadar kimseden faydalanmadım. Onun yanında olduğu kadar kimsenin yanında kendimi küçük görmezdim"** der. Nesâî de; **"Yüce Allah, Ali'yi sanki bu iş için yaratmış"** der. İbnu'l-Medinî, hadîs ilminin hemen her dalında otorite idi; asrının hafızı ve muhaddislerin önderi kabul edilirdi. İhtilâfu'l-hadîs'i ve özellikle İlelu'l hadîs'i zamanının en iyi bileni idi. İlel'deki üstün maharetine izafeten, kendisine; **"vadinin yılanı"** lakabı verilmişti. Hadîs ve İlel'de, insanlar arasında bayraklaşmıştı. Nakd-i ricâl konusunda da kâmil bilgi sahibi idi. Aynı zamanda fakîh olan Ali b. el-Medînî, Ahmet b. Hanbel'le yakın dostluğu olmakla beraber, mezhebi Şâfiî'ye meyyâldi. **Samarra**'da vefat etti.

[8] **Ebû Abdullah, İsmail b. Ebî Üveys (Abdullah) b. Abdullah el-Asbahî**: ö. 227/842. İmam Mâlik'in kızkardeşinin oğludur. Malik ve Süleyman b. Bilal'den rivâyeti vardır. Kendisinden Buharî ve Müslim gibi büyük muhaddisler rivâyet etti. Hıfzından rivâyet ettiğinde hata yapardı. Bu yüzden bazı muhaddisler tarafından zayıf görülmüştür. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

Buharî, on yaşında tahsile başlamış, onbir yaşında hocası ile müzakere edebilecek seviyeye gelmişti.[9]

Bizzat kendisi, *Sahîh*'i 600.000 hadîs arasından seçip te'lif ettiğini, iki rekât namaz kılmadan, hiçbir hadîsi kitabına koymadığını söyler.[10]

Buharî **Bağdad**'a gelince, bir kısım hadîsçiler biraraya gelip onu denemek istemişler, bunun için yüz hadîs seçmişler, herbirinin de sened ve metinlerini karıştırmışlardı. Bu hadîsleri, aralarında seçtikleri on kişiye taksim etmişler ve onlara, meclis toplandığında bunları **Buharî**'ye sormalarını tenbih etmişlerdi.

Nihayet meclis toplanır, seçilen adamlardan biri kalkıp elindeki on hadîsi tek tek okur. Buharî, ona; "**bilmiyorum**" karşılığını verir.

---

[9] Çok küçük yaşta yetim kalan **Buharî**, bir ilham sonucu küçük yaşta hadîs tahsiline başlamış, 16 yaşına gelince tahsil seyahatine çıkmış, İslâm âlemini baştan başa dolaşmış, 1.800 muhaddisten hadîs yazmış, seyahatleri yaklaşık 16 yıl sürmüş, sonra memleketine dönmüş ve meşhur eserini orada 16 yıl zarfında kaleme almıştır. Ders meclislerini **Buhara** camiinde aktederdi. Derslerini takip edenlerin sayısı zaman zaman 20.000 kişiyi bulurdu.

[10] **Buharî**, hadîslerini naklettiği râvîlerin müdellis ve muhtelit olmamasına, adâlet, zabt ve hıfz ile muttasıf bulunmasına, vehminin az, zihninin ve itikadının selim olmasına özellikle dikkat etmiştir. Hassasiyeti; "**İman hem söz, hem de ameldir**" diyenden başkasından hadîs almayacak derecede idi. Meşhur bir sahâbeye ulaşıncaya kadar, sika olduğunda ittifak edilen râvîlerden tahric ederdi. Râvîlerin ittisâlini ve her râvînin şeyhinden semâ'ının sübûtunu şart koşardı. O, muâsara ve lika imkânını yeterli görmezdi. Şüphesiz bu, sahih olmanın değil, esah olmanın şartıdır.

Buharî, hiç şüphesiz hadîs ilminin her dalında büyük deha idi. Çok kuvvetli bir hâfızaya sahipti; yüz bin sahih, iki yüz bin gayr-ı sahih hadîs ezberlemişti. Henüz sakalı çıkmadan insanlar kendisinden hadîs yazmağa başlamışlardı.

O aynı zamanda fakîhti, mutlak müctehiddi. **Sahih**'inin tasnifinde aynı zamanda fıkıh yapar. Hadîsleri kullanması, ilgili bâblara yerleştirmesi, gerektiğinde onları bölmesi, tekrar etmesi, bâb başlıklarında gösterdiği ustalığı, onun fıkıhtaki mahâretinin delilidir. **Buharî**, bütün ictihad turûkunu, asrında mevcut ictihâdî ekollerin fıkhını şahsında cem etmişti. İstinbat ve dikkat-ı nazarda, re'y ehlinin usûlünden büyük ölçüde faydalanmıştı. **Sahih**'de çokça görülen, delillerden ahkâm istinbâtında, inceliklere vâkıf olmada, bu geniş malumâtının izleri görülür. O, herhangi bir mezhebin mukallidi değildir. Hadîs ekolüne meyyaldir, bazen da **Şâfiî** fıkhına meyleder.

Ancak işin ehli olan âlimler, onun; "**bilmiyorum**" sözünden, hadîsi bildiğini anlamışlardı. Sonra diğer adam hadîslerini sormuş, Buharî yine; "**bilmiyorum**" cevabını vermişti. Nihayet on kişi tek tek hadîslerini sorup bitirmiş, Buharî'den hep aynı cevap alınmıştı:

"- Bilmiyorum!"

Sorular bitince, bu sefer Buharî söze başlıyor ve ilk soruyu soran adama dönerek;

"- Senin ilk hadîsin şöyle, ikincisi böyle..." diyerek, sorduğu her hadîsin metnini gerçek isnâdına, isnâdını da gerçek metnine bağladı. Diğer adamların sordukları hadîslerin hepsini de aynı şekilde halletmişti.

Bunun üzerine insanlar, onun hafıza gücüne hayran olmuşlar, fazilet ve üstünlüğünü kabul etmişlerdi.[11]

---

[11] Orta boylu, hafif esmer, zayıf-nahif bir zât olan **Buharî**, çok temiz bir hayat yaşamıştır. Kimse ile çekişmemiş, ilmin gereği olarak birini cerhederken dahi, hadîsçilerin çokça kullandığı "*kezzâb, deccal*" gibi ağır bir ifâde kullanmaktan özellikle kaçınmıştır.

Buhâra Emîri ile arası açılınca önce **Nisabur**'a gider, bir müddet orada kalır. Sonra orada da aradığı huzuru bulamayınca akrabalarının bulunduğu **Hartenk**'e gider ve orada vefat eder. Kabrinden günlerce misk gibi nefis bir râyiha saçıldığı ve zaman zaman kabri başında yağmur duasına çıkıldığı rivâyet edilir.

3- İMAM MÜSLİM

a- Nesebi ve Doğumu

Hadîs imamı ve hafızı Müslim'in nesebi de şöyledir:

Müslim b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nisâburî.

Künyesi; Ebu'l-Hüseyn'dir.

Hicrî 206 (miladî 822) yılında dünyaya geldi, 24 Receb 261 (miladî 875) pazar gecesi vefat etti. Tahsil için **Irak, Hicaz, Suriye** ve **Mısır**'a seyahat yaptı.

b- Hocaları ve Talebeleri

Müslim'in hadîs aldığı hocalarından bazıları şunlardır:

Yahya b. Yahya en-Nisâbûrî[1], Kuteybe b. Saîd[2], İshak b. Râhûye[3], Ali b. el-Ca'd[4], Ahmed b. Hanbel, Ubeydullah el-Kavârîrî[5], Şurayh b.

---

[1] **Ebû Zekeriya, Yahya b. Yahya b. Bükeyr b. Abdurrahman et-Temîmî el-Minkarî en-Nisâbûrî**: 142-226/759-841. Nisaburlu fakîh muhaddislerdendir. İmam Mâlik, Leys b. Sa'd ve Hammâd b. Zeyd'den rivâyetleri vardır. Kendisinden hemşehrisi Müslim ve ahmed b. Seleme rivâyet etti. Küçük tâbiîler dönemişne yetişmiş, yaşadığı dönemin en büyük âlimleri seviyesine ulaşmıştı. Hâkim "**hiç itirazsız asrının imamı idi**" der. Hadîsleri, kelimelerine bile özel bir dikkat göstererek rivâyet eder, şüphe ettiği kelimelere özellikle dikkat çekerdi; bundan dolayı kendisine "**şüpheci Yahya**" anlamına gelen "**Yahya eş-şekkâk**" lakabı takılmıştı. Rivâyetleri **Buharî, Müslim, Tirmizî** ve **Nesaî**'de tahric edildi. **Nisabur**'da vefat etti.

[2] **Ebû Recâ, Kuteybe b. Saîd b. Cemîl es-Sekafî el-Beğlânî el-Belhî**: 149-240/766-855. **Belh** şehrinin **Beğlân** kasabasında doğdu, orada ikamet etti ve orada vefat etti. Muhaddis, hafız, fakîh ve kadıdır. Ahbâr ve ensâb âlimidir. **Horasan**'ın yetiştirdiği en büyük âlimlerdendir. Mâlik b. Enes ve Hammâd b. Zeyd'den rivâyet etmiş, kendisinden de buharî ve Müslim rivâyette bulunmuşlardır. Önceleri fıkha meyyâldi, bilâhare gördüğü bir rüya üzerine fıkhı bırakıp hadîse yöneldi. İlk tahsilini

kendi memleketinde yaptıktan sonra 23 yaşına tahsil için seyahate çıkmış; **Horasan**'dan **Mısır**'a kadar bütün İslâm dünyasını dolaşmış, bu seyahatleri esnasında devrinin ileri gelen ilim erbabını dinleme imkânını bulmuştur. Sadece Ömer b. Harun'dan 30,000 hadîs yazmış, Mâlik b. Enes'ten **el-Muvatta**'ı rivâyet etmiş, kendi akranlarına varıncaya kadar üç nesilden de hadîs almıştı. Çok zengin bir hadîs bilgisine sahipti. Memleketinde hadîs ilminin neşrine büyük hizmeti geçmiştir. **Irak**'ta bile ondan hadîs almayan hiçbir büyük muhaddisin olmadığı rivâyet edilir. Bir müddet **Bağdat**'ta kadılık da yapmıştır. O devirde ilminden faydalanmak için özellikle ona seyahat edilirdi. **el-Buhârî** ondan 308, **Müslim** de 668 hadîs almıştır. Doğduğu köyde vefat etti. Tabakat ve Tarîh adlı eserleri bulunmaktadır.

[3] **Ebû Yakub, İshâk b. İbrahim b. Mahled b. İbrahim b. Matar et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî en-Nisâbûrî:** 161-238/778-853. Aslen Mervlidir, ancak **Nisâbûr**'a göçmüş ve orayı vatan edinmişti. Meşhur muhaddis, hafız, müfessir ve fakîhtir; **Şâfiî** ve **Hanbelî** fukahasından olduğuna dair rivâyetler vardır. Henüz çocuk denecek yaşta iken hicrî 170 yılında tahsile başlamış, 184 yılında da tahsil için seyahate çıkmış; **Horasan**, **Hicâz**, **Yemen**, **Irak**, **Suriye** ve **Mısır**'ı dolaşarak buralardaki hadîs otoritelerini dinlemiştir.Çok kuvvetli bir hafızaya sahipti, insanlara hep ezberden hadîs rivâyet ederdi. Hatta *Müsned* ve *Tefsîr*'ini dahi hıfzından imlâ ettirdiği, elinde asla kitap görülmediği rivâyet edilir. Ebû Davud el-Haffâf; **"İshak, bize ezberden 11.000 hadîs yazdırdı. Sonra onları ne bir harf eksik ve ne de bir harf fazla yapmadan tekrar okudu"** der. Kendisi de, hadîs rivâyet ederken, kitaplarındaki 100.000 hadîsi sanki görüyormuş gibi hissettiğini söyler. Her sahada sahip olduğu geniş ilmi, kendisine şarkta ve garpta büyük şöhret sağlamış ve hadîs ilminin şehinşâhı seviyesine çıkarmıştı. Ahmed b. Hanbel; **"onun gibi birini Irak'ta ne tanıyorum, ne de biliyorum"** der. **Nisâbûr**'un, hatta bütün **Horasan** bölgesinin yetiştirdiği büyük muhaddislerden biri olan **İbn Râhûye**'nin ölümünden beş ay evvel hafızası bozuldu. Son derece müttakî ve zâhid bir zattı. **Nisâbûr**'da vefat etti. ***Müsned*, *Sünen*** ve ***Tefsîr*** adlı eserleri bilinmektedir, ***Müsned***'in bir bölümü neşredilmiştir.

[4] **Ebû'l-Hasan Ali b. el-Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî el-Hâşimî el-Bağdadî:** 133-230/750-845. **Bağdat**'lıdır. Cevher ticareti ile uğraştığı için **el-Cevherî** nisbesi verilmiştir. Muhaddis, hafız, ve fakîhti; **Ebû Yusuf**'un talebelerindendi. Hadîste Şu'be'nin talebesidir ve ondan rivâyet eden Bağdat'lıların en güveniliridir. Çok kuvvetli bir hafızası vardı, hıfzından tahdîs ederdi. el-Muharramî (ö. 231/846) şöyle bir hâdise anlatır: **"Birgün ben, Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn onu ziyaret ettik. Kitaplarını çıkarıp önümüze koydu ve gitti. Onlarda tek bir hata bulabildik. Sonra geldi ve yazdığımız herşeyi bize ezberden tahdîs etti."** İbn Maîn; **"otuz küsür yıldır ondan yazıyorum"** der. Müslim, Ebû Hâtim, Nesâî, İbn Adiy, onun sika ve güvenilir olduğunda hemfikirdirler. Buhârî ondan on üç hadîs rivâyet etmiştir. Ancak Ahmed b. Hanbel ve en-Nüfeylî ise onu cerhederler. Bunun sebebi de onun; **"Kur'ân'a mahluktur diyeni kötüleyemem"** demesi, sahâbeden bazılarına dil

Yunus[6], Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî, Harmele b. Yahya[7], Halef b. Hişam[8] vdğ...

Müslim, çeşitli defalar **Bağdad**'a gelmiş ve orada rivâyette bulunmuştur.

Ondan hadîs rivâyet edenlerin sayısı hayli kabarıktır. Bunlardan biri de, İbrahim b. Muhammed b. Süfyân'dır, ki biz, ***Sahîh***'i onun tarîkıyle rivâyet etmiş bulunuyoruz. Müslim'in **Bağdad**'a son geliş tarihi de hicrî 257'dir.

---

uzatması ve Hz. Osman için; "**Beytülmaldan haksız yere 100.000 dirhem aldı**" demesi gösterilir. Hakkında Şiî ve Cehmiye'den olduğu iddiası da vardır. Ancak bu iddianın doğru olmadığı ve **Bağdat** kadısı olan oğlunun Cehmiye'den olduğu rivâyet edilir. Âbiddi; 60 yıl boyunca gün aşırı oruç tuttu. **Bağdat**'ta vefat etti. ***el-Müsned*** adlı eseri matbudur.

[5] **Ebû Saîd, Ubeydullah b. Ömer b. Meysere el-Cüşemî el-Kavârîrî el-Basrî ez-Zeccâc**: 150-235/767-850. Aslen Basralıdır, ama daha çok **Bağdat**'ta oturmuştur. Hafız muhaddislerdendir. Hammâd b. Zeyd, Hüşeym ve İbn Uyeyne'den rivâyetleri vardır. Kendisinden İbrahim el-Harbî, Ebû Hâtim er-Râzî ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel rivâyet etti. Basralıların hadîsini insanların en iyi bileniydi. Sişkadır; rivâyetleri **Buharî, Müslim, Ebû Davud** ve **Nesaî**'de tahric edilmiştir.

[6] **Ebû'l-Hâris, Şurayh b. Yunus el-Enbârî el-Bağdadî**: ö. 235/849. Bağdatlı râvîlerdendir. Bağdat'ın yakınındaki Enbâr şehrindendir. Hüşeym ve İbn Uyeyne'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Müslim ve Ebû Hâtim rivâyet etti. Sikadır.

[7] **Ebû Hafs, Harmele b. Yahya b. Abdullah b. Harmele b. İmrân et-Tucîbî el-Mısrî**: 166-243/782-858. Mısırlı muhaddislerdendir. İmam Şâfiî'nin talebesidir. İbn Vehb ve Eyyub b. Süveyd'den rivâyetleri vardır. Kendisinden İbn Kuteybe ve Bakî b. Mahled rivâyet etti. Daha çok fıkıh alanında şöhret sahibidir. Şâfiî müctehidlerindendir. Hadîsteki durumu ise ihtilaflıdır. Bir kısım muhaddisler onu zayıf görürler, bazıları ise sika olduğu kanâatindedirler. **Mısır**'da vefat etti. Şâfiî fıkhına dair *el-Muhtasar* ve *el-Mebsût* adlı iki eseri bilinmektedir.

[8] **Ebû Muhammed, Halef b. Hişâm b. Sa'leb el-Esedî el-Bağdadî el-Mukriî el-Bezzâr**: 150-229/767-844. Kırâat imamlarındandır. Hocalarından Hamza b. Habîb, Âsım b. Behdele ve Nâfi kırâatlarını tahsil etmişti. Malik b. Enes ve Hammâd b. Zeyd'den hadîs rivâyet etmiştir. Kendisinden Abbas ed-Dûrî, Müslim ve İbn Ebî'd-Dünya rivâyet ettiler. Sika muhaddislerdendir. **Bağdat**'ta vefat etti. Kırâatla ilgili bazı eserleri bilinmektedir.

c- İlmî Durumu

Ahmed b. Seleme[9] şöyle der:

"Ebû Zur'a[10] ve Ebû Hâtim'i[11] gördüm, onlar sahih hadîsleri bilme konusunda Müslim'i muâsırlarından üstün görüyorlardı."

---

[9] **Ebû'l-Fadl, Ahmed b. Seleme b. Abdullah en-Nisâbûrî el-Bezzâz el-Muaddil:** ö. 286/899. Nisaburlu hafız muhaddislerdendir. İshak b. Râhûye ve Kuteybe b. Saîd'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Ebû Hamid b. eş-Şarkî ve İbn Ebî Hâtim rivâyet etti. Tahsil için **Bağdat**, **Basra**, **Rey** ve **Belh**'e gitti. **Müslim**'in **Basra** ve **Belh**'e yaptığı seyahatte onunla beraberdi. Kendisinden bütün **Nisâbûr**'lular rivâyet etti. Zabt ve itkanında huccettir. Müslim'in **el-Câmiu's-sahîh**'i hüviyetinde bir Müstahrec'i bilinmektedir.

[10] **Ebû Zur'a, Ubeydullah b. Abdülkerîm b. Yezîd b. Ferrûh el-Kuraşî Mahzûmî er-Râzî:** 200-264/815-878. **Rey**'lidir, orada dünyaya geldi. Tahsil için iki defa seyahate çıkmış, bu seyahatlerinde hemen hemen bütün İslâm âlemini dolaşmış, devrinin en büyük muhaddislerini dinlemiş, **Mısır**'da eş-Şâfiî'nin kitaplarını, **Medîne**'de Mâlik'in *el-Muvatta*'ını yazmıştı. Malîk'in hadîslerini en iyi bilenlerdendi. Muhaddis, hafız, müfessir, fakîh, âbid ve zâhiddi. Fıkıhta **Hanbelî**'ye meyyâldir. Devrinin en büyük hadîs tenkitçisi ve ricâl âlimlerindendir. Çok geniş bir hadîs kültürüne sahipti ve çok sağlam bir hafızası vardı; "**100.000 hadîsi tıpkı İhlâs sûresi gibî ezberlediğini**" söyler. "**Elli yıldan beri yazdıklarım evimde duruyor. Yazdığımdan beri onları mütâlaa etmedim. Ama hangi kitapta, hangi varak, sayfa ve satırda neler yazılı olduğunu bilirim**" derdi. Hafızası, zekâsı, ilmi, dirdarlığı, ihlâsı ve ameli bakımından zamanının biriciği idi. İshak b. Râhûye; "**onun bilmediği hadîsin aslı yoktur**" der. ez-Zühlî de; "**Ebû Zur'a var oldukça, müslümanlar hayırda dâimdirler**" derdi. Memleketi Rey'de vefat etti. ***el-Müsned, Kitâbu'd-duafâ*** ve ***Kitâbu'z-zühd*** adlı eserleri vardır. ***Duafâ***'sı matbudur.

[11] **Ebû Hâtim, Muhammed b. İdrîs b. el-Münzîr b. Davud b. Mihrân el-Gatâfânî el-Hanzalî el-Cezzî er-Râzî:** 195-277/811-890. Aslen **Isfahan**'ın **Cezz** köyündendir. **Rey**'de dünyaya gelmiş, hicrî 209'da hadîs tahsiline başlamış, dört yıl **Rey** âlimlerinden ders aldıktan sonra, hicrî 213'de tahsil gâyesiyle memleketinden ayrılmış; bütün İslâm âlemini dolaşmış ve 221'de tekrar memleketine dönmüştür. Hicrî 242'de ikinci defa çıktığı tahsil seyahatinde üç yıl kalıp yine memleketine dönmüştür. Toplam olarak yaklaşık 3.000 kişiden rivâyette bulunmuştur. Muhaddis, hafız, müfessir, kârî ve fakîhtir; **Şâfiî** fukahasındandır. Ricâl, cerh-ta'dîl ve ilel'de çok geniş bir ilme sahipti. Hadîsi hıfzetmek ve manâsını anlamakta devrinin en büyük âlimlerinden biri idi. Sahâbenin ihtilâfını, tâbiîlerin ve sonrakilerin fıkhını da çok iyi bilirdi. **Rey**'de vefat etti. ***Tefsîru'l-Kur'ân, Kitâbu'l-câmi, Kitâbu'z-zühd, ed-Duafâ ve'l-kezzâbûn, Tabakâtu't-tâbiîn*** ve ***Kitâbu'z-zînet*** adlı eserleri vardır.

el-Hasan b. Muhammed el-Mâsercisî[12], babasından naklen Müslim'in şu sözünü rivâyet eder:

"Şu Müsned Sahîh'i bizzat dinlediğim 300.000 hadîsten seçerek tasnif ettim."

Muhammed b. İshak b. Mande[13] de, Ebû Ali en-Nisâburî'nin[14] şöyle dediğini rivâyet eder :

---

[12] Bu zâtın ismi Hasan değil Hüseyin'dir. Tam ismi ve kısa biyografisi de şöyledir: **el-Hasan b. Muhammed el-Mâsercisî:** Bu zâtın ismi Hasan değil Hüseyin'dir. Tamimsi ve kısa biyografisi de şöyledir: **Ebû Ali, el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mâsercisî en-Nisâbûrî:** 297-365/910-976. Nisaburludur. Hıristiyan olan büyük dedesi Mâsercis, Abdullah b. Mübârek'in delâletiyle müslüman olmuştu. İlme, özellikle de hadîse düşkün bir âileye mensuptur; bu âileden 19 muhaddis yetişmiştir. Muhaddis, fakîh ve tarihçidir. Özellikle Zührî'nin hadîsleri üzerin fazlaca çalıştığı için kendisine "**küçük Zührî**" denirdi. İlel'e de vâkıftı; Müsned'ini muallel olarak kaleme almıştı. Ölümünde "**ilim toprağa gömüldü**" diye hayıflanılmıştı. Kaynaklarda 7 adet eseri zikredilmektedir. Bunların en önemlileri, 300 cüzden fazla olduğu söylenen ***el-Müsnedu'l-kebîri'l-muallel*** ile ***Kitâbu'l-megâzî, el-Müstahrac alâ Sahîhi'l-Buharî*** ve ***el-Müstahrac alâ Sahîhi Müslim***'dir.

[13] **Ebû Abdullah, Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yahya b. Mande el-Abdî el-Isbahâni:** 310-395/922-1005. Isfahanlı muhaddis bir âilenin ahfâdıdır. Büyük dedesi Mânde, Isfahan'ın sahabîler tarafından fethi sırasında Müslüman olmuş, hadîsle ilgilenmiş, oğlu Yahya hadîs rivâyetiyle uğraşmış, torunu Muhammed ile onun oğlu İshak ve onun oğlu Muhammed, devirlerinin en büyük hadîsçileri arasına girmişlerdir. Tahsil için **Mâverâunnehir**'den Mısır'a kadar bütün İslâm âlemini otuz yıl boyunca dolaşan İbn Mânde, 1700'ü aşkın muhaddisten ders almıştır. Muhaddis, hâfız, fakîh ve tarihçidir. Müctehid âlimlerdendir. İlel ve ricâl ilmine de vâkıftı. Hakkında "**asrın muhaddisi**" gibi övücü ifadeler kullanılır. Çok güçlü bir hâfızaya sahipti, ancak hayatının son yıllarında ihtilata maruz kaldı. Her ne kadar hemşehrisi Ebû Nuaym onu cerh etmiş ise de, aralarındaki husumetten dolayı birbirleri hakkında söyledikleri sözler itibar görmemiştir. Nisabur'da vefat etmiştir. Kaynaklarda onun 19 eseri zikredilir. Bunlar arasında ***Kitabu'l-İman, Ma'rifetu's-Sahâbe, Tarihu Isbahan*** ve ***el-Esâmî ve'l-Künâ*** önemli eserlerdir.

[14] **Ebû Ali el-Hâfız: Ebû Ali, el-Hüseyin b. Ali b. Yezîd b. Davud el-Bağdadî en-Nisâbûrî es-Sâiğ:** 277-349/890-960. Ebû Ali el-Hâfız diye meşhurdur. Nisaburludur, orada dünyaya gelmiş, ilk gençlik yıllarında sanatla uğraşmış, ondaki üstün zekâyı fark eden bazı âlimler kendisini ilme teşvik etmişler, bunun üzerine hadîs öğrenimine başlamış, tahsil seyahatlerine çıkmış, iki bini aşkın âlimi dinleme şansını bulmuştu. Muhaddis hâfız ve fakîhtir; Şâfiî fukahasındandır. Devrinin en şöhretli

"Gök kubbe altında, hadîs ilminde Müslim'in kitabından daha sahîhi yoktur."

Ebû Amr Muhammed b. Hamdan el-Hîrî[15] de şöyle söyler:

"Ebu'l-Abbas b. Ukde'ye[16], Buharî ve Müslim'den hangisinin daha âlim olduğunu sordum. Bana;

"- Buharî de âlimdir, Müslim de âlimdir" cevabını verdi. Ben ısrarla sözümü tekrar ettim, o da aynı cevabı tekrar etti. Sonra şöyle dedi:

"- Ey Ebû Amr! Buharî, Şamlı muhaddisleri bazen karıştırır. Şöyle ki; o, onların kitaplarını almıştı ve oraya bakardı. Bazen onlardan birini bir yerde künyesiyle, başka bir yerde de ismi ile zikreder ve bunların iki ayrı kişi olduğunu zanneder. Halbuki Müslim'de çok az galat görülür. Çünkü o, maktu' ve mürselleri de yazardı."

---

hadîsçilerindendir. Zehebî onun için "**asrın muhaddisi**", Hâkim de "**asrının biriciği**" der. Sika ve güvenilir olduğunda şüphe yoktur. Bilhassa hadîs müzakeresinde ve hâfıza gücünde eşsizdi. Hatta onun hâfıza gücüne ve hadîs müzakeresi yeteneğine tâkat getirilemeyeceği rivâyet edilir. İhtilafu'l-hadîsi de iyi bilirdi. **Nisabur**'da vefat etti.

[15] **Ebû Amr, Muhammed b. Ahmed b. Hamdân b. Ali b. Sinân el-Mukriî el-Hîrî en-Nisâbûrî:** ö. 376/986. Nisaburlu muhaddislerdendir. Tahsil için uzun seyahatler yaptı. el-Hasan b. Süfyan ve Ebû Ya'lâ el-Mûsulî'den kendi *Müsned*'lerini dinledi. Kendisinden ebû Nuaym ve Abdülğâfir el-Fârisî rivâyet etti. Sika hadîsçilerdendir. Aynı zamanda fakîh, nahivci ve kırâat imamı idi. âbid ve zâhiddi. **Nisabur**'da vefat etti.

[16] **Ebû'l-Abbas, Ahmed b. Muhammed b. Saîd b. Abdurrahman el-Hâşimî el-Cârûdî el-Kûfî:** 249-333/863-944. İbn Ukde diye meşhurdur, Ukde babasının lakabıdır; sarf ve nahivdeki bilgisinden dolayı kendisine bu lakap verilmişti. Kûfelidir. Hâfız muhaddislerdendir. Hadîs ilminin ana rükünlerinden biri olduğu rivâyet edilir. Özellikle hafızası çok sağlamdı. **Kûfe**'nin yetiştirdiği en büyük muhaddis olarak kabul edilir. Kitaplarının 600 yük tuttuğu rivâyet edilir. Yaygın şöhretine rağmen eleştirilere de maruz kalmıştır. Bu eleştiri sebeplerinden biri, onun Şîî ve Zeydî olmasıdır. Ayrıca hadîs rivâyeti ile ilgili tutumundan dolayı da Dârekutnî ve İbn Adiy tarafından eleştirilmiştir. Kaynaklarda onun 9 eseri zikredilir; ***Müsned, Sünen, Tefsîr*** ve ***Tarîh*** önemli eserleri arasında gösterilir.

Muhammed b. Yakub el-Ahram'ın[17] da şu mealde bir sözü vardır:

"Hadîs olduğu halde Buharî ve Müslim'in bilmediği çok az metin vardır."

el-Hatib el-Bağdâdî de şöyle der:

"Müslim, Buharî'nin yolunu takip etti. Onun ilmine baktı ve onun yaptığını yaptı."

Buharî, **Nisâbur**'a son defa geldiğinde Müslim, onun derslerini dikkatle takip etmişti.

Dârekutnî şöyle der:

"Buharî olmasaydı, Müslim ne gider, ne de gelirdi."[18]

---

[17] **Ebû Abdullah, Muhammed b. Yakub b. Yusuf b. Yakub eş-Şeybânî en-Nisâbûrî:** 250-344/864-955. Nisaburludur, İbnu'l-Ahram diye meşhurdur. Muhaddis ve fakîhtir. İlel ve ricâlde de sağlam bilgiye sahipti. Yaşadığı dönemde **Nisabur**'un en güvenilir âlimleri arasında gösterilirdi. İbn Huzeyme onu akranlarından üstün tutar ve şüphe ettiği şeyleri ona sorardı. **Nisabur**'da vefat etti. ***el-Müsnedu'l-kebîr*** ile ***el-Müstahrac alâ's-Sahîhayn*** adlı eserleri vardır.

[18] **Nisâbur**'lu olan **Müslim** tahsil seyahatine hicrî 218'de çıkmış, tahsil dönüşü memleketinde ikamet etmiş ve meşhur eserini orada 15 yılda tamamlamıştır. **Müslim**, daha önce **Buharî**'nin eserini görmüş ve orada tenkide şayan görülen hususlardan özellikle kaçınmıştır. Tertip san'atındaki ustalığıyla şöhret bulan eserinde hadîsleri ilgili bâblara tam bir dikkat ve titizlikle yerleştirmiştir. **Buharî** gibi, hadîsler arasında başka bir söz serdetmez, hadîsleri parçalamaz ve ahkâm istinbâtına çalışmaz. Hadîsleri mümkün mertebe tekrardan kaçınır ve muhtelif zincirleri bir yerde topluca verir. **Müslim**'in eseri, tertibinin güzelliği, hadîslerin turûkunu telhis ve ihtisârı ile kendine özgü bir özelliğe sahiptir.

4- İMAM EBÛ DAVUD

a- Nesebi ve Doğumu

Ebû Davud'un adı ve nesebi de şöyledir:

Süleyman b. el-Eş'as b. İshak b. Beşir b. Şeddâd b. Amr b. İmran el-Ezdî es-Sicistânî.

Künyesi; Ebû Davud'dur.

Ebû Davud, tahsil için çeşitli beldeleri dolaşmış; **Irak, Horasan, Suriye, Mısır** ve **el-Cezire**'de hadîs yazmıştır. Müktesebâtını çeşitli eserler kaleme alarak ebedîleştirmiştir.

Hicrî 202 (miladî 817) yılında dünyaya gelmiş, 16 Şevval 275'de (miladî 889) **Basra**'da vefat etmiştir. Çeşitli defalar **Bağdad**'a gelmiş, son olarak hicrî 271 yılında oradan ayrılmıştı.

b- Hocaları ve Talebeleri

Ebû Davud, devrinin birçok büyük muhaddislerinden ders almıştır. Tefeyyüz ettiği âlimlerden bir kısmı şunlardır:

Müslim b. İbrahim[1], Süleyman b. Harb, Osman b. Ebî Şeybe[2], Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî[3], Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî, Müsedded

---

[1] **Ebû Amr, Müslim b. İbrahim el-Ferâhidî el-Ezdî el-Basrî el-Kassâb**: 130-222/747-837. Basralı hafız muhaddislerdendir. Kurre b. Halid ve Şu'be'den rivâyet etmiş, ondan da Buharî ve Ebû Davud almışlardır. Ebû Davud'un en yaşlı hocasıdır. Rivâyetleri kütüb-ü sittede yer almaktadır.

[2] **Ebû'l-Hasan, Osman b. Muhammed b. Ebî Şeybe (İbrahim) b. Osman el-Absî el-Vâsıtî el-Kûfî:** 156-239/773-853. Kûfeli muhaddislerdendir. Meşhur muhaddis Ebû Bekir b. Ebî Şeybe'nin ağabeysidir. Aynı zamanda müfessir ve fakîhti. Şerîk b.

b. Müserhed[4], Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Kuteybe b. Saîd, Ahmed b. Yunus[5] vdğ...

Kendisinden hadîs alanlardan bazıları da şunlardır:

Oğlu Abdullah[6], Ebû Abdurrahman en-Nesâî, Ahmed b. Muhammed el-Hallâl[7] ve Ebû Davud'un Sünen'ini kendisi vasıtasıyla rivâyet ettiğimiz Ebû Ali Muhammed b. Amr el-Lü'lüî.

Abdullah ve Abdullah b Mübarek'ten rivâyetleri vardır. Kendisinden oğlu Muhammed ve Müslim rivâyet etti. Tahsil için çeşitli ülkeleri dolaşmış, çok miktarda hadîs yazmış,**Mekke, Rey** ve **Bağdat**'ta tahdîs etmiştir. **Buhârî**'de 53, **Müslim**'de 135 hadîsi vardır. Efrâd ve garâibi de çoktur. **Bağdat**'ta vefat etti. ***Sünen, Müsned*** ve ***Tarih*** gibi muhtelif eserleri bilinmektedir.

3 **Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî, Hişâm b. Abdülmelik el-Bâhilî et-Tayâlisî el-Basrî**: ö. 227/842. Basralı meşhur muhaddislerdendir. Hammâd b. Seleme, Leys b. Sa'd ve İmam Mâlik'ten rivâyetleri vardır. Kendisinden İshak b. Râhûye, Buharî ve Muhammed b. Beşşâr rivâyet etti. Sika ve huccettir. Son derece güçlü bir hafızaya sahipti. Daima hafızasından rivâyet eder, asla kitaba başvurmazdı. Aynı zamanda fakîhti. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. Buharî ondan 107 hadîs almıştı.

4 **Ebû'l-Hasan, Müsedded b. Müserhed b. Müserbel b. Muğarbel b. Mura'bel el-Esedî el-Basrî:** ö. 228/843. Basralı büyük hadîs hafızlarındandır. **Basra**'da ilk Müsned müelliflerindendir. Hammâd b. Zeyd ve Yezîd b. Zurây'dan rivâyette bulunur. Kendisinden Ebû Davud ve Yakub b. Şeybe rivâyet eder. Sikadır; hadîsleri **Buharî, Ebû Davud, Tirmizî** ve **Nesaî**'de tahric edilmiştir. **Hanbelî** fukahasındandır.

5 **Ebû Abdullah, Ahmed b. Abdullah b. Yunus b. Abdullah el-Yerbûî et-Temîmî el-Kûfî**: ö. 227/842. Kûfeli muhaddislerdendir. Daha çok dedesine nispetle Ahmed b. Yunus diye bilinir. Süfyan es-Sevrî ve Züheyr b. Harb'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Ebû Hâtim ve Ebû Zur'a rivâyet etti. Sikadır; rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. **Kûfe**'de vefat etti.

6 **Ebû Bekir, Abdullah b. Ebî Davud (Süleyman) b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî**: 230-316/845-929. Sünen müellifi Ebû Davud'un oğludur. Sicistan'da dünyaya geldi. Onbir yaşında babasıyla birlikte tahsil seyahatine katılmış ve pek çok ulemadan ders alma imkânını bulmuştu. Hocaları arasında ez-Zühlî, Yakub ed-Devrakî ve Bundâr gibi ünlü muhaddisler de vardır. Kendisinden Ebû Bekir eş-Şâfiî, Da'lec ve Muhammed b. el-Muzaffer rivâyet etti. Babasından sonra Bağdad'a yerleşti. Müfessir, muhaddis, hafız, fakîh ve kırâat âlimi idi Güçlü bir hafızaya sahipti. Genellikle hıfzından imlâ ederdi. Yaşadığı dönemde Bağdad'ın en büyük muhaddis ve fakîhlerin sayılırdı. Fıkıhta önce Şâfiî'ye meyyâldi, sonra Hanbelî'ye meyletti. Dârekutnî, onun hadîsler üzerindeki sözlerini hatalı bulur. Babası Ebû Davud'un da tenkidine uğramış, ama bu, babasının tevazuuna hamledilmiştir. Âbid ve zâhid bir şahsiyetti. Yaşlanınca

c- Eseri ve İlmî Ehliyeti

Ebû Davud, **Basra**'da ikamet ederdi, **Bağdad**'a da gelmiş, ***Sünen***'ini orada rivâyet etmiş ve Bağdadlılar, bu eseri müellifinden telakki etme imkânını bulmuşlardır. Rivâyete göre o, eserini genç yaşta kaleme almış, bu sayede onu hocası Ahmed b. Hanbel'e arz etme fırsatını bulmuş, Ahmed b. Hanbel de eseri son derece güzel bulmuştu.

Ebû Bekr b. Dâse[8], Ebû Davud'un şu sözünü nakleder:

"Rasûlullah'ın (as.) 500.000 hadîsini yazdım. Bunlar arasından, şu kitabın ihtiva ettiği 4.800 hadîsi seçtim. Eserimde sahîh hadîsi, sahîhe benzeyeni ve ona yakın olanı zikrettim. Oradaki hadîslerden şu dört tanesi bile bir insana dininin kemâli için kâfidir:

1- "Ameller ancak niyetlere göredir..."[9] hadîsi.

---

gözleri görmez olmuştu. Bu haliyle minbere çıkar, yanında oğlu elinde kitapla oturur, oğlu "şu hadîs" diye hatırlatır, o da ezberden rivâyet ederdi. Bağdat'ta vefat etti, öldüğünde üç yüz binden fazla insanın dört defa cenaze namazını kıldığı rivâyet edilir. Kaynaklarda onun 16 eseri kaydedilmektedir. Bunlar arasında **Sünen, Müsned, Tefsîr,** ve **Mesâhîf** gibi öbnemli eserler de bulunmaktadır.

[7] **Ebû Bekr, Ahmed b. Muhammed b. Harun b. Yezîd el-Bağdadî el-Hallâl:** 234-311/848-923. Bağdadlıdır, sirke ticareti ile uğraştığı için kendisine el-Hallâl, yani sirkeci lakabı verilmişti. Müfessir, muhaddis, hafız, fakîh ve lügat âlimi idi. Hanbelî fukahasının ileri gelenlerindendi. Ömrünü Ahmed b. Hanbel'in ilmini cem ve tasnifle, mezhebini yaymakla geçirdi. Uzun ve yorucu tahsil seyahatleri yapmış, hadîs ilmini Sa'dân b. Nasr ve Hasan b. Arafe'den, fıkhı da Ebû Bekir el-Mervezî'den almış, ölünce de onun yanına defnedilmişti. Kendisinden Abdülaziz b. Cafer ve Muhammed b. el-Muzaffer rivâyet etti. Sikadır, eserleri ilmî malumatının genişliğine delil sayılmıştır. ***Kitabu's-sünne, el-İlel,*** ***el-Câmi*** ve ***Tabakat*** adlı eserleri bilinmektedir.

[8] **Ebû Bekr, Muhammed b. Bekr b. Muhammed b. Abdurrezzak b. Dâse el-Basrî et-Temmâr:** ö. 346/957. Basralı muhaddislerdendir. İbn Dâse diye meşhurdur. Ebû Davud'un talebesidir, ondan *Sünen*'ini rivâyet etmiştir. *Sünen*'i bizzat müellifinden rivâyet edenlerin sonuncusudur. Kendisinden Ebû Ali el-Hasan es-Semerkandî ve Ebû Ali er-Rûzbârî rivâyet etti.

2- "İnsanın lüzumsuz söz ve işleri terketmesi, iyi müslüman olduğuna delâlettir"[10] hadîsi.

3- "Bir insan, kendisi için arzu ettiği şeyi, din kardeşi için de arzu etmedikçe olgun mü'min olamaz"[11] hadîsi.

4- "Hiç şüphe yok ki, helâl de bellidir, haram da bellidir; aralarında da şüpheli şeyler vardır"[12] hadîsi.

Ebû Bekr el-Hallâl şöyle der:

"Ebû Davud Süleyman b. el-Eş'as, zamanının önde gelen imamıdır. İlimlerin tahrîcinde ve dikkat-i nazarda kimsenin geçemeyeceği biridir. Verâ' ve takvada da önderdir."

İbrahim el-Isfahânî[13] ve Ebû Bekr b. Sadaka[14], ondan çok sitayişle bahsederler ve o dönemde kimseyi tavsif etmedikleri vasıflarla onu överlerdi.

Ahmed b. Muhammed[15] b. Yâsîn el-Herevî[16] de şunları söyler:

---

[9] **Buharî**, Bedü'l-Vahy, 1; **Müslim**, İmaret, 155; **Ebû Davud**, Talak, 11; **Tirmizî**, Fedâilü'l-Cihad, 16; **Nesâî**, Tahâret, 59.

[10] **Tirmizî**, Zühd, 11; **Muvatta**, Hüsnü'l-Hulk, 3.

[11] **Buharî**, İman, 7; **Müslim**, İman, 71; **Tirmizî**, Kıyâme, 59; **Nesâî**, İman, 19.

[12] **Buharî**, İman, 39; **Müslim**, Musâkat, 107; **Ebû Davud**, Buyû, 3; **Tirmizî**, Buyû, 1; **Nesâî**, Buyû, 2.

[13] **Ebû İshak, İbrahim b. Uvreme b. Siyâvuş b. Ferrûh el-Isfahânî:** ö. 266/879. Aslen Isfahanlıdır, ama **Bağdat**'ta oturmuştur. Hafız muhaddislerden, ilimde ve hafıza gücünde döneminin önde gelenlerindendi. Muhammed b. Bekâr ve Amr b. Ali el-Fellâs'tan rivâyetleri vardır. Kendisinden İbn Ebî'd-Dünya ve Ebû Bekr el-Bâğendî rivâyet etti. Sikadır. **Bağdat**'ta vefat etmiştir.

[14] **Ebû Bekr, Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Sadaka el-Bağdadî:** ö. 293/906. Bağdatlı hâfız muhaddislerdendir. İsmail b. Mes'ûd el-Cehderî ve Muhammed b. Miskîn'den rivâyetleri vardır. Kendisinden İbn Kâni', ve Taberânî rivâyet etti. sika râvîlerdendir.

[15] **Câmiu'l-Usûl**'de **Ahmed b. Hanbel b. Yâsîn** diye zaptedilen bu isim, muhtemelen yanlış kaydedilmiştir. Çünkü muhaddisler arasında böyle biri bilinmemektedir. Ancak **Ahmed b. Muhammed b. Yâsîn el-Herevî**, meşhur bir muhaddis olarak bilinmektedir. Nitekim **İbnu'l-Esîr** de eserinin ricâle tahsis ettiği son bölümünde bu

"Ebû Davud, Rasûlullah'ın (as.) hadîsini, bunların ilmini, illetlerini ve senedini bilmede, İslâm'ın sağlam hâfızlarından biridir. Dâhî muhaddislerdendir. İbâdet, zühd ve verâ'da en üst derecede olandır."

Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdurrazzak[17] da şöyle der:

"Ebû Davud'un elbisesinin bir dar, bir de geniş kolu vardı. Kendisine;

"- Allah iyiliğini versin, bu ne hal?" diye sorulunca;

"- Geniş olan kitaplar içindir, dar olana ise ihtiyacımız olmadığı içindir" cevabını verir.

Ebû Süleyman el-Hattâbî de şöyle der:

"Ebû Davud'un Sünen'i, din ilminde benzeri tasnif edilmeyen bir kitaptır. O, çeşitli mezheplere mensup olmalarına rağmen bütün müslümanların kabulüne mazhar olmuştur. Âlimler ve fakîhler arasında âdil bir hakem olmuştur. O kaynakta herkesin hissesi vardır. Irak, Mısır, Mağrib ve diğer birçok beldeler ona güvenirler. Horasanlıların ekserisinin gönlü ise, daha çok Buhârî ve Müslim'in eserine bağlıdır."

Ebû Davud; *"İnsanların, terkinde icmâ ettikleri hiç bir hadîsi kitabıma koymadım"* der.

Ebû Davud döneminden önce daha ziyade Câmi' ve Müsned türünde tasnifler yapılmıştır. Bu tür eserlerde, Sünen ve Ahkâm kitaplarındaki konulardan fazla olarak kıssalar, mev'izeler, ahbâr ve âdâb konuları da yer alır. Sırf Sünen konularına gelince; hiç kimse, Ebû Davud gibi bunları ayırıp, müstakil bir eserde toplamayı o zamana kadar denememişti. Bundan dolayıdır ki, bu eser, hadîs

---

ismi doğru şekliyle kaydetmektedir. Bu itibarla biz de tercümede bu ismin doğru olan şeklini kaydettik.

16 **Ebû İshak, Ahmed b. Muhammed b. Yâsîn el-Herevî el-Haddâd:** ö. 334/945. Heratlı muhaddis ve tarihçidir. Osman ed-Dârimî'den rivâyeti vardır. Kendisinden İbn Ebî Zühl rivâyet etti. Hadîste güçlü biri değildir. el-Halîlî onun için "**kavî değildir**" der. Dârekutnî de "**metrûk**" olduğunu söyler. Tarihu Herat adlı bir eseri bilinmektedir.

17 Bu zâttan maksat az önce zikredilen Ebû Bekr b. Dâse'dir.

imamları katında büyük bir değeri haizdir. Bu yüzdendir ki, sırf bu eser için develer koşturulmuş, seyahatler yapılmıştır.

Ebû Davud eserini tamamlayınca, İbrahim el-Harbî[18] şunları söylemiştir:

"Hz. Davud'a demir nasıl yumuşatıldı ise, Ebû Davud'a da hadîs yumuşatıldı."

İbnu'l-A'râbî[19] de şöyle der:

"Bir insanda, ilim adına sadece Yüce Allah'ın kitabı ve bir de bu kitap bulunursa, onun, kesinlikle başka birşeye ihtiyacı olmaz."

---

[18] **Ebû İshak, İbrahim b. İshâk b. İbrahim b. Beşîr b. Abdullah el-Harbî el-Bağdadî:** 198-285/813-898. Aslen **Merv**'li olup **Bağdat**'ta **el-Harbiyye** mahallesinde oturmuş ve oraya nisbet edilmiştir. On yıllık bir tahsil hayatı vardır. **Merv**'deki 22 ev ve bostanını satıp hadîs tahsili için harcamıştır. Her sahada âlimdir. Muhaddis, hafız, müfessir, fakîh, nahivci, lügâtci ve edîb idi. Zâhid ve âbiddi. İlelu'l-hadîs'e de vâkıftı. Fıkhı **Ahmed b. Hanbel**'den öğrenmişti. Zühd, ilim ve verâ'da onunla mukayese edilirdi. Hadîs, fıkıh, edebiyat ve zühdde, **Bağdat**'ın, onun gibi birini çıkarmadığı söylenir. **Bağdat**'ta İslâm dininin ana rükünlerinden biri kabul edilirdi. Hayatının sonuna doğru çok fakir düşmüştü. Ölüm döşeğinde iken, evinde bir parça kuru ekmekle tuzdan başka bir şey olmadığı için ağlayan kızına şöyle demişti: **"Yavrum, fakirlikten mi korkuyorsun? Şu köşeye bak; orada yazmış olduğum 12.000 cüz kitap var. Hergün ondan bir dirheme bir cüz satarsın. 12.000 dirhemi olan bir insan fakir sayılmaz."** Kaynaklarda onun 15 eseri zikredilmektedir. Bunlardan en önemlisi ***Garîbu'l-hadîs*** adlı eseridir. Matbu olan bu eser, sahasının en önemli kaynaklarındandır. **Bağdat**'ta vefat etti.

[19] **Ebû Saîd, Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd el-Basrî:** ö. 341/952. Döneminin meşhur âlimlerindendir. **İbnu'l-A'râbî** diye meşhurdur. Muhaddis, fakîh ve tasavvufçudur. **Basra**'da dünyaya geldi, ama daha çok **Bağdat**'ta oturdu. Daha çok tasavvuf alanında parlamış, ama hadîste de güvenilir bir râvî olarak temayüz etmiştir. Günümüze de ulaşmış olan *Kitabu'z-zühd, Kitabu'l-mu'cem fi'l-hadîs, Kitabu'l-vecd, Tabakatü'n-nüssâk* gibi eserleri bulunmaktadır.

5- İMAM TİRMİZÎ

a- Nesebi ve Doğumu

Tirmizî'nin adı ve nesebi de şöyledir:

Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. ed-Dahhâk es-Sülemî et-Tirmizî.

Künyesi; Ebû İsa'dır.

Hicrî 209 (miladî 824) yılında dünyaya geldi, 13 Receb 279 (miladî 892) Pazartesi gecesi Tirmiz'de vefat etti.

Devrinin önde gelen muhaddis, hâfız ve âlimlerindendi. Fıkıh ilminde de geniş bilgi sahibi idi

b- Hocaları ve Talebeleri

Tirmizî, devrinin en büyük hadîs imamlarından ders almıştır. Bazıları şunlardır:

Kuteybe b. Saîd, İshak b. Musa[1], Mahmud b. Ğaylân[2], Saîd b. Abdurrahman[3], Muhammed b. Beşşâr[4], Ali b. Hucr[5], Ahmed b. Manî[6], Muhammed b. el-Müsennâ[7], Süfyan b. Vekî[8], el-Buhârî vdğ...

---

[1] **Ebû Musa, İshak b. Musa b. Abdullah b. Musa b. Abdullah b. Yezîd el-Ensârî el-Hatmî el-Kûfî el-Medenî** ö. 244/858. Aslen Medînelidir, ama **Kûfe**'de oturmuştur. Büyük dedesi Abdullah b. Yezîd sahabî idi. İbn Uyeyne ve Cerîr b. Abdülhamîd'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Musa b. Harun ve Ebû Hâtim rivâyet etti. Bir müddet **Nisabur**'da kadılık yaptı. Sikadır; rivâyetleri **Müslim, Tirmizî, Nesaî** ve **İbn Mâce**'de tahric edildi. **Humus**'ta vefat etti.

[2] **Ebû Ahmed, Mahmud b. Ğaylân el-Adevî el-Mervezî**: ö. 249/863. Mervlidir, hafız muhaddislerdendir. İbn Uyeyne, Vekî' b. el-Cerrâh'tan rivâyet eder. Kendisinden Buharî, Müslim, Tirmizî ve Nesaî gibi büyük muhaddisler rivâyet ederler. Sikadır, rivâyetleri delil kabul edilir. Hadîsleri **Ebû Davud** hariç kütüb-ü sitede tahric edilmiştir.

[3] **Ebû Ubeydullah, Saîd b. Abdurrahman b. Hassân el-Mahzûmî el-Kuraşî el-Mekkî**: ö. 249/863. Mekkeli râvîlerdendir. İbn Uyeyne ve el-Hüseyin b. Zeyd el-Alevî'den

rivâyetleri vardır. Kendisinden Zekeriya es-Sâcî ve İbn Huzeyme rivâyet etti. sikadır; rivâyetleri **Tirmizî** ve **Nesaî**'de tahric edilmiştir. **Mekke**'de vefat etti.

[4] **Ebû Bekir, Muhammed b. Beşşâr b. Osman b. Davud b. Keysân el-Abdî el-Basrî:** 167-252/783-866. **Basra**'lıdır; memleketinin çok miktarda hadîslerini topladığı için *Bundar* lâkabını almıştı. Mesleği itibariyle dokumacı idi. Annesine çok bağlı ve itaatkâr olduğundan dolayı fazla tahsil seyahati yapmadı. Bu yüzden büyük âlimlerden birçoğu ile görüşemedi. **Basra** ulemâsından ilim almakla iktifâ etti. Hafız muhaddislerdendi. İlim ve ahbârda zamanının imamı sayılırdı. Henüz 18 yaşına gelmişti ki, insanlar kendisinden hadîs sormaya başlamışlardı. Ancak bu yaşta, şehirde tahdîs etmekten utandığı için, insanları kendi bostanına götürür, bir taraftan onlara yedirir-içirir, bir taraftan da tahdîs ederdi. Yirmi yıl Yahya'l-Kattân'ın derslerine devam etti. Özellikle **Basra** hadîsini çok iyi bilirdi. "**Tahrîc ettiğim hadîslerin hepsini ezberlemeden meclisteki yerime oturmam**"derdi. Uzun yaşaması ve küçük yaştan itibaren hadîs rivâyet etmesinden dolayı, beş neslin kendisinden hadîs yazdığını ifâde eder. Geniş ilmi ve sağlam hıfzına rağmen her kitaptan tahdîs ederdi. Bu yüzden el-Fellâs, onu yalancı sayar. Onun bu ithamında muhtemelen aralarındaki geçimsizlik etken olmuştur. Nitekim **Ebû Davud** ondan 50.000 hadîs yazmış ve; **"eğer o, her türlü kusurdan sâlim olmasaydı, hadîsini terkederdim"** demiştir. Hakkında söylenenlere rağmen o, hiç şüphesiz huccettir ve zamanının imamıdır. **el-Buhârî** ondan 205, **Müslim** 460 hadîs almıştı.

[5] **Ebû'l-Hasan, Ali b. Hucr b. İyâs b. Mukatil es-Sa'dî el-Mervezî**: 154-224/771-859. Horasanlıdır, **Merv**'de ikamet etmiştir. Yaşadığı dönemde **Horasan**'ın en büyük muhaddisi olarak bilinir. Hüşeym ve Şerîk el-Kadî'den ders almış, kendisinden Buharî, Müslim, Tirmizî ve Nesaî gibi büyük muhaddisler rivâyet etmişlerdir. Hafız muhaddislerdendir. Huccettir, sikadır. **Merv**'de vefat etti. *Ahkâmu'l-Kur'ân* ve *Fevâid fî'l-hadîs* adlı iki eseri günümüze ulaşmıştır.

[6] **Ebû Cafer, Ahmed b. Manî' b. Abdurrahman el-Beğavî el-Bağdadî el-Esamm**: 160-244/777-859. Meşhur muhaddislerdendir, hafızdır. Aslen **Merv** ile **Herat** arasında küçük bir kasaba olan **Bağşûr** ehlindendir. Ancak **Bağdat**'a göçmüş ve oraya yerleşmişti. Abdullah b. Mübarek, İbn Uyeyne ve Hüşeym b. Beşîr'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Buharî, Müslim ve Tirmizî gibi büyük muhaddisler rivâyet ettiler. Çok fakir olmasına rağmen tahsil için çeşitli yerleri gezmiş, zamanının meşhur muhaddislerinden biri olarak temâyüz etmiş, ilimde Ahmed b. Hanbel ve akranlarına eş bir seviyeye yükselmişti. Bir *Müsned* tasnif ettiği bilinmektedir. Bağdat'ta vefat etti.

[7] **Ebû Musa, Muhammed b. el-Müsennâ b. Ubeyd el-Anezî el-Basrî:** ö. 167-252/783-866. Basralı muhaddislerdendir. **ez-Zemîn** diye marûftur. Vekî, Yahya'l-Kattân, İbn Uyeyne ve İbn Mehdî'den rivâyette bulunur, kendisinden de kütüb-ü sitte müellifleri rivâyet ederler. Güvenilir ve rivâyetleri delil kabul edilen biriydi. İbn Maîn, Zühlî, İbn Hibbân, Dârekutnî ve Hatîb Bağdadî'ye göre sikadır. Salih Cezere; **"doğru sözlüdür, ama aklında problem vardır"** der. Ebû Hâtim **"sadûk"** olduğunu, Ebû

Kendisinden de pek çok kimse ilim almıştır. **Tirmizî**'nin *Câmi*'ini, kendi tarîkı ile rivâyet ettiğimiz Muhammed b. Ahmed b. Mahbûb el-Mahbûbî el-Mervezî de bunlardan biridir.

c- Eseri ve İlmî Ehliyeti

Tirmizî, hadîs ilmine dair bir çok eser vermiştir. Bunlardan biri olan *el-Câmi*'i, gayet güzel, son derece faydalı, tertibi mükemmel ve tekrarları oldukça az olan bir eserdir. Ayrıca onda, diğer hadîs kitaplarında görülmeyen; mezheplerin görüşleri, istidlâl yolları, hadîslerin sahîh, hasen ve garîb gibi çeşitlerinin gösterilmesi ve cerh ve ta'dîl gibi hususlar da bulunmaktadır.[9]

Eserin sonuna bir de ***Kitâbu'l-İlel*** ilave edilmiştir, ki orada, onu okuyanın asla inkâr edemeyeceği gayet faydalı bilgiler toplanmıştır.

Arûbe; **"Basra'da ondan ve Yahya b. Hakîm'den doğru sözlüsünü görmediğini"** söyler. Basralılar onu meşhur muhaddis Bundâr'a tercih ederlerdi. İbn Hibbân, onun sadece kitabından rivâyette bulunduğunu söyler. **Buharî** ondan 103 hadîs, **Müslim** de 772 hadîs aldı.

[8] **Ebû Muhammed, Süfyan b. Vekî' b. el-Cerrâh b. Melîh er-Ruâsî el-Kûfî**: ö. 247/861. Kûfeli râvîlerdendir. Meşhur muhaddis Vekî' b. el-Cerrâh'ın oğludur. Hafs b. Ğiyâs ve Ebû Bekr b. Ayyâş'tan rivâyetleri vardır. Kendisinden Muhammed b. Müslim b. Vâre ve Ebû Hâtim rivâyet etti. Muhaddisler nazarında zayıf biridir. Ebû Hâtim "**leyyin**" olduğunu, Buharî de hakkında edildiğini söyler. Nesaî de; "**o, bir şey değildir**" der. Aslında onu doğru sözlü olduğu, ama varaklarının kendisini ifsâd ettiği rivâyet edilir. Telkine maruz kalır, bu durum kendisine açıklandığı halde yine onda ısrar ederdi. Bu yüzden İbn Hibbân onun terk edilmesi gerektiğini söyler. Hadîsi **Tirmizî** ve **İbn Mâce**'de tahric edilmiştir.

[9] **Tirmizî**, ilk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra seyahate çıktı; **Hicaz, Irak** ve **Horasan**'ı dolaştı, tekrar memleketine döndü. Uzun müddet **Buhârî**'den de ders aldı. Hatta ona **Buhârî**'nin halifesi denir. Fıkhu'l-hadîsi, manaların inceliklerini istinbât ve latîf işaretlerde bulunma melekesini ondan almıştı. Eserinde, isnâd sanatını da gayet ustaca kullanır, ki bunu da **Müslim**'den almıştı.

Tirmizî hadîs ilminin her dalında söz sahibi idi; özellikle hafızası dillere destandı. Zühdü, verâı ve takvası, daha üstünü düşünülemiyecek derecede idi.

Fıkhî kültürü de son derece genişti; **Şâfiî** fıkhım, re'y ve **Hicaz** fıkhını iyi bilirdi. Çoğu kere **Mâlikî** mezhebini takip etmekle beraber, bazen de onu zayıf görürdü; genellikle mezhep görüşü hadîse dayanırdı.

Tirmizî şöyle der:

"Eserimi tamamlayınca Hicaz, Irak ve Horasan âlimlerine arzettim, hepsi de takdirlerini ifâde ettiler. Kimin evinde bu kitap varsa, sanki orada konuşan Peygamber var gibidir."[10]

Tirmizî, atalarının aslen **Merv**'li olduğunu ve Leys b. Seyyâr döneminde **Merv**'den **Tirmiz**'e göçtüğünü söyler.

---

[10] **Tirmizî**, eserini tahsil seyahatinden döndükten sonra yazmağa başladı ve hicrî 270'de tamamladı. Eserinin bâriz bir kaç özelliğini zikredelim:

a- Eserin tertibi gayet güzel olup tekrarlar azdır.

b- Hadîslerin dereceleri belirtilmiştir.

c- Râvîlerin cerh ve ta'dîli yapılmıştır.

d- İlel'den bahsedilmiştir.

e- Hadîslerin turûku gösterilmiş ve müteaddit isnâd tek siyakta cem edilmiştir.

f- Hadîslerin red ve kabûlünde ulemânın ihtilafı zikredilmiştir.

g- Hemen bütünüyle ma'mûlün bih olan hadîsler alınmıştır.

h- Eserin tertibinde ve hadîslerin serdinde fıkıh yapılmıştır.

6- İMAM NESAÎ

a- Adı ve Nesebi

Nesâî'nin adı ve nesebi de şöyle tespit edilmiştir:

Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan en-Nesâî.

Künyesi; Ebû Abdurrahman'dır.

Hicrî 225 (miladî 845) yılında dünyaya gelmiş, 303 (miladî 915) yılında Mekke'de vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.

el-Hâkim en-Nisâbûrî, şöyle der :

"Ebû Ali el-Hâfız, bütün müslümanların imamı olarak tanıdığı dört kişiyi defalarca tekrar ettiğini, her seferinde de Nesâî'yi ilk defa zikrettiğini işittim."

b- Hocaları ve Talebeleri

Âlim, hâfız muhaddislerden biri olan Nesâî, devrinin önde gelen âlimlerini dinlemek imkânını bulmuştur. Bazıları şunlardır:

Kuteybe b. Saîd, İshak b. İbrahim[1], Hamîd b. Mes'ade[2], Ali b. Haşram, Muhammed b. Abdul'a'lâ[3], el-Hâris b. Miskîn[4], Hennâd b.

---

[1] **Ebû Yakub, İshak b. İbrahim b. Habîb eş-Şehîd eş-Şehîdî el-Basrî**: ö. 257/871. Basralı muhaddislerdendir. Ebû Muâviye ed-Darîr, Hafs b. Ğiyâs ve Mu'temir b. Süleyman'dan rivâyetleri vardır. Kendisinden Nesaî, Ebû Davud ve İsmail el-Kadî rivâyet etti. Sika râvîlerdendir. İbn Hibbân onu *Sikat*'ına almış, Dârekutnî de; "**İshak, babası ve dedesi sikadırlar**" demiştir. Rivâyetleri **Tirmizî, Nesaî** ve **İbn Mâce**'de tahric edildi.

[2] **Ebû Ali, Hamîd b. Mes'ade b. el-Mübârek el-Bâhilî es-Sâmî el-Basrî**: ö. 244/858. Basralı muhaddislerdendir. abdülvâris b. Saîd ve Hammâd b. Zeyd'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Ebû Zur'a ve Cafer el-Firyâbî rivâyet etti. sikadır; rivâyetleri Buharî hariç kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[3] **Ebû Abdullah, Muhammed b. Abdul!a'lâ el-Kaysî es-San'ânî el-Basrî**: ö. 245/859. Basralı muhaddislerdendir. el-Mu'temir b. Süleyman ve Yezîd b. Zurey'den

es-Serîy[5], Muhammed b. Beşşâr[6], Mahmud b. Gaylan, Ebû Davud vdğ...

Kendisinden feyz alan talebelerinden bazıları da şunlardır:

---

rivâyetleri vardır. Kendisinden Ebû Hâtim ve Ebû Zur'a rivâyet etti. sikadır; rivâyetleri **Müslim, Tirmizî, Nesaî** ve **İbn Mâce**'de tahric edilmiştir

[4] **Ebû Amr, el-Hâris b. Miskîn b. Muhammed b. Yusuf el-Fihrî el-Mısrî**: 154-250/771-864. Mısırlı muhaddislerdendir. İbn Uyeyne ve Abdullah b. Vehb'den rivâyeti vardır. Kendisinden Nesaî ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel rivâyet etti. Muhaddis ve fakîhti; Mâlikî fukahasındandı. Halife Me'mûn, Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söylemesi için onu **Bağdad**'a çağırdı, buna yanaşmayınca Bağdat'ta hapsedildi ve Mütevekkil dönemine kadar hapis kaldı. Sonra serbest bırakıldı ve **Mısır**'a kadı oldu. 245/859'da kadılık görevinden istifa etti. Âbid ve zâhid bir şahsiyetti. Sikadır; rivâyetleri **Ebû Davud** ve **Nesaî**'de tahric edilmiştir. **Mısır**'da vefat etti.

[5] **Ebû's-Seriy, Hennâd b. es-Seriy b. Mus'ab et-Temimî ed-Dârimî el-Kûfî**: 152-243/769-857. Zamanının **Kûfe** şeyhi idi. Muhaddis, hafız, âbid ve zâhiddi. Vekî' b. el-Cerrâh ve Hafs b. Giyâs'dan rivâyetleri vardır. Kendisinden Ebû Hâtim ve Mutayyan rivâyet etti. Çok ibadet ettiği için kendisine; **"Kûfe râhibi"** denirdi. Zühdü, Hz. İsa'nın zühdüne benzetilirdi. Ahmed b. Hanbel ondan yazılmasını tavsiye eder, hocası Vekî' de ona hiç kimseye göstermediği tazîm ve saygıyı gösterirdi. ***Kitabu'z-zühd*** adlı eseri matbudur.

[6] **Ebû Bekir, Muhammed b. Beşşâr b. Osman b. Davud b. Keysân el-Abdî el-Basrî:** 167-252/783-866. **Basra**'lıdır; memleketinin çok miktarda hadîslerini topladığı için ***Bundâr*** lâkabını almıştı. Mesleği itibariyle dokumacı idi. Annesine çok bağlı ve itâatkâr olduğundan dolayı fazla tahsil seyahati yapmadı. Bu yüzden büyük âlimlerden birçoğu ile görüşemedi. **Basra** ulemâsından ilim almakla iktifâ etti. Hafız muhaddislerdendi. İlim ve ahbârda zamanının imamı sayılırdı. Henüz 18 yaşına gelmişti ki, insanlar kendisinden hadîs sormaya başlamışlardı. Ancak bu yaşta, şehirde tahdîs etmekten utandığı için, insanları kendi bostanına götürür, bir taraftan onlara yedirir-içirir, bir taraftan da tahdîs ederdi. Yirmi yıl Yahya'l-Kattân'ın derslerine devam etti. Özellikle **Basra** hadîsini çok iyi bilirdi. **"Tahrîc ettiğim hadîslerin hepsini ezberlemeden meclisteki yerime oturmam"**derdi. Uzun yaşaması ve küçük yaştan itibaren hadîs rivâyet etmesinden dolayı, beş neslin kendisinden hadîs yazdığını ifâde eder. Geniş ilmi ve sağlam hıfzına rağmen her kitaptan tahdîs ederdi. Bu yüzden el-Fellâs, onu yalancı sayar. Onun bu ithamında muhtemelen aralarındaki geçimsizlik etken olmuştur. Nitekim **Ebû Davud** ondan 50.000 hadîs yazmış ve; **"eğer o, her türlü kusurdan sâlim olmasaydı, hadîsini terkederdim"** demiştir. Hakkında söylenenlere rağmen o, hiç şüphesiz huccettir ve zamanının imamıdır. **el-Buhârî** ondan 205, **Müslim** 460 hadîs almıştı.

Ebû Bişr ed-Dûlâbî[7], Ebu'l-Kâsım et-Taberânî[8], Ebû Ca'fer et-Tahâvî[9], Muhammed b. Harun b. Şuayb[10], Ebû'l-Meymûn b. Râşid[11],

---

[7] **Ebû Bişr, Muhammed b. Ahmed b. Hammâd b. Saîd el-Ensârî ed-Dûlâbî er-Râzî el-Varrâk**: 224-310/839-922. Aslen İranlıdır, **Rey** şehrindendir, ama **Mısır**'a yerleşmiştir. Âlim bir babanın çocuğudur. Bundâr ve el-Utâridî'den hadîs almış, kendisinden İbn Hibbân ve Taberânî rivâyet etmişlerdir. Muhaddis, fakîh ve tarihçidir. Nuaym b. Hammâd hakkındaki eleştirileri yüzünden ayıplanmış ve ithama maruz kalmıştır. Hac esnasında **Mekke**'de vefat etti. ***Kitabu'l-Künâ ve'l-Esmâ***'sı matbudur.

[8] **Ebû'l-Kasım, Süleyman b. Ahmed b. Eyyub b. Mutayr el-Lahmî et-Taberânî**: 260-360/873-971. Aslen **Ürdün Taberiye**'lidir. **Akka**'da dünyaya geldi. 13 yaşında iken başladığı tahsil seyahatini 16 yıl sürdürmüş, bu süre zarfında hemen hemen bütün İslâm dünyasını dolaşmış, döneminin âlimlerinden ders almış, sonunda **İsfahan'da** yerleşmiştir. Müfessir, muhaddis ve fakîhtir. Asrının en büyük muhaddislerindendir. Son derece zengin bir hadîs bilgisine sahipti. Sika ve huccettir. İlel ve ricâl'de de tam bir vukûf sahibi idi. Fıkıhta da ictihâd pâyesinme erdiği rivâyet edilir. Hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybetti. İsfahan'da vefat etti. Kaynaklarda onun 36 eseri zikredilmektedir. Bunlar arasında en meşhuru büyük, küçük ve orta olarak telif ettiği üç *el-Mu'cem*'idir.

[9] **Ebû Cafer, Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Seleme el-Ezdî el-Hacrî et-Tahâvî el-Mısrî:** 229-321/853-933. Yukarı Mısır'da Tahâ'ya bağlı Tahtût köyünde dünyaya geldi. Aslı itibariyle oraya göç eden Ezd Araplarındandır. Önce dayısı el-Müzen3i'den Şâfiî fıkhını, sonra Mısır kadısı İbn Ebî İmrân'dan Hanefî fıkhını öğrendi ve Hanefî mezhebinin meşhur imamı oldu. Müfessir, muhaddis, hâfız, fakîh ve tarihçi idi. Hadîs onun asıl sahası olmamakla birlikte bu alanda da eser yazmıştır. Sika muhaddislerden sayılır. Ama onu asıl şöhrete ulaştıran fıkıh alanındaki engin malumatıdır. Mısır'da Hanefîliği o neşredip geliştirdi. Mwzhepte müctehiddi; Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e benzetilirdi. Ulemanın ihtilafını iyi bilirdi. Kendisi ictihâd yapar, bazen Ebû Hanîfe'ye muhalefet ederdi. Senedi sahîh de olsa manen rivâyet edilen hadîsi tenkid ederdi. **Mısır**'da vefat etti, **Karafe**'de defnedildi. İbn Yunus onun için; "**geride kendisi gibi birini bırakmadan öldü**" der. Kaynaklarda 32 eseri zikredilen Tahâvî'nin en önemli eseri ***Meânî'l-Âsâr, Müşkilu'l-Âsâr*** ve ***Şerhu Meânî'l-Âsâr***'dır.

[10] **Ebû Ali, Muhammed b. Harun b. Şuayb b. Abdullah el-Ensârî ed-Dımaşkî**: ö. 353/964. Şamlı muhaddislerdendir. Tahsil için uzun seyahatler yapmış, İbn Ebî Hâtim ve Bekr b. Sehl ed-Dimyâtî'den rivâyet etmiştir. Kendisinden İbn Mande ve Temâm rivâyet etti. Nesaî'nin talebesidir. **Şam**'da vefat etti.

[11] **Ebû'l-Meymûn, Abdurrahman b. Abdullah b. Ömer b. b. Râşid el-Becelî**: 252-347/866-958. Şam muhaddislerindendir. Nesaî ve Ebû Zur'a ed-Dımaşkî'den rivâyetleri vardır. Kendisinden İbn Mande ve Temâm rivâyet etti. Sikadır.

İbrahim b. Muhammed b. Salih b. Sinan[12], Ebû Bekr Ahmed b. İshak es-Sünnî.

Biz, Nesâî'nin *Sünen*'ini, İbnu's-Sünnî[13] tarîkıyle rivâyet ettik.

c- Eseri ve İlmî Ehliyeti

Nesâî'nin hadîs, ilel ve diğer birçok konuda eserleri vardır.

Hâfız Me'mûn el-Mısrî[14] şöyle diyor:

"Esir mübadeleleri yılında Nesâî ile birlikte **Tarsus**'a gitmiştik. Şehrin ileri gelenleri toplanmış, bu arada Abdullah b. Ahmed b. Hanbel[15], Muhammed b. İbrahim Murabba'[16], Ebu'l-Âzân[17], Keylece[18]

---

[12] **Ebû İshak, İbrahim b. Muhammed b. Salih b. Sinan b. Arakon el-Kantarî el-Kuraşî ed-Dımaşkî:** ö. 349/960. Şamlı muhaddislerdendir. Büyük dedesi Arakon, Halid b. Velîd'in âzâdlısıdır. **Şam**'ın fethi sırasında Arakon Halid'in delâletiyle İslâm'a girmişti. Kendisi döneminin Şam ulemasındandı. Ebû Zur'a ed-Dımaşkî ve Nesaî'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Temâm ve İbn Mande rivâyet etti. Sika kabul edilen râvîlerdendi.

[13] **Ebû Bekir, Ahmed b. Muhammed b. İshak b. İbrahim b. Esbât el-Hâşimî ed-Dîneverî:** 284-364/897-974. Sünnete aşırı bağlılığından dolayı İbnu's-Sünnî diye şöhret bulmuştur. Dîneverli muhaddislerdendir. Tahsil için **Mısır, Irak, Suriye** ve **el-Cezîre**'yi dolaşmış, İbn Cevsâ, Zekeriya es-Sâcî ve Nesaî gibi büyük muhaddislerden ders almıştır. Nesaî'nin Sünen'ini müellifinden rivâyet etmişti. Sünen'i kendisinden de Ahmed b. el-Hüseyin el-Kessâr rivâyet etti. Muhaddis ve fakîhtir; Şâfiî fukahasındandır. Sikadır. **Dînever**'de hadîs yazarken vefat etmişti. O esnada kalemini hokkaya koymuş, ellerini kaldırıp dua etmiş ve ruhunu teslim etmişti. Kaynaklarda 7 eseri zikredilmektedir.

[14] **Ebû'l-Kasım, Me'mûn el-Hüseyin b. Muhammed b. Davud el-Mısrî:** ö. 323/935. Mısırlı hafız muhaddislerdendir. Me'mûn adıyla şöhret bulmuştur. Nesaî'nin talebesidir.

[15] **Ebû Abdurrahman, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Bağdadî:** 213 –290/828-903. **Bağdat**'lıdır, Ahmed b. Hanbel'in oğludur. Muhaddis, hafız, kârî, fakîh ve kadı idi. Dünya yüzünde, kendi babasından en çok rivâyette bulunan muhaddistir; ondan 30.000 hadîsi muhtevi *el-Müsned*'i, *Tefsîru'l-Kur'ân*'ın üçte ikisini semâen, üçte birini vicâde yoluyla, *Kitâbu'n-nâsih ve'l-mensuh fi'l-Kur'ân*'ı, *Kitâbu'l-menâsik*'i, *Cevâbâtu'l-Kur'ân*'ı, *Kitâbu't-târîh*'i, *Kitâbu'l-esmâ, ve'l-künâ*'yı, *Kitâbu'l-ilel ve ma'rifeti'r-ricâl*'i, *el-Mukaddem ve'l-muahhar min kitâbillâh*'ı, *Hadîsu Şu'be*'yi vb… eserleri rivâyet etmiştir. ***"Kale ebî"***, yani "babam şöyler dedi" diyerek

gibi muhaddisler de bir araya gelmişti. Halk, kimi tercih edeceği konusunu görüşmüş, neticede Nesâî'de birleşmişler ve hepsi de onu seçtiğini yazmıştı."

el-Hâkim en-Nisâbûrî de şöyle diyor:

"Nesâî'nin fıkhu'l-hadîs'e dair sözleri, her türlü tavsifin üstündedir. Onun Sünen'ine bakan, müellifinin güzel beyanına hayran kalır."

Ve şöyle devam eder:

"Ebu Ali el-Hâfız'ın defalarca; '*Nesâî, kendi döneminde bu ilimde adı geçen herkese mukaddemdir*' dediğini işittim."

Mezhep itibariyle Şâfiî olan Nesâî, ***Menâsiku'l-hac*** adlı eserini Şâfiî mezhebine göre te'lif etmiştir. Son derece müttakî ve dikkatli bir araştırmacıydı. Dikkat etmiyor musun ki o, kitabında; *"el-Hâris b.*

---

rivâyet ettiği herşeyi mutlaka üç veya iki defa, en az bir defa babasından dinlemiş olduğunu söyler. Yaşadığı dönemde genel olarak bütün **Irak**'ın muhaddisi sayılırdı. Rivâyetleri delil kabul edilirdi. Ricâl'e ve ilelu'l-hadîs'e de vâkıftı. **el-Müktefî** devrinde (289-295/902-908) kısa bir süre kadılık yapmıştı. Bir kısım âlimler, ilimde ve hadîslerinin çokluğunda, onu babasından üstün görürler. On kitabı bulunmaktadır; bunların yarısı matbu, diğerleri de yazma halindedir.

[16] **Ebû Cafer, Muhammed b. İbrahim b. Bistâm el-Enmâtî el-Bağdadî**: ö. 256/870. Bağdatlı hafız muhaddislerdendir. ***Murabba'*** lakabıyla meşhurdur. Yahya b. Maîn'in talebesidir, Murabba' lakabını da ona hocası Yahya b. Maîn takmıştı. Kendisinden Ebû Hâtim ve Kasım b. Zekeriya el-Mutarriz rivâyet etti.

[17] **Ebû Bekir, Ömer b. İbrahim el-Bağdadî**: ö. 290/903. **Ebû'l-Âzân** diye meşhurdur. Aslen el-Cezîrelidir, ama **Bağdat**'ta oturmuştur. Hâfız muhaddislerdendir. Muhammed b. el-Müsennâ ve Yahya b. Hakîm'den rivâyetleri vardır. Kendisinden İbn Ukde ve Taberânî rivâyet etti. Sikadır; rivâyeti **Nesaî**'de tahric edilmiştir. Rivâyete göre bir Yahudi ile uzun süre husumet yaşamış, sonunda dayanamayıp "hadi ellerimizi ateşe sokalım da haklı olanın eli yanmasın, böylece kimin haklı olduğu anlaşılsın" demiş, neticede kendisinin eli yanmadığı halde Yahudi'nin eli yanmış.

[18] **Ebû Bekr, Muhammed b. Salih b. abdurrahman el-Enmâtî el-Bağdadî Keylece**: ö. 271/884. Bağdatlı hafız muhaddislerdendir. **Keylece** lakabıyla meşhurdur. Affân ve Saîd b. Ebî Meryem'den rivâyetleri vardır. Kendisinden İbn Sâid ve İsmail es-Saffâr rivâyet etti. Sikadır; hadîsi **Nesaî**'de tahric edilmiştir. **Mekke**'de vefat etti.

Miskîn'e okunuyordu, ben de dinliyordum" diyor da, birçoklarının yaptığı gibi; *"bize tahdîs etti, bize haber verdi"* demiyor.

Çünkü, Hâris **Mısır** kadısı idi ve aralarında hoşnutsuzluk vardı. Nesâî, onun meclisine katılmıyor, bir yerde gizleniyor, onu görmüyor ama dinliyordu. İşte bundan dolayı gayet dürüst ve dikkatli davranmış ve; ***"haddesenâ, ahberanâ"*** gibi deyimleri kullanmamıştır.

Rivâyet edildiğine göre Hâris, Sultan'la alâkalı birtakım konulara dalmışken, Nesâî, uzun bir elbise ve uzun bir sarıkla, mutad olmayan bir kıyafetle Hâris'in yanına gider. Hâris, Sultan'ın casuslarından biri olmasından korkarak onu kabul etmez. Nesâî de gelir, kapısının arkasında oturur, insanların kırâatlarını dışarıdan dinlerdi. Bundan dolayıdır ki, Hâris'ten rivâyet ettiği hadîsler için; ***"haddesenâ, ahberanâ"*** lafızlarını kullanmaz.

Bazı idareciler, Nesâî'ye, ***Sünen***'indeki hadîslerin hepsinin sahîh olup olmadığını sormuş, o da;

"- Hayır" deyince;

"- O halde bizim için sadece sahîh olanlarını ayrıca yazar mısın?" ricasına uyarak, ***Sünen***'de illetli olduğuna dair laf edilen hadîsleri terk ederek ***el-Müctebâ***'yı kaleme almıştı.

Doğruyu en iyi Allah bilir.

V- KÜTÜB-Ü SİTTE'NİN RİVÂYET ZİNCİRLERİ

Bu bölümde, kitabımızın dayanağı olan **Kütüb-ü Sitte**'nin tarafımızdan ahz edilen rivâyet zincirlerini tek tek ele alacağız.

1- SAHÎHU'L-BUHARÎ

Bize *Sahîhu'l-Buharî*'nin tamamını; büyük imam ve âlim Cemâleddin Zeynu'l-İslâm Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Serâyâ b. Ali b. Nasr b. Ahmed b. Ali[1] -Allah başarısını daim kılsın!-, hicrî 588 yılında, **Musul**'da, benim kendisine okumam, onun da dinlemesi ve ikrar etmesi usûlü ile haber verdi.

O dedi ki;

Bize; imam, hâfız, meşâyihin sonuncusu Ebu'l-Vakt Abdulevvel b. İsa b. Şuayb b. İshak b. İbrahim es-Sûfî el-Herevî es-Siczî, hicrî 553 yılında, Bağdad Nizamiye Medresesi'nde, kendisine okunması, benim de dinlemem metoduyla haber verdi.

O dedi ki;

Bize; İmam Ebu'l-Hasan Abdurrahman b. Muhammed b. el-Muzaffer b. Muhammed b. Davud b. Ahmed b. Muaz b. Sehl b. el-Hakem ed-Dâvudî, hicrî 465 yılında kendisine okunurken benim de dinlemem usûlü ile haber verdi.

O dedi ki;

---

[1] **Ebû Abdullah, Muhammed b. Muhammed b. Serâyâ b. Ali b. Nasr b. Ahmed b. Ali el-Beledî el-Mûsulî el-Muaddil:** 529-611/1135-1214. Musullu muhaddislerdendir. Cemâleddin ve Zeynu'l-İslâm lakaplarıyla ünlüdür. Buharî'nin *Sahîh*'ini Ebû'l-Vakt'tan dinlemişti. İbnu'l-Esîr'in hocasıdır; İbnu'l-Esîr *Sahîhu'l-Buharî*'yi ondan dinlemişti. **Musul**'da vefat etti.

Bize; Serahs hatibi, İmam Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Hammûye b. Ahmed b. Yusuf es-Serahsî, hicrî 381 yılı Safer ayında, kendisine okunup benim de dinlemem metodu ile haber verdi.

O dedi ki;

Bize; İmam Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Matar el-Firebrî[2], hicrî 316 yılında, kendisine okunup benim de dinlemem metodu ile haber verdi.

O dedi ki;

Bize; İmam Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre el-Buhârî el-Cû'fî, *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eserinin tamamını kendisine kıraat metoduyla haber verdi.

2- SAHÎH-İ MÜSLİM

Müslim'in *Sahîh*'inin rivâyet zinciri ise şöyledir:

Bize; güvenilir imam Ebû Yâsir Abdülvehhâb b. Hibetullâh b. Abdülvehhâb b. Ebî Hibbe el-Bağdâdî, hicrî 587 yılında, Musul'da, benim kendisine okumam ve onun da dinleyip ikrar etmesi usûlüyle -kıraat ale'ş-şeyh- haber verdi.

O dedi ki;

Bize; İmam, hâfız ve âlim Ebu'l-Kâsım İsmail b. Ahmed b. Ömer es-Semerkandî[3], hicrî 526'da, Bağdad'da, kendisine okunurken benim de dinlemem usûlüyle haber verdi.

---

[2] **Ebû Abdullah, Muhammed b. YusuF b. Matar b. Salih el-Firebrî:** 231-320/845-932. Ceyhun ile Buhara arasında bulunan Firebr köyünde dünyaya geldi.Buharî'nin talebesidir, onun *el-Câmiu's-Sahîh*'inin râvîsidir. *Sahîh*'i bizzat müellifinden; ilki 251/865, ikincisi 253/867, üçüncüsü de 255/869'de olmak üzere üç defa dinlemişti. Kendisinden de Küşmîhenî ve es-Serahsî rivâyet ettiler. Sika muhaddislerdendir.

[3] **Ebu'l-Kâsım, İsmail b. Ahmed b. Ömer b. Ebî'l-Eş'as es-Semerkandî ed-Dımaşkî el-Bağdadî:** 454-536/1062-1141. Aslen Semekandlıdır, ama Şam'da dünyaya geldi, ilk

O dedi ki;

Bize; büyük âlim, hâfız Ebu'l-Feth Nasr b. el-Hasan b. Ebi'l-Kasım eş-Şâşî et-Tenkütî[4], hicrî 475 yılı Şaban ayında, kendisine okunurken benim de dinlemem usûlüyle haber verdi.

O dedi ki;

Bize; İmam Ebu'l-Hasan Abdülgâfir b. Muhammed b. Abdülgâfir b. Ahmed el-Fârisî[5] haber verdi.

O dedi ki;

Bize; İmam Ebû Ahmed Muhammed b. İsa b. Amrûye el-Cülûdî[6], hicrî 356 yılında, kendisine okunurken benim de dinlemem usûlüyle haber verdi.

O dedi ki;

Ben, imam ve fakîh Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed b. Süfyan'ı[7], hicrî 308 yılında dinledim.

---

tahsilini orada yaptı, sonra **Bağdad**'a göçtü ve oraya yerleşti. Döneminin Bağdad muhaddisi idi. Hadîsi ve ricâlini bilirdi. Müslim'in *Sahîh*'ini rivâyet etmişti. **Bağdad**'da vefat etti.

4 **Ebu'l-Feth, Nasr b. el-Hasan b. Ebî'l-Kasım et-Tenkütî et-Türkî eş-Şâşî:** 406-486/1015-1093. Şaşlı Türk muhaddislerindendir. Hem tahsil, hem de ticaret amacıyla **Mâverâunnehir**'den **Endülüs**'e kadar bütün İslâm âlemini dolaştı. Sonra **Nisabur**'da yerleşti. Müslim'in râvîilerindendir. *Sahîh*'i Abdülğâfir el-Fârisî'den dinlemiş, kendisinden de İsmail b. Ahmed es-Semerkandî rivâyet etmiştir. Müslim'i **Endülüs**'te bile tahdis etmişti. **Nisabur**'da vefat etti.

5 **Ebû'l-Hüseyin, Abdülgâfir b. Muhammed b. Abdülgâfir b. Ahmed** eş-**Şîrâzî el-Fârisî el-Fesevî en-Nisâbûrî:** 353-448/964-1056. Hafız muhaddislerdendir. Müslim'in Sahîh'ini rivâyetiyle meşhurdur. Müslim'i 365/976'da el-Cülûdî'den dinlemiş, kendisinden de Nasr b. el-Hasan eş-Şâşî ve Muhammed b. el-Fadl el-Ferâvî rivâyet etmişti.

6 **Ebû Ahmed, Muhammed b. İsa b. Amrûye el-Cülûdî en-Nisabûrî:** ö. 368/978. Nisaburlu mutasavvıf âlimlerdendir. İbn Huzeyme ve Ahmed b. İbrahim b. Abdullah'dan rivâyeti vardır. Kendisinden Abdülğâfir b. Muhammed el-Fârisî rivâyet etti. Süfyan es-Sevrî mezhebine meyyâldi. Sahîh-i Müslim'in râvîsidir. *Sahîh*'i İbrahim b. Muhammed b. Süfyan'dan rivâyet etmiş, kendisinden de Abdülğâfir el-Fârisî rivâyet etmişti. Sika muhaddislerdendi. Âbid ve zâhidi. Son derece fakirdi; hayatını kitapları istinsah ederek kazanırdı.

O şöyle diyordu;

Ben, imam Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî'yi dinledim. O, besmele çekerek *Sahîh'*ini baştan başlayıp sonuna kadar okudu.

Müslim'in *Sahîh'*inin ikinci bir rivâyet zinciri de şöyledir:

Bana; İmam, âlim, hâfız, âbid, büyük önder ve şeyhlerin şeyhi Ziyâuddin Ebû Ahmed Abdülvehhâb b. Ali b. Ali el-Emîn[8], hicrî 585'de **Musul**'un banliyösünde icâzet yoluyla haber verdi.

O dedi ki;

Bize; imam Ebû Abdullah Muhammed b. el-Fadl b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed es-Sâidî el-Furâvî[9], hicrî 522'de, icâzet yoluyla haber verdi.

O dedi ki;

Bize; Abdülgâfir el-Fârisî, el-Cülûdî'den, o da Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. Süfyan'dan, o da Müslim b. el-Haccâc'dan haber verdi.

---

[7] **Ebû İshâk, İbrahim b. Muhammed b. Süfyan en-Nisabûrî:** ö. 308/920. Nisaburlu muhaddislerdendir. Müslim'in talebesidir; ondan *Sahîh'*i rivâyet etmişti. Muhammed b. Eslem ve Muhammed b. Rafi' el-Kuşeyrî'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Ahmed b. Harun ve el-Cülûdî rivâyet etti. Muhaddis, fakîh, âbid, zâhid, salih bir şahsiyetti. Duası makbul biriydi. Müslim'in *Sahîh'*ini hocasından dinlemiş, kendisinden de el-Cülûdî rivâyet etmişti. **Nisabûr**'da vefat etti.

[8] **Ziyâuddin Ebû Ahmed, Abdülvehhâb b. Ali b. Ali b. Ubeydullah el-Bağdadî el-Emîn:** 519-607/1125-1210. İbn Sükeyne diye meşhurdur, Sükeyne babasının annesi idi. Bağdatlı muhaddis fakîhlerden ve kırâat imamlarından, güvenilir âlimlerdendir. Şâfiî fukahasındandır. İbnu'l-Esîr'in hocasıdır. Âbid ve zâhid bir şahsiyetti. Hiç boş vakit geçirmez, daima ilmî faaliyet halinde bulunurdu. Evinden yalnız cemâat, Cuma ve cenâze için çıktığı, diğer zamanlarda hep eğitimle uğraştığı rivâyet edilir. **Irak**'ın medâr-ı iftiharı kabul edilirdi. **Bağdat**'ta vefat etti.

[9] **Ebû Abdullah, Muhammed b. el-Fadl b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed es-Sâidî el-Furâvî en-Nisâbûrî:** 441-530/1049-1136. Döneminin meşhur âlimlerindendir. Müslim'in *Sahîh'*ini Abdülğâfir el-Fârisî'den, Buharî'yi de Saîd b. Ebî Saîd el-Ayyâr'dan rivâyet etmişti. Şâfiî fukahasındandı. Müfessir ve usûlcü idi. Son derece cömert, ahlâken mabut bir şahsiyetti.

Bu ikinci zincir, bir halka eksiği ile birincisinden daha üstündür. Şu kadar var ki, bu zincir icâzet yoluyla, öbürü semâ' yoluyladır.

3- MUVATTA

Muvatta'nın rivâyet zinciri de şöyledir:

Bize, *Muvatta*'nın tamamını, imam, değerli âlim, dinin koruyucusu Cemâlu'l-İslâm Ebu'l-Haram Mekkî b. Reyyân b. Şebbe b. el-Mukriî el-Mâkisînî[10] -Allah başarısını daim kılsın-, hicrî 588 yılında, Musul'da, benim kendisine okumam onun da ikrarı usûlüyle haber verdi.

O dedi ki;

Bize; imam, güvenilir âlim, dinin koruyucusu Ebû Bekr Yahyâ b. Sa'dûn b. Temmâm b. Muhammed el-Ezdî el-Kurtubî[11], hicrî 563 yılında, Musul'da, kendisine okunurken benim de dinlemem usûlüyle haber verdi.

O dedi ki;

Bize; fakîh Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. Attâb[12], semâ' yoluyla haber verdi.

---

[10] **Ebu'l-Haram, Mekkî b. Reyyân b. Şebbe b. Salih el-Mukriî el-Mâkisînî en-Nahvî el-Mûsılî ed-Darîr:** ö. 603/1206. Musullu edebiyatçılardandır. İbnu'l-Esîr'in hocasıdır, *Muvatta*'nın râvisidir. Cemâlu'l-İslâm ve Ziyâuddîn lakapları ile ünlü idi. Güvenilir âlimlerdendi. Ulûmu'l-Ku'ân'daki uzmanlığı ile tanınır. Kırâat, nahiv, lügat, aruz ve şiir'de üstün bilgi sahibi idi. **Musul**'da vefat etti.

[11] **Ebû Bekir, Yahya b. Sa'dûn b. Temmâm b. Muhammed el-Ezdî en-Nahvî el-Mukriî el-Kurtubî:** 486-567/1093-1171. Kurtubalı ulemadandır. Aslen Kurtubalı olmakla birlikte hayatının büyük bölümünü **Şam** ve **Musul**'da geçirmiştir. Sâinuddîn lakabıyla meşhurdur. Döneminin ünlü imamlarındandı. İbnu'l-Esîr'in hocasıdır. Tefsir, hadîs, kırâat, nahiv ve lügatta otorite idi. Âbid ve zâhid bir şahsiyetti. **Musul**'da vefat etti.

[12] **Ebû Muhammed, Abdurrahman b. Muhammed b. Attâb b. Muhsin el-Kurtubî:** 433-520/1041-1126. Kurtubalı muhaddis ve fakîhtir. Babası meşhur muhaddislerdendi. Babasından ders almış ve sonra döneminin ünlü âlimlerini dinlemişti. Özellikle âlî

O dedi ki;
Bize; kadı Ebû'l-Velîd Yunus b. Abdullah b. Mugis[13] haber verdi.

O dedi ki;
Bize; Ebû İsa Yahyâ b. Ubeydullah haber verdi.

O dedi ki;
Bize; babamın amcası Ubeydullah b. Yahyâ[14] haber verdi.

O dedi ki;
Bize; babam Yahyâ b. Yahyâ[15] haber verdi.

O dedi ki;
Bize; Mâlik b. Enes, *Muvatta*'nın tamamını haber verdi.

---

isnada Endülüs'ün en büyük üstadı idi. Tefsir, fıkıh, hadîs, dil ve edebiyatta ilmişne başvurulan ender kişilerdendi. İmâm Mâlik'in *Muvatta*'mın râvîsidir. Muvatta râvîsi Yahya b. Sa'dûn el-Kurtubî'nin de hocasıdır.

[13] **Ebû'l-Velîd, Yunus b. Abdullah b. Muhammed b. Muğîs b. es-Saffâr el-Kurtubî:** 338-429/949-1038. Kurtubalı meşhur âlimlerdendir. Muhaddis ve fakîhtir. **Kurtuba**'da kadılık yapmıştır. Aynı zamanda vezirlik de yapmıştı. *Muvatta*'nın râvîsidir; onu Yahya b. Ubeydullah'dan dinlemiş, kendisinden de Abdurrahman b. Muhammed b. Attâb rivâyet etmiştir. *Kitabu'l-müctehidîn, Kitabu'l-mustasrihîn* ve *Kitabu muhabbetillâh* adlı eserleri bilinmektedir.

[14] **Ebû Mervân, Ubeydullah b. Yahya b. Yahya b. Kesîr b. Veslâs el-Leysî el-Kurtubî el-Endülüsî**: ö. 298/911. Kurtubalı meşhur muhaddislerdendir. Babası da meşhur âlimlerdendi. *Muvatta*'nın râvîlerindendir. *Muvatta*'yı babası Yahya b. Yahya'dan rivâyet etmişti. Aynı zamanda fakîhti. Yaşadığı dönemde Kurtuba'nın en itibarlı kişisiydi. Son derece cömertti. Öldüğünde cenazesine görülmemiş bir kalabalık katılmıştı. Hatta Yahudilerin ve Hıristiyanların da cenazesine katılıp göz yaşı döktükleri rivâyet edilir.

[15] **Ebû Muhammed Yahya b. Yahya b. Kesîr el-Leysî el-Kurtubî**: ö. 234/848. **Endülüs**'ün meşhur âlimlerindendir. İmâm Mâlik, İbn Vehb ve İbn Uyeyne'den rivâyetleri vardır. Kendisinden oğlu Ubeydullah, Bakî b. Mahled ve Muhammed b. Vaddâh rivâyet etti: İmâm Mâlik'ten Muvatta'ı rivâyet etti. Hadîste derin bir malumat sahibi olmamakla birlikte sikadır. **Endülüs**'ün meşhur fakîhlerindendir. Yaşadığı dönemde **Endülüs**'ün en büyük ilmî otoritesi idi.

4- SÜNEN-İ EBÎ DAVUD

Sünen-i Ebî Davud'un rivâyet zinciri de şöyledir:

Bize *Sünen*'in tamamını, daha önce zikri geçen imam, zâhid, âbid Ziyâuddin Ebû Ahmed Abdülvehhâb b. Ali b. Ali el-Emîn, hicrî 585 yılı Zilkâde ayında, Bağdad'da, şeyhin tekkesinde, benim ve başkalarının kırâatı, onun da ikrarı usûlüyle haber verdi.

O dedi ki;
Bize; imam Ebû Gâlib b. el-Hüseyn b. Ali el-Mârûdî[16], Bağdad'da, semâ' ve münâvele yoluyla haber verdi.

O dedi ki;
Bize; imam Ebû Ali Ali b. Ahmed b. Ali et-Tüsterî[17], Basra'da haber verdi.

O dedi ki;
Bize; kadı Ebû Ömer el-Kasım b. Cafer b. Abdülvâhid el-Hâşimî[18], kendisine kırâat yoluyla haber verdi.

O dedi ki;
Bize; İmam Ebû Ali Muhammed b. Ahmed b. Amr el-Lü'lüî[19] haber verdi.

---

[16] **Ebû Gâlib, Muhammed b. el-Hüseyin (el-Hasan?) b. Ali b. el-Hüseyin et-Temîmî el-Basrî el-Mârûdî (el-Mâverdî?):** 450-525/1058-1131. Basralı muhaddislerdendir. İbn Sükeyne ve İbn Cevzî'nin hocasıdır. Ebû Davud'un *Sünen*'inin râvîlerindendir. *Sünen*'i Ebû Ali et-Tüsterî'den rivâyet etmiş, kendisinden de Abdülvehhâb b. Ali el-Emîn rivâyet etmiştir. Güvenilir âlimlerdendi.

[17] **Ebû Ali, Ali b. Ahmed b. Ali b. İbrahim b. Bahr et-Tüsterî:** ö. 499/1106. Tüsterli muhaddislerdendir. Ebû Davud'un *Sünen*'inin râvîlerindendir. Sünen'i Kasım b. Cafer el-Hâşimî'den (ö. 414/1023) rivâyet etmiş, kendisinden de Ebû Gâlib Muhammed b. Hasan el-Mâverdî (ö. 525/1131) rivâyette bulunmuştur. **Basra**'da vefat etti.

[18] **Ebû Ömer, el-Kasım b. Cafer b. Abdülvâhid b. el-Abbâs el-Hâşimî el-Abbâsî el-Basrî:** 322-414/934-1023. Basralı muhaddislerdendir. Basra'da âlî isnâd ona dayanırdı. Meşhur sahabî Abdullah b. abbas'ın soyundandır. Güvenilir âlimlerdendi. **Basra**'da kadılık yapmıştı. Ebû Davud'un *Sünen*'inini rivâyet edenlerdendir. *Sünen*'i Ebû Ali el-Lü'lüî'den dinlemiş, kendisinden de Ebû Ali et-Tüsterî rivâyet etmiştir.

O dedi ki;

Bize; imam Ebû Davud Süleyman b. el-Eş'âs es-Sicistânî, *Sünen*'in tamamını haber verdi.

5- SÜNEN-İ TİRMİZÎ

Sünen-i Tirmizî'nin rivâyet zinciri ise şu şekildedir:

Bize, daha önce zikri geçen imam, büyük önder zâhid, âbid Ziyâuddin Ebû Ahmed Abdulvehhâb b. Ali b. Ali el-Emîn, hicrî 585'de Bağdad'da, benim ve başkalarının kendisine kırâatı usûlüyle haber verdi.

O dedi ki;

Bize; Ebû'l-Feth Abdülmelik b. Ebî'l-Kasım b. Ebî Sehl el-Kerûhî el-Herevî[20], kendisine okunurken benim dinlemem, onun da ikrar etmesi usûlüyle haber verdi.

O dedi ki;

Bize; kadı, zâhid Ebû Âmir Mahmud b. el-Kasım b. Muhammed b. Muhammed el-Ezdî[21], hicrî 482 Rebîulevvel ayında, kendisine okunup benim de dinlemem usûlüyle haber verdi.

---

[19] **Ebû Ali, Muhammed b. Ahmed b. Amr el-Lü'lüî el-Basrî:** ö. 333/944. Basralı muhaddislerdendir. Ebû Davud'un talebesidir, onun *Sünen*'inin râvîsidir. *Sünen*'i kendisinden kadı Ebû Ömer el-Hâşimî rivâyet etmişti. Sika râvîlerdendir.

[20] **Ebû'l-Feth, Abdülmelik b. Ebî'l-Kasım (Abdullah) b. Ebî Sehl el-Kerûhî el-Herevî:** 462-548/1070-1153. **Herat**'ta dünyaya geldi. Tahsil seyahatlerinden sonra **Mekke**'de mücavir olarak yaşadı. Son derece fakirdi; nafakasını Sünen-i Tirmizî'yi istinsah edip satarak temin ederdi. Tirmizî'nin *Sünen*'inin râvîsidir. Yaşadığı dönemde *Sünen*'in en güvenilir âlimi sayılırdı. Kendisi *Sünen*'i Ebû Âmir el-Ezdî, el-Ĝûrecî ve et-Tiryâkî'den dinlemiş, ondan da Abdülvehhâb el-Emîn dilmemişti. Âbid ve zâhid bir şahsiyetti. **Mekke**'de vefat etti.

[21] **Ebû Âmir, Mahmud b. el-Kasım b. Muhammed b. Muhammed b. Abdullah el-Ezdî el-Mühellebî el-Herevî**: 400-487/1010-1094. Heratlı muhaddislerdendir. Basralı tâbiîlerden el-Mühelleb b. Ebî Sufra'nın neslindendir. Âbid ve zâhid ulemadandı. Şâfiî fukahasındandır. **Herat**'ta Şâfiî mezhebinin en büyük imamı kabul edilirdi.

Keza bize; Ebû Nasr Abdülaziz b. Muhammed b. Ali b. İbrahim et-Tiryâkî[22] ve Ebû Bekr Ahmed b. Abdüssamed b. Ebi'l Fadl b. Ebî Hâmid el-Gûrecî[23], hicrî 481 Rebîulâhir ayında, kendilerine okunurken benim de dinlemem usûlüyle haber verdiler.

Onlar dediler ki;

Bize; Ebû Muhammed Abdülcebbar b. Muhammed b. Abdullah b. Ebi'l-Cerrâh el-Cerrâhî el-Mervezî[24] haber verdi.

O dedi ki;

Bize; Ebû'l-Abbas Muhammed b. Ahmed b. Mahbûb b. Fudayl el-Mahbûbî el-Mervezî el-Merzubânî[25], kendisine kırâat usûlüyle haber verdi.

O dedi ki;

Bize; imam, hâfız Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, ***el-Câmiu'l-Kebîr*** adlı eserini haber verdi.

İnsanlar ilminden istifade etmek için çeşitli şehirlerden kendisine gelirlerdi. Kendisi ve babası kadılık yapmışlardı. Tirmizî'nin *Sünen*'ini rivâyetiyle meşhurdur. ***Sünen***'i el-Cerrâhî'den almış, kendisinden de Abdülkerim el-Kerûhî rivâyet etmişti.

[22] **Ebû Nasr, Abdülaziz b. Muhammed b. Ali b. İbrahim b. Sümâme el-Herevî et-Tiryâkî:** ö. 483/1090. Heratlı muhaddislerdendir. el-Cerrâhî'den Tirmizî'nin *Sünen*'inini dinlemiş, ama sadece son cüz'ünü ondan almamıştı. ***Sünen***'i kendisinden Abdülmelik el-Kerûhî rivâyet etti.

[23] **Ebû Bekr, Ahmed b. Abdussamed b. Ebî'l Fadl b. Ebî Hâmid el-Gûrecî el-Herevî:** ö. 481/1081. Heratlı muhaddislerden ve güvenilir âlimlerdendir. Tirmizî'nin ***Sünen***'inin râvîsidir; ***Sünen***'i Abdülcebbâr b. Muhammed el-Cerrâhî'den rivâyet etmiş, kendisinden de Abdülmelik el-Kerûhî rivâyette bulunmuştur. **Herât**'ta vefat etti.

[24] **Ebû Muhammed, Abdülcebbar b. Muhammed b. Abdullah b. Ebî'l-Cerrâh el-Merzubânî el-Cerrâhî el-Mervezî:** 412/1021. Mervli muhaddislerdendir. Bir müddet Herat'ta ikamet etmiştir. Sünen-i Tirmizî'nin râvîlerindendir Sünen'i Muhammed b. Ahmed el-Mahbûbî'den rivâyet etmiş, kendisinden de Ahmed b. Abdussamed el-Gûrecî rivâyet etmişti.

[25] **Ebû'l-Abbas, Muhammed b. Ahmed b. Mahbûb b. Fudayl el-Mahbûbî el-Mervezî el-Merzubânî:** ö. 346/957. **Merv** muhaddislerindendir. Tirmizî'nin ***Sünen***'ini müellifinden rivâyetiyle meşhurdur. Henüz 16 yaşında iken Sünen'i bizzat Tirmizî'den dinlemişti. Kendisinden el-Hâkim ve Ebû Abdullah b. Mande rivâyet etti. ***Sünen***'i ondan dinlemek için çeşitli bölgelerden gençler kendisine gelirlerdi.

Ancak şu kadar var ki, Ebû'l-Kâsım el-Kerûhî'nin üç şeyhinden olan rivâyeti, Menâkıb-ı Cerîr b. Abdullah el-Becelî'nin sonuna kadar olan kısmı ihtiva etmektedir; yani dinlenen ana nüshanın üçüncü cildinin sonlarına kadar. Buradan itibaren eserin sonuna kadar olan bölümünü el-Kerûhî; et-Tiryâkî hariç, el-Ezdî ve el-Gûrecî'den, onlar da Ebû'l-Muzaffer Ali b. Ali b. Yâsin b. ed-Dehhân'dan[26], o el-Cerrâhî'den, o el-Mahbûbî'den ve o da musannıfın kendisinden rivâyet etmektedir.

6- SÜNEN-İ NESAÎ

Nihayet **Sünen-i Nesâî**'nin rivâyet zinciri de şöyledir:

Bize, *Sünen*'in tamamını imam, hâfız, meşâyihin sonuncusu Ebû'l-Kasım Yaîş b. Sadaka b. Ali el-Furâtî eş-Şâfiî[27], Bağdad'da, hicrî 586'da, benim kendisine kırâatım usûlüyle haber verdi.

O dedi ki;

Bize; âlim, fakîh Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. el-Hüseyin b. Mahmûye el-Yezdî[28], hicrî 551'de, kendisine okunurken benim de dinlemem usûlüyle haber verdi.

---

[26] **Câmiu'l-Usûl**'de bu zatın ismi Ebû'l-Muzaffer Ali b. Ali b. Yâsîn b. ed-Dehhân şeklinde zaptedilmiştir. Ancak Tirmizî'nin eserinin fezaili hakkında müstakil bir eser kaleme alan el-İs'irdî, ***Fedâilu'l-Kitabi'l-Câmi*** adlı kitabında (thk., Subhi Samarrâî, 1409, Beyrut, s, 48-49) ve İbn Abdülğanî de ***et-Takyîd*** adlı eserinde (thk., Kemal Yusuf el-Hût, 1408, Beyrut, I, 360, 363) bu zatın ismini Ebû'l-Muzaffer Ubeydullah b. Ali b. Yâsîn b. Muhammed b. Ahmed ed-Dehhân el-Herevî diye kaydetmektedirler. Tirmizî'nin son cüzünü el-Cerrâhî'den dinlediğini, kendisinden de 482/1089 yılında el-Kerûhî'nin dinlemiş olduğunu belirtmektedirler.

[27] **Ebû'l-Kasım, Yaîş b. Sadaka b. Ali el-Furâtî eş-Şâfiî ed-Darîr:** ö. 593/1197. Döneminin meşhur âlimlerden ve Şâfiî fukahasındandır. İbnu'l-Esîr'in hocasıdır. Nesaî'yi Ali b. Ahmed Mahmûye el-Yezdî'den dinlemiş, kendisinden de İbnu'l-Esîr rivâyet etmişti. Muhaddis, fakîh ve münazaracı idi.

[28] **Ebû'l-Hasan, Ali b. Ahmed b. el-Hüseyin b. Mahmûye el-Yezdî:** 473-551/1080-1156. İbn Mahmûye diye meşhurdur. Aslen Isfahan ile Kirman arasında bulunan Yezd şehrindendir. Uzun tahsil seyahatleri yapmış, sonra **Bağdad**'a yerleşmiştir. Muhaddis, fakîh, âbid ve zâhid idi. Şâfiî fukahasındandı. Hadîs, fıkıh ve zühde dair

O dedi ki;

Bize; âlim, zâhid Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ahmed b. el-Hasan b. Abdurrahman b. Ali b. Ahmed b. İshak es-Sûfî ed-Dûnî[29], Isfahan'da, önce hicrî 499 Zilhicce ayında, kendisine kırâat usûlüyle, sonra hicrî 500 Safer ayında da, benim kendisine kırâatım usûlüyle haber verdi.

O dedi ki;

Bize; kadı Ebû Nasr Ahmed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Abdullah el-Kessâr ed-Dineverî[30], hicrî 433 Şevval ayında, Hânkâh'da, kendisine kırâat usûlüyle haber verdi.

O dedi ki;

Bize; imam, hâfız Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshak es-Sünnî ed-Dineverî, hicrî 363 Cemâziyelevvel ayında, Dinever'de, kendi evinde, kendisine kırâat usûlüyle haber verdi.

O dedi ki;

Bize; imam, hâfız Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, ***Sünen***'in tamamını tahdis etti.

---

faydalı eserler kaleme almıştı. Nesaî'nin ***Sünen***'inin rivâyetiyle meşhurdur. ***Sünen***'i Abdurrahman b. Hamd ed-Dûnî'den (ö. 501/1107) rivâyet etmiş, kendisinden de Yaîş b. Sadaka (ö. 593/1197) rivâyette bulunmuştur.

[29] **Ebû Muhammed, Abdurrahman b. Hamd (Ahmed?) b. el-Hasan b. Abdurrahman b. Ali b. Ahmed b. İshak** es-**Sûfî ed-Dûnî:** 427-501/1036-1107. Hemezanlı meşhur âbid ve zâhidlerdendir. Nesaî'nin ***Sünen***'inin râvîlerindendir. ***Sünen***'i İbnu's-Sünnî'nin talebesi kadı Ahmed b. Hüseyin ed-Dîneverî el-Kessâr'dan rivâyet etmiştir. Kendisinden de Ali b. Ahmed el-Yezdî ve Ebû Tahir es-Silefî rivâyet etti. sika muhaddislerdendir.

[30] **Ebû Nasr, Ahmed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah el-Kessâr ed-Dîneverî:** Dîneverlidir, döneminin kadısı idi. Nesaî'nin ***Sünen***'inin râvîlerindendir. ***Sünen***'i Ahmed b. Muhammed es-Sünnî'den rivâyet etmiş, kendisinden de ed-Dûnî rivâyette bulunmuştur.

7-el-HUMEYDÎ'NİN *"EL-CEM' BEYNE'S-SAHÎHAYN"*I

Eserimizin temelini oluşturan kitaplardan biri de, **el-Humeydî**'nin[31] *el-Cem' Beyne's-Sahîhayn* adlı eseridir. Bu eserin bize kadar ulaşan rivâyet zinciri de şöyledir:

Bize, eserin tamamını imam, âlim, zâhid Ziyâuddin Ebû Ahmed Abdulvehhâb b. Ali b. Ali el-Emîn, hicrî 585 yılında, Musul'un banliyösünde, benim ve başkalarının kendisine kırâatı usûlüyle haber verdi.

O dedi ki;

Bize; kitabın başından, İbn Abbas tarafından rivâyet edilen 41. hadîsin sonuna kadar, babam semâ' yoluyla; imam Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. Nebhân el-Ğanevî er-Rakkî[32] de 42. hadîsten kitabın sonuna kadar olan bölümü, kendisine kırâat usûlüyle haber verdi.

Babamdan ve er-Rakkî'den, kitabın dinlediğim kısımlarını ayrıca icâzetle de aldım. Böylece hem icâzet, hem de semâ' yoluyla eseri telakkî etmiş oldum.

Nihayet babam ve er-Rakkî de dediler ki;

---

[31] **el-Humeydî**'nin tam ismi; **Ebû Abdullah Muhammed b. Fettûh b. Abdullah b. Fettûh el-Humeydî el-Ezdî el-Mayorkî**'dir. 420-488/1029-1095 yılları arasında yaşamıştır. Endülüs'lüdür. Uzun tahsil seyahatleri yapmış, sonunda **Bağdad**'a yerleşmişti. Hadîsçiliği yanında fakîh, edib, usûlcü ve tarihçi idi. **Zahirî** mezhebine mensuptu, **İbn Hazm**'ın en meşhur talebesidir. İlel, ricâl ve hadîsten mana istihrâcında büyük maharet sahibi idi. **Kitâbu'l-Cem' Beyne's-Sahîhayn** adlı meşhur eseri günümüze kadar ulaşmış (thk., Ali Hüseyin el-Bevvâb, Beyrut, I-IV, 1418/1998'de neşredilmiştir) ve eser üzerinde **İzzuddin el-Hanbelî, İbnu Hubeyre, Diyâu'l-Makdisî, Zahîruddin el-Fârisî** ve **İbn Hacer** çalışmışlardır. Eserini sahâbelerin faziletlerine göre müsned tarzında tertib eden **el-Humeydî, Bağdad**'da vefat etmiş, ölümünden iki yıl sonra kabri nakledilmiş, o sırada henüz kefeninin yeni ve temiz, bedeninin tam ve taze olduğu görülmüş ve kabrinden nefis bir râyiha yükseldiği müşâhede edilmiştir.

[32] **Ebû İshak, İbrahim b. Muhammed b. Nebhân b. Muharriz el-Ğanevî er-Rakkî:** ö. 543/1148. Rakkalı muhaddislerdendir. Humeydî'nin talebesidir. Kendisinden Abdülvehhâb b. Ali el-Emîn rivâyet etti. **Bağdad**'da vefat etti.

Bize; musannıf, imam, hafız Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Nasr el-Humeydî, ***el-Cem' Beyne Sahîhayi'l-Buhârî ve Müslim*** adlı eserini haber verdi.

8- REZÎN B. MUÂVİYE'NİN *"TECRÎD"*İ

Nihayet esas aldığımız eserlerin sonuncusu da Rezîn b. Muaviye'nin eseridir. Bu eserin de bize ulaşan rivâyet zinciri şöyledir:

Bana; imam, âlim Ebû Ca'fer el-Mübarek b. el-Mübarek b. Ahmed b. Zurayk el-Haddâd el-Mukriî el-Vâsıtî[33], hicrî 589 yılında icâzet yoluyla haber verdi.

O dedi ki;

Bize; imam, hafız Ebû'l-Hasan Rezîn b. Muaviye el-Abderî, hicrî 523 yılında kitâbet yoluyla haber verdi.

[33] **Ebû Ca'fer, el-Mübârek b. el-Mübârek b. Ahmed b. Zurayk el-Haddâd el-Mukriî el-Vâsıtî:** 509-596/1115-1203. Vasıtlı kırâat imamlarmdandır. Vasıt Câmii'nin imamı idi. Sesinin ve kırâatinin güzelliği ile ünlüdür. Babası da meşhur âlimlerdendi. İbnu'l-Esîr'in hocasıdır. İbnu'l-Esîr, Rezîn'in kitabını ondan 589/1193 yılında icâzet yoluyla almıştı.

İKİNCİ BÖLÜM

MEKASID
(Kitabın Ana Bölümü)

بسم الله الرحمن الرحيم

حرف الهمزة

و فيه عشرة كتب:

كتاب الإيمان والإسلام ، كتاب الإعتصام بالكتاب والسنة ، كتاب الأمانة، كتاب الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر، كتاب الإعتكاف، كتاب إحياء الموات، كتاب الإيلاء ، كتاب الأسماء والكُنَى ، كتاب الآنية ، كتاب الأمل والأجل.

(أ) "elif" harfi :

(ا) "elif" harfi :

الكتاب الأول

في الإيمان و الإسلام

الكتاب الأول

في الإيمان و الإسلام

و فيه ثلاثة أبواب :

الباب الأول

في تعريفها حقيقةً و مجازًا

و فيه فصلان:

الفصل الأول

في حقيقتهما و أركانهما

1- ÎMÂN VE İSLÂM

A- HAKİKÎ VE MECÂZÎ TARİFİ

I- ÎMÂN VE İSLÂM'IN HAKİKATİ VE RÜKÜNLERİ

١ - *(خ م ت س ـ عبد الله بن عمر)* قال : قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم : « **بُني الإسلامُ على خَمْسٍ: شهادةِ أن لا إله إلا الله ، وأنَّ محمدًا عَبْدُهُ ورسولُهُ ، وإقامِ الصلاةِ وإيتاءِ الزكاةِ ، وحَجِّ البيت ، وصومِ رمضان**».

وفي رواية أنَّ رَجُلاً قال له : ألا تَغْزُو ؟ فقال له : إني سمعتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلم يقول : « **إنَّ الإسلامَ بُنِيَ على خمسٍ...** » وذكَرَ الحديثَ.

وفي أخرى: «**بُنِيَ الإسلام على خَمْسَة: على أنْ يُوَحَّدَ اللهُ. وإقامِ الصلاةِ ، وإيتاءِ الزكاةِ ، وصيامِ رمضان، والحجِّ**» فقال رجل: الحجِّ وصيامِ رمضان ؟ قال : « **لا ، صيامِ رمضان والحجِّ** » ، هكذا سمعته من رسول الله صلى الله عليه وسلم.

وفي أخرى « **بُنِيَ الإسلام على خمس : [على] أن يُعْبَدَ اللهُ ويُكْفَرَ بما دُونه ، وإقامِ الصلاة ، وإيتاءِ الزكاة ، وحجِّ البيت ، وصومِ رمضان** ».

أخرجَ طُرُقَهُ جميعَها مسلمٌ ووافقه على الأولى الترمذي وعلى الثانية: البخاريّ والنسائيّ.

1- Abdullah b. Ömer'in[1] rivâyetine göre Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu.

"İslâm, beş esas üzerine bina edilmiştir: Allah'dan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve Rasûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Beytullah'ı haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak"[2]

RİVÂYETLER

Rivâyetlerden birine göre, bir adam, İbn Ömer'e;

"- Sen gazâya gitmez misin?" diye sormuş, o da cevaben;

"- Rasûlullah'ın (as.); **'İslâm beş esas üzerine binâ edilmiştir...'** dediğini duydum" diyerek hadîsi rivâyet eder.

Diğer bir rivâyet ise şöyledir:

"İslâm, beş esas üzerine binâ edildi; Allah'ın birliğine inanılması, namaz kılınması, zekât verilmesi, Ramazan orucununun tutulması ve hacca gidilmesi."

Bir adam, kendisine; **"...hacca gitmek, oruç tutmak...** şeklinde değil mi?" diye sorunca; "Hayır, **oruç tutmak, hacca gitmek** şeklindedir. Ben bunu Rasûlullah'dan (as.) böyle duydum" cevabını verir.

Nihâyet diğer bir rivâyet de şöyledir:

---

[1] **Ebû Abdurrahman, Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb, el-Kuraşî, el-Adevî:** ö. 73/692. **Mekke**'de babası ile birlikte müslüman olmuş, **Bedir** ve **Uhud** savaşlarına küçük olduğu için katılamamış, daha sonraki bütün savaşlara iştirak etmiş, Hz. Peygamberden sonra yapılan **Yermük, Kadisiye, Celûla** ve **Nihâvend** savaşlarına da katılmış, **Mısır** ve **İfrikıye** fetihlerinde bulunmuştur. Hicretten sonra hadîs yazdığı, Mâlik b. Enes'in kitapları arasında onun bir sahifesinin çıktığı rivâyet edilmektedir. (bkz., Dibacu'l-Müzheb, I, 112). Özellikle hadîs ilminde mâhirdi. **Medîne** ilminin ana rükünlerinden biri sayılırdı. Ebû Hureyre'den sonra en çok hadîs rivâyet eden sahabîdir. 2,630 hadîs rivâyet etmiş; bunlardan 168 tanesi muttefekun aleyh, 81 tanesi yalnız **Buhârî**'de, 31 tanesi de yalnız **Müslim**'dedir. **Buharî**; *İbn Ömer-Nâfi-Mâlik* zincirini mutlak olarak isnâdların en sahihi sayar ve ona **"altın silsile"** adını verir. İbâdetine çok düşkün olan İbn Ömer, 60 yıl boyunca insanlara fetvâ vermiştir. Doğduğu şehir **Mekke**'de vefat etti.

[2] **Buharî**, İman, 2; **Müslim**, İman, 5/21; **Tirmizî**, İman, 3/2609; **Nesaî**, İman, 13.

"İslâm, beş esas üzerine bina kılındı; Allah'a ibâdet edilmesi, ve O'nun dışında herşeyin tekfir edilmesi, namaz kılınması, zekât verilmesi, hacca gidilmesi ve Ramazan orucununun tutulmasıdır."

Bu hadîslerin bütün rivâyet zincirlerini **Müslim** tahric etmiştir, bu rivâyetlerden ilki **Tirmizî**'de ikincisi **Buhârî** ve **Nesâî**'de de vardır.

İZAH

Bu hadîste, İslâm binasının temelini ve ana payandalarını teşkil eden beş esas kaydedilmektedir. Burada İslâm, bir yapıya benzetilmekte ve bu yapıyı ayakta tutan unsurları tanıtılmaktadır. Öyle ki, bunlardan birinin yokluğu, binayı tehlikeye düşürecek sonucu hazırlar. Gerçi İslâm'ın, bunların dışında başka esasları da vardır, ancak bunlar İslâm'ı ayakta tutan esas prensipler değil, binayı tamamlayan, güzelleştiren unsurlardır ve bunların yokluğu binayı temelinden sarsacak bir tehlikeyi de doğurmaz.

İslâm'ı tarif için sadece beş unsurun zikredilmesini **Aynî** şöyle izah eder:

"İbâdetler; ya şehâdet gibi kavlîdir, ya oruç gibi bazı hususları terke mebnîdir, ya namaz gibi bedenîdir, ya zekât gibi malîdir, yahut da hac gibi hem malî, hem bedenîdir."

Bu yönüyle hadîs, bütün ibadet çeşitlerini içine almış olmaktadır.

Hadîsteki sıralama vücûbu ifâde etmez. Ancak dikkat edilirse, önemine göre bir tertibin varlığı da görülecektir. Herşeyin temeli imandır; bu bakımdan şehâdet önce zikredilmiştir. Namaz ise dinin direğidir. Zekât, Kur'ân-ı Kerim'de de hep namazla birlikte zikredilmiştir. Hacda ise hem malî, hem bedenî birçok zorluklar vardır, bu itibarla daha sonra zikredilmiştir.

٢- (م ت د س — يحيى بن يعمر) قال: كان أول من قال في القَدَر بالبَصْرَة : مَعْبَدٌ الجُهَنِيُّ، فَانْطَلَقْتُ أنا وحُمَيْدُ بنُ عبد الرحمن الحِمْيَرِيّ حَاجَّيْنِ ، أو مُعْتَمِرَيْنِ ، فقلنا : لو لَقِينا أحدًا من أصْحَابِ رسول الله صلى الله عليه وسلم فسألناه عما يَقول هؤلاء في القَدَر ؟ فَوُفِّقَ لنا عبدُ الله بن عمر بن الخطاب رضي الله عنه داخلاً المسجد ، فاكتنفتُه أنا وصَاحِبي ، أحدُنا

عن يمينه ، والآخرُ عن شماله ، فظننتُ أنَّ صاحبي سيَكِلُ الكلامَ إليَّ ، فقلتُ: أبا عبد الرحمن! إنه قد ظَهَرَ قِبَلَنا أُناسٌ يَقرؤُون القُرآنَ ، ويتَقَفَّرون الْعِلْمَ ، وذكَرَ من شأنِهمْ ، وأنّهم يزعمون أن لا قدَرَ ، وأنَّ الأمْرَ أُنفٌ ، فقال : إذا لَقيتَ أُولئك فأخبِرْهم :أنّي بَريءٌ منهم ، أنّهم بُرآءُ مني ، والذي يَحْلِفُ به عبْدُ الله بن عمر : لَوْ أن لأحَدهمْ مثْلَ أُحُد ذَهبًا فأنفَقَهُ، ما قَبِلَ اللهُ منه حتّى يُؤمنَ بالقدَرِ ، ثم قال : حدَّثني أبي عُمرُ بنُ الخطّاب ، قال : بيْنما نحنُ جلوسٌ عند رسول الله صلى الله عليه وسلم ذَاتَ يومٍ ، إذ طَلَعَ علينْا رجلٌ شَديدُ بياض الثِّياب ، شديدُ سوادِ الشَّعر ، لا يُرى عليه أثرُ السَّفر ، ولا يعرفه منَّا أحدٌ ، حتّى جَلَسَ إلى النَّبيِّ صلى الله عليه وسلم فأسْندَ رُكْبتَيْه إى رُكْبَتَيْه ، ووَضعَ كَفَّيْه عَلَى فَخذَيه وقال: **يا محمَّدُ، أخبرني عن الإسلام**، فقالَ رسُولُ الله صلى الله عليه وسلم: «**الإسلام أن تَشهدَ أن لا إله إلا الله، وأنَّ محمَّدًا رسولُ الله، وتُقيمَ الصَّلاة، وتؤتيَ الزكاة، وتصومَ رمضان، وتَحُجَّ البيْتَ إن استطعت إليه سبيلاً**». قال: **صدقت**، قال: فَعَجبنا لَهُ يَسْألُه ويُصدِّقُه، قال: **فأخبرني عن الإيمان**؟ قال: «**أنْ تُؤمن بالله ، ومَلائكته، وكتبه، ورُسُله، واليوم الآخر، وتؤمن بالقدر خَيْره وشرِّه**». قال: **صدقْتَ**، قال: **فأخبرني عن الإحسان**، قال: «**أن تعبدَ الله كأنك تراه، فإن لم تكن تراه، فإنه يَراكَ**». قال: **فأخبرني عن الساعة** ؟ قال: «**ما المسؤول عنها بأعْلَمَ من السَّائل**». قال: **فأخبرني عن إمارالها** ؟ قال: «**أنْ تَلدَ الأمَةُ رَبَّتَها، وأنْ ترى الحُفاةَ العُراةَ، العالَةَ رِعاءَ الشاء يتطاولون في البُنْيان**»، قال: ثم انطلق، فلبثتُ مَليًّا ثم قال لي: «**يا عمر، أتدري مَن السّائل؟**» قُلْتُ: الله ورسُولُه أعلم، قال: «**فإنَّه جبريل أتاكم يُعلِّمُكم دينَكُمْ**».

هذا لفظُ مُسْلم. قال الْحُمَيْديُّ :جَمعَ مُسلمٌ فيه الروايات ، وذكَرَ ما أوْرَدْنا من المَتْن ، وأنَّ في بعض الرِّوايات زيادةً ونُقصانًا. وأخْرَجهُ الترمذيُّ بنحوه ، وتقديم بعضه وتأخيره.

وفيه : قال عُمرُ: فلقيني رسولُ الله صلى الله عليه وسلم بعدَ ثلاث ، فقال لي : « **يا عُمرُ ، هل تدري مَن السائل ؟...**» الحديث. وأخرجه أبو داود بنحوه ، وفيه « **فلَبثتَ ثلاثًا** ».

وفي أخرى له : قال : **فما الإسلام** ؟ قال : « **إقامُ الصلاة ، وإيتاء الزكاة ، وحجُّ البيت ، وصوم شهر رمضان ، والاغتسال من الجنابة** ».

وفي أخرى لأبي داود : عن يحيى بن يَعْمَرَ ، وحُمَيْد بن عبد الرحمن قالا : لَقينَا عبد الله بن عمر ، فذكرنا له القدَرَ ، وما يقولون فيه ؟ فذكر نحوه ، وزاد : قال : وسأله رجل من مُزَينة ، أو جهَينة ، فقال : يا رسول الله ، فيم نعمل ؟ في شيء خلا ومضى ، أو شيء يُستأنف الآن ؟ قال : «في شيء خلا ومضى». فقال الرَّجل- أوْ بَعْضُ القوم - ففيمَ العملُ ؟ قال : « إن أهل الجنَّة مُيسَّرون لعمل أهل الجنة ، وإنَّ أهل النار مُيسَّرون لعمل أهل النار ».

وأخرجه النّسائي مثل رواية مسلم ، إلا أنّه أسقط حديثَ يحيى بن يَعمَر ، وذكَرَ مَعْبَدٍ ، وما جَرى له مَعَ ابنِ عُمَر في ذكر القَدَر، إلى قوله : « حتى تؤمن بالقدر ».

وأوّلُ حديثه قال ابن عمر: حدّثني أبي، وسرد الحديث إلى قوله «البُنيان». ثم قال: قال عُمَرُ: فلبث ثلاثًا ، ثم قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم : « أتدري من السائل؟...» الحديث.

وزاد هو والترمذي وأبو داود بعد « العُراة » - « العالَة ».

2- Yahya b. Ya'mer[3] şöyle dedi:

"Basra'da kader hakkında ilk konuşan Ma'bed el-Cühenî'dir.[4] Humeyd b. Abdurrahman el-Himyerî[5] ile ben, hac -veya umre- yapmak üzere yola çıktık.. Dedik ki:

---

[3] **Ebû Süleyman, Yahya b. Ya'mer el-Advânî el-Basrî:** ö. 128/745? **Basra**'da dünyaya geldi, **Horasan**'da yetişti, **Merv**'de kadılık yaptı. Özellikle edebiyat, nahiv ve fıkıhta parladı. İbn Ömer, İbn Abbas gibi âlim sahabîlere yetişti. Arapçayı Ebû'l-Esved'den almış ve rivâyete göre Mushaf'a ilk noktalamayı o yapmıştır. Ehl-i beyte meyyâl olması hasebiyle Haccac, onu **Basra**'dan sürgün etmişti. Kuteybe b. Müslim onu **Horasan**'a kadı yapmış, ama sonra azletmişti. Hadîste sika olduğunda ittifak vardır. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[4] **Ma'bed el-Cühenî el-Basrî:** ö. 80/699 ds. Basralı tâbiîlerindendir. İbn Abbas ve İbn Ömer'den rivâyeti vardır. Kendisinden Hasan el-Basrî ve Katâde rivâyet eder. **Basra**'da kadere dair söz edenlerin ilkidir. Bu yönüyle Hasan-ı Basrî, onu **"dâll ve mudıll"** diye vasfeder. **Dârekutnî**, onun için, **"hadîsi sâlih, ancak mezhebi kötüdür"** der. İbn Maîn ve el-Iclî, onu sika kabul ederlerken, Ebû Zur'a er-Râzî zayıf görür. Haccac tarafından katledilmiştir. Rivâyeti **İbn Mâce**'de tahric edilmiştir.

"Keşke Rasûlullah'ın (as.) ashâbından birine rastlasak da, bu adamların kader hakkında söylediklerini sorsak..."

Az sonra mescide girmekte olan Abdullah b. Ömer b. Hattab'ı gördük. Ben ve arkadaşım, birimiz sağına, birimiz soluna geçtik. Arkadaşımın sözü bana bırakacağını düşünerek konuya girdim:

"- Yâ Ebâ Abdurrahman, bizim taraflarda birtakım adamlar ortaya çıktı; Kur'ân okuyorlar, ilmî faaliyetlerde bulunuyorlar."

Râvî der ki: "Yahya, o adamların hallerini, kaderin olmadığını iddia ettiklerini, olayların ilahî takdir olmaksızın yeni şeyler olduğunu ileri sürdüklerini anlattı. Bunun üzerine İbn Ömer şöyle dedi:

"- Onlara rastladığında kendilerine de ki: Ben onlardan uzağım, onlar da benden uzaktırlar. Abdullah b. Ömer'in, kendisine yemin ettiği Allah'a and olsun ki, onlardan birinin Uhud dağı kadar altını olsa da, onu dağıtsa, kadere inanmadıkça, Allah bunu ondan kabul etmez."

Sonra dedi ki: Bana babam Ömer b. Hattâb şöyle rivâyet etti:

"Birgün Rasûlullah'ın (as.) yanında otururken, aniden yanımıza beyaz elbiseli, simsiyah saçlı bir adam geldi. Üzerinde herhangi bir yolculuk alâmeti görünmüyor, ama hiçbirimiz de onu tanımıyorduk. Adam gidip Hz. Peygamberin önünde oturdu, dizlerini O'nun dizlerine dayadı, ellerini de uyluklarına koydu. Şöyle dedi:

"- Ya Muhammed, bana İslâm'ın ne olduğunu haber ver."

Rasûlullah (as.) şu cevabı verdi:

"- İslâm; Allah'dan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet etmen, namaz kılman, zekât vermen, Ramazan orucunu tutman ve yol külfetine gücün yeterse Kâbe'yi tavaf etmendir."

Adam:

"- Doğru söyledin" dedi.

---

[5] **Humeyd b. Abdurrahman el-Himyerî el-Basrî;** Basralı tâbiîlerden ve sika muhaddislerdendir. Alim, fakîh bir zattır. Hz. Ali, İbn Abbas ve Ebû Hureyre'den rivâyeti vardır. İbn Sîrîn onun için, **"Basra ve Kûfe ehlinin en fakihi"** der.

Hz. Ömer: "Hayret etmiştik; adam hem soruyor, hem de tasdik ediyordu. Adam tekrar sordu:

"- **Bana imandan haber ver!"** Hz. Peygamber de;

"- **Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe inanman, bir de kadere; hayrına ve şerrine iman etmendir"** cevabını verdi.

Adam yine;

"- **Doğru söyledin"** dedi ve tekrar;

"- **Bana ihsândan haber ver!"** diye söyledi. Rasûlullah (as.) ;

"- **İhsân; Allah'a, O'nu görüyormuş gibi ibadet etmendir. Zira her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da, O seni görüyor"** dedi.

Adam:

"- **Bana kıyâmetten haber ver!"** dedi. Hz. Peygamberin cevabı şöyle oldu:

"- **Bu konuda kendisine soru sorulan kişi, sorandan daha âlim değildir."**

Adam:

"- **Öyleyse alâmetlerinden haber ver"** deyince, Rasûlullah (as.) şunları söyledi:

"- **Câriyenin, kendi sâhibesini doğurması ve yalın ayak, çıplak, yoksul koyun çobanlarının yüksek binalar yapmakta yarışmalarıdır."**

Hz. Ömer şöyle dedi:

"Sonra adam kalkıp gitti. Bir müddet bekledikten sonra Hz. Peygamber bana:

"- **Ya Ömer, o soru soran adam kim, biliyor musun?"** dedi.

"- Allah ve Rasûlü bilir" dedim. Buyurdu ki:

"- **O, Cibril'dir, size dininizi öğretmek için geldi."**[6]

RİVÂYETLER

Tercümesi yapılan metin, **Müslim**'in rivâyetidir. **el-Humeydî, Müslim**'in çeşitli rivâyetleri cem ettiğini, bunların bir kısmında fazlalık ve noksanlıklar bulunduğunu söyler.

---

[6] **Müslim**, İman, 1/1; **Tirmizî**, İman, 4/2610; **Ebû Davud**, Sünnet, 17/4695; **Nesâî**, İman, 5.

Tirmizî'nin de bazı takdim ve tehirlerle benzer bir rivâyeti bulunmaktadır. Orada şöyle bir fazlalık da vardır: Hz. Ömer şöyle dedi:

"Üç gün sonra Hz. Peygamber bana rastladı ve;

"- Ya Ömer, soru soran kimdi, biliyor musun?" dedi.

Aynı hadîsin **Ebû Davud**'daki rivâyetinde, "Üç gün bekledim" lafzı yer almaktadır.

Ebû Davud'un başka bir rivâyetinde, **"İslâm nedir?"** sorusuna; **"Namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek, Ramazan orucu tutmak ve cünüplükten yıkanmaktır"** ifâdesi yer almaktadır.

Yine **Ebû Davud**'un bir rivâyetinde, Yahya b. Ya'mer ve Humeyd b. Abdurrahman dediler ki:

"Abdullah b. Ömer'e rastladık, ona kaderden söz ettik ve bu hususta insanların neler dediklerini anlattık. Benzer hadîsi rivâyet etti ve şunu ilâve etti:

"Müzeyne veya Cüheyne kabilesinden bir adam şöyle sordu:

"- Ey Allah'ın Rasûlü, nerede amel edelim; hükmü kaderde geçen bir şeyde mi, yoksa şu anda yeni başlayan bir şeyde mi?"

Hz. Peygamber:

"- Kaderde geçene göre amel et!" buyurdu. Adam veya orada bulunanlardan biri:

"- Kaderde herşey geçtiğine göre biz niçin amel edelim?" diye sordu. Hz. Peygamber de:

"- Muhakkak cennet ehline ehl-i cennetin, cehennem ehline de ehl-i cehennemin ameli kolay gelir" buyurdu.

Nesâî'nin rivâyeti de **Müslim**'inki gibidir. Yalnız **Nesâî**'de Ma'bed ve Yahya'nın İbn Ömer'le konuşması yer almamaktadır. Hadîsi İbn Ömer, babasından rivâyet etmekte ve üç gün sonra Rasûlullah'ın (as.) ona, **"Bu soranı tanıdın mı?"** diye sorduğu kaydedilmektedir.

İZAH

"Arkadaşımın sözü bana bırakacağını düşündüm" cümlesi, bir mazeret beyanıdır. Yani söze benim başlamam, arkadaşıma saygısızlıktan değil, benim daha yaşlı ve konuşkan olduğum için, dostumun konuşmayıp sözü bana bırakacağını anladığımdandır. Bu ifâde onların nezâket ve hassasiyetlerini göstermesi bakımından mânidardır.

"Kader yoktur ve olaylar yeni meydana gelmiştir." cümlesi, kadercilerin, Allah olayları vukûundan sonra öğrenir şeklindeki bâtıl inançlarına işârettir.

İbn Ömer'in kinâî mahiyette yemini ise, Allah'ın ismini ta'zim içindir. Yine **İbn Ömer**'in, **"Ben onlardan uzağım"** şeklindeki sözünün de, kadercilerin küfrüne kail olduğuna delâlet ettiği ileri sürülmüştür. Ancak bu delâlet hususu, âlimler arasında ihtilaflıdır.

Cibril'in, **"Ya Muhammed!"** diye kaba bir hitap tarzını tercih etmesi, kendisini tanıtmak istemediğine yorumlanabilir.

Kaza ve kader konusu ilerde ayrıca ele alınacağı için burada üzerinde durmaya gerek görülmemiştir.

BAZI HÜKÜMLER

1- Hadîste İslâm, iman ve ihsanın tarif ve mahiyetleri anlatılmaktadır.

2- İmanla İslâm'ın başka başka şeyler olduğuna işaret edilmektedir.

3- Hadîste zikredilen şeylere iman etmenin farz olduğu ifâde edilmektedir.

4- İhlâs ve murakabenin önemine işaret edilmektedir.

5- Meleklerin, diledikleri şekillere girebildikleri görülmektedir.

6- İnsanın bilmediğini itiraf etmesinin cehâletine değil, ilim ve takvasına delâlet ettiği anlaşılmaktadır.

7- Soru soranın nâzik, âlimin de yumuşak ve lütûfkâr davranması gerektiğine işaret edilmektedir.[7]

---

[7] Bkz., **Nevevî**, I, 145; **Avnu'l-Ma'bûd**, XII, 459; **Bezlu'l-Mechûd**, XIII, 218

٣- (خ م د س ـــ *أبو هريرة وأبو ذر* رضي الله عنهما) قال : كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يومًا بازرًا للناس فأتاه رجل فقال : **يا رسول الله ، ما الإيمان ؟** قال : « **أن تؤمن بالله، وملائكته ، وكتابه، ولقائه ، ورُسُله ، وتؤمنَ بالبعث الآخر** » قال : **يا رسول الله ما الإسلام ؟** قال: «**الإسلام أن تعبُدَ الله ، لا تُشْرِكُ به شيئًا ، وتُقيمَ الصلاة المكتوبة ، وتؤدي الزّكاة المفروضة ، وتصوم رمضان** ». قال : **يا رسول الله ما الإحسان ؟** قال: « **أن تعبد الله كأنك تراه، فإنك إن لم تره فإنّه يراك**». قال: **يا رسولَ الله، متى السَّاعةُ ؟** قال : « **ما المسؤول عنها بأعلَمَ من السَّائل. ولكن سأُحَدِّثُك عَنْ أشراطها: إذا ولَدت الأمةُ ربَّتها، فذاك من أشراطها، وإذا كانت العُرَاةُ الحفاةُ رُؤوسَ النَّاس، فذاك من أشراطها، وإذا تَطَاوَلَ رِعاءُ البَهْم في البنيان، فذاك من أشراطها، في خَمْسٍ لا يعلَمُهنّ إلا الله** ، **ثم تلا رسولُ الله صلى الله عليه وسلم: {إن اللّه عنده علْمُ الساعة ويُنزِّل الغيثَ ويَعْلَمُ ما في الأرحام} إلى قوله: {إنّ الله عليمٌ خبيرٌ}** (لقمان : ٣٤). قال: ثم أدْبَرَ الرجلُ، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: **رُدُّوا عليّ الرَّجُلَ**»، فأخذُوا ليَرُدُّوه، فلم يَروْا شيئًا، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «**هذا جبريلُ جاء ليُعَلِّم النَّاس دينَهمْ**».

وفي رواية قال: «**إذا ولدت الأمة بعْلَها**» يعني السَّراري. وفي أخرى نحوُه: وفي أوّله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «**سَلُوني**» فهابُوهُ أن يسألوهُ، فجاء رجلٌ، فجلس عند رُكْبَتيه، فقال: **يا رسول الله، ما الإسلام** – وذكَرَ نحوَهُ- وزاد: أنه قال له في آخر كل سؤال منها: **صدقت** وقال في الإحسان: «**أن تخشى الله كأنك تراه**». وقال فيها: «**وإذا رأيتَ الْحفاةَ الْعُراةَ الصُّمَّ الْبُكْم ملوكَ الأرض، فذاك من أشراطها**» – وفي آخرها – «**هذا جبريل أراد أن تعَلَّموا، إذ لم تَسألوا**».

هذا لفظ البخاري ومسلم عن أبي هريرة وحده.

وأخرجه أبو داود عن أبي هريرة وأبي ذرٍّ ، بمثل حديث قَبْلَه ، وهو حديث يحيى ابن يَعمَر، وهذا لفظهُ : قال أبو هريرة وأبو ذر : كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يجلس بين ظَهْرَاني أصْحابه ، فيجيءُ الغريب ، فلا يدري: أيُّهم هو حتى يسألَ ، فطلبنا إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم أن نجعلَ له مجلسًا ، يعرفُه الغريبُ إذا أتاه ، قال : فبنينا له دُكّانًا من طين

يجلس عليه ، وكُنا نجلس بجنبَيْه - وذكرَ نحو حديث يحيى بن يَعْمَر - فأقبل رجلٌ ، وذكرَ هيْأتَهُ ، حتى سلَّم من طرف السِّماط ، فقال : **السلام عليك يا محمدُ** ، فردَّ عليه النبي صلى الله عليه وسلم .

وأخرجه النسائي عن أبي هريرة وأبي ذر بمثل حديث أبي داود ، إلى قوله : من طين كان يجلس عليه ، ثم قال : وإنَّا لجُلوسٌ ورسولُ الله صلى الله عليه وسلم ، إذ أقبل رجلٌ أحسنُ الناس وجهًا ، وأطيبُ الناس ريحًا ، كأن ثيابَه لم يمسَّها دَنَس، حتى سلَّمَ من طرف السِّماط ، قال : **السلام عليك يا محمَّدُ** ، فردَّ عليه السلامَ ، قال : **أدْنُو يا محمَّد**؟ قال : « **أُدْنُهْ** ». قال : فما زال يقول: **أدنُو مرارًا**، ويقول: « **أُدْنُهْ** » حتى وضع يَدَهُ على رُكبَتَي رسول الله صلى الله عليه وسلم .

قال : **يا محمد** ، **أخبرني ما الإسلام** ، قال : « **الإسلام أن تعبد الله لا تُشركَ به شيئًا ، وتُقيمَ الصلاةَ، وتؤتيَ الزكاةَ ، وتحجَّ البيتَ ، وتصومَ رمضان**». قال : **وإذا فعلتُ ذلك ، فقد أسلمتُ** ؟ قال : «**نعَمْ** ». قال : **صدقتَ** ، فلما سَمِعْنا قولَ الرَّجُل : صدَقْتَ ، أنكرْناه. قال : **يا محمَّدُ** ، **أخبرني عن الإيمان** ؟ قال : « **أن تؤمن بالله والملائكة ، والكتاب ، والنبيين ، وتؤمن بالقدَر** » قال : « **فإذا فعلت ذلك ، فقد آمنتُ** ؟ » قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « **نعم** ». قال : **صدقت** ، قال: **يا محمَّدُ، أخبرني ما الإحسان** ؟ قال : « **أن تعبد الله كأنك تراه ، فإن لم تكن تراه فإنه يراك** ». [قال : **صدقت**] ، قال : **يا محمَّدُ** ، **أخبرني متى الساعةُ** ؟ قال : فَنكَسَ ، فلم يجبه شيئًا ، ثم عاد ، فلم يجبه شيئًا ، ثم رفع رأسهُ ، قال : « **ما المسؤول عنها بأعلمَ من السائل ، ولكن لها علاماتٌ تُعرَفُ بها : إذا رأيتَ رعاءَ البَهْم يتطاولونَ في البُنيان ، ورأيتَ الحُفاةَ العُراةَ ملوكَ الأرض ، ورأيتَ الأمة تلدُ ربَّها ، في خمسٍ لا يعلمُها إلا الله** ، { **إنّ الله عندهُ علمُ الساعة** } - ثم تلا إلى قوله - : {**إنّ الله عليم خبيرٌ**} (لقمان: ٣٤)، قال: لا والذي بعثَ محمدًا بالحقِّ هاديًا وبشيرًا، ما كنْتُ بأعلمَ به من رجل منكم، وإنه لجبريل نزل في صورة دحيةَ الكَلْبيِّ».

3- Ebû Hureyre[8] ve Ebû Zer[9] anlatıyorlar:

"Rasûlullah (as.) birgün, insanlar içine çıkmış otururken bir adam çıkageldi ve:

"- Ya Muhammed, iman nedir?" dedi.

"- Allah'a, Meleklerine, Kitaplarına, Allah'a kavuşmaya ve Peygamberlerine inanman, bir de son defa dirilmeye iman etmendir."

"- Ey Allah'ın Rasûlü İslâm nedir?"

"- İslâm; Allah'a ibadet etmen, O'na hiçbir şeyi ortak koşmaman, farz namazları kılman, farz kılınan zekâtı vermen ve Ramazanda oruç tutmandır."

"- Ey Allah'ın Rasûlü, ihsân nedir?"

"- Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmendir; çünkü her ne kadar sen O'nu görmüşorsan da O seni görüyor."

"- Ey Allah'ın Rasûlü, kıyâmet ne zaman?"

"- Kıyâmetten kendisine sual sorulan, sorandan âlim değildir. Ancak sana onun alâmetlerini anlatacağım: Câriyenin sahibesini doğurması kıyamet alâmetlerindendir. Çıplakların, yalın

---

[8] **Ebû Hureyre, Abdurrahman b. Sahr ed-Devsi el-Yemânî:** ö. 59/679. Aslen **Yemen**'li olup hicrî 7. yılda müslüman olmuştur. Hz. Peygamber tarafından **Yemen**'e gönderilmiş, Hz. Ömer devrinde **Bahreyn** valisi olmuş, sonra azledilmişti. Hayatını daha çok **Medîne**'de geçirmiş,bir ara **Medîne** valiliği de yapmıştı. Suffa ehlinden olan Ebû Hureyre, en çok hadîs rivâyet eden sahabîdir; rivâyet ettiği toplam 5,374 hadîsin 325 muttefekun aleyh, 93 tanesi yalnız **Buhârî'** de, 189 tanesi yalnız **Müslim**'dedir. Bazı hadîsleri yazdığı, evinde sakladığı bir sahifesinin bulunduğu rivâyet edilir. Hadîslerinin bir nüshası Ömer b. Abdülaziz'in elinde bulunmuştur. Diğer bir nüshası da talebesi Beşir b. Nahîk tarafından istinsah edilmişti. Ayrıca Mervân b. Hakem'in de perde arkasındaki bir kâtibe, onun hadîslerini yazdırdığı rivâyet edilir. Kendisinden 800 civarında sahâbe ve tâbiî rivâyette bulunmuş, **Medîne**'de vefat etmiştir.

[9] **Ebû Zer, Cündüb b. Cünâde el-Ğıfârî:** ö. 32/652. İlmî ehliyeti İbn Mes'ûd gibi kabul edilen meşhur sahabîlerdendir. Ğifâr oğullarındandır. Hz. Peygambere iman etmek için **Mekke**'ye gitmiş, sonra **Medîne**'ye hicret etmiş, Rasûlullah'la (as.) bütün savaşlara katılmış, **Rebze**'de vefat etmiştir. Hz. Peygamber'den 281 hadîs rivâyet etmiş; bunlardan 12 tanesi muttefekun aleyh, 2 tanesi yalnız **Buhârî**'de, 17 tanesi de yalnız **Müslîm**'dedir. Abid ve zâhid bir kişiliğe sahipti. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

ayaklıların insanların reisi olmaları kıyâmet alâmetlerindendir. Koyun çobanlarının yüksek binâ kurmakta yarışmaları kıyâmet alâmetlerindendir. Kıyâmetin vakti, Allah'dan başka kimsenin bilemediği beş şeyden biridir."

Sonra şu âyeti okudu:

"Muhakkak kıyâmetin ilmi Allah katındadır. Yağmuru o yağdırır. Rahimlerde olanı O bilir Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini bilmez. Şüphesiz Allah, hakkıyle bilen, herşeyden haberdar olandır."[10]

Râvî der ki:

"Sonra adam dönüp gitti. Hz. Peygamber;

"Adamı bana geri getirin!" diye emretti. Ashâb, onu getirmek için aradılar, ama bir şey göremediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber:

"- O Cibril'di; insanlara dinlerini öğretmek için gelmişti" buyurdu.[11]

RİVÂYETLER

Rivâyetlerden birinde, **"...*Eme* kocasını doğurunca..."** kaydı vardır ki, bundan câriyeler kastedilir.

Diğer bir rivâyet şöyledir: Hz. Peygamber;

"- Bana sorun!.." buyurdu. Ashab soru sormaktan çekindi. Bir adam gelip dizinin dibinde oturdu ve;

"- Ey Allah'ın Rasûlü, İslâm nedir?" diye sordu.

Rivâyetin devamında, her sorudan sonra adamın, **"Doğru söyledin!"** diye onayladığı kaydedilir ve şu ilâve görülür:

"- İhsân; Allah'dan, sanki O'nu görüyormuş gibi korkmandır... Yalın ayak, çıplak, sağır ve dilsiz kişileri, yeryüzünün hükümdarı görmen kıyâmet alâmetlerindendir..."

Nihayet sonunda da;

"- Bu Cibril'di; öğrenmenizi arzu etti, çünkü siz sormuyordunuz" ziyâdesi yer alır.

---

[10] Lokman, 34.

[11] **Buhârî**, İman, 37; **Müslim**, İman, 1/5; **Ebû Davud**, Sünnet, 17/4698; **Nesaî**, İman, 6.

Bu, **Buhârî** ve **Müslim**'in yalnız Ebû Hureyre'den gelen rivâyetleridir.

Ebû Davud ise 2 numaradaki Yahya b. Ya'mer hadîsinin bir benzerini Ebû Hureyre ve Ebû Zer'den rivâyet eder. Buna göre bu iki sahabi şöyle dediler:

"Hz. Peygamber, ashabı arasında otururdu. Bir yabancı geldiğinde, O'nu bilmesi için Rasûlullah'a (as.) oturacak bir yer yapalım diye düşündük."

Ravî devamla dedi ki:

"Çamurdan bir oturak yaptık. Hz. Peygamber onun üzerine, biz de etrafında oturuyorduk."

Sonra Yahya b. Ya'mer hadîsinin bir benzerini rivâyet etti. "Bir adam geldi" deyip onun şeklini zikretti. Hatta o zat, cemâatin oturduğu taraftan:

"- Esselâmu aleyke yâ Muhammed!" diye selâm verdi, Rasûlullah (as.) da selâmını iâde etti.

Nesâî'nin rivâyeti de, **Ebû Davud**'unkine benzemekte, ancak "üzerine oturduğu çamurdan mamûl oturak" ifâdesinden sonra şu sözler yer almaktadır:

"Rasûlullah (as.) ve biz oturduk, hemen sonra insanların en güzel yüzlüsü ve en temiz kokan bir adam çıkageldi. Sanki elbisesine hiçbir toz ve leke bulaşmamıştı. Nihâyet adam, cemaatin oturduğu taraftan;

"- Esselâmu aleyke ya Muhammed!" diye selâm verdi. Hz. Peygamber selâma mukabele etti. Adam:

"- Yaklaşayım mı ya Muhammed?" dedi. Rasûlullah (as.):

"- Yaklaş!" buyurdu. Adam defalarca;

"- Yaklaşayım mı?" diye sordu, Hz. Peygamber de:

"- Yaklaş!" cevabını verdi.

Nihayet elini Rasûlullah'ın (as.) dizleri üzerine koydu ve dedi ki:

"- Ya Muhammed, bana İslâm'ın ne olduğunu anlat!"

"- İslâm; Allah'a ibadet etmen, hiç birşeyi O'na ortak koşmaman, namazı kılman, zekâtı vermen, Kâbe'yi haccetmen ve Ramazan orucunu tutmandır."

"- Bunları yaparsam müslüman olur muyum?"

"- Evet."

"- Doğru söyledin."

Adamın **"Doğru söyledin"** sözünü duyunca şaşırdık. Adam yine sorularına devam etti:

"- Ya Muhammed, bana imandan haber ver!"

"-İman; Allah'a, Meleklerine, Kitaplarına, Peygamberlerine ve bir de kadere iman etmendir."

"- Bunu yaptığımda iman etmiş olur muyum?"

"- Evet."

"- Doğru söyledin. Peki ya Muhammed, bana ihsânın ne olduğunu anlat!"

"- İhsân; Allah'a sanki O'nu görüyormuş gibi ibadet etmendir; her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da, O seni görüyor."

"- Doğru söyledin. Peki ya Muhammed, bana kıyâmetin ne zaman kopacağını haber ver!"

Hz. Peygamber yüzünü astı, hiçbir cevap vermedi. Adam tekrar sordu, yine cevap vermedi, sonra başını kaldırdı ve şöyle dedi:

"- Kendisine kıyâmetten sorulan, sorandan daha âlim değildir. Ama onu tanıtacak alâmetler vardır: Hayvan çobanlarının, bina yapma yarışına girdiklerini gördüğünde, yalınayak-çıplak insanların yeryüzünün hükümdarı olduklarını gördüğünde, câriyenin efendisini doğurduğunu gördüğünde... Kıyâmet, Allah'dan başka hiçkimsenin bilemediği şu beş şeyden biridir:

"Muhakkak kıyâmetin ilmi Allah katındadır. Yağmuru O yağdırır. Rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiçkimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah, hakkıyle bilen, herşeyden haberdar olandır."[12]

Ve şöyle dedi:

"Muhammed'i hidâyet rehberi ve müjdeci olarak hak dinle gönderen Allah'a yemin ederim ki, ben onu sizin herhangi birinizden daha iyi biliyor değilim. O, Cibril'di, Dıhyetü'l-Kelbî sûretinde geldi."

---

[12] Lokman, 34.

İZAH

Hadîste İslâm dininin temel esasları zikredilmektedir. Kısaca bunları izah edelim:

1- ÎMÂN

a) Manâsı ve Mâhiyeti

Îmân; lügatta inanmak, tasdik etmek, kabul etmek demektir.

Istılâhî anlamı ise; Hz. Peygamber'in Allah'dan getirdiği şeylere inanmaktır.

İmanın mahiyeti konusunda âlimler arasında farklı görüşler serdedilmiştir. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

1- Bazı âlimlere göre iman, **sadece kalp işidir**. Bu görüşü benimseyenler de ikiye ayrılırlar:

a) Eş'arî, Kadı Abdülcebbâr, Ebû İshak el-İsferâyinî vb. âlimlere göre sadece kalple tasdiktir. Hz. Peygamberin Allah'dan getirdiği şeylere kalben inanmaktır.

b) Cehmiye'ye göre iman; yalnız Allah'ı kalben tanımaktan iberettir. Dille ikrâr, imanın rüknü ve şartı değildir. Kitaba, Peygamberlere ve âhiret gününe iman ise, onlara göre imanın tarifinde kastedilen hususlar değildir.

2- Bazı âlimlere göre de iman; **sadece dil ile ikrârdan ibarettir.** Bunlar da ikiye ayrılırlar:

a) Kalpte bir bilgi oluşması şartıyla dil ile ikrar, imandır. Dil ile ikrarın iman olması için bu bilgi şarttır. Bu görüş **Ğaylan b. Müslim ed-Dımaşkî** ve **el-Fadl er-Rakkaşî**'den nakledilmiştir.

b) Kerrâmiye'nin görüşü de mücerred ikrârın iman olduğu şeklindedir. Buna göre münafık, dışı mü'min içi kâfir olduğu için, kendisine dünyada mü'min, âhirette kâfir muâmelesi yapılır.

3- Diğer bir gurup âlime göre iman; **hem kalp, hem dil işidir.** Bu hususta da görüş farklılıkları vardır:

a) İman, kalben bilmek ve dil ile de ikrar etmektir. **Ebû Hanife** ile fukahanın cumhuru ve bazı kelamcılar bu görüştedir.

b) **Bişr el-Müreysî** ve **Ebû'l-Hasan el-Eş'arî**'ye göre de; kalp ve dil ile tasdiktir.

4- Diğer bir görüşe göre **iman; kalp ile tasdik, dil ile ikrâr, uzuvlarla ameldir. Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Evzaî** ve hadîsçiler bu görüşü benimserler.

İbn Hacer; selef ulemasının, imanı kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve uzuvlarla amel diye tarif ettiklerini kaydeder. Ancak onlar ameli, imanın kemâl şartı, **Mu'tezile** ise ameli, sıhhatinin şartı sayarlar.

Buhârî, imanın kavl ve amel olduğunu söyleyenlerin gayrısından hadîs almadığını söyler.

b) Dil ile İkrar

İhtilaf edilen konulardan biri de dil ile ikrârın, imanın rüknü veya şartı olduğu meselesidir.

Bazıları, insanın kendisine dinî hükümlerin tatbiki konusunda ikrârın şart olduğunu, yoksa dil ile ikrâr etmese bile Peygamberi ve getirdiklerini kalben tasdik ederse mü'min olduğunu söyler.

Diğer bazılarına göre ise ikrâr, aslî değil zâid bir rükündür. Zorlanma ve âcizlik halinde bu rükün sâkıt olur. **Ebû Hanife, Ebû Mansur el-Mâtüridî** bu görüştedir.

Dinî hükümlerin icrâsı için ikrârın şart olduğu görüşünün kelâmcılara, zâid rükün görüşünün de fukahaya ait olduğu rivâyet edilir.

Esasen iman, Allah'la kul arasındaki bir meseledir. Allah, kulunun ikrârını bildiği gibi, kalbinin durumunu da bilir.

İmanın mahlûk olup olmadığı hususu da ayrı bir münakaşa konusudur. Bu meselede her iki görüşü savunanların yanında **Ebû'l-Leys es-Semerkandî,** orta bir yol bulur. Buna göre; **"İman; ikrâr ve hidâyettir. İkrâr, kulun işidir ve mahlûktur. Hidâyet ise Allah'ın işidir ve mahlûk değildir."**

c) Amel-Îmân Münasebeti

Mu'tezile, farzlardan birini terkedenin imandan çıkacağını, ancak küfre girmeyip ikisi arasında kalacağını, **Hâriciye** ise küfre gireceğini, selef uleması da imandan çıkmayacağını söyler.

Şafiî; tasdiki terkin insanı münafık yapacağını, ikrârı terkin kâfir, ameli terkin fâsık yapacağını, ama yine de cehennemden çıkıp cennete girebileceğini söyler.

Ebû Hanife de, ameli imanın rüknü sayar ve onsuz mü'min olunamayacağını düşünürsek, bu insanın cehennemden çıkıp cennete girebileceğini nasıl söyleyebiliriz, der.

İmanın, farzlar ve tâatlardan ibaret olduğu da söylenmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de sâlih amellerin imana atfedilmesi,[13] amelin sıhhati için imanın şart görülmesi, [14] insanlara önce imanın sonra amelin teklif edilmesi,[15] sadece mü'minlere tevbenin tavsiye edilmesi[16] vb. deliller, amelin, imanın rüknü ve şartı olmadığına delâlet etmektedir.

Hülasa sözün özü şudur: Tasdik, ikrâr ve amel olmak üzere üç unsurun varlığı imanın kemâlini gösterir. Kalben tasdik bulunduğu müddetçe, ikrâr ve amelin yokluğu, imanın yokluğuna yol açmaz. Bu iki unsur, imanı mükemmelleştirdiği gibi, ikrâr dünyevî, amel de uhrevî faydalar sağlar.

d) Îmânda Ziyadelik Meselesi

Nihayet iman konusunda ihtilaf edilen hususlardan biri de, onun ziyâde ve noksanlığı kabul edip etmeyeceğidir. Bu husustaki görüşlerin özeti şudur:

1- İman ziyâde ve noksanlık kabul etmez. Bu, imanı sadece tasdikten ibaret görenlerin görüşüdür. Onlara göre tasdik, tek bir yşeydir; ziyâde ve noksanlık kabul etmez.

---

[13] **"İman edenler ve salih amel işleyenler için Firdevs cennetleri vardır..."**; Kehf, 107.

[14] **"Eğer mü'min iseniz, Allah'a ve Rasûlüne itaat edin!."**; Enfâl, 1. **"Mü'min olduğu halde salih amel işleyenler..."**; Nisâ, 124.

[15] Namaz, oruç ve abdestle ilgili ayetlerde olduğu gibi. Bkz., Bakara, 183; Mâide, 6.

[16] **"Ey mü'minler; hep birlikte Allah'a tevbe edin!"**; Nûr, 31.

2- İman, noksanlığı kabul etmez, ama fazlalığı kabul eder. Zirâ onun noksanlığı, yokluğu anlamına gelir. **"Onlara Allah'ın âyetleri okunduğunda imanları artar."**[17] **"İmanları kat kat artsın diye..."**[18]gibi âyetler buna delâlet ederler. **İmâm Mâlik** bu görüştedir. Ancak **Mâlik**'in, **Hâriciye**'ye muvâfakat endişesinden dolayı böyle söylediği rivâyet edilir.

3- İman, hem fazlalığı ve hem de noksanlığı kabul eder. Halef ve selef ulemasının büyük çoğunluğu, bu meyanda **Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes'ûd** gibi büyük sahabîler, **İbrahim en-Nehaî, Atâ, Tavus, Katâde** gibi tâbiîler, **Buhârî, Ebû Ubeyd, İbn Medinî** gibi büyük âlimler bu görüştedirler. Buna göre iman, ibâdet ve tâatla fazlalaşır, günah ve isyanla noksanlaşır.

Ebû Hanife, bunun lafzî bir mesele olduğunu söyler. Zira imandan gâye eğer tasdikse, ziyâde ve noksanlık kabul etmez. Şayet maksat ibâdet ve tâatsa kabul eder. Sonra tâat, tasdiki mükemmelleştirir.

Bu durumda ihtilafın, imanın tasdik anlamı ile kemâl vasfı etrafında yoğunlaşmakta olduğu söylenebilir.

İman ziyâde ve noksanlık kabul etmez iddiası, Rasûlullah'ın (as.) imanı ile diğer müslümanların imanının aynı olduğu sonucunu doğurur ki, bu doğru değildir.

2- İSLÂM

Hadîste tarifi yapılan hususların ikincisi **İslâm**'dır.

İslâm; lügatta teslim olmak, boyun eğmek, kabul etmek demektir.

Dinî terminolojide ise; kelime-i sehâdeti söyleyip farzları edâ ve yasaklardan kaçınarak Hz. Peygamberi kabul etmek suretiyle Allah'a boyun eğmektir.

Nitekim **Cibril** hadîsi, buna delâlet etmektir. İslâm, Kur'ân-ı Kerim'de buyurulduğu gibi Hz. Muhammed'in getirdiği ve Allah katında makbul olan dinin adıdır.

---

[17] Enfal, 2

[18] Fetih, 4.

Bu hadîste ihtilaf edilen meselelerden biri de iman ile İslâm'ın aynı mı, yoksa ayrı şeyler mi oldukları hususudur. Bir kısım âlimlere göre iman ve İslâm ayrı şeylerdir, çünkü hadîste ayrı ayrı zikredilmişlerdir. Nitekim bazı âyetlerde de ayrı ayrı zikredilmişlerdir: *"Müslüman erkeklerle müslüman hanımlar ve mü'min erkeklerle mü'min hanımlar..."*[19] **İbn Hacer, Ahmed b. Hanbel** ve bazı hadîsçilerin bu görüşü savunduklarını kaydeder.

Diğer bir görüş de, bu ikisinin aynı veya müterâdif olduğu, aralarında umûm-husus bulunduğudur. **Hattâbî**, aralarında umûm-husus bulunduğunu kaydederek, **"her mü'min müslimdir, ancak her müslim mü'min değildir."** der.

"Allah katında hak din İslâm'dır"[20], *"Sizin için din olarak İslâm'ı seçtim"*[21], *"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, bu asla kabul edilmiyecektir"*[22] gibi âyetler de iman ve İslâm'ın aynı şey olduğunu ifâde etmektedir. Zirâ iman dindir, din de İslâm'dır.

Hülâsa; iman ve İslâm'dan her birinin delâlet ettikleri dinî ve lügavî hususlar vardır. Her birinin diğerini tamamlayıcı tarafı vardır. İbâdet eden, ancak tam bir imana sahip olduğunda kâmil müslim olur. Mü'min de ancak dinî emirleri yaptığı zaman kâmil mü'min olur.

3-İHSÂN

İhsân; lügat manası itibariyle iyi ve güzel yapmak demektir.

Dinî anlamı da, hadîste ifâde edilmektedir: **"Allah'ı görüyormuş gibi ibâdet etmek."**

Nevevî'nin de işaret ettiği gibi bu husus, İslâm'ın en büyük ve en önemli bir kaidesidir. Üstelik bütün dinî davranışlara tatbik kabiliyeti vardır. Her harekette, her adımda, her sözde, her bakışta Allah'ı görüyormuş gibi davranmak!... **İhsân**, imâna da İslâm'a da tatbik edilir. Çünkü bu ikisinin güzelliği de ona bağlıdır. Onun siyasî,

---

[19] Ahzab, 35.

[20] Âl-i İmran,19.

[21] Mâide,3.

[22] Al-i İmran, 85.

iktisadî, sosyal ve âilevî her konu ile alâkası vardır. Zira o, insanı her zaman, bütün uzuvlarıyla gizli ve açık her yönü ile yüce Rabbinin huzurunda hissettirir. O'nu görüyormuş, O'nun huzurunda bulunuyormuş gibi düşündürür. Bu, **ihsân**'ın ilk mertebesidir.

İkinci mertebesi ise, "**her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da, O seni görüyor.**" şuûrudur. Devamlı murakabe ve kontrol altında bulunduğu duygusudur. İnsanı her türlü kötülükten ve gayr-ı meşrûdan alakoyan, kötülerin gönlüne polis korkusu yerine Allah korkusunu yerleştiren işte bu şuurdur.

İşte ihsân; insanın iç ve dış bütün dünyasını tanzim eden, bütün davranışlarını güzelleştiren, ona murakabe şuûrunu kazandıran, üzerinde daima yaratıcısının gözlerini hissettiren mükemmel bir prensiptir.

4- KIYÂMET ALÂMETLERİ

Hadîs-i şerifte kıyâmet alâmeti olarak şunlar zikredilmektedir:

1- "Câriyenin kendi sâhibesini doğurması." Hadîsteki bu ibâre, muhtelif rivâyetlerde farklı şekiller almaktadır. Bu rivâyetlerden birine göre ibâre; **"Câriyenin efendisini doğurması"**, diğerine göre de; **"Câriyenin kendi kocasını doğruması."** şeklindedir. Buna göre hadîsin manâ ve medlülu konusunda ileri sürülen görüşleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

a) Hattâbî'ye göre bundan maksat; İslâm'ın yayılması, müslümanların küfür diyarını istilâ ederek ahâlisini esir almalarıdır. Adamın biri bir câriyeden çocuğu olur, çocuk babasına nisbetle hür olacağı için annesinin sahibi mesabesinde bulunur. Rivâyete göre bu, ekser-i ulemânın görüşüdür. Ancak benzer durumun Hz. Peygamber döneminde de var olduğu söylenerek, bu görüşe karşı çıkılmıştır.

b) İbrahim el-Harbî'ye göre maksat; câriyelerin hükümdarları doğrumasıdır.

c) Bir görüşe göre maksat; kendilerinden döl almak için ayrılan ümm-ü veled câriyelerin çokça satılması, günün birinde bilmeden oğlunun eline geçmesi ve çocuğunun ona sahip olmasıdır. Bu durum, bütün câriyeler için söz konusudur. Öyleyse bunun kıyâmet alâmeti

sayılan tarafı, ümm-ü veled câriyeyi satmanın haram olduğunu bilen kimsenin kalmamış olmasıdır.

d) Diğer bir görüşe göre de maksat; anne-babaya itaatsizliğin çoğalmasıdır. Çocuk annesine, câriyeye revâ gördüğü muâmeleyi yapmasıdır.

2- "Çıplak-yalın ayaklıların, insanların reisi olmaları..."

Rivâyetlerin bir kısmında geçen bu ibâre, gayet açıktır ve asâleti olmayan, sıradan ve basit insanların yönetime gelmelerini, milletin başına geçmelerini ifâde etmekte ve bunu kıyâmet alâmeti saymaktadır.

3- "Çobanların, yüksek binalar kurmakta yarışmaları..."

Alâmetlerden biri de fakir ve yoksulların zenginleşerek, apartmanlar yükseltmekte birbirleriyle yarışmalarıdır.

Hadîste görüldüğü üzere insanlarda ve hayatın gidişatında umumî bir tebeddül, değişim ve ters dönmek söz konusudur ve bu durum, kıyâmet alâmetidir. Maksat; mûtad gidişatın tersine dönmesidir, başların ayak, ayakların baş olmasıdır.[23]

٤- (خ م ت د س ـ *أنس بن مالك* رضي الله عنه) قال : « بينما نحن جُلوسٌ مع النبي صلى الله عليه وسلم في المسجد، إذ دخل رجلٌ على جمل، ثم أناخهُ في المسجد ، ثُمَّ عَقَلَهُ ، ثم قال [لهم] : أيُّكُمْ محمدٌ ؟ والنبي صلى الله عليه وسلم مُتَّكِئٌ بين ظَهْرانَيْهم ، فقلنا : هذا الرجل الأبيضُ المتَّكئُ ، فقال له [الرجل] : ابن عبد المطَّلب ، ؟ فقال له النبي صلى الله عليه وسلم : « **قد أجبتُك**». فقال الرَّجل [للنبي] : إنِّي سائِلُك فمشدِّدٌ عليك في المسألة ، فلا تجدْ عَليَّ في نفسك ، قال : « **سلْ عمّا بدا لك** ». فقال أسألك بربك وربِّ من قَبْلَكَ ، آللّهُ أرْسلك إلى الناس كلِّهم ؟ قال: « **اللهم نعم** ». قال : أنشُدُك بالله : آللّهُ أمرك أن تُصليَ الصلوات الخمس في اليوم والليلة ؟ قال : « **اللّهم نعم** ». قال : أنشدُك بالله ، آللّهُ أمركَ أن تصوم هذا الشهر من السَّنَة ؟ قال : [**اللهم**] **نعم**». قال : أنشدك بالله ، آللّهُ أمرك أن تأخذ

---

[23] Hadîsin serhi için bkz., **İbn Hacer**, I, 159 vdv; **Aynî**, I, 102 vdv.; 282 vdv.; **Kastalânî**, I, 138; **Nevevî**, I, 144.

هذه الصدقة من أغنيائنا ، فتقسمها على فقرائنا؟. فقال النبي صلى الله عليه وسلم : «**اللّٰهم نعم** ». قال الرجل : آمنتُ بما جئتَ به ، وأنا رسولُ مَنْ ورائي من قومي ، أنا ضمامُ بنُ ثَعْلبة ، أخو بني سعْد بن بكْرٍ . هذا لفظ البخاري.

وأخرجه مسلم ، وهذا لفظه ، قال أنس رضي الله عنه : نُهينا في القرآن أن نسألَ رسول الله صلى الله عليه وسلم عن شيء ، فكان يُعْجبُنا أنْ يجيءَ الرَّجُلُ من أهل البادية العاقلُ ، فيسألَهُ ونحن نسمعُ ، فجاء رجل من أهل البادية ، فقال : يا محمدُ ، أتانا رسولُك ، فزعم لنا أنك تزعُمُ أنَّ الله أرسلك ، فقال : «**صدَقَ** ». قال : فَمن خلق السماء ؟ قال : « **الله**». قال : فمن خلق الأرض ؟ قال : «**الله** ». قال : فمن نَصَبَ هذه الجبالَ وجعل فيها ما جَعَلَ ؟ قال : « **الله** ». قال : فبالذي خلق السماء وخلق الأرض ، ونصبَ هذه الجبال ، آللّهُ أرسلك ؟ قال : « **نَعَمْ** ». قال : وزعم رسولك أن علينا خمس صلوات في يومنا وليلتنا ؟ قال: «**صدق**». قال : فبالذي أرسلك ، آللّهُ أمرك بهذا ؟ قال: «**نعم**». قال: وزعم رسولك أن علينا زكاةً في أموالنا ؟ قال: «**صَدَق**». قال: فبالذي أرسلك ، آللّهُ أمرك بهذا ؟ قال: «**نعم**»، قال: وزعم رسولُك أن علينا صوم شهر رمضان في سَنتنا ؟ قال: «**صدق**». قال: فبالذي أرسلك ، آللّهُ أمرك بهذا؟ قال: «**نعم**»، قال: وزعم رسولك أنَّ علينا حَجَّ البيت من استطاع إليه سبيلاً؟ قال: «**صدق**». قال: [فبالذي أرسلك. آللّهُ أمرك بهذا ؟ قال: «**نعم**». قال]: ثم ولّى، وقال: والذي بعثك بالحق لا أزيدُ عليهنَّ، ولا أنقُصُ منهن، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: «**لئن صدق ليدخلنَّ الجنة**».

وأخرجه الترمذي مثل رواية مسلم. وأخرجه النسائي مثل رواية البخاري ومسلم.

وأخرج أبو داود منه طرفًا من أول رواية البخاري إلى قوله إنّي سائلك ، ثم قال– وساق الحديث – ولم يَذْكُرْ لفظهُ.

4- Enes b. Mâlik'in[24] şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

---

[24] **Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. en-Nadr el-Ensarî el-Hazrecî en-Heccârî en-Nadrî el-Medenî:** ö. 93/712. Küçük yaşta Rasûlullah'ın (as.) hizmetine girmiş ve on yıl müddetle O'na hizmette bulunmuştur. Hz. Peygamberden 2.286 hadîs rivâyet etmiş, bunlardan 168 tanesi muttefekun aleyh, 80 tanesi yalnız **Buhârî'de**, 70 tanesi de

"Mescidde Hz. Peygamberle birlikte otururken, birden deve üzerinde bir adam çıkageldi. Adam devesini mescidin (kapısında) çökertip bağladı. Sonra oradakilere;

"- Muhammed hanginiz?" diye sordu. Rasûlullah (as.) da ashabı arasında yaslanmış oturuyordu. Biz cevâben;

"- İşte şu yaslanmış beyaz adam" dedik. Aralarında şöyle bir muhavere geçti:

"- Abdülmuttalib'in oğlu mu?"

"- Seni dinliyorum."

"- Sana bazı şeyler soracağım. Soracaklarım sana ağır gelebilir. Gönlün benden incinmesin."

"- Aklına geleni sor."

"- Senin ve senden öncekilerin Rabbi adına soruyorum; seni bütün insanlara Allah mı gönderdi?"

"- Allah şâhittir ki, evet."

"- Allah aşkına söyle; bir gün ve gecede beş vakit namaz kılmayı sana Allah mı emretti?"

"- Allah şahittir ki, evet."

"- Allah aşkına söyle; senenin şu ayında oçuç tutmayı sana Allah mı emretti?"

"- Allah şâhittir ki evet."

"- Allah aşkına söyle; şu zekâtı zenginlerimizden alıp fakirlerimize dağıtmayı sana Allah mı emretti?"

"- Allah şâhittir ki evet."

"- Ben de senin getirdiğine iman ettim. Ben, kavmimin geride kalanlarının elçisiyim. Ben, Sa'd b. Bekr kabilesi kardeşlerinden Dımâm[25] b. Sa'lebe'yim."[26]

---

yalnız **Müslim**'dedir. Rasûlullah'ın (as.) hadîslerini yazardı. Hz. Peygamberin vefatından sonra **Basra**'ya yerleşti. **Basra**'da hadîs ilmi ona dayanır, oradaki hadîs ilminin gerçek anlamda kurucusudur. **Basra**'nın en büyük hadîs imamlarını o yetiştirmiştir. Talebeleri arasında Hasan-ı Basrî, İbn Sirîn, Katâde gibi büyükler bulunmaktadır. Abid ve zâhid bir şahsiyetti; namazda ayaklarına kan duruncaya kadar kıyamda dururdu. **Basra**'da vefat eden son sahabidir. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[25] **Dımâm b. Sa'lebe es-Sa'dî**: Sahabîdir. Sa'd b. Bekr kabilesini temsilen bir heyetle birlikte Rasûlullah'a (as.) gelmiş, İslâm'ı kabul etmiş, sonra da dönüp kabilesinin

RİVÂYETLER

Yukardaki ibâre **Buhârî**'nindir.

Aynı hadîsi **Müslim**, şu lafızlarla rivâyet etmiştir:

Hz. Enes şöyle dedi:

"Biz, Rasûlullah'a (as) bir şey sormaktan, Kur'an tarafından men edilmiştik. Bu yüzden çölden, aklı başında bir adamın gelip O'na sorması ve bizim de dinlememiz hoşumuza giderdi. Birgün çölden bir adam geldi ve dedi ki:

"- Ya Muhammed, senin bize gelen elçinin ileri sürdüğüne göre, seni Allah'ın gönderdiğini iddia ediyormuşsun?"

"- Doğru söyledi."

"- Öyleyse gökyüzünü kim yaratı?"

"- Allah."

"- Peki yeri kim yarattı?"

"- Allah."

"- Ya şu dağları kim dikti? O dağlardaki şeyleri kim yarattı?

"- Allah."

"- Yeri, göğü yaratan ve şu dağları diken Allah adına söyle, seni Allah mı gönderdi?"

"- Evet."

"- Elçin, bir gün ve gecemizde beş vakit namazın bize farz kılındığını iddia etti?"

"- Doğru söyledi."

"- Seni gönderen Allah adına söyle; bunu sana Allah mı emretti?"

"- Evet."

"- Elçin, mallarımızdan zekât vermemiz gerektiğini ileri sürdü."

"- Doğru söyledi."

"- Seni gönderen Allah aşkına söyle; bunu sana Allah mı emretti?"

İslâm'a girmesini sağlamıştı. Onun **Medîne**'ye hicrî 5, 7 veya 9 yılında geldiğine dair rivâyetler vardır; 9 yılında geldiği rivâyeti daha sahih görülmektedir. Hz. Peygamber'den sonra **Kûfe**'de ikamet etmişti.

[26] **Buharî**, İlim, 6; **Müslim**, İman, 3/10; **Tirmizî**, Zekât, 2/619; **Ebû Davud**, Salat, 22/486; **Nesaî**, Sıyam, 1.

"- Evet."

"- Elçin bize, yoluna gücü yetenlerimize Kâbe'yi haccetmenin farz olduğunu ileri sürdü."

"- Doğru söyledi."

"- Seni gönderen Allah adına söyle; bunu sana Allah mı emretti?"

"- Evet."

Râvî Enes şöyle dedi: "Sonra adam, şöyle diyerek döndü gitti:

"- Seni hak dinle gönderen Allah'a yemin ederim ki, bunlardan ne fazla yaparım, ne de eksik."

O zaman Rasûlullah (as.) şöyle dedi:

"Eğer bu adam doğru söyledi ise, mutlaka cennete girer."

Tirmizî'nin rivâyeti de **Müslim**'in rivâyeti gibidir.

Aynı hadîsi **Nesaî** de **Buharî** ve **Müslim** gibi rivâyet etmiştir.

Ebû Davud da, baştan "Sana bazı şeyler soracağım" ibaresine kadar **Buhârî** gibi rivâyette bulundu, sonra hadîsi sevketti.

İZAH

Hadîs-i şerif, hicrî 9. yılda cereyan eden ve **"Senetü'l-Vufûd"** diye marûf olan **"heyetler yılı"**'ndaki bir muhavereyi aksettirmektedir.

ÇOK SORU SORMAK

Sahabe-i kiram, gerek Kur'an-ı Kerim[27] ve gerek Hz. Peygamber tarafından[28] çok soru sormaktan men edilmişlerdi.[29] Şüphesiz bu yasakta; lüzumsuz teferruatla uğraşmamak, İslâm'ın geniş, müsamahakâr ve ihatalı havasını daraltmamak, müslümanları zorluğa ve sıkıntıya mahkûm etmemek, ağır ilahî hükümlerin nüzûlüne engel olmak[30] gibi fâideler vardır. İşte bu yüzden sahâbe, Hz. Peygamber'e fazla soru sormaz, ama bâdiyeden aklı başında birinin gelip de soru sormasını da hasretle beklerdi. Bazen böylelerine, soru sormaları için hediyeler bile verirlerdi.

Hicrî 9. yılda, kavminin elçisi olarak gelip soru soran zât, **Dımâm b. Sa'lebe**'dir. O, Hz. Peygamber'den duyduklarını kavmine götürmüş ve onların da müslüman olmalarını sağlamıştır. Onun, Rasûlullah'a (as.) sorduğu sorular ve bunların tertibi, bu zâtın ne derece akıllı ve dirâyetli biri olduğunu göstermektedir. Önce gökleri

---

[27] Mâide; 101 de; **"Ey iman edenler, açıklandığında fenanıza gidecek şeyleri sormayın..."** buyurulur

[28] Hadîs-i şerifte de şöyle buyrulur: **"Sizi bir şeyden men edersem, ondan sakının. Size bir şey emrettiğim zaman ise, gücünüz yettiği ölçüde onu yapın. Zirâ sizden öncekileri çok soru sormaları, sonra da Peygamberi hakkında ihtilaf etmeleri helâf etmiştir." Buhârî**, İ'tisâm, 2; **Müslim**, Fedâil, 37/130.

[29] Ayrıca bkz., hadîs no: 606.

[30] Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de hikâye edilen **Bakara** olayı gâyet canlı bir örnektir. Buna göre Yahudiler, içlerinden birini öldürmüşler, katil bilinmediği için herkes suçu birbirine atıyordu. Allah onlara bir sığır kesmelerini, onun bir parçası ile ölüye vurmalarını, böylece ölünün dirilip katilini söyleyeceğini emretmişti. Yahudiler, önce **Hz. Musa**'ya **"bizimle alay mı ediyorsun?"** diyerek karşı çıkmışlar, sonra da; **"sor bakalım Rabbine, nasıl bir sığır olacak, bize bildirsin"** demişlerdi. Bu soruya karşı Allah; **"Ne çok yaşlı, ne pek genç, ikisi ortası dinç bir sığır"** cevabını vahyetti. Yahudiler yine; **"sor bakalım rengi nasıl olacak?"** diye başvurmuşlar, bunun üzerine tekrar; **"bakanlara ferahlık verecek altın sarısı bir sığır"**diye vahiy gelmişti. Ancak bununla da yetinmemişler ve tekrar müracaatta bulunarak; **"sor bakalım bu nasıl sığırdır? Çünkü onlar, hep birbirine benziyor..."** demişlerdi. Bunun üzerine de; **"ne çifte koşulan, tarla süren, ne de ekin sulayan, ayıpsız ve salma bir sığır"** âyeti gelmişti. Ancak o zaman Yahudiler; **"işte şimdi doğruyu getirdin"** demişlerdi. Tavsifi yapılan sığırı da zorlukla bulabilmişlerdi. Halbuki başlangıçta herhangi bir sığırı kesmiş olmaları yeterli olacaktı. Soru soruldukça, zorluk da arttırıldı. Bkz.,Bakara;67-74.

ve yerleri yaratana yemin vererek, "**seni Allah mı gönderdi?**" diyor, sonra da O'nu Peygamber olarak gönderene yemin vererek namazı, orucu, zekâtı, haccı soruyor. Görülüyor ki câhil-bedevî Arabın, olaylara bakış ve değerlendirmesi son derece akıllıca ve dikkat çekicidir.

İbn Salah bu hadîsi, mukallidin imanı sahih olduğuna delil gösterir. Zirâ Hz. Peygamber, **Dımâm**'ın tasdik ve imanını kabul etmiş, ondan, Peygamberliğini tasdik için mucizelerini görmesi ve kesin delillerle kanaat getirmesi gerektiğini söylememiştir.

İbn Battal da bu hadîsin, haber-i vâhidle amelin cevâzına delil olduğunu söyler. Zira akrabaları **Dımam'**dan başka delil istemediler.

Hadîs ayrıca; câmide otururken yaslanmanın ve nama, oruç zekât gibi sözü edilen ibadetleri yerine getirenin cennete gireceğine de delâlet etmektedir.[31]

٥- (د ـــ **عبد الله بن عباس** رضي الله عنهما) قال : بعث بنو سعد بن بكر ضِمام ابن ثعلبة إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقدِم إليه ، فأناخ بعيره على باب المسجد ، ثم عَقَله ، ثُم دخلَ المسجد - فذكر نحوه - قال : فأيُّكم ابن عبد المطلب؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « **أنا ابنُ عبد المطلب** ».فقال : يا ابن عبد المطلب... وساق الحديث.

هكذا أخرجه أبو داود ، ولم يذكر لفظ الحديث ، وإنما أورده عقيب حديث أنس المذكور.

5- Abdullah b. Abbas[32] şöyle dedi:

---

[31] Bkz., **Ibn Hacer**, I, 204 vdv; **Aynî**, II, I9; **Kastalanî**, I, 158; **Nevevî**, I, 181; **Menhel**, II, 107; **Bezl**, III, 332.

[32] **Ebu'l-Abbas, Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib el-Kuraşî el-Hâşimî:** ö. 68/687. Hz. Peygamberin amcazâdesidir. Hicretten üç yıl önce dünyaya gelmişti. Her sahada çok geniş bir ilme sahip olduğundan dolayı **"Hibrü'l-ümmet"** diye, özellikle Tefsir ilmindeki mahâretinden dolayı da **"Tercümanü'l-Kur'ân"** diye marûftur. Hz. Peygamberin vefatından sonra çeşitli savaşlara katılmış, Hz. Ali'nin **Basra** vâliliğini yapmış, sonra **Mekke**'de ikamet etmiş ve hayatını orada ilmî faaliyetlerle geçirmiştir. Hz. Peygamber; **"Ona hikmeti ve Kur'ân'ın te'vilini öğretmesi ve onu dinde fakîh yapması için"** Allah'a duâ etmişti. Tefsirin dışında Menâsik-i haccı, fıkhı, şiiri, arap

"Sa'd b. Bekr oğulları, Dımâm b. Sa'lebe'yi Hz. Peygambere gönderdiler. Dımâm geldi, devesini mescidin kapısında çökertti, sonra onu bağlayıp mescide girdi. -Sonra İbn Abbas yukardaki hadîsin benzerini zikretti-, O:

"- Abdülmuttalib'in oğlu hanginiz?" diye sorunca, Rasûlullah (as.);

"- Abdülmuttalib'in oğlu benim" cevabını verdi diyerek aynı hadîsi sevkeder.

Ebû Davud, yukarıda geçen Enes hadîsinin arkasından, bu hadîsi metnini zikretmeden bu şekilde tahric eder.[33]

٦ - (س ـــ *أبو هريرة* رضي الله عنه) قال : بينما النبي صلى الله عليه وسلم مع أصحابه ، جاءهم رجلٌ من أهل البادية، فقال: أيُّكم ابنُ عبد المطلب ؟ فقالوا : هذا الأمْغَرُ المرتفقُ – قال حمزة : الأمغَر: الأبيض المشوبُ بحُمْرَة – قال : إنّي سائِلُك ، فَمشْتَدٌّ عليكَ في المسألة ، قال : «**سلْ عمَّا بدا لك**» ، قال : أنشُدُكَ بربِّ مَنْ قبلك ، وربِّ مَنْ بعدَكَ : آللّهُ أرسلكَ ؟ قال : « **اللّهُمَّ نعَمْ** ». قال : أنشُدُك به : اللّهُ أمركَ أن تُصَلّيَ خمسَ صلوات في كل يوم وليلة ؟ قال : « **اللّهُمَّ نعم**». قال : فأنشُدُك به: آللّهُ أمرك أن تأخُذَ من أموال أغنيائنا فَتَرُدَّهُ على فُقرائنا ؟ قال : «**اللهم نعم** ». قال : فأنشُدُكَ به ، آللّهُ أمرك أن تَصوم هذا الشهر من اثْنَيْ عشرَ شهرًا ؟ قال : « **اللهم نعم**». قال : فأنشُدُكَ بالله ، آللّهُ أمرَك أن يَحُجَّ ذا البيتَ مَن استطاع إليه سبيلاً ؟ قال : «**اللهم نعم**». قال : [فإنّي] آمنتُ وصدَّقتُ ، وأنا ضِمَامُ بنُ ثَعْلَبَة. أخرجه النسائي.

6- Ebû Hureyre şöyle dedi:

---

dilini, meğâzîyi, eyyâmü'l-arabı ve hesabı devrinin en iyi bilinlerindendi. Her gün değişik bir ders okuturdu. **Mekke**'de hadîs ilminin temeli sayılır. 1,660 hadîs rivâyet etmiş; bunlardan 95'i muttefekun aleyh, 120'si yalnız **Buhârî**'de 49'u yalnız **Müslim**'dedir. Hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybetmişti. **Tâif**'te vefat etti. Öldüğünde bir deve yükü teşkil edecek kadar te'lifat bırakmıştı. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[33] **Ebû Davud**, Salât, 22/487.

"Nebî aleyhisselâm, ashâbı ile otururken bâdiyeden bir adam geldi ve:

"- Abdülmuttalib'in oğlu hanginiz?" diye sordu. Dediler ki:

"- Şu, yaslanan beyaz yüzlü adam" -Ravî Hamza, ibârede geçen "Emğar" kelimesini, kırmızı beyaz karışımı diye izah eder-. Adam şöyle dedi:

"- Sana bazı şeyler soracağım, ancak sorularım ağır gelebilir."

"- İstediğini sor."

"- Senden öncekilerin ve sonrakilerin Rabbı adına söyle; seni Allah mı gönderdi?"

"- Allah şâhit ki, evet."

"- O'nun adına doğru söyle; hergün ve gece beş vakit namaz kılmanı Allah mı sana emretti?"

"- Allah şahit ki, evet."

"- O'nun adına doğru söyle; zenginlerimizin mallarından alıp fakirlerimize vermeni sana Allah mı emretti?"

"- Allah şahittir ki, evet."

"- O'nun adına söyle; oniki aydan şu ayda oruç tutmanı sana Allah mı emretti?"

"- Allah şahittir ki, evet."

"- Allah adına söyle; yoluna gücü yetenin şu beyti haccetmesini sana Allah mı emretti?"

"- Allah şahit ki, evet."

"- Öyleyse ben de iman ettim ve tasdik eyledim. Ben, Dımâm b. Sa'lebeyim."[34]

٧- (خ م ط د س ــ *طلحة بن عبيد الله* رضي الله عنهما) قال : جاء رجل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم ، من أهل نجد ، ثائر الرأس ، نَسْمَعُ دَوِيَّ صوته، ولا نَفْقَهُ ما يقولُ، حتى دَنا من رسول الله صلى الله عليه وسلم، فإذا هو يَسْألُ عن الإسلام ؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : «**خَمْسُ صلوات في اليوم واللَّيلة** ». فقال : هل عليَّ غيرهن ؟ قال : « **لا ، إلا أن تطَّوَّع**». فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « **وصيامُ رمضانَ** ». فقال :

---

[34] **Nesâî**, Sıyâm, 1.

هل عليّ غيرُه ؟ قال: « لا ، إلا أنْ تطوّع ». قال: وذكر له رسول الله صلى الله عليه وسلم الزكاةَ ، فقال : هل عليّ غيرها ؟ قال: «لا ، إلا أنْ تطوع ». قال : فأدبَرَ الرجلُ ، وهو يقول : والله لا أزيد على هذا ولا أنقصُ منه. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: « أفلَحَ إنْ صَدق، أوْ دَخَلَ الجنّةَ إن صدق».

أخرجه البخاري ومسلم و الموطأ وأبو داود والنسائيّ. إلا أن أبا داود والنسائي قالا: « الصدقة» عوضَ « الزكاة ». وقال أبو داود : « أفلح وأبيه إنْ صَدَق ».

وأخرجه النسائي أيضًا من رواية أخرى : « أنَّ أعرابيًا جاء إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم ثائر الرأس ، فقال : يا رسول الله ، أخْبِرْني ماذا فرَضَ اللهُ من الصلاة ؟» قال : «الصلوات الخمس، إلا أنْ تطوّع، قال: أخبرني: ماذا فرَضَ الله عليّ من الصوم ؟» فذكرَ الحديث كما سبق.

7- Talha b. Ubeydullah[35] şöyle dedi:

"**Necid** ahalisinden bir adam, Hz. Peygambere geldi; adamın saçı-başı dağınıktı, sesini duyuyor ama ne dediğini anlıyamıyorduk. Nihayet Rasûlullah'a (as.) yaklaştı. Anladık ki o, İslâm'ın ne olduğunu soruyordu. Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu:

"- İslâm, bir gün ve gecede beş defa namaz kılmaktır."

"- Beşten fazla kılmam gerekir mi?"

"- Hayır, ancak nâfile kılarsan müstesnâ. Sonra Ramazan orucunu tutmaktır.

"- Başka bir oruç tutmam gerekir mi?"

---

[35] **Ebû Muhammed, Talha b. Ubeydullah b. Osman et- Teymî el-Kuraşî el Medenî:** ö. 36/656. Meşhur sahabîlerdendir. Aşere-i mübeşşereden, altı kişilik şûrâ azasından ve İslâm'a ilk girenlerdendir. Kureyşin âlim ve dâhîlerindendi. **Bedir** savaşı sırasında Hz. Peygamber tarafından Kureyşliler hakkında bilgi toplamak için görevlendirilmiş ve bu yüzden ancak savaş bittiğinde orduya katılabilmişti. Buna rağmen kendisinden ganimetten pay verilmişti. Hz. Peygamberle birlikte katıldığı savaşlarda büyük kahramanlıklar göstermiştir. **Uhud**'da Rasûlullah'ı (as.) korumuş, yetmiş beş yara almış, Hz. Peygamber de ona **"Talhatü'l-hayr"** adını vermişti. **Cemel** vak'asında Hz. Ali'nin yanındaydı: Bu savaşta 64 yaşında olduğu halde vefat etti. Kabri, **Basra**'dadır. Hz. Peygamber'den 38 hadîs rivâyet etmiştir. Kendisinden Kays b. Ebî Hâzim ve Ebû Seleme b. Abdurrahman rivâyet etti. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

"- Hayır, ancak nâfile tutarsan başka."

Râvî diyor ki: Rasûlullah (as.) ona zekâtı da söyledi, adam yine de;

"- Başka bir şey ödemem gerekir mi?" diye sordu, Hz. Peygamber ise;

"- Hayır, ancak nâfile nüstesnâ." cevabını verdi. Sonra adam, şöyle diyerek kalkıp gitti:

"- Vallahi bundan ne fazla yaparım, ne de eksik !"

Rasûlullah (as.) da;

"Doğru söylüyorsa kurtuldu -veya doğru söylüyorsa cennete girdi-." buyurdu.[36]

RİVÂYETLER

Hadîsin **Ebû Davud** ve **Nesâî** rivâyetinde "**zekât**" yerine, "**sadaka**" lafzı kullanılmaktadır.

Nesâî, diğer bir rivâyette de; "Saçı-başı dağınık bir bedevînin Rasûlullah'a (as.) gelip:

"- Ey Allah'ın Rasûlü, bana, Allah'ın ne kadar namaz farz kıldığını haber ver !" dediğini, Hz. Peygamberin de;

"- Nâfileler müstesnâ beş vakit namaz" diye cevap verdiğini, adamın yine;

"- Allah bana ne kadar oruç farz kıldı?" diye sorduğunu kaydederek aynı hadîsi sevkeder.

İZAH

Hadîste, **Necid'**den gelen zâtın kim olduğu belirtilmemektedir. Dört numara ile geçen hadîste, gelen yabancının **Dımâm b. Sa'lebe** olduğu **Buhârî** tarafından kaydedilmektedir. **Kadı Iyâd** ve **İbn Battâl**, bu iki hadîsin aynı olduğunu söyleyerek gelenin **Dımâm** olduğunu ifâde ederler. Ancak bu iki hadîsin lafızları farklı olduğu için hadîsin aynı olmadığı ve gelenin de **Dımâm** değil, bir başkası olması gerektiği söylenmiştir.

---

[36] **Buhârî**, İman, 34; **Müslim**, İman, 2/8; **Muvatta**, Kasru's-Salât, 25/94; **Ebû Davud**, Salât, 1/391; **Nesâî**, Sıyam, 1.

Hadîste, İslâm'ın erkân ve şerâyii anlatılmaktadır.

NÂFİLE İBÂDET

"...Nâfile kılarsan müstesnâ ..." ibaresi hakkında iki görüş vardır:

1- Buradaki istisnâ, munkatı'dır, **"lâkin"** manasındadır. Anlamı; **"Lâkin kendin kılarsan güzeldir, müstahabdır."** Buna göre niyet edilen nâfile bir ibâdeti tamamlamak farz değil, müstahab olur. **Şafiîler** bu görüşü benimserler.

2- İstisnâ muttasıldır; **"Sana başka farz yok, ancak niyetlenirsen müstesnâ"** demektir. Buna göre de, niyet edilen nâfile bir ibâdeti tamamlamak farz olur. **Hanefîler** bu görüştedirler.

Nesâî'nin **"Rasûlullah (as.) bazan nâfile oruca niyetlenir sonra bozardı"**[37], şeklindeki rivâyeti ile, **Buhârî'**nin rivâyet ettiği ve Hz. Peygamberin, **Cüveyriye'**ye cuma günü oruca niyet ettiği halde bozmasını emrettiğini bildiren hadîs[38], ilk görüşün delilidir.

Ahmed b. Hanbel'in **Müsned'**inde, **Hz. Âişe** ile **Hz. Hafsa'**nın oruçlu iken hediye edilen koyun etini Hz. Peygamber'le birlikte yediklerini, sonra da Rasûlullah'ın (as.) onlara oruçlarını kaza etmelerini emrettiğini bildiren hadîsle, **Darekutnî'**nin rivâyet ettiği; **Ümmü Seleme** nâfile orucunu bozunca, Hz. Peygamber'in ona kaza etmesini emrettiğini bildiren hadîs de ikinci görüşün delilidir.

İlk görüşün delili olan hadîslerde, kazanın da terkedildiğini gösteren bir kaydın olmaması bir tarafa, her iki delilin teâruzu düşünülse bile tercih yollarına başvurulur. Buna göre ya sahâbenin icmâı esastır, ya menfi ve müsbet iki hadîs teâruz ettiğinde müsbet tercih edilir kaidesine başvurulur, veyahut da ibâdetlerde ihtiyat esas kabul edilir prensibi benimsenir.

---

[37] **Nesâî**, Sıyâm, 66.

[38] **Buhârî**, Savm, 63.

Bu hadîs, **Mürcie**'nin iddiasını reddetmektedir. Onlar, kurtuluş için hiçbir amelin eksik olmaması gerektiğini şart koşarlar.[39]

٨- (خ م ت د س ــ عبد الله بن عباس رضي الله عنهما) أتته امرأةٌ تَسأله عن نبيذ الجرِّ، فقال: إنَّ وَفْدَ عبد القيس أتوا النبي صلى الله عليه وسلم فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «**مَنِ الوفدُ؟– أو مَنِ القومُ –؟**» قالوا: ربيعةُ، قال: «**مَرْحبًا بالقوم أو بالوفد، غيرَ خَزايا ولا ندامَى**». قال: فقالوا: يا رسول الله، إنا نأتيك من شقة بعيدة وإن بيننا وبينك هذا الحي من كفار مضر وإنا لا نستطيع أن نأتيك إلا في الشهر الحرام، فمُرْنا بأمر فصل، نُخبر به مَنْ وراءنا، وندخُلُ به الجنة، قال: فأمرهم بأربع ونهاهم عن أربع، قال: أمرَهم بالإيمان بالله وحدَهُ، قال: «**هل تدرون ما الإيمانُ؟**» قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: «**شهادةُ أن لا إله إلا الله وأنَّ محمَّدًا رسولُ الله وإقامُ الصلاة، وإيتاءُ الزكاة وصومُ رمضان، وأن تُؤدّوا خُمْسًا من المغنم**» ونهاهم عن الدُّبّاء والحنْتَم ، والمزفَّت، النَّقير – قال شعبة: وربما قال : المُقَيَّر – وقال : «**احفظوه**» وأخبروا به مَنْ وراءكم ».

وفي رواية نحوه ، قال : « **أنهاكم عما يُنبَذ في الدُّبّاء والنَّقير والحنتم والمزفَّت** ».

وزاد في رواية قال : وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم للأشجِّ – أشجِّ عبد القيس : «**إنَّ فيك خَصلتَيْن يُحبُّهما الله تعالى : الحلمُ والأناة** ».

وفي أخرى « **شهادةُ أن لا إله إلا الله** » وعقد بيده واحدةً. هذا لفظ البخاري ومسلم.

وأخرج الترمذي بعضه ، وهذا لفظه : قال : لما قدم وفدُ عبد القيس على رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقالوا: إنّا هذا الحيَّ من ربيعة، ولسنا نصلُ إليك إلا في الشهر الحرام، فمُرنا بشيء نأخذه عنك، وندْعو إليه مَنْ وراءنا، قال: «**آمركم بأربع: الإيمان بالله** (ثم فسرها لهم ب :) **شهادة أن لا إله إلا الله، وأنّي رسولُ الله، وإقام الصلاة ، وإيتاء الزكاة وأن تُؤَدُّوا خُمُسَ ما غنمتم** ».

---

[39] Bkz., **İbn Hacer**, I, 147 vdv.; **Aynî**, I, 265; **Menhel**, I, 276; **Kastalanî**, I, 133; **Nevevî**, I, 166; **Münketa**, I, 313, **Bezl**, III, 144.

وأخرجه النسائي وأبو داود بطوله. وأول حديثهما : لمّا قدم وفدُ عبد القيس على رسول الله صلى الله عليه وسلم ، فقالوا: يا رسول الله ، إنَّ هذا الحيَّ من ربيعة ، وقد حال بيننا وبينك كُفَّار مُضَر ، وليس نَخلُصُ إليك إلا في شهر حرام ، فمُرنا بشيء نأخُذُ به ، وندعو مَن وراءنا. وذكر الحديث مثل البخاري ومسلم.

وفي أخرى لأبي داود « **النَّقير والمقيَّر** » ولم يذكر « **المزفت** ».

وفي أخرى له مختصراً مثل الترمذي إلا أن أولها: إن وفد عبد القيس لما قدموا على رسول الله صلى الله عليه وسلم: أمرهم بالإيمان بالله. قال: «**أتدرونَ ما الإيمانُ بالله؟** قالوا: الله ورسوله أعلم، قال: «**شهادة أن لا إله إلا الله**» وذكر الحديث وقال في آخره: «**وأن تعطوا الخمس من المغنم**».

8- Abdullah b. Abbas'dan rivâyet edildiğine göre, ona bir kadın gelip testiden içmenin hükmünü sordu. O şöyle dedi:

"Abdülkays heyeti Hz. Peygambere geldiklerinde, Rasûlullah (as.);

"- Kim bu heyet? -Veya kim bu insanlar?-**"** diye sordu.

"- Rabîayız" dediler.

"- Allah utandırmasın ve pişman etmesin! Merhaba ey insanlar -veya ey heyet-.**"**

"- Ey Allah'ın Rasûlü; biz uzak yerlerden geldik. Sizinle bizim aramızda Mudar kâfirlerinin şu kabilesi vardır. Bu yüzden size ancak haram ayda gelebiliyoruz. Bize açık ve kesin şeyler emret ki, onları geride bıraktıklarımıza haber verelim ve o sayede cennete girelim."

Râvî der ki:

"Hz. Peygamber onlara dört şeyi emretti, dört şeyden de menetti onlara yalnız Allah'a iman etmelerini emretti ve buyurdu ki;

"- Biliyor musunuz, iman nedir?"

"- En iyisini Allah ve Rasûlü bilir."

"- Allah'dan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in, Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucu tutmaktır. Bir de ganimetin beşte birini vermenizdir."

Râvî devamla; "Hz. Peygamber onları ***dübbâ', hantem, müzeffet*** **ve** ***nakîr***'den -Şu'be, gâliba *mukayyer*'den de der- menetti ve;

"- Bunları belleyin ve geride bıraktığınız kişilere haber verin!" buyurdu.[40]

RİVÂYETLER

Benzer bir rivâyette de ibâre; **"Sizi *dübbâ, nakîr, hantem* ve *müzeffet*'ten men ederim"** şeklindedir.

Diğer bir rivâyette şu fazlalık vardır:

"Rasûlullah (as.), Eşecc'e[41] -Abdülkays'in Eşecc'ine-; **"Gerçekten sende Allah'ın sevdiği iki haslet vardır: Hilm ve teennî"** buyurdu.

Diğer bir rivâyette de; **"...Allah'tan başka ilâh olmadığına şehâdet etmek..."** demiş ve bir parmağını yummuş.

Bunlar, **Buhârî** ve **Müslim**'in lafızlarıdır.

Tirmizî de hadîsin bir kısmını tahric etmiştir, onun lafzı şöyledir:

"Abdülkays heyeti Hz. Peygambere gelince, dediler ki:

"- Ey Allah'ın Rasûlü, bizler Rabîa'nın şu koluyuz. Size ancak haram ayda ulaşabiliyoruz. Bize birşeyler emret de, onu sizden alalım ve geride bıraktığımız kişileri bunlara dâvet edelim."

"- Size dört şeyi emrediyorum: Allah'a iman, -sonra bunu, Allah'dan başka ilâh olmadığına ve benim de Allah'ın Rasûlü olduğuma şehâdet etmek, diye açıkladı-, **namaz kılmak, zekât vermek ve aldığınız ganimetlerin beşte birini ödemenizdir."**

---

[40] **Buhârî**, İman, 40; İlim, 25; Mevâkît, 2; Zekât, 1; Humus, 2; Menâkıb, 4; Meğâzî, 69; Edeb, 98; Ahbaru'l-Âhâd, 5; Tevhid, 56; **Müslim**, İman, 6/24; **Tirmizî**, İman, 5/2611; **Ebû Davud**, Eşribe, 7/3692; **Nesaî**, İman, 25.

[41] **el-Münzir b. Âiz b. el-Münzir b. el-Hâris el-Asarî el-Abdî**: Sahabîdir. Eşeccu Abdülkays, yani Abdülkays kabilesinin Eşecc'i diye maruftur. Abdülkays kabilesinin reisi idi, kabilesinden bir heyetle Rasûlullah'a (as.) gelip İslâm'ı kabul etmiş, daha sonra da kabilesinin İslâm'a girmesini sağlamıştı. Rabîa kabilesinden ilk müslüman olan kişidir. Hz. Peygamber ona; "**sende Allah'ın sevdiği iki huy var**" demişti. Kendisinden Abdurrahman b. Ebî Bekre ve Ebû'l-Menâzil rivâyet eder. **Basra**'da vefat etti.

Nesâî ve **Ebû Davud** da aynı hadîsi uzun uzun tahric ettiler. Bunların rivâyet ettikleri metnin başı şöyledir:

"Abdülkays heyeti Rasûlullah'a (as.) gelince şöyle dediler:

"- Ey Allah'ın Rasûlü; bizler Rabîa'nın şu kolundanız. Sizinle aramıza Mudar kâfirleri girmiştir. Bu yüzden size ancak haram aylarda gelebiliyoruz. Bize öyle bir şey emret ki, onu alalım ve geride bıraktığımız kişileri ona çağıralım."

Nesaî ve **Ebû Davud,** hadîsi **Buhârî** ve **Müslim** gibi tahric ederler.

Ebû Davud'un diğer bir rivâyetinde ***"nakîr* ve *mukayyer"*** der, ancak ***"müzeffet"***i zikretmez.

Ebû Davud'un aynen **Tirmizî'**ninki gibi muhtasar bir rivâyeti daha vardır. Onun da başlangıcı şöyledir:

"**Abdulkays** heyeti Rasûlullah'a (as.) geldiklerinde, Hz. Peygamber onlara Allah'a imanı emretti ve sonra da;

"- Allah'a iman nedir, biliyor musunuz?" diye sordu. Onlar da;

"- Allah ve Rasûlü en iyisini bilir" dediler. Hz. Peygamber de;

"- Allah'dan başka ilâh olmadığına şehâdet etmek..." buyurdu...

Ebû Davud, hadîsi böylece zikrettikten sonra, sonunda; **"ganimetten beşte birini vermenizdir"** ibâresini de kaydeder.

İZAH

Hadîste ifâde edilen Abdülkays heyeti, Hz. Peygambere **Mekke**'nin fethedildiği yıl gelmiştir. Heyetin başında da "**Eşecc**" yani alnı yarık lakabı ile marûf **el-Münzir b. Âiz** bulunuyordu. Bu heyette kaç kişi bulunduğu ihtilaflı bir konudur. Verilen rakkamlar, 14 ile 40 arasında değişmektedir. Heyetin geliş sebebi hakkındaki rivâyet şöyledir:

Münkız b. Hayyân adında biri, ticâret vesilesiyle sık sık **Medîne**'ye gelirdi. Birgün Hz. Peygamber'le karşılaşmış, Rasûlullah (as.) ona iltifatta bulunup kavminin hâlini sormuş, sonra da eşrâf takımının tek tek isimlerini zikrederek hallerini sormuştu. Bu fevkalade hâli gören **Münkız** de müslüman olmuş, **Fâtiha** ve **Alak**

sûrelerini öğrenmişti. Sonra **Hecer**'e doğru gideceği sırada Hz. Peygamber, onunla **Abdülkays** kabilelerine bir mektup gönderdi. **Münkız**, mektubu gizledi, ancak **Eşecc**'in kızı olan karısı, onu buldu. **Münkız** namaz kılıp Kur'ân okuduğu için karısı ondan kuşkulanmıştı. Meseleyi babasına açtı. **Eşecc, Münkız**'la konuşunca, onun kalbine de İslâmiyet sevgisi yerleşti. Sonra da mektubu kabilesine götürüp okudu. Onlar da hep birden müslüman oldular ve Rasûlullah'ın (as.) yanına gitmeye karar verdiler. Heyet **Medîne'**ye yaklaşınca, Hz. Peygamber yanındakilere şöyle buyurdu:

"Size, şarklıların en hayırlısı olan Abdülkays heyeti, içlerinde el-Eşeccü'l-Asârî olduğu halde, ahidlerini bozmadan, değiştirmeden ve şüpheye düşmeden gelmektedirler."

Abdülkays, Rabîa kabilesinin bir koludur. **Bahreyn** taraflarında yaşarlardı. **Medîne** ile aralarında da **Mudar** kabilesi yaşamakta idi. **Mudar** da **Rabîa'**nın bir kolu olmakla birlikte henüz müşrik idiler.

İbn Abbas'dan gelen bir rivâyete göre; "Mescid-i Nebi'nin dışında ilk Cuma, Bahreyn'in Cüvâsâ köyündeki Abdülkays mescidinde kılınmıştır."

HARAM AYLAR

Haram aylar; **Zilkade, Zilhicce, Muharrem** ve **Receb** olmak üzere dört aydır. Bu aylarda savaşmak **Hz. İbrahim** zamanında haram kılınmış, bu yasak İslâmiyete kadar devam etmiş, bu dönemde **Receb** ayı için yasak kalkmış, diğer üç ayda harp yasağı yine devam etmiştir. Bazıları **Receb**'i de haram aylardan sayar.

DÖRT EMİR

Hadîste Rasûlullah'ın (as.) dört şey emrettiği ifâde edilmekte, ancak iman, namaz, zekât, oruç ve ganimetin beşte biri olmak üzere beş emir zikredilmektedir. Bu müşkilin halli için ileri sürülen görüşler şöyledir:

1- Ebû Bekir b. el-Arabî'ye göre hadîste zikredilen beş şey, imanın tefsir ve izahıdır, hepsi bir tek maddedir. Diğer üç emri ise râvî ya unutmuş, ya da ihtisâren hazfetmiştir.

2- Kurtubî'ye göre kelime-i şehâdet, teberrüken zikredilmiştir. Namazdan itibaren zikredilen dört şey, Hz. Peygamber'in emrettikleridir.

3- Kadı Iyâz ve **İbn Battal**'a göre, Hz. Peygamber ilk dört şeyi emretmiş, ayrıca bir beşinciyi, yani ganimetin beşte biri meselesini de eklemiştir. Çünkü gelen heyet, cengâver ve ganimet ehli insanlardı ve üstelik **Mudar** kâfirlerine komşu idiler. Hadîsteki **"beşte biri"** tabiri, şehâdet kelimesine değil, dört şey lafzına atfedilir.

Hadîste haccın zikredilmemesi, o dönemde henüz farz kılınmadığından dolayıdır. Rivâyetlerin bazısında orucun zikredilmemesi ise râvînin hatasıdır.

DÖRT YASAK

Hadîste sözü edilen dört yasak ise şunlardır:

1- ***Dübbâ***: Kuru kabaktan yapılan kaptır.

2- ***Hantem*:** Genel olarak küpe verilen bir isimdir. Ancak yapılan farklı tariflere göre değişik şekillerde olabilen bir küptür. Bazan rengi, bazan küpün ağzı, bazan genel maddesi değişik şekillerde tarif edilmiştir.

3- ***Müzeffet*:** İçi ziftli bir kap adıdır. Buna **mukayyer** de denir.

4- ***Nakîr*:** İçi oyulmuş hurma kütüğünden yapılan bir kaptır.

Hâsılı bu kapların hepsi de, içine konulan sıvıyı emen bir maddeden yapılmışlardır. Bunların yasaklanmasının sebebi de, onlara şıra ve benzeri sıvı maddelerin konulmamasıdır. Çünkü bu kaplar, şarap için kullanılırdı. Kaplar, daha önce emdiği şarabı, konulan suya kusacağı için onu da haram kılar.

Ancak bu yasak, bilâhere **Büreyde** hadîsi ile kaldırılmıştır. Buna göre Rasûlullah (as.) şöyle buyurmuştur

"Ben size üç şeyi yasaklamıştım, şimdi onları emrediyorum:

1- Size kabir ziyâretini yasaklamıştım, şimdi ise ziyâret edebilirsiniz, çünkü o âhireti hatırlatır.

2- Deriden mamûl kaplardan başka bir kaptan içmenizi yasaklamıştım, şimdi ise sarhoş edici olanları içmemeniz kaydıyla her türlü kaptan içebilirsiniz.

3- Size kurban etini üç günden sonra yemenizi yasaklamıştım. Şimdi ise yiyebilirsiniz ve yolculuklarınızda da ondan istifâde edebilirsiniz."[42]

Bu konuda ruhsat verildiğine dair **Buhârî**'de bazı rivâyetler yer almaktadır.[43]

Ebû Hanife, Şâfiî ve cumhur bu meselede neshi kabul etmelerine mukabil, **Mâlik** ve **Ahmed b. Hanbel** buna karşı çıkmaktadırlar.

GÜZEL HUYLAR

Hadîste Allah'ın sevdiği iki hasletten bahsedilmektedir: **Hilm** ve **teennî!** Hz. Peygamber, **Eşecc**'in şahsiyeti hakkındaki müşahedesine dayanarak, onu; **"Sende Allah'ın sevdiği iki haslet vardır: Hilm ve teennî"** diye övmüşlerdir. **Eşecc** de;

"Beni, sevdiği iki hasletle yaratan Allah'a hamdolsun!" diyerek sevincini ızhâr etmişti.

Hilm; yumuşak ve ağırbaşlı bir tabiatı ifâde eder. Yumuşak, ama vakarlı ve şahsiyetli.

Teennî; ilerisini düşünerek acelesiz, dikkatli ve düşünerek hareket etmektir.

Bu hadîs; iman ve İslâm'ın aynı manaya geldiğine, haber-i vâhide güvenilebileceğine, bir kadının yabancı erkeklere fetvâ sorup onlarla konuşabileceğine, kibre yol açmayacağı bilinirse insanın yüzüne karşı övülebileceğine ve kabul edilen salih amelin cennete girmeye vesile olacağına delâlet etmektedir.[44]

٩- (ت ـ *علي بن أبي طالب* رضي الله عنه) قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : «لا يؤمنُ عبدٌ حتَّى يؤمنَ بأربَع : يشهدُ أن لا إله إلا الله ، وأنِي محمدٌ رسولُ الله ، بَعثَني بالحق، ويؤمن بالموت ، ويؤمن بالبعث بعد الموتِ ، ويؤمن بالقدر». أخرجه الترمذي.

---

[42] **Müslim**, Eşribe, 6/63; **Ebû Davud**, Eşribe, 7/3698; **Nesâî**, I, 180.

[43] Bkz., **Buhârî**, Eşribe, 8.

[44] Bkz., **İbn Hacer**, I, 177 vdv; **Aynî**, I, 303; **Kastalanî**, I, 144; **Nevevî**, I, 180.

9- Ali b. Ebî Tâlib'den[45] rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

"Kul, dört şeye iman etmedikçe mü'min olmaz: Allah'dan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olup beni hakla gönderdiğine şâhitlik etmesi, ölüme inanması, öldükten sonra dirilmeye iman etmesi ve kadere iman etmesi."[46]

١٠ – (ط ــ **عبيد الله بن عبد الله بن عتبة بن مسعود** رضي الله عنه) قال : إنَّ رجلاً من الأنصار جاء إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم بجارية له سوداء ، فقال : يا رسول الله ، [إن] عليّ رقَبةً مُؤمنَةً ، أفأعتقُ هذه ؟ فقال لها رسول الله صلى الله عليه وسلم : « **أتشهدين أن لا إله إلا الله**»؟ قالتْ : نعم ، قال : « **أتشهدين أنّ محمّدًا رسولُ الله** » ؟ قالت : نعم. قال : « **أتؤمنين بالبعث بعد الموت**؟» قالت: نعم، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: « **اعتقها**» أخرجه الموطأ.

10- Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd[47] şöyle dedi:

---

[45] **Ebû'l-Hasan, Ali b. Ebî Tâlib b. Abdülmuttalib el-Kuraşî el-Hâşimî:** ö. 40/661. Dokuz yaşında müslüman oldu, Hz. Peygamber'in elinde terbiye gördü ve sonra da O'na damat oldu. Çok geniş bir ilme sahipti. İbn Abbas **"İlmin onda dokuzu Ali'ye verilmiştir"** der. Kendisi de; **"vallahi nâzil olan her âyetin hangi şey için, nerede ve kimin hakkında nâzil olduğunu bilirim"** der. Hz. Peygamberin hadîslerini yazardı. Onun bir sahifesi olduğunu **Buhârî** de nakleder. Hadîs rivâyetini teşvik eder, ancak ihtiyatkâr davranır ve bazan râvîye yemin verirdi. Rasûlullah'dan (as.) 586 hadîs rivâyet etmiş, bunun 20'si muttefekun aleyh, 9'u yalnız **Buhârî**'de, 15'i yalnız **Müslim**'dedir. Hz. Peygamber tarafından kendisine verilen çeşitli görevleri başarı ile ifâ eden Hz. Ali, karışıklıklar içinde geçen beş yıllık halifeliğini **Kûfe**'de geçirdi. Bu dönemde kendisine; **"senden önceki halifeler döneminde huzur içinde idik., senin zamanında çektiğimiz nedir?"** şeklinde yapılan şikâyetlere verdiği; **"onlar benim gibilerin halifesiydi, bense sizin gibilerin halifesiyim"** cevabı pek manidardır. **Kûfe**'de İbnü'l-Mülcem tarafından şehid edildi.

[46] **Tirmizî**, Kader, 10/2145.

[47] **Ebû Abdullah, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd el-Hüzelî:** ö. 98/716. Fukaha-i seb'adandır. Tâbiîlerin önde gelenlerinden olup **Medîne Müftisi** diye marûftur. Hz. Âişe ve İbn abbas'tan rivâyeti vardır. Kendisinden Ebû'z-Zinâd ve Zührî rivbâyet etti. Alim, fakîh ve şâirdi. Ömer b. Abdülaziz'in müeddibi idi.

"Ensâr'dan bir adam, Hz. Peygamber'e siyah câriyesini getirip dedi ki:

"- Ey Allah'ın Rasûlü, bende mü'mine bir câriye var, onu âzâd edeyim mi?

Hz. Peygamber câriyeye;

"- Allah'dan başka ilâh olmadığına şehâdet eder misin?"

"- Evet."

"- Muhammed'in de Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet eder misin?"

"- Evet."

"- Öldükten sonra dirilmeye iman eder misin?"

"- Evet."

Bunun üzerine Hz. Peygamber, adama; **"Onu âzâd et!"** der.[48]

١١ - (د س ـــ *الشريدُ بن سويد الثقفي* رضي الله عنه) قال : إنّ أمّه أوْصتهُ أن يعتق عنها رقَبَةً مُؤمنةً ، فأتى رسول الله صلى الله عليه وسلم ، فقال : يا رسول الله ، إنّ أمّي أوصَتْ أن أعتقَ عنها رقَبةً مؤمنةً ، وعندي جاريةٌ سوداءُ نُوبيَّةٌ ، **أفأعْتِقُها** ؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : «**ادْعُ بها** ». فَدَعوتُها فجاءتْ فقال لها النبي صلى الله عليه وسلم: «**من ربُّك**»؟ قالت: اللهُ، قال: «**فمَنْ أنا**»؟ قالت: رسولُ الله، قال: «**اعتقْها، فإنّها مؤمنة**». أخرجه أبو داود والنسائي.

11- eş-Şerîd b. Süveyd es-Sakafî'den[49] rivâyet edildiğine göre, "annesi ona mü'mine bir câriye âzâd etmesini vasiyet etmiş, o da Rasûlullah'a (as.) gelip şöyle demiş:

Güvenilir muhaddislerdendi. Ölümüne yakın gözlerini kaybetmişti. **Medîne**'de vefat etti. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi.

[48] **Muvatta**, Itk, 6/9.

[49] **Ebû Amr, eş-Şerîd b. Süveyd es-Sakafî;** Sahabe-i kiramdan, biat-ı rıdvan ehlindendir. Sakîf heyeti ile birlikte Hz. Peygamber'e gelmişti. Asıl isme Mâlik idi; bir arkadaşını katletmiş olduğu için Muğire b. Şu'be'den kaçıyordu; bu yüzden Hz. Peygamber ona **Şerîd** adını vermişti. **Taif**'te ikamet etmiş, kendisinden **Hicâz** ahâlisi rivâyette bulunmuşlardır. Hadîsleri **Müslim**, **Ebû Davud**, **Nesaî** ve **İbn Mâce**'de tahric edilmiştir.

"- Ey Allah'ın Rasûlü; muhakkak annem bana, onun namına mü'mine bir câriye âzâd etmemi vasiyet etti. Benim, Nûbeli siyah bir câriyem var, onu âzâd edebilir miyim?" Hz. Peygamber;

"- Çağır onu!" dedi. Çağırdım, geldi, Rasûlullah (as.) ona buyurdu ki:

"- Rabbin kim?"

"- Allah."

"- Ben kimim?"

"- Allah'ın Rasûlü."

Bunun üzerine Rasûlullah (as.);

"Onu âzâd et, zira o mü'minedir." buyurdu.[50]

١٢ ــ (م ط د س ــ معاوية بن الحكم السلمي رضي الله عنه) قال : أتيت رسولَ الله صلى الله عليه وسلم فقلت : يا رسول الله ، إنَّ جاريةً كانت لي ، ترعى غَنَمًا لي ، فجئتُها ، وقد فقدتُ شاةً من الغنم ، فسألتُها عنها ؟ فقالت : أكلها الذئب. فأسفْتُ عليها ، وكنتُ من بني آدم ، فَلَطَمْتُ وجْهها ، وعليَّ رَقَبَةٌ ، أفأعْتِقُها ؟ فقال لها رسول الله صلى الله عليه وسلم : « **أين الله**» فقالت : في السماء ، فقال : « **من أنا ؟**» فقالت: أنت رسول الله. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «**اعْتِقها**». هذا لفظ الموطأ . وقد أخرجه مسلم ، وأبو داود ، والنسائي ، في حديث طويل يتضمن ذكر الصلاة ، وهو مذكور في كتاب الصلاة ، من حرف الصاد وزاد في آخره « **فإنها مؤمنة**».

وأخرجه أبو داود أيضًا مختصرًا وأول حديثه ، قال: قلت: يا رسول الله جارية لي صَكَكْتُها صكَّةً ، فعظَّم ذلك عليّ رسولُ الله صلى الله عليه وسلم قلت : أفلا أعتقُها ؟.... وذكر الحديث.

وكلهم أخرجوه عن مُعَاوية بن الحكم السُّلَمي، إلا مالكًا ، فإنه أخرجه عن هلال بن أسامة عن عطاء بن يسار عن عُمر بن الحكم.

---

50 **Ebû Davud**, Eymân, 19/3283; **Nesâî**, Vesâyâ, 8.

قال بعض العلماء : هكذا قال مالك « **عُمر بن الحَكَم** » ولم تختلف الرواة عنه في ذلك ، وهو وَهْمٌ عند جميع أهل العلم، وليس في الصَّحابة مَن يقال له : عمر ابن الحكم ، وإنما هو معاوية بن الحكم. كذلك قال فيه كل من روى هذا الحديث عن هلال وغيره.

وأما « **عمر بن الحكم** » فهو من التابعين ، وهو عمر بن الحكم بن أبي الحكم ، من بني عمرو بن عامر ، وقيل : هو حَليفٌ لهم ، وكان من ساكني المدينة ، وتُوفِّي سَبْعَ عشرَة ومائة.

12- Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî[51] şöyle dedi:

"Rasûlullah'a (as.) gelip dedim ki:

"- Ey Allah'ın Rasûlü, koyunlarımı güden bir câriyem var. Sürüden bir koyun kaybolmuştu da gidip ona sormuştum. Bana; *'Onu kurt yedi'* dedi. Üzüldüm, ben de Ademoğluyum, (dayanamadım) câriyenin yüzüne vurdum. Bende yalnız bir câriye var, onu âzâd edeyim mi?"

Hz. Peygamber câriyeye;

"- Allah nerede?" diye sordu.

"- Gökte."

"- Ben kimim?"

"- Sen Allah'ın Rasûlüsün."

Bunun üzerine Hz. Peygamber; **"Onu âzâd et !"** buyurdu.[52]

RİVÂYETLER

Bu ifâde, **Muvatta'**nın lafzıdır.

Aynı hadîsi **Müslim, Ebû Davud** ve **Nesaî** de namaz konusunu muhtevî uzun bir hadîsin içinde rivâyet etmişlerdir. Bu rivâyet, **Kitâbu's-Salât'**da gelecektir. Bu rivâyetin sonunda, **"O mü'minedir"** ziyâdesi yer alır.

---

[51] **Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî:** Sahabîdir. Süleym kabilesine mensuptur. **Medîne'**de ikamet ederdi. Kendisinden Yahya b. Ebî Kesîr ve Atâ b. Yesâr rivâyet ettiler.

[52] **Müslim**, Mesâcid, 7/33; **Muvatta**, Itk, 6/8; **Ebû Davud**, Eymân, 19/3282; **Nesâî**, Sehv, 20.

Ebû Davud, hadîsi muhtasar olarak da rivâyet etmiştir ki, başlangıcı şöyledir:

Dedim ki; "Ey Allah'ın Rasûlü, câriyemi şiddetle dövdüm."

Hz. Peygamber, bunun (günahını) öyle büyük gösterdi ki, ben;

"- Onu âzâd etmiyeyim mi?" dedim...

Müelliflerin hepsi de hadîsi, Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî'den tahric ettiler. Yalnız Mâlik, Hilâl b. Üsâme[53] ve Atâ b. Ebî Yesâr'dan[54], o da Ömer b. el-Hakem'den[55] gelen bir zincirle rivâyet etmiştir.

Bazı âlimler şöyle der: "Mâlik, Rasûlüllah'dan (as.) rivâyet eden râvînin adını "Ömer b. el-Hakem" diye tespit eder. Bu konuda, ondan rivâyet eden râvîlerde de ihtilaf yoktur. Bu ise, bütün ilim adamlarına göre bir vehimden ibârettir. Çünkü sahâbe arasında "Ömer b. el-Hakem" adında biri yoktur. O, Muâviye b. el-Hakem olmalıdır. Bu hadîsi Hilâl ve diğerlerinden rivâyet eden herkes de aynı şeyi söylemiştir. Ömer b. el-Hakem'e gelince, o tâbiûndandır. Nisbesi, Ömer b. el-Hakem b. Ebî'l-Hakem'dir. Amr b. Âmir oğullarındandır. Onların müttefikı olduğu da söylenmiştir. Medîne'de ikâmet etmiş, hicrî 117 tarihinde vefat etmiştir.

---

53 **Hilâl b. Üsâme el-Medenî**: Dedesine nispet edildiği ve asıl isminin Hilâl b. Ali b. Üsâme b. Ebî Meymûne olduğu rivâyet edilir. Medîneli tâbiîlerdendir. Enes b. Mâlik ve Atâ b. Yesâr'dan rivâyeti vardır. Kendisinden İmâm Mâlik ve Yahya b. Ebî Kesîr rivâyet etti. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi.

54 **Ebû Muhammed, Atâ b. Yesâr el-Hilâlî el-Medenî**: ö. 103/721. Hz. Peygamber'in zevcesi Meymûne'nin âzâdlısıdır. Medînelidir. Meşhur tâbiûn âlimlerindendir. Hz. Âişe ve İbn Ömer'den rivâyeti vardır. Kendisinden Zeyd b. Eslem ve bükeyr b. Abdullah rivâyet etti. Muhaddis, hâfız, fakîh, âbid ve zâhiddi. Sika olduğunda ittifak vardır. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. **İskenderiye**'de öldüğü rivâyet edilir.

55 **Ebû Hafs, Ömer b. el-Hakem b. Ebî'l-Hakem (Sevbân) el-Medenî**: ö. 117/. Medîneli tâbiîlerdendir. Abdullah b. Amr b. el-Âs ve Sa'd b. Ebî Vakkas'tan rivâyeti vardır. Kendisinden Yahya'l-Ensârî ve Yahya b. Ebî Kesîr rivâyet etti. Sika muhaddislerdendir. Rivâyetleri **Müslim, Ebû Davud, Nesaî** ve **İbn Mâce**'de tahric edilmiştir.

١٣- (د - أبو هريرة رضي الله عنه) قال : إن رجلاً أتى النبي صلى الله عليه وسلم بجارية سوداء، فقال: يا رسول الله، إنَّ عليَّ رقبةً مؤمنةً، فقال لها رسول الله صلى الله عليه وسلم: «أينَ اللَّه»؟ فأشارتْ إلى السَّماء بإصبعها، فقال لها: «فمن أنا؟» فأشارت إلى النبي صلى الله عليه وسلم وإلى السماء - تعني: أنت رسول الله - فقال: « اعتقها ، فإنها مؤمنة.»

أخرجه أبو داود.

13- Ebû Hureyre'nin rivâyetine göre bir adam, Hz. Peygambere siyah bir câriye getirip;

"- Ey Allah'ın Rasûlü, benim mü'mine bir câriyem var" demiş, O da câriyeye;

"- Allah nerede?" diye sormuş, câriye parmağı ile göğe işaret etmiş, Hz. Peygamber tekrar;

"- Ben kimim?" diye sorunca da, kadın hem Peygambere, hem de göğe işaret etmişti. Bununla da "sen Allah'ın Rasûlüsün" demek istemişti. O zaman Hz. Peygamber;

"- Onu âzâd et, çünkü o mü'minedir" buyurmuştu.[56]

İZAH

Geçen dört hadîs, birbirine yakın ibârelerle rivâyet edilmekte, bu yüzden aynı olayın muhtelif şekillerdeki rivâyeti olduğu akla gelmektedir.

10 numara ile geçen hadîste müellifin kaydetmediği, ancak **Muvatta'**da geçen bir ibâre vardır: Adam Hz. Peygamber'e; *"Benim mü'mine bir câriyem var, eğer onun mü'mine olduğuna kanâat getirirseniz âzâd edeceğim"* der. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona sorular sorar.

11 numara ile geçen hadîste ise sahabînin, annesinin vasiyeti üzerine câriye âzâd etmek istediği kaydedilmektedir.

12 numaradaki hadîste de, câriyesini dövdüğü için, hatasını affettirmek gâyesiyle, keffâret olarak onu âzâd etmektedir.

Nihâyet **13** numaralı hadîste, bir câriye âzâd etmek zorunda olduğu kaydedilmekte, ancak sebebi söylenmemektedir.

---

[56] **Ebû Davud**, Eymân, 19/3284.

Rivâyetlerin bu yönlerine bakılınca, herbirinin ayrı bir olaya işaret ettiği hatıra gelmektedir. Ancak herbirinde müşterek olan bir nokta vardır: Rasûlullah (as.), câriyenin mü'mine olup olmadığını tespit için ona sorular sormakta, imtihân etmektedir. Bu sorular da câhil bir insanın seviyesine göre gâyet basit, ama en hayatî hususları ihtivâ etmektedir.

ALLAH'A MEKÂN İSNÂDI

Bu hadîslerde imanın sıfatı söz konusu edilmektedir. Bu konuda iki görüş vardır:

Birine göre Allah'a iman; O'nun ve sıfatlarının nasıl olduğunu düşünmeden, benzeri olmadığına şeksiz-şüphesiz inanmaktır.

Diğer görüşe göre de, Allah'ın sıfatları, lâyık olduğu vechine te'vil edilir. Nitekim câriye imtihân ediliyor ve o da Allah'ın gökte olduğunu söyleyerek O'na bir mekân tahsis etmiş oluyor. Bu tahsis, zâhirî manasıyla alınmayıp te'vil edilmelidir. Câriye bu sözüyle, Allah'ın gökte olduğunu değil, yaratan ve idâre eden, çok yüce ve tek ilâh olduğunu söylemek istemiştir. Nitekim namaz kılan kıbleye döner, duâ eden de semâya yönelir. Halbuki Allah, ne Kâbe'dedir, ne de göktedir.

Ebû Hanîfe; "Allah gökte mi, yerde mi bilmiyorum" diyen insanın kâfir olacağını, zirâ âyette; *"Rahman, arşı istilâ etti"*[57] buyurulduğunu, arşın da göklerin üstünde olduğunu söyler.

Evzaî de; **"Biz ve tâbiîler, Allah'ın arşın üzerinde olduğunu söyler ve sünnette vârid olan sıfatlarına inanırız"**der.

İmam Mâlik ise şöyle söyler: **"Allah göktedir, ilmi her yerdedir, hiçbirşey ondan hâlî değildir."**

Yine **Mâlik'**e göre; **"Arşın üzerine istivânın mâhiyetini sormak makûl değildir, zirâ bilinmez. Ama buna iman vâcibdir, sormak ise bid'attır."**

Bu hadîs; kelime-i şehâdeti ikrârın imanın sıhhati için yeterli olduğuba ve başka delile gerek olmadığına, insana, seviyesine göre konuşmak gerektiğine delâlet etmektedir.[58]

---

[57] Tâ-Hâ, 5.

١٤ - (م ت ـ العباس بن عبد المطلب رضي الله عنه) قال : إنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : « ذَاقَ طَعْمَ الإيمان مَنْ رَضيَ بالله ربًّا ، وبالإسلام دينًا وبمحمَّد رَسُولاً». أخرجه مسلم والترمذي.

14- Abbas b. Abdülmuttalib[59] Rasûlullah'ı (as.) şöyle söylerken duyduğunu ifade eder:

"Rab olarak Allah'a, din olarak İslâm'a, Peygamber olarak Muhammed'e razı olan, imanın lezzetini tatmış olur."[60]

İZAH

Bir müslümanın, imanın tadını alabilmesi, rûhen mutmain olması için hep aynı kaynağa bağlı olan yukardaki üç hususa tam bir teslimiyet göstermesi gerekir. Önce her türlü şüpheden uzak olarak Allah'a inanmalı, buyruklarını tereddütsüz ve itirazsız kabul etmelidir.

Sonra yüce Mevlâ'nın, insanlığın dünya ve âhiret mutluluğu için göndermiş olduğu yüce İslâm dininin bütün ahkâmını kabul edip güzel görmeli ve gönülden boyun eğmelidir.

Sonra da Rabbimizin, bütün insanlığın kurtuluşu için gönderdiği Hz. Muhammed'e ve O'nun getirdiklerine tam bir samimiyetle yürekten teslim olmalıdır.

---

[58] Bkz., **Nevevî**, V, 24; **Avn**, IX, 106; **Tenvîru'l-Havâlik**, III, 5.

[59] **Ebû'l-Fadl, Abbas b. Abdülmuttalib b. Hâşim el-Kuraşî:** ö. 32/653. Hz. Peygamber'in amcası olup câhiliye ve İslâm döneminde Kureyş'in ileri gelenlerindendi. Abbasî halifelerinin atasıdır. İsabetli görüşleri ile meşhurdu. Yetmiş köle satın alıp âzâd etmişti. Hicretten önce müslüman olmuş, ancak müslümanlığını gizlemiş ve **Mekke**'de ikamete devam ederek müşriklerin ahvâlini Hz. Peygamber'e bildirmeyi sürdürmüştü. Sonra hicret etti, **Huneyn** vak'asında bulundu, **Mekke** fethine katıldı. Son günlerinde gözlerini kaybetmişti. **Medîne**'de vefat etmiş, kendisinden 35 hadîs rivâyet edilmiştir. Kendisinden oğlu İbn Abbas, Nâfi b. Cübeyr ve Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî rivâyet etti. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi.

[60] **Müslim**, İman, 11/56, **Tirmizî**, İman, 10/2623.

١٥ - (د ـ عبد الله بن معاوية الغاضري رضي الله عنه) قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : «ثلاثٌ من فَعلهنَّ فقد طَعِم طَعْم الإيمان : مَن عَبد الله وحدَهُ ، وعَلِمَ أنه لا إله إلا الله ، وأعطى زكاة ماله طيِّبةً بها نفسُه رافدةً عليه كلَّ عامٍ ، ولم يُعط الهرمَة ، لا الدَّرنة ولا المريضة ، ولا الشَّرَط اللئيمة ، ولكن من وسط أموالكم ، فإن الله لم يسألكم خيره. ولم يأمركم بشرِّه ». أخرجه أبو داود.

15- Abdullah b. Muâviye el-Ğadirî'den[61] naklen Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu:

"Kim şu üç şeyi yaparsa, imanın tadını tatmış olur:

1- Sadece Allah'a ibâdet ederse.

2- Allah'dan başka ilâh olmadığını bilip inanırsa.

3- Gönlü hoş ve razı olarak her sene malının zekâtını verirse. Ancak bu zekâtı, mal yaşlı, değersiz, hastalıklı ve kötülük nişanesi taşıdığı için değil, mallarınızın orta yollularından verir. Şüphe yok ki Allah, malınızın en hayırlısını istemediği gibi, en kötüsünü de istemez."[62]

١٦ - (س ـ بهز بن حكيم رضي الله عنه) عن أبيه عن جده قال : قلتُ : يا نبي الله ، ما أتيتُك حتى حلفت أكثر من عددهنَّ - لأصابع يديه - : أن لا آتيك ، ولا آتي دينك ، وإني كنتُ امرءا لا أعقل شيئًا ، إلا ما علَّمني الله ورسولُهُ ، وإني سألتُك بوجه الله ، بم بعثك الله إلينا ؟ قال : « بالإسلام» قال: وما آياتُ الإسلام ؟ قال: « أن تقول : أسلمت وجهي لله ، وتخلّيت ، وتُقيمَ الصلاة ، وتؤتيَ الزكاة ».

زاد في أخرى « كلُّ مُسلمٍ على مُسلمٍ مُحرمٌ ، أخوان نَصيران ، لا يُقبَلُ عن مُشركٍ بعدَ ما أسلَمَ عملٌ ، أو يُفارق المشركين إلى المسلمين ». أخرجه النسائي.

---

[61] **Abdullah b. Muâviye el-Ğâdirî:** Sahâbîdir. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'den sonra **Humus**'ta ikamet etmiştir. Kendisinden Cübeyr b. Nüfeyr rivâyet etti. Bilinen bir hadîsi **Ebû Davud**'da tahric edilmiştir.

[62] **Ebû Davud**, Zekât, 4/1582.

16- Bihz b. Hakîm,[63] babası[64], dedesi[65] vasıtasıyla şu rivâyeti nakleder:

Dedim ki:

"- Ey Allah'ın Peygamberi; sana gelmemeye ve dinine girmemeye -parmaklarını göstererek- bunların sayısı kadar yemin etmiştim. Ben, Allah ve Rasûlünun öğrettiğinden başkasına aklı ermeyen bir adamım. Allah rızası için sana soruyorum: Allah seni bize ne ile gönderdi?"

"- İslâm ile."

"- İslâm'ın alâmetleri nedir?"

"- Kendimi Allah'a teslim ettim ve şirkten uzaklaştım demen, namaz kılman ve zekât vermendir."[66]

RİVÂYETLER

Diğer bir rivâyette de; **"Her Müslüman, diğer Müslümana haram kılınmıştır; onlar birbirine yardım eden iki kardeş** (gibi) **dirler. Müslüman olduktan sonra da müşrikler arasında kalan veya**

---

[63] **Ebû Abdülmelik, Bihz b. Hakîm b. Muâviye el-Kuşeyrî el-Basrî:** ö. 160/ dö. Basralı muhaddislerdendir. Babasından rivâyet eder. Kendisinden Hammâd b. Seleme ve Süfyan Servî rivâyet etmiştir. Ebû Hâtim; **"onun hadîsinin yazılabileceğini, ancak ihticac edilemeyecegini"** söyler. İbn Adiyy; **"münker bir hadîsini görmedim"** der. Ebû Davud'a göre huccet, Şâfiî'ye göre ise değildir. İbnu'l-Medinî, İbn Maîn ve Nesâî sika olduğunu söylerler. İbn Hibbân, çok hata ettiğini söylemesine mukabil, İbn Râhûye ve Ahmed b. Hanbel onunla ihticac ederler. Zehebî de hiçbir âlimin onu terketmediğini, ancak bazılarının ihticac konusunda tereddüt ettiklerini kaydeder. Hadîsleri **Müslim** hariç kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[64] **Ebû Bihz, Hakîm b. Muâviye b. Hayede el-Kuşeyrî el-Basrî:** Basralı tâbiîlerdendir. Babası Muâviye sahabîdir. Babasından rivâyeti vardır. Kendisinden oğlu Bihz b. Hakîm rivâyet etti. Sikadır; hadîsleri **Müslim** hariç kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[65] **Muâviye b. Hayede b. Muâviye el-Kuşeyrî:** Sahabîdir. Hz. Peygamber'den sonra **Basra'**ya yerleşti. Kendisinden oğlu Hakîm rivâyet etti. Hz. Peygamber'e bir heyetle gelip müslüman olmuştu. **Horasan'**da savaştı ve orada vefat etti. Kendisinden 13 hadîs rivâyet edildi. Hadîsleri **Müslim** hariç kütüb-ü sittede tahric edildi.

[66] **Nesâî**, Zekât, 1/73.

müşrikleri terkedip müslümanlara katılmayan kimsenin ameli kabul edilmez" buyurulur.

Hadîsi **Nesî** tahric etti.

İZAH

Râvî önce Hz. Peygamberden ve İslâm'dan hoşlanmadığı için O'na gelmemeye ve müslüman olmamaya defalarca yemin ettiğini söylüyor. Ancak sonra Allah'ın lütfu ve ihsanı ile hidâyete eriyor.

Hadîste İslâm'ın alâmeti olarak önce tevhid inancı zikrediliyor. **"Kendimi Allah'a teslim ettim"** sözünden gâye; Allah'a boyun eğdim, O'nun hükmüne razı oldum demektir.

"Şirki terk etmek" sözü ile de Allah'dan başka ibâdet edilen bütün tanrıları terketmek, onlarla kalbî ve bedenî her türlü alâkayı kesmek murad edilmiştir. Böylece önce kalbe tevhid inancı yerleştirilmekte, sonra da namaz, zekât gibi dinin şiârı olan farzların ifâsı emredilmektedir.

Hadîsin diğer rivâyetinde geçen cümlede ise, müslüman olan insanın **"Dârü'ş-Şirk"**den **"Dârü'l-İslâm"**'a gelmesinin vücubuna işaret edilmektedir. Gelmeyenin günahkâr olacağı ve amelinin kabul edilmeyeceği belirtilmektedir.

Şüphesiz bu hicret emri, **Medîne** döneminin ilk yılları için söz konusu idi. Müslümanların zayıf ve güçsüz oldukları, hor görüldükleri, **Medîne'**ye gitmekle maddî açıdan büyük zararlara uğradıkları bu dönemde hicret, imanın en bâriz alâmeti idi.

Ancak bilâhare İslâmiyet kuvvetlenip etrafına hâkim olunca, özellikle **Mekke** de fethedilince, hicret emri sona ermiştir. Ondan sonra sadece insandaki niyet ve amel kalmıştır.

١٧ - (م ـ سفيان بن عبد الله الثقفي رضي الله عنه) قال : قلت : يا رسول الله ، قل لي في الإسلام قولاً لا أسألُ عنه أحدًا بعدك ، قال : « **قل : آمَنْتُ بالله ، ثم استقم**».

أخرجه مسلم.

17- Süfyan b. Abdullah es-Sekafî[67] şöyle der: Dedim ki:

"- Ey Allah'ın Rasûlü, bana İslâm hakkında öyle bir söz söyle ki, ben senden başka kimseye bu konuda bir şey sormak (ihtiyacını duymayayım)."

Şöyle buyurdu:

"- Allah'a iman ettim, de, sonra dosdoğru ol!"[68]

İZAH

Bu hadîs, cevâmiu'l-kelim denilen ve az sözle çok şey ifâde eden hadîslerdendir. Hadîsin, müellif tarafından işaret edilmeyen **Tirmizî**'deki rivâyetinde şu ziyâde vardır: Râvî; **"Ey Allah'ın Rasûlü, benim hakkımda en çok korktuğun şey nedir?"** diye sormuş, Hz. Peygamber de dilini tutarak, **"İşte budur!"** cevabını vermiştir.[69]

Bu hadîs, İslâm'ı bütün yönleriyle aksettirmektedir. Hz. Peygamber 23 yıl boyunca bütün yaptıklarını ve söylediklerini burada hülâsa etmiştir. Hadîste bilhassa iki hususa işaret etilmektedir: İman ve İstikamet. İman konusu daha önce açıklanmıştı.[70]

İSTİKAMET

Hadîste temas edilen önemli bir konu da istikamettir. İstikamet, kelime anlamı itibariyle doğruluk, doğru yolda yürümek, sırat-ı müstakim üzere bulunmak demektir. Bu da hiç yalpalamadan, sağa sola sapmadan dinini yaşamak anlamına gelir. Bu mefhumun içerisinde bütün emirleri yerine getirip yasaklardan kaçınmak prensibi de bulunmaktadır. İşte bu yönüyle hadîs, dinin bütün özelliklerini kapsamaktadır.

---

[67] **Ebû Amr, Süfyan b. Abdullah b. Rabîa es-Sekafî et-Tâifî**: Sahabîdir. Kendisinden çocukları Amr, Âsım ve Abdullah rivâyet ettiler. Rivâyetleri **Müslim, Tirmizî, Nesaî** ve **İbn Mâce**'de tahric edildi. Hz. Ömer'in **Taif** vâlisi idi.

[68] **Müslim**, İman, 13/62.

[69] **Tirmizî**, Zühd, 60/2410.

[70] Bkz., hadîs no: 3.

Hadîs, herşeyden önce Kur'ân-ı Kerim'den mülhemdir. **Hûd** sûresinde ***"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!"***[71], **Fussilet** sûresinde de ***"Rabbimiz Allah'dır deyip dosdoğru olanlar"***[72] buyurulmaktadır.

İbn Receb'in kaydettiğine göre, istikamet küfrün zıddıdır. İlk âyet hakkında **"Beni ihtiyarlattı"** buyuran Peygamberimiz, ikinci âyet hakkında **Tirmizî**'nin rivâyetine göre, **"İnsanlardan bazısı Rabbimiz Allah'dır, der ama, sonra çoğu küfreder. Kim bu söz üzere ölürse, o istikamet ehlindendir"**[73] buyurmuştur.

İstikamet ehlini **Hz. Ebû Bekir;** *"Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayanlar"*, **İbn Abbas;** *"Farzların edâsında müstakîm olanlar"*, **Ebû'l-Âliye;** *"Dinlerini ihlâsla yaşayanlar"*, **Katâde;** *"Allah'a itâatte müstakim olanlar"* diye tarif ederler. Bunları özetlemek gerekirse, sâhibine cehennemi haram kılan tevhid-i kâmil üzere müstakîm olanlar, demek uygun olur. Yalnız bu tevhid ve iman mefhumu içersine ameller de katılmak kaydıyla.[74]

Şüphesiz kelime-i tevhidin hakiki manası da budur. Zirâ ilâh, kendisine itâat edilip asla karşı çıkılmayan yegâne mabuddur. İsyan ise bu tevhidi yaralar. Zira o, şeytanın ve beşerî arzuların dâvetine icâbettir.

Ancak âyet ve hadîslerde gerçek anlamda istikamete erişmenin de zor olduğu ifâde edilmektedir. **Fussilet** sûresinde, ***"İstikametinizi O'na yöneltin ve O'ndan mağfiret dileyin!"***[75] buyurulmakta, buna mümasil hadîsler de muteber kaynaklarda yer almaktadır. Bu ifâdeden, istikamette meydana gelecek ufak tefek kusurların tevbe ile tamamlanabileceği anlaşılmaktadır.

İstikamet hakikatte, kalbin tevhid inancına tereddütsüz ve ihlâs ile bağlı olmasıdır. Kalp, yaratıcısını bilmek ve O'na inanmak konusunda istikametini bulursa, bütün uzuvlar kalbe itâat ederler.

---

[71] Hûd, 112

[72] Fussilet, 30.

[73] Bkz., **İbn Receb**. ***Câmiu'l-Ulûm***, 191 vdv.

[74] İstikamet konusunda 795 nolu hadîse de bakınız.

[75] Fussillet, 6.

Zirâ merkez orasıdır. Nitekim **Müsned**'de rivâyet edilen bir hadîste şöyle buyurulur:

"Kalbi müstakîm olmadıkça, insanın imanı müstakîm olmaz, Dili müstakîm olmadıkça da kalbî müstakîm olmaz."[76]

İbn Mâce'de de; **"Her işte istikamet üzere olunuz. Ancak yine de bunu tam olarak başaramazsınız"**[77] buyurulmaktadır.

Bu ifade, istikamet ehli seviyesine ulaşmanın herkesin kârı olmadığını açıkça göstermektedir.[78]

١٨ - (س - أنس بن مالك رضي الله عنه) قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : «مَنْ صلّى صلاتَنا ، واستقبل قبلَتنا ، وأكل ذبيحتنا فهو مسلم ». أخرجه النسائي.

18- Enes b. Mâlik'den naklen Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

"Bizim kıldığımız namazımızı kılan, kıblemize yönelen ve kestiğimizi yiyen müslümandır."[79]

İZAH

Bu hadîste zikredilen üç konu vardır ki, bunların delâlet ettiği en önemli hususlar şunlardır :

1- İnsanlar hakkında, yaptıkları işlerin zâhirine göre hüküm verilir. Kim dinin emirlerini yerine getirirse, haklarında İslâm ahkâmı uygulanır.

2- Hadîste özellikle kıblenin kadr-ü kıymetine işaret ediliyor. Zira daha önce namaz zıkredildiği ve kıble de namazın şartlarından olduğu halde, ayrıca ve tekrar zikredilmektedir.

3- Müslümanların kestikleri hayvanların etlerinin yenmesi konusu ise ilerde gelecektir.

Yukarıda zikredilen birtakım İslâmî amelleri yapan insanın müslüman olduğuna hükmedilir, artık o tekfir edilemez.

---

[76] **Müsned**, III, 198.

[77] **İbn Mâce**, Tahâret, 4/277.

[78] Bkz., **Nevevî**, II, 9; **Câmiu'l-Ulûm**, 191.

[79] **Nesâî**, İman, 9.

الفصل الثاني
في المجاز

II- MECÂZÎ ANLAMDA ÎMÂN VE İSLÂM

١٩-(خ م ت د س ــ أبو هريرة رضي الله عنه) قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «الإيمان بضع وسبعون شعبة». وفي رواية «بضعٌ وستونَ ، والحياءُ شُعْبَةٌ من الإيمان».

زاد في رواية :«وأفضلها قول: لا إله إلا الله وأدناها إماطة الأذى عن الطريق».

أخرجوه، إلا الموطأ. وأسقط الترمذي من روايته «والحياءُ شُعْبَةٌ من الإيمان». وعنده في أخرى «الإيمان أربعة وستُّون بابًا». وعند النسائي في رواية أخرى «الحياءُ شعبة من الإيمان» مختصرًا.

19- Ebû Hureyre'nin rivâyetine göre Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu:

"İman, yetmiş küsür şubedir."[80]

RİVÂYETLER

Bu hadîsin rivâyetlerinden birinde; **"Altmış küsür şubedir, hayâ da imandan bir şubedir."** ibaresi vardır.

Diğer bir rivâyette de şu fazlalık görülür:

"İmanın en üstünü Lâ ilâhe illallah sözüdür. En aşağısı da yoldan eziyet (veren şeyi) **kaldırmaktır."**

---

[80] **Buharî**, İman, 3; **Müslim**, İman, 12/57; **Tirmizî**, İman, 6/2614; **Ebû Davud**, Sünnet, 15/4676; **Nesaî**, iman, 16.

Tirmizî, "Haya da imandan bir şubedir" ibaresini almamıştır. **Tirmizî**'nin diğer bir rivâyetinde; **"İman, altmış dört bâbdır"** ibaresi yer alır.

Nesâî'nin rivâyeti ise, muhtasar olarak **"Hayâ imandan bir şubedir"** şeklindedir.

İZAH

Hadîsin değişik rivâyetlerinde iman, 64, 60 küsür, 70 küsür şube gibi muhtelif sayılardan bahsedilmektedir.

ÎMÂNIN ŞUBELERİ

Hadîste geçen sayıların mâhiyeti hakkında iki görüş vardır:

1- Bu sayılar hakiki manada kullanılmışlardır. **İbn Hibbân** şöyle der:

"Bu hadîsin manası üzerinde çok düşündüm. Sayıyı bulmak için önce itâat fiillerini saydım, çok fazla geldi. Sonra Hz. Peygamberin imandan olduğunu beyan ettiği sünnetleri saydım, bu da çok az geldi. Sonra Kur'ân'daki emirlerle sünnetleri topladım, tekrarları attım, gördüm ki Allah ve Rasûlünün imandan olduğunu söyledikleri şeyler yetmiş küsür geliyor. İşte o zaman hadîsin manasını anladım."

Aynî de imanın şubelerini tek tek sayarak 77 rakkamına ulaşmaktadır. Ona göre iman; kalp ile tasdik, dil ile ikrardır. Ancak tam ve kâmil manasıyle iman; tasdik, ikrar ve ameldir. Bu da üç ana gurupta toplanır:

1- İtikada ait konular: Bunlar 30 şubedir.

2- Dilin söylediklerine râci şeyler: Yedi şubedir.

3- Bedenen yapılanlar: Kırk şubedir. Bu da üçe ayrılır:

a) Şahsın kendine mahsus olanlar: 16 şubedir.

b) Âilesine ve akrabalarına karşı yapması gereken şeyler: 6 şubedir.

c) Bütün insanlara karşı yapması gereken şeyler: 18 şubedir."

Aynî bu şubelerin hepsini tek tek sayar.

İbn Hacer ise; kalbin ameli 24, dilin ameli 7, bedenin ameli 38 olmak üzere 69 rakkamına ulaşmakta, tevâbi ile birlikte yetmiş dokuza çıkarılabileceğini söylemektedir.

İmanın şubelerini tayin ve tesbit konusunda birçok eser tasnif edilmiştir. **Beyhakî**'nin ***Şuabu'l-Îmân,*** **İbn Hibbân**'ın ***Vasfu'l-İman ve Şuabuhu*** adlı eserleri buna örnektir.

2- Diğer görüşe göre bu sayılar, mübalağa manası taşımaktadırlar. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de, *"**onlar için yetmiş defa mağfiret dilesen dahi...**"*[81] buyurulmaktadır. Zaten sayının hakiki manası murad edilseydi, "**... küsür...**" diye mübhem bırakılmaması gerekirdi.

Şüphesiz dinde asıl olan imandır. O, köktür, ameller de o kökün dallarıdır. Amellere iman denmesi mecâzî anlamdadır, çünkü o kökten vücut bulmaktadırlar. Kökü, yani imanı sağlam olan insan, dallardaki yani amellerdeki ârızalardan dolayı kâfir olmaz.

HAYÂ

Hayâ; lügatta utanmak demektir.

Dinde ise; insanı kötülükten uzaklaştıran bir huydur. Ayıplanacağı korkusuyla insanın çirkin ve kötü şeyleri terketmesidir. **İbn Kuteybe; "Nasıl ki iman, insanı mâsiyetten uzaklaştırırsa, hayâ da uzaklaştırır."** der.

Hayâyı bir tabiat olarak ele alırsak, nasıl imanın şubesi olduğunu anlamakta güçlük çekeriz. O hem tabiat, hem ahlâktır. Onun dinî anlamda kullanılabilmesi için bilmek, niyet etmek ve yapmak gerekir. İşte o zaman imanın bir şubesi olur. Zira o, farzları işlemeye ve mâsiyeti terke zorlar.

Nitekim hadîs-i şeriflerde hayâ konusuna fazlaca yer verilmektedir. Bir hadîste hayâ duygusunun bütün peygamberlerin önemle üzerinde durdukları bir mesele olduğu ifade edilir:

إنَّ مِمَّا أدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلامِ النُّبوَّةِ الأُولَي : إذا لَمْ تَسْتَحْيِ فاَ صْنَعْ ما شِئْتَ

---

[81] Tevbe: 80.

"İnsanların, Peygamberlik kelâmından ilk duydukları söz şudur: Eğer utanmazsan, istediğini yapabilirsin."[82]

Bu konudaki diğer bazı hadîsler de meâlen şöyledir:

"Allah'dan hakkıyla hayâ ediniz."[83]

"Hayâ, bütünüyle hayırdır."[84]

"Hayâ, hayırdan başka bir şey getirmez."[85]

"Yüce Allah bir kulunu helâk etmek isteyince, ondan hayâyı kaldırır."[86]

Bu hadîs; amellerin imandan bir cüz olduğuna, imanın muhtelif mertebeleri bulunduğuna ve ayrıca imanın ziyâde ve noksanlık kabul edeceğine delâlet etmektedir. Zirâ birşeyin birtakım cüzleri varsa, onun üst ve alt dereceleri de var demektir. O şey de bu cüzlerin hepsi veya bir kısmı için kullanılabilir. **Hattabî**'nin ileri sürdüğü bu görüşü; **"İmanın en üstünü *Lâ ilâhe illallah* sözü, en aşağısı da yoldan eziyet veren şeyleri kaldırmaktır"** hadîsi de te'yid etmektedir.[87]

٢٠ – (خ م ت س ـ *أنس بن مالك* رضي الله عنه) قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «ثلاثٌ من كُنَّ فيه وجدَ بهنَّ طَعْمَ الإيمان: مَن كان اللَّهُ ورسولُهُ أحبَّ إليه مما سواهما، ومَنْ أحبَّ عبدًا لا يُحبُّهُ إلا لله، ومن يكْرهُ أن يعودَ في الكفر – بعد أن أنقذه الله منه – كما يكرَه أن يُلقى في النار».

وفي أخرى « من كان أن يُلقى في النار أحبَّ إليه من أن يَرْجِعَ يهوديًا أو نصرانيًا..»

---

[82] **Buhârî**, Edeb, 78.

[83] **Tirmizî**, Kıyâmet, 24/2458.

[84] **Müslim**, İman, 12/61.

[85] **Buhârî**, Edeb, 77.

[86] **İbn Mâce**, Fiten, 27.

[87] Bkz., **İbn Hacer**, I, 75 vdv; **Aynî**, I, 123; **Kastalanî**, I, 92; **Nevevî**, II, 3; **Avn**, XII, 432; **Bezl**, XVIII, 200.

أخرجه البخاري ومسلم والترمذي والنسائي. وللنسائي في رواية أخرى : « ثلاثٌ من كنَّ فيه وجد حَلاوَةَ الإيمان وطَعْمَهُ : أنْ يكون اللّهُ أحبَّ إليه مما سواهُما ، وأن يُحبَّ في الله ، ويُبغضَ في الله ، وأن توقَدَ نارٌ عظيمةٌ فيقعَ فيها أحبُّ إليه من أن يُشركَ بالله شيئًا».

20- Enes b. Mâlik rivâyet ediyor ki, Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu:

"Kimde şu üç vasıf bulunursa, imanın tadını almıştır:

1- Allah ve Rasûlü'nün, ona başka herşeyden daha sevgili olması,

2- Sevdiği kişiyi ancak Allah için sevmesi,

3- Allah onu (delâletten) **kurtardıktan sonra tekrar küfre dönmekten de, ateşe atılmaktan nefret ettiği gibi nefret etmesi"**[88]

RİVÂYETLER

Hadîsin diğer rivâyetinde; "**...Ateşe atılmayı, yahudilik veya hıristiyanlığa dönmekten çok sevmesi...**" ibâresi yer almaktadır.

Nesâî'nin diğer bir rivâyeti de şöyledir:

"Kimde üç şey bulunursa imanın tatlılığını ve lezzetini bulur:

1- Allah ve Rasûlünün, ona başka herşeyden daha sevgili olması,

2- Allah için sevip Allah için nefret etmesi,

3- Büyük bir ateş yakılıp da oraya atılmayı, Allah'a herhangi birşeyi ortak koşmaktan daha çok tercih etmesi."

İZAH

Hadîs-i şerifte, insana imanın tadını veren, zevkine erdiren üç husus zikredilmektedir:

1- Allah ve Rasûlünü sevmek: Sevmek, sevilen kişinin arzularına râm olmaktır. Allah'ı sevmek de, O'nun emirlerine râm

---

[88] **Buhârî**, İman, 9, 14; Edeb, 42; İkrâh, 1; **Müslim**, İman, 15/67; **Tirmizî**, İman, 10/2624; **Nesâî**, İman, 3.

olmak, O'na itâat ve ibâdet etmek, muhâlefet göstermemektir. Her hususta O'nun emir ve yasaklarını benimsemektir.

Peygamberi sevmek de aynı şeydir. O'na inanmak, dinini benimsemek, sünnetine sarılmak, emir ve yasaklarına uymak ve O'na hiçbir konuda muhalefet etmemektir. 21 ve 22 numara ile gelecek olan hadîslerde bu sevginin şekli ve mâhiyeti daha çarpıcı bir şekilde ifâde edilmektedir.

2- Allah rızası: Allah rızası, insanlara karşı duyulan sevgi ve nefretin de ölçüsü olmalıdır. Çünkü Allah ve Peygamber sevgisi, imanın da aslıdır. Öyleyse Allah ve Peygamber rızası, bütün amellerde, tasarruflarda, insanlara karşı muâmelelerde, hatta talbî duygularda bile ölçü olmalıdır.

3- Üçüncü husus da **küfre dönmeyi cehenneme girmek gibi korkunç telâkki etmektir.** Bu konuda şirke dönmekle, yahudi ve hıristiyanlığa dönmek aynı şeydir.

Bu hadîs, İslâm'ın ana esaslarından biridir. Zirâ burada İslâm'ın esası olan Allah ve Peygamber rızası ve sevgisi ile imanda sebât, kaideleştirilmektedir.

Bu üç unsur, insana dininin zevkini ve tadını hissettirir. **Cüneyd-i Bağdadî; "Abidler için gece ibâdeti, zevk ehlinin eğlencesinden çok daha lezîzdir"** der.

İbrahim Edhem de; **"Vallahi biz öyle bir lezzet içerisindeyiz ki, hükümdarlar bu lezzeti bilselerdi bize savaş açarlardı"** der.[89]

٢١ - (خ م س ـ أنس بن مالك رضي الله عنه) قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: «لا يُؤمن أحدُكم حتَّى أكونَ أحبَّ إليه مِنْ والده وولدِه والنّاس أجمعين». أخرجه البخاري ومسلم والنسائي. وللنسائي في أخرى «حتى أكونَ أحبَّ إليه من ماله وأهله والناس أجمعين».

[89] Bkz., **İbn Hacer**, I, 87 vdv; **Aynî**, I, 146; **Kastalanî**, I, 97; **Nevevî**, II, 13.

21- Enes b. Mâlik rivâyet ediyor: Rasûlullah'ın (as.) şöyle buyurduğunu duydum:

"Ben kendisine babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan daha sevgili olmadıkça hiç biriniz iman etmiş olmaz."[90]

RİVÂYETLER

Hadîsi **Buharî, Müslim** ve **Nesaî** tahric etti.

Nesâî'nin diğer bir rivâyetinde de; **"...Ben kendisine malından, âilesinden ve bütün insanlardan daha sevgili olmadıkça ..."** ibâresi yer almaktadır.

İZAH

Bu ve müteakıp hadîs, yukarıda da geçmiş olan Peygamber sevgisinin önemini açık bir şekilde ortaya koymakta, hatta bunun, imanın bir gereği olduğunu vurgulamaktadır. Burada kastedilen sevgi, **Hattâbî**'nin de ifâde ettiği gibi, tabiî ve fıtrî olan sevgi değil, ihtiyârî olan sevgidir. Çünkü insanın çocuğunu, babasını, kendini sevmesi bir fıtrat ve tabiattır, onu tersyüz etmek mümkün değildir.

"İman etmiş sayılmaz" cümlesi ise, imansız kalır anlamında değildir. Kâmil imana sahip olmaz demektir. Binâenaleyh Rasûlullah'ı (as.) babasından ve çocuğundan çok sevmeyen biri kâfir değildir. Buradaki sevgiden gâye; Hz. Peygamberin kadr ü kıymetinin herkesten üstün, O'nun üzerimizdeki hakkının herkesin hakkından büyük olmasıdır. Uğrunda can vermeğe değer yegâne varlığın O olduğuna inanmaktır. Yüce Allah da **"Peygamber, mü'minlere canlarından daha kıymetlidir"**[91]buyurur. Burada sahâbe-i kiramın, çok sıkıntılı bir durumda bulundukları, can çekiştikleri, en büyük felâket haberini aldıkları sırada dahi, herşeyi unutup heyecanla, **"Rasûlullah (as.) nasıl?!"** diye sorduklarını

---

[90] **Buhârî**, İman, 8; **Müslim**, İman, 16/70; **Nesaî**, İman, 19.

[91] Ahzâb, 6.

hatırlamak gerekir. **"Kişi sevdiği ile beraber olacaktır"**[92] hadîsini de göz önünde bulundurmak gerekir.[93]

٢٢- (خ س — أبو هريرة رضي الله عنه) قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «والذي نفسي بيده لا يُؤمِنُ أحَدُكُم حتّى أكونَ أحبَّ إليه من وَلَدِه ووالِدِه».

أخرجه البخاري والنسائي.

22- Ebû Hureyre, Rasûlullah'ın (as.) şöyle buyurduğunu rivâyet etti:

"Hayatım elinde olan Allah'a yemin olsun ki, ben kendisine çocuğundan ve babasından daha sevgili olmadıkça hiç biriniz iman etmiş olmaz."[94]

İZAH

Burada, daha önce geçen hadîslerden farklı olarak yemin lafzı kullanılmaktadır. Bu örnek, herhangi bir teklif ve zorlama olmadan da bazı önemli şeyleri te'yid için yemin etmenin câiz olduğunu göstermektedir.

٢٣- (خ م ت س — أنس بن مالك رضي الله عنه) قال : سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : « لا يُؤمِنُ احدُكُمْ حتّى يُحبَّ لأخيه ما يُحبُّ لنفسه ».

وفي أخرى : « حتى يُحبَّ لأخيه » أو قال : « لجاره ».

وفي أخرى قال : « والَّذي نفسي بيده لا يُؤمن عبدٌ... » الحديث.

أخرجه البخاري ومسلم. ووافقهما الترمذي والنسائي على الرواية الأولى. والنسائي على الثالثة، وزاد « من الخير ».

---

[92] **Buharî**, Edeb, 96; **Müslim**, Birr, 50/165; **Tirmizî**, Zühd, 50/2385.

[93] Bkz., **İbn Hacer**, I, 85 vdv; **Aynî**, I, 143; **Kastalânî**, I, 97; **Nevevî**, II, 13.

[94] **Buharî**, İman, 10; **Nesâî**, İman, 19.

23- Enes b. Mâlik rivâyet ediyor: Rasûlullah'ın (as.) şöyle dediğini duydum:

"Hiç biriniz kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz."[95]

RİVÂYETLER

Rivâyetlerden birinde, **"...kardeşi için veya komşusu için..."** şeklinde bir tereddüt ifâdesi görülmektedir.

Diğer bir rivâyette de, **"Hayatım elinde olan Allah'a yemin olsun ki, ...hiçbir kul mü'min olmaz"** ibâresi yer almaktadır.

Bunları **Buharî** ve **Müslim** tahric etti.

İlk rivâyeti **Tirmizî** ve **Nesaî** de tahric ettiler.

Nesaî ayrıca üçüncü rivâyeti "**kendisi için istediği** ibâresine "**hayır**" kelimesini de ekleyerek tahric etti.

İZAH

Buradaki **"İman etmiş olmaz"** cümlesi, küfür şeklinde anlaşılmamalıdır, kâmil manada iman etmiş olmadığı anlaşılmalıdır. Maksat; insanın kendisi için istediği hayır ve iyiliği, din kardeşi için de istemesidir. Bu istek şüphesiz ki, kendinde mevcut olan nimetin azalmasına veya yok olmasına yol açmaz. Çünkü burda esas olan, bizdekine dokunmamak kaydıyla aynı nimetin din kardeşimize verilmesini talep etmektir. Temiz bir kalbe sahip olan insanlar için bu, hiç de zor bir şey değildir.

Hem kendin ve hem de din kadeşin için nimetleri arzu etmenin gereği yanında, kötülükleri temenni etmemek de hadîsin mefhumundan anlaşılmalıdır.

٢٤ - (د ـــ أبو أمامة الباهلي رضي الله عنه) أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : «من أحبَّ لله ، وأبْغضَ لله ، وأعطى لله ومنع لله ، فقد استكمل الإيمان ». أخرجه أبو داود.

[95] **Buhârî**, İman, 7; **Müslim**, İman, 17/71; **Tirmizî**, Kıyamet, 59/2515; **Nesâî**, İman, 19.

24- Ebû Umâme el-Bâhilî'nin[96] rivâyetine göre Hz. Peygamber şöyle dedi:

"Kim Allah için sever, Allah için nefret eder, Allah için verir ve Allah için mâni olursa, imanı kemâle ermiştir."[97]

İZAH

Hadîse göre insanlarla olan münasebetlerde ölçü, Allah'a imandır. Allah'a iman, insanın sevdiği ve sevmediği kişiler, verdiği ve vermediği şeyler hakkında içinde uyanan duygunun da muharrik gücüdür. Mü'min, sevdiğini Allah için sever, yani o insanı, Allah katında sevilen, değerli biri olduğu için sever. Sevmediğini de Allah katında sevilen biri olmadığı için sevmez. Yardım ettiği ve etmediği kişiler hakkında da hep aynı ölçü geçerlidir. Binâenaleyh iman, her türlü zâhirî davranışa, beşerî tasarrufa hükmedip yön verdiği gibi, insanın içinde hissettiği kalbî ve derûnî duygulara da hükmeder.[98]

٢٥- (ت ــ *معاذ بن أنس الجهنيّ* رضي الله عنه) أن النبي صلى الله عليه وسلم قال : «من أعطى لله ، ومنع لله ، وأحبَّ للّهِ ، وأبغض لله ، فقد استكمل إيمانه.» أخرجه الترمذي. وقال : هذا حديث منكر [حسن].

25- Muâz b. Enes el-Cühenî[99], Rasûlullah'ın (as.) şöyle dediğini rivâyet eder:

---

[96] **Ebû Umâme, Sudeyy b. Aclân b. Vehb el-Bâhilî:** ö. 81/700. Sahabîdir. Bîatu'r-Rıdvân ehlindendir. Hz. Peygamber'le birlikte veda haccına katılmıştı. Hz. Peygamber'den sonra **Humus**'da ikamet etti ve vefat etti. **Sıffîn**'de **Suriye**'de son vefat eden sahabîdir. Hz. Ali ile beraber savaşmıştı. **Sahîhayn**'da 250 hadîsi rivâyet edilmiştir. Kendisinden Recâ b. Hayve, Mekhûl ve Muhammed b. Ziyâd rivâyet etti. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[97] **Ebû Davud**, Sünnet, 16/4681.

[98] Bkz., **Avn**, XII, 350; **Bezl**, XVIII, 121.

[99] **Muâz b. Enes el-Cühenî el-Ensarî:** Sahabîdir. Hz. Peygamber'den sonra **Mısır**'da ikamet etmiş, Abdülmelik b. Mervan'ın halifelik dönemine kadar yaşamıştır. Oğlu

"Allah için veren, Allah için vermeyen, Allah için seven ve Allah için nefret eden, imanını mükemmelleştirmiş olur."[100]

İZAH

İbnu'l-Esîr, bu hadîsi rivâyet eden **Tirmizî**'nin, onun münker olduğunu söylediğini kaydeder. Ancak elimizdeki **Tirmizî** nüshalarında hadîsin hasen olduğu kaydedilmektedir. Bu hadîsin münker olmasını gerektirecek bir kusuru yoktur, bu itibarla hasen olması daha kuvvetli bir ihtimâldir. Kaldı ki bu konuda birbirinmi te'yîd eden pek çok rivâyet de bulunmaktadır.

٢٦ - (ت س — *ابو هريرة* رضي الله عنه) قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : «المسلمُ من سَلِمَ المسلمون من لسانه ويده ، والمؤمن : من أمِنَهُ الناسُ على دمائهم وأموالهم». أخرجه الترمذي والنسائي.

26- Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'in şöyle söylediğini rivâyet eder:

"Müslüman, elinden ve dilinden müslümanların selâmette olduğu kimsedir. Mü'min de, insanların kendi mallarından ve canlarından, ona karşı emniyette oldukları insandır."[101]

İZAH

Bu ve müteakıp üç hadîs, bazı lafız farklılıklarına rağmen aynı manaya delâlet etmektedirler. Daha önce geçen bazı hadîslerde de görüldüğü üzere, Hz. Peygamber sosyal münasebetlerin tanzimini, beşerî ilişkileri güzelleştirmeyi, diğergâmlığı, ferâgat ve fedakârlığı, sevgi ve dayanışmayı, karşılıklı güven ve itimadı mecazî anlamda da

---

Sehl'de onun bir hadîs nüshası mevcuttu, ki bundan Ahmed b. Hanbel vdğ. rivâyette bulunmuşlardır. Kendisinden yalnız oğlu Sehl rivâyet etti. Rivâyetleri **Ebû Davud, Tirmizî** ve **İbn Mâce**'de tahric edildi. **Usfan**'da vefat etti.

[100] **Tirmizî**, Kıyâmet, 60/2521.

[101] **Tirmizî**, İman, 12/2627; **Nesâî**, İman, 8.

olsa iman konusu saymakta, kâmil imanın tezahürü olarak görmektedir.

Hadîste bilhassa iki uzva dikkat çekilmektedir: **Dil** ve **el**. Çünkü insanlara en çok zarar veren, onları birbirine düşüren, kimisini canından bezdiren, kimisini canından eden önce dil, sonra eldir. Bilhassa dil, her türlü fitnenin de sebebidir. Onun yol açtığı zarar ve yara kolay kolay kapanmaz. Nitekim Hz. Peygamber şâir **Hassân**'a; **"Müşrikleri hicvet; zirâ bu onlara ok yarasından daha ağır gelir."**[102] buyurmuştur. Şâir de; **"Ok yarasının çaresi vardır, ancak dil yarasının tedâvisi yoktur."** der.

El ise, dili takip eder. Dil ile daha çok manevî zarar, el ile de daha çok maddî zarar meydana gelir.

Hadîste sözü edilen müslüman, şüphesiz kâmil anlamdaki müslümandır. Yoksa diliyle veya eliyle başkasına zarar veren kâfirdir, demek değildir. Olgun müslüman ne diliyle, ne de eliyle kimseye zarar vermez, kimsenin aleyhine çalışmaz, kötülük düşünmez, daima iyilik murad eder, kimse de ondan kötülük beklemez demektir. Nitekim hadîsin bir rivâyetinde de **"Müslümanların en hayırlısı"** diye tasrih edilmektedir.

Hadîsin ikinci şıkkında da, insanlara, mallarından ve canlarından emniyette oldukları kanaatini vermek, mü'minin şiârı olarak gösterilmektedir. Lafzı emniyet kökünden gelen mü'min, herkese güven telkin etmeli, kimse ondan kötülük beklememelidir.

Bu hadîs; insanlara eziyet etmenin haram olduğuna, mala ve cana dokunulamayacağına, elin ve dilin yanlışlık yapmaktan korunması gerektiğine delâlet etmektedir. Ayrıca müslümanın noksanı olmaz diyen **Mürcie**'nin görüşünü de reddetmektedir.[103]

٢٧- (خ م د س ــ عبد الله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما) أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «المسلِمُ مَن سلمَ المسلمون من لسانه ويده والمهاجِرُ مَن هَجَرَ ما نَهاهُ الله عنه».

[102] **Müslim**, Fedâilu's-Sahâbe, 34/157.

[103] Bkz., **İbn Hacer**, I, 78; **Aynî**, I, 130; **Nevevî**, II, 9.

هذا لفظ البخاري وأبي داود والنسائي. إلا أنّ النسائي قال : « مَن هجر ما حرَّم اللّٰه عليه».

وأخرجه مسلم فقال :إنّ رجلاً سألَ النبيَّ صلى الله عليه وسلم : أيُّ المسلمين خيْرٌ ؟ قال: « من سلم المسلمون من لسانه ويده ».

27- Abdullah b. Amr b. el-As,[104] Rasûlullah'ın (as.) şu sözünü rivâyet eder:

"Müslüman, dilinden ve elinden müslümanların selâmette kaldığı insandır. Muhâcir ise, Allah'ın yasak ettiği şeyden kaçan adamdır."[105]

RİVÂYETLER

Bu rivâyet, **Buhârî, Ebû Davud** ve **Nesaî**'nindir. Ancak **Nesâî**'nin ibaresi, **"...Allah'ın kendisine haram kıldığı şeyden kaçan"** şeklindedir.

Müslim'in rivâyeti de şu şekildedir: Bir adam, Hz. PeygambereX "- Müslümanların en hayırlısı hangisidir?" diye sormuş, O da;

[104] **Ebû Abdurrahman, Abdullah b. Amr b. el-Âs el-Kuraşî es-Sehmî**: ö. 65/684. **Mekke** fethinden önce **Medîne**'ye babasıyla birlikte hicret ederek müslüman oldu. Fetihten sonra Hz. Peygamber uzun müddet yaşamadığı ve binâenaleyh O'nunla sohbeti uzun sürmediği halde, Rasûlullah'dan (as.) hadîs yazmak için izin almış ve duyduğu hadîsleri yazarak çok miktarda hadîs toplamıştı. Hadîs yazmakla marûf olmasına rağmen kendisinden ancak 700 hadîs rivâyet edilmeş, bunun 17 tanesi muttefekun aleyh, 8 tanesi yalnız **Buhârî**'de, 20 tanesi de yalnız **Müslim**'dedir. Ebû Hureyre'den bile çok hadîs bilmesine rağmen, az rivâyette bulunmasının iki sebebi vardır: 1- Ebû Hureyre tahdis işini meslek edinmesine mukabil, Abdullah'ın daha çok ibâdetle uğraşması. 2- Ebû Hureyre'nin **Medîne**'de oturması ve oraya seyahatin son derece fazla olması sebebiyle hadîslerinin yayılması mümkün olmuş, ancak buna mukabil Abdullah'ın **Mısır**'da oturması ve oraya rihletin özellikle ilk asırda son derece az olması sebebiyle hadîslerinin yayılması mümkün olmamıştır. Herşeye rağmen o, **Mısır** hadîs medresesinin müessisidir. Hz. Peygamberden duyduğu hadîsleri **es-Sahîfetü's-Sâdıka**'da toplamış ve bu sahifenin, hayatta en çok sevdiği iki şeyden biri olduğu söylenmiştir. Abdullah, kütüb-ü kadîmeyi de mütalaa etmişti. Çok ibâdet eder, geceyi kaim gündüzü sâim geçirir, devamlı Kur'ân okurdu.

[105] **Buhârî**, İman, 4; **Müslîm**, İman, 14/64; **Ebû Davud**, Cihad, 2/2481.

"- Dilinden ve elinden müslümanların selâmette olduğu insandır" buyurmuş.

İZAH

Bu hadîsin ilk şıkkı az önce açıklanmıştı. İkinci cümlesinde ise, Allah'ın yasak ettiği şeylerden sakınmak telkin edilmektedir. Hadîste muhacir, haramlardan kaçan, yasakları terkeden anlamındadır. Hicretin dindeki önemi de dikkate alınırsa, burada muhâcir kelimesinin seçilmesindeki hikmeti daha iyi anlamış oluruz. Kaldı ki, **Mekke**'nin fethinden sonra artık hicret de yoktur, ama günahlardan ve haramlardan kaçmak, kıyâmete kadar söz konusudur.

٢٨- (م ـ **جابر بن عبد الله** رضي الله عنهما) قال :إنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : « **المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده** ». أخرجه مسلم.

28- Câbir b. Abdullah[106] Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu rivâyet eder:

"Müslüman, dilinden ve elinden diğer müslümanların selâmette olduğu insandır.[107]"

٢٩- (خ م ت س ـ **أبو موسى الأشعري** رضي الله عنه) قال: قلت: يا رسول الله، أيُّ المسلمين أفضل؟ قال: «**من سلم المسلمون من لسانه ويده**». أخرجه البخاري ومسلم والترمذي والنسائي.

29- Ebû Musâ'l-Eş'arî[108] şöyle der. Dedim ki:

---

[106] **Ebû Abdullah, Câbir b. Abdullah b. Amr el-Hazdecî es-Selemî:** ö. 78/697. Medîneli âlim sahâbelerdendir. Akabe ehlindendir. Hz. Peygamber'den hadîs yazmıştır; meşhur bir sahifenin sahibidir. Muksirûndandır; rivâyet ettiği 1540 hadîsten 60 tanesi muttefekun aleyh, 26 tanesi yalnız **Buhârî**'de, 126 tanesi de yalnız **Müslim**'dedir. Mescid-i Nebi'de hadîs okuturdu. Babası da sahabî idi. **Sıffîn**'de Hz. Ali ile beraberdi. Asr-ı saâdette 19 savaşa katılmıştı. Hayatının sonuna doğru gözlerini kaybetmişti. Bir rivâyete göre **Medîne**'de en son vefat eden sahabîdir.

[107] **Müslim**, İman, 14/65.

"- Ey Allah'ın Rasûlü, müslümanların en faziletlisi hangisidir?

"- Dilinden ve elinden müslümanların selâmette olduğu kimsedir."[109]

٣٠- (خ م س ـــ عبد الله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما) أن رَجُلاً سأل النبي صلى الله عليه وسلم، قال: أيُّ الإسلام خيرٌ؟ قال: «تُطعِمُ الطعامَ، وتَقرَأُ السلامَ على مَنْ عَرَفْتَ ومَنْ لم تَعرِف». أخرجه البخاري ومسلم والنسائي.

30- Abdullah b. Amr b. el-Âs rivâyet ediyor:

"Bir adam Hz. Peygambere sordu.

"- İslâm'ın en hayırlısı hangi iştir?"

"- Yemek yedirmen ve tanıdık, tanımadık herkese selâm vermendir."[110]

İZAH

Müslümanlara dille ve elle eziyet etmemek nasıl İslâm'ın bir vasfı, imanın bir kolu ise, onlara faydalı ve yardımcı olmak da imanın şubelerindendir. İşte bu hadîste bunlardan iki tanesi daha zikredilmektedir.

---

[108] **Ebû Musa'l-Eş'arî Abdullah b. Kays b. Süleym:** ö. 42/662. Kahramanlığı ile namlı sahâbelerdendir. Aslen Yemenlidir. **Mekke**'ye gelip müslüman olmuş, sonra **Habeşistan** hicretine katılmıştı. Hz. Peygamber onu **Zebid** ve **Aden**'e, Hz. Ömer de **Basra**'ya vâli tayin etmişti. Sonra da **Kûfe** vâliliğinde bulunmuştu. **İsfahan** ve **Ahvâz** fâtihidir. **Sıffîn**'de hakemlik yapmıştı. Kendisinden 360 hadîs rivâyet edilmiş; bunlardan 49'u muttefekun aleyh, 4'ünde **Buhârî**, 15'inde de **Müslim** infirâd etmiştir. Hakkında **"Süvârilerin efendisi"** iltifatı sâdır olmuştur. **Kûfe**'de vefat etti.

[109] **Buhârî**, İman, 5; **Müslim**, İman, 14/66; **Tirmizî**, İman, 12/2628; **Nesaî**, İman, 11.

[110] **Buhârî**, İman, 6; **Müslim**, İman, 14/63; **Nesaî**, İman, 12.

1-CÖMERTLİK

Hadîste kullanılan **"yemek yedirmek"** cümlesi genel anlamda cömertlik ve güzel ahlâkı ifâde etmektedir. Bu husus, hediyeleşmeyi ve muhtaçların ihtiyaçlarını karşılamayı da akla getirir. Müslümanın ahlâkî hasletlerinden olan ve dinî bir fazilet ve ibâdet sayılan bu hal, toplum dayanışması açısından da büyük fayda sağlar. Bu sayede insanlar arasında ülfet ve muhabbet husûle gelir, kıskançlık ve düşmanlık duyguları törpülenir. "**Yemek medirme**"nin fakirlere tahsis edilmeyip mutlak olarak zikredilmesi de ayrıca dikkate değer.

2- SELÂM

İslâm'ın şiârı olan güzel ahlâkın kısımlarından biri malî ise, diğeri de kavlî ve bedenîdir. İşte selâm, bunun ilk adımıdır. Haddizâtında selâm, bir duâdır ve Allah'ın adıdır. Selâm veren, muhatabına Allah'ın adını anarak sağlık, selâmet, rahmet ve bereket dilemektedir. Şüphesiz bu, bir iyiniyet ifâdesidir ve kalbî bir muhabbeti de göstermektedir. Aynı zamanda muhatabına güven ve emniyet vermektedir. Kendisinden herhangi bir kötülüğün gelmeyeceğini temin etmektedir.

İslâm'da selâm vermek, farz olmayıp sünnettir. Ancak verilen selâmı almak farzdır. Bunun farz-ı ayn veya kifâye olduğu, fukaha arasında münakaşa konusudur. Kur'ân-ı Kerim'de de verilen selâmın ya misliyle, ya da ziyâdesiyle alınması emredilmektedir.

"Size selâm verildiğinde, ya ondan daha güzeli ile, ya da misliyle mukabele edin."[111]

Burada ***"daha güzeli ile"*** diye ifâde edilen husus, **"aleyküm selâm ve rahmetullâhi ve berekâtüh"** diye, selâm, rahmet ve bereket lafızlarının birlikte zikredilmesidir. Buradaki her lafzın on sevâba muâdil olduğu da hadîsde ifâde edilmektedir.

Yine hadîslerde ifâde edildiğine göre; az çoğa, küçük büyüğe, binitli yayaya, yaya oturana selâm vermelidir. Selâm, tanıdık tanımadık herkese verilir. Sadece tanıdıklara verilmesi kıyâmet alâmetlerindendir:

---

[111] Nisâ, 86.

"Âhir zamanda selâm, yalnız tanıdıklara verilecektir."

Lâkin selâmı almayacağı bilinen kişilere ve gayr-ı müslimlere selâm verilmez.

"İslâm'ın en hayırlı ameli hangisidir?" sorusuna Hz. Peygamber, önceki hadîste başka, burada başka bir cevap vermiştir. Bu husus bir tenakuz gibi görünüyorsa da böyle değildir. Çünkü bu hadîsler iki ayrı zaman ve iki ayrı şahıs hakkında vârid olmuştur. Rasûlullah (as.) her seferinde soranın ihtiyacına en uygun cevabı vermiştir.

Şöyle de düşünülebilir; ilki hangi şeyleri terketmenin, ikincisi hangi işleri yapmanın hayırlı olduğunu sormuştur. İki hadîste söylenenlerin, birbirini tamamlayıcı olduklarını düşünmek de yanlış olmamalıdır. Bu hadîsteki selâm vermek dille kötülük yapmamayı, yedirmek de elle kötülük yapmamayı ifhâm eder.[112]

٣١- (ت ـ أبو سعيد الخدري رضي الله عنه) أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : «إذا رأيتم الرجل يَعتَادُ المسجدَ ، فاشْهَدُوا لَهُ بالإيمان ، فإنَّ الله عز وجل يقول : { إنَّمَا يَعْمُرُ مساجد اللهِ مَنْ آمَنَ بالله واليومِ الآخِرِ... } الآية [التوبة : ١٧]. » أخرجه الترمذي.

31- Ebû Saîd el-Hudrî[113] rivâyet ediyor :

"Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu:

"Bir adamın mûtad olarak mescide geldiğini görürseniz, onun imanına şehâdet edin. Zirâ Allah; *'Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe imanı olan imar eder"*[114] buyurmuştur."[115]

---

[112] Bkz., **Aynî**, I, 136; **Avn**, XIV, 100.

[113] **Ebû Saîd el-Hudrî, Sa'd b. Mâlik b. Sinân el-Ensârî el-Hazrecî:** ö. 74/693. Alim sahâbelerdendir. Babası da sahabî idi ve **Uhud**'da şehid düşmüştü. Kendisi küçük olduğu için **Uhud** savaşma katılamamış, sonraki bütün savaşlara iştirak etmişti. Hz. Peygamberden 1,170 hadîs rivâyet etmiş, bunlardan 46 tanesi muttefekun aleyh, 16 tanesi yalnız **Buhârî**'de, 52 tanesi de yalnız **Müslim**'dedir. Sahâbelerin fakihlerinden idi. **Medîne**'de vefat etti.

[114] Tevbe, 17.

İZAH

Mescide gelmek itiyadında olan insanların mü'min olduklarını, mescide devamın imanın alâmeti olduğunu ifâde eden bu hadîs, **Tirmizî'nin** beyanına göre hasen-garîbdir. Hadîsin râvilerinden olan **Derrâc**, özellikle **Ebû'l-Heysem** ve **Ebû Said el-Hudrî** zinciriyle rivâyetinde zayıftır. Nitekim bu hadîs de bu zincirle rivâyet edilmiştir. **Ebû Davud, Nesâî, Âcurrî, Ebû Hâtim** ve **Darekutnî** onun sika olmadığını söylerler. Bazen "**zayıf**", bazen "**münker**", bazen da "**metrûk**" tabirini kullanırlar. Buna karşılık **İbn Maîn** ve **İbn Hibbân** "**sika**" olduğunu zikrederler. **Derrâc**'dan rivâyet eden **Amr b. el-Hâris**'in de münker rivâyetinin görüldüğü nakledilir.

٣٢- رد ــ أنس رضي الله عنه) أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : « ثلاثة مِنْ أصل الإيمان : الكفّ عمّن قال : لا إله إلا الله ، ولا نُكفِّرُهُ بِذَنْب ، ولا نُخرِجُه من الإسلام بعمَل ، والجهاد ماضٍ مُنذُ بَعَثني الله إلى أن يُقاتِلَ آخرُ هذه الأمّة الدَّجّالَ ، لا يُبْطِلُه جَوْرُ جائرٍ ولا عدلُ عادلٍ ، والإيمانُ بالأقدار ». أخرجه أبوداود.

32- Enes'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu:

"Üç şey, imanın aslındandır:

1- Allah'dan başka ilâh yoktur diyenden elini-dilini çekmek. Artık biz onu, işlediği herhangi bir günahtan dolayı tekfir etmeyiz, yaptığı herhangi bir işten dolayı da İslâm'dan çıkarmayız.

2- Allah'ın beni gönderdiği zamandan itibaren, bu ümmetin son ferdi Deccâl'le savaşına varıncaya kadar cihâd devam edecektir. Hiçbir zâlimin zulmü ve hiçbir âdilin adâleti onu bâtıl kılamaz.

3- Bir de kaderlere iman."[116]

---

[115] **Tirmizî**, Tefsir, 10/3093.

[116] **Ebû Davud**, Cihâd, 35/2532.

İZAH

Hadîsin râvilerinden **Cafer b. Bürkan**'ın okur yazar olmadığı, özellikle **Zühri'**den rivâyette vehim ve hata ettiği, **Meymûn b. Mihrân'**dan rivâyette ise sika olduğu belirtilir. Diğer râvi **Yezid b. Ebî Nüşbe** ise mechuldur.

Hadîsin ilk şıkkında sadece Allah'a imandan söz ediliyorsa da, bunun mefhûmunda Peygambere iman ve zarûrat-ı diniyeye iman da bulunmaktadır. Ama bütün bunların başlangıcı ve anahtarı Allah'a imandır. İşte Allah'a imanını ızhâr eden insan, her türlü tecâvüzden kurtulmuş olur. Böyle birinin malına ve canına taarruzdan sakınmak vâcibdir. O, küfür hariç, işlediği herhangi bir günahtan dolayı da tekfir edilemez. Velev ki bu günah büyük olsun ...

Hadîsin ikinci bölümünde ise cihâdın kıyâmete kadar devam edeceğine işâret ediliyor. Hz. Peygamber döneminden **Deccâl**'le savaş zamanına varıncaya kadar cihâd sürecektir. Âdil veya zâlim bir sultanın varlığı, cihâdı durduramaz. Âlemde zulûm şuyû bulsa dahi, cihâd devam edecektir.

Deccâl'in katlinden sonra ise cihâd söz konusu değildir. Zirâ ondan sonra yeryüzünde küfür kalmayacaktır. Ancak daha sonra hatîften gelen temiz bir rüzgarla mü'minlerin ruhları kabzedilir ve kıyâmet, kötülerin başına kopar.

Hadîsin son bölümüne göre ise; âlemde cereyan eden şeylerin hepsi, Allah'ın kazâ ve kaderinin eseridir.

Bu hadîs; **"Allah'a iman ettim"** diyenin mü'min sayılacağına, günah işlemenin insanı dinden çıkarmayacağına, kadere imanın farz olduğuna ve cihâdın kıyamete kadar süreceğine delâlet etmektedir. Ayrıca bu hadîs, **Mu'tezile**'nin görüşünü de reddetmektedir; zira onlara göre büyük günah işleyen dinden çıkar, ama kâfir olmaz, imanla küfür arasında bir yerde kalır.[117]

---

[117] Bkz., **Avn**, VII, 205; **Bezl**, XII, 21.

٣٣- (م د ـ أبو هريرة رضي الله عنه) قال : جاء ناسٌ من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم ، إلى النبي صلى الله عليه وسلم ، فسألوه : إنَّا نَجدُ في أنفسنا ما يتعاظمُ أحدُنا أن يتكلَّم به؟ قال: « **وقد وجَدتُموه** ؟ » قالوا : نعم ، قال : « **ذاك صَرِيحُ الإيمان** ».

وفي أخرى « **الحمد لله الذي ردَّ كيدَهُ إلى الوسوسة** ». أخرجه مسلم وأبو داود.

33- Ebû Hureyre şöyle dedi: Rasûlullah'ın (as.) ashabından bazıları O'na gelip sordular:

"- İçimizde öyle şeyler hissediyoruz ki, herhangi birimiz onu söylemeyi bile büyük (günah) sayıyor; ne buyurursunuz?"

"- Gerçekten onu hissettiniz mi?"

"- Evet."

"- İşte açık iman budur."[118]

İZAH

Bu ve müteakıp hadîste de iki husus dikkatimizi çekmektedir; biri vesvese, diğeri de bunun imanla olan irtibatı.

Vesvese; insanın içine doğan ve şeytandan neş'et eden bir takım kuruntulardır. Öyle ki insan, onları söylemekten çekinir. Söylemektense ateşe girmeyi, gökten yere düşüp parçalanmayı tercih eder. İşte bu hal, kâmil imanın alâmetidir. Böyle bir iman, asla şek ve şüphe götürmez.

Şu halde vesvesenin kendisi iman değil, imanın sebebi ve alâmetidir. Vesvese olduğu için iman var olmuş değil, iman olduğu için vesvese var olmuştur. Vesvese şeytandandır. Şeytan ise, ancak aldatamadığı kişilere vesvese verir, onların temiz imanlarını lekelemeye çalışır. Kâfire ise istediği gibi gelir ve istediğini yaptırır. Onun için vesveseye gerek yoktur. İşte vesvese, bunun için sârîh imandır. Yani iman öyle bir şeydir ki, şeytanın size telkin ettiği şeyleri kabul ve tasdikten menediyor, kalbinize tam yerleşemediği için de vesveseye dönüşüyor. Onun için vesvesenin varlığı, imanın varlığına delildir.

[118] **Müslim**, İman, 60/209; **Ebû Davud**, Edeb, 118/5111.

Şeytan, hırsız gibidir. Hırsız ise harap bir eve değil, içi servet ve zinet dolu olan eve girer. Çünkü ancak buradan birşeyler alabilecektir. Şeytanın hedefi de iman olduğu için, kâfirin değil, ancak mü'minin kalbine girmek ister. Çünkü almak istediği şey, ancak orada vardır.

Vesvese, insan olmanın da gereğidir, kimse ondan sâlim değildir. Yüce Mevlâ şöyle buyurur:

"Eğer sana indirdiğimiz şeylerden kuşku duyarsan, senden evvel kitap okuyanlara sor."[119]

Bu âyet, Hz. Peygamber hakkında nâzil olmuştur. Bu, Rasûlullah'ın (as.) da vesveseden tamamen sâlim olamadığını göstermektedir. Bununla birlikte vesvese imana zarar vermez. Çünkü o, inancın doğruluğundan şüpheyi ifâde etmez.

Vesveseden kurtulmanın yolu, onu aklından kovmaya, unutmaya çalışmaktır. Ondan Allah'a sığınmaktır. O konuda münakaşa ve muhâkemeden kaçınmaktır, çünkü bu, vesvesenin yerleşmesine sebep olur. Zirâ şeytanın vesvesesinin sonu yoktur. Herhangi bir delille şeytan ilzâm edilip susturulsa bile, hemen bir başka konuya kayar ve insanı şaşkına çevirir. Buna mukabil insanın verdiği vesvese, bir huccet ve delille rahatça susturulabilir. **İbn Abbas,** insanın nefsinde hissettiği vesveseyi defetmek için şu âyeti okumayı tavsiye eder:

"O evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtındır. O, herşeyi bilendir."[120]

Diğer bir âyet-i kerimede de şöyle buyurulur:

"Eğer şeytan tarafından sana bir ifsâd vâki olursa, hemen Allah'a sığın!"[121]

Hülâsa vesveseden kurtulmanın yolu, ona kulak asmamak ve ondan Allah'a sığınmaktır.[122]

---

[119] Yunus, 94.

[120] Hadîd, 3.

[121] A'râf, 200.

[122] Bkz., **Nevevî**, II, 153; **Avn**, XIV, 13; **Bezl**, XX, 50.

٣٤- (م - عبد الله بن مسعود رضي الله عنه) قال : سُئِلَ رَسول الله صلى الله عليه وسلم عن الوسوسة ؟ فقال : «تلك مَحضُ الإيمان ».

وفي رواية قال : سُئِلَ رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الوسوسة ؟ فقالوا : إنَّ أحدَنا ليجدُ في نفسه ما لأنْ يَحترِقَ حتى يصيرَ حُمَمَةً ، أو يَخِرَّ من السماء إلى الأرض ، أحبُّ إليه من أن يتكلَّم به ؟ قال : « ذلك محض الإيمان ». أخرجه مسلم.

34- Abdullah b. Mes'ûd[123] rivâyetine göre; Rasûlullah'a (as.) vesveseden soruldu: **"O, hâlis imandır"** buyurdu.[124]

RİVÂYETLER

Diğer bir rivâyete göre; "Hz. Peygambere vesveseden soruldu;

---

[123] **Ebû Abdurrahman, Abdullah b. Mes'ûd b, Ğâfil b. Habib el, Hüzelî:** ö. 32/652 Altıncı olarak İslâm'a giren ve **Mekke**'de Kur'ân'ı ilk defa açıktan okuyan sahâbedir. Rasûlullah'ın (as.) hâdimi ve sırdaşı olan İbn Mes'ûd, muhaddisliği yanında müfessir, karî', fakîh ve kadı idi. Hz. Peygamberin hadîslerini yazardı. Topladığı hadîsler, bilâhare oğluna intikal etmişti. 64'ü muttefekun aleyh, 21'i yalnız **Buhârî**'de, 35'i de yalnız **Müslim**'de olmak üzere **848** hadîs rivâyet etmiştir. Bizzat Hz. Peygamber'den yetmiş küsür sûre aldığını söyler. Rasûlullah (as.) son Ramazanda Cibril'e Kur'ân'ı iki defa arzederken, İbn Mes'ûd'un da orada bulunduğu rivâyet edilir. Hz. Ömer, onun için **"İlim dolu dağarcık"** der ve onu öğretmen olarak **Kûfe**'ye gönderdiğinde, Kûfelilere; **"Abdullah'ı göndermekle sizi kendime tercih ettim"** diye yazar. **Kûfe**'de iftâ ve beytülmâle bakıyordu. Talebesi Mesrûk, onun için şöyle der: **"Rasûlullah'ın (as.) ashabıyla oturdum. Onlar, bereketli bir kaynak gibi idiler; bazısı bir kişiyi, bazısı iki, bazısı on, bazısı yüz kişiyi sulardı. Fakat bazısı da vardı ki, bütün yeryüzü ahâlisi toplansa bile hepsini doyururdu. İşte İbn Mes'ud böyle idi."** İbn Mes'ûd, rivâyette şedît davranırdı; talebelerini lafızların zaptında gevşeklik göstermekten men ederdi. Kesin olarak hadîs olduğu bilinmeyen sözlerle ameli terk ederek, rey ve kıyasla ameli tercih ederdi. **Kûfe**'deki görevi esnasında Tefsir, Hadîs, Fıkıh ve Kırâat ilminin tam olarak temellerini atmıştı. O aynı zamanda Hanefî mezhebinin de müessisi sayılır; zirâ Ebû Hanîfe, fıkhî meselelerinin çoğunu onun görüşlerine dayandırır. İbn Mes'ûd, Hz. Osman döneminde **Medîne**'ye çağırılır; Kûfelilerin karşı koymalarına rağmen, isyân kapısını ilk açan kişi olmamak için **Medîne**'ye gider ve orada vefat eder.

[124] **Müslim**, İman, 60/211.

"- İçimizde öyle şeyler duyuyoruz ki, onu söylemektense simsiyah kömür oluncaya kadar yanmak veya gökten yere düşmek daha hoşumuza gider" dediler.

Rasûlullah (as.); **"İşte hâlis iman budur!"** buyurdu.[125]

Hadîsi **Müslim** tahric etti.

---

[125] **İbnu'l-Esîr,** bu hadîsi **Müslim'**in tahric ettiğini kaydetmesine rağmen, muhakkîk'in de işaret ettiği üzere bu rivâyet **Müslim'**de yoktur. Muhtemeldir ki o, **el-Humeydî'**nin, **Sahîhayn'**a ziyâde ettiği hadîslerdendir. Çünkü müellif, mukaddimesinde, **Sahihayn'**dan nakil hususunda **el-Humeydî'**nin eserine dayandığını ifâde etmişti.

الباب الثاني

في أحكام الإيمان و الإسلام

و فيه ثلاثة فصول:

الفصل الأول

في حكم الإقرار بالشهادة

B- ÎMÂN VE İSLÂM'IN HÜKÜMLERİ

I- KELİME-İ ŞEHÂDETİ İKRÂRIN HÜKMÜ

٣٥- (خ م ـ عبد الله بن عمر رضي الله عنهما) قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «أُمِرْتُ أن أقاتل الناسَ حتى يَشهدُوا أن لا إله إلا الله، أنَّ محمدًا رسولُ الله ، ويقيموا الصلاةَ، ويُؤتوا الزكاةَ ، فإذا فَعَلوا ذلكَ عَصمُوا مني دماءَهُمْ ، إلا بحقِّ الإسلام ، وحِسابُهم على الله». أخرجه البخاري ومسلم ، إلا أن مسلمًا لم يذكر «إلا بحق الإسلام».

35- Abdullah b. Ömer, Hz. Peygamber şöyle buyurdu, diyor:

"Ben; Allah'dan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet edinceye, namaz kılıncaya, zekât verinceye kadar insanlarla savaşmaya emrolundum. Bunu yaptıkları zaman, canlarını benden korumuş olurlar. Ancak İslâm'ın hakkı müstesnâdır, hesapları da Allah'a âittir."[1]

---

[1] **Buhârî**, İman, 17, **Müslim**, İman, 8/36.

RİVÂYETLER

Hadîsi **Buharî** ve **Müslim** tahric etti. ancak bu hadîsin **Müslim** tarafından rivâyet edilen metninde, **"...İslâm'ın hakkı müstesnâ"** cümlesi yoktur.

İZAH

Hadîste, iman edip namaz kılıncaya ve zekât verinceye kadar insanlarla savaş emredilmektedir. Bu bölümün diğer hadîsleri de, birtakım farklılıkları ihtivâ etmekle birlikte ana fikir olarak hep aynı husus vurgulanmaktadır.

1- SAVAŞ

Önce hadîsteki "**insanlar**" dan maksadın ne olduğu üzerinde duralım:

a) Hattâbî'ye göre maksat, putperestlerdir. Ehl-i kitap, bu hadîsin mefhumuna girmez. Aynı görüşü **Nevevî, Kastalânî** ve **Kirmanî** de benimserler. Nitekim **Nesâî**'nin bir rivâyetinde, **"...müşriklerle savaşmaya emrolundum"** buyurulmaktadır.

b) Diğer bir görüşe göre hadîsteki ***"en-nâs"*** kelimesi, ma'rifedir, bu da cinsi ifâde etmektedir; yani insan cinsinin tümünü kapsamaktadır.

Hadîste ifâde edilen üç unsuru, Allah'ın adını yüceltmek ve İslâm'ın üstünlüğünü muhâliflerin kafasına yerleştirmek şeklinde yorumlamak da mümkündür. Bu husus, bir kısım insanlar için savaşla, bir kısmı için cizye ile, bir kısmı için de muâhede ile sağlanabilir.

Burada savaşmaktan gâye; durup dururken insanlara saldırmak ve insanların zorla da olsa müslüman olmalarını sağlamak olmasa gerektir. Nitekim bir âyet-i kerimede ***"dinde zorlama yoktur"***[2] buyurulmaktadır. Müfessirlerin cumhuruna göre bu âyet, dine girişte zorlama olmayacağı konusunda nasstır.

Hadîsteki ifâdeyi, dinî gâyelerle yapılan savaşın, şehâdet kelimesini ikrâr edinceye kadar süreceği, daha öteye gitmeyeceği, bu

---

[2] Bakara, 256.

ikrârı kabul edip savaşa son verileceği şeklinde anlamak daha uygun olmalıdır. Yani kelime-i tevhîd cümlesi, savaşa son vermenin gerekçesidir. Zaten dinî savaştan gâye, insanların hakkı görmelerini sağlamaktır. Bununla birlikte bu cümleden, insanlar iman edinceye kadar savaşa devam edileceği manası da çıkarılmamalıdır.

2- NAMAZ

Hadîste zikredilen ikinci husus, insanlarla, namazlarını kılıncaya kadar savaşılması konusudur. Bu hadîs, namazı terkedenler hakkında, fukahanın çeşitli istidlâllerde bulunmasına yol açmıştır. Bu mesele ilerde müstakil bir bölüm olarak ele alınacağı için bu husustaki istidlâlleri ve delilleri **Kitâbu's-Salât**'ın ilgili bölümünde arzetmeyi uygun bulduk.[3]

Bu hadîs; amellerin zâhire göre hükmedilmesi gerektiğine, kelime-i şehâdeti itirâf eden bid'at ehlinin tekfir edilemeyeceğine, insanların iç dünyasının ve niyetlerinin Allah'a âit olduğuna ve bunun hesabını sadece Allah'a vereceklerine delâlet etmektedir. Ayrıca **Nevevî** bu hadîsle, namaz ve zekât gibi temel İslâmî vecibeleri terk edenlerle savaşılacağına istidlâl etmektedir. **İmam Muhammed** de; **"bir belde ahâlisi ezân okumamakta ittifak edip direnseler, onlarla harp edilir. Bütün İslâmî vecibeler de böyledir"** der. Hadîste geçen **"İslâm'ın hakkı müstesnâdır"** ifadesi, mü'minlerin dünyada işlemiş oldukları cürümlerin cezasını çekmeleri gerektiğini göstermektedir.[4]

٣٦- (خ م ت د س ـ *ابو هريرة* رضي الله عنه) قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: « أمِرْتُ أنْ أقاتِلَ النَّاسَ حتَّى يَقولوا : لا إله إلا اللهُ ، فمن قال : لا إله إلا الله ، فقد عَصَمَ منّي نفسَهُ ومالَهُ إلا بحقّه ، وحسابُه على الله ».

---

[3] Bkz., Hadîs no: 3263.

[4] Bkz., **İbn Hacer**, I, 107-108; **Aynî**, I, 179; **Kastalanî**, I, 108; **Nevevî**, I, 206.

وفي رواية « حتى يشهدوا أن لا إله إلا الله ، ويؤمنوا بي وبما جئت به ، فإذا فعلوا ذلك عصموا مني دماءهم وأموالهم إلا بحقها ، وحسابهم على الله ».

هذه رواية البخاري ومسلم والنسائي. ورواية الترمذي وأبي داود « أمرتُ أن أقاتل الناس حتى يقولوا : لا إله إلا الله ، فإذا قالوها عصموا... » الحديث. وقال أبو داود: «منعوا مني دماءهم وأموالهم إلا بحقها وحسابهم على الله ». مثلَ حديث أبي هريرة.

36- Ebû Hureyre rivâyet ediyor:

"Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu:

"Ben; Allah'dan başka ilâh yoktur deyinceye kadar insanlarla savaşmaya emrolundum. Kim *'Lâ ilâhe illallah'* derse, canını ve malını benden korumuş olur. Ancak onun hakkı müstesnâdır. Hesâbı da Allah'a âittir."[5]

RİVÂYETLER

Hadîsin diğer bir rivâyeti şöyledir :

"Allah'dan başka ilâh olmadığına şehâdet edinceye, bana ve benim getirdiğim şeylere iman edinceye kadar... Bunu yaptıklarında canlarını ve mallarını benden korumuş olurlar; ancak onun hakkı müstesnâdır, hesapları da Allah'a âittir."

Tirmizî ve **Ebû Davud**'da da şu ibâreler yer almaktadır:

"Ben; *'Lâ ilâhe illallah'* deyinceye kadar insanlarla savaşmaya emrolundum. Bunu dedikleri zaman... korurlar."

Ebû Davûd'da şöyle bir cümle de yer almaktadır:

"...Benden canlarını ve mallarını men etmiş olurlar; ancak onun hakkı müstesnâdır, hesapları da Allah'a âittir."

---

[5] **Buhârî**, Zekât, 1; İstitâbe, 3; **Müslim**, İman, 8/33; **Tirmizî**, İman, 1/2606; **Ebû Davud**, Cihad, 104/2640; **Nesaî**, Zekât, 3.

İZAH

Bu hadîste, öncekinden farklı olarak **"...Onun hakkı müstesnâdır"** cümlesi yer almaktadır. Bu ifâde, önceki hadîste geçtiği üzere **"İslâm'ın hakkı müstesnâdır"** demektir.

Diğer bir farklılık da **"bana ve benim getirdiklerime iman edinceye kadar"** ibâresidir. Bu ifâde, sadece Allah'a ve Peygamber'e imanla yetinmeyip, dinin, inanılması gereken bütün prensiplerine iman etmenin zarurî olduğunu açıkça göstermektedir.

٣٧- (م ت ــ جابر رضي الله عنه) زيادة في آخره ، وقرأ : **{إنما أنت مذكّر * لستَ عليهم بمسيْطِر }** [الغاشية : ٢١ ، ٢٢]. وأخرجه الترمذي ومسلم من حديث جابر.

37- Aynı hadîsin Câbir'den gelen rivâyetinin sonunda şu fazlalık vardır:

"Hz. Peygamber; *'Sen ancak öğüt vericisin, onların üzerine zorlayıcı değilsin'*[6] âyetini okudu."[7]

---

[6] Gâşiye, 20-21

[7] **Müslim,** İman, 8/35; **Tirmizî,** Tefsir, 78/3341.

İZAH

Bu ziyâde; **"İnsanlarla *'Lâ ilâhe illallah'* deyinceye kadar savaşmakla emrolundum"** cümlesi ile birlikte düşünüldüğünde hadîsin manası daha kolay anlaşılır.

Görüldüğü üzere yüce Allah, Peygamberini tebliğ ve telkin ile mükellef kılmış, insanları zorla ve savaşla müslüman yapmak gibi bir görev vermemiştir.

٣٨- (خ ت د س ـ أنس رضي الله عنه) أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «أمرتُ أن أقاتلَ الناسَ حتَّى يقولوا: لا إله إلا الله ، وأنَّ محمدًا رسولُ الله، فإذا شهدوا أن لا إله إلا الله وأنَّ محمدًا رسول الله، واستَقْبَلوا قبلتنا، وأكلوا ذبيحتنا، وصلَّوْا صلاتَنا، حَرُمت علينا دماؤُهم وأموالُهم إلا بحقِّها ». زاد في رواية : « وحسابُهم على الله ».

وفي أخرى قال: سأل ميمونُ بن سياه أنسًا: ما يُحَرِّمُ دمَ العبد وماله؟ قال: مَنْ شهِدَ أنْ لا إله إلا الله واستَقْبَلَ قبلَتَنا وصلَّى صلاتنا وأكلَ ذبيحتنا فهو المسلم له ما للمسلم وعليه ما على المسلم. موقوفٌ هذا لفظُ البخاري، ووافقه الترمذي على الأولى، والنسائي على الروايتين، وأبو داود والنسائي أيضًا على الأولى. وزاد فيها - بعد قوله «بحقها» -: «لهم ما للمسلمين ، وعليهم ما على المسلمين ».

38- Enes, Rasûlullah'ın (as.) şöyle buyurduğunu rivâyet eder:

"Ben; *'Allah'dan başka ilâh yoktur ve Muhammed Allah'ın Rasûlüdür'* deyinceye kadar insanlarla savaşmaya emrolundum. İnsanlar, Allah'dan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet ettikleri, kıblemize yöneldikleri, kestiğimizi yedikleri ve namazlarımızı kıldıkları takdirde, onların canları ve malları bize haram kılınmıştır; ancak onun hakkı müstesnâdır."[8]

RİVÂYETLER

Bir rivâyette **"...hesapları Allah'a âittir"** ziyâdesi vardır.

---

[8] **Buhârî**, Salât, 28; **Tirmizî**, İman, 2/2608; **Ebû Davud**, Cihad, 103/2641; **Nesâî**, İman, 15.

Diğer bir rivâyet de şöyledir: Meymûn b. Siyâh[9], Enes'e sordu:

"- Kulun canını ve malını haram kılan nedir?"

"- Allah'dan başka ilâh olmadığına şehâdet etmesi, kıblemize yönelmesi, namazımızı kılması ve kestiğimizi yemesidir. O, müslimdir; müslümanın lehine olan onun da lehine, müslümanın aleyhine olan onun da aleyhindedir."

Bu rivâyet mevkûftur ve **Buhârî**'nin lafzıdır.

Tirmizî'nin rivâyeti, bu rivâyetlerden ilkine, **Nesâî'**nin ise her ikisine tevâfuk etmektedir.

Ebû Davud ve **Nesâî**, ilkine de tevâfuk etmekte ve sonunda şu ifâde yer almaktadır:

"...Müslümanların lehine olan onların da lehine, müslümanların aleyhine olan onların da aleyhinedir."

İZAH

Bu bâbda rivâyet edilen hadîslerin hemen hepsi, aynı genel manâ etrafında toplanmakta, bazı rivâyetlerde eksik olan ibâreler, diğer rivâyetler tarafından tamamlanmaktadır.

Bu bâbdaki rivâyetlerde, daha önce temas edilenlerin dışında, izaha muhtaç hususlar kısaca şınlardır:

Hadîslerin bir kısmında **"İslâm'ın hakkı müstesnâ!"**, diğer kısmında ise, **"Onun hakkı müstesnâ"** diye bir cümle yer almaktadır. Bu ifâdelerin her ikisi de aynı şeydir. Bundan maksat da; o insan her türlü tecâvüzden masûndur, malına, canına ve namusuna dokunulmaz. Ancak zinâ, hırsızlık, adam öldürmek gibi bir suç

---

[9] **Ebû Bahr, Meymûn b. Siyâh el-Basrî**: Basralı tâbiîlerdendir. Hasan el-Basrî'den yaşça daha büyüktü. Enes b. Mâlik ve Cabir b. Abdullah'dan rivâyeti vardır. Kendisinden Selâm b. Miskin ve Humeyd et-Tavîl rivâyet etti. Muhaddisler nazarında durumu ihtilaflıdır. Buharî ve Ebû Hâtim *"sikadır"* derler. Dârekutnî de rivâyetlerinin delil olduğunu söyler. Yahya b. Maîn ve Yakub b. Süfyan'a göre ise *"zayıftır."* İbn Hibbân onu hem *Sikat*'ına, hem de *Duafâ'*sına almış, meşhur râvîlerden tek başına münker rivâyetler yaptığını, dolayısıyla münferit rivâyetlerinin delil olmadığını söylemiştir. İbn Adiyy ise, onda beis olmadığını ümit ettiğini kaydeder. Âbid ve fâzıl biriydi. Basra kurrâsının seyidi kabul edilirdi. Hadîsi **Buharî** ve **Nesâî'**de tahric edildi.

işlerse, o zaman İslâm'ın bu suçlar için tayin etmiş olduğu cezâya müstahak olur.

Diğer bir ifâde de **"Hesapları Allah'a aittir"** cümlesidir. Bundan maksat da şudur: Biz, insanların kalplerinde neler gizlediklerini öğrenmeye memur değiliz. Zaten bu gizlidir. Allah'dan başka kimse bilemez. Bir insanın müslüman sayılması için imanını dil ile ikrâr etmesi ve İslâm'ın şartlarını yerine getirmesi yeterlidir. Kalplerde gizlenen duygulardan dolayı hesaba çekmek, sadece Allah'ın hakkıdır:

"Biz zâhirî durumlara göre hükmederiz, gizli olan şeyler ise sadece Allah'a âittir."

٣٩- (س ـــ **النعمان بن بشير** رضي الله عنهما) قال : كنا مع النبي صلى الله عليه وسلم فجاءه رجلٌ ذاتَ يومٍ ، فسَارّه ، فقال : « **اقتُلوهُ** » ، ثم قال : « **أيشهد أن لا إله إلا الله؟**» قال: قالوا: نعم ، ولكنه يقولُها تعَوُّذًا ، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « **لا تقتُلوهُ ، فإني إنّما أمرتُ أنْ أقاتلَ النّاسَ حتّى يقولوا : لا إله إلا الله ، فإذا قالوها عَصَموا مني دماءَهم وأموالَهم إلا بحقّها ، وحسابُهُم على الله** ». أخرجه النسائي.

39- en-Nu'mân b. Beşir[10] şöyle dedi:

"Hz. Peygamberle beraberdik. Birgün bir adam geldi ve O'na birşeyler fısıldadı da Hz. Peygamber;

"- Onu öldürün!" dedi. Sonra buyurdu ki:

"- O, Allah'dan başka ilâh olmadığına şehâdet etmiyor mu?"

"- Evet ama, korktuğu için şehâdeti itiraf etti" dediler.

---

[10] **Ebû Abdullah, en-Nu'mân b. Beşîr b. Sa'd el-Hazrecî el-Ensârî el-Medenî:** ö. 66/685. Medîneli meşhur sahâbîlerdendir, babası da sahabî idi. Hz. Peygamber'in **Medîne**'ye gelişinden sonra Ensâr arasında ilk dünyaya gelen çocuk oydu. Ünlü şair Abdullah b. Revâha'nın yeğenidir, annesi Amra bint Revâha idi. Emîr, hatîb ve şâirdi. Kendisinden 114 hadîs rivâyet edilmiş, hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. **Sıffîn**'de Hz. Huâviye ile beraber bulunmuş, **Şam**'da kadılık yapmıştı. **Yemen, Kûfe** ve **Humus** valiliklerinde de bulunmuştur. İbnü'z-Zübeyr ortaya çıkınca ona bîat etmiş, Humuslular karşı çıkınca da oradan kaçmıştı. Ancak yolda yakalanıp şehîd edilmiş, başı da halife Mervân'a götürülmüştü.

"- Onu öldürmeyin! Zirâ ben insanlarla, *'Lâ ilâhe illallah'* deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Bunu dedikleri zaman, canlarını ve mallarını benden korumuş olurlar; ancak onun hakkı müstesnâdır. Hesapları da Allah'a âittir."[11]

٤٠- (س ـــ أوس بن حذيفة رضي الله عنه) قال: أتيت رسول الله صلى الله عليه وسلم في وفد ثقيف، فكنتُ معه في قُبَّة، فنام مَن كانَ في القُبَّة، غَيْري وغَيْرُهُ، فجاءَ رجل فسارَّهُ، فقال: اذهَبْ فاقْتُلْهُ. ثم قال: أيشْهَدُ أن لا إله إلا الله، وأنّي رسول الله؟ قال: إنّه يقولها، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «ذَرْهُ». ثم قال: «**أُمِرْتُ أن أقاتِلَ النّاسَ حتّى يقولوا: لا إله إلا الله، فإذا قالوها، حَرُمَتْ دماؤهم وأموالهم إلا بحقّها**».

وفي أخرى: دَخَلَ علينا رسولُ الله صلى الله عليه وسلم ونحن في قُبّة في مسجد المدينة وقال: «**إنّهُ أُوحِيَ إليَّ أن أقاتِلَ الناسَ حتّى يقولوا لا إله إلا الله**». وذكر نحوه. أخرجه النسائي.

40- Evs b. Huzeyfe[12] anlatıyor:

"Sakîf heyeti ile birlikte Rasûlullah'a (as.) geldim. O'nunla birlikte bir mahfilde bulunuyordum. Benden ve O'ndan gayrı, mahfilde olan herkes uyumuştu. Bir adam gelip O'na gizlice fısıldadı. Hz. Peygamber önceX

"- Git, onu öldür!" dedi. Sonra da buyurdu ki:

"- O, Allah'dan başka ilâh olmadığına, benim de Allah'ın Rasûlü olduğuma şehâdet ediyor mu?"

"- Evet, o bunu söylüyor."

"- Öyleyse bırak onu!" Sonra şöyle dedi:

---

[11] **Nesâî**, Tahrîmu'd-Dem, 1.

[12] **Evs b. Huzeyfe b. Rabîa es-Sekafî:** ö. 59/679. **Sakîf** heyeti ile birlikte **Medîne**'ye gelip Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunan sahâbelerdendir. Hz. Peygamberden sonra **Tâif**'de ikamet etmiş ve orada vefât etmiştir. **Ebû Davûd, Nesâî** ve **İbn Mâce**'de rivâyetleri vardır.

"Ben insanlarla; *'Lâ ilâhe illallah'* deyinceye kadar savaşmaya emrolundum; bunu dediklerinde artık canları ve malları haramdır. Yalnız onun hakkı müstesnâdır."[13]

RİVÂYETLER

Hadîsin diğer bir rivâyetinde şu ibâre yer almaktadır:

"Biz **Medîne** Mescidinde, mahfilde iken Rasûlullah (as.) yanımıza geldi. Buyurdu ki:

"Allah'dan başka ilâh olmadığını söyleyinceye... kadar insanlarla savaşmam bana vahyedildi ..."

٤١- (ط ـــ ***عبيد الله بن عدي بن الخيار*** رضي الله عنه) قال: بَيْنَما رسولُ الله صلى الله عليه وسلم جالسٌ بين ظَهْرَيْ النّاس إذ جاءَهُ رجلٌ ، فَسارَّهُ فلم نَدْرِ ما سارَّه حتّى جَهَرَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلم فإذَا هو يَستَأْذِنُهُ في قَتْلِ رَجُلٍ من المنافقين فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم حين جَهَرَ: «**أَلَيْسَ يَشْهدَ أن لا إله إلا الله وأنَّ محمّدًا رسول الله؟**» فقال الرَّجل: بلى ولا شهادَةَ له قال: «**أليس يُصلّي؟**» قال: بلى ولا صلاةَ له، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «**أولئك الذين نهاني الله عن قتلهم**». أخرجه الموطأ.

41- Ubeydullah b. Adiyy b. el-Hıyâr[14] şöyle dedi:

"Hz. Peygamber, insanlar arasında otururken bir adam çıkageldi ve O'na bir şey fısıldadı. Rasûlullah (as.) açıklayıncaya kadar biz onun ne fısıldadığını bilmiyorduk. Sonra anladık ki, münafıklardan birini öldürmek için izin istiyormuş. (Durumu) açıklayınca, Hz. Peygamber buyurdu ki:

"- O, Allah'dan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in de Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet etmiyor mu?"

---

[13] Nesâî, Tahrîmu'd-Dem, 1.

[14] **Ubeydullah b. Adîyy b. el-Hıyâr el-Kuraşî en-Nevfelî el-Medenî:** ö. 95/714. Hz. Peygamber'in sağlığında dünyaya geldi. Sahabî veya tâbiî olduğu şeklinde farklı görüşler vardır. Alim ve fakîh bir zattı. Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan rivâyetleri vardır. Hz. Osman'ın kızkardeşinin oğludur. Sikadır, ama hadîsi azdır. Hadîsleri **Buharî, Müslim, Ebû Davud** ve **Nesaî**'de tahric edilmiştir. **Medîne**'de vefat etti.

"- Evet! Ama onun şehâdeti muteber değildir.

"- Adam namaz kılmıyor mu?"

"- Evet, ama onun namazı yoktur."

Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

"- İşte onlar, kendilerini öldürmekten Allah'ın beni menettiği insanlardır."[15]

٤٢- (م ــ طارق الأشجعي رضي الله عنه) قال : سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : «من قال : لا إله إلا الله ، وكَفَرَ بما يُعْبَدُ من دون الله ، حَرُمَ ماله ودَمُهُ ، وحسابُه على الله».

وفي رواية « مَنْ وحَّدَ الله » وذكَرَ مثله. أخرجه مسلم.

42- Tarık el-Eşcâî[16] dedi ki:

Rasûlullah'ın (as.) şöyle dediğini duydum:

"Herkim *'Lâ ilâhe illallah'* der ve Allah'dan başka ibâdet edilen şeylere küfrederse, malı ve canı haramdır; hesabı ise Allah'a âittir."[17]

---

[15] **Muvatta**, Kasru's-Salât, 24/84.

[16] **Ebû Sa'd, Tarık b. Eşyem b. Mes'ûd el-Eşcaî:** Sahabîdir. Hz. Peygamber'den sonra **Kûfe**'de ikâmet etmiş ve orada vefat etmiştir. Kendisinden rivâyette oğlu Ebû Mâlik el-Eşcaî teferrüd etmiştir. Hadîsleri **Müslim, Tirmizî, Nesaî** ve **İbn .Mâce**'de tahric edilmiştir. **Müslim**'de iki rivâyeti bulunmaktadır.

[17] **Müslim**, İman, 8/37.

RİVÂYETLER

Hadîsin diğer bir rivâyetinde ibâre; **"Kim Allah'ı tevhid ederse "** şeklindedir. Hadîsi **Müslim** tahric etti.

الفصل الثاني

في أحكام البيعة

II- BÎATIN HÜKÜMLERİ

٤٣- (خ م ت س ــ عبادة بن الصامت رضي الله عنه) قال : « **كُنّا مَعَ رسول الله في مَجلس ، فقال** : « **تُبايعوني على ألا تُشركُوا بالله شيئًا ، ولا تَسْرِقوا ، ولا تزْنوا ، ولا تقتُلوا النَّفْسَ الَّتي حرَّمَ الله إلا بالحقِّ** ».

وفي رواية : « **ولا تَقْتُلوا أولادكم ، ولا تأتوا ببهتان تفترونه بين أيديكم وأرجلكم ، ولا تَعصوني في معروف ، فمنْ وفَّى منكم فأجرُهُ على الله ، ومنْ أصاب شيئًا من ذلك فعوقب به في الدنيا فهو كفّارة له وطهر ، ومَن أصاب شيئًا من ذلك فستَره الله عليه ، فأمْرُه إلى الله ، إن شاءَ عفَا عنه ، وإنْ شاءَ عذَّبَهُ**». قال : فبايعناه على ذلك.

وفي أخرى ، فتَلاَ علينا آية النِّساء : { **ألاّ يُشْرِكْنَ بالله شيئا**... } الآية [الممتحنة: ١١].

وفي أخرى : إنِّي لَمنَ النُّقَبَاء ، الَّذين بايَعُوا رسولَ الله صلى الله عليه وسلم ، بايعْنَاهُ على ألا نُشرِكَ بالله شَيْئًا ، وذكرَ نَحْوَه. وزاد : « **ولا ننْتهِبَ ولا نَعْصِي بالجَنَّة ، إنْ فعَلْنا ذلك ، فإنْ غَشينا من ذلك شيئًا ، كان قَضاءُ ذلك إلى الله عزَّ وجلَّ**». هذا لفظ البُخاري ومُسلم.

وفي رواية لمسلم قال : أخذ علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم ، كما أخذ على النساء : ألا نُشرك بالله شيئا، ولا نَسْرِقَ، ولا نَزنيَ ، ولا نَقتُلَ أولادَنا ، ولا يَعْضَهَ بَعْضُنا بعضًا » ثم ذكر نحوَه ، ووافقهما الترمذي على الرواية الأولى.

وأخرجه النسائي. قال : بايَعْتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم [ليلة العقبة] في رهط ، فقال: «**أبايعكم على ألا تُشْركوا بالله شيئا ، ولا تَسْرِقُوا ، ولا تزْنُوا ، [ولاَ تَشرَبُوا]** ،

ولا تَقْتُلوا أولادَكم ، ولا تأتوا ببهتان تفترونه بين أيديكم وأرجلكم ، ولا تعصوني في معروف ، فمن وفّى منكم فأجره على الله، ومن أصاب من ذلك شيئًا فأخذ به في الدنيا، فهو كفارةٌ له وطهورٌ، ومَنْ سَتَرَهُ الله، فذلك إلى الله، إن شاء عذّبه، وإن شاءَ غَفَرَ لَهُ». وله في أخرى نحو الرواية الأولى.

43- Ubâde b. es-Sâmit[18] şöyle dedi:

"Hz. Peygamberle beraber bir mecliste idik, O şöyle buyurdu:

"Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zinâ etmemek ve hakla olması müstesnâ Allah'ın haram kıldığı canı katletmemek üzere bana bîât ediniz."[19]

RİVÂYETLER

Hadîsin diğer bir rivâyeti şu şekildedir:

"Çocuklarınızı öldürmeyiniz! kendi kendinize uydurduğunuz yalanlarla kimseye iftirâ etmeyiniz! Marûf işlerde bana karşı gelmeyiniz! Sizden kim (ahdine) **vefâ gösterirse, onun mükâfatı Allah'a âittir. Herkim bunlardan birini yapar da dünyada cezası verilirse, bu cezâ onun için keffâret ve temizlik olur. Kim bunlardan birini yapar da, Allah onun bu suçunu gizleyip örterse, durumu Allah'a kalmıştır; dilerse atfeder, dilerse azap eder."**

Râvî; "Bu şartlar üzerine Rasûlullah'a (as.) bîat ettik" der.

Diğer bir rivâyette de râvî şöyle der: "Hz. Peygamber bize, hanımların (bîatı ile ilgili) âyeti okudu:

---

[18] **Ubâde b. es-Sâmit el-Ensârî el-Hazrecî:** ö. 34/654. Medîneli meşhur sahabîlerdendir. Birinci ve ikinci **Akabe** ile **Rıdvân** bîatlarına katılmış, **Bedir** başta olmak üzere bütün savaşlarda Hz. Peygamber'in yanında yer almıştır. 181 hadîs rivâyet etmiş, bunlardan 6'sı muttefekun aleyh olup 2'si yalnız **Buhârî**, 2'si de **Müslim**'dedir. **Filistin**'e ilk defa kadı tayin edilen odur. Hz. Ömer onu bütün **Suriye**'ye kadı ve muallim olarak göndermiş, o da önce **Humus**'da oturmuş, sonra **Filistin**'e göçmüştü. **Kudüs**'de vefat etti.

[19] **Buhârî**, İman, 11; Tefsir, 60/2; **Müslim**, Hudûd, 10/41; **Tirmizî**, Hudud, 12/1439; **Nesâî**, Biat, 17.

"Mü'min kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zinâ etmemek, çocukları öldürmemek, kendi kendine uydurduğu yalanlarla kimseye iftirâ etmemek, marûf bir işte sana karşı gelmemek üzere sana söz verdikleri zaman bîatlarını kabul et..."[20]

Diğer bir rivâyette ise şöyle bir ziyâdelik vardır:

"Ben, Hz. Peygamber'e bîat eden nukabâdan idim. O'na Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak... üzere bîat ettik."

Buhârî ve **Müslim**'in rivâyetlerinde de şu fazlalık vardır:

"Soygun ve yağmacılık yapmamak, âsî olmamak; bu şartları yerine getirdiğimiz takdirde cennete kavuşmak, şayet bu günahlardan birini yaparsak hükmü Allah'a âit olmak üzere..."

Müslim'in diğer bir rivâyeti şu şekildedir:

"Hz. Peygamber, hanımlardan bîat aldığı gibi bizden de (şu şartlarla) bîat aldı: **Allah'a hiçbirşeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zinâ etmemek, çocuklarımızı öldürmemek, birbirimize iftirâ etmemek ..."**

Nesâî'nin rivâyeti de şöyledir:

"Bir gurup insanla birlikte Akabe gecesi[21] Hz. Peygamber'e bîat ettim. O, şöyle buyurdu:

"Allah'a hiçbirşeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zinâ etmemek, (içki) içmemek[22], çocuklarınızı öldürmemek, kendiliğinizden uydurduğunuz yalanlarla kimseye iftirâ etmemek, marûf bir işte bana isyân etmemek üzere sizinle bîat ediyorum. Kim sözünde vefâ gösterirse, mükâfatı Allah'a âittir. Kim bunlardan birini yapar da dünyada iken cezâsı verilirse, bu cezâ onun için keffâret ve temizlik olur. Allah kimin suçunu örterse, durumu Allah'a kalmıştır; dilerse azap eder, dilerse affeder."

Nesâî'nin, ilk rivâyete uygun başka bir rivâyeti daha vardır.

---

20 Mümtehine, 12,

21 **Nesâî**'nin matbû nüshasında **"Akabe gecesi"** ifâdesi yer almamaktadır.

22 **Nesâî**'nin matbû nüshasında **"İçki içmemek"** ifâdesi yer almamaktadır.

İZAH

Bîat; sözleşme, anlaşma ve muâhede yapmak demektir. Yalnız bu, devletler arasında yapılan bir sözleşme ve muâhedeyi ifade etmez. Vatandaşla yönetim arasındaki bir akîttir. Bîat eden, itâat edeceğine, bîat edilen de onu kendinden sayıp koruyacağına söz vermesini ifâde eden sosyal bir anlaşmadır. Hz. Peygamber, birinci ve ikinci **Akabe**'de ve **Şeceretu'r-Rıdvân'**da ashâbı ile bîat etmiştir. Yeni seçilen Devlet Reisine de, halkın ileri gelenleri itâat edeceklerine dâir bîat ederler.

Hadîste geçen **Nakîb** kelimesi; bir kavmin önderi, lideri demektir. Çoğulu **Nukabâ'**dır. Hz. Peygamber, **Akabe**'de kendisine bîat eden cemaatın önde gelenlerini, kendi kabilesine **nakîb** tayin etmişti. Görevleri de kabile efrâdını İslâm'a davet ve onlara bu dini öğretmekti. İşte **nakîb** tabiri, onlar için bir isim haline gelmiştir.

Bu bölümde bîatla ilgili muhtelif rivâyetler ve Hz. Peygambere hangi şartlarla bîat edildiğine dair haberler yer almaktadır. Bu rivâyetleri tevhid edecek olursak; Hz. Peygamber'le gerek erkekler ve gerek kadınlar arasında muhtelif zamanlarda yapılan bîatlerde şu şartlar üzerinde söz verilmiştir:

1- Allah'a şirk koşmamak.
2- Allah'a ibâdet etmek.
3- Hırsızlık yapmamak.
4- Zinâ etmemek.
5- Çocukları öldürmemek.
6- Hiçbir cana kıymamak.
7- Kimseye iftira etmemek.
8- Peygambere karşı çıkmamak.
9- Her türlü ahvâlde dinleyip itâat etmek.
10- İdârecilik kavgalarına girişmemek.
11- Her yerde hakkı söylemek.
12- Dinî hayatta, kimsenin ayıplamasından korkmamak.
13- Kimseye el açmamak.
14- Cihâd etmek.
15- Hayır yapmak.

Hz. Peygamberin bizzat akdettiği ve İslâm Tarihinde büyük önem taşıyan üç bîat vardır. Bunlardan ilk ikisi hicretten önce **Akabe** denilen yerde, üçüncüsü ise hicretten sonra **Hudeybiye**'de aktedilmiştir.

Akabe bîatlarında, Hz. Peygamber önce hac mevsiminde bazı Medînelilere İslâm'ı teklif etmiş, onlar da döndüklerinde bunu hemşehrilerine anlatmışlar ve ertesi yıl 12 kişilik bir heyetle gelerek **Akabe**'de Hz. Peygambere bîat etmişlerdi. Bu ilk bîattan sonra yapılan çalışmalar, ertesi yıl aktedilen ikinci **Akabe** bîatına, ikisi kadın olmak üzere 73 Medînelinin katılmasını sağlamıştı.

İşte bu ikinci **Akabe** bîatinde Rasûlullah (as.), dokuzu **Hazrec**, üçü de **Evs** kabilesinden olmak üzere oniki **nakîb** seçmişti. Onların görevleri geride bıraktıkları kabile efrâdına İslâm'ı tebliğ ve öğretmekti.

Hz. Peygamberin akdettiği üçüncü bîat da, **Hudeybiye'**de iken, **Hz. Osman**'ın **Mekke**'de müşrikler tarafından öldürüldüğü haberinin duyulması üzerine bir ağacın altında yapılan bîattır. Burada müslümanlar, ölünceye kadar yanında harbetmek üzere Hz. Peygamber'e bağlılıklarını tazelediler.

İFTİRA

"Kendi kendinize uydurduğunuz yalanlarla kimseye iftirâ etmemek" diye tercüme ettiğimiz metnin, tam karşılığı şöyledir:

"Ellerinizle ayaklarınız arasında bir iftirâ uydurup getirmemek."

Âyet-i kerimenin de bir parçası olan bu cümleden maksat; başka bir kadının doğurduğu çocuğu alıp veya kendi doğurduğu ile birleştirip **"ben doğurdum"** diyerek kocasına isnâd etmesidir.

Ancak **Hattâbî**'nin de işâret etiği gibi, bu ifâde zâttan kinâye olarak kendi kendilerine uydurdukları her çeşit iftirâya şâmil olması daha muvafıktır. Böylece hadîste yasaklanan fiilî suçlardan sonra, kavlî suçlar da yasaklanmış olur. Binâenaleyh bunda; kazif, gıybet, nemîme vs. tarzında yapılması muhtemel olan iftirâdan, yalandan ve sahtekârlıktan da nehiy vardır.

MA'RÛF İŞLER

"Ma'ruf işlerde bana karşı gelmeyiniz!"

Burada ma'rûf işlerden maksadın ne olduğu ihtilaflıdır. Bazılarına göre **"güzel olan şeylerdir"** ki bu da, karşı çıkmayı Allah'ın yasak ettiği şeylerdir.

Bazılarına göre **"meşhur olan şeylerdir"** ki bu da, yapılması Allah tarafından emredildiği bilinen şeylerdir. Bazılarına göre de; **"her türlü hayır ve meşrû işler"**, diğer bazılarına göre ise; **"Allah'a itâat konusunda isyân etmemektir."**

Bu ifâdeyi genel anlamıyle düşünmek; **"Allah'a itâat ve insanlara iyilik konusunda ve Allah tarafından emredilen ve yasaklanan şeylerde aksine hareket ederek isyân etmemek"** şeklinde anlamak, daha uygun olsa gerektir.

Burada **"ma'rûf"** lafzının zikredilmesi de, Hz. Peygamberin, onlara sadece ma'rûf olan şeyleri emredeceği şeklinde, onların gönüllerini okşayan bir incelik de söz konusudur. Ayrıca Rasûlullah'ın (as.) bunu kendi dönemini kastederek söylemediği, çünkü kendisinden ma'rûftan başka birşeyin sâdır olmayacağı, binâenaleyh bu sözle daha sonra gelecek olan yöneticileri kastettiği, onların da sadece ma'rûf olan tasarruflarına itâat edilmesine işaret ettiği de düşünülebilir. Çünkü Hz. Peygamber'den ma'rûf ve meşrû olmayan bir şeyin sâdır olması ve Müslümanlara meşru olmayan bir şeyi emretmesi zaten söz konusu olamaz.

CEZA VE KEFFÂRET

"Kim suç işler de cezasını görürse, bu onun için keffâret olur."

Buradaki **"keffâret"** lafzı, hadîsin başındaki şirki de içine alır mı? Çünkü irtidâdın da bir cezası vardır. Bu ceza dünyada çekilirse, ona da keffâret olur mu? Herşeyden önce şirkin affedilmeyen, keffâret kabul etmeyen bir günah olduğuna şüphe yoktur. Âyet-i kerimede de:

"Yüce Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz"[23] buyurulmaktadır. Buna göre mürtedin öldürülmesi, ona keffâret

---

23 Nisâ, 116.

olmaz. Binâenaleyh, cezası keffâret olan günahlar, şirkin dışında kalan hırsızlık, adam öldürmek, zinâ gibi suçlardır.

Kadı Iyâz, cezâların, günahlara keffâret olduğuna ekser-i ulemanın hükmettiğini kaydeder. Her ne kadar katili öldürmenin maktûle bir fayda sağlamayacağı, dolayısıyle onu cezâlandırmanın günahına keffâret olamayacağı söylenmişse de, bu iddia çeşitli hadîslerle çürütülmüştür. Meselâ:

İbn Hibbân'ın rivâyet ettiği; **"Kılıç, hataları siler"** hadîsi, **Taberânî**'nin rivâyet ettiği; **"Ölüm (**kısas**) gelince, o, her şeyi siler"** hadîsi ve **Bezzâr**'ın rivâyet ettiği; **"Bir günah yüzünden gelen ölüm (**kısas**), o günahı siler"** hadîsi bunu göstermektedir.

Şüphesiz yüce Allah âdildir, bir insanı bir suçtan dolayı iki defa cezalandırmaz. Ona aynı suçtan dolayı hem dünyada, hem âhirette cezâ çektirmez. Kaldı ki dünyadaki cezâyı da Allah tayin etmiştir. Nitekim bir hadîste şöyle buyurulur:

"Kim cezâyı gerektiren bir suç işler de, cezâsını dünyada çekerse, süphesiz Allah, kuluna âhirette ikinci defa cezâ vermekten müstağnîdir."[24]

Müsned'de ise **Huzeyme b. Sâbit**'in şu hadîsi yer alır:

"Kim bir günah işler de kendisine onun cezası tatbik edilirse, bu onun keffâreti olur."

Taberânî'de de şu rivâyet yer almaktadır:

"Bir günah yüzünden cezâlandırılan hiçbir adam yoktur ki, Allah, bu cezayı o günaha keffâret kılmış olmasın!"

İzahına çalıştığımız hadîsin sonunda, **"durumu Allah'a kalmıştır; dilerse affeder dilerse azap eder"** buyurulmaktadır. Bu ifade, büyük günah işleyen birinin tevbe etmeden de ölse, hesabının Allah'a âit olduğu ve Allah'ın da onu dilerse affedip cennete, dilerse azap edip cehenneme sokacağına delildir. Ehl-i sünnetin görüşü budur. **Mu'tezile**, büyük günah işleyen biri tevbe etmeden ölürse affedilmeyeceği, cehennemde kalacağı görüşündedir ki, bu hadîs, onları tekzib etmektedir. Kezâ günahkârı tekfir eden Haricîleri de tekzib etmektedir.

---

[24] **Tirmizî**, İman, 11/2626.

Bu hadîs; büyük günah işlemenin insanı dinden çıkarmayacağına, dinî cezâların, sahipleri için kefâret olduğuna, günahkârı cezalandırmanın ve itâatkârı mükâfatlandırmanın Allah'a vâcib olmadığına delâlet etmektedir.[25]

٤٤- (خ م ط س ــ **عبادة بن الصامت** رضي الله عنه) قال : بايعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم على السمع والطاعة ، في العُسر واليُسر ، والمَنْشَط ، والمَكْرَه وعلى أَثَرَة علينا ، وعلى ألا نُنازع الأمر أهْلَهُ ، وعلى أن نقول بالحق أينما كُنّا لا نخافُ في الله لَوْمَةَ لائم.

وفي رواية بمعناه ، وفيه « **ولا نُنازع الأمرَ أهله** ».قال : « **إلا أن تَرَوْا كُفرًا بَواحًا ، عندكم فيه من الله برهان** ». وأخرجه البخاري ومسلم والموطأ والنسائي.

44- Ubâde b. es-Sâmit şöyle dedi:

"Biz Rasûlullah'a (as.), zorlukta ve kolaylıkta, tasada ve kıvançta ve başkalarının bize tercih edilmeleri hallerinde dahi dinlemek ve itâat etmek, idârecilerle idarî kavgalara girmemek, nerede olursak olalım hakkı söylemek, Allah hakkında hiç kimsenin ayıplamasından korkmamak şartıyle bîat ettik."[26]

RİVÂYETLER

Bazı rivâyetlerde hadîs, aynı mana ile, ancak az da olsa farklı bir lafızla rivâyet edilmiştir.

Bir rivâyette de şöyle bir ziyâde vardır:

"...Ancak hakkında, sizde Allah katından delili bulunan açık bir küfür görürseniz müstesnâ."

---

[25] Bkz., **İbn Hacer**, I, 92; **Aynî**, I, 153; **Kastalanî**, I, 99; **Nevevî**, XI, 222.

[26] **Buhârî**, Ahkâm, 43; **Müslim**, İmaret, 8/41; **Muvatta**, Cihâd, 1/5; **Nesâî**, Bîat, 1.

İZAH

Burada her türlü ahvâlde dinlemek ve itâat etmenin, bîatın şartlarından olduğu tasrih edilmektedir. Hadîste söz konusu edilen bîatın, ikinci **Akabe** bîatı olduğu rivâyet edilmiştir.

İDARECİLERE İTÂAT

Bu hadîste farklı bir husus olarak idârecilerle münâzaaya girişmemek de emredilmektedir. Müslüman, dinleyip itâat etmelidir. İdâreci âdil davranırsa, bunun sevâbını alır, halk da kendisine teşekkür eder. Eğer zulmederse, bunun vebâli kendisine âittir. Halk da buna sabreder ve kurtuluş için niyâzda bulunur.

Ancak yine bu hadîse göre her türlü zulmü reddedip hakkı daima savunmak da gerekmektedir. Eğer fitneye, kargaşaya ve ayrıca bir zulme yol açmadan idârecinin zulmünü bertaraf etmek mümkün ise, bu yapılmalıdır. Çünkü hakkı ve adâleti gerçekleştirmek için mücadele etmek, insanın en önde gelen görevidir. Yalnız bu mücadelenin kişisel hırs, şahsî çıkar ve iktidar uğruna yapılmamalıdır. Az önce işaret ettiğimiz gibi bunu yaparken daha büyük bir zulme de yol açmamalıdır. Daha büyük zulüm ve kötülüklere yol açacaksa, sabretmek şüphesiz daha doğru olur.

Yalnız hadîsin bir rivâyetinde, idârecinin küfür halinde olması istisnâ edilmektedir. Bu takdirde itâat da vâcib değildir.[27]

٤٥- (م د س ـــ *أبو إدريس الخولاني* رضي الله عنه) قال : « حَدَّثني الحبيبُ الأمين – أمَّا هو فحبيبٌ إليَّ ، وأمَّا هو عندي فأمينٌ – عَوْفُ بن مالك الأشجَعيّ ، قال : كُنَّا عند رسول الله صلى الله عليه وسلم تسْعة، أوْ ثمانية، أوْ سَبْعة، فقال : **ألا تُبايعُونَ رسولَ الله ؟** » وكُنَّا حديث عَهدٍ ببَيْعَة ، فقُلْنا: قدْ بايعنَاكَ يا رسول الله ، ثم قال : « **ألا تبايعون رسول الله؟** قال : فبسطنا أيدينا ، وقلنا: قد بايعناك يا رسول الله ، فعَلامَ نُبايعُك ؟ قال : « **أن تعْبُدُوا الله ولا تشركوا به شيئًا** ، وتُصَلُّوا الصلوات الخمس ، وتَسمعوا وتُطيعوا » – وأسَرَّ كَلِمَةً خفيَّةً

---

[27] Bkz., **İbn Hacer**, XV, 104 vdv; **Aynî**, XXIV,178, 270; **Kastalanî**, X, 169, 262; **Nevevî**, XII, 228; **Münteka**, III, 164.

- قال : « **ولا تسألوا النّاس شيئًا** ». فلقدْ رأيتُ بعضَ أولئك النّفر يسقطُ سَوْطُ أحدهِمْ ، فما يسْألُ أحدًا يُناولُهُ إياه». وأخرجه مسلم وأبو داود والنسائي ، إلا أن لفظ النسائي أخْصَرُ.

45- Ebû İdris el-Havlânî[28] şöyle dedi:

"Bana, sevgili ve güvenilir, -nazarımda o sevgilidir ve dosttur- Avf b. Mâlik el-Eşcaî[29] tahdis etti ve dedi ki:

"Biz dokuz veya sekiz veya yedi kişi Rasûlullah'ın (as.) huzurunda bulunuyorduk. Buyurdu ki:

"- Allah'ın Rasûlüne bîat etmiyor musunuz?"

Halbuki biz, yeni bîat etmiştik, dedik ki:

"- Sana bîat ettik, ey Allah'ın Rasûlü!" Tekrar;

"- Allah'ın Rasûlüne bîat etmiyor musunuz?" buyurdu

Râvî dedi ki: "Biz de ellerimizi uzattık ve;

"- Sana evvelce bîat ettik ey Allah'ın Rasûlü, şimdi ne üzerine bîat ediyoruz?" dedik. Şöyle buyurdu:

"- Allah'a ibâdet etmeniz, hiçbir şeyi O'na ortak koşmamanız, beş vakit namazı kılmanız, dinleyip itâat etmeniz şartı üzerine."

Hz. Peygamber, alçak sesle bir şey fısıldadı ve sonra da;

"- İnsanlardan bir şey istememek üzere" buyurdu.

Sonra ben bu cemâatten bazılarını gördüm ki, birinin kamçısı yere düşerdi de, onu kendisine uzatıverecek olan birinden istemezdi (Kendisi inip alırdı)."[30]

---

[28] **Ebû İdris el-Havlânî, Âizullah b. Abdullah b. Amr el-Avzî ed-Dımaşkî:** 8-80/630-700. Tâbiûn fukahasındandır. **Suriye** bölgesinin vâizi ve kadısı idi. Hz. Ömer, Ubâde b. Sâmit, Muâz b. Cebel ve diğer sahabîlerden rivâyet etmiştir. Kendisinden Zührî ve Mekhûl rivâyet etti. Sikadır; hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. **Şam**'da vefat etti.

[29] **Ebû Abdurrahman, Avf b. Mâlik el-Eşcaî el-Ğatafânî:** ö. 73/692. Mücâhid sahabîlerdendir. Hz. Peygamber'le birlikte katıldığı ilk savaş, **Hayber** savaşı idi. **Mekke** fethinde Eşca' kabilesinin sancaktarı idi. Hz. Peygamber onu Ebû'd-Derdâ ile kardeş yapmıştı. **Humus**'ta ikamet etmiş, Hz. Peygamber'den 67 hadîs rivâyet etmiştir. Kendisinden Ebû İdris el-Havlânî ve Cübeyr b. Nüfeyr rivâyet etti. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[30] **Müslim**, Zekât, 35/108; **Ebû Davud**, Zekât, 27/1642; **Nesâî**, Salât, 5.

٤٦- (ط ت س ـ اميمة بنت رقيقة رحمها الله) قالت : أتيتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم في نِسْوَة من الأنصار ، نُبايعه على الإسلام ، فقلنا : نُبايعك على ألا نُشرِك بالله شيئا ، ولا نسرِقَ ، ولا نَزْني ، ولا نقتُلَ أولادنا ، ولا نأتي بِبُهْتان نفترِيه بين أيدينا وأرجُلنَا ، ولا نَعصيك في معروف ، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « **فيما استطعتُنّ وأطقتُنّ** ». فقلنا: «الله ورسوله أرحمُ بنا منَّا بأنفسنا ، هَلُمَّ نُبايعْكَ يا رسول الله ، فقال : **إني لا أصافحُ النساءَ ، إنما قَولي لمائة امرأة كقولي لامْرأة واحدة** ». هذه رواية الموطأ والنسائي.

ورواية الترمذي مختصرة ، قالت :بايعت رسول الله صلى الله عليه وسلم في نسوة فقال : «**فيما استطعتن وأطقتن**». قلتُ: الله ورسولهُ أرحم بنا من أنفسنا، قُلتُ: يا رسول الله: بَايعْنا - قال سفيان: تَعني صافحنا - فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «**إنما قولي لمائة امرأة كقولي لامرأة واحدة**».

46- Ümeyme bint Rukayka[31] şöyle dedi:

"Ben, ensardan bir gurup kadınla Hz. Peygambere gildim. O'na İslâm üzere bîat ettik ve dedik ki:

"Sana; Allah'a hiçbirşeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zinâ etmemek, çocuklarımızı öldürmemek, kendi kendimize uydurduğumuz yalanlarla kimseye iftirâda bulunmamak, marûf işlerde sana karşı çıkmamak üzere bîat ettik."

Hz. Peygamber hemen araya girerek;

"- Gücünüz yettiği, tâkatiniz elverdiği ölçüde" diye müdahelede bulundu.

Bunun üzerine biz de; *"Allah ve Rasûlü bize, bizden daha merhametlidir. Haydi ey Allah'ın Rasûlü, sana bîat edelim"* dedik. O, şöyle söyledi:

"Ben, kadınlarla musâfaha etmem. Benim yüz kadına birden söylediğim söz, (ayrı ayrı her) **bir kadına söylediğim söz gibidir."**[32]

---

[31] **Ümeyme bint Rukayka:** Hanım sahabîlerdendir. Hz. Hatice'nin yeğenidir. Annesi Rukayka, Hz. Hatice'nin kızkardeşidir. Babasının adı Abd b. Bicâd b. Umeyr'dir. Ondan Muhammed b. el-Münkedir rivâyet etti. Hadîsi *Sünen*'lerde tahric edildi.

[32] **Muvatta**, Bîat, ½; **Tirmizî**, Siyer, 37/1597; **Nesâî**, Bîat, 18.

RİVÂYETLER

Bu, **Muvatta** ve **Nesâî**'nin rivâyetidir.

Tirmizî'nin rivâyeti ise muhtasardır. Râvî;

"Bir gurup kadınla Rasûlullah'a (as.) bîat ettim. Hz. Peygamber de; **"Gücünüz yettiği, tâkatiniz elverdiği ölçüde"** buyurdu. Ben de; *"Allah ve Rasûlü, bize bizden daha merhametlidir"* dedim ve ilâve ettim; *"Ey Allah'ın Rasûlü, bizimle bîat et!"*

Süfyan dedi ki: "kadın, bizimle musafaha yap!" demek istedi, Hz. Peygamber ise şöyle dedi: **"Benim, yüz kadına birden söylediğim söz, bir kadına söylediğim söz gibidir."**

İZAH

Bu hadîste, Hz. Peygamberin kadınlarla da bîat ettiği rivâyet edilmektedir. Gerçekten Hz. Peygamber, müteaddit defalar hanımlarla bîat etmiş, fakat hiçbirinde onların ellerini tutmamıştır. Sadece sözle ve topluca bîat yapılmıştır.

Buna göre bîatta musafaha şart değildir, sözle bîat yeterlidir. Nitekim **İbn Ömer** de, **Abdülmelik b. Mervan**'a musafaha ile değil, mektupla bîat etmiştir.[33]

٤٧- (خ م د ت س ــ **عبد الله بن عمر** رضي الله عنهما) قال : كنَّا إذا بايعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم على السَّمع والطَّاعة يقول لنا : « **فيما استطعت** – أو قال : **استطعتم** ».اتَّفق الستة على إخراجه.

47- Abdullah b. Ömer şöyle dedi:

"Biz, Hz. Peygambere, dinlemek ve itâat etmek üzere bîat ettiğimizde bize şöyle dedi:

"Gücün -veya gücünüz- **yettiği ölçüde."**[34]

---

[33] Bkz., **Münteka**, VII, 307.

[34] **Buhârî**, Ahkâm, 43; **Müslim**, İmâret, 22/90; **Ebû Davud**, İmâret, 9/2940; **Muvatta**, Bîat, 1/1; **Tirmizî**, Sıyer, 34/1593; **Nesâî**, Bîat, 24.

٤٨- (خ م ـ مجاشع بن مسعود رضي الله عنه) قال : إنه جاء بأخيه مُجالد بن مسعود إلى النبي قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم فقال : هذا مجالدٌ ، يُبايعُكَ على الهجرة ، فقال : « لا هجرة بعدَ فتح مكة ، ولكن أُبايعه على الإسلام والإيمان والجهاد ».

وفي أخرى « ولكنْ أبايعه على الإسلام ».

وفي أخرى قال : أتيتُ النبي صلى الله عليه وسلم أنا وأخي ، فقلتُ : بايعْنا على الهجرة. فقال : «مَضَت الهجرَةُ لأهلها » فقلتُ : علامَ تُبايعُنا ؟ قال : « على الإسلام والجهاد ».

وفي أخرى : قال : أتيت النبي صلى الله عليه وسلم أبايعه على الهجرة ، فقال : « إنَّ الهجرة قد مضت لأهلها ، ولكن على الإسلام والجهاد والخيْر ». أخرجه البخاري ومسلم.

48- Mücâşi' b. Mes'ûd[35], kardeşi Mücâlid b. Mes'ûd'u[36] Hz. Peygambere götürdü ve;

"- Bu Mücâlid'dir, hicret etmek üzere sana bîat edecek" dedi.

"- Mekke fethinden sonra hicret yoktur. Fakat ondan İslâm, iman ve cihâd üzere bîat alayım" cevabını verdi.[37]

RİVÂYETLER

Hadîsin bir rivâyeti, sadece **"...fakat ona İslâm üzere bîat edeyim"** şeklindedir.

Diğer bir rivâyeti ise şöyledir:

"Ben ve kardeşim, Hz. Peygambere geldik. Dedim ki: *"Bizimle hicret şartı üzere bîat et!"* Şöyle buyurdu:

"Artık hicretin hükmü (fetihten önce) **hicret edenlere âit olmak üzere geçmiştir."**

---

[35] **Mücâşi' b. Mes'ûd b. Sa'lebe es-Sülemî:** ö. 36/656. Sahabîdir. Hz. Ömer devrinde **Basra** valiliği yapmıştır. Büyük mücâhidlerdendi. **Cemel** vak'asında Hz. Aişe ile beraberdi, orada şehid edildi. **Basra**'da medfûndur. Çok cömertti. Kendisinden 5 hadîs rivâyet edilmiştir.

[36] **Ebû Ma'bed, Mücâlid b. Mes'ûd es-Sülemî:** ö. 36/656. Sahabîdir. **Mekke** fethinden sonra müslüman olmuştur. **Basra**'da ikâmet etti. Onun da **Cemel** vakasında öldürüldüğü rivâyet edilir. Kabri **Basra'**dadır. Kendisinden Ebû Osman en-Nehdî rivâyet etti. Hadîsi **Buharî** ve **Müslim**'de tahric edildi.

[37] **Buhârî**, Cihâd, 110; **Müslim**, İmaret, 20/83.

"- Öyleyse ne üzerine bîat edelim?" diye sordum.

"- **İslâm ve cihâd üzerine"** buyurdu.

Başka bir rivâyet de şu şekildedir:

"Hz. Peygambere geldim, hicret şartı üzere O'na bîat etmek istedim. Buyurdu ki:

"Hicret edecek olan için artık hicret geçmiştir. Fakat İslâm, cihâd ve hayır şartı üzere."

İZAH

Hicret: Bîatte ileri sürülen şartlardan biri de hicrettir. Ancak **Mekke** fethinden sonra artık hicret söz konusu değildir. Müslümanların zayıf olduğu, onlara katılmanın hiçbir şey kazandırmayacağı, aksine maldan, candan, yurdundan ve dostlarından büyük fedakârlıklara katlanarak tehlikenin ve sıkıntının icine düşeceği bir dönemde yapılan hicret ile, İslâm'ın muzaffer olması üzerine onlara katılmakla çeşitli menfaatler elde edeceği, şan ve şerefe kavuşacağı bir dönemde yapılan hicret, esasen aynı şey değildir. Zaten İslâm, **Medîne**'nin dar çerçevesinden ibâret de değildir. O, dünyanın her tarafına sesini duyurmalıdır. Binâenaleyh artık civar şehirlerden müslüman olanların **Medîne'**ye sığınması değil, Medînedekilerin dahi etrafa yayılması gerekir.

Bu durumda hicret yerine geriye, müslümanca yaşamak ve cihâd kalmaktadır.

٤٩- (س ـــ **الهرماس بن زياد** رضي الله عنه) قال : « مَدَدت يدي إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنا غلام ليُبايعَني ، فلم يُبايعْني». أخرجه النسائي.

49- el-Hirmâs b. Ziyâd[38] şöyle dedi:

[38] **Ebû Hudeyr, el-Hirmâs b. Ziyâd b. Mâlik el-Bâhilî**: ö. 102/720. Yemâmeli küçük sahabîlerdendir. Babası sahabî idi. Kendisinden İkrime b. Ammâr ve Hanbel b. Abdullah rivâyet etti. Hadîsi **Ebû Davud** ve **Nesaî**'de tahric edildi. **Yemâme**'de en son vefat eden sahabî odur.

"Ben çocuktum; bîatımı kabul etmesi için elimi Rasûlullah'a (as.) uzattım, ancak benimle bîat etmedi."[39]

İZAH

Burada Hz. Peygamberin mezkür çocukla bîat etmemesi, onun henüz küçük olması ve sorumluluk çağına gelmemesi ile açıklanabilir. Mademki ona bir şey teklif etmek, onu bir taahhüd altına sokmak mümkün değildir, o takdirde yapılacak bîatın ne faydası olur?

٥٠- (د ـــ عبد الله بن هشام رضي الله عنه) وكان قد أدرك النبي صلى الله عليه وسلم ، وذهبت به أمُّهُ زينبُ بنتُ حُميد إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقالت : يا رسول الله بايعْهُ ، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : «هو صغير ، ومسح رأسَهُ».
أخرجه أبو داود.

50- Abdullah b. Hişâm'dan[40] rivâyet edildiğine göre, o, Peygamberin sağlığına yetişmiş, annesi Zeyneb bint Humeyd[41] kendisini Rasûlullah'a (as.) götürüp;

"- Ey Allah'ın Rasûlü, onun biatını kabul buyur!" demiş. Hz. Peygamber:

"- O, henüz küçüktür" diyerek başını okşamış.[42]

٥١- (خ م د ـــ عروة بن الزبير رضي الله عنهما) أن عائشة رضي الله عنها أخبرته عن بيعة النساء قالت : ما مَسَّ رسولُ الله صلى الله عليه وسلم بيده امرأةً قطُّ ، إلا أن يأخذَ

---

[39] **Nesâî**, Bîat, 20.

[40] **Abdullah b. Hişâm el-Kuraşî et-Teymî:** Küçük sahabîlerdendir. Hicrî dördüncü yılda doğmuş, Hz. Muâviye döneminde vefat etmiştir. Hadîsi **Buharî** ve **Ebû Davud**'da tahric edilmiştir.

[41] **Zeyneb bint Humeyd b. Züheyr el-Huraşî el-Esedî:** Hanım sahabîlerdendir. Abdullah b. Hişâm'ın annesidir.

[42] **Ebû Davud**, Harâc, 9/2942.

عليها ، فإذا أخذ عليها وأعطَتْهُ ، قال : « اذهبي ، فقد بايعتُك ». أخرجه البخاري ومسلم وأبو داود.

51- Urve b. ez-Zübeyr[43], Hz. Âişe'nin[44] kendisine kadınların bîatını haber verdiğini ve şöyle dediğini nakleder:

"Hz. Peygamber, eliyle kesinlikle hiçbir kadına dokunmamıştır. Onlardan sadece sözle bîat almıştır. Böylece onlardan sözle bîat alıp kadın da O'na bîat için söz verdiğinde; **'Artık git, seninle bîatlaştım'** derdi."[45]

---

[43] **Ebû Abdullah, Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm el-Esedî el Kuraşî el-Medenî:** 22-99/643-715. Medîneli tâbiîlerden ve fukaha-i seb'adandır. Babası meşhur sahabîlerden ve sağlığında cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Anne tarafından Hz. Ebû Bekir'in torunudur, kızı Esmâ'nın oğludur. Hz. Âişe teyzesidir. Abdullah b. Zübeyr'in kardeşidir. Babasından, İbn Ömer'den ve teyzesi Hz. Âişe'den rivâyetleri vardır. İlimde deniz gibi olduğu rivâyet edilir. Hz. Âişe'nin hadîslerini insanların en iyi bileniydi. Kendisinden Süleyman b. Yesâr, Zührî ve oğlu Hişâm rivâyet etti. Önce **Basra**'ya, sonra **Mısır**'a göçmüş, orada evlenip yedi yıl kalmış, sonra **Medîne**'ye dönmüş ve orada vefat etmiştir. Alim, fakîh, fâzıl, sâlih bir zattı. Çok nezih bir hayat yaşamış, ağabeysi Abdullah hilafet davasına kalkıştığında bile tarafsız kalmış ve hiçbir fitneye karışmamıştı. İbadetine düşkünlüğü ile ünlüydü Âbid ve zâhid biriydi; her gün Kur'ân'ın dörtte birini derin bir tefekkürle okurdu. Sikadır; hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[44] **Âişe bint Ebî Bekir:** ö. 58/678. **Mekke**'de Hz. Peygamberle nişanlanmış, hicrî 2. yılda evlenmiştir. Rasûlullah (as.), ondan başka bekâr kızla evlenmemiştir. Müslüman hanımların en âlim ve fakîhi idi. Zekâsı ve üstün kabiliyetleri sebebiyle Rasûlullah (as.) onu çok severdi. Neseb ilmi, eski arap tarihi, şiir ve tıp dalında geniş bilgisi vardı. Ebû Musa'l-Eş'arî; **"bize müşkil gelen hangi meseleyi Hz. Âişe'den sorduksa, onda bu konuda ilim bulduk"** der. Urve de; **"tıp, şiir ve fıkıhta ondan âlim birini görmedim"** der. Son derece cömertti, fukara dostu idi. İbâdetine çok düşkün bir hanımdı. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer onun odasına defnedilmişlerdi. İlmin yayılmasına da büyük hizmeti geçmiştir. En çok hadîs rivâyet eden sahabîlerdendir; 2,210 hadîs rivâyet etmiştir. Birçok konuda istinbât ve ictihatta bulunmuş, birçok âlim sahabînin hatâsını düzeltmiştir. Sadece bu konuda Bedreddin ez-Zerkeşî ***el-İcâbe li îrâdi mâ istedrekethu Âişe ala's-sahâbe*** adlı bir eser yazmıştır. Meşhûr ifk hâdisesinde masûmiyeti âyet-i kerime ile ispat edilmiştir. **Medîne**'de vefat etti, cenâzesini Ebû Hureyre kıldırdı.

[45] **Buhârî**, Tefsir, 60/2; Talak, 20; Ahkâm 49; **Müslim**, İmaret, 21/89; **Ebû Davud**, Harac, 9/2941.

الفصل الثالث
في أحكام متفرقة

III - MÜTEFERRİK HÜKÜMLER

٥٢- (ت ـــ *سليمان بن عمرو بن الأحوص رحمه الله*) قال: حدَّثني أبي: أنه شهدَ حجَّةَ الوداع مع رسول الله صلى الله عليه وسلم، فحمد الله وأثنى عليه، وذَكَّرَ ووعظ ثم قال: **«أيُّ يوم أحرَمُ؟ أي يوم أحرَمُ؟ أي يوم أحرمُ؟»** قال: فقال الناسُ: يومُ الحج الأكبر يا رسول الله، قال: **«فإنَّ دماءَكم وأموالَم وأعراضَكم عليكم حرامٌ كحرمةِ يومم هذا، في بلدكم هذا، في شهركم هذا، ألا لا يجني جانٍ إلا على نفسه، ولا يجني والد على ولده، ولا يَجني ولَدٌ على والده ألا إن المسلم أخو المسلم، فليس يحلُّ لمسلمٍ من أخيه شيء إلا ما أحلَّ من نفسه. ألا وإنَّ كلَّ ربًا في الجاهلية موضوعٌ، لكُمْ رُوُوسُ أموالكم لا تظلمُون ولا تُظلَمون، غير ربا العبَّاس، فإنّه موضوعٌ كله، ألا وإن كلَّ دَمٍ كان في الجاهلية موضوعٌ، وأوّلُ دمٍ أضعُ من دمِ الجاهلية: دمُ الحارث بن عبد المطلب، وكان مُسترضَعًا في بني ليث، فقتلته هُذَيلٌ، ألا واستَوصوا بالنساء خيرًا، فإنَّهنَّ عوانٌ عندكم، ليس تملكون شيئًا غيرذلك، إلا أنْ يأتين بفاحشة مبيِّنة، فإن فعلْنَ ذلك فاهجرُوهنَّ في المضاجع، واضربوهن ضربًا غير مُبرِّح، فإن أطعنكم فلا تبغوا عليهن سبيلاً، ألا وإن لكم على نسائكم حقًا، ولنسائكم عليكم حقًا، فأمَّا حقُّكمْ على نسائكم، فلا يُوطِئنَ فُرُشَكم مَن تكرهون، ولا يأذنَّ في بيوتكم لمن تكرهون، ألا وإن حَقَّهُنَّ عليكم : أنْ تُحْسنُوا إليهنّ في كسوتهن وطعامهن».**

وفي رواية قال: سمعتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول في حَجَّة الوداع للناس: **«أيُّ يوم هذا؟»** قالوا: يومُ الحجُّ الأكبر قال: **«فإن دماءَكم وأموالَكم وأعراضكُم بينَكمْ حرامٌ كحُرمَة يومكم هذا ألا لا يَجني جانٍ على ولده ولا مولودٌ على والده ألا وإن الشيطان قد**

أيس أن يُعْبَدَ في بلدكم هذا أبدًا ولكن سيكون له طاعة فيما تحقرون من أعمالكم فسيَرْضى به». أخرجه الترمذي.

52- Süleyman b. Amr b. el-Ahvas[46] dedi ki:

"Bana babam[47] tahdis etti; o, Vedâ haccında Rasûlullah'la (as.) beraber bulunmuştu. Orada Hz. Peygamber Allah'a hamd ü senâ etti, va'z ve nasihatte bulundu, sonra şöyle buyurdu:

"- **Hangi gün daha mukaddestir? Hangi gün daha mukaddestir? Hangi gün daha mukaddestir?"**

"- Hacc-ı ekber günü ey Allah'ın Rasûlü!" dediler. O zaman şöyle dedi:

"- **Bu ayda, bu beldede, bu gününüz nasıl muhteremse, muhakkak ki kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da öylece muhteremdir. İyi bilin ki her günahkâr, işlediği suçun cezâsını sadece kendisi çeker. Hiçbir baba çocuğunun, hicbir çocuk da babasının günahını çekmez.**

Bilin ki Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Hiçbir Müslümana, kardeşinin hakkına tecâvüz helâl değildir, ancak kendiliğinden verirse müstesnâ!

Dikkat edin! Câhiliyet dönemindeki her türlü fâiz kaldırılmıştır. Ana paranız yine sizindir. Böylece ne zulmetmiş, ne de zulme uğramış olursunuz. Yalnız Abbas'ın fâizi hariç, onun tamamı kaldırılmıştır.

Dikkat edin! Câhiliye dönemindeki her türlü kan dâvası kaldırılmıştır. Câhiliye dönemine âit kaldırdığım ilk kan davası, el-Hâris b. Abdulmuttalib'in davasıdır. Hâris, Leys oğullarında süt annede idi ve Hüzeyl kabilesi tarafından öldürülmüştü.

---

46 **Süleyman b. Amr b. el-Ahvas el-Cüşemî el-Ezdî el-Kûfî:** Kûfeli tâbiîlerden ve sika muhaddislerdendir. Annesi ve babası sahabî idiler. Annesinden ve babasından rivâyetleri vardır. Kendisinden Yezîd b. Ebî ziyâd ve Şebîb b. Ğarkade rivâyet etti. Sikadır, *Sünen*'lerde rivâyetleri vardır.

47 **Amr b. el-Ahvas el-Cüşemî el-Ezdî:** Süleyman b. Amr'ın babasıdır. Sahabîdir. Hz. Peygamber'le birlikte veda haccına katılmıştı. Kendisinden oğlu Süleyman rivâyet etti. Rivâyetleri *Sünen*'lerde tahric edilmiştir.

Dikkat ediniz! Kadınlar hakkında birbirinize hayrı tavsiye ediniz. Çünkü onlar, sizin idâreniz altındadırlar. Onlar üzerinde bundan başka hiçbir şeye mâlik değilsiniz. Ancak açık bir fuhşu irtikâb ederlerse, onları yataklarında yalnız bırakın ve yaralayıp berelemeden dövün. Size itâat ederlerse artık onların aleyhine yol aramayın!

Bilin ki sizin, hanımlarınızın üzerinde haklarınız vardır. Hanımlarınızın da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin, hanımlarınız üzerindeki hakkınız, yataklarınızı istemediğiniz kişilere çiğnetmemeleri, istemediğiniz kişilerin evinize girmelerine izin vermemeleridir. Bilin ki onların sizin üzerinizdeki hakları ise, giyeceklerini ve yiyeceklerini güzelce temin etmenizdir."[48]

RİVÂYETLER

Hadîsin diğer bir rivâyeti şu şekildedir:

"Rasûlullah'ın (as.) Vedâ haccında insanlara şöyle dediğini duydum:

"- Bugün hangi gündür?"

"- Hacc-ı ekber günü!"

"- Bu gününüz nasıl haram bir günse, muhakkak ki canlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da birbirinize haramdır. Bilin ki hiçbir kimse çocuğunun, hiçbir çocuk da babasının günahını çekmez.

Dikkat edin! Muhakkak ki şeytan, bu şehrinizde bir daha putlara ibâdet edilmesinden artık ebediyen ümidini kesmiştir. Fakat siz hiç önemsemediğiniz bazı işler yapmakla, ona itâat etmiş olacaksınız, o da buna razı olacaktır."

Hadîsi **Tirmizî** tahric etti.

İZAH

Hz. Peygamber **Mekke**'de iken müteaddit defalar haccetmesine karşılık **Medîne**'ye hicret ettikten sonra tek bir defa haccedebilmiştir. Bu da hicrî 10. yılda yapılan **Vedâ** haccıdır. Rivâyete göre haccın farz

---

[48] **Tirmizî**, Tefsir, 10/3087,

kılındığını bildiren âyet de bu sene nâzil olmuştu. Hicrî 9. yılda nâzil olduğuna dair rivâyet de vardır.

VEDA HACCI

Hz. Peygamber, hutbelerinde artık bir daha haccedemiyeceğine ve ebediyet âlemine yolculuğunun yaklaştığına işâret ederek ashâbına veda ettiği için, ve gerçekten de son haccı olduğu için bu hacca **"Vedâ Haccı"** denilmiştir. Bu hac esnasındaki hutbelerinde İslâm'ın esaslarını ve ana umdelerini gâyet özlü bir şekilde özetlediği için de, bu hacca **"İslâm Haccı"** adı verilmiştir.

Bu haccın diğer bir adı da **"Belâğ Haccı"**dır. Rasûlullah (as.), hac ibâdetinin bütün ahkâm ve erkânını hem nazarî ve hem de amelî olarak tebliğ ve tatbik ettiği için bu isim verilmiştir.

Kezâ hac ibâdetiyle, İslâm dininin tesis ettiği bütün ibâdet ve medeniyet kaideleri Hz. Peygamber tarafından tekmil ve tamamiyle tebliğ edildiği için, bu hacca **"Haccetü'l-Kemâl" ve't-Tamam** adı da verilmiştir.

Rivâyete göre Hz. Peygamber bu hacdan sonra 80 veya 82 gün yaşamış ve bu zaman zarfında da yeni hiçbir dinî hüküm gelmediği gibi, hiçbir hüküm de neshe ve tebdile uğramamıştır. Zaten o anda nâzil olan:

"Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve din olarak da size İslâm'ı seçtim"[49] âyet-i kerimesi de bu kemâli ifâde ediyordu.

Dinin kemâle ermiş olması, aynı zamanda Hz. Peygamberin vefatının yaklaştığını da imâ ediyordu. Nitekim bunu sezen **Hz. Ebû Bekir** ağlamaya başlamıştı.

İşte Rasûlullah (as.), İslâm'ın son rüknü olan haccı ifâ etmek, İslâm dininin cihânşümûl inkılab umdelerini herkese birden bir daha duyurmak ve ashabıyla vedalaşmak için hicrî 10. yıl **Zilkade** ayında hacca gideceğini ilan etti. 25 **Zilkade**'de öğle namazından sonra büyük bir kalabalıkla **Medîne**'den yola çıkıp ikindi vakti

---

[49] Mâide, 3.

Zülhuleyfe'ye geldi ve geceyi orada geçirdi. Ertesi gün gusledip ihrâma girdi ve **Kasvâ** adlı devesine binerek **Beydâ'**ya geldi. Orada telbiye getirerek hac ile umreye niyet etti. **Zilhicce'**nin dördüncü pazar günü büyük bir insan seli ile **Mekke'**ye ulaştı. Pazartesi, Salı ve Çarşamba günleri **Mekke'**de kalıp gerekli menâsiki ifâ eden Allah'ın Rasûlü, Perşembe günü **Mina'**ya, sonra **Arafat'**a ve **Müzdelife'**ye geçti.

Câhiliye döneminde Kureyş eşrâfı **Müzdelife'**de, dışardan gelen halk da **Arafat'**ta vakfe yaparlardı. **Müzdelife**, **Harem'**den sayılır, **Arafat** ise **Harem'**in dışında addolunurdu. Kureyş'in, diğer insanlardan ayrı olarak **Müzdelife'**de vakfe yapması, kendileri için bir imtiyâz ve dinî asâlet iddiâsından kaynaklanıyordu.

Hz. Peygamber ise, bütün bu imtiyâz ve asâlet iddialarını yıkıp bütün müslümanların eşit oldukları anlayışını tesis için çadırını **Arafat'**ta kurmuş ve orada vakfe edilmesini emretmişti.

İşte orada Rasûlullah (as.), güneşin gurûba meylettiği bir sırada insanlık tarihinin en müessir ve en ihâtalı nutkunu irâd etmişti. Bu uzun hutbeyi, ashabdan her biri, aklında kalabildiği kadarıyla rivâyet etmiş, bu yüzden bir takım rivâyet farklılıkları ortaya çıkmıştır. Kaldı ki **Vedâ** hutbesi; ilki arafa günü **Arafat'**ta, ikincisi bayramın ilk günü **Minâ'**da, üçüncüsü de bayramın ikinci günü yine **Minâ'**da olmak üzere üç ayrı gün ve yerde irâd edilmiştir. Bunların en meşhur ve en şümullu olanı, **Arafat'**ta yapılanıdır. Allah'ın Rasûlü, orada yüz bini aşkın ashâbına hitâb etmiştir.

İnsan hakları evrensel beyannamesi mâhiyetinde mükemmel bir muhtevâsı olan bu hutbeyi, çeşitli rivâyetleri de dikkate alarak şu şekilde maddeleştirmek mümkündür:

1- Herkesin canı, malı ve namusu her türlü tecâvüzden masûndur.

2- Hiç kimse bir başkasının suçundan ve günahından sorumlu tutulamaz.

3- Herkes, kendi suçunun cezâsını kendisi çeker.

4- Bütün müslümanlar kardeştir.

5- Hiç kimsenin hakkına tecâvüz edilemez.

6- Fâizin her türlüsü yasaktır.

7- Ne zulmetmek, ne de zulme rıza göstermek helâl değildir.

8- Kanun önünde hiçkimse himâye edilemez, kayırılmaz.

9- Her türlü kan davâsı yasaktır, İslâm'a aykırıdır.

10- Kadınlara iyi muâmele edilmelidir. Onlar, erkeklerin esiri değildirler, sadece onların idâresi altında bulunmaktadırlar.

11- Erkeklerin hanımları üzerinde, kadınların da kocaları üzerinde hakları vardır. Kadınların, kocaları üzerindeki hakları, her türlü ihtiyaçlarının meşrû ölçülerde karşılanmasıdır. Erkeklerin hanımları üzerindeki hakları ise, istemedikleri kişiyi eve sokmamaları ve âilenin namus ve şerefini lekelememeleridir.

Hz. Peygamber, yüzbini aşkın ashâbına münâdîler vasıtasıyle duyurduğu bu hitâbesinden sonra öğle ve ikindi namazlarını kıldı, **Cebelu'r-Rahme'**nin alt tarafında vakfe yaptı, tam bu sırada da yukarıda sözü edilen **Mâide** sûresinin 3. âyeti nâzil oldu. Sonra devesiyle ağır ağır **Arafat'**tan indi. Geceyi **Müzdelife'**de geçiren Allah'ın Rasûlü, **Meş'aru'l-Haram'**da duâ edip gün ağarıncaya kadar vakfede durdu. Gün doğmadan **Müzdelife'**den hareket edip **Cemretu'l-Akabeye** geldi. Burada ufak çakıl taşlarından ibaret olan yedi cemreyi attı.

Sonra **Mina'**ya geldi ve orada da gayet müessir bir hutbe irad etti.

Müteâkıben Hz. Peygamber, kurban kesim yerine geldi ve hazırlanan yüz deveden altmış üçünü kendisi kesti. Kalan otuz yedisini de **Hz. Ali** kesti. Sonra bu develerin etlerinden birer parça alıp pişirdiler ve yediler.

Sonra traş oldu, ihramdan çıkıp **Mescid-i Haram'**a geldi, **Tavaf-ı Sadr** veya **Tavaf-ı İfâda** denilen tavafı edâ etti. Öğle namazını kılıp **Zemzem** kuyusundan su içti.

Oradan tekrar **Mina'**ya çıktı, kalan teşrik günlerini orada geçirdi, her gün cemreleri attı ve kısa hitâbelerde bulundu.

Bayramın dördüncü salı günü **Muhassa** vâdisine geldi ve geceyi orada geçirdi. Çarşamba sabahı **Mekke'**ye gelip **Vedâ** tavafını yaptı. Artık hac menâsiki tamamlanmıştı. Bütün hacılar, memleketlerine dönmeye başlamışlardı. Hz. Peygamber de **Medîne'**ye doğru yola çıktı.

HÂRİS B. ABDULMUTTALİB'İN KANI

Tirmizî'nin rivâyetinde kaldırılan kan davasının **"el-Hâris b. Abdulmuttalib'in kan davası"** olduğu tasrîh edilmektedir. Ancak hadîsin diğer rivâyetlerinde **"İbn Rabîa'nın kan davası"** diye geçmektedir. **Nevevî**'nin beyanına göre; öldürülen çocuğun ismi **İyâs**, nesebi ise **İyâs b. Rabîa b. el-Hâris b. Abdülmuttalib'**dir. Bazı rivâyetlerinde **"Rabîa'nın kan davası"** denmişse de doğru değildir. Çünkü **Rabîa'**nın, **Hz. Ömer** dönemine kadar yaşadığı bilinmektedir. **Rabîa**'nın veya **Hâris**'in kan davası şeklindeki rivâyetler, herhalde öldürülen çocuğun babası ve dedesi olmaları hasebiyle velâyetleri kastedilerek yapılan nakillerdir. **İyâs**, henüz küçük çocukken, evler arasında oynarken başına isabet eden bir taşla öldürülmüştü.

FAİZ

Hadîste ifâde edilen hususlardan biri de fâizin kaldırılması meselesidir. Bu rivâyette, **"her türlü fâiz kaldırılmıştır, sadece ana paranız sizindir; böylece ne zulmetmiş, ne de zulme uğramış olursunuz. Yalnız Abbas'ın fâizi hariç, onun hepsi kaldırılmıştır"** denmektedir.

Hadîsin diğer rivâyetlerinde ise: **"...Fâiz kaldırılmıştır. İlk kaldırdığım fâiz Abbas b. Abdülmuttalib'in fâizidir. Bunun hepsi kaldırılmıştır"** denmektedir.

Tirmizî'nin rivâyetinde **"...yalnız Abbas'ın fâizi hariç, çünkü onun hepsi kaldırılmıştır"** şeklinde bir istisnâ zikredilmektedir. **Tirmizî** şerhleri **Arıza**'da ve **Tuhfe'**de de ifâde edildiği üzere buradaki istisnânın manası açık değildir. Bununla birlikte diğer bütün kaynaklarda ibâre, istisna edatı olmadan rivâyet edilmektedir. Doğru olan da, burada istisnânın bulunmamasıdır.[50]

Ancak burada **Abbas**'ın ana parasının da kaldırıldığı ihtimali akla gelmekte ise de bunun makûl bir izahını yapmak mümkün görünmemektedir.

---

50 Bkz., **Tuhfe**, VIII, 481.

HACC-I EKBER

Hacc-ı ekber, büyük hac demek olup, en sahih olan kavle göre kurban bayramının birinci günü için kullanılır. Bu güne hacc-ı ekber denmesi, hac vazifelerinden bir çoğunun o günde toplanmış olmasındandır. Hacc-ı ekberin; **Arafa** günü, **Hz. Ebû Bekr**'in haccı, bütün hac günleri ve hacc-ı kıran olduğu şeklinde farklı görüşler de vardır.[51]

ERKEKLERİN HANIMLARI ÜZERİNDEKİ HAKLARI

Hadîste, erkeklerin hanımları üzerindeki hakları arasında, **"İstemediğiniz kişilere yataklarınızı çiğnetmemeleri"** de zikredilmektedir. Bazı âlimlere göre bu cümleden maksat zinâ değildir, kadınların erkeklerle başbaşa kalmalarıdır. Çünkü zinâ zaten haramdır ve tayin edilmiş dinî bir cezası vardır. Zaten erkek hoşlansın hoşlanmasın, karısının her adamla zinâ etmesi yasaklanmıştır. Şayet hakikî anlamda zinâ kastedilmiş olsaydı, o zaman **"İstemediğiniz kişilere"** ibâresinin bir anlamı kalmazdı.

Herhalde bu cümlenin tercihe şayan manası; kadınların, kocaları izin vermedikçe hiçbir erkekle başbaşa kalıp sohbet etmemesi olmalıdır.

٥٣- (خ م ـــ **عبد الله بن عمر** رضي الله عنهما) قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم في حَجَّة الوَداع: «**ألا أيَّ شهرٍ تعْلمونه أعظمُ حُرْمةً؟**» قالوا: ألا شهرنا هذا، قال: «**ألا أيُّ بلد تعْلمونه أعظمُ حرْمَةً؟**» قالوا: ألا بلدنا هذا، قال: «**ألا أيُّ يومٍ تعلمونه أعظَمُ حرمةً؟**» قالوا: ألا يومُنا هذا. قال: «**فإن الله تبارك وتعالى قد حرَّم عليكم دماءَكم وأموالَكمْ وأعراضَكم إلا بحقها كحُرمَةِ يومكم هذا في بلدكم هذا في شهركم هذا ألا هلْ بلَّغتُ؟**» ثلاثًا - كلُّ ذلك يُجيبونه: ألا نَعَمْ، قال: ويْحَكُم - أو وَيلَكم - لا تَرْجِعُنَّ بعدي كفّارًا يضربُ بعضُكم رقابَ بعضٍ». أخرجه البخاري، لمسلم نحوه.

53- Abdullah b. Ömer şöyle dedi:

---

[51] Bkz., **Aynî**, X, 82; **Avn**, V, 420.

Rasûlullah (as.) Vedâ haccında buyurdu ki:

"- **Dikkat ediniz! Hangi ay, daha büyük hürmete lâyıktır, bilir misiniz?"**

"- İçinde bulunduğumuz bu ay!"

"- **Hangi belde daha büyük hürmete lâyıktır, bilir misiniz?"**

"- Bizim bu beldemiz."

"- **Hangi gün daha büyük hürmete lâyıktır, bilir misiniz?"**

"- İçinde bulunduğumuz bu gün."

"- **Bu ayınızda, bu beldenizde bu gününüz nasıl muhteremse, Yüce Allah canlarınızı, mallarınızı ve ırzlarınızı da öylece muhterem kılmıştır. Yalnız, onun hakkı müstesnâdır."**

Sonra Rasûlullah (as.) üç defa;

"- Tebliğ ettim mi?" diye tekrarladı. İnsanlar da:

"- Evet, tebliğ ettin" diye cevap verdiler. Allah'ın Rasûlü, sonra şunu söyledi:

"- Sakın ha! Benden sonra tekrar küfre dönüp birbirinizin boynunu vurmaynız!"[52]

İZAH

Bu hadîsin özellikle son cümlesinin anlamı üzerinde çok durulmuştur. Acaba, **"Benden sonra birbirinizin boynunu vuran kâfirler gibi olmayın"** sözü ile ne murad edilmiştir? Bu konuda **Nevevî**, yedi görüş kaydeder:

1- Müslümanların birbirlerini öldürmelerini helâl saymak küfürdür.

2- Maksat küfrün hakikatı değil, küfran-ı nimettir. Yani birbirinizin boynunu vurarak nankörlük etmeyin demektir.

3- Birbirinizi vurmanız sizi küfre götürür demektir.

4- Bu iş, kâfirlerin işi gibi kötü bir iştir.

5- Maksat küfrün hakikatidir. Yani küfretmeyin, müslüman kalmakta devam edin demektir.

---

[52] **Buhârî**, Hudûd, 9; Diyât, 2; Hac, 132; Meğazî, 77; Fıten, 8; Edeb, 43; **Müslim**, İman, 25/120; **Ebû Davud**, Sünnet, 16/4686.

6- Kâfirlerden maksat, silah kuşananlardır. Çünkü arapçada silah kuşanana kâfir denir.

7- Hattâbî'ye göre; birbirinizi tekfir etmeyin, sonra birbirinizi öldürmeyi de helâl saymaya başlarsınız, demektir.

Nevevî, bunlardan en çok dördüncüyü beğenmekte ve **Kadı Iyâz**'ın da aynı görüşü benimsediğini söylemektedir.[53]

"Onun hakkı müstesnâdır" cümlesi ile İslâm'ın öngördüğü yasal ve meşrûiyet sınırlarına işaret edilmiştir. Buna göre zikredilen üç şeyden "**can**"daki istisnâ kısastır; "**mal**"daki istisnâ zekâttır; "**ırz**"daki istisnâ da nikâhtır.

٥٤- (خ ـ عبد الله بن عباس رضي الله عنهما) أن رسول الله صلى الله عليه وسلم خطب الناس يوم النحر فقال: «يا أيها الناس، أيُّ يوم هذا؟» قالوا: يومٌ حرامٌ، قال: «وأيُّ بلد هذا؟» قالوا: بلد حرام قال: «فأيُّ شهر هذا؟» قالوا: شهر حرام قال: «فإنّ دماءَكم وأموالكم وأعراضكم عليكم حرام كحرمة يومكم هذا في بلدكم هذا في شهركم هذا» - فأعادها مرارًا - ثم رفع رأسه فقال: «اللهمَّ هل بلغتُ؟ اللهم هل بلغت» قال ابن عباس: فوالذي نفسي بيده إنّها لوصيّته إلى أمّته، «فليُبَلِّغْ الشاهدُ الغائبَ لا تَرجعوا بعدي كفّارًا يَضرب بعضكم رقابَ بعض». أخرجه البخاري.

54- Abdullah b. Abbas'dan rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (as.), kurban bayramı günü insanlara hitâb etti, şöyle buyurdu.

"- Ey insanlar ! Bugün, hangi gündür?"

"- Haram günü!"

"- Bu belde, hangisidir?"

"- Haram belde!"

"- Bu ay, hangi aydır?"

"- Haram ay."

"- Bu ayınızda, bu beldenizde bu gününüz nasıl haramsa, canlarınız, mallarınız ve namuslarınız da öylece haramdır."

---

[53] Bkz., **İbn Hacer**, XIV, 36, 174, 521; **Aynî**, XXIII, 275; **Nevevî**, I, 55.

Allah'ın Rasûlü, bunu üç defa tekrar etti, sonra başını kaldırdı ve:

"- Ya Râb, tebliğ ettim mi? Ya Râb, tebliğ ettim mi?" dedi.

İbn Abbas şöyle dedi:

"Hayatım elinde olan Allah adına yemin ederim ki, bu, onun ümmetine vasiyetidir."

Sonra Hz. Peygamber dedi ki:

"- Burada bulunanlar, bulunmayanlara bu sözlerimi duyursun. Benden sonra birbirinizin boynunu vurarak küfre dönmeyin."[54]

٥٥- (خ م د ـ أبو بكرة رضي الله عنه) أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «إنَّ الزَّمانَ قد استدار كهيأته يومَ خلق اللهُ السموات والأرض، السَّنةُ اثنا عشر شهرًا منها: أربعةٌ حُرُمٌ ، ثلاثةٌ متواليات: ذو القعدة وذو الحجَّة والمحرَّمُ، ورَجَبُ مُضَرَ الذي بين جُمادَى وشَعبانَ، أيُّ شهر هذا ؟» قُلنا: اللهُ ورسولُه أعلمُ ، فَسكَتَ حتى ظَنَنَّا أنَّه سَيُسَمِّيه بغير اسمه، فقال: «أليس ذا الحجة؟» قلنا: بلى، قال: «أيُّ بلد هذا؟» قلنا : الله ورسُوله أعلم، فَسكَتَ حتى ظننَّا أنَّه سَيُسمِّيه بغير اسمه، قال: «أليس البلدةَ الحرام؟» قلنا: بلى، قال: «فأيُّ يومٍ هذا؟» قلنا: الله ورسوله أعلم، فسكت حتى ظننا أنه سيسميه بغير اسمه، قال: «أليس يومَ النَّحْرِ؟» قلنا: بلى، قال: «فإنَّ دماءَكم وأموالَكم وأعراضكم عليكم حرامٌ كحُرمَةِ يومكم هذا في بَلدكم هذا في شهركم هذا وستلْقَون ربَّكم فيسألُكُم عن أعمالكم ألا فلا ترجعوا بعدي كُفَّارًا يَضْرِبُ بعضُكم رقابَ بعضٍ ألا ليُبَلِّغ الشاهدُ الغائبَ، فلعلَّ بعضَ منْ يَبْلُغُهُ أن يكون أوْعى من بعض من سَمِعَهُ» ثم قال: «ألا هلْ بَلَّغتُ؟ ألا هل بلغت؟» قلنا: نعم! قال: « اللَّهُمَّ اشْهدْ ».

وفي رواية: أنَّ النَّبي صلى الله عليه وسلم قَعَدَ على بَعيره، وأمسك إنسانٌ بخطامه ، أو بزمامه ، فقال: « أيُّ شهرٍ هذا ؟ » - وذكرَ نحوه مختصرًا - أخرجه البخاري ومسلم.

وزاد مسلم في رواية «ثمَّ انْكفَأ إلى كَبْشَيْن أمْلَحَيْن، فذَبحهما، وإلى جُزَيعةٍ من الغنم فقَسَمَها بَيْننا».

---

[54] **Buhârî**, Hac, 132.

وأخرج أبو داود طرفا من أوله ، إلى قوله « بين جُمادى وشعبان ».

قال الحميدي : قال الدارقطني : زيادةُ مسلم وَهْمٌ من ابن عَوْن عن ابن سيرين ، وإنّما رواه ابن سيرين عن أنس.

وزاد في رواية « فلمّا كان يومُ حُرِّقَ ابنُ الحضرميّ ، حين حرّقهُ جارية بنُ قُدامة ، قال : أشرفوا على أبي بَكْرَة ، فقالوا : هذا أبو بكرة يراك ، قال عبدُ الرحمن: فحدثتني أمّي عن أبي بكرة أنه قال: لو دخلوا عليّ ما بَهَشْتُ لهم بقصبة».

ووجدتُ في كتاب رزين بن معاوية العَبْدَريّ رحمه الله ، الجامع لهذه الصحاح زيادةً في آخر هذا الحديث لم أجدها في الأصول التي نقلتُ منها : وهي هذه: «ثلاث لا يَغِلّ عليهنّ قلبُ مسلم أبدًا : إخلاصُ العمل لله ، ومناصحةُ وُلاة الأمر، ولزومُ جماعة المسلمين، فإن دعوتَهم تُحيطُ من ورائهم».

55- Ebû Bekre'den[55] rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

"Şüphe yok ki zaman, Allah'ın yerleri ve gökleri yarattığı günkü vaziyetine dönmüştür. Bir yıl, oniki aydır. Bunlardan dördü haram aylardır ki, üçü arka arkaya Zilka'de, Zilhicce ve Muharrem'dir. Mudar'ın ayı ise Receb'dir. O, Cumâde'l-Ahir ile Şaban arasındadır...

Sonra Hz. Peygamber:

"- Bu ay, hangi aydır?" diye sordu.

"- Allah ve Rasûlü daha iyi bilir" dedik.

Sonra sustu, o kadar ki, bu aya eski isminden başka bir isim verecek sandık. Sonra:

"- Zilhicce değil mi?" buyurdu.

"- Evet" dedik.

---

[55] **Ebû Bekre Nufey' b. el-Hâris b. Kelede es-Sekafî:** ö. 52/672. Sahabîdir, 132 hadîs rivâyet etmiştir. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. Kendisinden Hasan el-Basrî, Rib'î b. Hirâş ve çocukları rivâyet ettiler. Tâiflidir, ama Hz. Peygamber'den sonra **Basra**'da ikamet etmiştir. **Cemel** ve **Sıffîn** vak'alarında tarafsız kalmıştı. **Basra**'da vefat etmiştir. Âbid ve zâhid biriydi. Hz. Peygamber'in âzâdlılarından olduğu rivâyet edilir.

"- Bu belde, hangi beldedir."

"- Allah ve Rasûlü daha iyi bilir."

Sonra yine sustu, o kadar ki, bu şehre (Mekke'ye) eski isminden başka bir isim verecek sandık. Sonra tekrar sordu:

"- Burası haram belde değil mi?"

"- Evet."

"- Bugün, hangi gündür."

"- Allah ve Rasûlü daha iyi bilir."

Tekrar sustu, sanki bu güne eski isminden başka bir isim verecek sandık. Dedi ki:

"- Kurban kesme günü değil mi?"

"- Evet."

"- **İşte bu ayınızda, bu şehrinizde bu gününüz nasıl haram ise, muhakkak ki canlarınız, mallarınız ve namuslarınız da öylece haramdır. Muhakkak sizler, Rabbinize kavuşacaksınız. O zaman Allah size bütün yaptıklarınızdan soracak. Dikkat edin! Benden sonra birbirinizin boynunu vurarak küfre dönmeyin.**

Dikkat edin! Burada bulunanlar, bulunmayanlara sözlerimi tebliğ etsin! Muhtemeldir ki, kendisine tebliğ edilen, bizzat dinleyenlerin bir kısmından daha anlayışlı olur."

Sonra şöyle dedi:

"- Tebliğ ettim mi? Tebliğ ettim mi?"

"- Evet" dedik.

"Şâhid ol, ya Râb!" buyurdu.[56]

RİVÂYETLER

Bir rivâyette şu farklılık vardır:

Hz. Peygamber, devesinin üzerine oturdu. Devesinin yularını – veya dizginini- birisi tuttu. Şöyle buyurdu:

"- Bu hangi aydır?.."

---

[56] **Buhârî**, Hac, 132; Tefsir, 9; Edâhî, 5; Bed'u'l-Halk, 2; Fiten, 8; İlim, 9; **Müslim**, Kasâme, 8/29; **Ebû Davud**, Menâsik, 68/1947.

Bu rivâyet, **Buhârî** ve **Müslim** tarafından muhtasar bir şekilde nakledilmiştir.

Müslim'in rivâyetinde şöyle bir fazlalık bulunmaktadır:

"...Sonra boz iki koça doğru gitti, onları kesti, sonra (kesilen) koyundan bir parça aldı ve onu aramızda taksim etti."

Ebû Davud ise, baştan "Recep ayı, Cumâde'l-Ahir ile Şaban arasındadır" cümlesine kadar olan kısmı tahric etti.

el-Humeydî dedi ki: **ed-Dârekutnî**[57] şöyle dedi:

"Müslim'in, İbn Avn[58] ve İbn Sîrîn[59] tarîkıyla yaptığı ziyâde vehimdir. Onu ancak İbn Sîrîn, Enes'ten rivâyet etmiştir."

Bir rivâyette de şu ziyâde vardır:

---

57 **Ebû'l-Hasan, Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî el-Bağdadî**: 306-385/918-995. Bağdatlı meşhur muhaddis, fakîh ve kırâat âlimidir. Şâfiî fukahasındandır. Çok güçlü bir hafızaya sahipti. Son derece zeki ve dikkatli idi. Hadîste emîrü'l-mü'minîn idi. Döneminin en büyük otoritesi kabul edilirdi. Hadîs ilminin her dalında söz sahibi idi. Her alanda eser yazmıştı. Seksen kadar eser kaleme aldığı rivâyet edilir. Eserlerinden 12 tanesi matbudur, 6 tanesinin de yazma olarak varlığı bilinmektedir. ***es-Sünen, Kitabu'd-duâfâ ve'l-metrûkîn, İlelü'l-hadîs, el-İlzâmât alâ's-Sahîhayn, Kitabu't-tetebbu*** ve ***el-Mü'telif ve'l-muhtelif*** adlı eserleri son derece önemlidir ve hepsi de matbudur.

58 **Ebû Avn, Abdullah b. Avn b. Ertabân el-Müzenî el-Basrî:** ö. 151/768. Basralı tâbiîlerdendir. Enes b. Mâlik'i görmüştü. Hasan el-Basrî, Muhammed b. Sîrîn ve Şa'bî'den rivâyette bulunur. Kendisinden Hammâd b. Zeyd, İbn Uleyye ve Süfyan Sevrî rivâyet eder. Hafız muhaddislerdendir. Sikadır. Fakih, âbid ve zâhiddi. Gün aşırı oruç tutardı. Hişâm b. Hassân; **"gözlerim İbn avn gibisini görmemiştir"** der. **Irak**'ta sünneti en iyi bilenlerdendi. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

59 **Ebû Bekir, Muhammed b. Sîrîn el-Ensarî el-Basrî:** 33-110/653-729. Basralı tâbiîlerdendir. Sahâbeden 30 kişiye yetişmiştir. Enes ve Ebû Hureyre'den rivâyet edenlerin en sağlamıdır Hatta Ebû Hureyre'nin en sahîh senedlerinden biri ona dayanır. Babası **Aynu't-Temr** esirlerindendir. Enes b. Mâlik'in âzâdlısı ve en meşhur talebelerindendir; onun kâtipliğini yapardı. Annesi Safiyye de Hz. Ebû Bekir'in âzâdlısıdır. Alim, fakih, müfessir, muhaddis, âbid, zâhid bir şahsiyetti. Feraizi çok iyi bilirdi. Özellikle rüya tabirciliği meşhurdur. Aynı zamanda manifaturacı idi. **Basra**'da hadîs ekolünün, sahâbeden sonraki ana rüknüdür. Hadîsi harf harf, dikkatle tahdis eder, sanki bir şeyden korkuyormuş gibi bir halet-i ruhiyeye bürünürdü. Kadılık teklifini reddederek **Suriye**'ye kaçtı. **Hasan-ı Basrî**'den 100 gün sonra **Basra**'da vefat etti. Rüya tabiri ile ilgili beş kitabı neşredilmiştir.

"İbnu'l-Hadramî[60] yakıldığı gün, -onu Câriye b. Kudâme[61] yakınca- şöyle dedi:

"- Ebû Bekre'ye dikkat edin!"

Dediler ki:

"- İşte bu Ebû Bekre'dir, sana bakıyor."

Abdurrahman[62] da şöyle dedi: "Bana annem, Ebû Bekre'nin şöyle dediğini rivâyet etti:

"Eğer bana gelselerdi, onlara kamış sopa ile dahi saldırmazdım"

Rezîn b. Muâviye'nin kitabında, bu hadîsin sonunda bir ziyâde gördüm ki, onu Kütüb-ü Sitte'de bulamadım. Oradaki ziyâde şöyledir:

---

[60] **Abdullah b. Amr (Âmir?) b. Abdullah b. el-Hadramî**: ö. 38/7658. Meşhur sahabî Alâ el-Hadramî'nin yeğenidir. Babası Amr, Bedir savaşı başlarken **Nahle**'de müslümanlar tarafından öldürülmüştü. Kendisi Hz. Osman taraftarı idi ve onun döneminde **Mekke** valisi idi. **Sıffîn** savaşında ve hakem olayında Muâviye'nin yanında yer aldı. Sonra Muâviye tarafından halka Emevîler'in yanına çekmek için propoganda amacıyla **Basra**'ya gönderildi. O sırada Basra valisi olan Abdullah b. Abbas **Kûfe**'ye Hz. Ali'nin yanına gitmiş, yerine de Ziyâd b. Ebîhi'yi vekil bırakmıştı. Ziyâd, İbnu'l-Hadramî'yi Hz. Ali'ye bîate çağırdı ise de, bu teklif kabul görmedi. Bunun üzerine Câriye b. Kudâme komutasındaki bir birlik tarafından İbnu'l-Hadramî mağlup edildi. Kendisi bir köşke sığınmış, Câriye de köşkü ateşe vererek İbnu'l-Hadramî ile birlikte içerdeki 70 kişiyi de yakmıştı.

[61] **Ebû Eyyub, Câriye b. Kudâme b. Züheyr es-Sa'dî et-Temîmî el-Basrî:** ö. 60/680 ds. Sahabîliği ihtilaflıdır. Bazıları onun sahabî olduğunu söylerken, bazıları tâbiîlerden sayar. Hz. Ali'nin komutanlarındandır. Ahnef b. Kays'ın amcasıdır. Temim kabilesinin reisi idi. Kendisi **"muharrik"**, yani "**yakıcı**" lakabı ile tanınır. Bu lakabı almasına sebep olan olay da şudur: Abdullah el-Hadramî, Muâviye tarafından **Basra**'ya gönderilince, **Basra** valisi durumu Hz. Ali'ye bildirir. Hz. Ali, önce A'yun b. Dubey'a'yı gönderir, ancak A'yun ani bir baskınla öldürülür. Arkasından Câriye b. Kudâme'yi gönderir. Câriye de, İbnu'l-Hadramî'yi oturduğu evde muhasara eder ve evi ateşe vererek içindekileriyle birlikte yakar. Bu esnada elli kişinin yanarak can verdiği rivâyet edilir.

[62] **Ebû Bahr, Abdurrahman b. Ebî Bekre (Nufey') b. el-Hâris es-Sekafî el-Basrî**: 14-96/635-715. Basralı tâbiîlerdendir. Babası sahabîdir. Babasından ve Hz. Ali'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Muhammed b. Sîrîn ve Katâde rivâyet etti. **Basra** şehri kurulduktan sonra orada ilk dünyaya gelen kişidir. Sika râvîlerdendir; hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

"Üç şey vardır ki, bunları yapan Müslümanın kalbi asla kin ve düşmanlık tutumaz:

1- Allah için ihlâsla amel etmek,

2- İdârecilere nasihat etmek,

3- Müslümanların cemâatine sarılmak. Muhakkak onların duâları, kendilerini arkalarından ihâta eder."

İZAH

Bu hutbenin **Mina**'da irâd buyurulduğu rivâyet edilmektedir.

Hutbede Hz. Peygamber önce ay, yıl hesabından bahsetmiştir ki, bu husus o devirde can, mal ve namus masûniyeti açısından fevkalâde önemlidir. Araplar, çok eski zamandan beri **"haram aylar"** diye anılan dört aya hürmet etmişlerdir. Bu aylarda harp etmeyi, kan dökmeyi haram saymışlardır. İşte hac, bu aylarda edâ edilir, panayırlar bu aylarda kurulurdu. Sonraları çapulculuk ve yağmacılık maksadıyle bazan bu ayların yeri değiştirilmiş, bazan da aylar onüçe çıkarılmıştır. İşte Hz. Peygamber, önce yılın oniki ay olduğunu tespit etmiş, sonra da haram ayları ismen belirtmiştir. Müteâkıben de mal, can ve namusun dokunulmazlığı ilkesini, herkesin anlayabileceği gayet sâde ve o nisbette de müessir bir şekilde ifâde buyurmuştur.

٥٦ - (خ م ط ت د ــ *أبو هريرة* رضي الله عنه) قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : «**ما مِن مولود إلا يُولَدُ على الفطْرةِ** » ثم يقول : « اقرؤوا { **فِطْرَةَ اللّه التي فَطر الناس عَليها ، لا تَبديلَ لخلق الله ، ذلك الدِّينُ القَيِّمُ** } [الروم: ٣٠]». كذا عند مسلم.

وزاد البخاري : فأبواهُ يُهَوِّدانه ، أوْ يُنَصِّرانه ، أوْ يُمجِّسانه ، كما تُنْتَجُ البهيمةُ بهيمةً جَمْعاءَ، هلْ تُحسُّون فيها من جَدْعاءَ ، ثم يقولُ أبو هريرة : { **فِطرةَ الله الَّتي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْها ، لا تَبْديلَ لخَلْقِ الله ، ذَلكَ الدِّينُ القَيِّمُ** }.

وزاد مسلم أيضًا من رواية أخرى. وفي رواية لهما قال: «**ما من مولود إلا يُولَدُ على الفطرة، فأبواه يُهَوِّدانه ويُنَصِّرانه، كما تُنْتِجون الإبل، فهل تجدون فيها جَدْعاء، حتَّى تكونُوا أنتم تجدعونَها**» قالوا: يا رسول الله، أفرأيت من يموت صغيرًا؟ قال: « **الله أعلَمُ بما كانوا عاملين**».

وفي أخرى لمسلم:«ما من مولود إلا يُولَدُ على الفطرة فأبواه يهودانه وينصّرانه ويشرّكانه». فقال رجل: يا رسول الله أرأيت لو مات قبل ذلك؟ قال: «الله أعلمُ بما كانوا عاملين».

وفي أخرى : « ما من مولود يولدُ إلا وهو على المِلَّة ».

زاد في أخرى « على الملة ، حتى يُبيِّن عنه لسانُه ».

هذه هي طرقُ البخاري ومسلم. ووافقهما الموطأ والترمذي وأبو داود نحو ذلك وبمعناه.

56- Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

"Her doğan, ancak İslâm fıtratı üzerine doğar."

Sonra;

"..Allah, insanları bu fıtrat üzere yaratmıştır. Allah'ın yarattığında değişiklik olmaz. İşte dosdoğru din budur'[63] âyetini okudu.[64]

RİVÂYETLER

Buhârî'de şu fazlalık vardır:

"...Ebeveyni onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecûsi yapar. Nasıl ki hayvan, uzuvları tam olarak doğar. Onda (doğuştan) **bir uzuv eksikliği görür müsünüz?** (Eksiklik sonradan meydana gelir)."

Sonra Ebû Hureyre dedi ki:

"Allah insanları bu fıtrat üzere yaratmıştır. Allah'ın yarattığında değişiklik olmaz. İşte dosdoğru din, budur."

Müslim'in de diğer bir tarîkten ziyâdeli rivâyeti vardır.

Buhârî ve **Müslim**'in müşterek rivâyetleri de şöyledir:

"Her doğan, fıtrat üzerine doğar. Onu, anne-babası Yahudi ve Hıristiyan yaparlar. Nasıl ki, ürettiğiniz develerde (kulak, burun,

---

[63] Rum, 30.

[64] **Buhârî**, Cenaiz, 80, 93; **Müslim**, Kader, 6/24; **Muvatta**, Cenâiz, 16/52; **Tirmizî** Kader, 5/2138; **Ebû Davud**, Sünnet, 18/4714.

kuyruk gibi) **bir uzuv eksikliği görür müsünüz? Onların uzuvlarını sonra siz kesiyorsunuz."**

Dediler ki:

"- Ey Allah'ın Rasûlü, küçükken ölenler için ne buyurursunuz?"

"- **Onların nasıl amel edecek olduklarını Allah, pek iyi bilir"** buyurdu.

Müslim'in diğer bir rivâyeti de şöyledir:

"Her doğan, fıtrat üzerine doğar. Sonra ebeveyni onu yahudi, hıristiyan veya müşrik yapar."

Bir adam dedi ki:

"- Ey Allah'ın Rasûlü, erken ölürse ne buyurursunuz?"

"- **Onların hangi ameli yapacak olduklarını Allah, pek iyi bilir"** dedi.

Diğer bir rivâyette ise: **"Her doğan, millet** (yâni din) **üzerine doğmuştur"** buyurulur.

Bir rivâyette de şu fazlalık vardır:

"...Dili ile (inancını) **izhâr edinceye kadar, bu dinden başka bir şey üzerinde değildir."**

Bütün bunlar, **Buhârî** ve **Müslim**'in rivâyet zincirleridir. **Muvatta, Tirmizî** ve **Ebû Davud**, bunlara ve manasına tevâfuk ederler.

İZAH

Fıtrat; nev'i bildiren mastar olarak yaratılışın ilk tarz ve hey'etini ifâde eder. Bütün insanların, insan olmak cihetiyle yaratılışlarında esas olan ve hepsinde müşterek bulunan hâssedir. Bu da, insanın Hakkı kabûle müsâit bir kabiliyette yaratılmasıdır. Nasıl ki, gözde görmek, kulakta işitmek hâssesi varsa, her insanda da yaratıcısına inanmak tabiatı vardır.

Nitekim deve misâlinde bu husus, gâyet güzel bir şekilde ifâde edilmektedir. Deve, nasıl her türlü kusurdan âzâde ve bütün âzâları kâmil olarak doğuyorsa, fıtratın aslı da tam ve sâlimdir. Devenin burnu, kulağı, kuyruğu vb. uzuvları sonradan insanlar tarafından kesildiği gibi, insanın yaratılıştan getirdiği fıtratı da, sonradan insanlar tarafından değiştirilip bozulmaktadır. Doğuştan her türlü kusurdan sâlim olan fıtrat, sosyal çevrenin seyri içinde ya bozulur veya gelişip kemâle erer.[65]

Bu hadîse göre din duygusu fıtrîdir,yani doğuştan gelen bir duygudur.

GAYR-İ MÜSLİMLERİN ÇOCUKLARI[66]

Hadîste açıkça ifâde edildiği üzere herkes, kemâle erip imanını açıklayıncaya kadar bu din üzerindedir. Ebeveyninin onu sonradan yahudi, hıristiyan veya mecûsileştirdiği ifâdesi de, bu hususu te'yid etmektedir.

Bu durumda gayr-ı müslim çocuklarının da reşîd oluncaya kadar bu din üzere olduklarını kabul etmek gerekmektedir. Onlardan, reşîd olmadan önce ölenlerin de bu din üzere öldüğünü kabul etmek icabetmektedir.

Zaten fıtratın bir anlamı da İslâm'dır. Buna göre hadîs; her çocuk küfürden uzak bir tabîatte, Allah'ın onlardan ezelde almış olduğu ahd ve mîsak üzere yaratılır demektir. Öyleyse, küçükken ölen her çocuk cennete girer; çünkü ezelde Allah'a vermiş olduğu mîsak üzerine ölmüştür.

---

[65] Fıtratın çeşitli tarifleri için bkz., **Kurtubî**, XIV, 24-30; **Aynî**, VIII, 177; **Elmalılı**, V, 3822.

[66] Bu konu için ayrıca 872 nolu hadîse de bakınız.

İslâm âlimlerinin çoğunluğunun kavli bu istikamettedir. Delilleri şunlardır:

a) *"Biz, Peygamber göndermeden kimseye azap etmeyiz."*[67]

Peygamber, ancak mükellef olan insanlara gönderilir. Binâenaleyh, çocuğa teklif, teveccüh etmez. Öyleyse onlar için azap da söz konusu olmaz.

b) *"Onlardan her gurup cehenneme atılırken, cehennem bekçileri onlara sorar:* **'Size bir korkutucu gelmedi mi?'** *Onlar da:* **'Evet bize korkutucu geldi, fakat biz onu yalanladık'** *derler."*[68]

Bu âyete göre cehenneme atılan herkese mutlaka bir korkutucu gelmiş olmalıdır. Ehl-i kitâb çocuklarının henüz bâliğ olmamaları, dolayısıyle teklif çağına gelmemeleri bir yana, bu husus müşrik çocukları hakkında hiç mümkün değildir.

c) *"Peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir delilleri olmasın diye"*[69]

Yüce Allah, günahsız hiç kimseye azap etmez. Cehennem, ancak Allah'ın adâletinin tecelli ettiği mekândır. Oraya giren herkes, ancak kendi ameli yüzünden girer. Cennet ise, O'nun ihsan ve lütuf mekânıdır. Allah'ın lütuf ve ihsanı ile oraya amelsiz de girebilir.

d) *"Cehennemi mutlaka seninle ve sana tâbi olanların hepsi ile dolduracağım."*[70]

Bu âyette cehennemin, şeytan ve ona tâbi olanlarla doldurulacağı ifâde edilmektedir. Bu durumda başkasının oraya girmesi söz konusu olmaz. Çocuk için de şeytana tâbi olmak diye bir şey söz konusu değildir.

e) **Buhârî**'nin rivâyet ettiği bir hadîste, Hz. Peygamber, cennette **Hz. İbrahim**'i ve etrafındaki çocukları görmüştü. Ashâb;

---

[67] Isrâ, 15.

[68] Mülk, 8.

[69] Nisa, 165.

[70] Sâd. 85.

"Müşriklerin çocukları da orada mıydı?" diye sormuş, cevâben; **"Müsriklerin çocukları da oradaydı"** buyurmuştur.[71]

İzahına çalıştığımız hadîse göre dinin iki kaynağı vardır; biri fıtrat, diğeri de kesbîdir. Fıtrat, tamamen ilâhîdir ve ilâhî hakikate doğru bir seyir takip eder. Kesbî olanı ise, birtakım şartların ve sâiklerin tesiriyle, insanı fıtrata muhalif bir istikamete, isyana ve küfre sürükleyebilir. İşte din, insanı bu halden korur. Ancak dinen teklif çağına gelmeyen çocukların, aslî fıtratlarına göre muâmele görmüş olmaları gerekir.

Hz. Peygamber, bu konuda sorulan bir soruya, **"Allah onların hangi ameli yapacaklarını pek iyi bilir"** şeklinde açık olmayan bir cevap vermiştir. Bu da âlimler arasında ihtilafa yol açmıştır. Yukarıda da söylendiği üzere onların cennetlik olduğunu söyleyen ve **Nevevî**'nin de **"en sahîh kavil"** diye kaydettiği muhakkık âlimlerin görüşünden farklı olarak şu görüşler ileri sürülmüştür:

1- Bu hususta bir hüküm verilemez. Onların cennetlik veya cehennemlik oldukları konusunda bir şey söylenemez. Durumları Allah'a kalmıştır. **"Allah onların nasıl amel edeceklerini pek iyi bilir"** hadîsi, bu gönüşün delilidir.

Ancak bu görüş doğru bulunmamıştır. Çünkü bu sözle Rasûlullah (as.), şayet yaşasalardı nasıl amel edecekleri bilgisini Allah'a havale etmiştir, yoksa bu hususta bir hüküm verilemeyeceğini murad etmemiştir.

2- Bir görüşe göre onlar, **Allah'ın irâdesine terkedilmişlerdir. Hammâd b. Seleme, Hammad b. Zeyd, Abdullah b. Mübarek, İshak b. Râhuye** ve bir rivâyete göre **Şâfiî** bu görüştedirler. Buna göre Allah'ın onlara azap etmesi de, nimet vermesi de câizdir.

3- Onlar anne babalarına tâbidirler. Müslümanların çocukları cennette, gayr-i müslimlerin çocukları cehennemdedir. **İbn Hazm** bu görüştedir.

Müslümanların çocuklarının hem dünya ve hem de âhiret açısından, gayr-ı müslimlerin çocuklarının ise sadece dünya

---

[71] **Buhârî**, Ta'bîr, 48.

açısından anne-babalarına tâbi oldukları, âlimlerin birçoklarından nakledilmiştir.

4- Onlar cennetle cehennem arasında bir berzahtadırlar. Herhangi bir iyilik ve kötülük yapmadıkları için ne cennete, ne de cehenneme girmezler.

Ancak bazı âlimler, âhirette cennet ve cehennemden başka bir yurt olmadığı gerekçesiyle bu görüşü doğru bulmamışlardır.

5- Onlar cennet ehline hizmetçi olurlar. Bu hususta; **"Müsriklerin çocukları, cennet ehlinin hizmetçisidirler"** şeklinde **Ebû Davud et-Tayâlisî** ve **Bezzâr**'ın rivâyet ettikleri zayıf bir hadîs de vardır.

6- Onlar, âhirette imtihan edilirler. İtâat edeni Allah cennete koyar, isyan edene de azap eder. Bunu te'yid eden bazı rivâyetler de bulunmaktadır.

Bu meselede onların cehennemlik olduklarını, toprak haline getirileceklerini söyleyenler de vardır.

İmâm Rabbanî, onların toprak edileceklerini ileri sürerken, **İbn Kayyim, İbn Teymiye** ve **Suyutî** yukarıda geçen 6. görüşü benimserler. Bunu izah ederken şöyle derler: Yüce Allah onlara, malûmu vâki olmadan sadece ilmi ile azap etmez. O ancak, kendi malûmuna azap müstahak olan birine azap eder. Bu ilim de malûmunu, âhirette izhâr eder.[72]

[72] Bkz., **Nevevî**, XVI, 207; **İbn Hacer**, III, 616 vdv; **Aynî**, VIII, 176, 212; **Kastalânî**, II, 446, 469; **Avn**, XII, 482, 489; **Bezl**, XVIII, 242; **Âlûsî**, XXX, 54.

الباب الثالث

في أحاديث متفرقة ، تتعلّق بالإيمان و اللإسلام

C- ÎMÂN VE ÎSLÂM'A TAALLUK EDEN MÜTEFERRİK HADÎSLER

٥٧- (خ م ت ــ أبو هريرة رضي الله عنه) قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم : «مَثَلُ المؤمنِ كَمَثَلِ خامَةِ الزَّرْعِ منْ حيثُ أتتها الريحُ تُفيئُها، فإذا اعْتَدَلتْ تُلَقَّى بالبلاء، والْفاجرُ كالأَرْزَةِ صَمَّاء معتدلةً، حتَّى يَقْصِمَها الله إذَا شاء».

وفي أُخرى: «مثل المؤمن مثل الزرع ، لا تزال الريح تُميله ، ولا يزال المُؤمنُ يُصيبُه البَلاءُ ، ومَثَلُ المُنَافِقُ كَمَثَلِ شَجَرةِ الأَرْزِ لا تهتز حتى تَسْتَحْصِدَ ». أخرجه البخاري، والترمذيّ مثل الرواية الثانية، إلا أنَّه ذكَرَ فيها «الخامَةَ من الزَّرْع».

57- Ebû Hureyre'nin rivâyetine göre Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu:

"Mü'min, taze ekin filizi gibidir. Rüzgâr onu kâh o yana, kâh bu yana yatırır. Doğrulduğunda da (yine başka bir) **belâ ile karşılaşır. Fâcir ise; sert ve dümdüz Erz ağacı gibidir. Allah onu dilediği anda söker devirir."** [1]

RİVÂYETLER

Diğer bir rivâyet şöyledir:

"Mü'min ekin gibidir. Rüzgâr onu sallar durur. Mü'mine de belâ gelir durur. Münafık ise Erz ağacı gibidir. Hasat vakti gelinceye kadar hiç eğilip sallanmaz."

---

[1] **Buhârî**, Merdâ, 1; **Müslim**, Sıfatu'l-Münafikîn, 14/58; **Tirmizî**, Emsal, 4/2866.

İZAH

Hadîste zikredilen "**Hâme**"; yerden çıkan taze ekin filizidir. Filiz topraktan başını çıkarır çıkarmaz çeşitli zorluklarla karşılaşır, rüzgâr kâh o yana, kâh bu yana yatırır. Ama herşeye rağmen yine doğrulur, kırılıp ölmez. Yağmura, çamura ve çeşitli musîbetlere rağmen asla kırılmaz, yıkılmaz, bükülse de yine doğrulup ayağa kalkar.

İşte mü'min de böyledir. Hastalık, keder, zulüm gibi yaşadığı dönemin birçok bunaltıcı, kahredici ahvâli karşısında sağa-sola sarsılsa da, asla yıkılmaz. Bütün maddî kuvvetlerden tecrîd edilmiş bir mağlûb vaziyetine düşse dahi, ayakta kalır. Allah'a olan inancını kaybetmez. Kulluktan yüz çevirmez. Mutlaka tekrar ayağa kalkacağına inanır. Her sıkıntı ve belâyı hayra yorar. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Çünkü onların, Allah yolunda çektikleri bir susuzluk, bir yorgunluk, bir açlık, kâfirleri kızdıracak bir yeri çiğnemeleri ve düşmana karşı bir muvaffakiyete erişmeleri mukabilinde kendilerine sâlih bir amel yazılır. Çünkü Allah, güzel amel edenlerin mükâfatını zâyi etmez."[2]

Mü'min, Allah'ın emrine teslim olur, boyun eğer, yerlere kapanır, hoşuna gitmese de takdire rıza gösterir ve neticenin hayırlı olacağını düşünür. Belâ gidince de yine ayağa kalkar, Rabbine şürkeder, hamdeder.

Halbuki münafık ve fâcir böyle değildir. O, **Erz** ağacı gibidir. Hakkında çeşitli rivâyetler bulunan **Erz** ağacı, daha çok dağ selvisi diye bilinmektedir. Şekli itibariyle son derece kalın ve uzun bir ağaçtır. **Aynî**, onu **Tarsus** dağlarında gördüğünü söyler. Kendisinden zift elde edilirmiş. Yalnız bu ağaç, hiç eğilip bükülmeye gelmez, küçük bir sarsıntıda kökünden yıkılırmış.

İşte kâfirin hali buna benzer. Dünyada gelişip serpilir, büyük kudret sahibi olduğunu zanneder. Hayatta her türlü imkânı bulur. Ama Allah, günün birinde onu fısk ve fücûru sebebiyle yere serer. Ölümü çok acı ve ızdıraplı olur. Hatta en küçük bir darbe bile, onu perişan etmeye yeter.

---

[2] Tevbe, 120.

Bu hadîs, şu şekilde de yorumlanmıştır:

Mü'minin dünyaya karşı alâkası zayıf olduğu için tedbirsiz davranır, bu yüzden birçok sıkıntılarla yüzyüze gelir. Tıpkı cılız gövdeli taze bir filizin sağa sola düşmesi gibi. Kâfir ise bunun tam aksidir.[3]

٥٨- (خ م ــ **كعب بن مالك** رضي الله عنه) قال : قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم : « **مثل المؤمن : كمثلِ الخَامَةِ مِنَ الزَّرعِ تُفيئها الريحُ تصرَعُهَا مرةً وتَعْدِلُها أُخرى حتى تَهيجَ**».

وفي أخرى : « **حتّى يأتِيَهُ أجلُهُ ، ومثلُ المنافق: مثلُ الأرْزَةِ المُجْذيَةِ على أصْلِها ، لا يُفيئها شيءٌ ، حتّى يكونَ انجعافُها مَرّةً واحدةً** ». أخرجه البخاري ، ومسلم.

58- Kâ'b b. Mâlik'den[4] rivâyet edilmiştir:

Rasûlullah (as.) şöyle dedi:

"Mü'min, ekin başağı gibidir; rüzgâr onu sallar, bazan yatırır, bazan kaldırır, tâ ki kuruyup olgunlaşıncaya kadar."[5]

RİVÂYETLER

Diğer bir rivâyette hadîs, şu şekildedir:

"...Tâ ki eceli gelinceye kadar. Münafık ise, kökü üzerinde sâbit duran Erz ağacı gibidir. Herhangi bir şey ona dokunduğunda, tek darbede yıkılır. Tek darbede çekilip koparılıncaya kadar, hiçbir şeyin onu eğip sallaması mümkün değildir."

---

[3] Bkz., **İbn Hacer**, XI, 241; **Aynî**, XXI, 209; **Nevevî**, XVII, 151.

[4] **Ebû Abdullah, Kâ'b b. Mâlik b. Amr el-Bedrî el-Ensârî es-Sülemî el-Hazrecî:** ö. 50/670. Medîneli sahabîlerdendir. İkinci **Akabe** bîatına ve **Bedir** savaşına katılmıştı. Tebük savaşından geri kalanlardandı; tövbesinin kabul edildiği âyetle bildirilmişti. Câhiliyet döneminde de şöhret yapmış büyük şâirlerdendi. Müslüman olduktan sonra Rasûlullah'ın (as.) şâiri olmuş, çeşitli savaşlara da katılmıştır. **Hz. Osman**'ın taraftarlarındandı. Hayatının sonlarında gözlerini kaybetti. Rasûlullah'dan (as.) 70 hadîs rivâyet etmiştir. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[5] **Buhârî**, Merdâ, 1; **Müslim**, Sıfatu'l-Minafikîn, 14/59.

İZAH

Önceki hadîsin izahında söylenenlere şunu da ilâve edelim:

Hadîsin manası: mü'min, gerek kendi şahsı, gerek âilesi ve gerek malı konusunda çok büyük sıkıntılara dûçar olur. Ama bütün bunlar, onun günahlarının silinmesine, Hak katında derecesinin yükselmesine vesiledir. Kâfire gelen hiçbir sıkıntı ve belâdan dolayı onun günahları silinmez, işlediği her günahın karşılığını, eksiksiz olarak âhirette karşısında bulur.

٥٩- (خ م ــ ابن عمر رضي الله عنهما) قال : قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم : «مَثلُ المؤمنِ كمَثَل شجرةٍ خضراءَ ، **لا يسقُط ورقُها ، ولا يَتحاتُّ** ». فقال القومُ كذا ، هي شجرةُ كذا ، فأَردتُ أن أقولَ : هي النَّخْلةُ ، وأنا غلام شاب، فَاستَحْيَيْتُ ، فقال : «**هي النَّخْلَةُ**». أَخرجه البخاريّ ، ومسلم ، وأَخرجاهُ من طُرقٍ أُخرى ، أَطْولَ من هذا بزيادةٍ أوجبتْ ذِكْرهُ في غير هذا الموضع.

59- İbn Ömer, Hz. Peygamber'den şu hadîsi rivâyet eder:

"Mü'min, yeşil ağaç gibidir; onun yaprakları düşmez, dökülmez."

İnsanlar, **"bu ağaç şudur, şudur..."** diye konuşmaya başladılar. Ben de;

"O, hurmadır" demek istiyordum, ama çok genç bir çocuktum, utandım. Sonra Hz. Peygamber;

"O, hurmadır" buyurdu.[6]

RİVÂYETLER

Buhârî ve **Müslim** tarafından rivâyet edilen bu hadîsin, daha uzun birtakım lafızları ihtivâ eden başka tarîkleri de vardır. Ancak onların başka bir yerde zikredilmesi daha uyğundur.

---

[6] **Buhârî**, İlim, 4; **Müslim**, Sıfatu'l-Münafıkîn, 14/60.

İZAH

Burada mü'min, hurma ağacına benzetilmektedir. Zirâ hurma, son derece faydalı bir ağaçtır. Meyvesi çok tatlı, her zaman bulunabilen, kuruyunca da yenebilen bir ağaçtır. Ağacın kendisi de çok faydalıdır. Gölgelik olarak kullanılır; gövdesi, yaprakları, dalları, hatta kökleri bile kullanılır. Hülâsa bütünüyle hayırlı ve faydalı bir ağaçtır.

İşte mü'min de böyledir. O da bütünüyle hayırdır ve faydalıdır. Güzel ahlâkı, göverine bağlılığı, hayır ve hasenatının bolluğu, yalan ve sahtekârlıktan uzak oluşu ve herkesin iyiliğini istemesi ile mahzâ hayır ve faydadır.

٦٠ - (ت ـ *النواس بن سمعان* رضي الله عنه) قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «إنَّ الله ضربَ مَثَلاً صراطًا مُستقيمًا على كَنَفَي الصِّراط زُورَان لهما أبوابٌ مُفتَّحة على الأبواب سُتورٌ، وداعٍ يَدْعو على رأس الصِّراط، وداعٍ يدعو فوقَه: {والله يَدْعو إلى دارِ السَّلامِ ويَهدي من يشاءُ إلى صراطٍ مستقيم} [يونس: ٢٥] والأبواب التي على كَنَفَي الصراطِ حدود الله فلا يَقَعُ أحدٌ في حُدود الله حتى يَكْشف السِّتْر والذي يدْعو من فوقه واعظُ ربِّه ». أخرجه الترمذي.

60- en-Nevvâs b. Sem'ân'dan,[7] Rasûlullah'ın (as.) şöyle buyurduğu rivâyet edilir:

"Yüce Allah, doğru yola dair bir misâl verdi. Şöyle ki; yolun iki tarafında duvarlar var. Bu iki duvarın açık kapıları var. Kapıların üzerinde de örtüler var. Bir münâdî yolun başında, diğeri de yolun üstünde insanları çağırır: *'Allah, selâmet yurduna davet eder ve dilediğini doğru yola hidâyet buyurur.'*[8] Yolun iki tarafındaki kapılar, Allah'ın yasaklarıdır. Herhangi biri örtüyü açmadan,

---

[7] **en-Nevvâs b. Sem'ân b. Hâlid el-Amirî el-Kilâbî:** Kendisi ve babası sahabîdirler. Rasûlullah'dan (as.) rivâyette bulunmuş, O'nun vefatından sonra **Şam**'da ikâmet etmiştir. Kendisinden Ebû İdris el-Havlânî, Cübeyr b. Nüfeyr ve Şamlılar rivâyet etti. Hadîsleri **Buharî** hariç kütüb-ü sittede tahric edildi.

[8] Yunus, 25.

Allah'ın yasaklarına girmez. Yolun üzerinde çağıran, Allah'ın vâizi (akıl) **dır."**[9]

İZAH

Bu hadîs, **Tirmizî**'nin rivâyet ettiği garîb hadîslerdendir. Bundan sonra gelen hadîs de aynı hususları ihtivâ etmektedir.

Burada İslâm'ın mâhiyeti, canlı bir tablo gibi ve temsilî bir ifâde ile önümüze konmaktadır. Dümdüz bir yol, yolun iki tarafında duvarlar, bu duvarlarda göz alıcı perdelerle örtülü kapılar bulunmaktadır. Öyleki bu kapılar, görenin merakını ve dikkatini çekiyor, içinde onu açıp görmek arzusu uyanıyor. Halbuki bu kapılar, insanı felâkete götüren dehlizlerdir.

İşte İslâm, insanlığı bu felâketten kurtarıp doğru yola çekmeye çalışıyor. Bunun için de yolun başına bir nöbetçi koymuş, ikaz ediyor, tehlikeyi haber veriyor. Bundan sonraki hadîste Hz. Peygamberin, bundan sonra gelecek olan hadîste "**Kur'ân**" diye tanıttığı bu nöbetçi, insanlığı **"selâmet yurduna"** dâvet ediyor. Fazla olarak insanın içinde, Allah'ın halkettiği bir ikinci nöbetçi daha vardır ki, bu, her an insanın yanındadır. Devamlı onu ikaz etmektedir. Hz. Peygamberin **"Akıl ve vicdan"** diye tanıttığı bu nöbetçi de, insana doğru yolu terketmemeyi sürekli telkin etmektedir.

İşte İslâm budur. Yüce Allah, insanların selâmete ulaşmalarını temin için Peygamberler göndermiş, Kitaplar indirmiş, insanı da Hakkı kabule mütemâyil bir tabiatta yaratmış, ona akıl, fikir vermiş.. Buna rağmen insan karşı koyar ve şeytanın oyuncağı olmakta devam ederse, kendi felâketini kendisi hazırlamış olur.

٦١ - (**ابن مسعود** رضي الله عنه) قال: إنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلم قال: « ضَرَبَ اللهُ مَثلاً صراطًا مُستقيمًا ، وعن جَنبتي الصِّراط سوران فيهما أبوابٌ مُفتَّحةٌ ، وعلى الأبوابِ ستورٌ مُرْخاةٌ ، وعندَ رأسِ الصِّراطِ داعٍ يقول : استقيموا على الصراط ولا تعوَجُّوا ، وفوقَ ذلك داعٍ يَدْعو كُلَّما همَّ عَبْدٌ أنْ يفتحَ شيئًا من تلك الأبواب، قال:

[9] **Tirmizî**, Emsal, 1/2859.

وَيْحَكَ، لا تفتحْهُ، فإنك إن تفتحه تلجْهُ. ثم فسَّره فأخبر: أنَّ الصِّراط: هو الإسلام، وأنَّ الأبواب المفتَّحة، محارمُ الله، وأنَّ السُّتورَ المُرْخاةَ: حُدودُ الله، والدَّاعِي على رَأْسِ الصراط: هو القُرآنُ، وأنَّ الدَّاعِي مِنْ فوقه: هو واعظُ الله في قَلْبِ كُلِّ مؤمن».

61- İbn Mes'ûd'dan rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

"Yüce Allah, doğru yola şöyle temsil getirdi: Bir yol, yolun iki tarafında iki duvar.. Bu duvarlarda açık kapılar ve kapıların üzerinde de asılmış perdeler var... Yolun başında bir münâdî şöyle sesleniyor:

"- Doğru yola gelin, şaşırmayın!"

Yolun üzerinde de bir başka münâdî, kapılardan birini açmak isteyen birine şöyle diyor:

"- Yazık sana! Açma kapıyı! Eğer açarsan, oraya düşersin."

Hz. Peygamber sonra bunu izah etti ve buyurdu ki:

"Yol, İslâm'dır. Açık kapılar, Allah'ın haramlarıdır. Asılı perdeler, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Yolun başındaki münâdî, Kur'ân'dır. Yolun üstündeki münâdî ise, her mü'minin kalbinde Allah'ın yarattığı vâizdir."[10]

٦٢ – (م — *أبو هريرة* رضي الله عنه) قال : إنَّ رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : «بَدَأَ الإسلامُ غريبًا ، وسَيَعُودُ غريبًا كما بدأَ ، فطُوبَى للغرباء ». أخرجه مسلم.

62- Ebû Hureyre'den rivâyet edilmiştir: Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

"İslâm, garîb başladı ve başladığı gibi yine garîb vaziyetine dönecektir. Garîblere müjdeler olsun!.."[11]

---

[10] Hadîs, **Hâkim**'in **Müstedrek**'inde (I, 73) **en-Nevvâs b. Sem'ân**'dan naklen yer almakta ve **Hâkim**; hadîsin, **Müslim**'in şartına göre sahîh olduğunu, bir illetini bilmediğini söylemektedir. Aynı hadîs **Ahmed b. Hanbel** ve **Taberî** tarafından da rivâyet edilmiştir.

[11] **Müslim**, İman, 65/232.

İZAH

Bu hadîste İslâm'ın nasıl başladığı ve tekrar ne hâle geleceği ifâde edilmektedir.

Zâhirî anlamını esas alırsak; İslâm gerçekten garîb başladı. Çünkü yeryüzünde **Abdullah**'ın yetimi ile zayıf ve güçsüz birkaç kişiden başka inanan yoktu. Müslüman olanlar da hor görülüyor, zulmediliyor, işkenceye maruz kalıyorlardı. Kızgın kumlar üzerine yatırılan, üzerine değirmen taşları konan, boynuna ip bağlanıp sokak sokak dolaştırılan insanların **"Allah birdir!"** demekten başka suçları yoktu.

Ancak çekilen bunca ızdıraptan, fedâ edilen bunca candan ve dâvaya bağlılıkta gösterilen o eşsiz ihlâs ve sadakattan sonra İslâm'ın gurbeti de bitti. Artık İslâm, yeryüzünün garîbi değil, hâkimi idi. Çünkü o, getirdiği temiz akîdeyi insanların kalplerine yerleştirmiş, yeryüzüne tekrar Allah'ın hükümranlığını getirmişti. Bundan sonra garîblik artık İslâm'a değil, ancak küfre lâyıktı.

Fakat zamanla kalpler değişti, iman zayıfladı, din unutuldu, ibâdetler terkedildi. Cihattan vazgeçildi. Arzu ve şehvetlere uyuldu. Şeytanın hükümranlığına boyun eğildi. İslâm birliği parçalandı. Müslümanlar boğaz boğaza geldiler.

İşte İslâm, başladığı gibi yine garîb vaziyetine döndü. Üstelik şimdi İslâm'ın gurbeti, kendi öz yurdunda ve kendi mü'minleri arasındadır.

Herşeye rağmen ilk garîblik yıllarını kısa zamanda sona erdiren, yeryüzünün garîbliğinden yeryüzünün hâkimliğine gelen İslâm'ın, bu gerçeği ikinci garîblik döneminde de gerçekleştireceği hiç uzak bir ihtimal değildir. Şartlar ne olursa olsun, her konuda olduğu gibi din konusunda da nihâî kararı insan değil, Allah verir!

Şanlı Peygamber'in müjdesine mazhar olan garîbler ise; İslâm'ın garîblik döneminde her türlü sıkıntı, hakaret ve belâyı göze alarak bu dine bağlı kalanlardır. Şartlar elvermese de, İslâm'ın getirdiği temiz akîdeye bağlılığını kaybetmeyen, her yerde bu bağlılığını gösteren ve imanının bütün vecîbelerini eksiksiz yerine getirenlerdir.

Gerçi bir hadîste, garîblerin; vatanlarından ayrılıp Allah yolunda hicret edenler olduğu rivâyet edilmişse de, **Tirmizî**'nin rivâyetinde

garîbler: **"Benden sonra insanların ifsâd ettiği sünnetimi ıslâh edenlerdir"** diye tarif edilmektedir. Buna göre Rasûlullah'ın (as.) müjdelediği garîbler; sünnete uyan, onu ihyâ edip tekrar aslî hüviyetine kavuşturanlardır.[12]

٦٣ – (ت ــ **عبد الله بن مسعود** رضي الله عنه) قال : إنّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلم قال: «إن الإسلامَ بَدَأ غريبًا ؛ وسيعودُ غريبًا كما بدأ ، **فطوبَى للغرباء**». أخرجه الترمذيّ.

63- Abdullah b. Mes'ûd, Rasûlullah'dan (as.) şöyle rivâyet eder:

"Şüphesiz İslâm garîb başladı ve başladığı gibi yine garîb vaziyetine dönecektir. Garîblere müjdeler olsun !"[13]

---

[12] **Buhârî** ve **Tirmizî** şârihi **İbn Receb el-Hanbelî**, bu hadîsi **"Keşfu'l-Kürbe fî Vasf-i Ehli'l-Ğurbe."** adlı müstakil bir risâlede şerhetmiştir. Bu konuda ayrıca 6.974 nolu hadîsin izahına da bakınız.

[13] **Tirmizî**, İman, 13/2629. Az önce geçen hadîsle bu hadîsin metin itibariyle aynı olması sebebiyle, müellifin aynı hadîsi iki defa tekrar etmeme prensibine aykırı gibi görünmektedir. Ancak hadîsçilerin ıstılahına göre; manen aynı veya benzer dahi olsa, sened veya metinde bir farklılık varsa, o ayrı bir hadîstir.

(ا) "elif" harfi:

الكتاب الثاني

في الإعتصام بالكتاب و السنة

الكتاب الثاني

في الإعتصام بالكتاب و السنة

و فيه بابان:

الباب الأول

في الإستمساك بهما

2- İ'TİSÂM

A- KUR'ÂN VE SÜNNETE SIMSIKI BAĞLANMAK

٦٤ - (ط ـــ مالك بن أنس رحمه الله) بَلَغَهُ ، أنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلم قال : «تركتُ فيكُمْ أمْرَيْنِ لنْ تضِلُّوا ما تمسَّكْتُمْ بهما : كتابَ الله ، وسنّة رسوله ». أخرجه الموطأ.

64- Mâlik b. Enes'ten rivâyet olunduğuna göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Size iki şey bıraktım; onlara sımsıkı bağlandığınız sürece asla dalâlete düşmezsiniz. Bunlar, Allah'ın Kitabı ve Rasûlü'nün sünnetidir."[1]

İZAH

Hadîsin benzer bir rivâyeti olan bir sonraki hadîsten de anlaşılacağı ve **Hâkim**'in de ifade ettiği üzere Hz. Peygamber (as.) bu hitâbeyi Veda Haccı esnasında yapmış ve İslâm'ın iki temel kaynağına işaret buyurarak, insanlığı kurtuluşa erdirecek yolun Kur'ân ve Sünnet yolu olduğunu belirtmiştir. Kur'ân insanlık için bir

---

[1] **Muvatta**, Kader 1/3.

hidâyet rehberi, Sünnet de onun açıklayıcısı durumundadır. Bunlara uymayan yollar, karanlık yollardır, sapıklıktır.[2]

٦٥- (ت ـ **جابر بن عبد الله** رضي الله عنهما) قال : رأيتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلم في حَجَّة الوَداع يوم عرفة ، وهو على ناقته القَصْواء ، يَخْطُبُ ، فَسَمِعْتُهُ يقول: «إِنِّي تَركْتُ فِيكم ما إنْ أخذْتُم به لن تَضِلُّوا : كتاب الله ، وعترتي أهل بيْتي ». أخرجه الترمزي

65- Câbir b. Abdullah anlatıyor:

"Rasûlullah'ı (as.) Veda Haccı esnasında Arafa günü **Kasvâ** adlı devesinin üzerinde hutbe okurken gördüm ve şöyle dediğini işittim:

"Size öyle bir şey bıraktım ki, eğer ona uyarsanız asla sapıklığa düşmezsiniz: Allah'ın Kitabı ve yakınlarım (yani) **ehli beytim."**[3]

İZAH

Tirmizî'nin hasen-garîb dediği bu hadîsi, **Ahmed b. Hanbel** de **Müsned**'inde rivâyet etmiştir.[4]

Ehl-i beyt; hane halkı anlamına gelen, ama daha çok kan bağı olan yakın akraba için kullanılan bir terimdir.

Hz. Peygamber (as.) bu hadîste Kur'ân'a ve ehl-i beytine uymayı tavsiye etmektedir. **İbn Melek**'in ifadesine göre Kur'ân'a uymak, Kur'ân'ın hükümleri doğrultusunda yaşamak, Allah'ın emirlerine uymak, yasaklarından sakınmakla olur.

Ehl-i beyte uymak ise, onları sevmek, onların yaşayış ve davranışlarında kendilerini takip etmek demektir.

Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bir kimsenin yaşayışının örnek alınması ve yaptıklarının uygulanması, onların dine aykırı olmaması

---

[2] **Bâcî**, *el-Müntekâ*, VII, 203; **Zürkânî**, *Şerhu'l-Muvatta*, V, 236.

[3] **Tirmizî**, Menâkıb, 32/3786.

[4] **el-Müsned**, III, 14, 17, 26, 59; V, 182.

şartına bağlıdır. Zira dine aykırı olan hiçbir davranış makbul değildir.[5]

٦٦ – (ت) – زيد بن أرقم رضي الله عنه قال : قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم :
«إنّي تاركٌ فيكم ما إن تمسّكتُمْ به لن تضلّوا بعدي ، أحدُهما أعظمُ من الآخر ، وهو كتابُ الله ، حبلٌ ممْدودٌ من السَّماءِ إلى الأرض ، وعترتي أهلُ بيتي ، لنْ يفْترقا حتى يردَا عليَّ الحوضَ ، فانظروا كيف تخلفوني فيهما ؟ ». أخرجه الترمذي.

66- Zeyd b. Erkâm'dan rivayet olunduğuna göre Rasûlullah (as.) şöyle buyurmuştur:

"Ben size (iki) şey bırakıyorum ki, onlara sımsıkı tutunduğunuz takdirde benden sonra asla dalâlete düşmezsiniz. (Bunlardan) **biri diğerinden daha büyüktür. O da, gökten yere uzanan bir ip olan Allah'ın Kitabı;** (diğeri de) **yakınlarım** (yani) **ehl-i beytimdir. Bu ikisi** (kıyâmet günü) **havuz başında bana ulaşıncaya kadar birbirinden asla ayrılmayacaklardır. Bunlar hakkında bana nasıl halef olacağınıza bakınız."**[6]

İZAH

Bu hadîste Hz. Peygamber (as.), Kur'ân-ı Kerîm ile ehl-i beytini birbirinden ayrılmaz ikizler olarak takdim edip ümmetine her ikisine de uymayı ve onlar hakkında iyi muamelede bulunmayı istemektedir.

Tîbî'nin ifadesine göre Hz. Peygamber (as.) bu isteğiyle ümmetini; ***"Ben bu** (tebliğime) **karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum"***[7] meâlindeki âyet gereği, Allah emri olan şükür borcunu ödemeye çağırmış olmaktadır. Tefsircilerin açıklamalarına göre "**akrabalık**" diye tercüme edilen ***"el-Kurbâ"*** kelimesinin ifade ettiği manalardan biri de, Hz. Peygamber'in (as.)

---

[5] **Mübarekfûrî**, X, 288.

[6] **Tirmizî**, Menâkıb, 32/3788. (Bu, hasen-garip bir hadîstir.

[7] Şûrâ, 23.

yakınları, yani O'nun ehl-i beytidir. Dolayısıyla, bu hadîs, yukarıda meâli kaydedilen âyeti tefsir edici bir mahiyet arz etmektedir.[8]

Bu ve benzeri hadîslerin teşvikiyle **Abbasîler** devrinde başlatılan bir geleneğe de uyularak **Osmanlılar** döneminde, **Ehl-i beyte** mensup olanlar, hususi alâkaya mazhar olmuşlardır. Devlet bu kimseler için hususi defterler tutmuş, maaşlar bağlamıştır. Böylece gönülleri hoş tutulmaya çalışılan bu kitle sayesinde, islâm aleminin tamamında siyasi birlik taraftarlığı temin edilmiştir.[9]

٦٧- (د ت ـ عبد الرّحمن بن عمرو السُّلميّ وحُجْر بن حُجْر) : أتينَا العرباضَ بْنَ سارِيةَ رضي الله عنه وهو ممَّن نَزل فيه : { ولا عَلَى الَّذين إذَا ما أتوْكَ لتحْمِلَهم قلتَ لا أَجِدُ ما أحمِلُكُم عليه} [التوبة: ٩٢] فسلّمنا ، وقلنا: أتيناكَ زائرِينَ ، وعائدِينَ ، ومُقتَبِسِينَ ، فقال العرباضُ: صلى بنا رسولُ الله صلى الله عليه وسلم ذات يومٍ ، ثمّ أقبل علينا بوجهه ، فوعَظَنا موعظةً بَليغةً ، ذَرَفَتْ منها العيون، ووَجلت منها القلوبُ، فقالَ رجلٌ : يا رسولَ الله ، كأنَّ هذه موعظةُ مودِّعٍ ، فماذا تَعْهدُ إلينا ؟ قال: «أُوصيكم بتقْوى الله ، والسَّمع والطاعة ، وإنْ عَبْدًا حبشيًّا ، فإنه من يَعِشْ منكم بعدي فسيرى اختلافًا كثيرًا ، فعليكم بسنّتي وسنّة الخلفاء الراشدينَ المهديِّينَ ، تمسكوا بها ، وعَضُّوا عليها بالنواجذ ، وإياكم ومُحدثات الأمورِ ، فإنَّ كلَّ مُحدثَة بدْعةٌ ، وكل بدْعَة ضَلالَةٌ ».

هذه رواية أبي داود. وأخرجه الترمذي ، ولم يذكر الصَّلاة ، وفي آخره: تقديم وتأخير.

67- Abdurrahman b. Amr es-Sülemî[10] ve Hucr b. Hucr[11] anlatıyor:

---

[8] **Mübarekfûrî**, X, 290.

[9] **Canan**, II, 331

[10] **Abdurrahman b. Amr b. Abese es-Sülemî eş-Şâmî**: ö. 120/737. Tâbiûndandır. İrbâd b. Sâriye'den rivâyet eder. **Ebû Davud, Nesaî** ve **İbn Mâce**'de bir hadîsi bulunmaktadır. İbn Hibbân, onu **Sikat**'ında zikreder.

[11] **Hucr b. Hucr el-Kelâî el-Humsî**: Humuslu tâbiîlerdendir. İrbâd b. Sâriye'den rivâyeti vardır. Kendisinden sadece Halid b. Ma'dân rivâyet etti. Sikadır; bilinen tek hadîsi **Ebû Davud**'da tahric edilmiştir.

"Haklarında; "**Kendilerini bindirip savaşa sevk edesin diye sana geldiklerinde;** ***'sizi bindirecek bir şey bulamıyorum'*** **dediğin zaman..."**[12] âyeti indirilenlerden biri olan İrbâd b. Sâriye'ye[13] gittik, selâm verdik ve;

"- Seni ziyaret etmeye, senden ilim ve edep almaya geldik" dedik. İrbâd şunları söyledi:

"- Rasûlullah (s.a.) bir gün bize namaz kıldırdı. Sonra yüzünü bize çevirip son derece tesirli bir va'z irâd buyurdu. O kadar ki, onun tesirinden gözler yaşardı ve kalpler titredi. Bunun üzerine ashabdan bir adam;

"- Ya Rasûlallah (as.); bu vedalaşan kimsenin öğüdüne benziyor; o halde bize ne tavsiye buyurursunuz?" dedi. Hz. Peygamber (as.) buyurdu ki:

"- **Allah'tan korkmayı ve Habeşli bir köle dahi olsa** (başkanınızı) **dinleyip itaat etmeyi size tavsiye ediyorum. Benden sonra yaşayanlarınız** (din konusunda) **pek çok ihtilâfa şahit olacaklardır. Onun için, benim sünnetime ve hidâyete erdirilmiş olan râşid halifelerin sünnetine yapışınız. Bunlara sımsıkı tutununuz ve bunları hiç bırakmayınız! Sonradan ortaya çıkmış** (Kur'ân ve Sünnete uymayan) **şeylerden sakınınız! Çünkü her sonradan ortaya çıkan, bid'attir ve her bid'at sapıklıktır."**[14]

RİVÂYETLER

Bu rivâyet, **Ebû Davud**'a aittir.

Aynı hadîsi **Tirmizî** de rivâyet etmiş, fakat namaz kısmını zikretmemiştir. Sonunda da takdim, tehir vardır.

---

12 Tevbe, 92

13 **Ebû Necîh, İrbâd b. Sâriye es-Sülemî**: ö. 75/694. Sahabîdir. **Suffa** ehlindendir. Hz. Peygamber'den sonra **Humus**'ta ikâmet etti ve orada vefat etti. Kendisinden Ebû Ruhm ve Hucr b. Hucr rivâyet etti. Hadîsi ***Sünen***'lerde tahric edildi.

14 **Ebû Davud**, Sünnet, 6/4607; **Tirmizî**, İlim, 16/2676.

İZAH

Bu hadisi, **İbn Mâce** ve **Ahmed b. Hanbel** de rivâyet etmişlerdir.[15]

Hz. Peygamber (as.) bu hadîsinde de kendisinden sonra ümmetinin dalâlete, fitneye ve ihtilaflara düşmemesi için, kendi sünnetine ve **Hulefâ-i Raşidîn**'in sünnetine uymayı tavsiye etmektedir.

Hadîste, Rasûlullah'ın (as.), sünnetlerine sarılmakla emrettiği **Hulefâ-i Raşidîn'**den maksadın kimler olduğu konusunda iki görüş bulunmaktadır:

1. Bunlar, Hz. Peygamber'den (as.) sonraki ilk dört halifedir.
2. İlk dört halife ile birlikte onların yolunu takip eden diğer islâm büyükleri de **Hulefâ-i Râşidîn kapsmına** dahildir. Bu görüşte olanlar, **"Çünkü hakkın yüceltilmesi, dinin ihyası ve halkın doğru yola irşadında onlar da Rasûlullah'ın (as.) halefidirler"** demişlerdir.

Yine hadîste yer alan ve; **"bunları hiç bırakmayınız"** şeklinde tercüme ettiğimiz عضّوا عليها بالنّواجذ cümlesinin tam karşılığı; **"bunları dişlerinizle sıkıca tutunuz"** anlamındadır. Bu ifade, zikri geçen sünnetlere uymada ciddiyet göstermek gerektiğine hamledildiği gibi; ihtilafların çoğaldığı zamanda, dinî emir ve sünnetlere uyma hususunda gelebilecek sıkıntılara sabırla katlanmak gerektiğine hamli de mümkün görülmüştür.

Bu hadîsin, aynı zamanda, **Hulefâ-i Raşidîn** ile diğer sahâbe arasındaki ihtilaflı konularda, **Hulefâ-i Raşidîn**'in görüşlerinin tercih edilmesinin daha uygun olacağına delil teşkil ettiği de kabul edilmiştir.[16]

İDARECİLERE İTÂAT MESELESİ

Hz. Peygamber, baştaki yönetici bir köle olsa bile itâati tavsiye etmektedir. Çünkü İslâm'ın kabul etmediği hususlardan biri de dahilî kargaşadır. İç karışıklıklar, masum kanların dökülmesine sebep olduğu gibi, dış düşmanların emellerine de uygun düşer. İslâm

---

[15] **İbn Mâce**, Mukaddime, 6/42-44; **Müsned**, IV, 126, 127.

[16] *Avuu'l-Ma'bûd,* XII, 360-361; *Bezlü'l- Mechûd,* XVIII, 148; **İbn Mâce Haşiyesi**, I, 16.

ümmeti ve dini için her ikisi de zararlıdır. Bu yüzden dahilî kargaşaya meydan vermemek, dış düşmanların emellerine alet olmamak için idareciye isyan tecviz edilmemiş; idareci fâsık bile olsa itâat ve sabır tavsiye edilmiştir. Ancak şunu belirtmek lazımdır ki, idareciye itâat, Allah'a isyana götürmeyen hususlarda gereklidir. Günah işlemek emredilirse, işte o zaman itâat etmek yoktur. Bu tür emirlere uyulmaması ise, isyan demek değildir. Pasif mukavemettir.[17]

BİD'AT VE ÇEŞİTLERİ

Hz. Peygamber'in (as.), sakındırdığı ve sapıklık olarak nitelediği **"bid'at"**, lügat itibariyle, geçmişte örneği bulunmayan, sonradan ortaya konulan şey demektir. Şeriatte ise, Rasûlullah (as.) zamanında mevcut olmayan bir şeyi ortaya koymak, ihdâs etmek manasında kullanılır.

Ancak, Rasûlullah (as.) döneminde olmadığı halde sonradan ortaya konan her şey, hadîste kötülenmiş olan bid'atin bu umumî manasına dahil edilmemiştir. Gerçi hadîste **"her bid'at dalâlettir"** şeklinde umumî bir ifade kullanılmışsa da, **Nevevî** bunun **"âmm-ı mahsûs"** olduğunu; yani, **"ekseri bid'atler dalâlettir"** manasına geldiğini söylemiştir.

Bu itibarla dalâlet sayılan bid'atler, dinde aslı olmayan ve dinî kaynaklara aykırı düşen şeyler olarak açıklanmış; şer'î bir delile dayanan ve dinî kaynaklara uygun düşen şeyler, lügat itibariyle bid'at sayılsa bile dinen bid'at sayılmamıştır. Nitekim aynı hadîste yer alan **"benim Sünnetime ve hidayete erdirilmiş olan Hulefâ-i Râşidîn'in sünnetine uyunuz"** ifadesi de buna işaret etmektedir. Zira, eğer **Hulefâ-i Râşidîn**'in sünnetleri, Hz. Peygamber'in sünnetinin aynı olmuş olsaydı, onların sünnetlerinin ayrıca zikredilmesi fazla olurdu. Yine Hz. Peygamber (as.); **"Her kim İslâm'da iyi bir çığır açarsa ona, hem işlediği bu hayrın sevabı, hem de kendisinden sonra ona uyanların sevabı, onların sevabından hiçbir şey eksilmeksizin verilir. Yine her kim İslâm'da kötü bir çığır açarsa, hem bu kötü işin günahı, hem de kendisinden sonra**

---

[17] **Karaman**, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 98-100

onu işleyecek olanların günahları, kendilerinin günahlarından hiçbir şey eksilmeksizin ona ait olur"[18] buyurmakla kendi devrinden sonra ortaya çıkan her şeyin kınanmayı gerektirmediğini açıklamıştır.

Hz. Peygamber'den (as.) sonra sahâbenin uygulamaları da bunu göstermektedir. **Hz. Ebû Bekir** zamanında, dağınık halde bulunan Kur'ân âyetlerinin bir kitap haline getirilmesi, **Hz. Osman** devrinde Cuma günleri iki ezan uygulaması konunun örneklerindendir. **Hz. Ömer**'in de kendi zamanında **Terâvîh** namazını cemaatle kıldırması işine; نِعْمَ الْبِدْعَةُ هذه; **"Bu ne güzel bir bid'at oldu"** demesi, bu yorumu teyit eden önemli bir delil teşkil etmektedir.

Bu münâsebetle âlimler bid'ati, vâcip (farz), mendûb, mübah, haram ve mekrûh kısımlarına ayırmışlardır. Bunlardan, vâcip, mendûb ve mübah gibi müspet ve matlup olanlara ***"el-bid'atu'l-hasene"*** yani **"iyi bid'at"; haram** ve **mekrûh** gibi menfi ve yasak olanlara da ***"el-bid'atu'l-kabîha"*** yani **"kötü bid'at"** adını vermişlerdir.[19]

Burada şuna da işaret etmeliyiz ki, bid'at'in manasını daha dar tutarak, onun sadece ibadetlerde bahis konusu olacağını ve bid'at teriminin sadece kötü olan davranışlara ait bulunacağını söyleyen âlimler de vardır.

"Sonuç olarak denilebilir ki; bid'at kelimesini kullanmak ve tarif etmek konusunda bazı görüş ayrılıkları olmakla beraber, bütün İslâm bilginleri, iman ve ibadet hayatına katma-artırma veya eksiltme anlamındaki iş ve davranışların bid'at olduğunda ve dince makbul bulunmadığında ittifak etmişlerdir."[20]

---

[18] **Müslim**, Zekât, 19/69.

[19] **Nevevî**, *Tehzîb*, II, 22, (bidat md.); *Şerhu Sahihi Müslim*, VI, 154-155, *Avnu*'**l-Ma'bûd** XII, 360; *Bez lü'l-Mech^d*, XVIII, 148; **Şâtıbî**, *el-İtisâm*, I, 36; **İbn Receb**, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, s., 252 vd.; **İbnu'l-Esîr**, *Câmiu'l-Usûl*, I, 280; **Kâmil Miras**, *Tecrîd*, IV, 76; **H. Hatipoğlu**, *İbn Mâce Terc.*, I, 68; **Karaman**, *Fıkıh Usulü*, s., 188.

[20] Konuyla ilgili değişik yorumlar, münakaşalar ve örnekler için bkz. **Karaman**, *Fıkıh Usulü*, s., 183-196

٦٨- (د ت ـ المقدام بن معد يكرب رضي الله عنه) قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «ألا هلْ عَسَى رجلٌ يَبْلُغُهُ الحديثُ عنّي، هو مُتّكِئٌ على أريكته، فيقول: بيننا وبينكم كتابُ الله، فما وجدنا فيه حلالاً استحللْناهُ وما وَجَدْنا فيه حرامًا حرَّمْنَاهُ، وإنّ ما حرَّم رسولُ الله كما حَرَّمَ اللهُ».

هذه رواية الترمذي. ورواية أبي داود : قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : «ألا إنِّي أوتيتُ هذا الكتاب، ومثلَهُ معهُ ، ألا يُوشِكُ رَجُلٌ شَبْعان على أريكته ، يقولُ : عليكم بهذَا القُرآن ، فما وَجدْتم فيه من حلال فأحلُّوهُ ، وما وجدْتم فيه من حرام فحَرِّموهُ، ألا لا يَحلُّ لكُم الحمارُ الأهليّ ، ولا كلُّ ذي نَاب منَ السِّبَاع ، ولا لُقَطَةُ مُعاهد ، إلا أنْ يَستغنيَ عنها صاحبُها ، ومن نَزلَ بقَوم ، فعليهم أن يُقْرُوهُ ، فإن لم يُقْرُوهُ ؛ فله أن يُعْقِبَهُمْ بمثل قِراهُ ».

68- Mikdâm b. Ma'dîkerib'den[21] rivâyet olunduğuna göre Rasûlullah (as.) şöyle buyurmuştur:

"Haberiniz olsun, koltuğuna yaslanmış bir vaziyetteyken kendisine benim bir hadîsim ulaştığında, *'Bizimle sizin aranızda Allah'ın kitabı vardır. Onda neyi helâl bulursak onu helâl sayarız; neyi haram bulursak onu da haram kabul ederiz'* diyen bir adam çıkabilir. Muhakkak ki, Allah Rasûlü'nün haram kıldıkları da Allah'ın haram kıldıkları gibidir."[22]

RİVAYETLER

Bu, **Tirmizî**'nin rivâyetidir. **Ebû Davud**'un rivâyeti ise şöyledir: "Rasûlullah (as.) buyurmuştur ki:

---

[21] **Ebû Kerîme el-Mikdâm b. Ma'dîkerib el-Kindî**: ö. 87/706. Yemenli sahabîlerdendir. 80 kişilik Kinde heyeti ile birlikte **Yemen**'den **Medîne**'ye gelmiş ve Rasûlullah'ın (as.) huzurunda İslâm'a girmişti. Hz. Peygamber'in vefatından sonra **Humus**'ta ikamet etti ve orada vefat etti. Kendisinden Halid b. Ma'dân, Şa'bî ve Cübeyr b. Nüfeyr rivâyet etti. Hadîsleri **Müslim** hariç kütüb-ü sittede tahric edildi, kendisinden 47 hadîs rivâyet edildi.

[22] **Ebû Davud**, Sünnet, 6/4604; **Tirmizî**, İlim, 10/2664.

"Haberiniz olsun, bana bu Kitap ve beraberinde de onun benzeri (sünnet) **verildi. Haberiniz olsun, yakında, koltuğuna kurulmuş karnı tok bir adam:** ***'Şu Kur'ân'a sarılınız, onda helâl olarak bulduğunuz şeyleri helâl sayınız, haram olarak bulduğunuz şeyleri de haram kabul ediniz'*** **diyecektir. Haberiniz olsun** (Kur'ân'da zikri geçmeyen) **ehlî merkep** (etleri), **köpek dişli yırtıcı hayvanların** (etleri) **ve aranızda anlaşma bulunan kimselerin** (muâhid) **yitikleri size helâl değildir. Ancak sahibinin ihtiyaç duymadıkları müstesna. Kim bir kavme misafir olursa, onu ağırlamaları gerekir. Eğer ağırlamazlarsa, kendisine ikramda bulunacak bir meblağı onlardan alma hakkı vardır."**

İZAH

Tirmizî ve **Ebû Davud**'un rivâyet ettiği bu hadîsi, **İbn Mâce** ve **Ahmed b. Hanbel** de nakletmişlerdir.[23]

Hadiste yer alan hususları şöyle sıralamak mümkündür:

1- HADÎS DİNLEME ÂDÂBI

Hadîsin her iki rivâyetinde de, hadîs dinleyenin her şeyden önce ona karşı saygılı olması gerektiğine işaret buyuruluyor. Hadîs dinlerken âdâbına riâyet etmeyen, ona karşı gerekli edebi takınmayan, bilgiçlik taslayan, kibirli bir tavır ile onu küçümser bir tutum içerisine giren kimseler kınanıyor.

Hadîste yer alan **"koltuğuna yaslanmış..."** şeklindeki tasvir ile **Hattâbî**, refah ve bolluk içerisinde yaşamaya alışmış, o rahat evlerinden ayrılıp da ilim öğrenme zahmetine katlanmak istemeyen, rahatına düşkün kimselerin durumlarının anlatılmak istendiğini söyler.

"Karnı tok bir adam" ifadesi ise, karın tokluğundan meydana gelen idraksizlikten yahut mal ve makam ile meydana gelen bolluk ve gururdan mütevellit ahmaklıktan kinâye sayılmıştır.

---

[23] **İbn Mâce**, Mukaddime, 2/12; **Müsned**, IV, 130, 132.

2- HZ. PEYGAMBER'İN YASAĞI ALLAH'IN YASAĞI GİBİDİR

Yine hadîslerde, Rasûlullah'ın (as.) haram kıldığı şeylerin de Allah'ın haram kıldığı şeyler gibi olduğu açıklanarak; kaynak olması bakımından Hz. Peygamber'in sünnetinin de âyetler gibi olduğuna dikkat çekiliyor. Çünkü her ikisi de aynı kaynaktan elde edilmekte, her ikisi de vahye dayanmaktadır.

Buna ***"O, canının istediği gibi konuşmaz.*** *O (nun konuşması kendisine)* ***vahyedilenden başkası değildir"***[24] âyeti de işaret etmektedir. Peygamberimiz de bu gerçeği **Ebû Davud**'un yaptığı rivâyetin baş tarafındaki; **"Bana bu kitap ve onunla birlikte onun gibisi verildi"** ifadesi ile açıklamaktadır. **Hattâbî** ve **Beyhakî**, bu ifadenin iki manaya muhtemel bulunduğunu söylerler:

1- Hem lafzı ve hem manası vahiy mahsûlü olan (zahir ve metlûv olan vahiy) Kur'ân verildiği gibi; sadece manası vahye dayanan, lâfzı Hz. Peygamber'e ait bulunan (gizli ve gayr-i metlûv olan vahiy) sünnet de verildi.

2- Vahy-i metlûv olarak Kitâb (Kur'ân) ve onun açıklama yetkisi, yani Kitab'da olan şeyleri açıklama, hususî hükümlerini umumîleştirme veya umumî hükümlerini hususîleştirme, onda bulunmayan hükümler koyma izni verildi.

Dolayısıyla, kendisiyle amel etme ve hüküm vermenin gerekli olması bakımından sünnet de Kur'ân gibidir.

Bunun içindir ki, bir gurup **Haricî** ve **Râfizîler**'in dışındaki bütün İslâm âlimleri delil olma bakımından Sünneti Kur'ân'dan ayırmamışlar, her ikisini de aynı görerek "**nass**" adı altında mütalaa eylemişlerdir.[25]

---

[24] Necm, 2-3.

[25] Bu konuda geniş malumat, sünneti tanımayanların delilleri ve onlara karşı verilen cevaplar ile karşı deliller için bkz., **es-Sibâî**, ***es-Sünne ve Mekânetüha fi't-Teşrîi'l-İslâmî***, s., 143 vd.

3- MUÂHİDİN YİTİĞİ OLAN MALLAR

İkinci rivâyetin devamında Rasûlullah (as.) Kur'ân'da bulunmayan bazı hükümler koyuyor ve ehlî eşekler ile köpek dişli parçalayıcı hayvan etlerinin ve muâhidin yitiği olan şeylerin helâl olmadığını beyan buyuruyor.

Bu hadîste geçen **muâhid**, müslümanlarla aralarında anlaşma bulunan gayr-i müslim kimse demektir. Bunların yitiği olan mallar da haram kılınmıştır. Zira onların malları da masumdur, dokunulmazdır. Ancak, hadîste sahibinin ihtiyaç duymadıkları istisna edilmiştir ki, bundan maksat, onun ihtiyacından fazla olan değil, sahibinin ihtiyaç duymayıp başkalarının alması için bıraktığı şeylerdir.

Bu hadîste muâhidin özel olarak zikredilmesi, gayr-i müslim olması dolayısıyla yitiğinin helâl sayılma ihtimali bulunmasından dolayıdır. Tabiidir ki, aynı yasak müslümanın yitiği hakkında da geçerlidir.

4- MİSAFİRİN İHTİYAÇLARINI KARŞILAMA

Yine hadîsin son rivâyetinden, herhangi birine misafir olan kimsenin ağırlanma, yani ihtiyaçlarının karşılanma hakkı bulunduğu; eğer ev sahipleri bu ihtiyacı karşılamazlarsa misafirin ihtiyacı kadar bir meblağı onlardan zorla alabileceği anlaşılıyor. Ancak böyle bir hak, mecbur (muzdar) olup yiyecek bulamayan ve bu sebeple ölmekten korkan kimseye tanınmış bir hak olarak yorumlanmıştır.[26]

5- HADÎSTEN ÇIKARILAN HÜKÜMLER

1- Hz Peygamber'in Sünneti de Kur'ân gibi müstakil bir hüküm kaynağıdır. Hadîslerle konan hükümlere de uyma mecburiyeti vardır.

2- Ehlî eşek etleri ve köpek dişli yırtıcı hayvanların etleri haramdır.

---

[26] Misafir Hakkına ilişkin olark, Müçtehitleri görüşleri için 86 numaralı hadisin izahına bakınız.

3- Müslümanlarla aralarında anlaşma bulunan gayr-i müslimlerin (muâhid), yitirmiş bulunduğu bile olsa, malları haramdır. Çünkü onların da dokunulmazlıkları vardır. Ancak, kendilerinin bilerek başkalarının almaları için bıraktıkları şeyler bu yasak kapsamında değildir.

4- Misafirin zaruri ihtiyaçlarının karşılanması, imkânlarının buna müsait olması şartıyla ev sahibi için gereklidir.

5- Zaruret hali içerisinde bulunan kimsenin, zaruret halini giderecek bir miktarı başkasından zorla bile olsa alma hakkı vardır.[27]

٦٩ – (د ت ـــ أبو رافع رضي الله عنه) أن رسولَ اللّه صلى الله عليه وسلم قال : « لا أعْرِفَنَّ الرَّجُلَ منكم يأتيه الأمْرُ من أمري : أمَّا أمَرْتُ به ، أو نُهيتُ عنه وهو متكئ على أريكته فيقول، ما نَدْري ما هذا؟ عندنا كتابُ الله وليس هذا فيه. وما لرسول الله أنْ يقول ما يُخالفُ القرآن، وبالقرآن هَدَاهُ الله». أخرجه الترمذي وأبو داود.

ولفظهما أخصر من هذا ، وهُوَ : أنّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلم قال : « لا ألفِيَنَّ أحدَكُم متَّكئا على أريكته ، يأتيه أمري : مِمَّا أمرتُ به ، أو نهيتُ عنه ، فيقولُ : لا أدْري ، ما وجدْنا في كتاب الله اتَّبعْناهُ ». واللفظ الأول مما وجدته في كتاب رزين

69- Ebû Râfi'nin[28] rivâyetine göre Rasûlullah (as.) şöyle buyurmuştur:

---

[27] **Hattâbî,** *Meâlim,* V, 10 vd.; **İbnu'l-Esir,** *Câmiu'l-Usûl,* I, 282-283; *Avnu*'**l-Ma'bûd** XII, 355-356; **Bezlü'l-Mechûd,** XVIII, 127; **Hatipoğlu,** *İbn Mâce Terc.,* I, 23. Ayrıca misafir hakkı için bkz. 86 nolu hadîs ve izahı.

[28] **Ebû Râfi el-Kibtî:** ö. 40/661. Mısırlıdır. Künyesiyle maruftur. İsminin Eslem, İbrahim, Sabit ve Hürmüz olduğuna dair farklı rivâyetler vardır. Hz. Peygamber'in âzâdlısıdır. Aslen Mısır kıptîlerindendir. Önce Rasûlullah'ın (as.) amcası Abbas'ın kölesi idi. Abbas onu Hz. Peygamber'e hediye temişti. Abbas'ın müslüman olduğu müjdesini getirince Rasûlullah (as.) onu âzâd etti ve sonra da âzâdlı câriyesi Selmâ ile evlendirdi, bu evlilikten de Ubeydullah b. Ebî Râfi' dünyaya geldi. **Uhud** ve sonraki bütün savaşlara katıldı. **Mısır** fethinde de bulundu. Kendisinden Atâ b. Yesâr ve Ebû Saîd el-Makbûrî rivâyet etti. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edildi. **Medîne**'de vefat etti.

"İçinizden, emrettiğim veya nehyettiğim bir husus kendisine ulaşınca, koltuğuna yaslanmış bir vaziyette, *'Bu nedir bilemeyiz, yanımızda Allah'ın kitabı var, bu orada bulunmamaktadır. Rasûlullah'ın (as.) Kur'ân'a muhalif bir şey söyleme hakkı yoktur. Allah kendisini Kur'ân'la hidâyete erdirmiştir'* diyen birini tanımak istemem"[29]

RİVÂYETLER

Bu hadîsi, **Tirmizî** ve **Ebû Davud** tahrîc etmişlerdir.

Ancak onlara ait olan lâfızlar, kaydolunandan daha kısadır ve şöyledir:

"Rasûlullah (as.) buyurmuştur ki:

"Herhangi birinizi, benim emrettiğim veya nehyettiğim bir husus kendisine ulaşınca, koltuğuna kurulmuş bir vaziyette (hiç umursamadan), ***'Bilemem, Allah'ın kitabında ne bulursak ona uyarız'* der durumda bulmayayım."**

İlk kaydolunan ifadeler, **Rezîn**'in kitabında bulunan lafızlardır.

İZAH

Bu hadîsi, **İbn Mâce** ve **Ahmed b. Hanbel** de rivâyet etmişlerdir.[30]

Daha önceki hadîste de geçtiği üzere Hz. Peygamber (as.), her devirde bir kısım ukalânın, oturduğu yerden **"Kur'ân'dan başka şey tanımayız"** diye ahkâm keseceğini mucizevî bir şekilde haber vermektedir ki, geçmişte bu tür hâdiseler yaşanmıştır. Mesela, **Azîmâbâdî**'nin ifadesine göre, **Hindistan** taraflarında **"Pencab"** denen yerde önceleri iyi bir müslüman iken, daha sonra şeytanın telkinleriyle sapıtıp doğru yoldan ayrılan bir adam ortaya çıkmış, sadece Kur'ân'la amel edilmesi lâzım geldiğini, Kur'ân haricinde herhangi bir şeyle hüküm veren herkesin; ***"Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar hakiki kâfirlerdir"***[31] âyetinin şumûlüne dahil bulunduğunu söyleyerek, sahih ve mütevâtir olanlar da dahil

---

[29] **Ebû Davud**, Sünnet, 6/4605; **Tirmizî**, İlim, 10/2663.

[30] **İbn Mâce**, Mukaddime, 2/13; **Müsned**, VI, 8.

[31] Mâide, 44

Hz. Peygamber'in hadîslerini tamamen reddetmiş ve bunların tamamının Allah'a karşı yalan ve iftiradan ibaret bulunduğunu iddia eylemiştir. O günün âlimleri, pek çok cahil kimsenin de kendisine uyduğu bu adamın İslâm dairesinden çıktığına fetva vermişlerdir.[32]

Günümüzde de, bilhassa müsteşriklerin tesiriyle aynı zihniyeti temsil edenlerin bir hayli arttığı gözlenmektedir.

Hadîsin ilk rivâyetinden anlaşıldığı üzere bu kimseler düşüncelerini, Kur'ân'a aykırı olmak gibi haklı bir gerekçeye dayandırmak istemektedirler. Bu aykırılık, ya onların işlerine gelmediği için hadîsi Kur'ân'a aykırıymış gibi yorumlamalarından veya sathî bir değerlendirme ile ilk bakışta hadîsin Kur'ân'a aykırıymış gibi görünmesinden kaynaklanabilir. Yoksa, Hz. Peygamber'e âidiyeti sabit bulunan bir hadîsin Kur'ân'a aykırı olması hiçbir müslümanın kabul edebileceği bir keyfiyet değildir.

٧٠- (خ م) ـ أبو موسى الأشعري رضي الله عنه) قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «إنَّ مَثَلَ ما بعثني الله به من الهدى والعلم، كمثل غَيْثٍ أصاب أرضاً، فكانت منها طائفةٌ طيِّبةٌ، قبلت الماء فأنبتت الكلأ والعُشْبَ الكثير، وكان منها أجادبُ أمسكت الماءَ، فنفع الله بها النّاسَ، فشربوا منها، وسقَوْا وزرعوا، وأصاب طائفةً منها أخرى، إنّما هي قيعانٌ لا تُمسكُ ماءً، ولا تُنبتُ كلأً، فذلك مَثَلُ مَنْ فقه في دين الله عزّ وجلّ، ونفعَهُ ما بعثني الله به، فعلمَ وعلّم، ومَثَلُ من لم يَرْفعْ بذلك رأساً، ولم يقبل هُدى الله الذي أرْسِلْتُ به». أخرجه البخاري ومسلم.

70- Ebû Musâ El-Eş'arî'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (as.) şöyle buyurmuşlardır:

"Allah'ın, benim vasıtamla gönderdiği hidâyet ve ilim, yer yüzüne yağan yağmura benzer. (Bilindiği gibi) **bazı araziler vardır, bitek** / münbit / **tir; suyu kabul eder, bol bol bitki ve ot yetiştirir. Bir kısım araziler ise, bitek değildir. Ama suyu (üstünde) tutar. Allah onun tuttuğu su ile insanları faydalandırır. Ondan hem**

---

[32] *Avnu'l- Ma'bûd*, XII, 357; Canan, II, 334.

kendileri içerler, hem de ekin ve hayvanlarını sularlar. (Bu yağmur) **diğer bir çeşit araziye daha isabet eder ki o, kaypaktır. Ne suyu üstünde tutar ve ne de ot bitirir.**

İşte bu, Allah'ın dinini anlayıp da Allah'ın benimle gönderdiği hidâyet ve ilimden faydalanan, bunu öğrenip (başkasına da) **öğreten kimse ile buna iltifat etmeyen ve Allah'ın benimle gönderilen hidâyetini kabul etmeyen kimsenin misâlidir."**[33]

İZAH

Hz. Peygamber (as.) bu hadîste, kendi tebliğ etmiş olduğu dini, insanların ihtiyaç duydukları bir zamanda yağan bereketli yağmura benzetmiştir. Nitekim, Hz. Peygamber'in gönderilmesinden önce insanlar, hak dine şiddetle ihtiyaç duydukları bir dönemde bulunuyorlardı. Yağmur ölü topraklara hayat verdiği gibi, din ilimleri de ölü kalpleri diriltir.

İnsanlar da muhtelif topraklara benzerler:

1- Bir kısmı, dinî ilimleri bilen, onunla amel eden ve onu başkalarına da öğreten kimselerdir ki bunlar, yağan yağmuru emip ondan kendi faydalandığı gibi çeşit çeşit bitkiler yetiştirmek suretiyle insanlara ve diğer canlılara da fayda sağlayan bitek / verimli / münbit toprak gibidir. Hem kendisi faydalanan, hem de başkalarına fayda veren insanlardır onlar.

2- Diğer bir kısmı da, bu ilimleri öğrenmiş, ancak onu güzelce anlayacak, manasını ve ihtiva ettiği hükümleri kavrayacak durumda değildir. Ama yine de onu koruyor, ihtiyaç duyanlara ve isteyenlere veriyor ve böylece onlara fayda sağlıyor. Bu kimseler de, tuttuğu su ile insanların ve diğer canlıların faydalanmasını sağlayan toprak gibidirler. Bunlar, kendisi gereği gibi faydalanamadığı halde, başkalarına fayda veren insanlardır. Bunlar da Hz. Peygamber'in (as.); نَضَّرَ اللّٰهُ امْرَأً سَمِعَ مَقَالَتِي فَأَدَّاهَا كَمَا سَمِعَهَا; **"Benim sözümü işitip de onu aynen işittiği gibi yerine ulaştıran kimsenin Allah yüzünü ağartsın"** hadîsinin şumûlüne girerler.

---

[33] **Buhârî**, İlim, 20; **Müslim**, Fedâil, 5/15.

3- Başka bir kısım insanlar daha vardır ki, onlar ne ilim öğrenir, ne onunla amel eder, ne de başkalarına aktarırlar. Bunlar suyu tutmayan kaypak ve verimsiz toprağa benzerler. Ne kendilerine faydaları vardır, ne de başkalarına!

Bu son gruptaki insanlar da iki kısma ayrılır: Biri, dini kabul etmiş, ama ilim öğrenmemiş veya ilim öğrenmiş, fakat onunla amel etmemiş olan kimselerdir. Bunlara hadîsin; **"Buna iltifat etmeyen..."** kısmında işaret edilmiştir.

Diğeri ise dini kabul etmeyen, din kendisine tebliğ olunduğu vakit onu inkâr eden kimselerdir. Bunlara da aynı hadîsin; **"Allah'ın, benimle gönderilen hidâyetini kabul etmeyen..."** cümlesi ile işaret olunmuştur.[34]

Hz. Peygamber (as.) verdiği misalde, övülen ilk iki gurubu, faydalı olmada müştereklik arzettikleri için birleştirmiştir. Zemmedilen üçüncü gurubu ise, hiçbir fayda sağlamadığı için öbürlerinden ayrı mütâlaa etmiştir."[35]

٧١- (خ م ــ وعنه رضي الله عنه) أن رسولَ اللّه صلى الله عليه وسلم قال : « إن مَثَلي ومَثَلُ ما بعثني الله به ، كمثل رجلٍ أتى قَوْمَهُ فقال : إنِّي رأيتُ الجيش بِعَيْنَيَّ ، و[إنِّي] أنا النَّذيرُ العُريان، فالنَّجاءَ. النَّجاءَ، فأطاعَهُ طائفَةٌ من قَوْمِه، فأدْلَجوا، فانطلقوا على مَهْلِهِمْ فنَجَوْا، وكذَّبت طائفَةٌ منهم، فأصبحوا مكانَهم، فصبَّحهم الجيش فأهلكَهم، اجْتاحَهُم، فذلك مثل من أطاعني، واتَّبَعَ ما جئْتُ به، ومَثَلُ من عصاني، وكذَّبَ ما جئتُ به من الحقِّ». أخرجه البخاري ومسلم.

71- Yine Ebû Musa el-Eş'arî'nin rivâyetine göre Rasûlullah (as.) şöyle buyurmuştur:

"Benim ve Allah'ın benimle gönderdiği şeyin misâli, şu adamın haline benzer: O, kavmine gelerek; *'Düşman ordusunu gözlerimle gördüm, ben apaçık bir uyarıcıyım, hemen tedbir alıp kurtulmaya*

---

[34] **Nevevî**, XV, 47-48; **İbn Hacer**, *Feth*, I, 161

[35] **Canan**, II, 337.

***bakınız!'* der. Bunun üzerine kavminden bir kısmı ona uyar, paniğe kapılmadan, geceleyin oradan uzaklaşır ve kurtulurlar. Bir kısmı da onu yalanlar ve yerlerinden ayrılmazlar. Derken sabahleyin ansızın ordu onları basar ve imha eder. İşte bana itâat edip getirdiğime uyanlarla, bana isyân edip getirdiğim hakikati yalanlayan kimselerin durumu böyledir."**[36]

İZAH

Tercümesini **"Ben apaçık bir uyarıcıyım"** şeklinde yaptığımız أنا النّذيرُ الْعُرْيان; cümlesinde "**çıplak**" anlamında "**uryân**" kelimesi kullanılmaktadır. Buna göre cümle, **"Ben, çıplak bir uyarıcıyım"** demek olur. Bu ifadenin darb-ı mesel haline gelmesi konusunda iki yorum bulunmaktadır:

1- Eski bir Arap âdetine göre; bir kimse, herhangi bir baskın hazırlığına şahit olup da onu kendi kavmine haber vermek istediği zaman üzerinden elbiselerini çıkarır, eline alır ve kavmine gösterirmiş. Bunu da, dikkat çeksin ve herkes işin önemini anlasın diye yaparmış. Daha sonra bu durum, ansızın ortaya çıkmasından korkulan her şey için bir mesel haline gelmiş. Böylece bir kimse, korkulacak herhangi bir şeyi kavmine bildirmek ve onları sakındırmak için elbiselerini çıkarır, onlara gösterirmiş.

2- Diğer bir yoruma göre, bir adam düşman ordusu ile karşılaşmış, düşman onu yakalamış ve elbiselerini soymuşlar. Adam bir yolunu bulup ellerinden kaçmış ve kavmine gelerek: **"Ben şurada, gözlerimle asker gördüm; onlar beni soydular"** demiş. Kavmi de onu bu halde görünce doğruluğuna inanmışlar. Çünkü adam onların tanıdığı birisiymiş ve onun böyle soyunma gibi bir âdeti de yokmuş. Onun bu durumunu doğruluğun bir delili saymışlar.

Hattâbî, hadîste geçen "**Uryân**" "عُرْيان" kelimesinin "**Urbân**" "عُرْبان" şeklinde de rivâyet edildiğini söyler. Bu durumda, **"Ben, urbân bir uyarıcıyım"** ifâdesi; **"gizli-kapaklı ve mecazlı sözlere**

---

[36] **Buhârî**, Rikâk, 26; **Müslim**, Fedâil, 6/16.

kaçmadan, açıkça uyarıda bulunan" anlamına gelir. Araplar, açık ve düzgün konuşana, *"Racülün Urbân"* derler.

Hz. Peygamber (as.), kendisi ve getirdiği şeyler hakkındaki böyle bir benzetmeyi; apaçık bir uyarıcı olması, doğruluğuna kesin olarak delâlet eden mucizelerle desteklenmesi sebebiyle, bildikleri ve alışık oldukları şeylerle meseleyi muhatapların zihinlerine daha iyi yerleştirmek için yapmıştır.[37]

٧٢- (خ م ت ــ أبو هريرة رضي الله عنه) أن رسولَ اللَّه صلى الله عليه وسلم يقول: «إنما مَثَلي ومَثَل النَّاس ، كمثل رجلٍ استوقَدَ نارًا ، فلمَّا أضاءت ما حَوْلَهُ ، جعَل الفَراشُ وهذي الدوابُّ ، الَّتي تقع في النَّار ، تقَع فيها ، فَجَعَلَ يَنْزِعُهُنَّ ويَغْلِبْنَهُ فَيَتَقَحَّمْنَ فيها فأنا آخذُ بحُجَزِكُم عن النَّار وأنتم تَقَحَّمُونَ فيها». هذه رواية البخاري. ولمسلم نحوُها ، وقال في آخرها :

«فذلك مثلي ومثلُكُم ، أنا آخذٌ بحُجَزِكم عن النار ، هلُمَّ عن النَّار ، هلُمَّ عن النَّار ، فتغلِبُوني وتَقَحَّمُونَ فيها ». وأخرجه الترمذي بنحوه.

72- Ebû Hureyre, Rasûlullah'ın (as.) şöyle buyurduğunu işitmiştir: **"Benim durumumla diğer insanların durumu; ateş yakan bir adamın durumu gibidir: İnsanın yaktığı ateş etrafını aydınlatınca, kelebekler ve aydınlığa koşan bir kısım hayvanlar kendilerini ateşe atmaya başlarlar; adam da onları kurtarmaya çalışır. Fakat onlar, adamın elinden kurtulup süratle ateşe dalarlar.**

İşte ben, ateşe girmemeniz için sizin belinizden yakalıyorum, siz ise düşünmeden, tedbirsizce ateşe koşuyorsunuz."[38]

RİVÂYETLER

Bu rivâyet, **Buhârî**'nindir.

Müslim'in rivâyeti de buna benzemektedir. Ancak, onun sonu şöyledir:

---

[37] **Nevevî**, XV, 48; **İbn Hacer**, *Feth*, XI, 271; **Aynî**, XXIII, 76; **Kastalânî**, IX, 276.

[38] **Buhârî**, Rikâk, 26; Enbiyâ, 40; **Müslim**, Fedâil, 6/18; **Tirmizî**, Emsâl, 7/2874.

"İşte, benimle sizin durumunuz böyledir. Ben, ateşe düşmeyesiniz diye sizin belinizden yakalıyor, *'Ateşten sakının! Ateşten sakının!'* diyorum. Sizler ise, benim elimden kaçıp düşünmeden ateşe koşuyorsunuz."

Bu hadîsi, benzer ifadelerle **Tirmizî** de tahrîc etmiştir.

İZAH

Bu hadîste mürekkep bir teşbih bulunmaktadır: Hz. Peygamber isyankârları kelebeklere; nefislerine uyup isyan ederek kendilerini âhiret ateşine atmalarını da, temyiz kudretlerinin zayıflığı yüzünden kelebeklerin, kendilerini dünya ateşine atmalarına; isyankârları uyarılarıyla isyandan uzaklaştırmaya çalışmasını da, ateş sahibinin, kelebekleri ateşten uzaklaştırmaya çalışmasına benzetmiştir.

Kâmil Miras'ın **İbnu'l-Arabî'**den nakline göre bu benzetme ile hedef alınan nokta şudur:

İnsanlar kendilerini cehennem ateşine sürükleyen kötü şeyleri, kendi canlarına kıymak için yapmazlar. Aksine, menfaat kastıyla yaparlar. Nitekim kelebek kendisini ateşe, orada ölmek için atmaz. Aksine ışığın aydınlığıyla beraber olmak, birlikte yaşamak için atar.

Bu hadîste, insanın, müjdeleyiciden çok korkutucuya ihtiyacı olduğuna da işaret vardır. Çünkü insan, yaratılışı itibariyle gelecekteki mükâfattan çok, peşin mükâfata önem verir. Bu hususa bir Kıyâme Sûresi, 20 ve 21. Âyetlerinde şöyle işaret buyurulur: **"Hayır, siz çabuk (geçen dünyayı) seviyorsunuz da; Âhireti bırakıyorsunz."**

Yine hadîste, Hz. Peygamber'in (as.) ümmetine karşı şefkat ve merhameti ve onların kurtuluşuna verdiği önem ifade edilmektedir. Nitekim, Cenabı Hak bir âyet-i kerimede; ***"Andolsun, size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. Çünkü O, size çok düşkün, mü'minlere karşı çok şefkatli ve merhametlidir"***[39] buyurmaktadır.[40]

---

[39] Tevbe, 128.

[40] **Nevevî**, XV, 50; **İbn Hacer**, *Feth*, XI, 272-273; **Kâmil Miras**, *Tecrid*, IX, 160.

٧٣- (م ـ جابر رضي الله عنه) قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « مثلي ومثلكم كمثل رجل أوْقَدَ نارًا ، فجَعَلَ الجَنادبُ والفَراشُ يَقَعْنَ فيها ، وهُوَ يَذُبُّهُنَّ عنها وأنا آخذٌ بحُجَزِكُم عن النار ، وأنتم تفلّتونَ من يَدي ».أخرجه مسلم.

73- Cabir'den rivâyet olunduğuna göre Rasûlullah (as.) şöyle buyurmuştur:

"Benimle sizin durumunuz, şu adamın durumuna benzer: Adam bir ateş yakmış, bir kısım çekirgeler ve kelebekler o ateşe düşmeye başlamışlar, o zat da onları ateşten korumaya çalışıyor. İşte, ben de sizi ateşten korumak için bellerinizden yakalıyorum; siz ise elimden çıkıp kaçıyorsunuz."[41]

٧٤- (خ ـ ابن مسعود رضي الله عنه) قال : « إنَّ أحسنَ الحديث كتابُ الله ، وأحسنَ الهَدْيِ هَدْيُ محمّد صلى الله عليه وسلم ، وشرَّ الأمُورِ مُحْدَثاتُها ، وإنَّ ما تُوعدون لآتٍ ، وما أنتم بمعجزين » أخرجه البخاري.

74- Abdullah b. Mes'ûd'un şöyle dediği rivâyet olunmuştur:

"Şüphesiz ki, sözlerin en güzeli Allah'ın Kitabıdır. Yolların en güzeli de Muhammed'in (as.) yoludur. İşlerin en kötüsü, sonradan ortaya çıkmış olanlarıdır. Size va'd edilenler mutlaka yerine gelecektir. Siz (Allah'ı) **âciz bırakamazsınız."**[42]

İZAH

Cevâmiu'l-kelim, yani az sözlü, çok manalı hadîslerden olan bu hadîs, biraz değişik lafızlar, bazı ilaveler ve eksiklerle, **Sünen** sahipleri tarafından yine mevkûf olarak rivâyet edildiği gibi, **Müslim, Ebû Davud, Nesâî, Ahmed b. Hanbel** ve **İbn Mâce** tarafından **Câbir** kanalıyla merfû olarak da rivâyet edilmiştir. Ancak, bu rivâyetler **Buhârî**'nin şartlarına uymamaktadır.

---

[41] **Müslim**, Fedâil, 6/19.

[42] **Buhârî**, İtisâm, 2; Edeb, 70.

Görüldüğü üzere hadîste Kur'ân için "أَحْسَنُ الْحَدِيث" **"Hadîsin en güzeli"** ifadesi kullanılmıştır.

"Hadîs"**, söz** anlamına gelir, konuşan kişinin konuştuğu söz demektir. Hz. Peygamber (as.) Kur'ân'la ashabına ve kavmine konuştuğu için ona da "**Hadîs**" denmiştir. Nitekim bu ifade Kur'ân'da da geçmektedir: الله نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيث كتابا مُتَشابِهًا مَثانِي; ***"Allah, âyetleri birbirine benzeyen ve mükerreren gelen Kitâbı, sözlerin en güzeli olarak indirmiştir..."***[43]

Hadîste "**Yolların en güzeli**" şeklinde tercüme ettiğimiz "أَحْسَن الْهَدْي"; cümlesinin bu manası, "الهدى"; kelimesinin, "**Hedy**" şeklinde okunmasına göredir. Bu kelime "**Hüdâ**" şeklinde de okunmuştur. O takdirde de ifade "**İrşâdların en güzeli Muhammed'in irşâdıdır"** manasına gelir.

"İşlerin en kötüsü" cümlesindeki, "*muhdesât*" kelimesi, "**uydurma şeyler**" anlamına gelir ve dinde aslı ve delili olmayan şeyleri ifade eder. Buna da, şeriat örfünde **"bid'at"** denmektedir. Bu manasıyla bid'at kötülenmiştir. Dinde aslı olan, delili bulunan, ama sonradan ortaya çıkan şeyler ise lügat itibariyle bid'at sayılsa bile şeriat örfüne göre bid'at sayılmazlar.[44] Nitekim bid'at ve çeşitleri hakkında daha önce bilgi verilmişti.[45]

٧٥- (خ م د ـ عائشة رضي الله عنها) قالت : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : «مَنْ أَحْدَثَ فِي أمرنا هذا ما لَيْسَ منهُ فهو رَدٌّ ».

وفي رواية «منْ عَمِلَ عملاً ليس عليه أمرُنا فهو ردٌّ». أخرجه البخاري ومسلم وأبو داود.

75- Hz. Âişe, Rasûlullah'ın (as.) şöyle buyurduğu rivâyet etti:

[43] Zümer, 23.

[44] **İbn Hacer,** *Feth,* X, 425; XIII, 212; **Kurtubî**, XV, 248.

[45] Bkz. 67 nolu hadîsin izahı.

"Kim bizim şu dinimizde olmayan bir şey uydurursa, o reddedilir."[46]

RİVÂYETLER

Diğer bir rivâyette hadîs şöyledir:

"Her kim, hakkında emrimiz olmayan bir amel işlerse, o amel reddedilir."

Hadîsi **Buharî, Müslim** ve **Ebû Davud** tahric etmiştir.

İZAH

Yine Hz. Peygamber'in (as.), az sözlü çok manalı *"Cevâmiu'l-kelim"* hadîslerinden olan bu hadîs, İslâm dininin de önemli kaidelerinden birini teşkil etmekte ve dine sokulmak istenen bütün bid'atleri açıkça reddetmektedir. Daha önce de açıklandığı gibi, Kitab veya Sünnette mevcut, açık yahut kapalı bir delile dayanmayan bir görüş makbul değildir. Kimse böyle bir görüşe tabi olamaz; onu taklit edemez. Bu görüşü reddetmek, Müslümanlara, mutlaka yapmaları gereken / vâcip bir görevdir.

Görülüyor ki, hadîsin ilk rivâyeti dinde olmayan bir şey uydurmayı kötülerken, ikinci rivâyeti, önceden mevcut olan bir bid'ati devam ettirmeyi de aynı kategoriye sokmakta ve ikisi arasında fark bulunmadığını ifade etmektedir.[47]

٧٦- (د ـــ أبو ذر رضي الله عنه) قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « مَنْ فارقَ الجَمَاعَةَ شبرًا ، فقدْ خلَعَ رِبْقَةَ الإسلام من عُنُقه.» أخرجه أبو داود.

76- Ebû Zer, Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu, dedi:

"Kim cemaatten bir karış uzaklaşırsa, İslâm bağını boynundan çıkarmış olur."[48]

---

[46] **Buhârî**, Buyû, 60; Sulh, 5; **Müslim**, Akdiye, 8/17-18; **Ebû Davud**, Sünnet, 6/4606;

[47] **Nevevî**, XII, 16; **Hatipoğlu,** ***İbn Mâce Terc.***, I, 25-26. Ayrıca bkz. 67 nolu hadîsin izahı.

[48] **Ebû Davud**, Sünnet, 30/4758. Hadîsi **Ahmed b. Hanbel** de, V, 180'de rivâyet etmiştir. Ayrıca benzer bir hadîs için de bkz., **Tirmizî**, Emsâl, 3/2867; **Müsned**, V, 344.

İZAH

Hattâbî'nin ifadesine göre, bu hadîste anlatılmak istenen, devlet başkanına itâatten uzaklaşan veya üzerinde birleşilen bir işte cemâatten ayrılan kimsenin dalâlete düşeceği ve helâk olacağıdır.[49]

Cemâatten ayrılmanın tehlikesine işaret edilen hadîste, **"Sürüden ayrılanı kurt yer"** misali, cemâatten ayrılan kimsenin, İslâm'ın sağladığı her türlü emniyetten mahrum kalacağı beyan buyurulmaktadır.

٧٧- (خ ــ علي رضي الله عنه) قال : « اقْضُوا كما كُنْتُم تقْضونَ ، فإنّي أكْرَهُ الخلافَ ، حتّى يكونَ النّاسُ جَمَاعَةً، وأموت كما ماتَ أصْحابي ، فكان ابنُ سيرين يرى عامّةَ ما يَروُونَ عن عليٍّ كذبًا ». أخرجه البخاري.

77- Hz. Ali şöyle demiştir:

"Siz (daha önce) nasıl hükmediyor idiyseniz (yine) öyle hükmediniz. Zira ben ihtilâfı sevmem, yeter ki insanlar tek bir cemâat olsunlar ve ben arkadaşlarımın öldüğü gibi öleyim."

(Buhârî'nin ifadesine göre) "İbn Sirîn, Hz. Ali'den yapılan rivâyetlerin çoğunun yalan olduğu kanaatinde idi."[50]

İZAH

Hz. Ali bu sözü, **ümm-i veled** hakkında, yani efendisinden çocuk dünyaya getirmiş olan câriyelerin satışı konusunda söylediği rivâyet edilmiştir. Yine rivâyet edildiğine göre **Hz. Ali**, önceleri, aynı zamanda **Hz. Ömer**'in görüşü olan bu tür câriyelerin satılmayacağı görüşünde iken, **Irak**'a geldiğinde bu görüşünden dönmüş ve onların satılabileceğine kail olmuştu. **Hz. Ali**, bu yeni görüşünü söylediği zaman hadîsi ondan nakleden **Abîde es-Selmânî** ona; **"Benim için o gün cemâatle birlikte olmak konusundaki görüşün, bugün cemâatten ayrılmak hakkındaki görüşünden daha iyidir"** demişti.

---

[49] **Hattâbî**, V, 118; **Avnu'l-Ma'bûd**, XIII, 102.

[50] **Buhârî**, Fedâil, 9.

Bunun üzerine **Hz. Ali,** sözünün Iraklılarca yanlış anlaşılacağından çekinmiş ve yukarıda kaydedilen sözü söylemişti.

Hz. Ali'nin hoşlanmadığını ifade ettiği ihtilâf, tabiîdir ki, ümmet için rahmet olan ihtilâf değil, anlaşmazlığa ve fitneye sebep olan ihtilâftır. O'nun sözünün devamındaki **"Tâ ki insanlar tek bir cemâat olsunlar..."** ifadesi de buna işaret etmektedir.

O'nun bu sözü ile, **Hz. Ebû Bekir** ve **Hz. Ömer**'e muhalefeti kastettiği de ifade 0lunmuşturr.

İbn Hacer ve Aynî'nin açıklamalarına göre **İbn Sîrîn'in, Hz. Ali'den** yapılan rivayetler hakkındaki, bahsi geçen değerlendirmesi, O'ndan yapılan bütün rivayetleri kapsamaz. Bundan maksat, Kûfelilerden bazı kimselerin, özellikle **Râfizîlerin, Hz. Ali**'ye nispet ettikleri ve bilhassa O'nun **Hz. Ebû Bekir** ile **Hz. Ömer**'e muhâlefetini şamil bulunan uydurmalardır.[51]

٧٨- (خ ت ــ *أنس بن مالك* رضي الله عنه) قال الزُّهْرِيّ : دخلتُ على أنس وهو يبكي ، فقلت: «ما يُبكيك؟» قال: «لا أعرف شيئًا مما أدركْتُ إلا هذه الصلاةَ ، وهذه الصلاةُ قد ضُيِّعتْ».

وفي أخرى : قال أنسٌ : « لا أعْرِفُ شيئًا مما كان على عهد رسول الله – صلى الله عليه وسلم –». قيلَ : «الصلاة؟» قال : « أليس صَنَعتُم ما صنَعْتُم فيها ؟ ». أخرجه البخاريّ ، وأخرج الثانية الترمذي. وهذه أحاديث وجدتها في كتاب رزين ، ولم أجدها في الأصول.

78- Zührî[52] anlatıyor:

---

[51] Bkz. **İbn Hacer,** *Feth,* VII, 59 vd.; **Aynî,** XVI, 218 vd.

[52] **Ebû Bekir, Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Şihâb ez-Zührî el-Kuraşî el-Medenî:** 50-124/670-742. Küçük tâbiîlerdendir. Meşhur muhaddis ve fakihtir. Uzun müddet **Medîne**'de kalmış, sık sık **Suriye**'ye gidip gelmiş, bilâhare **Eyle**'de ikâmet etmiştir. İbnu'l-Müseyyeb, Urve b. ez-Zübeyr ve Ebû Seleme b. Abdurrahman'ın en meşhur talebesidir. Fukaha-i seb'a'nın ilmini hıfzetmişti. Kırâat ilminde imamdı; Nâfi, kırâatini ona arzetmişti. Megâzî ve neseb âlimi idi. Halife Ömer b. Abdülaziz'in emriyle hadîsleri ilk defa o toplayıp tedvin etmişti. 45 yıl süreyle çeşitli şehirleri

"(Bir gün) Enes b. Mâlik'in yanına girdim, ağlıyordu:

"- Neden ağlıyorsun?" dedim. Şöyle karşılık verdi:

"- Şu namazın haricinde, (Hz. peygamber döneminde) gördüğüm şeylerin hiç birini artık tanıyamaz oldum. O namaz da zâyi olmuş vaziyette."[53]

RİVÂYETLER

Diğer bir rivâyette ise Enes şöyle demiştir:

"Rasûlullah (as.) devrinde mevcut olan şeylerden hiçbirini artık tanıyamıyorum." Kendisine:

"- Namazı da mı ?" diye itiraz edilince;

"- Onda da yapacağınızı yapmadınız mı?" karşılığını vermiştir.

Hadîsi **Buhârî** tahrîc etmiştir.

İkinci rivâyeti ise **Tirmizî** nakletmektedir.

İZAH

Rivâyetlerden anlaşıldığına göre **Enes**, dini konulardaki kayıtsız tutumları sebebiyle **Irak Valisi Haccâc**'ı, zamanın **Emevî** hükümdarı **Velid b. Abdülmelik b. Mervan**'a şikâyet etmek üzere geldiği **Şam**'da, hükümdarın da validen farksız olduğunu görmesi üzerine üzüntüye düşer ve bu devirdeki lâkaytlığı ağlayarak yukarıdaki sözleriyle dile getirir.

İlk rivâyette yer alan **"namazın zâyi olması"** ifâdesi, namazı müstahab olan vaktinde kılmayıp tehir etme olarak yorumlandığı gibi, namazı vaktinde kılmayıp başka vakte bırakmak olarak da

---

dolaşarak hadîs toplamıştı. Tahsili esnasında katlanmak zorunda kaldığı sıkıntılara işaret ederek; **"ilim için kimse benim gibi sabredemez"** demişti. Hanımının; **"seni şu kitap yığınları arasında görmektense üç kumaya tahammül ederim"** sözü, onun bu işe nasıl şevkle sarıldığını gösterir. Çok kuvvetli bir hafızası vardı; 80 günde Kur'ân'ı hıfzetmişti. **"Hafızama bir bilgi yerleştirip de hafızamın bana ihânet ettiği vâki olmamıştır"** der. Tek hadîs müstesnâ hiçbir hadîste şüpheye düşmediğini, yaptığı araştırmada, onun da ezberindeki gibi olduğunu anladığını söyler. Devrinde ondan âlim birinin bulunabileceğine ihtimal verilmezdi. Değişik tarîklerdeki esahh-ı esânîdin odak noktasını oluşturur. **Filistin**'de vefat etmiştir, kabri oradadır. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[53] **Buhârî**, Mevâkît, 7; **Tirmizî**, Sıfatü'l-Kıyâme, 17/2447

yorumlanmıştır. İkinci yorumu tercih eden **Aynî**'ye göre, **Enes** bu sözü, **Emevî** Halifelerinden **Velid b. Abdülmelik** ile onun **Irak Valisi Haccâc**'ın namazı vaktinde kılmayıp, başka vakte bırakmalarını öğrenince söylemiştir.[54] **Aynî** bu görüşü, ***"Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı zâyi ettiler"***[55] âyetiyle de te'yide çalışmıştır. O'un nakline göre **Abdullah b. Mes'ûd** bu âyetteki ***"Namazı zâyi ettiler"*** ifadesini "Namazı kendi vaktinden geriye bıraktılar ve onu vaktinin dışında kıldılar" şeklinde tefsir etmiştir.[56]

Bu esef verici durum, Günümüzde daha ileri bir boyutlarda yaşanmakta; küçük bahaneler ve basit mazeretlerle namazın terk edildiği veya kazaya bırakıldığı; hatta terk edildiği gözlemlenmektedir.

Aynı lakaytlığın, Allah'ın diğer emir ve yasakları için de geçerli olduğu bilinen bir vakıadır.

(Bu hadisleri müteakıben gelen) şu hadisler de **Rezîn**'nin kitabında rastladığım, asıl kaynaklarında bulamadığım hadîslerdir:

٧٩- (ـــ *أبو هريرة* رضي الله عنه) دخَلَ السُّوقَ فقالَ : «أراكم ها هنا وميراثُ محمد صلى الله عليه وسلم يُقسَمُ في المسجد؟» فذهبوا وانصرفوا ، فقالوا: ما رأينا شيئًا يُقْسَمُ ، رأينا قومًا يقرؤون القرآن ، قال: «فذلكم ميراثُ نبيكم».

79- Ebû Hureyre'den rivâyet olunduğuna göre; "bir gün kendisi çarşıya çıkar ve (orada gördüğü insanlara):

"- Mescitte Muhammed'in (as.) mirası paylaşılırken ben sizleri burada görüyorum" der. Oradakiler mescide gidip geri dönerler ve;

"- Biz orada paylaşılan hiç bir şey göremedik, sadece Kur'ân okuyan bir grup insan gördük" derler. Bunun üzerine Ebû Hureyre;

---

[54] **Aynî**, bu değerlendirmeden sora, onların namazı vaktinde kılmayıp başka vakte bırakmalarına dair bazı rivâyetler nakleder.

[55] Meryem, 59.

[56] **Aynî**, V, 160 vd., **İbn Hacer**, *Feth*, II, 11.

"- İşte o Peygamberinizin mirasıdır" cevabını verir.[57]

İZAH

Mizaç itibariyle, şakacı ve nüktedan bir zat olan **Ebû Hureyre** bu hâdisede, Kur'ân-ı Kerîm'in önemine bazı kimselerin dikkatini çekmek için bir nüktede bulunmuştur ki, bu rivâyet aynı zamanda bu tür davranışların yalan sayılmayacağını gösterir.

٨٠- (ابن مسعود رضي الله عنه) قال : « مَن كانَ مُستَنًّا ، فَلْيَستَنَّ بمن قد ماتَ ، فإنَّ الحيَّ لا تُؤمَنُ عليه الفتنَةُ ، أولئك أصحابُ محمد صلى الله عليه وسلم ، كانوا أفضلَ هذه الأمة : أبرَّها قلوبًا ، وأعمقَها علمًا ، وأقلَّها تكلُّفًا ، اختارهم الله لصحبة نبيِّه ، ولإقامة دينه ، فاعرِفوا لهم فضلَهم ، واتبعُوهم على أثرهم ، وتمسَّكوا بما استَطَعتُم من أخلاقِهم وسيَرِهم، فإنهم كانوا على الهُدَى المستقيم ».

80- Rivâyete göre Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir:

"Kim bir yol takip etmek isterse, ölmüş olanların (yani ashâbın) yolunu takip etsin. Çünkü hayatta olanın kendisi fitneye maruzdur. Onlar ise, Muhammed'in (as.) ashâbıdır. Onlar, bu ümmetin en faziletlileri, en iyi kalplileri, en derin bilgi sahibi olanları ve en az tekellüf gösterenleri idiler. Allah, Rasûlünün arkadaşlığı ve dininin yerleşmesi için onları seçmiştir. Öyleyse siz, onların üstünlüğünü tanıyın, onların yolunu takip edin! Gücünüz yettiğince onların ahlâkına ve yaşayış tarzlarına uyun! Zira onlar, en doğru yolda idiler."[58]

٨١- (ابن عباس رضي الله عنهما) « مَن تعَلَّمَ كتابَ الله ثُمَّ اتَّبعَ ما فيه هَداهُ الله من الضَّلالَة في الدنيا ، ووقاه يوم القيامة سوءَ الحساب ».

---

[57] Müellifin, asıl kaynaklarda bulamayıp **Rezîn'den** aldığını söylediği bu rivâyeti, **Heysemî,** *Mecmeu'z-Zevâid,* I, 123, 124'de kaydeder.

[58] Müellifin, yine **Rezîn'den** aldığını ifade ettiği bu rivâyet de, **İbn Abdülberr,** *Câmiu Beyâni'l-İlim,* II, 97; *Hilyetu'l-Evliyâ,* I, 305; **Kurtubî,** *Tefsîr,* I, 60'da geçmektedir.

وفي رواية قال : من اقتدى بكتاب الله ، لا يَضِلُّ في الدنيا ولا يَشقى في الآخرة ، ثم تلا هذه الآية : { فمن اتَّبع هُدَايَ فلا يَضِلُّ ولا يَشقى }. [طه : ١٢٣].

81- İbn Abbas'tan şöyle rivâyet olunmuştur:

"Kim Allah'ın kitabını öğrenir, sonra da içinde bulunanlara uyarsa, Allah onu dünyada dalâletten hidâyete erdirir; kıyâmet gününde de kötü hesaptan onu korur."[59]

RİVÂYETLER

Aynı zat, başka bir rivâyette de: "Kim Allah'ın kitabına uyarsa, dünyada dalâlete düşmez, Âhirette de bedbaht olmaz" demiş, sonra da; ***"Kim benim hidayetime uyarsa o sapmaz ve bedbaht olmaz"***[60] âyetini okumuştur.

٨٢- (عمر بن عبد العزيز رحمه الله) يَنْميه إلى عمر بن الخطاب أنه قال : « تركتكم على الواضحة ، ليلُها كنهارها، وكونوا على دين الأعراب وغلمان الكُتَّاب ».

82- Ömer b. Abdülaziz'in[61], Ömer b. el-Hattâb'a[62] nispet ettiği bir rivâyette Hz. Ömer şöyle demiştir:

---

[59] Müellif, bu rivâyeti de **Rezîn'den** almıştır. Hadîs **Taberânî** (*Kebîr*, XII, 48, hadîs no; *Evsat*, 12437; V, 332, hadîs no; 5466) ve **Heysemî** (*Mecmau'z-Zevâid*, I, 169, VII, 67) zikretmişlerdir.

[60] Tâhâ, 123.

[61] **Ebû Hafs, Ömer b. Abdülazîz b. Mervân b. el-Hakem el-Emevî**: ö. 101/720. Adâletiyle meşhur Emevî halifesidir. Annesi Hz. Ömer'in torunu idi. İki buçuk yıl halifelik yapmış, kırk yaşında vefat etmişti. Adâletiyle ünlüydü, bazıları onu râşid halifelerden sayar. Dönemi, sulh ve sükûnla geçmişti. Fazileti ve menkıbeleri hakkında çok şey kaleme alındı. Âlim, fakîh ve sika bir muhaddisti. Âlimlere ders verirdi. Son derece müttakî ve âbid bir zattı. **Ahmed b. Hanbel** onu ilk asrın müceddidi sayar. Halife olmadan önce Enes b. Mâlik, onun arkasında namaz kılardı. Kendisinden çok hadîs rivâyet edilmiştir. Özellikle hadîslerin tedvini sağlayarak onları kaybolmaktan kurtarmasıyla bu ilme en büyük hizmeti yapmıştı.

[62] **Ebû Hafs, Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl el-Kuraşî el-Adevî:** ö. 23/644. Hicretten 40 yıl önce dünyaya gelmiştir. İkinci halifedir. **"Emîrü'l-Mü'minîn"** lakabını ilk defa o

"Gecesi de gündüzü gibi çok aydınlık olan bir dine mensup kılındınız. Göçebe Arapları ve sıbyan mektebi çocuklarının dinleri üzere olunuz."[63]

İZAH

Burada, **"göçebe Arapları ve sıbyan mektebi çocuklarının dinleri üzerinde olmak"**tan maksat, âyet ve hadîslerle sâbit olan hükümleri olduğu gibi kabul edip uygulamak, kötü niyetli ve sapık kimselerin, insanı şüpheye düşürecek saptırmalarından uzak kalmaktır. Bedevînin ve çocuğun ruhî yapılarında saflık esas olduğu için rivâyette, dinî hükümlerin öyle bir ruh haletiyle kabul edilmesi ve onların doğruluğunda asla şüpheye yer verilmemesi istenmektedir.[64]

İnanan insanın dinî hükümler hakkındaki tutumu, **Hz. Ebû Bekir**'in, Hz. Peygamber (as.) hakkında söylediği; **"Eğer o söylüyorsa doğrudur"** şeklinde olmalı ve "**Eğer dinde böyle îse doğrudur**" diyebilmelidir.

٨٣- (علي بن ابي طالب رضي الله عنه) « تُركتُم على الجادّة ، مَنهج عليه أمُّ الكتاب».

kullanmıştır. Adâleti, cesâreti ve ileri görüşlülüğü darb-ı mesel hâline gelmiştir. O'nun İslâm'a girmesiyle müslümanlar, Kâbe'de alenî namaz kılabilmişlerdir. Halifeliği döneminde büyük fetihler yapılmış, **İran**'la **Mısır** arasında kalan bölge, İslâm ülkesine dahil edilmişti. Hicrî tarihi ilk defa o kullanmış, Beytülmâl'i o kurmuş, Divanları ilk defa o tesis etmiştir. Basra ve Kûfe şehirlerini de o kurmuştur. Hz. Peygamber'in sağlığında da fikrine ve hükmüne baş vurulur. Bazı Kur'ân âyetleri, O'nun fikrini te'yid eder mâhiyette nâzil olmuştur. Rasûlullah (as.) ona **"Faruk"** lakabını vermişti. Kendisinden 537 hadîs rivâyet edilmiştir. Hadîste çok sıkı davranır, rastgele rivâyete müsaade etmez, şâhit ister, yemin verirdi. Muğire b. Şu'be'nin kölesi Ebû Lü'lü' tarafından sabah namazını kılarken şehid edilmiştir.

[63] **Rezîn**'den nakledilen buhadîsin benzer rivâyeti için bkz., **Ahmed b. Hanbel,** ***Müsned,*** IV, 126; **İbn Mâce**, Mukaddime, 6/43; **Taberânî,** ***Kebîr,*** XVIII, 247, 257, hadîs no; 619, 642; ***Müstedrek,*** I, 175, hadîs no; 331. Hadîs aynı metin halinde ***Keşfu'l-Hafâ***'da (II, 192, hadîs no; 1774) zikredilmiştir.

[64] **İbnu'l-Esîr, Câmiu'l-Usûl,** I, 293; **Canan,** II, 342.

83- Hz. Ali'den şöyle dediği rivâyet olunmuştur:

"Sizler geniş bir caddeye, yani üzerinde Kur'ân (Ümmü'l-Kitâb) bulunan bir yola bırakıldınız."[65]

[65] **Rezîn'den** nakledilen bu rivâyet diğer kaynaklarda da bulunamamıştır. Yukarıda da ifade olunduğu gibi 79-83 numaralı hadîslerin hepsi de **Rezîn**'ın kitabından alınmıştır.

الباب الثاني

في الإقتصاد و الإقتصار في الأعمال

B- AMELLERDE ORTA YOL

٨٤- (خ م س ـــ *أنس بن مالك* رضي الله عنه) جاء ثلاثةُ رَهْطٍ إلى بُيوت أزواج النبي صلى الله عليه وسلم ، يسألون عن عبادة النبي صلى الله عليه وسلم ، فلما أخبِروا كأنّهم تَقَالُّوها ، قالوا : فأينَ نَحنُ مِن رسول الله صلى الله عليه وسلم ، وقد غُفِرَ له ما تقدَّم من ذنبه وما تأخَّر ؟ قال أحدُهم : أمَّا أنا فأصَلِّي اللَّيلَ أبدًا ، وقال الآخرُ : وأنا أصومُ الدَّهرَ ولا أُفطِرُ ، وقالَ الآخرُ : وأنا أعْتزِلُ النِّساءَ ولا أتزوَّجُ أبدًا ، فجاءَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلم إليهم ، فقال: « **أنتم الذين قُلتم كذا وكذا ؟ أمَا والله ، إنِّي لأخْشاكم لله ، وأتقاكم له ، ولكني أصُومُ وأفْطِرُ ، وأصَلِّي وأرْقُدُ ، وأتَزَوَّجُ النِّساءَ ، فَمَن رغِبَ عَنْ سُنَّتِي فليس منِّي** ». أخرجه البخاري ومسلم.

وأخرجه النسائي ، وهذا لفظه : أنَّ نَفرًا من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم قال بعضهم: لا أتزَوَّجُ [النساء]، وقال بعضهم : لا آكُلُ اللحم ، وقال بعضهم : لا أنام على فراش ، وقال بعضهم : أصومُ ولا أُفْطِرُ ، فبلغ ذلك رسولَ الله صلى الله عليه وسلم، فَحَمِدَ الله وأثْنى عليه، ثم قال : «**ما بَالُ أقوامٍ يقولون كذا وكذا ؟ لكني أصلِّي وأنامُ ، وأصومُ وأفطِرُ، وأتزَوَّجُ النساءَ، فَمَنْ رَغِبَ عن سُنَّتي فليس مني** ».

84- Enes b. Malik anlatıyor:

"Bir gün Hz. Peygamber'in (evindeki) ibadetini sormak üzere, hanımlarının evine üç kişi gelmişti. Bunlara (durum) anlatılınca, güya bunu azımsadılar ve sonra da;

"Rasûlullah (as.) kim, biz kim? Allah onun geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affetmiştir, (dolayısıyle ona az ibadet de yeter)" dediler. Sonra içlerinden biri;

"Ben bundan böyle geceleri devamlı namaz kılacağım" dedi. Diğeri:

"Ben de aralıksız her gün oruç tutacağım" dedi. Öbürü ise:

"Ben de kadınlardan ayrı yaşayacağım, hiç evlenmeyeceğim" dedi. Bu sırada Rasûlullah (as.) onların yanlarına geldi ve;

"- Bunları söyleyen sizler misiniz? Allah'a yemin olsun ki, Allah'tan en çok korkanınız ve en çok korunanınız benim. Bununla beraber ben bazen oruç tutarım, bazen tutmam. Geceleyin namaz kıldığım da olur, uyuduğum da. Kadınlarla da evlenirim. (İşte benim sünnetim budur.) **Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir"** buyurdu.[1]

RİVÂYETLER

Bu rivâyet **Buhârî** ve **Müslim**'e aittir.

Hadîsi **Nesâî** de tahrîc etmiştir; onun ifadesi şöyledir:

"Rasûlullah'ın (as.) ashâbından bazıları;

"Ben, kadınlarla evlenmeyeceğim" dedi. Bazıları;

"Ben, et yemeyeceğim" dedi. Bazıları;

"Ben de döşekte uyumayacağım" dedi. Bazıları da;

"Ben de devamlı oruç tutacağım" dedi. Bu durum Rasûlullah'a (as.) ulaşınca, Allah'a hamd ve senâda bulundu, sonra da şöyle buyurdu:

"Ne oluyor bu insanlara ki, şöyle şöyle söylüyorlar? Ben namaz da kılarım, uyurum da; oruç tuttuğum da olur, tutmadığım da; kadınlarla da evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir."

İZAH

Hadîsten anlaşıldığına göre Hz. Peygamber'in ibâdet şeklini öğrenen ashabtan bazıları, onun ibâdetini az bulmuşlardı. Onlara göre bunun sebebi, Hz. Peygamber'in günahlarının bağışlanmış olması idi. Dolayısiyle günahları bağışlanmış olan Hz. Peygamber'in fazla ibâdete ihtiyacı olmayabilirdi. Ama, böyle bir garantileri

---

[1] **Buhârî**, Nikâh, 1; **Müslim**, Nikâh, 1/5; **Nesâî**, Nikâh, 4.

bulunmayan kendilerinin, bağışlanmak için dünyadan el-etek çekip kendilerini ibâdete vermeleri gerekirdi.

Oysa bu düşünce yanlıştı. Çünkü Hz. Peygamber'in, Allah'ın mağfiretine mazhar olması dolayısiyle ibâdet ve istiğfarından azaltma yapması söz konusu olamazdı. Zira onun öğretilerine göre ibâdet, sadece bağışlanmak için değil, kulluğun bir gereği olarak yapılmalıdır. Nitekim O,

"- Senin geçmiş ve gelecek günahlarının affedildiğini Allah sana müjdelemiştir.[2] **Hâlâ niye kendini helâk edercesine ibadet yapıyorsun?"** şeklinde vâki olan bir soruya;

"- Allah'a çokça şükreden bir kul olmayayım mı?" cevabını vermişti.

Diğer taraftan, Allah'ın affına sebep olacak korku ve ittikâ, ibadette aşırılığı gerektiren ve dünyadan el-etek çekmeyi icab ettiren bir husus değildir. Kendi ifadesiyle **"Allah'tan en çok korkan ve sakınan"** Hz. Peygamber olduğu halde, böyle bir aşırılığa gitmiyor ve bunu asla tasvip etmiyor. Bu memnuniyetsizliğini de, **"Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir"** ifadesiyle dile getiriyor.

Bu ifadede yer alan sünnet **"yol"** demektir. Bu itibarla hadîs, **"Benim yolumu terkedip başkasının yolunu tutan"** manasına gelir ki, bunda şiddet / aşırılık ve zorluğu seçip de, girdikleri külfeti yerine getiremeyen râhiplerin "**ruhbanlık**" yoluna da işaret vardır. Halbuki Rasûlullah'ın (as.) yolu, kolaylık ve müsamahaya dayanan **hanîfliktir**.

Hadîste yer alan **"benden değildir"** ifadesi iki şekilde yorumlanmıştır:

a) Rasûlullah'ın (as.) sünnetinden yüz çevirmek, eğer sahibini mazur gösterecek bir te'vile dayanıyorsa, bu ifadenin manası **"benim yolumda değildir"** demektir ki, bu durum dinden çıkmayı gerektirmez.

---

[2] Bkz. **Feth**, 2.

b) Eğer bu yüz çevirme, kendi amelinin daha iyi olduğu düşüncesine dayanıyorsa, bu durumda ifadenin manası, **"benim dinimde değildir"** demek olur ki, böyle bir inanış küfrü gerektirir.

Hadîsin ikinci rivâyetinde; Hz. Peygamber, hâdiseden haberdar olunca, Allah'a hamd ve senâdan sonra, **"Ne oluyor bu insanlara ki?.."** diye başlayan, umuma hitaben bir konuşma yaptığı ifade ediliyor. Bundan anlaşılıyor ki, Rasûlullah (as.) burada, hem herkesi, hem de kendilerini deşifre etmeden, hâdiseye sebep olanları ikaz etmiş oluyor. Zaten Rasûlullah'ın (as.) bilinen hitap tarzı böyledir. Yani hoşuna gitmeyen bir şeyle karşılaştığı zaman, bir konuşma yapıp o şeyin kötülüğünü anlatır, fakat onu yapanı belirtmezdi. Böylece onu yapan şahıs, topluma deşifre edilmeksizin hem kendisi, hem orada hazır bulunanlar ve hem de daha sonra kendilerine tebliğ olunacak kimseler, o şeyden menedilmiş olduklarını anlamış oluyorladı.

HADÎSTEN ÇIKARILAN HÜKÜMLER

1- İbadetlerde meşru olan şekil, aşırılıklardan kaçınıp orta yolu tutmaktır.

2- İslâm'da ruhbanlık yoktur.

3- Evliliğin fazileti belirtilmiş ve ona teşvik edilmiştir.

4- Hareketlerini örnek almak için büyüklerin hallerini araştırmak câizdir.

5- Bunu kendilerinden öğrenmek imkânı bulunmayınca hanımlarından soruşturmak da mümkündür.

6- İyi bir amel işlemeye niyet eden kimsenin, ihtiyaç duyması halinde, gösterişten emin olması şartıyla bunu açıklamasında bir sakınca yoktur.

7- Mükellef olanlara dinî hükümler bildirilmelidir.

8- Mübah olan şeyler, niyete göre mekruh veya müstahablığa dönüşebilir.

9- **Taberî**'ye göre bu hadîste, helâl olan normal yiyecek ve giyecekleri yasak sayanlar reddedilmektedir.[3]

---

[3] **İbn Hacer,** IX, 89-91; **Nevevî,** IX, 176; **Aynî,** XX, 65-66; **Canan,** II, 345-347.

٨٥- (خ م ـ عائشة رضي الله عنها) قالت : صنع رسول الله صلى الله عليه وسلم شيئا فرخص فيه ، فتنزه عنه قوم، فبلغ ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم ، فخطب ، فحمد الله [وأثنى عليه] ، ثم قال: « ما بال أقوام يتنزهون عن الشيء أصنعه ، فوالله إني لأعلمهم بالله ، وأشدهم له خشية». أخرجه البخاري ومسلم.

85- Hz. Âişe anlatıyor:

"Rasûlullah (as.) bir şey yapmış, sonra aynı şeyin başkaları tarafından yapılmasına da ruhsat vermişti. Ama bazıları bundan kaçındılar. Bu durum Rasûlullah'a (as.) ulaşınca, Hz. Peygamber bir konuşma yaptı. Allah'a hamd ve senâda bulunduktan sonra şöyle buyurdu:

"Bir kısım insanlara ne oluyor ki benim yaptığım şeyden kaçınıyorlar. Allah'a yemin olsun ki ben, Allah'ı onlardan çok daha iyi bilirim ve ona karşı duyduğum (saygı ve) **korku da onlarınkinden çok daha fazladır."**[4]

İZAH

Bu hadîste Hz. Peygamber, insanlar arasında Allah'ı en iyi bilen, Allah'tan en fazla çekinen ve Allah'a en fazla saygılı bulunan kendisi olduğu halde, bazı kimselerin, kendi hareket tarzlarının Allah indinde daha makbul olacağı vehmiyle, Rasûlullah'ın (as.) yaptığını yapmamalarından dolayı onları kınıyor ve Allah'a yaklaşmanın, emrolunmayan külfetleri yüklenmekle değil, emredilen şeyler doğrultusunda hareket etmekle mümkün olacağını beyan buyuruyor

Ancak Hz. Peygamber, ümmetine yumuşaklıkla muamelesinden dolayı, bunu yapanları açıklamaksızın sözü ortaya konuşuyor.[5]

Burada şuna işaret etmek gerekir: Ashabdan bazılarının, Hz. Peygamber'in yaptığını yapmamaları, onu beğenmemelerinden değil, belki az bulma düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim,

[4] **Buhârî**, Edeb, 72; İ'tisâm, 5; **Müslim**, Fedâil, 35/127.

[5] **Nevevî,** XVI, 107; **İbn Hacer,** X, 427.

gerek bundan önce geçen hadîste ve gerekse bundan sonra gelecek olan hadîste bunun ipuçları bulunmaktadır. Yoksa hiç kimse kendi amelinin Hz. Peygamber'in amelinden daha iyi olduğunu düşünemez. Böyle bir inanışın insanı küfre götüreceğini bir önceki hadîsin izahında ifade etmiştik.

٨٦- (د ـ عائشة رضي الله عنها) قالت : بَعَثَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلم إلى عُثمانَ بْنِ مَظْعُون : « أرَغْبَةٌ عَنْ سُنّتي ؟ » فقال : لا ، والله يا رسول الله ولكن سُنّتَكَ أطْلُبُ ، قال : «فإنّي أنامُ ، وأصَلِّي ، وأصُومُ ، وأفْطِرُ ، وأنْكِحُ النّسَاءَ ، فاتّقِ الله يا عُثمانُ ، فإنَّ لأهْلِكَ عليكَ حقًّا ، وإنَّ لنَفْسِكَ عليكَ حقًّا ، فَصُمْ وأفْطِرْ ، وصَلِّ ونَمْ ». أخرجه أبو داود. ووجدتُ في كتاب رزين زيادةً لم أجدها في الأصول ، وهي : قالت عائشة : وكان حَلَفَ أنْ يَقُومَ الليلَ كلَّهُ ، ويصومَ النهار ، ولا ينكحَ النساءَ ، فسأل عن يمينه ، فنزل { لا يُؤاخذُكُمُ اللّهُ باللّغوِ في أيْمانكم } [البقرة : ٢٢٥].

وفي رواية أنه هو الذي سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم عما نواه قبل أن يَعزِمَ وهو أصحُّ

ووجدتُ له فيه عن عائشة قالت : كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا أمرَهُم أمرهم من العَمَلِ بما يُطيقُون ، قالوا: لَسنا كهيئتك ، إنّ الله عزَّ وجلَّ قد غفر لك ما تَقدَّمَ من ذنبك وما تأخّر ، فيغضبُ ، حتى يُعرَفَ الغَضَبُ في وجهه ، ثم يقول: « إنّ أتقاكم وأعلمكم بالله أنا».

86- Yine Hz. Âişe'den, şöyle dediği rivâyet olunmuştur.

"Rasûlullah (as.), Osman b. Maz'ûn'a[6] haber gönderip kendisini çağırdı ve;

[6] **Ebû's-Sâib, Osman b. Maz'ûn b. Habîb el-Cumehî el-Kuraşî**: ö. 3/614. Meşhur sahabîlerden ve ilk müslümanlardandır. İslâm'a 14. kişi olarak girmiş, oğlu Sâib'le birlikte **Habeşistan**'a hicret etmiş ve **Bedir** savaşına da katılmıştı. Kendisi ibâdete çok düşkün, gündüzlerini oruçla, gecelerini de ibadetle geçiren, hatta Allah'a daha iyi kulluk edebilmek gâyesiyle evlenmemeye azmeden biriydi. **Medîne**'de ilk defa **Bakî** mezarlığına defnedilen muhacir odur. Hz. Peygamber, onun vefatını duyunca

"- Sen, benim sünnetimi terk edip yüz mü çeviriyorsun?" diye sordu. O;

"- Hayır, ey Allah'ın Rasûlü, Allah'a yemin olsun ki, (böyle bir niyetim yok) aksine, aradığım şey senin sünnetindir" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (as.) şöyle buyurdu:

"Ben, bazen uyur, bazen namaz kılarım. Oruç tuttuğum da olur, tutmadığım da. Kadınlarla da evlenirim. Allah'tan kork ey Osman! Şüphesiz âilenin sende hakkı vardır. Nefsinin de sende hakkı vardır. Binâenaleyh bazan oruç tut bazen tutma; bazan namaz kıl bazen de uyu!"[7]

RİVÂYETLER

Bu hadîsi **Ebû Davud** tahrîc etmiştir.

Asıl kaynaklarda bulamayıp da, **Rezîn**'e ait nüshada bulduğum bir ilâve şöyledir:

"Hz. Âişe demiştir ki:

"(Osman) bütün gece namaz kılmak, gündüzleri oruçla geçirmek ve kadınlarla da evlenmemek üzere yemin etmişti. Rasûlullah (as.) bunu yapmamasını söyleyince O Rasûlullah'a (as.) yaptığı yeminin ne olacağını sordu. Bunun üzerine, ***'Allah, yeminlerinizdeki kasıtsız yanılmadan dolayı sizi sorumlu tutmaz...'***[8] âyeti nâzil oldu."

Bir rivâyette de, O (Osman b. Maz'ûn), "Yemin etmeden önce Rasûlullah'a (as.), verdiği kararın durumunu sordu" şeklinde geçmektedir ki, bu rivâyet daha sağlamdır.

(Yine) **Rezîn**'e ait nüshada, Hz. Âişe'den yapılan bir rivâyette, O'nun şöyle dediğine rastladım:

"Rasûlullah (as.) ashabına (bir şey yapmalarını) emrettiği zaman, güçlerinin yeteceği işi emrederdi. Ashâb;

"- Biz senin gibi değiliz, şüphesiz Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamıştır" dedikleri zaman da, Rasûlullah (as.),

---

ağlamış ve ölüsünü öpmüş; göz yaşları da Osman'ın yüzüne akmıştı. Oğlu İbrahim ölünce de; **"git sâlih selefimiz Osman b. Maz'ûn'a kavuş!"** demişti.

[7] **Ebû Davud**, Salât, 317/1369.

[8] Bakara, 225.

kızgınlığının eseri yüzünde belli olacak derecede kızar, sonra da şöyle buyururdu:

"- Şüphesiz, Allah'tan en çok sakınanız ve Allah'ı en iyi bileneniz benim."[9]

İZAH

Bu ve bunu takip eden rivâyetlerden anlaşıldığına göre, gündüzleri oruçla, geceleri de namazla geçirmeye karar veren ashab arasında **Osman b. Maz'ûn** ve **Abdullah b. Amr b. el-Âs** da bulunmakta idi. Bunlar ve arkadaşlarının başlattıkları uygulamalar üzerine Rasûlullah (as.) kendilerini çağırıp, onlara kendi yolunu takip etmeyi, yani aşırılıktan kaçınıp itidâl üzere yaşamayı tavsiye etmiş; ayrıca herkesin üzerinde başka bir takım hakların da bulunduğuna ve nâfile ibâdetlerde bu şekilde aşırılıklara kaçmanın bu hakları ihmale sebep olabileceğine dikkati çekmiştir.

Hadiste zikri geçen haklar şunlardır:

Ehlin Hakkı

Hadîste, hak sahibi olarak zikri geçen **"ehl"**, yani âileden maksat, insanın eşi ve nafakalarını teminle yükümlü bulunduğu diğer yakınlarıdır. Bunların hakları ise, hem dünya ve hem de âhirete ilişkin işlerden kendilerine gerekli olan hususların yerine getirilmesidir.

Nefsin Hakkı

Bu hak, insanın zarûrî ihtiyaçlarının karşılanması, vücudundaki organlarının tabiî fonksiyonlarını meşrû ölçüde yerine getirmelerinin sağlanması ve yeme-içme, istirahat gibi Allah'ın mübah kıldığı ihtiyaçların karşılanmasıdır. Böylece insan, Allah'a karşı yerine getirmekle yükümlü bulunduğu kulluk görevini ifaya güç yetirebilecektir. Aksi takdirde, güç kaybetme ve giderek yükümlü bulunduğu ibadetleri bile yerine getiremeyecek bir duruma düşme söz konusu olacaktır ki, bu câiz değildir.

---

[9] **Buhârî**, İmân, 13.

Misafirin Hakkı

Câmiu'l-Usûl'de bulunmadığı halde hadîsin asıl kaynağını teşkil eden **Ebû Davud**'un elimizdeki nüshasında yer alan bir ilave de; **"misafirinin de sende hakkı vardır"** cümlesidir. Bu ise, misafirin ağırlanmasını ve ona ikramda bulunulmasını gerektirir. Bu hak, bir gün ve bir gece olarak takdir edilmiştir.

Leys b. Sa'd, bu hakkın bir gün ve bir gece olarak farz olduğu görüşündedir.

Şâfiî, misafiri ağırlamayı iyi ahlâktan sayarken, **Mâlik**, şehirliye ağırlama yükümlülüğü bulunmadığını söylemiştir.

İmam Mâlik'in görüşünü benimseyen **Sahnûn**, bu görüşü, şehirde otel gibi, misafirlerin kalabileceği yerlerin bulunması düşüncesine dayandırmış ve misafir ağırlamanın hükmünün mendûb olduğunu söylemiştir.

Yine misafir hakkıyla ilgili olarak **Hattâbî**, bu hadise istinaden, nâfile oruç tutan kimseye misafir geldiği zaman, ona izzet ve ikramı artırmak için, orucunu bozup misafirle beraber yemesinin müstahâb olduğunu söyler.[10]

Hadîsin son kaydolunan rivâyetinden anlaşıldığı üzere, 'günahları bağışlanmış olan Hz.Peygamber, amele ihtiyacı olmadığı halde, bu kadar amel yaparsa, günahkâr olan kimselerin daha fazla amelde bulunması gerekir' şeklinde düşünen kimselere Rasûlullah (as.) kızıyor ve 'amel yapmaya ben daha lâyıkım, çünkü Allah'ı en iyi bileniniz ve Allah'tan en çok sakınanınız benim' buyurarak bu düşüncenin yanlış olduğunu beyan ediyor ve aynı zamanda, insanın derecesinin yüksek olmasının amelleri eksiltmeyi değil, aksine nimet veren Allah'a karşı şükrü artırmayı gerektireceğine işaret ediyor.

BAZI HÜKÜMLER

1- Sâlih ameller, sahibini yüksek mertebelere eriştirir.

2- İbâdetlerde makbul olan husus, icabında ,meşrûları terke sebep olacak aşırılık değil, niyet ve devamlılıktır.

3- Yine ibâdetlerde istenen, farz olanlara öncelik tanımaktır.

---

[10] Misafir hakkı için ayrıca bkz., hadîs no; 68 ve izahı.

4- Sâlih kişi, iyiliğine güvenerek, iyi amellere devam etme hususundaki gayretini terk etmemeli, aksine Allah'ın nimetinin devam etmesi ve o nimete karşı şükür görevini yerine getirerek artmasını temin için gayretini artırmalıdır.

5- Şâri'in belirlemiş olduğu azîmet ve ruhsat sınırına riâyet etmeli, dine uygun hafif ameli işlemenin, dine aykırı meşakkatli işi yapmaktan daha hayırlı olduğuna inanmalıdır.

6- Bir gurur ve kibir vesilesi olarak değil de bir ihtiyaçtan dolayı kişinin kendi faziletinden bahsetmesi câizdir.

7- Şer'î bir hususa aykırılık görüldüğünde kızmak câizdir.

8- Hadîste, Hz. Peygamber'in ümmetine olan merhametine; İslâm dininin kolaylık ve müsamahalı bir din olduğuna delâlet vardır.

9- Sahâbenin ibâdete olan düşkünlüğüne ve hayırların artmasına karşı olan isteklerine işaret vardır.

10- Hz. Peygamber, insanlık kemâl mertebesinin en yükseğini hâizdir.[11]

٨٧- (خ م د س ـــ *عبد الله بن عمرو بن العاص* رضي الله عنهما) قال : «أخْبِرَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلم : أنّي أقولُ :والله لأصُومَنَّ النّهارَ ، ولأقُومَنَّ اللّيلَ ما عِشْتُ ، فقالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلم : « **أنت الّذي تقُولُ ذلك؟**» فقلت له : قد قلتُه ، بأبي أنت وأمي يا رسول الله ، قال: « **فإنك لا تستطيعُ ذلك ، فَصُمْ وأفْطِرْ ، ونَمْ ، وقُمْ ، وصُمْ من الشَّهرِ ثلاثةَ أيّامٍ، فإنَّ الحَسَنَةَ بعشْرِ أمثالها ، وذلك مِثْلُ صيام الدّهر** » ، قُلتُ : إنّي أطيقُ أفْضَلَ من ذلك ، قال : « **فصُمْ يومًا أفطِرْ يومَيْنِ** » ، قلت : فإني أطيقُ أفضلَ من ذلك ، قال : « **فصُم يومًا وأفطر يومًا ، فذلك صيام داوُدَ عليه السلام ، وهو أعدلُ الصيام** » – وفي رواية : أفضَلُ الصيام – قُلتُ: فإني أطيقُ أفضلَ من ذلك ، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «**لا أفْضَلَ من ذلك**».

---

[11] **Aynî,** I, 166-167; VII, 212; XXII, 173; **İbn Hacer,** I, 67 vd.; **Hattâbî,** *Meâlimu's-Sünen,* II, 102; *Avu'l-Ma'bûd,* IV, 243 vd.

زاد في رواية ، قال عبد الله بن عمرو ، لأنْ أكونَ قبلتُ الثّلاثة الأيام التي قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم ، أحبُّ إليّ من أهلي ومالي ».

وفي رواية أخرى : قال : قال لي رسول الله : « **أَلَمْ أُخبَرْ أنك تصومُ النهار ، وتقوم الليل؟** قال : قلت : بلى يا رسول الله ، قال : « **فلا تَفْعَلْ ، صُمْ وأفطِرْ ، ونَم وقُم ، فإنّ لجسدك عليك حقًا ، وإنّ لعينك عليك حقًا ، وإنّ لزوجك عليك حقا ، وإنّ لزَوْرك عليك حقًا ، وإنّ بحسْبك أن تصُومَ من كل شهر ثلاثة أيام ، فإنّ لك بكُلّ حسَنَة عشرَ أمثالها ، فإذا ذلك صيامُ الدّهر** ». فشَدّدْتُ فشُدّدَ عَلَيَّ ، قلتُ: يا رسول الله : إني أجدُ قوّة ، قال: « **صُمْ صيامَ نبي الله داود عليه السلام ، لا تزدْ عليه** ». قلت: وما كان صيام داود ؟ قال : « **نصف الدهر** ». فكان عبدُ الله يقول بعدَ ما كَبِرَ : يا لَيْتَني قَبِلْتُ رُخصَةَ النبي صلى الله عليه وسلم .

وفي أخرى قال : « **ألم أخبَر أنك تصوم الدّهر ، وتقرأ القرآن كلّ ليلة ؟** » فقلتُ : بلى ، يا نبيّ الله ، ولم أُرد بذلك إلا الخير ، وفيه قال : « **فصُم صومَ داودَ ، فإنه كان أعبد النّاس** » – وفيه قال – : « **واقرأ القرآن في كل شهر** » ، قال : قلتُ: يا نبيّ الله ، إني أطيقُ أفضلَ من ذلك، قال : « **فاقرأهُ في كلّ عشرين** » ، قال : فقلتُ: يا نبيّ الله ، إني أطيق أفضل من ذلك ، قال : « **فاقرأهُ في عشر**» ، قلت: يا نبيّ الله ، إني أطيق أفضل من ذلك ، قال : « **فاقرأه في سَبع ، لا تزد على ذلك** ». قال: فَشَدّدْتُ فَشُدّد عليّ ، وقال لي النبي صلى الله عليه وسلم : إنك لا تدري لَعلّكَ يَطولُ بك عُمْرٌ » ، قال: فصرتُ إلى الذي قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم ، فلما كبِرْتُ وَددتُ أني كنتُ قَبِلْتُ رُخصة نبيّ الله صلى الله عليه وسلم. زاد مسلم « **فإنّ لوَلْدك عليك حقًّا**».

وفي أخرى : قال النبيُّ صلى الله عليه وسلم : « **إنكَ لتصومُ النّهار ، وتقومُ الليل ؟** » قلت: نعم، قال : « **إذا فعلت ذلك هجَمَتْ لهُ العَيْنُ ، ونَفِهَت له النّفسُ ، لا صامَ من صامَ الأبد ، صومُ ثلاثة أيام صومُ الدّهر كلّه** ». قلت : فإن أطيق أكثر من ذلك ، قال: « **فصم صوم داود ، كان يصوم يومًا ويُفطِرُ يومًا ، ولا يَفِرُّ إذا لاقى** ».

وزاد في رواية: «**من لي بهذه يا نبي الله**». وفي رواية نحوه وفيه «**وصُم من كل عشرة أيام يومًا ولك أجر تسعة**» وفيه فقال النبي صلى الله عليه وسلم: «**لا صامَ من صامَ الأبدَ**» ثلاثًا.

هذه روايات البخاري ومسلم. ووافقهما أبو داود على الرواية الأولى.والنسائي على الأولى والثانية ، وألفاظُهم جميعُهم متقاربة باتفاق المعنى. وأخرج البخاري والنسائي عنه.

قال البخاري : قال عبد الله بن عَمْرو : أنكَحَني أبي امرأةً ذات حَسَب ، وكان يتعاهدُ كَنَّتَهُ ، فيسألها عن بَعْلِها ، فتقول له : نِعْمَ الرَّجُلُ من رجلٍ لم يطأ لنا فراشًا ، ولم يُفَتِّش لنا كَنَفًا مُذْ أتيْناه ، فلمَّا طال ذلك عليه ، ذكر ذلك للنبي صلى الله عليه وسلم، فقال: «**ألقني به**» فلقيتُهُ بَعدُ، فقال: «**كيف تصوم ؟** » قلت : كلَّ يومٍ. قال: «**وكيف تختِمُ ؟**» قلت : كلَّ ليلة، فقال: «**صُم كلَّ شهرٍ ثلاثة أيَّام، واقرأ القرآن في كل شهر**». قال: قلت: فإني أطيق أكثر من ذلك، قال: «**صُم ثلاثة أيام في الجمعة**». قال: قلت: أطيق أكثر من ذلك، قال: «**أفطر يومين وصم يومًا**». قال: قلت: أطيق أكثر من ذلك، قال: «**صم أفضل الصوم، صوم داود: صيام يوم. وإفطار يوم. واقرأ في كل سَبْعِ ليال مَرَّةً**» قال: فلَيْتَني قبلتُ رُخصة رسول الله صلى الله عليه وسلم، وذلك أنِّي كَبِرْتُ وضَعُفْتُ، وكان يقرأ على بعض أهله السُّبُعَ من القرآن بالنَّهار، والَّذي يقرؤه يَعرِضُهُ منَ الليل، ليكون أخفَّ عليه بالليل، وإذا أراد أن يَتَقَوَّى أفطر أيَّامًا، وأحصَى وصام مثلَهُنَّ، كراهية أن يَتْرُكَ شيئًا فارق عليه النبي صلى الله عليه وسلم.

ورواية النسائي قال : زوَّجني أبي امرأة ، فجاء يزورنا ، فقال : كيف ترَيْنَ بَعْلَك ؟ قالت : نعم الرجلُ ، لا ينام الليل، ولا يُفْطِرُ النَّهارَ، فوقع بي وقال : زوَّجْتُك امرأةً من المسلمين ، فعَضَلْتَها ، قال: فجعلتُ لا ألتفت إلى قوله ، مما عند من القُوَّة والاجتهاد ، فبلغ ذلك النبي صلى الله عليه وسلم. فقال: «**لكني أنا أقوم وأنامُ ، وأصومُ وأفطرُ ، فقُمْ ونم ، وصُم وأفطر**» - وذكر الصوم نحو ما تقدَّم ، وقال: « **اقرأ القرآن في شهر** » ، ثم انتهى إلى خمس عشرة ، وأنا أقول : أنا أقوى من ذلك. وأخرجه مثل رواية البخاري ، ولم يذكر فيه القراءة.

وأخرج الترمذي طرفًا من هذه الروايات ، وهو قوله : « أفضَلُ الصَّوم صَوْمُ أخي داود ، كان يصومُ يومًا ويُفطِرُ يومًا، ولا يَفِرُّ إذا لاقى ». ولقلّة ما أخرَجَ منه لم نُعْلِمْ عليه علامته.

وسيجيء ذكرُهُ مع باقي روايات هذا الحديث في كتاب الصَّوم من حرف الصاد.

وقد أخرج البخاري ومسلمٌ وأبو داود والنسائي هذا الحديث مختصرًا جامعًا فقال: إنّ رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «إنَّ أحبَّ الصيام إلى الله: صيامُ داودَ، وأحبَّ الصلاة إلى الله: صلاةُ داود، كان ينامُ نصْفَ الليل، ويقومُ ثُلُثَهُ، وينامُ سُدُسَهُ، وكان يصوم يومًا ويفطر يومًا».

87- Abdullah b. Amr b. el-Âs anlatıyor:

"Benim, *'Allah'a yemin olsun ki, yaşadığım sürece gündüzleri oruç tutacağım, geceleri de namaz kılacağım'* dediğim Rasûlullah'a (as.) haber verilmişti. Bunun üzerine Rasûlullah (as.) bana;

"- Bunu diyen sen misin?" dedi. Ben;

"- Evet, anam babam sana feda olsun ey Allah'ın Rasûlü, bunu ben söyledim" dedim. Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu:

"- Buna gücün yetmez. Bazen oruç tut, bazen ye! Geceleyin biraz uyu, biraz ibâdet et! Ayda üç gün oruç tut (yeter), **zira her iyiliğe on misli ecir vardır. Bu şekilde tutulan oruç, bütün sene oruç tutulmuş gibidir."** Ben,

"- Benim bundan daha fazlasına gücüm yeter." Dedim.

"- Öyle ise bir gün oruç tut, iki gün ye!" buyurdu. Ben,

"- Bundan daha fazlasına da gücüm yeter." Dedim. O, şöyle buyurdu:

"- Peki, bir gün oruç tut, bir gün ye. İşte bu, Davud aleyhisselâm'ın orucudur ve bu oruçların en uygun -bir rivâyette en efdal- **olanıdır."** Ben yine,

"- Benim bundan daha fazlasına da gücüm yeter." Dedim.

"- Bundan daha fazlası uygun değildir." Buyurdu.[12]

RİVÂYETLER

Bir rivâyette şu ilâve bulunmaktadır:

Abdullah b. Amr demiştir ki:

"Rasûlullah'ın (as.) söylediği her ayda üç gün oruç tutmayı kabul etmiş olsaydım, benim için âilemden de, malımdan da daha iyi olurdu."

Başka bir rivâyette Abdullah şunları söylemiştir:

"Rasûlullah (as.) bana;

"- Gündüzleri (hep) **oruç tuttuğun, geceleri de** (devamlı) **namaz kıldığın bana haber verilmedi mi sanıyorsun?"** buyurdu. Ben de:

"- Evet yâ Rasûlallah, öyledir" dedim. O zaman buyurdu ki:

"- Öyle yapma! Bazı günler oruç tut, ama bazı günler tutma! Geceleyin biraz uyu, biraz ibâdet et! Şüphesiz vücudunun sende hakkı vardır. Gözünün sende hakkı vardır! Eşinin sende hakkı vardır, misafirlerinin de sende hakları vardır. Her ay üç gün oruç tutmak sana yeterlidir. Şüphesiz senin için her iyiliğe karşılık on misli mükâfat vardır. Buna göre (her ay üç gün oruç) **bütün yıl oruç tutmak demektir."**

Abdullah der ki: "Ben ısrar ettikçe yüküm ağırlaştırıldı. Sonra;

"- Yâ Rasûlallah (as.), ben (bundan daha fazla ibadet etmek için kendimde) kuvvet buluyorum" dedim. Rasûlullah (as.);

"- Allah'ın elçisi Davud aleyhisselâmın orucu gibi oruç tut, buna ilâvede bulunma!" buyurdu. Ben;

"- Davud'un orucu nasıldır?" deyince;

"- Senenin yarısıdır" buyurdu.

Abdullah yaşlanıp da (eskisi gibi ibâdete güç yetiremez hale gelince); "Keşke Rasûlullah'ın (as.) ruhsatını kabul etseydim" diye hayıflanırdı.

Bir başka rivâyet öyledir:

[12] **Buhârî**, Teheccüd, 7, 20; Savm, 53-59; Enbiyâ, 37, 38; Fedâil, 34; Nikâh, 89; Edeb, 84; İsti'zân, 38 **Müslim**, Sıyâm, 35/181-193; **Ebû Davud**, Savm, 54/2427; 67/2448; **Nesâî**, Kıyâmu'l-Leyl, 14; Sıyâm, 76, 77, 78; **Tirmizî**, Savm, 57/770.

"Rasûlullah (as.) bana;

"- **Her gün oruç tuttuğun ve her gece Kur'ân'ı** (baştan sona) **okuduğun bana haber verilmedi mi** (sanıyorsun)?" buyurdu. Ben dedim ki:

"- Evet ey Allah'ın Peygamberi (öyle yapıyorum) ve ben bununla hayırdan başka bir şey kastetmiyorum." O,

"- **Davud'un orucu gibi oruç tut; çünkü o, insanların en çok ibâdet edeni idi. Kur'ân'ı da ayda** (bir kere) **hatmeyle!"** dedi. Ben,

"- Ey Allah'ın Rasûlü, ben bundan daha fazlasını yapabilirim" dedim.

"- **Öyle ise her yirmi günde bir hatmet!"** buyurdu. Ben,

"- Yâ Rasûlallah, ben bundan daha fazlasını da yapabilirim." Dedim. O,

"- **Öyle ise on günde bir hatmet!"** dedi. Ben yine,

"- Ey Allah'ın elçisi, ben bundan daha fazlasını da yapabilirim." Dedim. O da şöyle buyurdu:

"- **Öyle ise onu yedi günde bir hatmet! Bundan fazlasını da yapma!"**

Abdullah der ki: "Ben ısrar ettikçe işim zorlaştırıldı. Hz. Peygamber bana; ***'Sen bilmezsin, belki de ömrün uzun olur.*** *(Yaşlanınca bunları yapamazsın)'* buyurdu. Sonra ben, Peygamber'in benim için söylemiş olduğu uzun ömre ulaştım. İhtiyarlayınca ***'keşke Rasûlullah'ın (as.) ruhsatını kabul etseydim'*** diye arzu eder oldum."

Müslim'in rivâyetinde; **"Çocuğunun da sende hakkı vardır"** ilâvesi yer almaktadır.

Diğer bir rivâyette de şu ilâve bulunmaktadır:

"Rasûlullah (as.);

"- **Sen gündüzleri** (devamlı) **oruç tutuyor, geceleyin de namaz mı kılıyorsun?"** diye sordu. Ben de;

"- Evet" deyince, Rasûlullah (as.);

"- **Sen böyle yapmaya devam edersen, gözün, göz çukurlarına düşer, vücudun yorulur, güçsüz kalırsın. Devamlı oruç tutan kimsenin orucu yoktur.** (Her ay) **üç gün oruç, bütün yılın orucudur."** buyurdu. Ben;

"- Ben bundan daha fazlasını yapabilirim." deyince de;

"- Öyle ise Davud'un orucu gibi oruç tut! O, bir gün oruç tutar, bir gün yerdi. Düşmanla karşılaştığı zaman da kaçmazdı." buyurdu.

Başka bir rivâyette; "Ey Allah'ın Rasulü bunu (yani Davud aleyhisselâm'ın bu hasletini, özellikle düşmandan kaçmama hasletini) bana kim temin eder?" diye sordum cümlesi ilave edilir.

Bir başka rivâyette de benzer ifadeler yer almıştır, burada ayrıca şu ilâve de vardır:

Rasûlullah (as.);

"- On günde bir gün oruç tut. Bu bir güne karşılık sana dokuz gün daha ecir verilecektir" buyurdu. Yine bu rivâyette, Rasûlullah (as.) üç defa:

"Devamlı oruç tutanın orucu yoktur" buyurmuştur.

Bütün bu rivâyetler, **Buhârî** ve **Müslim**'e ait olup **Ebû Davud** birinci rivâyette, **Nesâî** ise birinci ve ikinci rivâyette onlara muvafakat etmiştir. Bütün rivâyetlerin lâfızları, aynı manayı ifade eden birbirine yakın lâfızlardır.

Ayrıca, **Buhârî** ve **Nesâî** yine Abdullah b. Amr'dan şu rivâyeti de nakletmişlerdir:

Buhârî'nin rivâyeti şöyledir:

"Abdullah b. Amr anlatıyor:

"Babam beni asîl bir kadınla evlendirmişti. Gelinine de (kendisiyle ilgileneceğine) söz vermişti. Dolayısıyla ara sıra gelir, kocasının (davranışlarını) sorardı. Gelini de ona;

"- Kocam çok iyi bir insan, fakat evlendiğimizden bu yana ne yatağımıza girdi, ne de herhangi bir tarafımızla ilgilendi" derdi. Bu durum uzun süre devam edince, (babam Amr b. el-Âs) durumu Hz. Peygamber'e (as.) anlatmış, O da;

"- Onu bana getir!" buyurmuş. İşte bu hâdiseden sonra ben Rasûlullah'ın (as.) yanına gittim. Rasûlullah (as.) şöyle dedi:

"- Nasıl oruç tutuyorsun?" Ben,

"- Her gün" dedim. O,

"- **Ne kadar zamanda** (Kur'ân'ı) **hatmediyorsun?"** diye sordu. Ben,

"- Her gece" karşılığını verdim. Buyurdular ki:

"- Ayda üç gün oruç tut, Kur'ân'ı da her ay bir kere hatmet!" Ben,

"- Daha fazlasına gücüm yeter" dedim.

"- Haftada üç gün tut!" buyurdu. Ben,

"- Daha fazlasına da gücüm yeter" dedim.

"-İki gün ye, bir gün tut!" dedi. Ben,

"- Daha fazlasına da gücüm yeter" dedim. Şöyle buyurdu:

"- (Öyle ise) **oruçların en faziletlisi olan Davud'un orucu gibi oruç tut! Yani bir gün tut, bir gün ye! Kur'ân'ı da yedi gecede bir defa hatmet!"**

Abdullah yaşlanıp da kuvvetten düşünce; *"Keşke Rasûlullah'ın (as.) ruhsatını kabul etseydim"* derdi.

Ayrıca Abdullah, geceleyin kendisine kolaylık olması için, Kur'ân'ın yedide birini gündüzün âile fertlerinden birine okur, o da okuduğu yeri geceleyin kendisine tekrar ederdi. (Oruca gücü yetmeyip de) gücünü toparlamak istediği zaman günlerce oruç tutmaz, bunun hesabını yapar (ve gücünü toparladıktan sonra) tutması gereken gün sayısınca orucunu kaza ederdi. Bütün bunları, Rasûlullah (as.) zamanında yaptığı bir şeyi terk etmekten hoşlanmadığı için yapardı."

Nesâî'nin rivâyeti de şöyledir:

Abdullah b. Amr der ki:

"Babam beni bir kadınla evlendirmişti. Bir gün bizi ziyarete geldi ve gelinine:

"- Kocanı nasıl buluyorsun?" diye sordu. O da:

"- Çok iyi bir insan, geceleri uyumayıp ibâdet ediyor; gündüzleri de oruç tutuyor" dedi. Bunun üzerine babam beni azarladı ve:

"- Seni müslüman bir kadınla evlendirdim. Sen ise onu güç durumda bıraktın, (başkasıyla evlenmesine engel oldun, kocalık da yapmıyorsun)" dedi. Ben güç ve kuvvetime güvendiğimden,

babamın sözüne kulak bile asmadım. Bu durum Rasûlullah'a (as.) ulaşınca, Hz. Peygamber;

"- Fakat ben gece ibâdet de ediyorum, uyku da uyuyorum. Bazen oruç tutuyor, bazen tutmuyorum. Sen de, gece biraz ibadet et, biraz uyu; Bazen oruç tut, bazen tutma!" buyurdu. Orucu yukarıda geçtiği gibi tavsiye etti ve sonra;

"- Kur'ân'ı bir ayda hatmet!" dedi. Sonra on beş güne kadar indi. Ben hâlâ:

"- Ben bundan fazlasını da yapabilirim" diyordum.

Nesâî bu rivâyeti **Buhârî'**nin rivâyetine benzer şekilde de rivâyet etmiş, fakat onda kırâatle ilgili kısmı zikretmemiştir.

Bu rivâyetlerden bazı parçalar **Tirmizî** tarafından da nakledilmiştir. Şu ifade ona aittir:

"Oruçların en faziletlisi kardeşim Davud'un orucudur. O bir gün oruç tutar, bir gün tutmazdı. Düşmanla karşılaştığı zaman da kaçmazdı."

Tirmizî'nin, bu rivâyetlere ilişkin nakillerinin azlığı dolayısıyla, onun ismini sembolize eden harfi hadîsin kaynakları arasına kaydetmedik. Ancak bu hadîs, burada geçmeyen diğer rivâyetleriyle birlikte, "Kitâbu's-Savm"da da gelecektir.

Yine bu hadîs **Buhârî, Müslim, Ebû Davud** ve **Nesâî** tarafından daha kısa, ama kapsamlı bir şekilde de rivâyet edilmiştir. Bu rivâyete göre Abdullah b. Amr, Rasûlullah'ın (as.) şöyle buyurduğunu söylemiştir:

"Allah katında oruçların en sevimlisi Davud'un orucu; namazların en sevimlisi de Davud'un namazı idi. O, gecenin yarısında uyur, üçte birinde ibâdet eder, altıda birinde yine uyurdu. Ayrıca bir gün oruç tutar, bir gün tutmazdı."

İZAH

Râvîleri farklı olmakla birlikte, bir önceki hadîsle muhtevâ bakımından aynı olan bu hadîsin değişik rivâyetlerinden anlaşıldığı üzere **Abdullah b. Amr**, gündüzleri devamlı oruç tutacağına, geceleri

de uyumayıp Kur'ân okumak ve ibâdet etmek suretiyle ihyâ edeceğine yemin etmişti. Hz. Peygamber bunu haber alınca ona, böyle yapmamasını söylemiş; kendisi üzerinde başka bir takım hakların da bulunduğunu, böyle devam ederse güç ve kuvvetten düşüp farzları bile yerine getiremeyecek bir duruma gelebileceğini hatırlatmış; ayrıca bütün bunlar bir tarafa, şayet çok yaşaması mukadderse ihtiyarlık zamanında bunları bile devam ettiremeyeceğine dikkatini çekmişti. **Abdullah**, o sırada kendisini güçlü kuvvetli gördüğü için Hz. Peygamber'in (as.) tavsiye ettiklerinden daha fazlasını yapabileceğini düşünüyor ve bunun için O'ndan müsaade istiyordu. Her defasında da yükü biraz daha artıyordu. **Abdullah** yaşlanıp da bu ibâdetleri yapmada güçlük çekmeye başlayınca Rasûlullah'ın (as.) tanımış olduğu kolaylıkları kabul etmediğine hayıflanır oldu. Bu pişmanlığını da; **"Keşke Rasûlullah'ın (as.) ruhsatını kabul etmiş olsaydım"** diyerek dile getiriyordu. Gerçi yaşayışını o şekilde devam ettirmek ona farz değildi ama, bir rivâyette de işaret olunduğu gibi; o, Hz. Peygamber hayatta iken yapmış olduğu şeyleri O'ndan sonra terketmek istemiyordu.

Bu rivâyetlerde yer alan **"Bazen oruç tut, bazen ye! Bazen namaz kıl, bazen uyu!"** gibi emirlerin tamamı nedb ve irşâd içindir. Aynı şekilde nehiyler de haramlık ifade etmemektedir.

HADÎSTE YER ALAN HAKLAR

1- Nefs ve ceset hakkı:

2- Misafir hakkı: Bu iki hakka bir önceki hadîsin izahında temas edilmişti

3- Eş hakkı: Kocanın hanımlarına karşı yerine getirmek zorunda bulunduğu haklar, münâsebet, iyi geçinme ve iyi muâmele, nafakayı temin etme gibi haklardır. Koca devamlı oruç tutmak ve geceleri devamlı namaz kılmakla meşgul olursa bu hakları yerine getiremeyeceği açıktır.

BAZI HÜKÜMLER

1- Oruçların en faziletlisi **Davud** aleyhisselâmın orucudur.

2- Hz. Peygamber, ümmetine karşı şefkatli ve merhametlidir; O, daima onların iyiliğine olacak şeylere irşat ve onları devamlı yapabilecekleri şeylere teşvik eder. İbadetlerde terke sebep olacak ve bıkkınlığa yol açacak aşırılıklardan da sakındırır.

3- Gösteriş için olmamak kaydı ile kişinin yapmaya niyetlendiği iyi şeyleri haber vermesi câizdir.

4- İdareci, halkının tüm işleriyle ilgilenir ve onların hayrına olan şeyleri kendilerine öğretir.

5- Ehliyeti olan kişi, hükümleri illetlendirebilir.

6- İbâdetlerde evlâ olan farzlara öncelik tanımaktır.

7- Fazla sorumluluk üstlenen, normal olmayan meşakkatleri yüklenen kimse, genellikle zayıf ve âciz duruma düşer.[13]

٨٨- (خ م ط د ت س - عائشة رضي الله عنها) قالت: كان للنبي صلى الله عليه وسلم حصيرٌ، وكان يُحَجِّرُهُ بالليل فيُصلي فيه، ويَبْسُطُهُ بالنهار، فيَجلس عليه، فجعل النَّاسُ يَثُوبُون إلى النَّبي صلى الله عليه وسلم، يُصلُّون بصلاته، حتَّى كَثُرُوا فأقبَلَ فقال: «يا أيها النَّاسُ، خُذُوا من الأعمال ما تطيقون فإنَّ الله لا يَمَلُّ حتَّى تَملُّوا وإنَّ أحبَّ الأعمال إلى الله ما دَامَ وإن قلَّ».

زاد في رواية: «وكان آلُ محمَّد إذا عَمِلُوا عَمَلاً أثبَتُوه».

وفي رواية قال: إنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلم سُئِلَ، أيُّ العَمَل أحبُّ إلى الله؟ قال: «أَدْوَمُهُ وإنْ قَلَّ». زادَ في رواية «واكْلَفُوا من الْعَمَل ما تُطيقون».

وفي رواية أنَّ رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «سَدِّدُوا وقارِبُوا، واعلموا أنَّهُ لَنْ يُدْخِلَ أحَدَكُم عَمَلُهُ الجَنَّةَ، وأنَّ أحبَّ الأعمال إلى الله أدْوَمُها وإنْ قلَّ».

زاد في أخرى: «وأبشِرُوا، قالوا: ولا أنتَ يا رسول الله؟ قال: ولا أنا، إلا أن يَتغمَّدَنِي الله بِمَغْفِرَةٍ ورَحْمَةٍ».

---

[13] Bkz. **Aynî**, VII, 212; XI, 88; XX, 59, 188, 190; **İbn Hacer**, XI, 262; **Nevevî**, VIII, 39 vd.

هذه روايات البخاري ومسلم. وللبخاري و الموطأ. قالت : كان أحبُّ الأعمال إلى الله الَّذي يدومُ عليه صاحبُهُ. ولمسلم: كان أحبُّ الأعمال إلى الله أدومَها وإن قلَّ. وكانت عائشة إذا عَمِلت العمل لَزِمَتْهُ.

وفي رواية الترمذي : كان أحب العمل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم ما ديم عليه.

وفي أخرى له قال : سُئِلَتْ عائشةُ وأمُّ سَلَمَة : أيُّ العمل كان أحبَّ إلى رسولِ الله صلى الله عليه وسلم ؟ قالتا : ما دِيمَ عَلَيْه وإنْ قَلَّ.

وفي رواية أبي داود: أنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلم قال: «**اكْلَفوا من العمل ما تُطيقون فإنَّ الله لا يَملُّ حتَّى تَملُّوا وإنَّ أحبَّ العملِ إلى الله أدومُهُ وإن قلَّ وكان إذا عمل عملاً أثبته**».

وفي أخرى له قال: سألتُ عائشةَ: كيف كان عملُ رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ هل كان يَخُصُّ شيئًا من الأيام ؟ قالت: لا كان عَمَلُه دِيمَةً وأيُّكم يستطيع ما كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يستطيع؟.

وفي رواية النسائي. قالت: كان لرسول الله صلى الله عليه وسلم حصيرةٌ يَبْسُطُها، ويحتجرها بالليل فيُصلي فيها، ففَطِنَ له النَّاس فصلَّوْا بصلاته، وبينهم وبينه الحصيرة فقال: «**اكلَفوا منَ العَملِ ما تُطيقون فإنَّ الله تبارك وتعالى لا يمل حتَّى تملُّوا فإنَّ أحبَّ العمل إلى الله أدْوَمُهُ وإن قَلَّ، ثُمَّ تركَ مُصَلاَّه ذلك. فما عاد له حتى قبضه الله عزَّ وجلَّ وكان إذا عَمِلَ عملاً أثبتَه**».

88- Hz. Âişe anlatıyor:

"Rasûlullah'ın (as.) bir hasırı vardı. Geceleri onu paravan gibi kullanır, onunla odada bir bölüm oluşturur, içinde namaz kılardı; gündüzleri de yayıp üzerine otururdu. Derken insanlar O'nun yanında toplanmaya ve O'nun gibi namaz kılmaya başladılar. Sayıları artıp kalabalıklaşınca Rasûlullah (as.) onlara döndü ve şöyle buyurdu:

"Ey insanlar, daima güç yetirebileceğiniz amelleri yapınız. Çünkü siz usanmadıkça Allah usanmaz. Allah'a amellerin en sevimli geleni de, az da olsa devamlı yapılanıdır."[14]

RİVÂYETLER

Bir rivâyette şöyle bir ilâve vardır:

"Muhammed (as.) âilesi bir amele başladıklarında artık ona devam ederlerdi."

Başka bir rivâyette (râvî) şöyle demiştir:

"Rasûlullah'a (as.);

"- Allah'a en sevimli gelen amel hangisidir?" diye soruldu. Rasûlullah da (as.);

"- **Az da olsa devamlı yapılanıdır"** buyurdu.

Bir başka rivâyette Rasûlullah'ın (as.); **"Gücünüzün yettiği işi yükleniniz"** dediği ilâve edilir.

Diğer bir rivâyette Rasûlullah (as.) şöyle buyurmuştur:

"Doğruluğu elden bırakmayın, orta yolu tutun ve bilin ki hiç birinizi ameli cennete sokmaz. Allah için amellerin en sevimli olanı, az da olsa devamlı yapılanıdır."

Başka bir rivâyette yer alan bir iave şöyledir Hz. Peygamber; **"müjdeleyin!"** buyurdu. Ashâb:

"- Seni de mi? (amelin cennete sokmayacaktır)?" diye sorunca, Rasûlullah (as.);

"- Evet, eğer Allah af ve mağfiretiyle muâmele etmezse beni de..." buyurdu.

Bütün bunlar, **Buhârî** ve **Müslim**'in rivâyetleridir.

Yine **Buhârî** ve **Muvatta'**da yer alan bir rivâyetin ifadeleri ise şöyledir:

"Allah'a en sevimli gelen amel, sahibi tarafından devamlı yapılanıdır."

---

[14] **Buhârî**, İmân, 32; Rikâk, 18; **Müslim**, Salât, 30/215-218; **Muvatta'**, Salâtü'l-Leyl 1/4; **Ebû Davud**, Salât, 317/1368-1370; **Tirmizî**, Edeb, 73/2856; **Nesaî**, Kıyâmu'l-Leyl, 17.

Müslim'in rivâyetinde;

"Allah için amellerin en sevimli olanı, az da olsa devamlı yapılanıdır" dedi. Âişe bir amel işlediği zaman, onu devamlı yapardı."

Tirmizî'nin rivâyetinde; "Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'ye;

"- Rasûlullah (as.) için hangi amel daha sevimli idi?" diye sorulunca;

"- Az olsa bile devamlı yapılanıydı" diye cevap verdiler.

Ebû Davud'un rivâyetinde Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu:

"Gücünüzün yettiği işi yüklenin! Çünkü siz usanmadıkça Allah usanmaz. Allah'a en sevimli gelen amel de, az da olsa devamlı yapılanıdır."

Rasûlullah (as.) bir amele başladığı zaman onu devam ettirirdi."

Ebû Davud'un başka bir rivâyetinde (râvî) der ki:

"Hz. Âişe'ye;

"- Rasûlullah'ın (as.) ameli nasıldı? Günlerden herhangi birine tahsis ettiği bir şey var mıydı?" diye sordum.

"- Hayır, onun ameli sakin bir şekilde yağan, arkası kesilmez yağmur gibi idi. Rasûlullah'ın (as.) gücünün yettiğine hanginizin gücü yeter?" diye cevap verdi.

Nesâî'nin rivâyetinde de **Hz. Âişe** şunlrı söylüyor:

"Rasûlullah'ın (as.) yayıp üzerine oturduğu bir hasırı vardı. Geceleyin onu paravan gibi kullanır, onunla odada bir bölüm oluşturur içinde namaz kılardı. İnsanlar onu takip ettiler ve Rasûlullah (as.) ile aralarında o hasır olduğu halde O'nun gibi namaz kılmaya başladılar. Bunun üzerine Rasûlullah (as.);

"Gücünüzün yettiği işi yüklenin! Çünkü siz usanmadıkça Allah usanmaz. Şüphesiz Allah'a en sevimli gelen amel, az da olsa devamlı yapılanıdır" dedi. Sonra da o namazgahını terk etti ve âhirete irtihal buyuruncaya kadar da bir daha oraya dönmedi. O, bir amel işlediği zaman onu devam ettirirdi."

İZAH

Daha önce geçen hadîslerde olduğu gibi muhtelif rivâyetleriyle bu hadîs de aşırı gitmemeyi, orta yolu tutmayı teşvik etmektedir. Zira eğer amellerde aşırı gidilirse, insana bir bıkkınlık gelip onları terk etmesi veya terk etmese bile isteksiz olarak zoraki yapması söz konusu olabilir ki, bu şekilde yapılan ibadetin de hayrı azalır. Halbuki insanın kolayca gücünün yettiği, aşırıya kaçmayan ameller böyle değildir. İnsan onları kolaylıkla, istek ve şevkle yapar. Böyle yapılan ibadet ise daha fazla sevâba vesile olur.

Hadîste "**siz usanmadıkça Allah usanmaz**" ifadesi kullanılmıştır. "**Usanmak**" kelimesi, bilinen manasıyla, bir şeyin ağır gelmesi ve nefsin bir şeye ilgi ve arzu duymasından sonra ondan nefret etmesi demektir. Bu durum kullara mahsus olup, Allah hakkında muhaldir. Ancak, ifade aynı lafızla mukabelede bulunmak açısından, mecâzî olarak kullanılmıştır.[15] Nitekim, *"Kim size saldırırsa siz de ona saldırın"*[16] ve, *"Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür"*[17] âyetlerinde de durum böyledir. Hadîsin manası, **"Siz amel yapmayı terk etmedikçe, Allah da yaptığınız amele sevap vermeyi terk etmez"** demektir.[18]

Hadîste geçen **"Allah'a en sevimli gelen..."** ifâdesi, **Ebû Bekir İbnu'l-A'râbî** tarafından **"sevabı en çok olan"** diye yorumlanmıştır. Bu ifâde bazı rivâyetlerde, **"Allah'a en sevimli gelen..."** bazılarında ise **"Rasûlullah'a (as.) en sevimli gelen..."** şeklindedir. Bu iki rivâyet arasında bir çelişki yoktur. Çünkü Allah'a sevimli gelen, Rasûlullah'a da (as.) sevimli gelir.[19]

Hadîste yer alan amellerin insanı kurtaramayacağı meselesi, bir sonraki hadîsin izâhında gelecektir.

---

[15] Buna **Müşâkele** ve **İzdivaç** sanatı denir. Bu, manaları değişik olmasına rağmen iki lâfızdan birinin diğerine uygun olarak kullanılması demektir. Bkz., **Aynî**, I, 257

[16] Bakara, 94.

[17] Şûrâ, 40.

[18] Bu **Hattâbî**'nin yorumuna göredir. Hadîs başka türlü de yorumlanmıştır.

[19] **Aynî**, I, 257-258; **İbn Hacer**, I, 54-55; **Nevevî**, *Şerhu Sahihi Müslim*, VI, 71-72.

٨٩- (خ م س — أبو هريرة رضي الله عنه) قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «لَنْ يُدْخِلَ أحدًا منكم عَمَلُه الجَنَّةَ ». قالوا : ولا أنتَ ؟ قال : « ولا أنا ، إلا أنْ يَتَغَمَّدَنِيَ اللهُ بِفَضْلٍ ورَحْمَةٍ». هذا للبخاري - وزاد مسلم « ولكن سَدِّدُوا». في بعض طُرُقه -.

وفي أخرى لمسلم. قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «قاربوا وسدِّدُوا واْعْلَمُوا أنهُ لن يُنجِيَ أحدًا منكم عملُهُ» قالوا: ولا أنت؟ قال: «ولا أنا إلا أن يَتَغَمَّدَنِيَ اللهُ برحمة منه وفضل».

وللبخاري مثلُها ، إلى قوله « برحمة » وزادَ « سَدِّدُوا وقارِبُوا ، واغْدُوا ورُوحُوا ، وشيئًا من الدُّلْجة، والقَصْدَ القَصْدَ تبلُغُوا ».

وفي أخرى للبخاري وللنسائي قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « إنَّ هذا الدِّين يُسْرٌ ، ولنْ يُشادَّ الدِّينَ أحدٌ إلا غَلَبَه ، فَسَدِّدُوا وقاربوا ، أَبْشِرُوا ، واسْتَعِينُوا بالغدوةِ والرَّوْحَة ، وشيءٍ من الدُّلْجة ».

89- Ebû Hureyre'den rivâyet olunduğuna göre Rasûlullah (as.);

"Hiç birinizi ameli cennete sokamaz" diye buyurunca, yanındakiler;

"- Sizi de mi?" diye sordular. Rasûlullah (as.);

"- Evet, Allah'ın beni kuşatan fazlı ve rahmeti olmasa beni de..." buyurdu.[20]

RİVÂYETLER

Yukarıdaki rivâyet **Buhârî** ye aittir.

Müslim'deki bir rivâyette; **"Lâkin siz daima doğru olanı yapınız"** ilavesi yer alır.

Yine **Müslim**'de bulunan bir başka rivâyet şöyledir:

Râvî der ki: Rasûlullah (as.);

---

[20] **Buhârî**, Merdâ, 19; Rikâk, 18; **Müslim**, Sıfatü'l-Münâfikîn, 17/71-76; **Nesâî**, İmân, 28.

"(İş ve ibadetinizde) **aşırılıktan sakınıp mutedil olunuz ve daima doğru olanı yapınız! Şunu iyi biliniz ki, hiç birinizi ameli kurtaramayacaktır"** buyurdu. Sahabîler;

"- Sizi de mi?" diye sordular. Rasûlullah (as.);

"- **Evet,** (eğer) **Allah'ın beni kuşatan fazlı ve rahmeti olmasa, beni de"** buyurdu.

Buhârî'de de; **"...Allah'ın rahmeti..."** kısmına kadar benzer bir rivâyet vardır. Sonra şu ilave yer almaktadır:

"Doğruluktan ayrılmayınız, (amellerinizde) **aşırı gitmeyiniz.** (rızkınızı temin için evinizden) **erken çıkınız, akşam geç dönünüz. Gecenin bir kısmından da istifade ediniz ve böylece maksadınıza eriniz."**

Yine **Buhârî** ve **Nesâî**'de bulunan diğer bir rivâyette de Rasûlullah (as.) şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz bu din çok kolaydır, hiç bir kimse din ile kuvvet denemesine kalkışmamıştır ki, din ona galip gelmesin. Şu halde doğru yolu tutun, itidâlden ayrılmayın! Sevinçli ve ümitli olun! Sabah, akşam ve gecenin huzurlu vakitlerinden faydalanın."

İZAH

Bu hadîs, **Mu'tezile** mezhebinin, *"Allah'a itâat ve ibâdet, sevâbı gerektirir, sevap ise cennete girmeyi gerektiren bir illetidir. Dolayısıyla, Allah'ın emirlerine itâat eden bir kulu cennetine koyması aklen vâciptir, ifâsı gerekli bir borçtur"* şeklindeki inancını açıkça reddetmektedir. Halbuki ehl-i sünnete göre itâat ve sevâp ile cennete girme arasında şer'î bir mülâzemet / ayrımaz bir bağ yoktur. Zaten bu hadîs de buna engeldir. Binâenaleyh, itâat ve ibâdet, cennete girmek için basit bir sebeptir. Hakikî sebep, Allah'ın lütfu ve rahmetidir.

Bu hadîsin zâhiri, hiç kimsenin itâat ve ibâdetiyle sevâba ve cennete hak kazanamayacağına delâlet ettiğine göre; ***"İşte yaptıklarınıza karşılık size miras verilen cennet budur"***[21] ve; ***"Selâm***

[21] Zuhruf, 72.

sizin üzerinize olsun. Yapmış olduğunuz (iyi) işlere karşılık cennete girin"[22] âyetleriyle nasıl telif edilecektir?

Hadîs şârihleri bunu bir kaç şekilde te'lif etmişlerdir:

1- **İbn Battâl**, âyet cennetteki çeşitli menzillere amellerle ulaşılacağına ve cennetteki derecelerin amellere göre değişeceğine hamledilir, hadîs ise cennete girmeye ve orada ebedî kalmaya hamledilir, demiştir.

Bu yorumun bazı hadîslere dayandığını söyleyen **İbnu'l-Cevzî** ,bu yoruma şunları da ilâve etmiştir:

2- Amellere muvaffak olmak Allah'ın rahmetiyle gerçekleşmiştir. Eğer Allah'ın rahmeti olmasaydı kurtuluş vesilesi olan iman ve itâat meydana gelmezdi, dolayısiyle kul da cennete giremezdi.

3- İnsan ömrü sınırlı, onun bu kısa zamanda yapmış olduğu iyi amellere karşılık verilen sevâp ise sonsuzdur. Arkası kesilmeyen bir şeyin, tükenen, devamlı olmayan bir şeye karşılık olarak verilmesi, ancak Allah'ın lütuf ve ihsanı ile olur.

4- **İbn Hacer** de demiştir ki: *"Zikri geçen hadîsi, amel kabul edilmedikçe, sadece amel olma yönüyle sahibinin cennete girmeye hak kazanmasına sebep olamaz şeklinde yorumlamak gerekir. Durum böyle olunca, amelin kabul olunması işi Allah'a kalmıştır ki, bu da Allah'ın rahmetiyle meydana gelir."* Bu yoruma göre âyetteki; ***"Yaptığınız ameller sebebiyle cennete girin!"*** ifadesi, **"yaptığınız makbul ameller sebebiyle..."** anlamına gelir.[23]

٩٠ - (م ـــ جابر بن عبد الله رضي الله عنهما) قال: سمعت رسولَ الله صلى الله عليه وسلم يقول: «لا يُدْخِلُ أحدًا منكم عملُهُ الجنَّةَ ولا يُجيرُه من النَّار ولا أنا إلا برحمة الله عز وجل».

---

22 Nahl, 32.

23 **Aynî**, XXIII, 63; **İbn Hacer**, *Feth*, XI, 253-254; **Nevevî**, *Şerhu Sahihi Müslim*, XVII, 159-161; **Kâmil Miras**, *Tecrid*, XII, 73.

وفي رواية قال : « قاربوا وسَدِّدُوا ، واعلموا أنهُ لن يَنْجُوَ منكم أحدٌ بعَمله». قالوا : يا رسول الله ، ولا أنتَ ؟ قال : « ولا أنا ، إلا أن يتغمدني الله برحمة منه وفضل.» أخرجه مسلم.

90- Rivayete göre Câbir b. Abdullah şöyle demiştir:

"Rasûlullah'ın (as.) şöyle buyurduğunu işittim:

"Sizden hiç bir kimseyi kendi ameli cennete sokamaz cehennemden de kurtaramaz. Kezâ beni de (amelim cennete sokmaz ve ateşten korumaz)! **Bu ancak Allah'ın rahmetiyle olur."**[24]

RİVÂYETLER

Diğer bir rivâyette Rasûlullah (as.) şöyle buyurmuştur:

"Aşırılığa kaçmayınız, mutedil olunuz, asla doğruluktan ayrılmayınız! Şunu iyi biliniz ki, sizden hiç bir kimse kendi ameli ile kurtulamayacaktır."

Bunun üzerine sahabîler:

"- Sende mi ey Allah'ın Rasûlü?" diye sordular: Rasûlullah (as.);

"- Evet, eğer Allah'ın kendinden bir rahmeti ve bir ihsanı olmasa, ben de..." buyurdu. Hadîsi **Müslim** tahric etti.

٩١ - (خ م ـ *أنس بن مالك* رضي الله عنه) أن النبي صلى الله عليه وسلم قال : «يَسِّرُوا ولا تُعَسِّرُوا وبَشِّرُوا ولا تُنَفِّرُوا». وفي رواية : « وسَكِّنُوا ولا تُنَفِّرُوا ». أخرجه البخاري ومسلم.

91- Enes b. Mâlik'ten rivâyet olunduğuna göre Rasûlullah (as.) şöyle buyurmuştur:

"Kolaylaştırın, güçleştirmeyin; müjdeleyin, nefret ettirmeyin!"[25]

---

[24] **Müslim**, Sıfâtü'l-Münâfikîn, 17/77.

[25] **Buhârî**, İlim, 11; **Müslim**, Cihâd, 3/7-8.

RİVÂYETLER

Başka bir rivâyette ifade; **"...Rahatlatın, nefret ettirmeyin!"** şeklindedir.

Hadîsi **Buharî** ve **Müslim** tahric etmişlerdir.

İZAH

Hz. Peygamber'in (as.) az sözle çok mana ifade eden sözlerinden / câmiu'l-kelim olan bu hadîs, hem dünya ve hem de âhiret hayırlarını şâmil bulunmaktadır. Çünkü dünya amel yeri, âhiret ise karşılık yeridir. Rasûlullah (as.) efendimiz, dünya ile ilgili hususlarda kolaylık göstermeyi, âhirete ilişkin konularda ise güzel vaadlerde bulunmayı ve sevinçli haberler vermeyi emretmektedir. Böylece Rasûlullah'ın (as.) iki cihanda âlemlere rahmet olduğu gerçeği bir kez daha ortaya çıkmış olmaktadır.

Bu hadîs, insanlara Allah'ın bağış ve sevabının çokluğunu, ihsânının bolluğunu, rahmetinin genişliğini müjdelemeyi emrediyor; sırf korkulu şeyleri ve tehditleri zikretmek suretiyle nefret ettirmekten de men ediyor. Böyle yapılırsa yeni müslüman olanlar, erginlik çağına yaklaşmış bulunan çocuklar ve günahlarından henüz tövbe etmiş kimseler, islâmî kurallara yavaş yavaş alışacaklardır. Aksi takdirde bu kuralları kabul etmekte veya onlara tahammül göstermekte tereddüde düşeceklerdir. Nitekim, İslâm'ın başlangıcında

Teklifler de peyderpey tedricî bir şekilde gelmiştir.[26]

٩٢- (د ــ *سهل بن أبي أمامة* رضي الله عنهما) أنه دخل هو وأبوه على أنس ابن مالك بالمدينة في زمان عُمَرَ بن عبد العزيز وهو أميرُ المدينة فإذا هو يُصلي صلاةً خفيفة دَقيقة كأنها صلاةُ مُسافرٍ أو قريبٌ منها فلما سلَّم قال: يرحمُك الله، أرأيت هذه الصلاةَ المكتوبةَ أو شيء تنفّلته؟ قال: إنَّها لَلْمكتوبَةُ، وإنها لصلاةُ رسول الله صلى الله عليه وسلم ما أخطأتُ إلا شيئًا سَهَوْتُ عنه ثم قال: إنَّ رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «**لا تُشدّدوا على أنفسكم**

[26] **Aynî**, II, 47; **Nevevî**, , XII, 41; **İbn Hacer**, I, 150.

فَيُشَدَّدَ عليكم، فإنَّ قومًا شَدَّدُوا على أنفسهم، فشُدِّدَ عليهم، فتلك بقاياهم في الصَّوامع والدِّيار، رَهْبانيَّةً ابتَدَعوها ما كتبناها عليهم». ثم غَدا من الغد، فقال ألا تركبُ لننظرَ ونعتبرَ ؟ قال: نعم، فركبُوا جميعًا، فإذا بديار بَادَ أهْلُها وانْقَضوْا وفَنُوا، خاويةً على عُروشها، فقال: تعرفُ هذه الديار ؟ فقال: «ما أعرَفَني بها وبأهلها، هؤلاء أهلُ ديار أهلَكهُمُ البَغيُ والحسدُ، إنَّ الحسدَ يُطفئُ نُورَ الحسنات، والبغيُ يصدِّقُ ذلك أو يُكذِّبُهُ، والعَيْن تزني، والكفُّ والقَدَمُ والجسَدُ واللسانُ، والفرجُ يُصدِّقُ ذلك أو يُكذِّبُهُ». أخرجه أبو داود.

92- Sehl b. Ebî Ümâme'den[27] rivâyet edildiğine göre; Sehl ve babası[28], Ömer b. Abdülaziz Medîne Emîri iken, Enes b. Mâlik'in yanına giderler. Onun, yolcu namazı gibi yahut ona yakın bir tarzda uzatmadan, usandırmaz (hafif) ve düzgün bir namaz kıldığını görürler. Enes selâm verip namazdan çıkınca, Ebû Ümâme;

"- Allah sana merhamet eylesin, bu namaz farz mı, yoksa nâfile miydi?" diye sorar. Enes;

"- Farz namazdı. Bu, Hz. Peygamber'in namaz tarzıdır. Yanılarak yaptığım herhangi bir hata müstesnâ, ben bu tarzdan asla ayrılmadım" diye cevap verir ve ilâve eder:

"Rasûlullah (as.) buyurdu ki:

"Kendinizi zora koşmayın, sonra zorluğa uğrarsınız! Zira (geçmişte) **bir kavim, kendilerine güçlük çıkardılar da, güçlükleri**

---

[27] **Sehl b. Ebî Ümâme (Es'ad) b. Sehl b. Huneyf el-Ensârî el-Evsî el-Medenî el-Mısrî**: Tâbiîlerdendir. Babasını ve Enes b. Mâlik'i dinlemiştir. Kendisinden Abdurrahman b. Şureyh, Yezîd b. Ebî Habîb ve Mısırlılar rivâyet etti. Dedesi, **Bedir** savaşına katılmış meşhur sahâbîdir. Babası Hz. Peygamber'in sağlığında dünyaya gelmişti. Aslen Medînelidir, ama **Mısır**'da oturmuştur. **İskenderiye**'de vefat etti. Sikadır; hadîsleri **Buharî** hariç kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[28] **Ebû Ümâme, Es'ad b. Sehl b. Huneyf b. Vâhib el-Ensârî el-Evsî el-Medenî:** ö. 100/719. Medîneli tâbiîlerdendir. Hz. Peygamber'in vefatından iki yıl önce dünyaya geldi. Babası sahabîdir ve **Bedir** ehlindendir. Künyesiyle meşhurdur. Meşhur sahabî Es'ad b. Zürâre'nin anne tarafından torunudur; dedesinin künyesini ve ismini almıştı. Hz. Peygamber'den mürsel rivâyetleri vardır. Hz. Ömer, Enes ve Zeyd b. Sabit'ten rivâyette bulunmuştur. Kendisinden Zührî, Ebû Hâzim ve Ebû'z-Zinâd rivâyet etti. Âlim, fakîh, huccet kabul edilen biriydi. Sikadır; rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

onlara artırıldı. İşte onların kiliseler ve (çeşitli) ülkelerdeki kalıntıları. ***"Ruhbanlığı onlar uydurmuşlardır, biz bunu onlara farz kılmadık."***[29]

Ertesi gün Ebû Ümâme tekrar Enes'in yanına gitti. Enes;

"- Bakıp ibret almamız için bizimle binip gelmez misin?" dedi. Ebû Ümâme;

"- Tabi" dedi ve hepsi birlikte binip (yola çıktılar). Halkı ölmüş, yok olmuş, ***'yıkılmış, altı üstüne gelmiş, ıpıssız yatan'***[30] bir diyara gittiler. Enes;

"- Bu diyarı tanıyor musun?" dedi. Ebû Ümâme;

"- Burayı ve ahâlisini nasıl tanıyayım?" dedi. (Enes şunları söyledi):

"İşte bunlar, kendilerini azgınlık ve kıskançlığın helâk ettiği ülke halkıdır. Şüphesiz haset, iyiliklerin ışığını söndürür, azgınlık ise bunu ya doğrular veya yalanlar. Göz zina yapar, el, ayak, beden, dil ve mahrem yer de, bunu ya doğrular veya yalanlar."[31]

İZAH

Bundan öncekiler gibi, dinin uygulanmasında usanç verici aşırılıklara gitmenin ve istenmeyen zorluklara katlanmanın doğru olmadığına delâlet etmektedir. Rivâyette, **Enes**'in kısa ve hafif bir şekilde namaz kılmasından bahsedilmektedir. Budan maksat, namazın rükünlerinde ve sünnetlerinde kifâyet miktarıyla yetinip aşırıya kaçmamasıdır. Yoksa o, namazın rükünlerini, âdâb ve sünnetlerini terk etmiş değildir.

Ayrıca imamların, namazı hafif kıldırmaları, Hz. Peygamber'in emridir:

إذا أمّ أحدكم النّاس فليخفّف

"Biriniz insanlara imam olduğu zaman (namazı) **hafif tutsun!"**[32]

---

[29] Hadîd, 27.

[30] Bakara,259.

[31] **Ebû Davud**, Edeb, 52/4904; **İbn Kesir**, *Tefsir*, IV, 316.

[32] **Buhârî**, Ezân, 10/63.

Ebû Umâme'nin **Enes**'e; **"Bu farz namaz mıdır, yoksa nafile mi?"** şeklindeki sorusuna ve hafifliğinden dolayı onu misafir namazına benzetmesine gelince; Onun, Hz. Peygamber'in (as.) yukarıda kaydolunan imamlara ilişkin hadîsini bilmemesinden, yahut o hadîsteki hafif tutmayı **Enes**'in anladığı manada değil de, daha başka şekilde anlamasından kaynaklanmış olabilir.

Burada şuna da işaret edelim ki, insanın kıldığı bütün namazları kısa tutması gerekmez. Bu, insanların ihtiyaç, iş ve sıhhat durumuna göre değişebilir. Bu rivâyetlerde istenmeyen husus, insanın ihtiyaç duyduğu zaman bile kolaylığı seçmeyip kendini zora sokmasıdır.[33]

٩٣ـ (خ د س ـ **أنس بن مالك** رضي الله عنه) قال : دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم المسجد ، فإذا حَبْلٌ مَمْدُودٌ بين السَّاريتين ، فقال : ما هذا الحبلُ ؟ قالوا : حَبلٌ لزينبَ ، فإذا فَتَرتْ تعلَّقتْ به ، فقال النبي صلى الله عليه وسلم : « **لا ، حُلُّوهُ ، لِيُصلِ أحَدُكم نَشاطَهُ ، فإذا فَتَر فَلْيَقْعُدْ** ».

هذه رواية البخاري والنسائي. وفي رواية أبي دواد : « **ما هذا الحبلُ** » ؟ فقيل : يا رسول الله ، حَمْنَةُ بنت جَحْشٍ تُصلِّي، فإذا أعْيَتْ تَعَلَّقَتْ به، فقال: «**حُلُّوه، لِتُصَلي ما أطَاقَتْ، فإذا أعْيَتْ فَلْتَجْلِسْ**».

وفي رواية له قالوا : زيْنَبُ تُصَلِّي ، فإذا كَسِلَتْ ، أو فَتَرتْ أمْسَكَتْ به ، فقال: «**حُلُّوهُ ، لِيُصلِّ أحدُكم نشاطَهُ ، فإذا كَسِلَ أو فتر فليقعد** ».

93- Enes b. Mâlik'ten şöyle rivâyet olunmuştur:

"Bir gün Rasûlullah (as.) mescide girdiğinde iki sütun arasına çekilmiş bir ip gördü ve:

"- Bu nedir?" diye sordu.

---

[33] *Avnu'l-Ma'bûd*, XIII, 246-250; *Bezu'l-Mechûd* , XIX, 145-146; **Canan**, II, 360-361.

"- Zeyneb'e[34] ait bir iptir; (namaz kılarken ayakta duramayacak kadar) yorulunca ona tutunuyor" dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (as.);

"- **Olamaz! Çözün onu! Sizin herhangi biriniz, zinde olduğu zaman namaz kılsın, yorulunca da otursun!**" buyurdu.[35]

RİVÂYETLER

Yukarıdaki rivâyet **Buhârî** ve **Nesâî**'ye aittir.

Ebû Davud'un rivâyeti ise şöyledir: (Hz. Peygamber mescide girip de iki sütun arasında gerili olan ipi görünce);

"- **Bu ip nedir?**" diye sordu.

"- Yâ Rasûlallah, Hamne binti Cahş[36] namaz kılıyor, yorulunca da ona tutunuyor" dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu:

"- **Çözün onu! Gücü yettiği kadar namaz kılsın, yorulduğu zaman da otursun!**"

Yine **Ebû Davud**'un bir başka rivâyeti de şöyledir:

---

[34] **Zeyneb bint Cahş el-Mahzûmiye:** ö. 20/641. Hz. Peygamber'in halasının kızıdır. Önce Zeyd b. Hârise ile evlendi. Onun boşaması üzerine, hicrî 5. yılda Allah'ın emri ile Hz. Peygamber'le evlendi. Diğer hanımlara; **"sizi babalarınız, beni ise Arş'ın üstünden Allah evlendirdi"** diye övünürdü. Hz. Peygamber'le evlendiğinde 38 yaşında idi. Evlatlık kurumunun yıkılması ve hür biri ile köle arasında hukukî ve sosyal bir statü farkı olmadığı bu evlilik sayesinde tescil edildi. Son derece faziletli, doğru sözlü, cömert biriydi. **Medîne**'de vefat etti, cenazesini Hz. Ömer kıldırdı. Kendisinden 11 hadîs rivâyet edildi.

[35] **Buhârî**, Teheccüd, 18; **Ebû Davud**, Salât, 307/1312; **Nesâî**, Kıyâmu'l-Leyl, 17.

[36] **Hamne bint Cahş b. Riâb el-Mahzûmiyye:** Hanım sahabîlerdendir. Rasûlullah'ın (as.) zevcesi Zeyneb'in kız kardeşidir. Önce Mus'ab b. Umeyr'le evlenmiş, Mus'ab **Uhud**'da şehid düşünce Talha b. Ubeydullah'a varmıştı. Kendisi de **Uhud** savaşına katılmıştı; yaralıları taşır, tedavi eder, askere su verirdi. Hz. Âişe'ye iftira olayında Zeyneb, Âişe hakkında iyilik düşünmüş, güzel sözler söylemiş olmasına rağmen Hamne, Hz. Âişe hakkında uygunsuz laflar etmişti. Maksadı da Âişe'yi tamamen onu gözden düşürüp kardeşi Zeyneb'i öne çıkarmaktı. Bu yüzden kendisine celde cezası uygulandığı rivâyet edilir. Hadîsi **Ebû Davud**, **Tirmizî** ve **Nesaî**'de tahric edildi.

(Hz. Peygamber mescidde gördüğü ipin niçin gerildiğini sorunca);

"- Zeynep namaz kılıyor, usandığı veya yorulduğu zaman da buna tutunuyor" dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (as.):

"- Onu çözün! Sizden biri zinde olduğu zaman namaz kılsın, usandığı yahut yorulduğu zaman da otursun!" buyurdu.[37]

İZAH

Görüldüğü gibi hadîsin bazı rivâyetlerinde ipe tutunarak namaz kılanın **Zeynep** olduğu, bazılarında ise **Hamne binti Cahş** olduğu ifâde ediliyor. Bu değişikliği dikkate alan **Aynî**, hadîsenin bir kaç defa cereyan etmiş olabileceğini, bunun için herhangi bir engelin bulunmadığını söyler.

Hatîb el-Bağdâdî ve **Kirmânî**, rivâyetlerde adı geçen **Zeyneb**'in, Rasûlullah'ın (as.) hanımı **Zeynep binti Cahş** olduğunu söylerler. **Hamne binti Cahş** ise adı geçen **Zeyneb**'in kız kardeşidir.

Hadîste geçen **"Otursun!"** ifâdesi, namaz kılarken yorulunca otursun manasına hamledildiği gibi, namaz kılarken yorulunca namazını bıraksın manasına da hamledilmiştir. Birinci ihtimali dikkate alan âlimlere göre bu hadîs, nâfile namaza ayakta başlayıp namaz esnasında oturmanın câiz olduğuna delâlet ederken, ikinci ihtimali dikkate alan âlimlere göre, nâfile namaza başlandıktan sonra terk edilebileceğine delâlet etmektedir. **Aynî**, sözü edilen ikinci ihtimâli uzak görerek, sözün zâhirinin buna aykırı olduğunu söyler.

BAZI HÜKÜMLER

1- İbâdetlerde aşırıya kaçmayıp, orta yolu tutmalıdır.

2- İbâdetleri mümkün mertebe zinde halde iken yapmalıdır.

3- Namaz kılarken yorulan kimse, yorgunluğu gidinceye kadar dinlenmelidir.

4- İmkânı olan kimsenin kötülükleri el ve dil ile ortadan kaldırması gerekir.

---

[37] Müellif bu hadîsin kaynakları arasında **Müslim**'i göstermiyor. Ama elimizdeki matbu nüshada bu hadîs bulunmaktadır. Bkz. Salatü'l-Müsâfirîn, 31/219.

5- Kadınların camide nâfile namaz kılmaları câizdir.

6- Namaz kılarken ipe tutunmak mekruhtur.

7- Bu hadîs, aynı zamanda bütün geceyi namazla geçirmenin mekruh olduğuna delil sayılmıştır. Ekseriyetin görüşü budur. Selef âlimlerinden bazıları, bunda bir sakınca görmemişlerdir. Sabah namazına engel olmamak şartıyla bunda bir sakınca olmayacağına dair **İmam Mâlik**'ten de bir rivâyet vardır.[38]

٩٤- (خ م ط س ــ عائشة رضي الله عنها) قالت : كانت عندي امرأةٌ من بني أسَد ، فدخلَ عليَّ رسولُ الله صلى الله عليه وسلم فقال : « مَنْ هَذه ؟ » قُلْتُ : فُلانة ، لا تنامُ من الليل ، تذكُرُ من صَلاتِها ، قال : « مَهْ ، عليكم من الأعمال ما تُطيقون ، فإنَّ الله لا يَمَلُّ حتى تَمَلّوا ، وكان أحبُّ الدِّين ما داوم عليه صاحِبُهُ » ، أخرجه البخاري ومسلم والنسائي.

وفي أخرى لمسلم : أنَّ الحَوْلاءَ بنتَ تُوَيْت مرَّتْ بها ، وعندها رسولُ الله صلى الله عليه وسلم فقلتُ: هذه الحَوْلاءُ بنتُ تُويت ، وزعموا أنها لا تنام الليلَ ، فقال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم : « لا تنامُ الليل ؟ خُذوا من العمل ما تُطيقون ، فوالله لا يَسأمُ اللهُ حتى تسْأمُوا ».

وأخرجه الموطأ مُرسلاً عن إسماعيل بن أبي حكيم ، أنهُ بلغَهُ أنَّ رسول الله صلى الله عليه وسلم سَمِعَ امرأة من اللَّيلِ تُصلِّي ، فقال : « مَن هذه ؟ » قيل : الحَوْلاءُ بنتُ تُويت لا تَنامُ اللّيلَ ، فكَرِهَ ذلكَ ، حتّى عُرفت الكَراهيَةُ في وجهه ، ثمَّ قال: « إنَّ الله لا يَملُّ حتّى تَملُّوا ، اكْلَفُوا من العمل ما لكم به طاقةٌ ».

94- Hz. Âişe anlatıyor:

"Yanımda Esed oğulları kabilesinden bir kadın bulunduğu sırada Rasûlullah (as.) içeri girdi ve;

"- Bu kimdir?" dedi.

"- Falancıdır, geceleri uyumaz" dedim. (Bundan sonra Hz. Âişe geceleyin) onun nasıl namaz kıldığını anlatmaya başlar. Bunun üzerine Rasûlullah (as.) şöyle buyurur:

---

[38] **Aynî,** VII,208-209; **İbn Hacer,** III, 30; **Nevevî,** VI, 74.

"- Yeter, sus! Size gerekli olan gücünüzün yettiği amelleri yapmaktır. Siz (ibadet yapmaktan) **usanmadıkça Allah** (sevap vermekten) **usanmaz. Allah'a en sevimli gelen amel, insanın devamlı olarak yaptığıdır."**[39]

RİVÂYETLER

Bu hadîsi, **Buhârî, Müslim** ve **Nesâî** tahrîc etmişlerdir.

Müslim'in diğer bir rivâyeti şöyledir:

"Yanında Rasûlullah (as.) bulunduğu bir sırada Havlâ binti Tüveyt,[40] Hz. Âişe'ye uğrar. Hz. Âişe;

"Bu, geceleyin uyumadığını söyledikleri Havlâ binti Tüveyt'tir" der. Bunun üzerine Rasûlullah (as.);

"- Geceleyin uyumaz mı? Siz, gücünüzün yettiği işi yapınız! Allah'a yemin olsun ki, siz (ibadet yapmaktan) **usanmadıkça, Allah** (sevap vermekten) **usanmaz"** buyurur.

Aynı hadîsi **Muvatta,** İsmail b. Ebî Hakîm'den[41] mürsel olarak şöyle rivâyet etmiştir:

"Rasûlullah (as.) bir kadının geceleri (devamlı) namaz kıldığını işitince;

"- Kimdir o?" dedi.

"- Havlâ binti Tüveyt'tir, geceleri uyumaz" dediler. Rasûlullah (as.) bunu hoş karşılamadı, hattâ hoşnutsuzluğu yüzünden belli oldu. Sonra şöyle buyurdu:

"**Siz** (ibadet yapmaktan) **usanmadıkça Allah** (mükâfat vermekten) **usanmaz. Binâenaleyh gücünüzün yeteceği işleri yüklenin."**

---

39 **Buhârî**, Teheccüd, 18; **Müslim**, Müsâfirîn, 31/220-221; **Muvatta,** Salâtü'l-Leyl, 1/4; **Nesâî**, Kıyamu'l-Leyl, 17.

40 **Havlâ bint Tüveyt b. Habîb b. Esed b. Abdüluzzâ el-Kuraşiyye el-Esediyye**: Hanım sahabîlerdendir. **Medîne**'ye hicret edip müslüman olmuş ve Hz. Peygamber'e bîât etmişti. İbâdetine düşkünlüğü ile maruftu; geceleri uyumayıp ibadet ederdi.

41 **İsmail b. Ebî Hakîm el-Kuraşî el-Esedî**: ö. 130/747. Tâbiûndandır. **Hz. Osman**'ın âzâtlısıdır. Medînelidir. Halife **Ömer b. Abdülaziz**'in kâtipliğini yapardı. Sikadır. **Medîne'**de vefat etti.

İZAH

Hadîsin ilk kaydolunan rivâyetinde **Hz. Âişe**'nin yanındaki hanımın kim olduğu açıklanmıyorsa da, daha sonraki rivâyetlerden bunun **Havlâ binti Tüveyt** olduğu anlaşılıyor. Gerçi hadîselerin değişik olması ihtimalinden dolayı bunun başka bir hanım olması ihtimali de vardır. Ancak **Aynî** gibi bazı şârihler, bunun aynı hanım olduğunu ifade etmişlerdir.

Muhatap kadınlar olduğu halde hadîste, onlara hitaben, Arapça'da erkeklere mahsus olan çoğul zamirleri kullanılmıştır. Bunun sebebi hükmün bütün ümmete şâmil olmasının istenmesidir. Burada tağlib yoluyla bir talep vaki olmuştur.[42]

Hadîste geçen "**ameller**" kelimesini, hadîsin namaz konusunda vârid olmasını dikkate alan bazı âlimler, sadece namaza hamletmişlerse de, lafzın umumî olmasını dikkate alan **İbn Hacer** ve **Aynî** gibi âlimler, bunun bütün amellere hamlini daha uygun görmüşlerdir.

Yine hadîste yer alan **"usanmak, bıkmak"** gibi ifâdelerin Allah hakkında muhal olduğunu, bu konuda yapılan te'villeri ve burada "***Müşakele* ve *izdivâç***" sanatının bulunduğunu daha önce kaydetmiştik.[43]

BAZI HÜKÜMLER

1- Lafızları mecazî manada kullanmak câizdir.

2- Yemin teklif edilmeden yemin etmek de câizdir. Bir işi ta'zim, bir itâate teşvik yahut bir yasaktan uzaklaştırmak gibi bir gaye söz konusu ise, bunda kerâhat da yoktur.

3- İbâdetlerde orta yolu tutmak teşvik edilmiştir.

4- Aşırı gitmek yasaklanmıştır.

---

[42] Konuyla ilgili açıklamalar için bkz., 88 nolu hadîsin izahı

[43] Bkz., 88 nolu hadîsin izahı.

5- Bütün gece namaz kılmak mekruhtur. Bu ekseriyetin görüşüdür.[44]

٩٥- (ت ـ أبو هريرة رضي الله عنه) أن رسولَ اللّه صلى الله عليه وسلم قال : « إنَّ لكُلّ شيءٍ شِرَّةً ، ولكُلِّ شِرَّةٍ فترة ، فإنْ صاحِبُها سَدَّدَ وقارَبَ فارْجُوه ، وإنْ أُشيرَ إليه بالأصابع فلا تَعُدُّوه.» أخرجه الترمذي.

95- Ebû Hureyre'den rivâyet olunduğuna göre Rasûlullah (as.) şöyle buyurmuştur:

"Her şeyin bir şevki, her şevkin de bittiği bir dönem vardır. İşine şevkle başlayan kişi mutedil olur ve bu itidâli devam ettirirse, onun başarılı olacağını ümit edin. Şayet (aşırılığa kaçarak dikkat çeker ve) **parmakla gösterilecek bir duruma gelirse, onu hesaba katmayın."**[45]

İZAH

Bu hadîs de itidâli tavsiye eden hadîslerden biridir. Şüphesiz ki her şeyde ifrat ve tefrit olmak üzere iki aşırı yön vardır. Bunların ikisi de makbul değildir. En güzel olan ikisi ortasında yer alan itidâldir. İtidâli seçen kişinin başarılı olacağı ümit edilir. Ama aşırılıklara kaçan kişinin ne olacağı belli olmaz.[46]

Ziya Paşa'nın da dediği gibi

"İrişür menzil-i maksûduna âheste giden,
Tîz-i reftâr olanın pâyine dâmen dolaşur"

٩٦- (خ ت ـ أبو جحيفة رضي الله عنه) قال : آخى النبي صلى الله عليه وسلم بين سلمان وأبي الدرداء ، فزار سلمان أبا الدَّرْداء ، فرأى أمَّ الدَّرْداء مُتَبَذِّلَة ، فقال لها : ما شأنُك ؟ فقالتْ : أخوكَ أبو الدرداء ليس له حاجةٌ في الدنيا ، فجاء أبو الدرداء ، فصنع له طعامًا ،

[44] **Aynî**, I, 257-258; VII, 209; **İbn Hacer**, I, 94-95; III, 31; **Nevevî**, VI, 73; **Bâcî**, ***el-Münteka***, I, 212-213.

[45] **Tirmizî**, Sıfatü'l-Kıyâme, 21/2453.

[46] **Câmiu'l-Usûl**, I, 314, dipnot, 1; **Canan**, II, 363.

فقال له: كُلْ ، فإني صائمٌ ، قال: ما أنا بآكل حتى تأكُلَ ، فأكل ، فلما كان الليلُ ذهب أبو الدرداء يقومُ ، فقال : نم ، فنام ، ثمّ ذهب يقوم، فقال: نم ، فلما كان من آخرِ الليل ، قال : سلمانُ : قُم الآن ، فصلّيا ، فقال له سلمانُ : إنّ لربّكَ عليك حقًا ، وإنّ لنفسكَ عليك حقًا ، ولأهلك عليك حقًا ، فأعْط كلّ ذي حقٍّ حقَّهُ ، فأتى النبي صلى الله عليه وسلم ، فذكرَ ذلك له ، فقال النبي صلى الله عليه وسلم : « صَدَقَ سلمانُ » أخرجه البخاري والترمذي. وزاد الترمذي فيه « ولضيْفكَ عليك حقا ».

96- Ebû Cuhayfe[47] anlatıyor:

"Rasûlullah (as.), Selman[48] ile Ebû'd-Derdâ[49] arasında kardeşlik tesis etmişti. Birgün Selman, Ebû'd-Derdâ'yı ziyaret etti. (Evde) onun hanımı Ümmü'd-Derdâ'yı perişan bir vaziyette gördü ve;

"- Bu halin nedir?" dedi. Ümmü'd-Derdâ[50];

---

[47] **Ebû Cuhayfe, Vehb b. Abdullah es-Süvâî el-Âmirî:** ö. 74/693. Küçük sahabelerdendir. Hz. Peygamber vefat ettiğinde, o henüz bülûğa ermemişti. **Kûfe'**de Hz. Ali'nin Beytülmal sorumlusu idi. Vehbu'l-Hayr diye maruftur. **Kûfe'**de vefat etti. Kendisinden Ebû İshak es-Sebîî ve İsmail b. Ebî Halid rivâyet etti. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi.

[48] **Ebû Abdullah, Selmân el-Fârisî:** ö. 36/656. Meşhur sahabîlerdendir. Aslen **Isfahanlı** ve mecusî idi. **Arabistan**'a giderken yakalanıp köle olarak satıldı, **Medîne**'ye götürüldü. Müslümanların yardımıyla özgürlüğünü satın aldı. Akıllı, ileri görüşlü biriydi. **Hendek** savaşında hendek kazılması fikri onundur. Okur yazardı. Çok kitap okurdu. Hz. Peygamber; **"Selmân bizdendir, ehl-i beyttendir"** buyurdu. Âlim, fâzıl, zâhid biridir. **Medâin** valiliği yaptı ve orada vefat etti. Kendisinden 60 hadîs rivâyet edildi.

[49] **Ebû'd-Derdâ, Uveymir b. Mâlik b. Kays el-Hazrecî :** ö. 32/652. Meşhur sahabîdir. **Bedir'**de müslüman oldu, **Uhud** ve müteâkip savaşlara iştirak etti. **Uhud'**da süvari kolunda yaptığı savaşta Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuştu. Ayrıca hakkında **"Uveymir, ümmetimin hakîmidir"** hadîsi vârid olmuştur. Menkıbeleri ve faziletleri son derece çoktur. Hz. Ömer onu **Şâm** kadılığına tayin etmişti. **Şam'**ın ilk kadısı odur. Kendisinden 179 hadîs rivâyet edilmiştir. **Şam'**da vefat etti.

[50] Meşhur sahabî Ebû'd-Derdâ'nın, **Ümmü'd-Derdâ** künyesiyle tanınan iki zevcesi vardı. Büyük olan Ümmü'd-Derdâ'nın ismi, **Hayra bint Ebî Hadrad el-Eslemiyye**'dir. Hanım sahabîlerdendir ve Abdullah b. Ebî Hadrad'ın kızkardeşidir. **Ümmü'd-Derdâ el-Kübrâ** diye meşhurdur. Akıllı, faziletli, âbid, zâhid bir hanımdı. Kocasından iki yıl önce **Şam**'da 30/650 yılında vefat etti. Hz. Peygamber'den üç

"- Kardeşin Ebû'd-Derdâ'nın dünya ile alakası kalmadı" diye şikâyetlendi. Bu sırada Ebû'd-Derdâ geldi, Selman'a yemek hazırladı;

"- Sen buyur ye, ben oruçluyum" dedi. Selman;

"- Sen yemedikçe ben de yemem" dedi. Bunun üzerine Ebû'd-Derdâ da yedi. Gece olunca Ebû'd-Derdâ ibâdete hazırlandı. Selman;

"- Uyu!" dedi. O da uyudu. Bir müddet geçtikten sonra yine kalkacak oldu. Selman yine;

"- Uyu!" dedi. Gecenin sonuna doğru Selman;

"- Şimdi kalk!" dedi. Kalkıp birlikte namaz kıldılar. Sonra Selman ona dedi ki:

"- Senin üzerinde Rabbinin hakkı vardır, nefsinin hakkı vardır, âilenin hakkı vardır. Her hak sahibine hakkını ver!"

(Ertesi gün) Ebû'd-Derdâ Hz. Peygamber'e gelip kendisine bu hâdiseyi anlattı. Hz. Peygamber (as.);

"- Selman doğru söylemiş" buyurdu.[51]

RİVÂYETLER

Bu hadîsi **Buhârî** ve **Tirmizî** tahrîc etmişlerdir.

Yine **Tirmizî**'de; **"Misafirin de sende hakkı vardır"** ilâvesi yer almaktadır:

---

hadîsi bilinmektedir. Bunları da ondan Safvân b. Abdullah ve Meymûn b. Mihrân rivâyet etti.

Ümmü'd-Derdâ es-Suğrâ diye bilinen küçük zevcesi ise tâbiîlerdendir. İsmi, **Hüceyme bint Hayr el-Vassâbiyye**'dir. Şamlı tâbiîlerdendir. Kocasından, Hz. Âişe ve Ebû Hureyre'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Mekhûl, Safvân b. Abdullah ve Recâ b. Hayve rivâyet etti. Akıllı, fakîh, âbid ve zâhid bir hanımdı. Kocası öleceği sırada ona; **"sen bana dünyada talip olmuş ve benimle evlenmiştin. Ben de sana âhiret için talip oluyorum ve seninle cennette evlenmek istiyorum"** demiş, bunun üzerine Ebû'd-Derdâ da; **"öyleyse benden sonra kimseyle evlenme"** karşılığını vermişti. Ebû'd-Derdâ'nın ölümünden sonra Muâviye ona talip olmuş, ama o; **"Ben Hz. Peygamber'in; *'kadın, son kocası ile beraber olacak'* buyurduğunu işittim. Ebû'd-Derdâ'dan sonra başka koca istemem. Ben inşallâh cennette de onunla evleneceğim"** diyerek reddetmişti. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edilen **Ümmü'd-Derdâ es-Suğrâ** 81/700 yılında **Şam**'da vefat etti.

[51] **Buhârî**, Edeb, 86; Savm, 51; **Tirmizî**, Zühd, 63/2413.

İZAH

Hadîste sözü edilen, **Selman el-Fârisî** ile **Ebû'd-Derdâ** arasında kurulan bu kardeşlik, İslam tarihinde "*Muâhât*" adı verilen ve **Muhâcirlerle Medîneli Ensâr** arasında kurulmuş olan kardeşlikler cümlesindendir. Bu husus, kendi özel bölümünde ele alınacaktır.

Rasûlullah'ın (as.), aralarında kardeşlik kurduğu bu iki zattan **Selman Kûfe**'ye, **Ebû'd-Derdâ** da **Şam**'a yerleşmişti. Zaman zaman birbirlerini ziyaret etmekte idiler. Şârihlerin ifadelerine göre, hadîste sözü edilen **Ümmü'd-Derdâ, Hayra binti Ebî Hadred el-Eslemiyye**'dir. Sahâbeden olup **Ebû'd-Derdâ**'dan önce vefat etmiştir. **Ebû'd-Derdâ**'nın ondan başka yine **Ümmü'd-Derdâ** diye anılan bir hanımı daha bulunmaktadır ki, bu hanım tâbiûndan olup **Ebû'd-Derdâ**'dan sonra vefat etmiştir. İsmi de **Hüceyme**'dir.

HAKLAR VE VAZİFELER

Bu hadîste dört çeşit haktan bahsedilmektedir:

"Allah hakkı, nefs hakkı, âile hakkı ve misafir hakkı." Her hak bir vazife karşılığı bulunduğundan, hadîste "**her hak sahibine hakkını ver!**" emri ile de bu vazifelere işaret edilmiştir.

Bu haklardan "**nefs, âile ve misafir**"haklarından daha önce 86 nolu hadisin izahında bahsedilmişti.

"Allah hakkı" ise, insanın yaratıcısına karşı olan vazifeleridir. Kur'ân-ı Kerîm bunu, genel bir ifâdeyle Allah'ı tanımak ve O'na kulluk diye belirlemiştir.[52]

HADÎSTEN ÇIKARILAN HÜKÜMLER

1- Nâfile orucu bozmak câizdir. Daha sonra kazasının gerekip gerekmeyeceği tartışmalıdır. Bu konudaki görüşlere ileride oruç bahsinde temas edilecektir.

2- Allah için kardeşlik "*Muâhât*" tesisi meşrudur.

3- Kardeş ve tanışların birbirini ziyareti ve yanlarında gecelemeleri meşrudur. Evin erkeği olmasa da, evine girebilir.

4- İhtiyaç halinde yabancı kadınla konuşmak câizdir.

---

[52] Bkz. Zâriyât, 56.

5- Görevini ihmal eden bir müslümanın irşad edilmesi gerekir.

6- İbadet için gecenin sonuna doğru kalkmak daha faziletlidir.

7- Kadının, kocasına karşı süslenmesi câizdir.

8- Müstahab olan ibadetler, bedenî ve ruhî kuvvetlerin zayıflamasına, bıkkınlığa sebep olmamalı, aynı zamanda vâcib olan asıl hak ve vazifelerin yerine getirilmesine engel olacak bir dereceye varmamalıdır. Hadîs bunu yasaklamaktadır.

9- Namaz kılana engel olan kimse hakkında vârid olan tehdit, zulüm ve düşmanlıkla bu engellemeyi yapan kimselere mahsustur.[53]

٩٧- (م ت ـــ *حنظلة بن الربيع الأسيدي* رضي الله عنه) وكان من كُتّاب رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : لَقِيَنِي أبو بكر ، فقال : كيف أنتَ يا حنظَلَةُ ؟ قال : قُلتُ : نَافَقَ حَنْظَلَةُ قال : سبحان الله ! ما تَقُولُ ؟ قال: قُلْتُ : نكونُ عند رسول الله صلى الله عليه وسلم ، يُذكِّرُنا بالنَّار والجنَّةِ [حتَّى] كأنَّا رأيَ عَيْنٍ ، فإذا خرجنا من عند رسول الله صلى الله عليه وسلم، عافسْنا الأزواج والأولاد ، والضَّيْعات، ونسينا كثيرًا، قال أبو بكر رضي الله عنه: فوالله إنَّا لَنَلْقَي مثل هذا، فانطَلَقْتُ أنا وأبو بكر حتى دخلنا على رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقلت: نَافَقَ حنظَلَةُ يا رسول الله. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: **«وما ذاك؟»** قلتُ : يا رسول الله نكون عندك تُذكِّرُنا بالنار والجنة [حتى] كأنَّا رأيَ عَيْنٍ ، فإذا خرجنا من عندك عافسنا الأزواج والأولاد والضَّيْعات ، ونَسينا كثيرًا. فقال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم: **« والذي نفسي بيده ، لو تدومُونَ على ما تكونون عندي ، وفي الذِّكرِ ، لصافَحَتْكم الملائكة على فُرُشِكُم، وفي طُرُقِكم، ولكن يا حنظلةُ ساعةً وساعةً** - ثلاث مرار -».

وفي رواية قال: كُنَّا عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فذكَرَ النَّارَ، ثُمَّ جئتُ إلى البيتِ، فضاحَكْتُ الصِّبْيان ولاعَبتُ المرأةَ فخرجتُ ، فلقيتُ أبا بكر ، فذكرتُ ذلك له. فقال : وأنا قد فعلت مثل ما تذكُرُ فلقينا رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت: يا رسول الله نافق

[53] **Aynî**, XI, 81-82; XXII; 176-177; **İbn Hacer**, IV, 184-185; **Kamil Miras**, *Tecrid*, VI, 294-295.

حنظلة ، فقال: «مه؟» فحدثته بالحديث. وقال أبو بكر : وأنا فعلت مثلَ ما فَعل. فقال : «يا حنظلة ، ساعةً وساعةً ، لو كانت تكون قلوبُكم كما تكونُ عند الذكر لصافحتكم الملائكةُ ، حتى تُسلِّمَ عليكم في الطريق ». أخرجه مسلم والترمذي. إلا أنَّ الترمذي قال : « ساعة وساعةً ، ساعةً وساعةً ».

واقتصر الترمذي أيضًا منه على طرف يسير قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: « لو أنكم تكونُون كما تكونون عندي ، لأظَلَّتكُمُ الملائكةُ بأجنحتها ».

97- Hz. Peygamber'in (as.) kâtiplerinden olan Hanzala b. er-Rabî el-Üseydî[54] anlatıyor:

"Bir gün Ebû Bekir'le karşılaştım. Bana;

"- Nasılsın ey Hanzala?" diye sordu.

"- Hanzala münafık oldu" dedim.

"- Sübhânellâh! Neler söylüyorsun?" deyince, şu cevabı verdim:

"- Hz. Peygamber'in yanında bulunuruz, bize cennet ve cehennemden bahseder, sanki gözlerimizle görür gibi oluruz. O'nun yanından ayrılıp da eşlerimiz, çocuklarımız ve işlerimizle haşir-neşir olmaya başlayınca çok kere unutup gideriz."

O zaman Ebû Bekir;

"- Vallahi biz de aynıyız" dedi. Sonra Ebû Bekir'le beraber gidip Hz. Peygamber'in (as.) huzuruna vardık. Ben;

"- Yâ Rasulallah, Hanzala münafık oldu" dedim. Hz. Peygamber (as.);

"- O nasıl şey?" diye sorunca, şu karşılığı verdim:

---

[54] **Ebû Rib'î, Hanzala b. er-Rabî' et-Temîmî el-Üseydî (el-Esedî?):** ö. 45/665. Sahabîdir. Hz. Peygamber'in vahiy kâtipliğini yapardı. Bu yüzden "**Hanzalatu'l-Kâtip**" lakabını almıştı. Hz. Peygamber'den sonra önce **Mekke**'ye gitti, sonra **Kûfe**'ye yerleşti. Kûfe'de Hz. Osman'a karşı bir düşmanlık havasının ortaya çıkması üzerine; "biz, Hz. Osman'a küfredilen bir beldede oturmayız" diyerek oradan **Karkisiye**'ye göçtü. Halid b. Velid komutasında **Irak**'ta yapılan savaşlara katıldı. Hz. Ali ile Muâviye arasındaki fitne döneminde tarafsız kalıp inzivâya çekildi. **Karkisiye**'de vefat etti. Kendisinden Hasan el-Basrî, Ebû Osman en-Nehdî ve Yezîd b. Abdullah b. eş-Şihhîr rivâyet etti. Rivâyetleri **Müslim, Tirmizî, Nesaî** ve **İbn Mâce**'de tahric edildi.

"- Ya Rasûlallah! Sizin yanınızda iken bize cennet ve cehennemden bahsediyorsunuz. Onları sanki gözlerimizle görür gibi oluyoruz. Yanınızdan ayrılıp da eşlerimiz, çocuklarımız ve işlerimizle haşir-neşir olmaya başlayınca, çok kere unutup gidiyoruz"

Bunun üzerine Rasûlullah (as.);

"- **Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki; eğer sizler, benim yanımda olduğunuz ve zikirde bulunduğunuz hâl üzere devam etmiş olsaydınız, yataklarınızda da, yollarınızda da melekler sizinle musâfaha ederlerdi. Lâkin ey Hanzala, bazen öyle bazen böyle** (olması normaldir)" buyurdu ve (bunu) üç defa tekrarladı."[55]

RİVÂYETLER

Başka bir rivâyette Hanzala şöyle anlatır:

"Bir gün Rasûlullah'ın (as.) yanında idik. O bize cehennemden bahsetti. Sonra eve geldim, çocuklarla gülüştüm, eşimle oynaştım. Sonra dışarı çıktım, Ebû Bekir'e rastladım ve bu durumu ona anlattım. Ebû Bekir;

"- Ben de senin yaptığın gibi yaptım" dedi. Daha sonra Rasûlullah (as.) ile karşılaştık. Ben ;

"- Ey Allah'ın Rasûlü, Hanzala münâfık oldu" dedim. Rasûlullah (as.);

"- **Sus** (sen ne söylüyorsun?)" dedi. O'na hadîseyi anlattım. Ebû Bekir;

"- Ben de aynen onun gibi yaptım" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (as.) buyurdu ki:

"- **Ey Hanzala! Bazen öyle, bazen böyle** (olmanız normaldir). **Eğer sizin kalpleriniz her zaman, zikir sırasındaki gibi olmaya devam etseydi, Melekler sizinle musâfaha eder ve hatta yolda size selâm verirlerdi."**

Bu hadîsi **Müslim** ve **Tirmizî** tahrîc etmişlerdir. Yalnız **Tirmizî**'nin ifadesi;

---

[55] **Müslim**, Tevbe, 3/12-13; **Tirmizî**, Sıfatü'l-Kıyâme, 59/2514.

"**- Bazen öyle, bazen böyle; bazen öyle, bazen şöyle** (olmanız normaldir)" şeklindedir.

Yine **Tirmizî**, bu hadîsin kısa bir bölümünü şu şekilde nakletmiştir:

"Rasûlullah (as.) buyurdu ki:

"Eğer siz her zaman benim yanımda olduğunuz gibi olsaydınız, Melekler sizi kanatlarıyla gölgelerler (himâye ederler) **idi."**

İZAH

Bu hadîste **Hanzala**, bir çok müslümanın zaman zaman düştüğü vesvese halini dile getirmiştir. Bilindiği gibi bazen insan, dinlediği bir sohbetin veya okuduğu Kur'ân'ın yahut karşılaştığı bir felâketin tesiriyle kendisini dünyevî iş ve düşüncelerden tamamen sıyırır. Onun davranış ve düşüncelerinde uhrevî yön ön plana geçer. Zaman olur aynı insan, çeşitli dünyevî meşgalelere dalar, önceki halini düşününce bozulduğunu, kalbinin fesâda uğradığını zannederek karamsarlığa düşer.

İşte **Hanzala** da, karşılaştığı böyle bir durumdan şüphelenerek, münâfık olma endişesine kapılmış ve halini Hz. Peygamber'e arz etmişti. Hz. Peygamber de (as.) ona, insan için bu durumun normal olduğunu, bunun münafıklık olmadığını, insanın daima murakabe ve tefekkürde bulunmak, daima âhiret işleriyle uğraşmak gibi bir yükümlülüğünün bulunmadığını, bazen âhiret, bazen de dünya işleriyle uğraşmasının yeterli olacağını bildirmiştir.

Taberî'nin de ifâde ettiği gibi, zaten Allah'ın, insanlar hakkındaki kanunu bunu gerektirmektedir. Zira insan, meleklerle şeytanlar âlemi arasında, orta halde yaratılmış bir varlıktır. Allah, melekleri sırf hayır işlemek için yaratmıştır. Onlar, kendilerine emredilen şeyleri aynen yaparlar.[56] Gece gündüz Allah'ı tenzih ederler ve bundan hiç usanmazlar.[57] Şeytanlara da şer ve azdırma kabiliyeti verilmiştir. Onlar da hiç ibâdet etmezler. Allah, insanlık âlemini ise değişik yaratmıştır. İşte Hz. Peygamber;

---

[56] Tahrîm, 6.

[57] Enbiyâ, 19,20

"Yâ Hanzala! bazen öyle, bazen böyle... " buyurarak insanın bu durumuna işaret etmiştir.[58]

٩٨- (ط ــ مالك بن أنس رحمه الله) بلغه أن عائشة كانت ترسل إلى أهلها بعد العَتَمة، فتقول: ألا تُرِيحون الكُتَّاب؟ أخرجه الموطأ. وهذه أحاديث وجدتُها في كتاب رزين ولم أجدها في الأصول

98- Rivayete göre Mâlik b. Enes'e; Hz. Âişe'in, yatsıdan sonra âilesine haber göndererek; *"Kâtip meleklere istirahat vermez misiniz?"* dediği ulaşmıştır.[59]

İZAH

Hadîste sözü edilen yazıcı meleklerden maksat, kendilerine ***"Kirâmen Kâtibîn"*** veya "**Hafaza**" adı verilen, insanların amellerini yazmakla görevli olan meleklerdir.

Meleklerin yorulmaları söz konusu olmadığına göre, istirahata de ihtiyaçları yoktur. Bu münasebetle hadis iki şekilde yorumlanmıştır:

1- Burada ifade edilmek istenen husus, amel ve ibâdetlerde aşırılığa kaçmayıp orta yolu tutmanın daha doğru olacağıdır.

2- İnsanların amellerini yazmakla görevli olan meleklerden bazıları onun iyi amellerini, bazıları da kötü amellerini yazarlar. İyi amelleri yazanlar, yazdıkları şeyden mutluluk duyarken; kötülükleri yazanlar, bundan hoşlanmazlar. İnsan kötülükleri terk edince, bu melekler, hoşlanmadıkları şeyleri yazmaktan kurtulacakları için adeta istirahata çekilmiş olacaklardır. Dolayısıyla hadisten anlaşılması gereken husus, boş ve faydasız şeylerin terk edilmesidir. **İmam Malik** de bu hadisi, **"Allah'ı anmanın dışında hoşa gitmeyen konuşmalar"** diye adlandırdığı babda nakletmiştir. O'nun da bu

---

[58] **Nevevî**, XVII, 66-67; **Davudoğlu**, *Sahihi Müslim Terceme ve Şerhi*, XI, 97-98; **Canan**, II, 367.

[59] **Muvatta**, Kelâm, 3/9.

hadisten böyle bir anlam çıkardığı anlaşılmaktadır. Burada kaydettiğimiz ilk yorum ise **İbnü'l-Esîr**'e aittir.[60]

٩٩- *(ابن عباس* رضي الله عنهما) قال : كانت مولاة لرسول الله صلى الله عليه وسلم خُبِّر عنها : أنها تقوم الليل ، وتصومُ النَّهار ، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «لِكُلِّ عاملٍ شِرَّةٌ ، ولكل شِرّة فَتْرَةٌ ، فمن صارت فترته إلى سُنَّتي فقد اهتدى ، ومن أخطأ فقد ضَلَّ ».

99- İbn Abbas şöyle dedi:

"Rasûlullah'ın (as.) âzâdlı bir câriyesi vardı. Kendisine onun, geceleri ibadet ettiği, gündüzleri de oruç tuttuğu haber verildi. Bunun üzerine buyurdu ki:

"Her çalışanın bir şevki, her şevkin de bir bıkkınlık dönemi vardır. Bıkkınlığı benim sünnetime isabet eden doğruyu bulmuş, edemeyen de hata etmiştir."[61]

١٠٠- *(معاذ بن جبل* رضي الله عنه) أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: « لن يُنجي أحدَكم عَمَلُهُ». قالوا: ولا أنت؟ قال: «ولا أنا إلا أنْ يَتغمَّدَني الله برحمة منه ، فسدِّدُوا، وقاربوا، واغدوا، ورُوحوا، وشيئًا من الدُّلْجة والقصدَ القصدَ، تَبْلُغوا، وإنَّ أحبَّ الأعمال إلى الله تعالى ما داوم عليه صاحبُهُ، وإن قلَّ، فاكْلَفوا من العمل ما تُطيقون، فإنَّ الله لا يَمَلُّ حتى تَمَلُّوا».

100- Muâz b. Cebel'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (as.);

"- Hiç birinizi ameli kurtaramaz!" buyurdu. Kendisine;

"- Seni de mi?" diye sorduklarında;

---

[60] **Câmiu'l-Usûl**, I, 318; Zürkânî, IV, 405.

[61] Musannıfın kaynağına işaret etmediği bu hadîs, *Keşfu'l-Hafâ* (II, 192, hadîs no; 2071) ve *Hilyetu'l-Evliyâ*'da (I, 286) yer almaktadır. Ayrıca **Abdullah b. Amr**'dan naklen hadîsin bir benzeri **İbn Hibbân**'ın *Sahîh*'inde (I, 187, hadîs no; 11) ve *Mevâridu'z-Zem'ân*'da (I, 170, hadîs no; 653) da rivâyet edilmiştir.

"- Evet, beni de kurtaramaz. Ancak Allah, rahmetiyle beni bürümüştür. Binâenaleyh mutedil olun! Doğru olmaya gayret gösterin! Sabahtan, akşamdan ve gecenin bir kısmından istifade edin! Doğru olun! Doğru olun! Doğru olun ki, maksadınıza ulaşasınız. Amellerin Allah'a en sevgili olanı, az da olsa insanın devamlı yaptıklarıdır. Binâenaleyh gücünüz yettiği kadar ibadete devam edin! Şüphesiz ki siz bıkmadan Allah bıkmaz" buyurdu.[62]

١٠١ - (أبو هريرة رضي الله عنه) قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « خيرُ الأمورِ أوساطها ».

101- Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu:

"İşlerin en hayırlısı, orta yollu olanıdır."[63]

---

[62] Musannıfın kaynağına işaret etmediği bu hadîs, kaynaklarda **Muâz**'ın rivâyeti olarak bulunamamıştır. Ancak hadîs diğer sahabelerden sahih olarak ve değişik vecihlerle rivâyet edilmiştir.

[63] Musannıfın kaynağına işaret etmediği bu rivâyet meşhur bir hadîstir. **Keşfu'l-Hafâ** (I, 469, hadîs no; 1247) ve **Feyzu'l-Kadîr**'de (VI, 318) rivâyet edilmiştir.

(أ) "elif" harfi:

الكتاب الثالث

في الأمانة

3. KİTAB : **EMANET :** **102-106**

الكتاب التالث

في الأمانة

*

3- EMANET

١٠٢ - (خ م ت — حذيفة بن اليمان رضي الله عنه) قال : حدَّثنا رسول الله صلى الله عليه وسلم حديثين ، وقد رأيتُ أحدهما، وأنا أنتظرُ الآخر ، حدَّثنا أنَّ الأمانة نزلت في جَذْرِ قلوب الرِّجال ، ثم نزل القرآن ، فَعلمُوا من القرآن ، وعلموا من السُّنَّة. ثم حدَّثنا عن رفْع الأمانة ، فقال: « ينامُ الرجُلُ النومَةَ ، فتُقْبَضُ الأمانةُ من قلبه ، فيظَلُّ أثرُها مثْلَ أثرِ الْوَكْتِ ، ثمَّ ينامُ النَّومةَ ، فتُقْبَضُ الأمانةُ من قلبه ، فيظلُّ أثرُها مثْلُ أثرِ الْمجْلِ ، كَجَمْرٍ دَحْرَجْتَهُ عَلَى رِجْلِكَ فَنَفِطَ ، فتراه مُنْتبرا ، وليس فيه شيءٌ - ثم أخذ حصى فدحْرَجَهُ على رجْله - فيُصْبحُ النَّاسُ يتبايعون ، فلا يكاد أحدٌ يُؤدِّي الأمانة ، حتّى يُقالُ : إنَّ في بني فلان رَجُلاً أمينا ، حتى يقال للرجل : ما أجْلَدَهُ ، ما أظْرَفَهُ ، ما أعْقَلَهُ، وما في قلبه مثْقَالُ حبَّة من خَردلٍ من إيمان ، ولقد أتى عليَّ زمانٌ وما أبالي أيَّكم بايعتُ ، لئن كان مُسلمًا ليَرُدَّنَّه عليَّ دينُهُ ، وإنْ كان نصْرانيًا أو يَهوديًا ليَرُدَّنه عليَّ ساعيه ، وأما اليوم فما كنتُ أبايع منكم إلا فلانًا وفلانًا.» أخرجه البخاري ومسلم والترمذي.

102- Huzeyfe b. el-Yemân[1] şöyle dedi:

---

[1] **Ebû Abdullah, Huzeyfe b. Hisl b. Câbir el-Absî:** ö. 36/656. Meşhûr sahabîdir. **Huzeyfe b. el-Yemân** diye marûftur. Babası da sahabî idi; Yemân, babasının lakabıydı. Babasıyla birlikte **Mekke**'den **Medîne**'ye hicret etmek istemiş, ancak müşrikler onları yakalayıp hicretlerine mani olmuşlardı. O da Peygamber'e katılıp müşriklere karşı savaşmayacağına yemin ederek onları ikna etmiş ve **Medîne**'ye gitmişti. Hemen sonra yapılan **Bedir** savaşına katılmak istemişse de, Hz. Peygamber; **"sen savaşa katılma; çünkü müşriklere söz verdin. Bîz savaşta bile olsa sözümüzde dururuz"** demiş, bu yüzden **Bedir**'e katılamamıştı. Huzeyfe, vâli ve komutan olarak hizmet görmüştür. Hz. Peygamber'in münâfıklar hakkında ve geleceğe dair konulardaki sözlerine ve bir takım özel bilgilere vâkıftı. Hz. Ömer onu **Medâin**'e vâli yapmış, o da **Nihâvend, Dînever, Hemezân** ve **Rey**'i fethetmişti. Rasûlullah'ın (as.) sır kâtibi olan Huzeyfe'ye Hz. Ömer çok güvenir, memurları arasında münafık

"Bize Rasûlullah (as.) iki hadîs söyledi. Ben, bunlardan birinin durumunu gördüm, diğerini de bekliyorum. Hz. Peygamber bize haber verdi ki; "**emânet, sâlih insanların kalplerinin derinliğine kondu. Sonra o insanlar, Kur'ân'dan bilgi aldılar, sonra da sünnetten öğrendiler.**"

Sonra Hz. Peygamber emânetin kaldırılışını da haber verdi ve şöyle buyurdu:

"İnsan uykuya yatar. O esnada emânet kalbinden silinip alınır. Emânetin, siyah bir leke hâlinde izi kalır. Sonra insan yine uykuya yatar ve yine emânet, kalbinden silinip alınır; orada bir kabarcık gibi izi kalır. O, ayağına düşürdüğü bir kor parçasının meydana getirdiği kabarcık gibidir. Onu şişmiş görürsün, halbuki içinde bir şey yoktur."

Sonra Hz. Peygamber, ufak taşlar alarak ayağının üzerinde yuvarladı ve şöyle dedi:

"Sonra insanlar, sabahleyin alış-veriş yapacaklar. Fakat hemen hiç kimse emâneti edâ etmeyecek. O kadar ki, şöyle denecek: *'Falan âilede emin biri var!..'* Kalbinde hardal tanesi kadar imanı olmayan biri için bile; *'Ne kahraman!.. Ne nâzik!.. Ne akıllı adam!..'* denecek."

Huzeyfe der ki:

"Öyle günler gördüm ki, hanginizle alış-veriş ettiğime aldırmazdım. Çünkü eğer o müslüman ise, dini kendisini bana hıyânetten men ederdi. Şayet hıristiyan veya Yahûdi ise, onu da âmiri hıyânetten men ederdi. Bugün ise, ben filân ve falandan başka kimse ile alış-veriş edemez oldum"[2]

---

birinin bulunup bulunmadığını ona sorar, bir müslüman öldüğünde eğer Huzeyfe onun cenazesine katılmışsa, kendisi de iştirak eder, aksi halde cenâzesini kılmazdı. **Uhud** ve müteâkip savaşlara katılmış, **el-Cezîre** fethinde bulunmuş, **Nusaybin**'de evlenmiş, **Medâin**'de vefat etmiştir. Kaynaklarda onun 225 hadîsi bulunmaktadır. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[2] **Buhârî**, Rikak, 35; Fiten, 13; **Müslim**, İman, 64/230; **Tirmizî**, Fiten, 17/2179.

İZAH

Bu bölümde bilhassa emânet konusundaki hadîsler yer almaktadır. Bu bakımdan önce genel olarak emânetin mahiyeti konusunda kısa bir malumat sunmak uygun olur:

EMANET

Bu kelime, hem âyetlerde ve hem de hadîslerde kullanılmıştır. Manâ ve medlûlü geniş bir kelime olan "**emânet**" lafzının, zikredildiği konulara göre farklı manâları vardır. Ancak umumî bir ifâde ile söyleyecek olursak, emânet lafzı, daima hıyânetin zıddı bir anlamda kullanılmıştır. Buna göre emânet lafzının ilk akla gelen en meşhur ve geniş anlamı, hıyânetin mukabili olmasıdır. Nitekim **Kurtubî**'ye göre emânet; muhafazası başkasına tevdî edilen her şeydir.

İbn Abbas'a göre emânet; Allah'ın emir ve yasaklarının tümüdür.

İbnu't-Tîn emâneti; Allah'tan başka hiç kimsenin bilemediği kulun gizli yönü diye tarif eder.

Emânet; Allah'ın ezelde kullarından aldığı söz ve mîsak diye de tarif edilmiştir.

İbnu'l-Arabî'ye göre emânet; imandır. **Hasan-ı Basrî**'ye göre ise dindir.

Hadîste de; لاَ إِيمَانَ لِمَنْ لاَ أَمَانَةَ لَهُ; **"Emâneti olmayanın imânı da yoktur"**[3] buyurulmuştur.

Ahzâb sûresinde de şöyle buyurulur:

"Biz emâneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik. Onlar, onu yüklenmeye yanaşmadılar. Onu yüklenmekten korktular da, insan onu yükledi."[4]

Müfessirlerin çoğuna göre **emânet**; tâat ile yapılınca sevap, yapılmayınca da günah kazanılan farzlardır.

Emânetin tarifi ile ilgili bu rivâyetlerden sonra, hadîste geçen emânet lafzına dönecek olursak, buradaki emânetle âyette geçen

---

[3] **Müsned**, III, 135, 154, 210, 251.

[4] Ahzâb, 72.

emânetin pek farklı olmadığını görürüz. Burada emânet, gâyet açık bir şekilde iman anlamında kullanılmaktadır. Hadîsin sonunda geçen **"Kalbinde hardal tanesi kadar iman olmadığı halde"** cümlesi de bu manayı te'yid etmektedir.

Ancak hadîste geçen **"İnsanlar alış-veriş yapacak, fakat hiçbiri emâneti edâ etmeyecek..."** cümlesinde ise emânet, hakikî anlamda kullanılmıştır.

Hadîsin başındaki izahata göre emânet, insanda iki yolla hâsıl olmaktadır: Biri fıtrî, diğeri de kesbîdir. Fıtrî olanı doğuştan gelir, kesbî olanı ise Allah'ın kitabından ve Rasûlünün sünnetinden öğrenilip elde edilir. Alış-veriş, dürüstlük, sosyal nizâm ve emniyetin tesisi gibi bütün medeniyet umdelerinin hemen bundan sonra zikredilmesi de, Allah'a iman duygusunun toplumda tesis ettiği müspet havayı, sosyal açıdan edâ ettiği hayatî fonksiyonu göstermesi bakımından fevkalâde câlib-i dikkattir.

İnsanların vicdânına hükmeden iman zayıflayınca, artık emniyet de azalır. Saâdet asrından uzaklaştıkça, insanlar kendi nefis ve şeytanlarının peşinden gitmeye başlayınca, imanın edâ ettiği müspet fonksiyon da kaybolmaya başlar. İslâm nûrunun aydınlattığı yerlerde müslim, gayr-ı müslim bütün fertler arasında umumî bir emniyet ve güven teessüs etmişken o nûrun sönmesiyle bütün gönülleri umumî bir emniyetsizlik ve şüphe zulmeti kaplar.

İşte emânet duygusu yavaş yavaş kalplerden silinir gider. Onun yerine kalpte siyah bir nokta kalır. Tıpkı bir ateş yanığının meydana getirdiği içi boş bir kabarcık gibi. Artık hıyânet, âdet haline gelir, kaideleşir. Emniyet ise nâdirattan sayılır. Hıyânet etmeyen biri görülse, **"falancı doğru adammış!.."** diye dillere destan olur.

Hicrî 36 yılında vefat eden **Huzeyfe**, söz konusu emniyet ve emniyetsizlik dönemlerinin ikisini de yaşadığını söylüyor. Bu söz, bir taraftan Hz. Peygamber'in bir mucizesine işaret ederken, diğer yandan kıyâmete yakın insanların ne hale geleceğini de düşündürmektedir.

Huzeyfe'nin, iki hadîsten maksadının ne olduğu ihtilaflıdır. **Huzeyfe**'nin kıyâmete kadar meydana gelecek olan siyâsî ve sosyal birçok vâkıaları, çeşitli fitnelere dair haberleri bizzat Hz.

Peygamber'den aldığı ve O'nun mahrem-i esrârı olduğu bilinmekte ve bu konudaki birçok hadîsleri **Kütüb-ü Sitte**'de yer almaktadır. Bununla birlikte buradaki iki hadîsten gâye, bazılarına göre; biri emânetin kalplere yerleştiğini, diğeri de kaldırıldığını beyân eden hadîslerdir. Diğer bir görüşe göre, **Huzeyfe** bu hadîste ifâde edilen her iki dönemi de yaşamıştır. Halbuki hadîsin başında bunlardan birini idrâk ettiğini, diğerini de beklediğini söylemişti. Bu durumda ikincisi, başka bir hadîs olmalıdır. Bu da, muhtemelen fitnelerin deniz dalgaları gibi azgınlaşacağı dönemi ifâde eden hadîs[5] olmalıdır.[6]

١٠٣ - (خ - *أبو هريرة* رضي الله عنه) قال : بينما رسول الله صلى الله عليه وسلم في مجلس يُحدِّثُ القومَ ، جاءَهُ أعرابيٌّ فقال : متى السَّاعَةُ ؟ فمضى رسول الله صلى الله عليه وسلم يُحَدِّثُ ، فقال بعض القوم : سَمِعَ ما قال ، فكره ما قال، وقال بعضهم : بل لم يَسمع ، حتَّى إذا قَضَى حديثه ، قال : « **أين السائل عن الساعة ؟** » قال : ها أنا يا رسول الله ، قال : « **إذا ضُيِّعت الأمانةُ فانتظر الساعة** ». قال : كيف إضاعتُها يا رسول الله ؟ قال : « **إذا وُسِّدَ الأمرُ إلى غير أهله فانتظر السَّاعة** ». أخرجه البخاري.

103- Ebû Hureyre şöyle der:

"Hz. Peygamber bir mecliste insanlarla konuşurken, bir bedevî gelip;

"- Kıyâmet ne zaman?" diye sordu. Allah'ın Rasûlü konuşmasına devam etti. İnsanlardan bir kısmı;

"Peygamber bedevîyi işitti, ama sorusu hoşuna gitmedi" derken, diğer kısmı da;

"Hayır işitmedi" dediler. Nihâyet Rasûlullah (as.) sözünü bitirdi. Sonra buyurdu ki:

"- Kıyâmetten soran nerede?"

"- İşte buradayım ey Allah'ın Rasûlü!" diye cevap verdi. Hz. Peygamber de;

---

[5] **Müslim**, İman, 65/231.

[6] Bkz., **Nevevî**, II, 167; **İbn Hacer**, XIII, 134; XIV, 536; **Aynî**, XXIII, 83.

"- Emânet kaybedildiği zaman kıyâmeti bekle!" buyurdu.

"- Emânetin kaybı ne demektir, Ey Allah'ın Rasûlü?" diye sorunca;

"- İdâre, ehil olmayana verilince kıyâmeti bekle!" buyurdu.[7]

İZAH

Bu hadîste, Hz. Peygamber'in, bedevîye hemen cevap vermemesi çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Buna göre Hz. Peygamber, o anda ya daha önemli bir şey söylüyordu, ya vahyi bekledi, ya dinleyicilerin zihnini karıştırmamak için sözünü tamamlamayı uygun buldu veya o anda daha önce sorulan başka bir soruya cevap vermekte idi.

Hadîste bir taraftan emânetin önemi vurgulanırken, diğer taraftan emâneti zâyi etmenin kıyâmet alâmetlerinden olduğu ifâde edilerek ehil olmayan idârecilerden sakındırılmaktadır.

Burada emânetin, devletin nüfuz ve kudreti anlamında kullanıldığını görüyoruz. Buna göre idâreci, üzerine aldığı görevi âdil şekilde yerine getireceği, ülkede adâleti gerçekleştireceği ahdi ile emâneti millet adına almaktadır. Devlet gücü, ancak bu emânete ehil olanların eline verilebilir. Kur'ân-ı Kerim'de: **"Yüce Allah, emânetleri ehline vermenizi emrediyor"**[8] buyurulmaktadır.

Bir önceki hadîsin ortasında geçen **"alış-veriş"** lafzıyla umumî bîat ve genel seçim manasının kastedilmiş olabileceği de muhtemeldir.

Burada mesele iki yönlü ele alınmalıdır: Birincisi halkı ilgilendirir. Halk, ellerinde emânet bulunan devlet gücünü ehline vermelidirler. Ehline vermezlerse, hıyânet etmiş olurlar. Diğeri de idarecileri ilgilendirir. Onlar da devlet gücünü, milletin işlerini emâneten üzerlerine almışlardır. Eğer âdil davranmayıp zulmederlerse, onlar da emânete hıyânet etmiş olurlar.

Hadîse göre bu hal, kıyâmete yakın çokça görülecektir.[9]

---

[7] **Buhârî**, İlim, 2; Rikak, 35.

[8] Nisâ, 58

[9] Bkz, **İbn Hacer**, I, 193; **Aynî**, II, 4; **Kastalânî**, I, 154.

١٠٤ – (ت د ـ أبو هريرة رضي الله عنه) قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : «أدِّ الأمانة إلى من ائتمنَك ، ولا تَخُنْ مَنْ خانك». أخرجه الترمذي وأبو داود.

104- Ebû Hureyre,Hz. Peygamber şöyle buyurdu, der:

"Sana emânet verene, emâneti (geri) ver, sana hıyânet edene ise, sen hıyânet etme!"[10]

İZAH

Tirmizî, bu hadîsin hasen-garib olduğunu söylemektedir. Bu konuda bir sonraki hadîste daha uzun bilgi verilecektir.

١٠٥ – (د ـ يوسف بن ماهك رحمه الله) [تابعي مكي] قال : كنتُ أكتُبُ لفُلان نَفقة أيتام كان وليَّهُم ، فغالطوهُ بألف درهم ، فأدَّاها إليهم ، فأدركتُ لهم من أموالهم مثلَها ، قال: قلت : اقبض الألف الذي ذهبوا به منك ، قال : حدَّثني أبي أنَّه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: « أدِّ الأمانة إلى مَنِ ائتمنك ، ولا تَخُن من خانك ». أخرجه أبو داود.

105- Mekkeli tâbiûn âlimlerinden biri olan Yusuf b. Mâhek[11] anlatıyor:

"Ben, falan adamın velisi olduğu yetimlerin nafakalarını yazıyordum. Yetimler, alacaklarını bin dirhem fazla çıkardılar. Adam, bu parayı yetimlere ödedi. Sonra yetimlerin mallarından aynı miktar para[12] benim elime geçti. Ben, o zâta;

"- Senden aldıkları bin dirhemi bu paradan alıkoyayım" dedim. Adam dedi ki:

---

[10] **Ebû Davud**, Buyû, 81/3535; **Tirmizî**, Buyû', 38/1264.

[11] **Yusuf b. Mâhek b. Mihrân el-Fârisî el-Mekkî:** ö. 103/721. Mekkeli tâbiîlerdendir. Aslen İranlıdır. Ebû Hureyre, Hz. Âişe ve diğer sahâbîlerden rivâyet etmiştir. Kendisinden Yahya b. Ebî Kesîr ve İbrahim b. el-Muhâcir rivâyet etti. Hadîs imamları onun sika ve âdil olduğunda müttefiktirler. Ancak hadîsi fazla yaygın değildir. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[12] **Ebû Davud**'da **"iki misli para"** ifâdesi yer almaktadır.

"- Bana babam Rasûlullah'dan (as.) şöyle duyduğunu haber verdi:

"Sana emânet verene, sen emâneti öde! Sana hıyânet edene ise, sen hâinlik etme!"[13]

İZAH

Bu hadîs, senedi itibariyle meçhûl bir rivâyettir. **Yusuf b. Mâhek,** ismi meçhûl bir zâtın velâyet ettiği yetimlerin nafakalarını tutuyordu. Yetimler büyüdüklerinde mallarını velilerinden aldılar. Hesapta yapılan bir karışıklık sebebiyle hakları olmadığı halde fazladan bin dirhem aldılar. Sonra da o zâtın eline, yetimlerin bir miktar parası geçti. Şüphesiz ki o zât, bu paradan, haksız yere kendisinden alınan bin dirhemi düşebilirdi. Ama eline geçen para, emânetti, emânete ise ihânet edilemez.

Buna göre kendisine emânet tevdî edilen insan, onu korumalı, emin ve güvenilir bir insan olduğunu göstermelidir.

KÖTÜLÜĞE KÖTÜLÜKLE MUKABELE

Bu hadîse göre, hıyânete hıyânetle mukabele etmek de haramdır. Çünkü Hz. Peygamber **"Sana hıyânet edene, sen hıyânet etme!"** buyurmuştur. Fakat âlimlerin ekserisi, bunu müstahab manasına almışlardır. Zira âyetlerde şöyle buyurulmaktadır:

وَجَزاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُها : *"Bir kötülüğün cezası, o kötülüğün misli bir kötülüktür."*[14]

وَإِذا عاقَبْتُمْ فَعاقِبُوا بِمِثْلِ ما عُوقِبْتُمْ بِهِ : *"Eğer cezalandıracaksanız, size verilen cezanın benzeri ile cezâlandırın."*[15]

Bu âyetler, hıyânet ve kötülüğe misli ile mukabelenin câiz olduğuna delâlet etmektedir. İslâm âlimlerinin bu konudaki ictihâdlarını dört ana noktada toplamak mümkündür:

---

13 **Ebû Davud**, Buyû', 81/3534.

14 Şûrâ, 40.

15 Nahl, 126.

1- **Şâfiî**'den rivâyet edildiğine göre, kötülükle mukabele câizdir. Hatta verilen cezânın, yapılan kötülük cinsinden olup olmamasına bakılmaz.

2- **Hanefîler**'e göre kötü muâmele, ancak yapılan kötülükle verilen cezâ aynı cinsten olursa câizdir. Zira yukarıdaki âyetlerde kötülüğe misli ile mukabele edilmesi emredilmektedir.

3- **İbn Hazm**'a göre, kötülük görenin, onu yapandan hakkını alması farzdır. Aldığı şeyin, kendi hakkı cinsinden olup olmadığına da bakılmaz. Bunu yapmazsa Allah'a âsî olur.

4- Diğer bir görüşe göre de, ancak hâkimin hükmü ile câiz olur.

Hıyânete misli ile mukabelenin haram olmadığına delil olarak yukarıdaki âyetlerden başka şunlar da ileri sürülmüştür:

Hz. Peygamber, **Ebû Süfyan**'ın karısı **Hind**'e; kocasına haber vermeden, onun malından alabileceğini söylemiş ve;

خُذي ما يَكْفيكَ وَوَلَدَكَ بِالْمَعْرُوفِ : **"Sana ve çocuklarına yetecek kadar, onun malından maruf şekilde al!"** buyurmuştur.[16]

Bakara sûresinde; "وَالْحُرُماتُ قصاص"; *"Haramlar karşılıklıdır"*[17] buyurulmaktadır. Aynı âyetin devamı da şöyledir:

فَمَنِ اعتدى عَلَيْكُم فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثلِ ما اعتدى عَلَيْكُمْ : *"Kim haddi aşarak size kötülük yaparsa, siz de onların size yaptığı kötülük kadar kötülük yapın."*

Buhârî ve **Müslim**'in rivâyet ettiği bir hadîste de şöyle buyurulur:

إنْ نَزَلْتُمْ بِقَوْمٍ فَأَمَرُوا لَكُمْ بِما يَنْبَغي للضَّيْفِ فَاقْبَلُوا فَإنْ لَمْ يَفْعَلُوا فَخُذُوا مِنْهُمْ حَقَّ الضَّيْفِ

"Bir kavme misafir olduğunuzda, sizin için misafire lâyık olan şeyleri verirlerse, kabul edin. Bunu yapmazlarsa, misafirin hakkını onlardan alın!"[18]

---

[16] **Buhârî**, Buyû', 95; **Müslim**, Akdiye, 4/7; **Ebû Davud**, Buyû', 81/3532; **Nesâî**, Kudât, 31.

[17] Bakara, 194.

[18] **Buhârî**, Mezâlim, 18; **Müslim**, Lükata, 3/17.

Kötülükleri bağışlamak İslâm'ın güzel ahlâk prensiplerinden olmakla birlikte, ihtiyârîdir. Bunun için hukukî bir zorunluluk yoktur. Zaten İslâm, reâlist bir dindir; Hıristiyanlıkta olduğu gibi **"Sağ yanağına tokat atana sol yanağını da uzat, sağ gözünü çıkarana sol gözünü de hediye et!"** felsefesinden hareket etmez. Kaldı ki, tarih boyunca hiçbir hıristiyan, sağ gözünü çıkarana solunu da hediye etmiş değildir. İslâm, insan fıtratına uygun bir sisteme sahiptir. İnsan duygularına değer verir. Bütün hükümleri tatbike elverişlidir. Tatbik kabiliyetine sahip olmayan hükümlerin, onun getirdiği sistemde yeri yoktur.[19]

١٠٦ - (خ م د س ـ أبو موسى الأشعري رضي الله عنه) أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «إنَّ الخازنَ المسلمَ الأمينَ الذي يُعطي ما أمرَ به ، فيعطيه كاملاً مُوَفَّرًا ، طَيِّبَةً به نَفْسُهُ ، فيدفعهُ ، إلى الذي أمرَ له به ، أحدُ المتصدِّقين». هذه رواية البخاري ومسلم وأبي داود.

ورواية النسائي قال : « المؤمنُ للمؤمن كالبنيان يَشُدُّ بعضُهُ بعضًا » - وقال : «الخازنُ الأمينُ الذي يُعطي ما أمرَ به طَيِّبًا به نفسُهُ ، أحَدُ المتصدِّقين».

106- Ebû Musa'l-Eş'arî'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

"Emredildiği şeyi veren, onu gönül hoşluğu ile tastamam veren ve emredildiği kişiye teslim eden güvenilir müslüman veznedar, sadaka veren iki kişiden biridir.[20]

RİVÂYETLER

Bu, **Buharî, Müslim** ve **Ebû Davud**'un rivâyetidir.

Nesâî'nin rivâyetinde hadîs şöyledir:

"Mü'minler birbirleri için, bir binanın birbirine kenetlenip bağlanan taşları gibidir." Ve şöyle buyurdu:

---

[19] Bkz., **Avn**, IX, 449; **Bezl**, XV, 218.

[20] **Buhârî**, Zekât, 24, Vekâlet, 16, İcâre, 1, **Müslim**, Zekât, 25/79, **Ebû Davud**, Zekât, 43/1684, **Nesâî**, Zekât, 67.

"Emredildiği şeyi gönül hoşluğu ile veren, sadaka veren iki kişiden biridir."

İZAH

Hadîste geçen *"el-hâzin"* kelimesi; bir insanın işlerine bakan, onun namına gerekli harcamalarda bulunan insandır. Buna vekilharç denebileceği gibi, muhâsip veya veznedar da denebilir. Hadîs şârihleri, insanın karısı, kölesi ve hizmetçisinin de hadîsteki hükme dahil olduklarını ifâde ederler.

Bu hadîsten maksat; Allah'a itâat fiilinin icrâsında birine yardımcı ve ortak olan insanın, kazanılan sevâba da ortak olacağıdır.

Hadîsteki **"sadaka veren iki kişiden biridir"** cümlesinden maksat, asıl mal sahibi ile onu ödeyen hizmetçi veya emrindeki memurdur.

Burada sevâba ortak olmaları konusunda farklı görüşler vardır. **Aynî** ve **Kastalânî**'nin tercihlerine göre; asıl mal sahibi kat kat sevap alır, ödemeyi yapan ise sadece on kat sevap alır.

Nevevî ise tafsilata giderek; **"Sevapta aslında müsavidirler, fakat birinin sevabı diğerinden fazla olabilir. Mal sahibi hizmetçisine para vererek *'bunu kapıdaki fakire ver!'* dese, mal sahibinin sevabı, hizmetçinin sevabından daha çok olur. Ama bir parça meyveyi uzaktaki bir fakire gönderse, hizmetçinin sevabı mal sahibininkinden çok olur. Çünkü onun çektiği meşakkat daha fazladır. Bazen da sevapları eşit olur"** der.

Hizmetçinin söz konusu sevaba nâil olabilmesi için hadîste bazı şartlar konmuştur:

Bu şartlardan ilki müslüman olmasıdır. Binâenaleyh kâfir bu mükâfata nâil olamaz.

İkinci şart, güvenilir olmasıdır; hâin sevap alamaz.

Üçüncü şart ise, verilen emri aynen yerine getirmesi lazımdır. Gerek verilen sadakanın miktarı ve gerek verilecek yer ve şahıs konusunda, emre muhalefet etmemelidir.

Nihayet dördüncü şart da, gönül hoşluğu ile, memnuniyetle vermelidir.[21]

[21] Bkz., **Nevevî**, VII, 111; **İbn Hacer**, IV, 56; **Aynî**, VIII, 404; **Kastalânî**, III, 35; **Avn**, V, 100; **Bezl**,VIII, 233.

(أ) "elif" harfi :

الكتاب الرابع

في الأمر بالمعروف و النهي عن المنكر

الكتاب الرابع
في الأمر بالمعروف و النهي عن المنكر

4- EMİR Bİ'L-MA'RUF NEHİY ANİ'L-MÜNKER

(İyiliği Emretmek, Kötülüğe Mani Olmak)

١٠٧ - (م ت د س ـ *أبو سعيد الخدري* رضي الله عنه) قال طارق بن شهاب: أولُ من بدأ بالخطبة يوم العيد قبل الصلاة مَروان ، فقام إليه رجلٌ فقال : الصَّلاةُ قبل الخطبة ، قال : قد تُرِكَ ما هنالك ، فقال أبو سعيد: أمَّا هذا فقد قَضى ما عليه، سمعتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: «**من رأى منكُم منكرًا فليُغيِّره بيده، فإن لم يستطع فبلسانه، فإن لم يستطع فبقلبه، وذلك أضعف الإيمان**».

هذه رواية مسلم. ورواية الترمذي مثلها، إلا أنه قال: فقام رجل فقال : يا مروان ، خالَفتَ السُّنَّة. فقال : يا فلانُ ، تُرِك ما هُنالك.

وفي رواية أبي داود : قال : يا مروان ، خالَفْتَ السُّنَّةَ ، أخرَجت المنبر في يوم عيد ، ولم يكن يُخرَجُ فيه ، وبدأت بالخطبة قبل الصلاة ، فقال أبو سعيد: مَن هذا ؟ قالوا : فلانُ ابنُ فلان ، فقال : أمَّا هذا فقد قضى ما عليه... وذكر الحديث.

وفي رواية النسائي ، لم يذكر العيد والخطبة ، وهذا لفظه : أنَّ رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: « **من رأى منكم منكرًا فغَيَّرَهُ فقد برئَ ، ومن لم يستطع أن يُغيِّره بيده ، فغيَّره بلسانه فقد برئ، ومن لم يستطع أن يغيره بلسانه فغيره بقلبه فقد برئ، وذلك أضعف الإيمان**».

107- Ebû Saîd el-Hudrî, Târık b. Şihâb'ın[1] şöyle dediğini rivâyet eder:

---

[1] **Ebû Abdullah, Tarık b. Şihâb el-Becelî el-Ahmesî el-Kûfî:** ö. 83/702. Hz. Peygamber'i görmüş, O'ndan mürsel rivâyetlerde bulunmuştur. Büyük mücâhidlerdendi.

"Bayram günü namazdan önce hutbe okumayı ilk başlatan Mervân'dır.[2] Bir adam kalkıp:

"- Namaz hutbeden öncedir" dedi. Mervân da;

"- Oradaki artık bırakıldı" dedi.

Ebû Saîd de; "Bu adam, üzerine düşeni yapmıştır" diyerek, Hz. Peygamber'den şu hadîsi duyduğunu söyledi:

"Sizden kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Buna gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Buna da gücü yetmezse, kalbiyle ona karşı çıksın. Bu ise, imanın en zayıfıdır."[3]

RİVÂYETLER

Bu ibâre, **Müslim**'in rivâyetidir.

Tirmizî'nin rivâyeti de **Müslim**'inki gibidir. Sadece şöyle bir fark vardır:

"Bir adam kalkıp;

"- Ey Mervân, sünnete aykırı davrandın" dedi. Mervân da:,

"- Ey falancı, o artık terk edildi" cevabını verdi.

Ebû Davud'un rivâyeti de şöyledir:

"Adam;

"- Ey Mervân, sünnete aykırı hareket ettin; bayram günü minberi çıkardın, halbuki daha önce çıkarılmazdı ve hutbeye namazdan önce başladın" dedi.

Ebû Saîd:

Bununla birlikte ulemadan sayılırdı. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde 33 savaşa iştirak etmiştir. Sikadır. **Kûfe**'de ikâmet etmiştir. Kendisinden İsmail b. Ebî Halid ve Kays b. Müslim rivâyet etti. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[2] **Ebû Abdülmelik, Mervân b. el-Hakem b. Ebî'l-Âs b. Ümeyye el-Kuraşî el-Emevî:** 2-65/623-685. **Mekke**'de doğdu, **Tâif**'te yetişti, **Medîne**'de oturdu. Hz. Osman'ın amcazâdesidir. Babası Mekke fethinde İslâm'ı kabul etmişti. Emevî halifesidir. Mervânîler kolunun başıdır. **Medîne**'de valilik yapmıştır. Muâviye b. Yezîd b. Muâviye'nin ölümünden sonra hilafet makamına geçti, ancak on ay halifelik yapabildi, zira ömrü vefa etmedi. Hz. Osman, Ebû Hureyre ve Zeyd b. Sâbit'ten rivâyetleri vardır. Kendisinden Urve b. Zübeyr ve İbn Müseyyeb rivâyet etti. Hadîsleri **Müslim** hariç kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[3] **Müslim**, İman, 20/78; **Tirmizî**, Fiten, 10/2263; **Ebû Davud**, Salât, 246/1128; **Nesâî**, İman, 17.

"-Bu adam kim?" diye sordu.

"-Falan oğlu falan" dediler. Bunun üzerine Ebû Saîd:

"Bu adam üzerine düşeni yapmıştır." diyerek yukarıdaki hadîsi rivâyet eder.

Nesâî'nin rivâyetinde bayram ve hutbe zikredilmemektedir. Bu rivâyet de şu şekildedir:

"Sizden kim bir kötülük görür de onu eliyle değiştirirse, sorumluluktan kurtulmuş olur. Eliyle değiştirmeye gücü yetmez de diliyle değiştirirse, yine sorumluluktan kurtulmuş olur. Diliyle değiştirmeye gücü yetmeyip kalbiyle değiştiren de sorumluluktan kurtulmuş olur. Bu ise, imanın en zayıfıdır."

İZAH

Bilindiği üzere Hz.Peygamber'in özellikle ilk dönemlerinde minber yoktu. Bayram namazları da arazide kılınır, namazdan sonra Rasûlullah (as.) ayağa kalkarak cemâate hutbesini okurdu. Bu husus, **Buhârî'**de açıkça ifâde edilmektedir.[4]

BAYRAM HUTBESİ

Hadîsin ilk bölümünde hikâye edilen olay, bayram hutbesi ile alâkalıdır. Bayram hutbesi, Hz. Peygamber döneminde namazdan sonra okunurdu. Her ne kadar bayram hutbesini ilk defa namazdan önce okuyan kişinin **Hz. Osman, Hz. Ömer, Hz. Muâviye** ve **Abdullah b. Zübeyr** olduğunu söyleyenler varsa da, bu konudaki rivâyetler sahih görülmemiştir.[5] Bu hadîs, bayram hutbesini ilk defa namazdan önce okuyan kişinin **Emevî** halifesi **Mervân** olduğunu açıkça ifâde etmektedir. Nitekim cemâatten biri; **"Sünneti değiştirdin, hutbeyi namazdan önce okudun"** diye açıkça muhâlefet etmiştir.

---

[4] Bkz., **Buharî**, Îdeyn, 6.

[5] Bkz., **Aynî**, VI, 280.

Yine **Buhârî**'de, bayram hutbesinin Hz. Peygamber, **Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer** ve **Hz. Osman** dönemlerinde de namazdan önce okunduğu tasrîh edilmektedir.[6]

Hadîste sünnete muhâlif görüldüğü için itiraz edilen ikinci husus da namazgâha minber götürülmesidir. Rivâyete göre bu minberi, evi namazgâhın yanında bulunan **Kesîr b. Salt**[7] yapmıştı.[8] Olay **Medîne**'de cereyân etmiş ve **Mervân** da o sırada **Medîne** vâlisi bulunuyordu.

Sahâbe, mezhep imamları ve İslâm âlimlerinin cumhuruna göre, hutbe her ne kadar namazdan sonra ise de, önce okunduğu zaman da yine câiz olur. Çünkü o, vâcib değildir. Burada **Mervân**'ın, gerçeği bilmesine rağmen, insanların durumunu dikkate alarak hutbeyi önce okuduğu düşünülebilir. **Hz. Osman**'ın bir defaya mahsus olmak üzere hutbeyi takdim ettiği rivâyet edilmişse de bunu bazı kişilerin namaza yetişemediklerini görünce, cemâatin faydasını gözeterek yaptığına yorumlanmıştır. Nitekim daha sonra bunu yapmamıştır. **Mervân**'ın hutbeyi takdimi ise, daha farklı bir gâyeye dayanmaktadır. Rivâyete göre cemâat, onun hutbede söylediklerini dinlememek için namazı kıldıktan sonra hutbeyi dinlemeden dağılıyorlardı. Bu durumu gören **Mervân**, hutbeyi namazdan önce irâd ederek cemâate sözlerini dinletmek istemiştir.

Hanefîler, bayram hutbesinin namaza takdimini câiz görmekle birlikte sünnete muhâlif bularak mekrûh sayarlar.

Şâfiîler, sünnete uygun olması için namazdan sonra iâdesini öngörürler. Ancak iâde edilmese de namaz sahîh olur.

Mâlikîler'e göre, hatibe namazdan sonra hutbeyi iâde etmesi emrolunur.

---

[6] Bkz., **Buhârî**, İdeyn, 8.

[7] **Kesîr b. Salt b. Ma'dîkerib el-Kindî:** ö. 70/690. Aslen Yemenli olup **Medîne** de oturmuştur. Büyük tâbiîlerdendir. Sahabî olduğu da rivâyet edilmiştir. Sikadır **Abdülmelik b. Mervân**'a Divân Kâtipliği yapmıştır.

[8] **Buhârî**, İdeyn, 6.

İYİLİĞİ EMRETMEK

Hadîsin asıl üzerinde durulması gereken tarafı, son fıkrasıdır. Burada iyiliği emredip kötülüğe mani olmak emredilmektedir. Toplumda böyle bir cemâatin mevcudiyeti, Kur'ân-ı Kerîm'in de emridir:

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ

"Aranızda hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülüğe mani olan bir cemâat bulunsun!"[9]

Başka bir âyette de, **"İnsanların en hayırlısı olmak"** vasfı, iyiliği emredip kötülüğe mani olma şartına bağlanmıştır:

كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ تَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ

"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı milletsiniz. Çünkü iyiliği emreder, kötülüğe mani olursunuz."[10]

Bu emrin vücûb ifâde ettiği hususunda da icmâ sübût bulmuştur.

Bu nassların delâletine göre, toplumda iyiliği emredip kötülüğe mani olan bir cemâatin bulunması farz-ı kifâyedir. Hiç kimse bu görevi yerine getirmezse, bütün toplum sorumlu olur.

Ancak bir insanın kendi çocuklarına ve hanımına karşı, genel bir ifâde ile âmirin memûruna, Devlet Reisinin halkına karşı bu görevi yapması, farz-ı kifâyeden de öte bir ehemmiyet arz etmektedir. Bunun farz-ı ayın olduğunu söylemek, yanlış olmasa gerektir.

MA'RUF - MÜNKER

Önce hadîste geçen **ma'rûf** ve **münker** lafızlarının ne olduklarını bilmek gerekmektedir. Bunlar, birbirinin zıddı olan iki kelimedir.

Ma'rûf; iyi, güzel ve meşrû olan her şeyin adıdır. Sahası son derece geniştir. Bütün İslâmî emirleri kapsar. Allah'a itâat ve insanların hayrına olan her şey, ma'rûftur. Akl-ı selîmin kabul ettiği ve güzel gördüğü şeylerin tümü bu kapsama girer.

---

[9] Al-i İmrân, 104.

[10] Al-i İmrân, 110.

Münker ise **;** bunun tam zıddıdır. İslam'ın ölçülerine aykırı olan her türlü işin adıdır. Allah'ın emrine aykırı olan, insanların hayrına yönelik olmayan ve akl-ı selîmin hoş görmediği her şey, münker kapsamına girer.

Mü'min de**;** İslam'ın gereği olan bütün güzellikleri telkin etmek, icrâ ve ifâsına yardımcı olmak, bütün kötülüklere de gücü oranında mani olmakla mükelleftir. Mü'min, toplumda varlığı belli olmayan biri değildir. O, her zaman müspet bir rol oynamak zorundadır. Kötülüklerle mücadele etmek, onun en başta gelen görevidir.

EMİR VE NEHYİN VASITALARI[11]

Hadîs-i şerîfte ma'rûfu emretmek ve münkere mani olmak görevi verildikten sonra, bunun vasıtaları ve nasıl yapılacağı da son derece güzel bir üslupla ifâde edilmektedir.

Buna göre özellikle kötülüğe mâni olmanın birinci vasıtası **EL**'dir. Şüphesiz ki **EL**'i, ma'rûfu emretmenin ilk vasıtası olarak da görmek gerekir. Bunun için **EL**, münkere giden bütün yolları kapatacak, hayır ve iyilik yollarını açacaktır. Hayır ve iyiliği müesseseleştirecek, kanunlaştıracaktır. Kötülükler, fiilen engellenecektir.

Ancak **EL**'in kullanılması, şüphesiz ki herkes için imkân dahilinde değildir. Bir görüşe göre **EL**'le mâni olma görevi, güçleri yetmediği için bazen insanlardan sâkıt olmakla birlikte, yöneticilere ve Devlet gücünü temsil edenlere her hal ü kârda farzdır. Çünkü insanları gereği gibi terbiye etmek ve gerektiğinde cezâ vermek, onların gücü ve yetkisi dahilindedir.

Hakkı telkin ve kötülükle mücadele vasıtalarının ikincisi **DİL**'dir. Sözle ve yazı ile yapılabilecek her türlü telkin, tebliğ ve propaganda buraya girer. Şifahî sohbetler, makaleler, konferanslar, seminerler ve kitaplar, hep **DİL** ile yapılan mücadele cümlesindendir. Bu, bilgisine göre herkesin ferden yapabileceği bir mücadele

---

[11] Bu konu için **İ. Lütfi Çakan**'ın **"Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları"** adlı kitabına da bakınız.

çeşididir. Ancak mesele, herkesin bildiği meşhur bir şey değil de nâdirattan bir konu ise, görev özellikle âlimlere düşer.

Yalnız burada üzerinde durulması gereken bir husus vardır: Önce bu mücadele yapılırken, toplumda daha büyük bir fitneye yol açmamalıdır. Kaş yapayım derken göz çıkarmamalıdır. Ayrıca insanlara tesir etmek ve arzu edilen faydayı sağlayabilmek için, bu işi yapan insanın sözü, ameline uygun olmalıdır. Aksi halde;

اَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَ اَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ

"Siz, insanlara iyiliği emreder de kendinizi unutur musunuz? Üstelik kitap da okuyorsunuz. Hiç mi akıl edemiyorsunuz?"[12] âyetinin şümûlüne girer.

Cuma sûresinde, bildiklerini yaşamayan Yahudi âlimleri için *"Kitap yüklü eşekler"*[13] ifâdesi kullanılmaktadır.

Saff suresinde de:

كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ اَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ

"Yapmayacağınız şeyi söylemeniz, Allah katında pek büyük bir günahtır"[14] buyurulmaktadır.

Hâsılı müslüman, kendi inancının, dâvasının ve sözünün adamı olmalıdır.

Bu mücadelede dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da, muhatabın durumudur. Onun aklı, kültür seviyesi, karakteri ve değer ölçüleri mutlaka dikkate alınmalıdır. İfâdeler sâde olmalı, heyecanlara değil, kafaya hitap etmeli, ruhu da tatmin edebilmelidir.

Bu hususta özellikle Kur'ân'ın üslûbu dikkate alınıp yumuşak ve gönül okşayıcı sözlere ağırlık verilmelidir. Yüce Allah, **Firavun** için dahi şöyle buyurmaktadır:

فَقُولَا قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشٰى

"Ona yumuşak söz söyleyin; belki dinler ve düşünür. Belki de korkar."[15]

---

[12] Bakara, 44.

[13] Cuma, 5.

[14] Saff, 3.

Âl-i İmrân sûresinde de şöyle buyurulur:

وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَا نْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ

"Eğer sen, sert ve katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz insanlar etrafından dağılırdı."[16]

Nahl sûresinde de hikmetle ve güzel öğütle dâvet emredilmektedir:

أُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ

"İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel sözlerle dâvet et. Onlarla en güzel şekilde mücâdele yap!"[17]

Bütün bunlar, bize, iyiliği emredip kötülüğe mani olmakta üslûbun son derece önemli olduğunu göstermektedir.

Nihayet mücadele vasıtalarının üçüncüsü de, **KALP**'dir. Kalp, iman ocağıdır. Binâenaleyh nihaî hüküm de oraya âittir. Kalben kötülüğe mani olmak; onu hoş görmemek, reddetmek ve nefretle karşılamaktır. Ona destek vermemektir. Hakikatte bu kötülüğe mani olmak değilse de, elinden başka bir şey gelmediği için zarûreten bununla yetinilir. Zaten bu yüzden imanın en zayıfıdır.

Kalbî nefret, hiç değilse müslümanı imânında sâbit tutar. Küfre rızâ göstermemesi şuûrunu telkin eder. Pasif de olsa ona mukavemet şuûrunu verir. Şüphesiz ki, bu da bir hayır ve iyiliktir. Kötülük ve isyana karşı gösterilen pasif mukavemet ve boykot da, hiç şüphesiz imanın belirtisidir.

Nesaî'nin açıkça ifâde ettiği üzere, kötülüklerle gücüne, bilgisine ve mevkiine göre bu üç yoldan biriyle mücadele eden, Allah katında sorumluluktan kurtulmuş olur.[18]

---

15 Tâ-Hâ, 44.

16 Al-i İmrân, 159.

17 Nahl, 125.

18 Bkz., **Nevevî**, II, 21; **Avn**, III, 491; **Bezl**, VI, 169.

١٠٨ – (م ـ عبد الله بن مسعود رضي الله عنه) أنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلم قال : «مَا مِنْ نبيٍّ بعثهُ الله في أمَّة قَبْلي ، إلا كانَ له من أمَّته حَوَارِيُّون ، وأصحابٌ يأخذون بسُنَّته ، ويقتدون بأمره ، ثم إنَّها تَخْلُفُ من بعدهم خُلوف يقولون ما لا يفعلون . ويفعلون ما لا يؤمرون، فمن جاهدهم بيده فهو مؤمن ، ومن جَاهَدَهُم بلسانه فهو مؤمن ، ومن جاهدهم بقلبه فهو مؤمن، لَيس وراءَ ذلك من الإيمان حَبَّةُ خَرْدَل». قال أبو رافع : فحدَّثتُ عبدَ الله بن عمر ، فأنكَرَه عليَّ ، فقدِمَ ابنُ مسعودٍ فنزَلَ بقناةَ فاستتبعني إليه ابن عمر يَعودُهُ ، فانطلقتُ معه ، فلما جَلَسنا سألتُ ابنَ مسعودٍ عن هذا الحديث ؟ فحدَّثنيه ، كما حدَّثتُه ابن عمر. أخرجه مسلم.

108- Abdullah b. Mes'ûd'dan rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (as.) şöyle buyurmuştur:

"Allah benden önce hangi ümmete Peygamber göndermişse, mutlaka o Peygamber'in havârîleri ve sünnetine sarılan, emrine uyan ashâbı da olmuştur. Sonra onların arkasından, yaptıkları şeyleri söyleyen ve emredilmedikleri şeyleri yapan nesiller gelir. Onlarla kim eliyle mücâhede ederse, o mü'mindir. Kim diliyle mücâhede ederse mü'mindir. Onlarla kalbiyle mücâhede eden de mü'mindir. Artık bunun ötesinde hardal tanesi kadar dahi olsa iman yoktur."

Ebû Râfi' der ki: "Ben bunu Abdullah b. Ömer'e tahdîs ettim, fakat rivâyetimi kabul etmedi. Sonra İbn Mes'ûd geldi, Kanât vâdisine indi. İbn Ömer beni yanına aldı, onu ziyarete gitti. Ben de onunla gittim. Oturduğumuzda İbn Mes'ûd'a bu hadîsi sordum. Benim İbn Ömer'e tahdîs ettiğim gibi, aynı şekilde o da hadîsi bana rivâyet etti."[19]

İZAH

Ümmet : Bir Peygamber'in tâbîleri, mü'minleri demektir. Bazen Peygamber'in dine davet ettiği bütün insanlar anlamında genel manada kullanılır. Bu durumda kâfirler de ümmet sınıfına dahil olur.

---

[19] **Müslim,** İman, 20/80.

Yalnız müslümanlara **"ümmet-i icâbet"**, kâfirlere de **"ümmet-i davet"** denir.

Havârî ise; yardımcı demektir. Peygamber'in en yakın ve samimi dostlarıdır. Kur'ân-ı Kerim'de **"Havârî"** vasfı, **Hz. İsa**'nın ashâbı için kullanılmaktadır.[20]

Kanât ; Medîne'de bir vâdinin adıdır.

Hadîste geçen diğer ifâdeler, bundan önceki hadîsin muhtevası ile uygunluk arz etmektedir.

١٠٩ – *(د ت ــ وعنه)* قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: « **إنَّ أولَ ما دخلَ النقصُ على بني إسرائيل: أنه كان الرجلُ يلقى الرَّجُلَ، فيقولُ له: يا هذا اتق الله، ودَعْ ما تصنع ، فإنه لا يحل لك ثم يلقاه من الغد، وهو على حاله، فلا يمنعه ذلك أن يكون أكيلَه وشريبَه وقَعيدَه ، فلما فعلوا ذلك ، ضَرَبَ اللهُ قُلوبَ بعضِهم ببعضٍ. ثم قال : { لُعِنَ الذين كفروا من بني إسرائيلَ على لسان داودَ وعيسى ابن مريمَ ، ذلك بما عَصَوْا وكانوا يعتدون * كانوا لا يتناهَون عن منكرٍ فعلوه ، لبئسَ ما كانوا يفعلون * ترى كثيرًا منهم يَتولَّون الذين كفروا ، لبئسَ ما قَدَّمَت لهم أنفُسهم }** إلى قوله **{فاسقون}** [المائدة: الآيات ٧٨ – ٨١] ثم قال: **كلاَّ والله، لتأمُرُنَّ بالمعروف ، ولَتَنْهَوُنَّ عن المنكر، ولَتأخُذُنَّ على يد الظَّالم، ولَتأطِرُنَّهُ على الحق أطرًا، أو لَتقصُرُنَّهُ على الحقِّ قصرًا**». زاد في رواية : «**أو لَيَضْرِبنَّ الله بقلوب بعضكم بعضًا ، ثم لَيَلْعَنَنَّكم كما لَعَنهم**». هذه رواية أبي داود.

ورواية الترمذي قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «**لما وقَعَتْ بنو إسرائيل في المعاصي، نَهَتْهُم علماؤهم، فلم ينتَهُوا، فجالَسُوهُمْ في مَجَالِسِهم، وآكَلُوهم وشاربوهم ، فضربَ اللهُ قُلُوبَ بعضِهم ببعض، ولعنهم على لسان داود وعيسى بن مريم، ذلك بما عَصَوْا وكانوا يعتدون**» فجَلَسَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلم وكان مُتَّكِئًا ، فقال: «**لا ، والذي نفسي بيده ، حتى تأطروهم على الحق أطرًا** ».

---

[20] Bkz., Âl-i İmran, 52; Mâide, 111-112; Saff, 14

109- Abdullah b. Mes'ud, Rasûlullah'ın (as.) şöyle buyurduğunu haber verdi:

"İsrail oğullarında ilk (dinî) **eksiklik şu şekilde meydana gelmiştir: Bir adam,** (günah işleyen) **birine rastladığında;**

"- Ey adam, Allah'tan kork! Bu yaptığını bırak! Çünkü o sana helâl değildir." **derdi. Sonra ertesi gün yine aynı adamı aynı işi yaparken gördüğü halde, bu kendisini, onunla oturmaktan ve yiyip içmekten men etmezdi. Onlar böyle yapınca, Allah da kalplerini birbirine karıştırdı."**

Sonra şu âyeti okudu:

"İsrâil oğullarından inkâr edenler, hem Davud'un, hem de Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânetlendiler. Bu, onların isyan etmeleri ve aşırı gitmeleri yüzündendir. Onlar, yaptıkları kötülüklerden birbirlerini menetmezlerdi. Gerçekten ne kötü işler yapıyorlardı! Onlardan birçoğunun kâfirleri dost edindiklerini görürsün. Nefislerinin, kendileri için yaptığı şeyler ne kötüdür?! Allah onlara gazap etti ve onlar, azap içinde devamlı kalıcıdırlar. Eğer onlar Allah'a, Peygamber'e ve O'na indirilene iman etmiş olsalardı, onları dost edinmezlerdi. Ne var ki onların çoğu, fâsık kimselerdir.[21]

Sonra şöyle buyurdu:

"Vallahi, mutlaka ya iyiliği emredip kötülüğe mani olur, zâlime engel olup onu hakka döndürür ve onu sadece hakka uymaya zorlarsınız, (aksi halde) **aslâ** (mazûr sayılmazsınız)**!.."**[22]

RİVÂYETLER

Hadîsin **Ebû Davud'**daki rivâyetinde şöyle bir ziyâde vardır:

"...Aksi halde Allah kalplerinizi birbirine karıştırır, sonra onlara lânet ettiği gibi size de lânet eder."

Tirmizî'nin rivâyeti ise şöyledir:

"İsrâil oğulları günaha düştükleri zaman, âlimleri onları bundan menetti, ama onlar bu işten yine vazgeçmediler. Sonra âlimleri de onlarla birlikte oturdular, onlarla birlikte yediler-içtiler.

---

[21] Mâide, 78-81.

[22] **Ebû Davud**, Melâhim, 17/4336; **Tirmizî**, Tefsir, 6/3237.

Allah da onların kalplerini birbirine karıştırdı ve onlara, isyanları ve haddi aşmaları yüzünden, Davud'un ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânet etti.

Hayatım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, siz de onları (aranızdaki âsileri) **gerektiği şekilde önleyip hakka döndürmedikçe, asla** (sorumluluktan kurtulamazsınız)!.."

İZAH

Bu hadîste kötüleri kötülüklerinden vazgeçirmeye çalışmanın lüzumu yanında, onlarla sıkı-fıkı olmak, yiyip-içmek ve oturup-kalkmanın sakıncalarına işâret edilmektedir. Onlarla dostluk kuran, ülfet ve muhabbet tesis eden insanlar, zamanla kalpleri, kötülük işleyenlerin kalbi gibi kararır.

İnsanı kötülükten men etmeye çalışmamak, böyleleri ile münasebeti kesmemek, Allah'ın kahrına ve gazabına da yol açar.

İnsan, yaratılışı icabı önce kötülükten nefret eder. Fakat o kötülüğü göre göre, duya duya bu nefret hissi azalır. Kötülükle devamlı yüz yüze geldikçe, artık o kötülük hayatının bir parçası haline gelir ve ilk nefret hissi, zamanla onu sevmeye bile dönüşür. İşte bu hale düşmemek için kötülerden ve kötülüklerden ısrarla uzak durmak gerekir.

Sonra iyi insanların, kötülerle düşüp kalktıklarının görülmesi, halkta ve özellikle irâdesi zayıf kişilerde, yapılan işin bir kötülük olmadığı zehâbını uyandırır. Bu hal, kötülüğün genelleşmesine ve sosyalleşmesine yol açar.

Şüphe yok ki bu durum, bütün toplumu Allah'ın cezasına uğratacak büyük bir felâkettir. Nitekim böyleleri, Peygamberler tarafından da lânetlenmişlerdir.

HZ. DAVUD'UN VE HZ. İSA'NIN LANETİ

Kötülük işleyen insanların çoğaldığı ve iyilerin de onlarla münasebetini kesmediği bir toplumda, bütün insanların **Hz. Davud** ve **Hz. İsa** tarafından lanetlendikleri ve ilâhî bir cezaya uğratıldıkları yukarıdaki âyetlerde ifâde edilmişti.

Zikri geçen Peygamberlerin özellikle Yahudi ırkına gönderilmeleri hasebiyle, bu lânet ve cezanın bilhassa Yahudilere yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu lânet ve cezanın sebebi ve neticesi konusunda Kur'ân-ı Kerîm'in işâret ettiği iki husus vardır ki, hemen hemen bütün müfessirler bu noktada birleşmektedirler.

Bunlardan ilki, **Hz. Davud'**un lâneti ile ilgilidir. **Ashâb-ı sebt** diye marûf olan ve cumartesi gününe ta'zîm hakkındaki ilâhî emri tecavüz edenler, ilk lânete uğrayanlardır. **Bakara** sûresinde şöyle buyurulur:

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ

"İçinizden Cumartesi gününe saygı göstermek hususundaki dinin emrini çiğneyip geçenlerin başlarına gelenleri, muhakkak bilirsiniz. Biz onlara; **'Aşağılık maymunlar olun!'** *dedik."*[23]

Aynı husus, **Mâide** ve **A'raf** sûrelerinde de ifâde edilmektedir.[24]

Buna göre **Ashâb-ı sebt** diye bilinen ve isyanları yüzünden **Hz. Davud** tarafından lânetlenen bir kısım Yahudiler, ilahî bir ceza olarak maymun suretine çevrilmişlerdir.

Hz. İsa tarafından lânetlenenler ise, **Ashâb-ı Mâide** diye bilinen insanlardır. **Mâide** suresinde ifâde edildiği üzere **Hz. İsa,** peygamberliğine mucize olarak kendisinden ısrarla istenen **"Gök sofrasını"** indirmesini Rabbinden, niyaz etmişti de, Yüce Allah şöyle buyurmuştu:

قَالَ اللّٰهُ اِنّي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَاِنّي اُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَا اُعَذِّبُهُ اَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ

"Ben, o sofrayı size elbette indiririm. Fakat ondan sonra içinizden kim küfrederse, onu, âlemlerden hiç kimseye yapmadığım bir azap ile cezalandırırım."[25]

Aynı sûrenin başka bir âyetinde;

---

[23] Bakara, 65.

[24] Bkz., Mâide, 60; A'râf, 166.

[25] Mâide, 115.

مَن لَعَنَه اللّه وَ غَضِبَ عَلَيْه وَ جَعَلَ مِنهُمُ القِرَدَةَ والْخَنازِيرَ...

"...*Allah'ın lânet ve gazap ettiği ve kendilerini maymun, domuz... yaptığı kimseler...*"[26] diye işaret edildiği üzere, **"Gök sofrasını"** sihirbazlık olarak değerlendirip yine nankörlük eden insanlar, âyette ifâde edildiği üzere hayvan sûretine çevrilmişlerdi.

İşte bir toplumda iyiler, kötülerin peşinden gider, onların kötülüklerine mani olmaz, aksine onlarla haşır-neşir olurlarsa, kalpleri birbirine karışır, hepsi aynı pozisyona düşerler. Neticede kötülük umumileşir, ilahî cezâ da bütün toplumu kapsar.

Hülâsa; müslümanlar, kötüler ve kötülüklerle mücadele etmek, haksızlık edenlerin haksızlıklarına ve âsîlerin isyanına engel olmak, zâlimleri hakkı kabule ve mazlumun hakkını vermeye zorlamak ile mükelleftirler. Bu yükümlülüklerini ifâ etmedikçe sorumluluktan kurtulamazlar ve meşrû bir mazeret de ileri süremezler.[27]

Tirmizî ve **Ebû Davud**'un rivâyet ettiği bu hadîs, sened itibariyle munkatı'dır. Çünkü râvîlerden **Ebû Ubeyde Abdullah b. Mes'ûd**, babasından hadîs dinlememiştir. Fakat **Heysemî,** ***Mecmau'z-Zevâid***'inde (VII, 269), **Ebû Musa**'dan tahric edilen **Taberânî**'deki rivâyetin senedinin sahîh olduğunu belirtir.

١١٠ – (ت ــ *أبو عبيدة بن عبد الله بن مسعود* رضي الله عنه) أنّ رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : **لما وقع النَّقصُ في بني إسرائيل ، كان الرَّجُلُ منهم يرى أخاه يقع على الذَّنب ، فينهاه عنه ، فإذا كان الغدُ ، لم يمنعْهُ ما رأى منه أن يكون أكيلَه وشريبَه وخليطه ، فضرب الله قُلُوبَ بعضهم ببعض ، ونزل فيهم القرآن فقال : { لعن الذين كفروا من بني إسرائيل على لسان داود وعيسى ابن مريم ، ذلك بما عَصَوا وكانوا يعتدون}** وقرأ حتى بلغ – **{ ولو كانوا يؤمنون بالله والنبي وما أنزل إليه ما اتخذوهم أولياء ، ولكنَّ كثيرًا منهم فاسقون}**. [المائدة: ٧٨ ــ ٨١].

---

[26] Mâide, 60.

[27] Bkz., **Avn**, XI, 487; **Bezl**, XVII, 263.

قال : وكان متكئًا فجلس وقال: «لا ، حتى تأخذوا على يد الظالم ، فتأطروه على الحق أطرًا».

أخرجه الترمذي. وقال: قد رواه أبو عبيدة عن ابن مسعود عن النبي صلى الله عليه وسلم بمثله، فيكون هذا الحديث ، هو الحديث الذي قبله من رواية أبي داود.

110- Ebû Ubeyde b. Abdullah b. Mes'ûd[28], Rasûlullah'ın (as.) şöyle buyurduğunu rivâyet etti:

"İsrâil oğullarında (dinî) **eksiklik vâki olunca, içlerinden biri, din kardeşinin günaha düştüğünü görür de onu bu işten men ederdi. Ertesi gün ise, onun yine günah işlediğini görmesine rağmen, bu, kendisini onunla kaynaşmaktan, yemekten ve içmekten men etmezdi. Neticede Allah da, onların kalplerini karıştırdı. Kurân'ın** (şu âyetleri) **onlar hakkında nâzil oldu:**

"İsrâil oğullarından inkâr edenler, hem Davud'un ve hem de Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânetlendiler. Bu, onların isyân etmeleri ve haddi aşmaları yüzündendir. Onlar, yaptıkları kötülüklerden birbirlerini men etmezlerdi. Gerçekten ne kötü işler yapıyorlardı?!. Onlardan birçoğunun, kâfirleri dost edindiklerini görürsün. Nefislerinin, kendileri için yaptığı şeyler ne kötüdür?!. Allah onlara gazap etti ve onlar azap içinde devamlı olarak kalıcıdırlar. Eğer onlar Allah'a, Peygamber'e ve O'na indirilene iman etmiş olsalardı, onları dost edinmezlerdi. Ne var ki, onların çoğu fâsık kimselerdir."[29]

Râvî der ki: "Hz. Peygamber yaslanmış iken doğrulup oturdu ve şöyle buyurdu:

---

[28] **Ebû Ubeyde, Âmir b. Abdullah b. Mes'ûd el-Hüzelî el-Kûfî:** ö. 81/700. Kûfeli tâbiîlerdendir. Meşhur sahabî Abdullah b. Mes'ûd'un oğludur. Ancak babası vefat ettiğinde henüz yedi yaşında olduğu için ondan hadîs dinleme şansını bulamamıştır. Hz. Âişe, Ebû Musa'l-Eş'arî ve Berâ b. Âzib'den rivâyeti vardır. Kendisinden Amr b. Mürre, Ebû İshak es-Sebîî ve İbrahim en-Nehaî rivâyet etti. Sikadır; rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[29] Mâide, 5/78-81.

"Zâlime engel olmadıkça ve onu gerektiği şekilde önleyip hakka döndürmedikçe, asla (sorumluluktan kurtulamazsınız)!.."[30]

١١١ - (ت د ـ *قيس بن أبي حازم* رضي الله عنه) قال : قال أبو بكر ، بعد أن حَمِد الله وأثنى عليه : يا أيُّها الناس ، إنكم تقرؤونَ هذه الآية وتَضَعونَها على غير موضِعِها ، **{ يا أيها الذين آمنوا عليكم أنفُسَكُم لا يضُرُّكم من ضلَّ إذا اهتديتم }** [المائدة : ١٠٥] ، وإنما سمعنا رسولَ الله صلى الله عليه وسلم يقول : « **إن الناس إذا رأوا الظالم فلم يأخذوا على يَديه ، أوشَكَ أن يَعُمَّهُم الله بعقاب** ». وإني سمعت رسولَ الله صلى الله عليه وسلم يقول : « **ما من قوم يُعْمَلُ فيهم بالمعاصي ، ثُمَّ يَقدِرُونَ على أنْ يُغيِّرُوا ولا يغيرون ، إلا يوشكُ أن يَعُمَّهُم الله بعقاب** ». وقال شعبة فيه : « **ما من قوم يُعمل فيهم بالمعاصي ، وهم أكْثَرُ ممن يعمل بها** » هذه رواية أبي داود. وله أيضًا ، وللترمذي مختصرًا إلى قوله : « **أن يَعُمَّهم الله بعقاب** ». الأولى.

111- Kays b. Ebî Hâzim[31] şöyle dedi:

"Hz. Ebû Bekir[32] Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra dedi ki:

---

30 **Tirmizî**, Tefsir, 6/3051.

31 **Kays b. Ebî Hâzim el-Ahmesî el-Becelî:** ö. 84/703. Câhiliyet döneminde yaşamış, Hz. Peygamber'e bîat niyetiyle yola çıkmış, ancak henüz yolda iken Rasûlullah (as.) vefat etmişti. Kendisi bilâhare **Kûfe**'de ikamet etmiştir. **Nevevî** ve **İbn Hacer,** babasının sahâbî olduğunu kaydederler. Kendisi muhadramundandır, büyük tâbiîlerden sayılır. Aşere-i mübeşşereden rivâyetleri vardır. Kendisinden A'meş, İsmail b. Ebî Halid ve Tarık b. abdurrahman rivâyet etti. Sikadır; rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

32 **Ebû Bekir es-Sıddîk, Abdullah b. Ebî Kuhâfe b. Âmir et-Teymî el-Kuraşî:** ö. 13/634. **Mekke**'de dünyaya geldi. Arapların ileri gelenlerindendi. Ensâb âlimi idi. Hz. Peygamber'e, büyüklerden ilk inanan odur. Onun delâletiyle birçok insan müslüman olmuştur. Kureyşin zenginlerindendi, müslüman olduğu için zulüm gören birçok köleyi satın alarak hürriyetine kavuşturmuştu. Zenginliğini İslâm'ın zaferi için harcamış, bu uğurda çeşitli belâlara ve musibetlere uğramıştı. Hz. Peygamber'le birlikte hicret etmiş, her zaman O'nun yanında hazır bulunmuş, en sâdık dostu olmuştur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra halîfe olmuş, dinden dönenlerle mücâdele etmiş, ülkede istikrar ve sükûnu tesis etmiştir. Son derece akıllı, cesur, ileri görüşlü ve yumuşak tabiatli idi. Faziletleri hakkında pek çok rivâyetler vardır.

"- Ey insanlar! Muhakkak sizler, şu âyeti okuyorsunuz ama onu, delâlet ettiğinden başka hususlara hamlediyorsunuz. Yüce Allah; *'Ey iman edenler, siz kendinize bakın! Siz doğru yolu bulduktan sonra, dalâlete düşenler size zarar veremezler'*[33] buyurmaktadır. Ancak biz, Rasûlullah'ın (as.) şöyle buyurduğunu da duyduk:

"Şüphe yok ki insanlar zâlimi görür de ona mâni olmazlarsa, Allah, ilâhî cezayı yakında onların hepsine teşmil eder."

Ben, Rasûlullah'ın (as.) şöyle dediğini de duydum:

"Bir milletin içinde günahlar işlenir de, insanlar bu hâli değiştirmeye muktedir oldukları halde değiştirmezlerse, Allah, pek yakında ilâhî cezayı onların hepsine teşmil eder."[34]

RİVÂYETLER

Şu'be[35] bu hadîsi şöyle izah eder.

Kendisinden 142 hadîs rivâyet edilmiştir. Hz. Peygamber'in hadîslerini yazdığı, 500 hadîsi muhtevî bir mecmûaya sahip olduğu, bilâhare gördüğü lüzum üzerine bunları yaktığı rivâyet edilmektedir. Ölünce, Hz. Peygamber'in yanında defnedilmiştir.

33 Mâide, 105.

34 **Tirmizî**, Tefsir, 6/3059; Fiten, 9/2169; **Ebû Davud**, Melâhim, 17/4338.

35 **Ebû Bistâm, Şu'be b. el-Haccâc b. el-Verd el-Atekî el-Ezdî el-Vâsıtî el-Basrî:** 83-160/701-776. Aslen Vâsıtlıdır, orada doğup yetişti, sonra **Basra**'ya göçtü ve oraya yerleşti. Annesinin karnında iki yıl kaldığı rivâyet edilir. Tebeu't-tâbiîndendi, 400 tâbiîden hadîs dinlemişti. Ebû İshak el-Hemdânî ve el-Hakem b. Uteybe'nin en önde gelen talebesidir. Muhaddis, hafız, müfessir, şâir ve nahivci idi. Garîbu'l-hadîs'e dair ilk konuşanlardandı. Muhaddislerin emini, muhakkık, verâ ve fazilet sahibi bir zattı. Hadîs ilminin her dalında otoritedir; emîrü'l-mü'minîndir. Ricâlu'l-hadîsten, senedin ittisâl ve intıkaı konusunda ilk defa o söz etmiştir. Ahmed b. Hanbel; **"Şu'be, ricâlde ve hadîs bilgisinde tek başına bir ümmetti"** der. İmâm Şâfiî de; **"Şu'be olmasaydı Irak'ta hadîs bilinmezdi"** der. Ricâl ilmindeki en önemli tilmizi, yirmi yıl kendisine talebelik yapmış olan Yahya'l-Kattân, rivâyette en güvenilir halefi ise, yine yirmi yıl kendisinden ders alan Ğundâr ile Ebû Davud et-Tayâlisî'dir. Tedlîs yapmaktan son derece kaçınırdı. **"Tedlîs yapmaktansa, zina etmeyi tercih ederim"**, **"Gökten düşüp paramparça olmam, tedlîs yapmaktan daha çok hoşuma gider"** derdi. **Basra**'da hadîsi ilk defa sistematik tasnife tabi tutanlardandır. Bir hadîsi yirmi defa dinlemeden gönlü rahat etmeyecek kadar hassastı. Bu ilimde, **Basra**'da tasnif çağının ana rükünlerinden biri idi. Âbid ve zâhiddi. Müttakîlerin önderi ve fakirlerin babası idi. Dehir orucu tutardı. Derisi kemiklerine yapışmış bir vaziyeti vardı. Ayaklarına kan duruncaya kadar namaz kılardı. Şiîlikte müttehemdi. **Basra**'da vefat etti. Öldüğü

"Bir milletin içinde kötülük işlemeyenler çoğunlukta olduğu halde, yine de bu kötülükler işlenirse..."

Bu rivâyet, **Ebû Davud**'undur.

Ebû Davud ve **Tirmizî'**nin muhtasar bir rivâyeti daha vardır. Bu rivâyette hadîsin yukarda geçen son fıkrası yer almamaktadır.

İZAH

Burada müslümanların yanlış anlamalarına yol açabilecek bir âyet-i kerimeye dikkat çekilmektedir. Hadîste sözü edilen **Mâide** sûresindeki bu âyet; **"Siz kendinizi düzeltin, başkalarıyla uğraşmayın, çünkü onların kötülüğü size zarar vermez"** anlamında değildir. Aksine; **"Siz doğru yolda olur, ilâhî emrin gereği olarak marûfu emreder münkerden men ederseniz, başkalarının kusuru size zarar vermez"**demektir.

Böylece birbiriyle çatışır gibi görünen emir bi'l-ma'rûf ile, herkesin kendi yaptığından sorumlu olması keyfiyeti te'lif edilmektedir. İnsana verilen görev, iyiliği emir ve kötülükten mendir. Bunları kabul ettirmek ise onun görevi değildir. Bunu ancak, kalpleri değiştiren Yüce Mevlâ yapabilir. Kul, sadece verilen görevi bilmeli ve gücü yettiği oranda görevini yapmalıdır. Eğer güç ve kudreti, emir ve nehiy görevini edâya yeterli değilse, o zaman bu farîza kendisinden sâkıt olur ve ona düşen iş, sadece kalben nefret ile böyle kişilerden ilgiyi kesmekten ibâret kalır.[36]

١١٢- (د ـ جرير بن عبد الله [البجلي] رضي الله عنه) قال : سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : « **ما من رجل يكون في قومٍ يُعْمَل فيهم بالمعاصي ، يقدرون على أن يُغَيِّرُوا عليه ولا يُغَيِّرون ، إلا أصابهم الله منه بعقابٍ قبل أن يَموتوا** ».أخرجه أبو داود.

---

gün Süfyân es-Sevrî; **"bugün, hadîs öldü"** diye hayıflanmıştı. Tefsîr ve garîbu'l-hadîse dair bir eseri bilinmektedir.

[36] Bkz., **Avn**, XI, 489; **Bezl**, XVII, 267.

112- Cerîr b. Abdullah el-Becelî[37] der ki:

Rasûlullah'ın (as.) şöyle söylediğini duydum:

"Bir adam bir kavmin içinde bulunur, orada günah işler de, insanlar, onun bu hâlini değiştirmeye muktedir oldukları halde değiştirmezlerse, Allah onları, daha ölmeden ilâhî cezaya uğratır."[38]

İZAH

Bir önceki hadîsin değişik bir varyantı, fakat muhtevâsı aynı olan bu hadîsteki *"yu'melu"*, (işlenir, yapılır, amel edilir) fiili, gerek **Câmiu'l-Usûl**'de ve gerek **Ebû Davud**'un matbû nüshalarında meçhûl sigasıyla harekelenmiştir. Bu şekliyle tercüme edilmesi, ibareyi zorlaştırmakta, anlamsız hale getirmektedir. **Ebû Davud** şârihleri **Sehârenfûrî** ve **Azîmâbâdî**, bu fiilin malûm olarak okunması gerektiğini kaydetmişlerdir ki, o zaman ibâre anlaşılır hâle gelmektedir. Biz de tercümeyi buna göre yaptık.[39]

١١٣ – (ت ــ حذيفة [بن اليمان] رضي الله عنه) عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : «والذي نفسي بيده لتأمُرُنَّ بالمعروف ولَتنهَوُنَّ عن المنكر ، أو لَيوشِكَنَّ الله يبعثُ عليكم عقابًا منه ، ثم تدعونه فلا يستجيبُ لكم ». أخرجه الترمذي.

113- Huzeyfe b. el-Yemân, Hz. Peygamber'den şöyle rivâyet eder:

---

[37] **Ebû Amr Cerîr b. Abdullah b. Cabir el-Becelî el-Kasrî el-Yemânî:** ö. 51/671. Sahabîdir. Hz. Peygamber'in vefat ettiği yılda müslüman oldu. Hicrî 10'da Ramazan ayında bir heyetle birlikte **Medîne**'ye gelip İslâm'ı kabul etti. Hz. Peygamber de kendisine büyük değer verdi. Hz. Ömer, onun hem câhiliyette, hem de İslâm'da **"seyyid"** olduğunu söyler. Rasûlullah'ın (as.) vefatından sonra **Kûfe**'ye yerleşti. Fitne döneminde; **"Hz. Osman'a küfredilen bir beldede oturmam"** diyerek Hanzale ve Adiyy b. Hâtim'le birlikte **Karkisiya**'ya göçtü. **Kadisiye**'de büyük kahramanlık göstermiştir. Kendisinden Şa'bî ve Kays b. Ebî Hâzim rivâyet etti. Uzun boylu, güzel yüzlü ve güleç çehreli idi. **Karkisiya**'da vefat etti. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[38] **Ebû Davud**, Melâhim, 17/4339.

[39] Bkz., **Avn**, XI, 491; **Bezl**, XVII, 269.

"Hayatım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, siz ya iyiliği emredip kötülükten men edersiniz, veyahut da Allah'ın yakında size göndereceği cezayı görürsünüz; sonra O'na dua edersiniz, ama O duanızı kabul etmez."[40]

İZAH

Bu hadîste de, iyiliği emir ve kötülükten nehiy görevi edâ edilmediği takdirde, ilâhî cezanın geleceği müekkeden ve yeminle te'yid edilmektedir.

Yalnız bu hadîsin son cümlesinde kullanılan "**ted'û**" (dua edersiniz) fiili hakkında, bazı âlimler, davet anlamında kullanılmış olabileceğinden bahsederler. Buna göre hadîs, **"İlâhî ceza geldikten sonra yapacağınız dâvetlere icâbet edilmez"** demek olur.

Bize göre bu yanlış bir tevcihtir. Tercümede de işaret ettiğimiz gibi bu fiil, duâ anlamındadır, sonundaki zamir de Allah'a râcidir. Bu anlayışın, İslâm prensiplerine de uygun olduğunu zannediyoruz. Allah'ın cezası geldikten sonra, artık duâların kabûlü söz konusu değildir.

١١٤ - (د ـ ابن مسعود رضي الله عنه) قال : سمعت رسولَ الله صلى الله عليه وسلم يقول : «إنكم مَنْصورون ومصيبون ومفتوحٌ عليكم ، فمن أدرك ذلك منكم فليتَّقِ الله ، وَلْيأمُرْ بالمعروف ، ولْيَنْهَ عن المنكر، ومن كذبَ عليَّ متعمِّدًا فَلْيَتَبوَّأْ مقعدَهُ من النار».

أخرجه أبو داود.

114- İbn Mes'ûd şöyle der:

Hz. Peygamber'in şöyle söylediğini duydum:

"Muhakkak sizler muzaffer olacak, ganimetler alacaksınız. Size ülkelerin kapıları açılacak. Sizden kim buna yetişirse, Allah'tan korksun! İyiliği emretsin ve kötülükten men etsin! Kim,

---

[40] Tirmizî, Fiten., 9/2169

bile bile bana yalan isnâd ederse, cehennemdeki yerine hazır olsun!"[41]

İZAH

Rasûlullah (as.) bu hadîslerinde, İslâm'ın geleceğini ifâde etmektedirler. Buna göre müslümanlar, ülkeler fethedip zaferler kazanacaklar.

Hemen sonra da Hz. Peygamber, zafer sarhoşluğuna kapılıp kulluk görevlerinin ve kötülüklerle mücadelenin terk edilmemesi için ikazda bulunmaktadır. Buna göre iyiliği emir ve kötülüğü men etmek görevi, her zaman ve mekânda, her türlü ahvâl ve şartlar dairesinde dahi mutlaka ifâ edilmesi gereken bir farîzadır.

١١٥ - (د ــ عرس بن عميرة الكندي رضي الله عنه) أن النبي صلى الله عليه وسلم قال : «إذا عُملَت الخطيئةُ في الأرض ، كان من شهدها وكرهها - وفي رواية - فأنكرها ، كمن غاب عنها ، ومن غاب عنها فرضيها ، كان كمَن شهِدَهَا». أخرجه أبو داود.

115- Urs b. Amîre el-Kindî'den[42] rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Yeryüzünde bir hata işlendiği zaman, o hatayı görüp onu kerih bulan -bir rivâyette kötü bulan-, **ona şâhit olmamış gibidir. Onu görmediği halde hoş gören ise, ona şâhit olmuş gibidir."**[43]

İZAH

Bu hadîste, daha çok kötülükten nehiy vasıtalarının üçüncüsü olan kalben nefrete işâret vardır. Bir kötülüğün işlendiği yerde

---

[41] Musannıf her ne kadar bu hadîsin **Ebû Davud**'da bulunduğuna işaret etti ise de, muhakkîkın da kaydettiği üzere **Ebû Davud**'un matbû nüshalarında yoktur. Hadîs **Tirmizî**, 34, Fiten, 59/2358 ve **Müsned**, I, 389, 401, 436 da rivâyet edilmiştir.

[42] **Urs b. Amîra el-Kindî:** Sahabîdir. **Şam**'da ikâmet etmiş ve kendisinden **Şam** ahâlisi rivâyette bulunmuştur. Ölüm tarihi kesin olarak bilinememektedir. Kendisinden Zehdem b. el-Hâris rivâyet etti. Hadîsi **Ebû Davud** ve **Nesaî**'de tahric edildi.

[43] **Ebû Davud**, Melâhim, 17/4345.

bulunan, onu gören, ama ona katılmayan, ondan rahatsız olan, onu münker ve çirkin bulan insan, onu hiç görmemiş gibidir. Bundan vebâl almaz, zarar görmez.

Ancak o kötülüğü görmediği, orada bulunmadığı halde, onu hoş gören ve benimseyen insan, bizzat orada bulunmuş gibi günaha ortak olur.[44]

١١٦- (ت د ـ أبو سعيد الخدري رضي الله عنه) قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «إنَّ من أعظم الجهاد كلمة عدل عند سُلطان جائرٍ». هذه رواية الترمذي.

ورواية أبي داود: «أفضلُ الجهاد كلمةُ عدل عند سلطان جائر، وأمير جائر».

116- Ebû Saîd el-Hudrî, Hz. Peygamber'den şöyle rivâyet etti:

"Muhakkak ki cihâdın en büyüğü, zâlim Sultanın huzurunda söylenen âdil sözdür."[45]

RİVÂYETLER

Bu ibâre, **Tirmizî**'nindir.

Ebû Davud'un rivâyeti ise şöyledir:

"Cihâdın en faziletlisi, zâlim Sultanın ve zâlim Emîrin huzurunda söylenen âdil sözdür."

İZAH

Bu ve müteâkip hadîste geçen **"âdil söz"** veya **"hak söz"**den maksat; iyiliği emreden veya kötülükten nehyeden sözdür. Binâenaleyh sahası itibariyle son derece geniştir.

Zâlim bir sultanın huzurunda söylenen hak sözün, en üstün cihâd oluşu, şu şekilde izah edilmiştir:

Düşmanla savaşan insan, korku ile ümit arasında bulunur; düşmana galip de gelebilir, mağlup da olabilir. Savaşta her iki ihtimalin mevcudiyetine rağmen, zalim sultanın yanında hakkı söylemenin, can tehlikesine yol açması kuvvetle muhtemeldir.

---

[44] Bkz., **Avn**, XI, 500; **Bezl**, XVII, 277.

[45] **Tirmizî**, Fiten, 13/2174; **Ebû Davud**, Melâhim, 17/4344.

Üstelik galip gelmek diye bir ihtimal de söz konusu değildir. Sonra idarecinin hoşuna gidecek şeyleri söyleyerek büyük imkânlar elde etmek daha kolaydır. Ama buna rağmen yine de hakka bağlı kalarak doğru olan söylenirse, hem tehlikeyi göze almak ve hem de gelmesi muhtemel imkânlardan fedakârlık etmek açısından büyük fazilettir.

İşte böyle hayatî tehlikenin söz konusu olduğu zamanlarda dahi iyiliği emir ve kötülükten nehiy müslümanların görevidir. Bu iş de, göze alınan büyük tehlikeden dolayı en büyük cihâd sayılmıştır.[46]

Bunun fikir ve ifade özgürlüğü ile alâkası ise, ayrıca üzerinde durulması gereken hayatî önemde bir konudur.

İzahına çalıştığımız hadîsin senedindeki **Atıyye el-Avfî**, zayıf sayılan ve rivâyeti delil olarak kabul edilmeyen biridir. Bu itibarla hadîs zayıftır. Ancak bundan sonra gelen **Nesaî** hadîsi bunu te'yîd etmektedir.

١١٧- *(س ـ طارق بن شهاب* رضي الله عنه) أن رجلاً سأل النبي صلى الله عليه وسلم، وقد وضَعَ رِجْلَهُ في الغَرْزِ: أيُّ الجهادِ أفضلُ؟ قال: «**كلمةُ حقٍ عند سلطان جائر**».
أخرجه النسائي.

117- Târık b. Şihâb'dan rivâyet edildiğine göre; bir adam, ayağını üzengiye koymuş olduğu halde iken Rasûlullah'a (as.) sordu:

"- En üstün cihâd hangisidir?"

Hz. Peygamber cevâben şöyle buyurdu:

"- Zâlim sultanın huzurunda söylenen hak söz."[47]

١١٨- *(أبو هريرة* رضي الله عنه) قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : «**أتدْرُون كيف دخَلَ النقصُ على بني إسرائيل ؟**» وذكر الحديث بنحو حديث ابن مسعود، وأبي عبيدة وقد سبق، هذا وجدْتُهُ في كتاب رزين، و لم أجده في الأصول.

46 Bkz., **Avn**, XI, 499; **Bezl**, XVII, 276.

47 **Nesâî**, Bîat, 37.

118- Ebû Hureyre, Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu, der:

"İsrâil oğullarına (dinî) eksiklik nasıl girdi, biliyor musunuz?"

Hz. Peygamber, sonra, daha önce geçen (109 ve 110 numaradaki) hadîslere benzer bir hadîs söyledi. Bu hadîsi **Rezîn**'in kitabında gördüm, ama Kütüb-ü Sitte'de bulamadım.

(أ) "elif" harfi

الكتاب الخامس

في الإعتكاف

الكتاب الخامس

في الإعتكاف

5- İTİKÂF

١١٩- (خ م ط د ت س ـ *عائشة* رضي الله عنها) أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يَعْتَكِفُ العَشْرَ الأواخِرَ من رمضان ، حتَّى تَوَفَّاهُ الله عز وجل ، ثُمَّ اعتكَفَ أزواجُهُ بعدَهُ.

وفي رواية : كان يُجاوِرُ العشرَ الأواخِرَ من رمضان ، ويقول : « **تحرَّوْا ليلة القدر في العشْرِ الأواخِرِ من رمضان**».

وفي رواية : كان يعتكف في كل رمضان ، فإذا صلَّى الغَدَاة ، جاءَ مكانه الذي اعتَكَف فيه ، قال : فاستأذَنَتْه عائشةُ أنْ تَعْتَكِف ، فأذنَ لها ، فضربتْ فيه قُبَّةً ، فسمعَتْ بها حَفْصَةُ ، فضربتْ فيه قُبَّةً ، وسَمِعَتْ زينبُ ، فضربتْ قُبَّةً أخرى ، فلما انصرف رسولُ الله صلى الله عليه وسلم مِنَ الغَدَاة ، أَبْصرَ أَرْبعَ قباب ، فقال : « **ما هذا ؟** » فأُخْبِر خَبَرَهن. فقال : « **ما حَمَلَهُنَّ على هذا ؟ آلبرّ؟ انزعوها، فلا أراها**» فنُزِعت فلم يعتكف في رمضان حتى اعتكف في آخر العشر من شوال.

وفي أخرى : كان رسولُ الله صلى الله عليه وسلم إذا أراد أن يَعْتَكِفَ ، صلَّى الفجر ثم دَخَلَ مُعتكَفه – ثم ذكر نحوه... – إلى أنْ قال : فلما صلَّى رسول الله صلى الله عليه وسلم الفجر ، نظر فإذا الأخْبِيَةُ ، فقال : « **آلبِرَّ يُرِدْنَ ؟** » فأمر بخبائه فقُوِّض ، وترك الاعتكاف في شهر رمضان ، حتى اعتكَفَ في العشر الأوَّل من شوَّال. هذه روايات البخاري ومسلم.

ورواية الموطأ أنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلم أراد أن يَعتكِفَ ، فلما انصرف إلى المكان الذي أراد أن يَعْتكِفَ فيه، وجد أخبيةً :خباءَ عائشة ، وخِباءَ حفصةَ ، وخباءَ زينبَ ، فلما رآها سألَ عنها ؟ فقيل له : هذا خباءُ عائشة وحفصة وزينب ، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « **آلبرَّ يقولون بِهِنَّ ، ثُمَّ انصرَفَ فلم يعتكف ، حتى اعتكَفَ عشرًا من شوال**».

وأخرجه الترمذي عن عائشة وأبي هريرة معاً مختصراً ، قال : كان يعتكف العشر الأواخر من رمضان حتى قبضه الله عزَّ وجلَّ.

وله في أخرى عن عائشة : كان إذا أن يعتكف صلّى الفجرَ ، ثمّ دخَلَ في مُعْتَكَفِه.

وأخرجه أبو داود مثل رواية البخاري ومسلم الأولى.

وأخرجه أيضًا قال : كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا أراد أن يعتكف صلّى الفجر ، ثُمَّ دخَلَ مُعتَكَفَهُ ، وإنه أراد مرة أن يَعتكفَ في العشْرِ الأواخِرِ من رمضان ، قالت : فأمَرَ ببنائه فضُرِبَ ، فلمَّا رأيتُ ذلك أمَرْتُ ببنائي فَضُرِبَ ، قالت : وأمر غيري من أزواج النبي صلى الله عليه وسلم ببنائها فَضُرِبَ ، فلمَّا صلَّى الفجر ، نَظَرَ إلى الأبنية ، فقال : « **ما هذه ؟ آلبرَّ يُرِدْنَ ؟ آلبرَّ يُرِدْنَ ؟** » – وفي رواية : « **آلبرَّ يُرِدْنَ ؟** » مرةً واحدةً – فأمر ببنائه فَقُوِّضَ ، وأمرَ أزواجَهُ بأبْنِيَتِهِنَّ فَقُوِّضتْ ، ثم أخَّرَ الاعتكاف إلى العشر الأول ، يعني من شوال.

وفي رواية قال: اعتكف عشرين من شوَّال. وأخرجه النسائي بنحو من رواية البخاري ومسلم الآخرة.

119- Hz. Âişe'den rivâyet edildiğine göre; "Yüce Allah ruhunu kabzedinceye kadar, Hz. Peygamber, Ramazanın son on gününde daima itikâfa girerdi. O'nun vefatından sonra, hanımları itikâfa girmişlerdir."[1]

RİVÂYETLER

Bir rivâyette; "Hz. Peygamber Ramazanın son on gününde mescidde itikâfa girer ve, **'Kadir gecesini Ramazanın son on gününde arayın!'** buyururdu."

Diğer bir rivâyet ise şöyledir:

"Rasûlullah (as.) her Razamanda itikâf yapardı. Sabah namazını kılar, sonra itikâf yerine girerdi."

---

[1] **Buhârî**, Leyletu'l-Kadr, 3; İtikâf, 1, 14; **Müslim**, İtikâf, 1/5; **Muvatta**, İtikâf, 4/7; **Ebû Davud**, Savm, 72/2462, 2464; **Tirmizî**, Savm, 71/790; **Nesâî**, Mesâcid, 18.

Râvî der ki: "Hz. Âişe, itikâf için O'ndan izin istedi, Rasûlullah (as.) da izin verdi. Hz. Âişe, orada bir mahfil hazırladı. Sonra Hz. Hafsa bunu duyunca, o da bir mahfil hazırladı. Sonra Hz. Zeyneb duydu, o da başka bir mahfil hazırladı. Rasûlullah (as.), sabah namazından dönünce dört ayrı mahfil gördü ve;

"- **Bu nedir?"** diye sordu. Durum kendisine haber verildi. O zaman şöyle dedi:

"- **Onları buna sevk eden nedir? İyilik mi? Kaldırın onları, gözüm görmesin!"**

Mahfiller kaldırıldı. Artık Ramazanda itikâfı terk etti ve Şevvâl ayının ilk on gününde itikâfa girdi."

Diğer bir rivâyette ibâre şöyledir:

"Rasûlullah (as.) itikâfa girmek istediği zaman sabah namazını kılar, sonra itikâf yerine girerdi."

Sonra yukarıdaki hadîsin benzerini zikretti ve şöyle devam etti:

"Hz. Peygamber sabah namazını kılınca, baktı ki çadırlar kurulmuş. Dedi ki

"- (Bu yaptıklarıyla) **hayır mı murad ediyorlar?"**

Derhal çadırının sökülmesini emretti ve Ramazanda itikâfı bıraktı. Artık Şevvâl ayının ilk on gününde itikâfa girdi."

Bunlar, **Buhârî** ve **Müslim**'in rivâyetleridir.

Muvatta'nın rivâyeti ise şöyledir:

"Rasûlullah (as.) itikâfa girmek istemişti. İtikâf etmek istediği yere varınca, orada çadırlar gördü; bunlar Hz. Âişe'nin, Hz. Hafsa'nın ve Hz. Zeyneb'in çadırları idi. Onları görünce, ne olduklarını sordu. Kendisine;

"- Bu Âişe'nin, Hafsa'nın ve Zeyneb'in çadırı" dendi. Buyurdu ki:

"- **Bununla hayır elde edeceklerini mi zannediyorlar?"**

Sonra itikâf etmeden döndü. Bunun yerine Şevvâl ayında on gün itikâf yaptı.

Tirmizî aynı hadîsi, Hz. Âişe ve Ebû Hureyre'den naklen ve muhtasar olarak tahric etmiştir. Râvî şöyle dedi:

"Hz. Peygamber, Yüce Allah ruhunu kabzedinceye kadar Ramazanın son on gününde itikâfa girerdi."

Tirmizî'nin yine Hz. Âişe'den başka bir rivâyeti daha vardır:

"Rasûlullah (as.) itikâfa girmek istediği zaman sabah namazını kılar, sonra itikâf yerine girerdi."

Ebû Davud da aynı hadîsi, **Buharî** ve **Müslim**'in ilk rivâyeti gibi tahric etti. Onun diğer bir rivâyeti de şöyledir:

"Rasûlullah (as.) itikâfa girmek istediği zaman, sabah namazını kılar, sonra itikâf yerine gelirdi. Bir kere, Ramazanın son on gününde itikâfa girmek istedi."

Hz. Âişe dedi ki:

"Hz. Peygamber, çadırının kurulmasını emretti. Onu görünce, ben de çadırımın kurulmasını emrettim. Rasûlullah'ın (as.) benden başka diğer hanımları da çadırlarının kurulmasını emrettiler. Hz. Peygamber sabah namazını kılınca, çadırlara baktı ve;

"- Bunlar nedir? Bununla hayır mı murad ediyorlar? Bununla hayır mı murad ediyorlar?" buyurdu. Bir rivâyette bu sözü bir defa söyledi.

"Sonra Hz. Peygamber, kendi çadırının sökülmesini emretti. Bunun üzerine hanımları da çadırlarının sökülmesini emrettiler. Sonra itikâfı, Şevvâl ayının ilk on gününe tehir etti."

Bir rivâyette: "Şevvâl'in yirmisinde itikâf yaptı" denir.

Nesâî'nin rivâyeti de, **Buhârî** ve **Müslim**'in son rivâyeti gibidir.

İZAH

Bu bölüm bütünüyle itikâf, itikâfın şekli, âdâbı ve mâhiyeti ile ilgili hadîslerden oluşmaktadır. Hadîsin izahına geçmeden önce, bir ibâre farklılığını tashîh etmemiz gerekir:

Câmiu'l-Usûl'un, **Abdülkadir Arnavut** tarafından yapılan neşrinde, **Müslim**'den nakledilen hadîste; "فِي آخِرِ الْعَشْرِ مِنْ شَوَّال"; **"Şevval'in onuncu günü sonunda"** ibâresi yer almaktadır. Halbuki **M. H. Fakî** tarafından yapılan neşrinde ve **Müslim**'de ibâre; "فِي الْعَشْرِ الأَوَّل مِنْ شَوَّال"; "**Şevval'in ilk on gününde**" şeklindedir. Biz, bu

ibâreyi dikkate alarak metni tercüme ettik. Ancak ilk ibâre de kaynaklarda yer almaktadır. Bu iki farklı ibâre, şu şekilde tevhid ve te'lif edilmiştir:

"Şevvâlin onuncu gününün sonunda" şeklinde tercüme edilebilecek olan ilk ibâreden maksat, Rasûlullah'ın (as.) itikâftan çıkmasıdır. İkinci ibâre de başlangıcı ifâde etmektedir.

İ'TİKÂF

a) Manası; lügatte kendini hapsetmek, bir yerde kalmak, bir şeye bağlanmak demektir. Bir mahalde bir şey üzerine tevakkuf eylemektir. Bu şey, meşrû olsun olmasın, fark etmez.

Hz. **İbrahim**'in, babasına ve kavmine söylediği; ما هذه التّماثيل الّتي أنتم لها عاكفون. ; *"Kendilerine ibâdette ısrar ettiğiniz bu heykeller nedir ki?"*[2] ve **Hz. Musa**'nın, **Sâmirî**'ye söylediği: وانظُرْ إلى إلهك الذي ظَلْتَ عليه عاكفا; *"Israrla başında bekleyip durduğun ilâhına da bak!"*[3] âyetlerinde itikâf lafzının meşrû olmayan şeyler için de kullanıldığını görüyoruz.

İtikâfın dinî anlamı ise; ibâdet ve Yüce Mevlâ'nın rızasını tahsil gâyesiyle muayyen bir zaman bir câmide inzivâya çekilmektir.

b) Hükmü ve Süresi

1- **Hanefî** âlimlerine göre itikâf; şayet nezredilmiş ise vâcib, Ramazanın son on gününde sünnet-i müekkede, sâir zamanlarda müstahab olmak üzere üç çeşittir.

2- **Şâfiî** ve **Ahmed b. Hanbel**'e göre, sünnettir. Ancak adanmışsa vâcibdir.

3- **Mâlikîlere** göre de müstahabdır.

Hz. Peygamberin Ramazan aylarında itikâfa girdiği ve bu yönüyle itikâfın sünnet olduğu bilinmektedir. Ancak Hz.

---

[2] Enbiyâ, 52.

[3] Tâ-Hâ, 97

Peygamberden sonraki dört halife, sahâbe ve tâbiîlerin itikâfa pek yanaşmadıkları da bilinmektedir.

İtikâfın süresi hakkında farklı tercihler yapılmıştır. Ancak müşterek bir nokta vardır ki, o da itikâfın asgarî bir, azamî on gün olmasıdır.

c) İtikâf ve Oruç

Üzerinde ihtilaf edilen diğer bir konu da itikâf halinde oruç tutmanın şart olup olmadığıdır. **Aynî**'nin naklettiğine göre, mezhep imamları vâcib olan itikâfta orucu şart görürler. Buna mukabil **İbn Mes'ûd, Tavus, İbn Râhûye,** bir rivâyette **Ahmed b. Hanbel** ve **Şâfiî**'nin kavl-i cedîdine göre; ister nâfile, ister vâcib olsun itikâfta oruç şart değildir.

İlk görüşün delili, **Ebû Davud'**un rivâyet ettiği ve 125 numara ile gelecek olan **"Oruçsuz itikâf olmaz"** hadîsidir. Hadîsten maksat, her ne kadar belirtilmemişse de vâcib olan itikâftır.

Orucun şart olmadığını söyleyenler ise, **İbn Abbas**'ın; ليس علي المعتكف صوم إلا أن يجعله علي نفسه; **"İtikâf yapana oruç şart değildir; ancak orucu kendine şart kılarsa müstesnâ!"** sözüdür. **Dârekutnî**'nin rivâyet ettiği bu hadîsi, bazıları merfû, bazıları mevkûf sayar.

Anlaşıldığına göre oruç, mutlak şart değilse de, itikâfı güzelleştiren, fazîlet ve sevâbını arttıran bir unsurdur.[4]

d) İtikâfa Girilen Yer

İtikâfın câmide yapılması gerektiğinde âlimler müttefiktirler. Bu bölümde rivâyet edilen hadîsler ve özellikle az önce işâret edilen **Ebû Davud** hadîsi, itikâfın câmide yapılması gerektiğini açıkça göstermektedir. Hz. Peygamber de hep mescidde itikâf yapmıştır.

Bu konuda ihtilaf edilen nokta, itikâfın her câmide yapılmasının câiz olup olmadığıdır.

---

[4] Bu hususta **Ebû Davud** şârihi **İbnu'l-Kayyim**'in mütalâası için bkz., **Avn**, VII, 145-152. Fazla bilgi için **Menhel**, X, 251'e de bakınız.

Huzeyfe b. el-Yemân, itikâfın **Mescid-i Haram, Mescid-i Nebî** ve **Mescid-i Aksa** olmak üzere sadece üç mescitte yapılabileceğini söyler.

Zührî, sadece Cuma kılınan mescitte itikâf yapılabileceğini ileri sürer

Aralarında cüz'î bir takım farklılıklar olmakla birlikte mezhep imamlarına göre, beş vakit namaz kılınan her mescitte itikâf yapılabilir.

Hanımların da itikâf yapmaları câiz olmakla birlikte, mescitte değil, evlerinde namaz kıldıkları yerde itikâfa girmeleri müstahab görülmüştür.

Gerek Hz. Peygamber ve gerek O'nun hanımları, itikâfa girecekleri sırada, mescitte özel bir bölme yaptırırlardı. Bazı rivâyetlerde bu bölme için **"kubbe"** tâbiri kullanılır, ki biz bu lafzı **"mahfil"** diye tercüme ettik. Diğer rivâyetlerde ise ***"hibâ'= çadır"*** lafzı kullanılır. Anlaşılan odur ki, perde, çadır ve benzeri vasıtalarla kendilerini mescidde tecrit ederlerdi.

Rasûlullah'ın (as.), hanımların için mescitte çadır kurup itikâfa girmelerine izin vermemesi çeşitli şekillerde izah edilmiştir. Buna göre, hanımları bu işte samimi olmayıp O'na yaranmak ve yaklaşmak için yapmış olmaları muhtemeldir. Ayrıca mescide her türlü insan gelir, bu yüzden bazı münafıkların dillerine düşmeleri ihtimali de vardır. Diğer taraftan bir âilenin toptan itikâfa girmesi, gevşeme ve rahatlık doğurur, mescidi ev havasına çevirir ve itikâftan maksat olan tenhalık ve dünyadan el çekme manası kaybolur. Mescidin çadırla doldurulması yüzünden cemâate dar gelmesi de söz konusudur.[5]

e) İtikâfa Başlama Vakti

Hadîs-i şerifte açıkça ifâde edildiği üzere, itikâfa sabah namazından sonra, yani günün ilk vaktinde başlamak gerekir. Dört mezhep imamına göre on gün veya bir ay itikâf yapmak isteyen biri, güneş batmadan önce itikâfa girebilir. Kaç gün itikâfta kalmaya niyet edilmiş ise, o günün sonunda itikâftan çıkılır. Ancak bayram

---

[5] Bu hususta geniş bilgi için bkz., **Menhel**, X, 235-237.

gecesinin itikâfta geçirilip geçirilemeyeceği konusunda iki ayrı görüş vardır.

Son olarak şuna da işaret edelim ki, itikâf, sadece Muhammed (as.) ümmetine hâs değildir. **Bakara** sûresinin 125. âyetinde ifâde buyurulduğu üzere önceki Peygamberler zamanından beri devam edegelen kadîm bir sünnettir.

Atâ el-Horasânî şöyle der: "İtikâf eden insan, kendini Rabbine teslim eden ve; ***'Ya Rabbi, beni affetmedikçe ayrılmam, bana merhamet buyurmadıkça gitmem!'*** diyen insan gibidir."[6]

١٢٠ - (خ م ـــ *أبو سعيد الخدري* رضي الله عنه) قال : اعْتَكَفْنا مَعَ رسول الله صلى الله عليه وسلم العَشْرَ الأوْسَطَ ، فلمَّا كان صَبِيحَةَ عِشْرِينَ نَقَلْنَا مَتَاعَنا ، فأتى النَّبيُّ صلى الله عليه وسلم فقال : «**مَنْ كان اعتكَفَ فَلْيَرْجِعْ إلى مُعتَكَفِه ، فإنّي رأيتُ هذه اللَّيْلَةَ ، ورأيتُني أسجُدُ في ماءٍ وطينٍ ، فلمَّا رَجَعَ إلى مُعتكَفِه ، هاجت السماء ، فَمُطِرنا فَوَالَّذي بَعَثَهُ بالحق ، لقد هاجَتِ السَّماءُ من آخر ذلك اليومِ وكان المسجدُ على عريش فلقد رأيتُ على أنفِهِ وأرنَبَتِهِ أثَرَ الماء والطين**».

وفي رواية نحوه ، إلا أنه قال : حتى إذا كان ليلةَ إحدى وعشرين ، وهي الليلة التي يَخرُجُ من صَبيحَتِها من اعتكافه ، قال : « **من كان اعتكف معي فَلْيَعتكِفِ العشر الأواخر** ».

وفي أخرى : كان النبي صلى الله عليه وسلم يُجاور في رمضان العشر التي في وسط الشهر، فإذا كان حينَ يُمسي من عشرين ليلة تمضي ، ويستقبِلُ إحدى وعشرين ، رجَع إلى مسكنه، ورجَعَ مَن كان يُجاوِرُ معه ، وأنّه قام في شهرٍ جاورَ فيه اللَّيلَةَ التي كان يَرجِعُ فيها فَخَطَبَ الناس ، وأمَرَهُم بما شاء الله ، ثم قال : « **كُنتُ أجاوِرُ هذه العشْرَ ، ثم قد بَدَا لي أنْ أجاورَ هذه العشْرَ الأواخِرَ ، فمن كان اعْتَكَفَ معي فَلْيَثْبُتْ في مُعتكَفِه**» - ثم ذكره - وفي « **فوكَفَ المسجدُ في مُصلى النبي صلى الله عليه وسلم ليلة إحدى وعشرين...**» الحديث.

أخرجه البخاري ومسلم.

[6] Hadîsin izahı için bkz., **Aynî**, XI, 146; **İbn Hacer**, IV, 806; **Nevevî**, VIII, 66; **Müntekâ**, II, 77; **Avn**, VII, 133; **Bezl**, XI, 344; **Menhel**, X, 229, 235.

120- Ebû Saîd el-Hudrî şöyle dedi:

"Biz, Rasûlullah'la (as.) birlikte ikinci on günde itikâfa girdik. Ayın yirminci günü sabahına erince, eşyalarımızı naklettik. Hz. Peygamber geldi ve şöyle buyurdu:

"Kim itikâf ediyor idiyse, itikâf yerine dönsün! Çünkü ben, bu gece rüyamda su ve çamurda secde ettiğimi gördüm."

Rasûlullah (as.) itikâf yerine dönünce, gökyüzünü bulutlar kapladı ve üzerimize yağmur boşandı. Peygamber'i hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki, o günün sonunda gökyüzü bulutlarla doldu. Mescidin tavanı ot ve yapraklarla örtülü idi. Rasûlullah'ın (as.) burnunda ve burnunun ucunda su ve çamur izi gördüm."[7]

RİVÂYETLER

Hadîsin, benzer bir rivâyetinde şu ifâde yer almaktadır:

"Yirmi birinci gece olunca -ki Hz. Peygamber, bu gecenin sabahında itikâftan çıkardı- şöyle dedi:

"Kim itikâfa girdi ise, son on günde itikâf etsin!"

Diğer bir rivâyette ise ibâre şöyledir:

"Hz. Peygamber, Ramazanın ortasındaki on günde itikâf yapardı. Yirminci günün akşamına erip yirmi birinci güne dönünce, evine döner, O'nunla birlikte itikâfa girenler de dönerlerdi. Sonra bir Ramazan ayında, evine dönmeyi itiyâd edindiği gece mescidde kalarak insanlara hitap etti ve onlara Allah'ın dilediği şeyleri emretti. Sonra şöyle buyurdu:

"Ben, şu (ortadaki) **on günde itikâfa giriyordum. Sonra son on günde itikâfa girmek bana münasip göründü. Kim benimle itikâfa girdi ise, itikâf ettiği yerde kalsın.'"**

Sonra râvî, hadîsi nakletti ve şunu ilâve etti:

"Yirmi birinci gece mescid, Hz. Peygamberin namaz kıldığı yerde aktı." Hadîsi **Buharî** ve **Müslim** tahric etti.

---

[7] **Buhârî**, Leyletu'l-Kadr, 2, 3; İtikâf, 1; **Müslim**, Siyâm, 40/215.

İZAH

Bu hadîste Rasûlullah (as.), Ramazan'ın ikinci on gününde itikâfa girerken, gördüğü lüzum üzerine son on günde itikâfa girmeğe başladığı ifâde edilmektedir. Bunun sebebi, hadîsin mufassal rivâyetinde anlatılmaktadır. O rivâyete göre; Hz. Peygamber, kadir gecesini arıyordu, onu bildiği halde unutturulduğu, ama Ramazan'ın yirmisi ile otuzu arasındaki günlerde olduğu belirtiliyor. İşte kadir gecesini itikâf halinde karşılamak için Hz. Peygamber, son on günde itikâfı emretmiştir.

Söz konusu günlerde Kadir gecesine işâret olmak üzere, Rasûlullah'ın (as.) rüyasında su ve çamura secde edeceği bildirilmiş ve bu da gerçekleşmiştir.

BAZI HÜKÜMLER

1- Çamurlu yerde secde etmek câizdir.
2- Namaz kılan kimse, alnındaki tozları silmemesi güzeldir.
3- Hz. Peygamberin rüyaları sadıktır.
4- Ramazanın son on gününde itikâfa girmek müstahabdır.
5- İnsanların, meşrû işlerde âmirlerine itâat etmeleri gerekir.[8]

١٢١ - (خ م د ــ عبد الله بن عمر رضي الله عنهما) أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يعتكف العشر الأواخر من رمضان ، أخرجه البخاري ومسلم.

وزاد مسلم في رواية أخرى ، قال نافع : وقد أراني ابنُ عمر المكان الذي كان يعتكف فيه رسول الله صلى الله عليه وسلم من المسجد ، وأخرجه أبو داود بزيادة مسلم.

121- Abdullah b. Ömer'den rivâyet edildiğine göre; Rasûlullah (as.), Ramazanın son on gününde itikâf yapardı.[9]

RİVÂYETLER

Hadîsi **Buharî** ve **Müslim** tahric etti.

---

[8] Bkz., **Aynî**, VI, 93; **Nevevî**, VIII, 60.

[9] **Buhârî**, İtikâf, 1; **Müslim**, İ'tikâf, 1/1; **Ebû Davud**, Savm, 78/2465.

Müslim'in diğer bir rivâyetinde şu fazlalık vardır: Nâfi şöyle dedi:

"İbn Ömer, Hz. Peygamber'in, mescidde itikâf yaptığı yeri bana gösterdi."

Ebû Davud da **Müslim**'in bu ziyâdeli rivâyetini tahric etti.

١٢٢- (خ د ـــ *ابو هريرة* رضي الله عنه) أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يَعتكفُ رمضانَ عشرةَ أيامٍ ، فلما كان العامُ الذي قُبِضَ فيه اعتكف عشرين. أخرجه البخاري وأبو داود.

122- Ebû Hureyre'den rivâyet edilmiştir ki; "Rasûlullah (as.), her Ramazanda on gün itikâf yapardı. Rûhu kabzedildiği yılın Ramazan'ında ise yirmi gün itikâf yaptı."[10]

İZAH

Rasûlullah'ın (as.), her yıl on gün itikâfa girmesine mukabil, bu hadîste, vefat ettikleri yıl yirmi gün itikâf yaptığı ifâde edilmektedir. Bunun sebebi çişitli şekillerde izah edilmiştir:

Hz. Peygamber, vefat edeceğini anladığı için daha çok ibâdet etmek ve böylece ümmetinin de ileri yaşlarda daha çok ibadet etmelerine işâret ederek daha hayırlı bir ahvâl içersinde Allah'a kavuşmalarını murad etmiş olabilir.

Cebrâil ile her yıl Kur'ân'ı bir defa mukabele etmesine mukabil, o yıl iki defa mukabele etmişlerdi. Bunun için itikâfını da iki misline çıkarmış olabilir.

İbnu'l-Arabî'nin ileri sürdüğü diğer bir ihtimale göre de; Hz. Peygamber, hanımlarının mescidde çadır kurmaları yüzünden, bir önceki yıl Ramazan'da itikâf yapmamış, Şevvâl'de itikâfa girmişti. Ertesi yıl da, geçen yılın Ramazan itikâfını kazâ etmek niyetiyle itikâfını on gün uzatmıştır.

Şu da ihtimal dahilindedir ki, Rasûlullah (as.), bir önceki yıl seferde olduğu için itikâf yapamamış, onu son yılda tamamlamıştır.

---

[10] **Buhârî**, İtikâf, 17; **Ebû Davud**, Savm, 78/2466.

Hâsılı Hz. Peygamber'in her yıl itikâf yapması, yapamadığı yılları kazâ etmesi, bu ibâdetin önemini, ne kadar kuvvetli bir sünnet, hatta bazılarına göre vâcib olduğunu gösterir.[11]

١٢٣ – (ت ـ أنس بن مالك رضي الله عنه) أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يعتكفُ العشر الأواخر من رمضانَ، فلَمْ يعتكفْ عاماً، فلما كان من العام المقبل اعتكف عشرين. أخرجه الترمذيّ.

123- Enes b. Mâlik'ten rivâyet edildiğine göre, "Hz. Peygamber, Ramazan'ın son on gününde itikâf yapardı. Bir yıl itikâf yapmadı. Müteâkip yıl, yirmi gün itikâf yaptı."[12]

İZAH

Bu hadîsten anlaşılıyor ki, muayyen zamanlarda itikâfı âdet edinen biri, onu zamanında yapamazsa, imkân bulduğu zaman kazâ eder.

Daha önce geçen 119 nolu hadîsin de delâlet ettiği üzere itikâf, herhangi bir sebepten dolayı yarıda kesilebilir. Onu kazâ etmenin gerekli olup olmadığı ihtilâflıdır. **İmâm Mâlik,** kazâ edilmesi gerektiği görüşündedir. Diğer üç mezhep imamına göre ise; eğer vâcib bir itikâf idiyse kazâsı gerekir, değilse gerekmez. Zirâ Rasûlullah (as.), itikâfını yarıda kesen eşlerine kazâ etmelerini emretmemiştir. Kendisinin o yılki itikâfı Şevval'de tamamlaması ise, vücûbundan dolayı değil, başladığı ibâdeti tamamlamak iştiyâkındandır.

١٢٤ – (د ـ أبي بن كعب رضي الله عنه) أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يعتكفُ العشرَ الأواخرَ من رمضان... وذكر مثله. أخرجه أبو داود.

---

[11] Bkz., **Aynî**, XI, 157; **İbn Hacer**, IV, 822; **Avn**, VII, 138; **Bezl**, XI, 351; **Menhel**, X, 239.

[12] **Tirmizî**, Savm, 79/803.

124- Ubeyy b. Kâ'b'dan[13] rivâyet edilmiştir ki, "Rasûlullah (as.), Ramazanın son on gününde itikâf yapardı." **Ubey,** rivâyetinde yukardaki hadîsin benzerini zikretti.[14]

١٢٥- (خ م ط د ت س ـ عائشة رضي الله عنها) كانت تُرَجِّلُ النبي صلى الله عليه وسلم وهي حائضٌ. وهو مُعتكفٌ في المسجد ، وهي في حُجرَتها يُناوِلُها رأسه.

زاد في رواية : وكان لا يدخل البيت إلا لحاجة إذا كان معتكفاً.

وفي رواية : كان لا يدخل البيت إلا لحاجة الإنسان.

وفي رواية : قَالَتْ عائشة رضي الله عنها : إنْ كُنتُ لأَدْخل البيت للحاجة والمريضُ فيه ، فما أسألُ عنهُ إلا وأنا مارَّةٌ، هذه رواية البخاري ومسلم.

وفي رواية الترمذي وأبي داود والموطأ: كان إذا اعتكف أدْنَى إليَّ رأسَهُ فأرجِّلُهُ. وكان لا يدخُلُ البيت إلا لحاجة الإنسان.

وفي أخرى للموطأ: أنَّ عائشة كانت إذا اعتكَفَت لا تسأل عن المريض إلا وهي تمشي، لا تقف.

وفي أخرى لأبي داود قالت : كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يكون معتكفاً في المسجد، فيُناوِلُني رأسَهُ من خَلَلِ الحُجْرَة ، فأغْسِلُ رأسه. وفي رواية : فأرَجِّلُهُ وأنا حائضٌ.

وفي أخرى لأبي داود قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يمرُّ بالمريض وهو معتكف. فيمرُّ ولا يُعرِّجُ يسألُ عنه.

---

[13] **Ebû'l-Münzir, Ubeyy b. Kâ'b b. Kays el-Ensârî el-Hazrecî el-Medenî:** ö. 32/653. Meşhur sahabîdir. Neccâr kabilesindendir. Okur-yazar, eski kitaplara vâkıf âlimlerdendi. . İkinci Akabe ehlindendir. Müslüman olduktan sonra vahiy kâtipleri arasına girdi ve **Bedir** dâhil bütün savaşlara katıldı. Hz. Peygamber döneminde de fetvâ verirdi. **"Seyyidü'l-kurrâ"** diye bilinir. Hz. Ömer, **"Müslümanların seyyidi Ubeyy'dir"** derdi. Hz. Osman, ona Kur'ân'ı cem etme görevini vermişti. Kendisinden 164 hadîs rivâyet edilmiştir. **Medîne**'de vefat etti. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi. Ölüm tarihi hakkında çok farklı rivâyetler bulunmaktadır. H<. Osman döneminde vefat ettiği rivâyeti daha çok tercih edilir.

[14] **Ebû Davud**, Savm, 77/2463.

وفي رواية : قالت : والسنَّة للمعتكف ألا يعودَ مريضاً ، ولا [يُشيِّع] جنازةً ، ولا يمس امرأةً ولا يُباشرَها ، ولا يَخرجَ لحاجة ، إلا لما لابُدَّ منه ، قالت : ولا اعتكاف إلا بصومٍ ، ولا اعتكافَ إلا في مسجد جامع.

وفي رواية النسائي: كان يُخرِجُ إليَّ رأسَهُ من المسجدِ وهُوَ مجاورٌ ، فأغسِلُهُ ، وأنا حائضٌ.

وفي أخرى : كان يُومِئُ إليَّ رأسَهُ ، وهو معتكفٌ ، فأغسلُهُ ، وأنا حائضٌ.

125- Hz. Âişe'den rivâyet edilmiştir: "Kendisi, hayızlı olduğu halde, mescidde itikâfta bulunan Hz. Peygamber'in saçlarını tarardı. Bu sırada kendisi hücresinde oturur, Rasûlullah (as.) başını uzatırdı.[15]

RİVÂYETLER

Bir rivâyette; "...Hz. Peygamber, itikâfta bulunduğu sırada, sadece bir ihtiyaç sebebiyle evine girerdi" ziyâdesi vardır.

Diğer bir rivâyette de bu ziyâde, "...Sadece insanî bir ihtiyaç için eve girerdi" şeklindedir.

Bir rivâyette ise Hz. Âişe şöyle dedi:

"Ben (itikâfta iken) bir ihtiyaç sebebiyle eve girerdim. Evde hasta bulunduğu halde, onun hâlini ancak geçerken sorardım."

Bu rivâyetler, **Buhârî** ve **Müslim**'indir.

Tirmizî, Ebû Davud ve **Muvatta**'nın rivâyeti ise şöyledir:

"Hz. Peygamber itikâfa girdiği zaman başını bana uzatırdı, ben de onu tarardım. Eve, yalnız insanî bir ihtiyaç için girerdi."

Muvatta'nın diğer bir rivâyeti de şu şekildedir:

"Hz. Âişe itikâfta bulunduğu sırada, sadece yürüyüp giderken ve hiç durmadan hastanın hâlini sorardı."

Ebû Davud'un diğer bir rivâyetinde ise Hz. Âişe şöyle der.

---

[15] **Buhârî** İtikâf, 2, 3, 4, 19; Hayız, 2; Libâs, 76; **Müslim**, Hayız; 3/7; **Muvatta**, İtikâf, 1/1; **Ebû Davud**, Savm, 80/2472, **Tirmizî**, Savm, 80/804, **Nesâî**, Hayz, 20.

"Rasûlullah (as.) mescidde itikâfta bulunduğu sırada, odanın aralığından başını bana uzatır, ben de başını yıkardım."

Diğer bir rivâyette ise, "...Hayızlı olduğum halde saçını tarardım" der.

Ebû Davud'un başka bir rivâyetinde de şöyle der:

"Hz. Peygamber itikâfta iken hastaya gider, sağa sola sapmaz, hastanın hâl ve hatırını sorardı."

Diğer bir rivâyette ise Hz. Âişe şöyle söyler:

"İ'tikâfta bulunan insan için sünnet olan; onun hasta ziyâretine gitmemesi, cenâzeyi teşyî etmemesi, kadına dokunmaması, onunla yatmaması, zarurî ihtiyacının dışında hiç bir şey için itikâf yerinden çıkmamasıdır."

Ve şöyle devam eder:

"Oruçsuz itikâf olmaz. Cuma mescidinden başka bir yerde itikâf olmaz."

Nesâî'nin rivâyetinde ibâre şu şekildedir:

"Hz. Peygamber itikâfta bulunduğu halde başını mescidden çıkarıp bana uzatır, ben de hayızlı olduğum halde başını yıkardım."

Başka bir rivâyet de şöyledir:

"İ'tikâfta iken başını bana işâret eder, ben de hayızlı olduğum halde başını yıkardım."

İZAH

Bu rivâyetlerde, daha önce geçen hadîslerden farklı olarak şu hususları tesbit etmek mümkündür:

1- İtikâf Yerinden Ayrılmak: Hadîste Rasûlullah (as.), insanî ihtiyaçlar sebebiyle itikâf yerinden ayrılıp eve gittiği ifâde edilmektedir. Bundan maksat, büyük ve küçük abdest ihtiyacını gidermektir. Başka keyfî bir sebep için itikâf yerini terk etmek câiz değildir. Âlimler, bu tür zarurî ihtiyaçlar için itikâf yerinden ayrılmayı ittifâken câiz görür.

2- Hasta Ziyâreti: Hasta ziyâret etmek gâyesiyle itikâf yerinden çıkılıp çıkılamayacağı konusu ihtilaflıdır. Bir kısım sahâbe ile bazı âlimlere göre, çıkılabilir. Nitekim **Ebû Davud** ve **Muvatta'**nın rivâyetlerinde Rasûlullah'ın (as.) ve **Hz. Âişe'**nin hastayı ziyâret ettikleri, hâl ve hatırını sordukları ifâde edilmektedir. Yalnız **Muvatta'**nın rivâyetinde **Hz. Âişe'**nin geçerken hastayı ziyâret ettiği, **Ebû Davud'**un rivâyetinde de Rasûlullah'ın (as.), başka hiçbir şeyle ilgilenmeden sadece hastanın hâl ve hatırını sorduğu kaydedilmektedir. Bu ifâdelerden de anlaşılacağı üzere yapılan iş, ma'rûf olan şekliyle bir hasta ziyareti olmayıp, sadece geçerken rastladıkları hastaya hâl ve hatırını sormaktan ibarettir. Nitekim **Buhârî** ve **Müslim'**in rivâyetinde **Hz. Âişe,** evde bulunan hastanın hâlini ancak geçerken sorduğunu söylemektedir.

Mâlik, Şâfiî ve **Ahmed b. Hanbel** hasta ziyareti ve cenâzeyi teşyî için mescidden çıkamayacağını söylerler. **Hanefîler** de aynı görüştedirler.

3- Başka Sebepler: Başka sebeplerle mescidden çıkmak konusunda ise, mezheblerin görüşleri şöyledir:

a) Mâlikîler: Mu'tekif, ne hasta ziyareti, ne cenâzeyi uğurlama, ne cenâze namazı ve ne de ilim meclislerine iştirak için mescidden çıkabilir. Çıkarsa itikâfı bozulur. Ancak anne ve babası hastalanırsa çıkabilir.

b) Hanefîler: İ'tikâf vâcib, sünnet ve müstahab olmak üzere üç çeşittir. Vâcib ve sünnet itikâfa başlayan biri, Cuma ve Bayram namazları gibi şer'î, abdest bozmak gibi tabiî ve mescidin yıkılması veya oradan zorla çıkarılması gibi zarurî bir sebep olmadan mescidden çıkmak haramdır. Dinî, tabiî veya zarurî ihtiyacı için mescidden çıkanın i'tifâkı bozulmaz.

Vâcib ve sünnet olan itikâfa başlayan kişi, hasta ziyareti, cenâzeyi teşyî, sel veya yangında hayat kurtarmak gibi bir niyetle mescidi terk ederse itikâfı bozulur, ama günahkâr olmaz.

Müstahab olan itikâfta ise, belirli bir süre yoktur. Dolayısıyle insan, mescidde kaldığı sürece itikâfta sayılır, çıkınca itikâfı sona erer.

c) Şâfiîler: Î'tikâf, adak olan ve olmayan diye ikiye ayrılır. Adak olan itikâfta zarurî ihtiyaçların dışında bir sebeple mescidden çıkılamaz. Adak olmayan itikâfta ise, hasta ziyâreti için çıkabilir.

d) Hanbeliler: İtikâf, vâcib cinsinden ise ne hasta ziyareti, ne cenâzeyi teşyî ve ne de başka bir maksatla çıkılamaz. Vâcib olmayan itikâfta ise çıkılabilir, ama çıkmamak daha iyidir.

Hülasâ; ancak zarurî ve mübrem bir ihtiyaç söz konusu ise itikâf yerinden çıkılabilir, aksi halde mescidden ayrılmak câiz değildir. **Ebû Davud'**un **Hz. Âişe'**den rivâyet ettiği ve itikâfın sünnete uygun olan şeklini ifâde eden yukarıda metni ve tercümesi verilen hadîs, gayet açık ve câmialıdır. Buna göre mu'tekif, hasta ziyaret edemez, cenazeyi teşyî edemez, kadına şehvetle dokunamaz, onunla yatamaz ve zarurî ihtiyaçlarının dışında bir şey için mescidden ayrılamaz.[16]

١٢٦ - (خ د - **عائشة** رضي الله عنها) قالت : لقد اعتكفَتْ مع رسول الله صلى الله عليه وسلم امرأةٌ من أزواجه مستحاضة، فكانت ترى الدم والصُّفرةَ ، وهي تصَلّي، وربما وضعت الطِّسْتَ تحتها وهي تُصلِّي. أخرجه البخاري وأبو داود.

وفي أخرى للبخاري نحوه، وفيه : وهي مُسْتَحاضَةٌ ترى الدَّمَ ، فربما وضعت الطَّسْتَ تحتها من الدم. وزَعَمَ [عكرمة] أن عائشةَ رأَتْ ماءَ العُصْفُرِ ، فقالت : كأنَّ هذا شيءٌ كانت فلانة تَجِدُهُ.

126- Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

"Hz. Peygamberin hanımlarından biri, istihâza halinde iken, Rasûlullah'la birlikte itikâfa girmişti. Hatta namaz kılarken kan ve sarı su görürdü. Bazen de namaz kılarken altına leğen koyardı."[17]

RİVÂYETLER

Hadîsi **Buharî** ve **Ebû Davud** tahric etti.

---

[16] Bkz., **Nevevî**, III, 208; **Aynî**, XI, 145, 150; **Menhel**, X, 240, 247; **Müntekâ**, II, 77; **Avn**, VII, 140; **Bezl**, XI, 354.

[17] **Buhârî**, Hayız, 10; İtikâf, 10; **Ebû Davud**, Savm, 81/2476.

Buhârî'nin benzer bir rivâyeti daha vardır. Orada ibâre şöyledir:

"O, istihâza halinde kan görürdü. Çok kere kan yüzünden altına tas koyardı."

İkrime'nin[18] iddiasına göre Hz. Âişe, Usfur suyunu gördü ve; "Sanki bu, falancının (istihâza zamanında) gördüğü şeyi gibidir" dedi.

İZAH

Bu hadîste istihâza hâlindeki bir hanımın itikâfından bahsedilmektedir.

İstihâza; hayız ve lohusalık süreleri dışında kadınlardan gelen kandır. Bu kan, bir hastalık alâmetidir ve ibâdete mâni değildir. Nitekim Hz. Peygamberin hanımlarından biri, istihâza hâlinde olduğu, yani kendisinden devamlı bir kan geldiği halde O'nunla birlikte itikâfa girmişti. O kadar ki, namaz kılarken de kan gelir, gelen kan bazen koyu kırmızı, bazen de sulu ve sarı bir renkte olurmuş. Hatta namaz kılarken seccâdenin pislenmemesi için altına leğen koyarmış.

Buhârî'nin rivâyetinde **Hz. Âişe**'nin "Usfur suyunu gördüğü" ifâde edilir. Bunun **Hz. Âişe** tarafından tanınarak; "Bu, falan hanımın

---

[18] **Ebû Abdulah, İkrime b. Abdullah el-Medenî:** 25-105/645-723 Tâbiîlerdendir. İbn Abbas'ın âzâdlısı ve râvîsidir. Aslen **Kuzey Afrika**'lıdır, Berberîdir. **Mekke**'de oturmuş ve **Hicaz**'ın en büyük fukahası arasında görülmüştür. Müfessir, muhaddis, fakih, siyerci, kadı ve şairdi. Megâzîyi iyi bilirdi. Her konuda çok geniş malûmata sahipti. Bu geniş ilmi ona **"bu ümmetin hibri"** ünvanını kazandırmıştı. İbn Cüreyc ondan yazmayana; **"ilminin üçte birini kaybettin"** derdi. İbn Abbas sağlığında, fetvâ için ona ruhsat vermişti ve o da efendisi evde olduğu halde kendisi kapıda fetvâ verirdi. Özellikle tefsir alanında ünlüydü. Şa'bî; **"Allah'ın kitabını İkrime'den iyi bilen kalmamıştır"** derdi. Ancak hadîste durumu ihtilaflıdır. İbn Ömer, Mâlik, Yahya'l-Ensârî ve İbn Sa'd onu sika görmezler. Buna karşılık İbn Maîn, Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Eyyûb es-Sahtiyânî, İbn Ebî Hayseme ve Amr b. Dînâr onu sika sayarlar. **Hariciye**'ye meyyaldi. Hâriciye'nin kollarından Necediye, Sufriye, ve İbâdiye'den olduğuna dair çeşitli rivâyetler vardır. Onun hakkında ileri sürülen ithamlar, ilminden ve hıfzından dolayı değil, daha çok **Hariciye**'ye meyyal oluşundan dolayıdır. 200 sahâbeyi idrâk ettiğini ifâde eder. Kendisinden yetmişi tâbiî olmak üzere 300 seçkin âlim rivâyette bulunmuştur. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. **Medîne**'de vefat etti.

istihâza kanına benziyor" dediği açıkça belirtilmiştir. Bu rivâyetle, yukarıda geçen "Sarı su" lafzı açıklanmakta, "O, usfur suyuna benziyordu" denilmektedir.

Buradaki **"falancı"**dan maksat, yukarıda zikredilen hanımdır ki, bunun da **Ümmü Seleme** olduğu rivâyet edilmektedir.

Bu hadîste istihâzalı kadının itikâfa girmesinin, namaz kılmasının ve mescidde kalmasının câiz olduğu açıkça görülmektedir.[19]

١٢٧ - (ط ـ ابن شهاب رحمه الله) أن رسول الله صلى الله عليه وسلم : كان يذهب لحاجة الإنسان في البيوت ، وهو معتكف. أخرجه الموطأ مرسلاً.

127- İbn Şihâb'dan rivâyet edildiğine göre; "Rasûlullah (as.), itikâfta olduğu halde, insanî ihtiyaç için evlere giderdi."[20]

١٢٨ - (خ م د ـ علي بن الحسين رضي الله عنهما) أنَّ صَفِيَّةَ زَوجَ النبي صلى الله عليه وسلم ورضي الله عنها قالت : كان النبيُّ صلى الله عليه وسلم معتكفًا ، فأتيته أزوره ليلاً ، فحدَّثْتُه ثم قُمْتُ لأنقلب ، فقام معي ليقلِبَني ، وكان مَسكَنُها في دار أسامة بن زيد ، فمرَّ رجلان من الأنصار ، فلمَّا رأيا النبي صلى الله عليه وسلم أسرعا ، فقال النبي صلى الله عليه وسلم « **على رِسْلِكما ، إنَّها صفيةُ بنتُ حُيَيّ** » فقالا : سُبْحان الله ، فقال : « **إنَّ الشيطان يجري من ابن آدم مَجْرَى الدمِ ، وإني خشيتُ أن يَقذفَ في قلوبكما شرًا** » - أو قال : شيئًا -.

وفي رواية : أنها جاءت تزوره في اعتكافه في المسجد في العشر الأواخر من رمضان - وفيه: حتى إذا بلغت بابَ المسجد عند باب أمِّ سَلَمَةَ - ثم ذكر معناه ، وقال فيه : « **إنَّ الشيطانَ يَبْلُغُ من الإنسان مبلغَ الدمِ** ».

---

[19] Bkz., **Aynî**, III, 279; **Menhel**, X, 255; **Avn**, VII, 153; **Bezl**, XI, 365.

[20] **Muvatta**, İtikâf, 4/8. Hadîs **Muvatta**'da mürsel olarak rivâyet edilmektedir. Ancak daha önce geçen **Hz. Âişe** rivâyeti, bunu te'yîd etmektedir.

ومن الرُّواة من قال: عن علي بن الحسين أن النبي صلى الله عليه وسلم أتته صَفيَّة.

أخرجه البخاري ومسلم وأبو داود.

128- Ali b. el-Hüseyin'den[21] rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber'in hanımı Safiye[22] şöyle dedi:

"Hz. Peygamber itikâfta bulunuyordu. Geceleyin gelip kendisini ziyâret eder, O'nunla konşurdum. Sonra dönmek için kalkardım. O da beni geçirmek için kalkardı. -Safiye'nin meskeni, Üsâme b. Zeyd'in[23] evinde idi-. Ensârdan iki adama rastladı. O iki adamın hızlandıklarını görünce Hz. Peygamber:

"- Yavaş olun, bu, Huyey'in kızı Safiye'dir" buyurdu. Onlar da:

"- Sübhânellâh!" diye karşılık verdiler. Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu:

---

[21] **Ebû'l-Hasan, Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşîmî el-Medenî:** 38-94/658-712. Medîneli tâbiîlerdendir. Hz. Ali'nin torunu ve Hz. Hüseyin'in oğludur. **Zeynelâbidin** lakabıyla marûftur. **İmâmiye**'ye göre oniki imamın dördüncüsüdür. **Medîne**'de doğup öldü. Son derece müttakî idi. **Medîne** fakirlerine gizlice yardımlar yapardı. Hadîs bilgisi çok, sika ve güvenilir biri idi. Babası Hz. Hüseyin şehid edildiğinde yanında bulunuyordu. Aynı zamanda fakihti. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, onun, babası ve dedesi kanalıyla rivâyetini, bütün senedlerin en sağlamı sayar. Son derece âbid, fâzıl biriydi. İbâdete çok düşkün olduğu için Zeynelâbidin lakabı verilmişti. Fezail ve menkıbeleri çoktur. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[22] **Ümmü'l-Mü'minîn Safiye bint Huyey b. Ahtab el-Hazrecî:** ö. 50/670. Önce Medîneli bir Yahudi ile, sonra Kenâne b. er-Rabî ile evlenmiş, kocası **Hayber**'de katledilince müslüman olmuş ve hayatını Rasûlullah'la (as.) birleştirmişti. **Hayber** fethinde önce Dıhye b. Halîfe'nin eline düşmüş, kabilesinin ileri gelenlerinden olması hasebiyle Hz. Peygamber'e verilmişti. Akıllı ve dirayetli bir hanımdı. Kendisinden 10 hadîs rivâyet edildi. **Medîne**'de vefat etti.

[23] **Ebû Muhammed, Üsâme b. Zeyd b. Hârise b. Şerâhîl el-Kudâî**: ö. 54/674. Meşhur sahabîlerdendir. Hz. Peygamber'in dadısı Ümmü Eymen ile evlatlığı Zeyd'in oğludur. Kendisi ve babası, Rasûlullah'ın (as.) en çok sevdiği kişilerdendi. Hz. Peygamber torunu Hasan'la Üsâme'yi kucağına almış ve; "**Allahım; ben bunları seviyorum, sen de sev!**" diye dua etmişti. Henüz 18 yaşında iken Hz. Peygamber onu, içinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de bulunduğu İslâm ordusunun komutanlığına getirmişti. Rasûlullah'ın (as.) vefatından sonra Vâdi'l-Kurâ'ya yerleşti. **Medîne**'de vefat etti. Ölüm tarihi hakkında farklı rivâyetler bulunmaktadır. Kendisinden 118 hadîs rivâyet edildi. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edildi.

"- Muhakkak şeytan, Âdemoğlunun kan damarlarında dolaşır. Ben, şeytanın kalplerinize bir kötülük -veya bir şey dedi- atmasından korktum."[24]

RİVÂYETLER

Başka bir rivâyette; "Safiye, Ramazan'ın son on gününde mescitte i'tikâf halinde bulunan Hz. Peygamber'i ziyâret ederdi" diye geçer. Bu rivâyette şöyle bir ibâre de vardır:

"Safiye, Ümmü Seleme'nin[25] odası önündeki mescit kapısına gelince..."

---

[24] **Buhârî**, İtikâf, 8, 11, 12; Humus, 4; Bed'ul-Halk, 11; Edeb, 121; Ahkâm, 21, **Müslim**, Selâm, 9/24; **Ebû Davud**, Savm, 79/2470.

[25] **Ümmü Seleme, Hind bint Ebî Ümeyye (Süheyl) b. el-Muğîre**: Öl. 59/679. Annesi **Âmir b. Rabîa**'nın kızı **Âtike**'dir. **Halid b. Velid** ve **Ebû Cehil**'in yakın akrabasıdır. Asıl adı **Hind**'dir. Önce **Ebû Seleme** ile evlendi. Müslüman olduktan sonra gördüğü eziyet üzerine kocasıyla birlikte **Habeşistan**'a hicret etti. Sonra tekrar **Mekke**'ye döndü. Kocası ve küçük çocuğu ile birlikte **Medîne**'ye hicret ederlerken müşrikler yollarını kesmişler, sadece **Ebû Seleme**'nin gitmesine müsaade etmişler ve **Ümmü Seleme** ile küçük yavrusunu da birbirinden ayırarak **Mekke**'de alıkoymuşlardı. **Ümmü Seleme** bir yıl boyunca hâline ağlamıştı. Her gün **Kâbe**'ye gider ve **Medîne**'ye gitmesine engel olan ailesine lânet okurdu. sonra **Medîne**'ye hicreti başardı. **Ebû Seleme**'den: **Seleme, Ömer, Dürre** ve **Zeyneb** adında dört çocuğu vardı. Hicretten 28 yıl önce 696 da dünyaya gelmiş. Kocası, **Uhud**'da aldığı bir yara sonucu vefat edince, çocuklarıyla kimsesiz kalmıştı. Rasûlullah (as.), önce **Hz. Ebû Bekir**'i göndererek kendisine tâlip olmuş, sonra **Hz. Ömer**'i göndermişti. Her ikisine de yaşlı ve kıskanç bir kadın olduğunu, aynı zamanda küçük çocukları bulunduğunu söyleyerek teklifi geri çevirmişti. Hz. Peygamber, **"Ben ondan daha yaşlıyım, kıskançlığını Allah giderecek"** diyerek, tekrar **Hz. Ömer**'i göndermiş ve böylece evlilik gerçekleşmişti. Böylece Hz. Peygamber, hicrî 4. yılda onunla evlenerek hem kendisini teselli etti, hem de bu yoldaki mücadelesini ve ihlâsını mükâfatlandırdı. **Ümmü Seleme** zeki ve akıllı bir hanımdı, okur yazardı. **Hudeybiye**'de Hz. Peygamber'e, kimse ile konuşmadan kurbanını kesmesini, traş olup ihramdan çıkmasını, böylece yapılan anlaşmadan hoşnut olmayan ashâbın da yatışacağını tavsiye etmiş, Hz. Peygamber de onun tavsiyesine uymuştu. Halife **Hz. Osman**'a ve **Cemel** savaşı öncesi **Hz. Âişe**'ye de yatıştırıcı tavsiyeleri olmuştu. Halife **Muâviye**, minberde **Hz. Ali**'ye lanet okuyunca, kendisine bir mektup yazarak bu yaptığına şiddetle karşı çıkmıştı. Kendisi **Hayber** fethine katılmış; **"Keşke bize de cihâd farz olsaydı da biz de erkekler gibi sevap kazansaydık"** temennisi üzerine *"Allah'ın bazınızı bazınıza üstün tuttuğu şeyleri temenni etmeyin!"* (Nisa, 32) âyeti nâzil

Sonra hadîsi yukarıdaki rivâyetle aynı manada olacak şekilde zikretti. Bu rivâyette Allah Rasûlü'nün (as.) şöyle buyurduğu da kaydedilir:

"Muhakkak şeytan, kan gibi insanın her tarafına nüfuz eder."

Râvîlerden bazısı, Ali b. el-Hüseyin'den naklen, "Safiye Hz. Peygamber'e geldi" diyerek hadîsi rivâyet eder.

Bunları **Buharî**, **Müslim** ve **Ebû Davud** tahric etti.

İZAH

Bu hadîste, mu'tekifin ziyâret edilebileceği, çünkü Rasûlullah'ı (as.) hanımı **Safiye**'nin ziyaret ettiği ifâde edilmektedir.

"Safiye'nin evi, Üsâme b. Zeyd'in evinde idi" cümlesinden maksat; **Aynî**'nin verdiği bilgiye göre, bilâhare **Üsâme b. Zeyd**'e verilen evdir. Çünkü o sırada **Üsâme b. Zeyd**'in müstakil bir evi yoktu, zirâ orada **Safiye** oturuyordu.

"Şeytan, Âdemoğlunun kan damarlarında dolaşır" cümlesi, şeytanın faaliyeti, vesvesesi insanın ta içine, beynine kadar nüfûz eder anlamına gelir. İnsanda iyi ve kötü, hayır ve şer duygularının uyanmasına vesile kabul edilebilecek iki varlıktan söz edilebilir; Melek ve Şeytan! İçimizde zaman zaman beliren vesvese ve kötü fikirler şeytanın iğvâsı ve saptırması sonucu olduğu gibi, daha çok ilhâm adı verdiğimiz güzel ve hayırlı duygular da meleklerin eseri olmalıdır.

PEYGAMBERLERE SÛ-İ ZAN

Bu hadîste temas edilmesi gereken konulardan biri de Peygamberlere sû-i zan beslemek hususudur. İcmâ ile sabittir ki, Peygamberlere sû-i zan, küfürdür. Çünkü onların emin ve güvenilir olduklarında şüphe yoktur.

Bu yüzden **Bezzâr**, bu hadîsi münker saymıştır. Çünkü Rasûlullah (as.), Peygamber olmadan önce bile **"Emîn"** sıfatıyla

---

olmuştu. **Medîne**'de vefat etti, cenazesini **Ebû Hureyre** kıldırdı. Hz. Peygamber'in zevcelerinden en son vefat edenidir. **Medîne**'de vefat etti. Kendisinden 387 hadîs rivâyet edildi.

marûftu. Peygamber olduktan sonra, bir müslümanın O'nun hakkında şüphe duyması nasıl düşünülebilir?!

Bazı âlimler, **Bezzâr**'ın bu tevcihini haklı görürler. Ancak **Buhârî** ve **Müslim** tarafından da rivâyet edilen bu hadîsin sıhhati müsellemdir.

Hz. Peygamber'in rastladığı iki kişinin, **Üseyd b. Hudayr**[26] ve **Abbâd b. Beşîr** olduğunu **Aynî** kaydetmektedir.

Üseyd, Akabe ve **Bedir** ehlindendir. **Kudüs** fethine de katılmış, hakkında Rasûlullah'ın (as.), **"Ne iyi insan!"** iltifâtı sâdır olmuş, cenâzesini **Hz. Ömer** omuzlamış değerli bir sahabîdir. Hicrî 27'de vefat etmiş, 18 hadîs rivâyet etmiştir.

Abbâd da **Bedir** ehlindendir. Birçok savaşlara katılmış, Hz. Peygamber onun için **"Ya Rabbi, Abdâd'ı mağfiret buyur!"** diye duâ etmiştir. **Yemâme**'de şehid edilmiş ve kendisinden sadece iki hadîs rivâyet edilmiştir.

Rasûlullah (as.), karanlıkta yanındakinin kim olduğunu seçememeleri yüzünden kötü bir şüpheye düşmemeleri için **"Bu Safiye'dir"** diye ikaz etmek ihtiyacını duymuş, onlar da **"Sübhânellah!"** diyerek, Rasûlullah'ın (as.) hata etmesinden Allah'ı tenzih ederiz demek istemişlerdir. **Buhârî**'nin rivâyetinde, Hz. Peygamber'in **"Bu Safiye'dir"** şeklindeki tavzîhinin onlara çok ağır geldiği ve **"Ey Allah'ın Rasûlü, biz sizin için hayırdan başka bir zan beslemeyiz"** dedikleri kaydedilir. Hz. Peygamber de şeytanın vesvesesine işaret etmiş ve sizin sû-i zan beslediğinizi söylemiyorum, demek istemiştir.

Hülâsa Rasûlullah (as.), şeytanın, onların gönüllerine bir vesvese ve şüphe sokması ve böylece helâk olmalarını önlemek istemiştir.

---

[26] **Ebû Yahya, Üseyd b. Hudayr b. Simâk el-Ensârî el-Evsî el-Eşhelî el-Medenî:** ö. 20/641. Sahabîdir. İkinci Akabe bîatına Abdüleşhel kabilesinin temsilcisi olarak katılmıştı. **Bedir** ve sonraki bütün savaşlara katıldı. **Kudüs** fethinde bulundu. İslâm'a ilk giren Medînelilerdendir. Zeyd b. Hârise ile kardeş olmuştu. Hz. Ebû Bekir, Ensârdan hiç kimseyi ona takdim etmezdi. Hz. Peygamber; **"Üseyd, ne iyi insandır!"** buyurmuştu. Güzel Kur'ân okuyan, akıllı, saygın ve müdebbir biriydi. **Medîne**'de vefat etti, cenazesini Hz. Ömer kıldırdı. Bakî'a defnedildi. Kendisinden 18 hadîs rivâyet edildi.

İmam Şâfiî, "Sû-i zanna kapılarak kâfir olmalarından endişe ettiği için durumu onlara açıkladı" der.

Hadîste izaha muhtaç diğer bir husus da **"Şeytan, Âdemoğlunun kan damarlarında dolaşır"** cümlesidir. Bu, teşbihî bir ifâdedir. Nasıl ki kan, bir insanda daima varsa, şeytan da insana devamlı musallat olur, onu şüpheye, dalâlete düşürmeye çalışır. Hadîs, zahirî manasıyla alınırsa, Allah ona bu gücü verdi demek olur.

BAZI HÜKÜMLER

1- Mu'tekif, ziyâretçisini geçirmek, onunla oturup konuşmak gibi mübah işlerle meşgul olabilir.

2- Kadın, itikâfta bulunan kocasını geceleyin, yalnız ziyâret edebilir.

3- Kadın, gece dışarı çıkabilir.

4- Rasûlullah (as.) ümmetine çok düşkündü, onları günaha düşmekten kurtarmak için büyük gayret gösterdi.

5- Sû-i zandan kurtulmak için tedbir almak gerekir.[27]

١٢٩ - (خ م ت د س ــ *ابن عمر* رضي الله عنهما) أنَّ عمر قال: يا رسول الله إني نذرتُ في الجاهلية أن أعتكفَ لَيلَةً في المسجد الحرام. قال: «**فأوفِ بِنَذْرِكَ**». ومنهم من قال: «**يومًا**».

وفي رواية : عن ابن عمر عن عمر ، فجعَله من مسند عمر.

وفي أخرى عن ابن عمر : أن عمر سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم ، وهو بالجِعْرانة ، بعد أن رجع من الطائف، فقال : يا رسول الله ، إني نذرت في الجاهلية أن أعتكف يومًا في المسجد الحرام ، فكيف ترى ؟ قال: «**اذهب فاعتكِفْ يومًا**». قال: وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم قد أعطاه جاريةً من الخُمس، فلمَّا أعتَقَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلم سبايا النَّاس، سمع عُمَرُ بن الخطاب، أصْوَاتَهم يقولون: أعتَقَنا رسولُ الله صلى الله عليه وسلم. فقال:

[27] Bkz., **Nevevî**, XIV, 156; **Aynî**, XI, 150; **Menhel**, X, 243; **Avn**, VII, 142; **Bezl**, XI, 357.

ما هذا ؟ قالوا: أعتق رسولُ الله صلى الله عليه وسلم سبايا الناس ، فقال عمر : يا عبد الله ، اذهب إلى تلك الجارية فخلِّ سبيلَها.

هذه رواية البخاري ومسلم. وفي أخرى لهما: قال: ذُكر عند ابن عُمرَ عُمْرَة رسول الله صلى الله عليه وسلم من الجعْرانة ، فقال: لم يَعْتمرْ منها. قال : وكان عُمرُ نَذَر اعتكاف يوم في الجاهلية... وذكر نحوه. وأخرجه أبو داود نحو حديثه قبلَه، ولم يذكر اللفظ. ثم قال: وذكر حديث السَّبْي نحو ذلك.

وفي رواية أخرى له : قال عمر : يا رسول الله : إني نذرت [في الجاهلية] أن أعتكفَ في المسجد الحرام ليلةً. وفي رواية : عند الكعبة ، فقال النبي صلى الله عليه وسلم : « أَوْفِ بِنَذْرِكَ ».

وأخرجه الترمذي والنسائي مُختصرًا ، ولم يذكر السَّبي ، ولا الجعرانة.

129- İbn Ömer'den rivâyet edilir ki, Ömer şöyle dedi:

"- Ey Allah'ın Rasûlü, ben câhiliyet döneminde mescidde bir gece itikâfta bulunmayı adamıştım." Hz. Peygamber:

"- Adağını yerine getir!" buyurdu.[28]

RİVÂYETLER

Bazı rivâyetlerde **"bir gece"** yerine **"bir gün"** ibâresi yer almaktadır.

Bir rivâyette İbn Ömer, Ömer'den nakleder ve böylece onu Ömer'in hadîsi yapar.

İbn Ömer'den gelen diğer bir rivâyette ise; Ömer, Rasûlullah'a (as.) Tâif'ten döndükten sonra Ci'râne'de bulunduğu sırada şöyle sordu:

"- Ey Allah'ın Rasûlü, ben câhiliyet döneminde bir gün Mescid-i Haram'da itikâfta bulunmayı adamıştım. Şimdi ne buyurursunuz?"

Rasûlullah (as.) şöyle dedi:

---

[28] **Buhârî**, İtikâf, 5, 15, 16; Humus, 19; Meğâzî, 54; Eymân, 29; **Müslim**, Eymân, 7/27; **Ebû Davud**, Eymân, 32/3325; **Tirmizî**, Eymân, 11/1539; **Nesâî**, Eymân, 35.

"- Git, bir gün itikâf yap!"

Râvî der ki: "Hz. Peygamber, ona ganimetlerin beşte birinden bir câriye vermişti. Rasûlullah (as.), halkın elindeki esirleri âzâd edince, Ömer b. el-Hattab onların:

"- Rasûlullah (as.) bizi âzâd etti" diye konuştuklarını işitti:

"- Bu ne iştir?" dedi. Onlar:

"- Rasûlullah (as.), insanların esirlerini âzâd etti" dediler. Ömer de:

"- Ey Abdullah, git o câriyeyi serbest bırak!" dedi.

Bur rivâyet, **Buhârî** ve **Müslim**'indir.

Onların diğer bir rivâyeti de şöyledir:

"İbn Ömer'in yanında, Hz. Peygamber'in Ci'râne'den yaptığı umresi zikredilmiş, İbn Ömer de, "Oradan Umre yapmadı" demişti ve "Ömer câhiliyet döneminde bir gün itikâf yapmayı adamıştı..." diye ilâve etmişti. Sonra da aynı hadîsi zikretti.

Ebû Davud da, önceki hadîsin benzerine işaret etti, ancak lafzını zikretmedi. Sonra da, az önce geçen esirlerle ilgili hadîsi bu şekilde zikretti, dedi.

Ebû Davûd'un diğer bir rivâyetinde, Ömer;

"- Ey Allah'ın Rasûlü, ben câhiliyet döneminde Mescid-i Haram'da bir gece itikâfa girmeyi adamıştım" diye sorar.

Bir rivâyette de Kâbe'nin yanında Hz. Peygamber; **"Adağını yerine getir!"** buyurdu.

Bu hadîsi **Tirmizî** ve **Nesâî** muhtasar bir şekilde rivâyet etmiş, esir hadîsini ve Cirâne'yi zikretmemişlerdir.

İZAH

Bu rivâyetler, adanmış olan itikâfın mutlaka yerine getirilmesi konusuna delil kabul edilmiştir.

KÂFİRİN ADAĞI

Hadîste ifâde edildiği üzere **Hz. Ömer,** henüz câhiliyette iken itikâf yapmayı adamıştı. Bir kâfirin adağının sahih olup olmadığı âlimler arasında ihtilaflıdır. **Buhârî, İbn Cerîr** ve bazı **Şâfiîler**'e göre sahihtir. Delilleri de yukarıdaki hadîstir. Buna göre bir kimse kâfir iken, dinen meşrû bir şey adar ve sonra da müslüman olursa, o adağını yerine getirmesi vâcibtir. **Zâhirîler, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Hasan-ı Basrî, Tavus** ve **Katâde** de bu görüşü benimserler.

İkinci bir görüşe göre; küfür halinde iken yapılan adak sahih değildir, binâenaleyh müslüman olduktan sonra edâsı da vâcib olmaz. **Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, İmam Muhammed, İbrahim en-Nehâî, Sevrî, Mâlik,** bir rivâyette de **Ahmed b. Hanbel** ve **Şâfiî** bu guruptadırlar. Delilleri ise **Buhârî**'nin **Hz. Âişe**'den rivâyet ettiği hadîstir:

مَنْ نَذَرَ أَنْ يُطِيعَ اللّٰهَ فَلْيُطِعْهُ وَ مَنْ نَذَرَ أَنْ يَعْصِيَهُ فَلا يَعْصِهِ

"Kim Allah'a itâatı adamışsa itâat etsin! Kim de O'na isyanı adamışsa, isyân etmesin!"[29]

Ayrıca **Amr b. Şuayb**'ın, ceddinden rivâyet ettiği ve **Tahavî**'nin kaydettiği; إِنَّمَا النَّذْرُ مَا ابْتُغِيَ بِهِ وَجْهُ اللّٰهِ **"Nezir, ancak Allah rızası gözetilerek yapılan şeydir"**[30] hadîsi de onların delilidir.

Bu hadîsler göstermektedir ki kâfirin adağı ve fiili, Allah rızasına ve O'na yaklaşmak gâyesine mebnî değildir. Bu gâyeye mebnî olmayan adaklar da, yukardaki hadîslere göre adak sayılmaz. Zirâ kâfirin gâyesi, Allah'dan gayrı taptığı şeylere yaklaşmaktır. Bu ise itâat değil, ma'siyet ve günahtır. Rasûlullah (as.) da; لاَ نَذْرَ فِي مَعْصِيَةِ اللّٰهِ; **"Allah'a isyan konusunda adak olmaz"**[31] buyurmuştur.

Kâfirin adağının sahih olmadığını söyleyenler, **Hz. Ömer** hadîsini müstahab manasına hamletmişlerdir. Rasûlullah'ın (as.),

---

[29] **Buhârî**, Eymân, 28; **Nesâî**, Eymân, 27.

[30] **Aynî**, XXIII, 209.

[31] **Müslim**, Nezr, 3/8; **Tirmizî**, Nüzûr, 1; **Ebû Davud**, Eymân, 22/3274; **Nesâî**, Eymân, 17, 31, 41.

"Adağını yerine getirir!" emrini, vücûba değil, câhiliyette yaptığın adağın mislini şimdi yapman güzeldir anlamına yorumlamışlardır. Bu emir, adakları yerine getirmenin önemi ve te'kidi hususuna da hamledilmiştir. Kaldı ki, insan müslüman olmakla, küfür zamanında işlediği günahlardan sorumlu olmaz

Hadîsin bazı rivâyetlerinde **Hz. Ömer**'in bir gece itikâfta bulunmayı adadığı kaydedilirken, bazı rivâyetlerinde **"bir gün adadı"** ifâdesi kullanılmaktadır. **İbn Hibbân** bu iki rivâyeti te'lif etmiş ve *"Hz. Ömer bir gün ve gece itikâfta bulunmayı adamıştı. Gece lafzını kullanan gündüzünü de kastetmiş, gündüz lafzını kullanan gecesini de murat etmiştir. Çünkü Nesâî'de rivâyet edilen Amr b. Dinar'ın İbn Ömer'den naklettiği hadîste Hz. Peygamber'in Ömer'e itikâf etmesini ve oruç tutmasını emrettiği açıkça ifâde edilmektedir"* demiştir.

Hadîste geçen diğer bir husus da, Rasûlullah (as.) **Ci'râne**'den **Umre** yaptığı halde, **İbn Ömer**'in **"yapmadı"** şeklindeki itirazıdır. Onun bu sözü, durumu bilmemesine hamledilmiştir. Zaten ispat, nefye tercih edilir.[32]

---

[32] Bkz., **Nevevî**, XI, 124; **Aynî**, XI, 146; XXIII, 209; **Menhel**, X, 253; **Avn**, II, 151; **Bezl**, XI, 363.

<u>(أ) "elif" harfi :</u>

الكتاب السادس

في إحياء الموات

6. KİTAB : **İHYAU'L – MEVAT (Ölü Araziyi İhya): 130 – 136**

الكتاب السادس

في إحياء الموات

6- İHYÂU'L – MEVÂT
(Ölü Araziyi İhya)

١٣٠ - (خ ـ عائشة رضي الله عنها) أن النبي صلى الله عليه وسلم قال : « من عَمَرَ أرضًا لَيْسَتْ لأحدٍ فهو أحقُّ ». قال عروة بن الزبير : قضى به عمر في خلافته. أخرجه البخاري.

130- Hz. Âişe, Rasûlullah'ın (as.) şöyle buyurduğunu rivâyet etti:

"Her kim, birine ait olmayan bir araziyi imâr ederse, bu arazi en çok onun hakkıdır."

Urve b. ez-Zübeyr şöyle dedi:

"Hz. Ömer, halifeliği döneminde buna hükmetti."[1]

İZAH

Bu hadîsi **Buhârî**, münferiden rivâyet etmiş, ve bunun için bir bâb açmıştır.

ÖLÜ ARAZİ

Bu bâbda sık sık kullanılan **"Arz-ı mevât"**; ölü toprak, **"ihyâu'l-mevât"** da; ölü toprağı işleyip kullanılır hale getirmek demektir.

Ölü topraktan gâye; imâr edilmeyen, ziraat yapılmayan, harap bir halde bulunan ve herhangi bir insanın mülkiyetinde bulunmayan arazidir. **Mecelle**'nin 1270. maddesinde **arâzi-i mevât** şöyle tarif edilir:

---

[1] **Buhârî**, Müzâraa, 15.

"Arâzi-i mevât; kimsenin mülkü, bir kasaba ve köyün mezrâsı veya baltalığı (odun için kullanılan ormanı) **olmadığı halde kasaba ve köyden uzak olan yerlerdir."**

Bu uzaklık ise, kasaba veya köyün en kenarındaki evlerden gür sesli biri bağırdığında sesi duyulmayacak kadar bir mesafe diye tarif edilmiştir.

Hukuk dilinde ölü arâzi; hiç kimsenin mülkünde ve tasarrufunda olmayan, eskiden beri köy, kasaba gibi muayyen topluluklara, bütün insanlara tahsis edilmemiş, imar görmüş yerlerin en ucundan yüksek sesli bir insanın sesi işitilmeyecek derecede uzak bulunan dağlık, taşlık, boz, kıraç, otlak gibi boş ve intifâya elverişli olmayan yerlerden ibârettir.[2]

Ölü araziden genel olarak anlaşılan, onun meskûn mahallerin dışında bulunmasıdır. Ancak bunun istisnâları da bilinmektedir. Hz. Peygamberin, **Medîne**'de arsası olmayanlara, sahipsiz yerlerden arsa verdiği, **Medîne**'ye bitişik veya çok yakın bölgelerden **Hz. Ömer**'e, **Zübeyr**'e yer verdiği rivâyet edilmektedir.[3]

Bu rivâyetler göz önüne alınınca, bu konuda asıl ölçü; arâzinin mâliki bulunmaması, bir insan veya gurubun mülkiyetinde olmamasıdır. Mâliki yoksa, nerede olursa olsun arazi mevât sayılır.[4]

ÖLÜ ARAZİYİ İHYA

Bundan maksat, sahipsiz ölü toprağın faydalı ve kullanılabilir hâle getirilmesidir. Bu da tohum ekmek, ağaç dikmek, gübrelemek, sulamak, çevirmek ve bina yapmakla olur.[5] Bu bâbda zikredilen hadîsler muvâcehesinde ölü toprağı ilk defa işgâl edip ihyâ eden, onun mülkiyetine de sahip olur. Yalnız burada, mülkiyetin devam edebilmesi için, mutlaka ihyâ etmek mecburiyeti vardır. Bu mecburiyeti **Hz. Ömer** de kanunlaştırmış ve; **"Çevirdiği araziyi üç**

---

[2] Bkz., ***İslâm Arazi Hukuku,*** **Doç. Dr. Ali Şafak**, s, 168.

[3] **Beyhakî**, ***Sünen,*** VI, 145-147.

[4] Bkz., aynı yer.

[5] Bkz., **Mecelle**, madde: 1051.

sene ihyâ etmeden bekletmişse, artık o arazide hakkı kalmaz" demiştir.[6]

Mülkiyet, sırf işgâle değil, aynı zamanda ihyâ şartına da bağlanmakla., şüphesiz büyük bir reform yapılmıştır. Hakikatte Allah'ın mülkü olan topraktan üretim yapılmak suretiyle bütün insanlar faydalanmalıdırlar. Mülkiyet, uyanık geçinen bazı açıkgözlerin tekelinde bırakılamaz.

Burada çok önemli bir husus da şudur: Acaba bu işler için Devlet Reisinin izni şart mıdır?

Ebû Hanîfe ve **Evzaî**'ye göre; ölü arazinin rakabesi Devlete aittir. Binâenaleyh Devlet Reisinin izni de şarttır. Bu durumda, bir insan, Devlet Reisinin izni olmadan ölü bir araziyi ihyâ etse, aradan ne kadar zaman geçerse geçsin ona mâlik olamaz, belki zilyed olarak kalır. **Mekhûl, İbn Sîrîn, İbn Müseyyeb** ve **Nehaî** de aynı ictihâdı kabul ederler.

Cumhûr-u ulemaya göre ise, izin şart değildir. Ölü araziyi ihyâ eden, mülkiyetine de sahip olur. **Ebû Yusuf, İmam Muhammed, Şâfiî** ve **Ahmed b. Hanbel** bu görüştedirler.

Bu iki görüşten ilki, siyasî iktidarlara daha uygun gelmiştir. Memleketimizde yayınlanan **Arazi Kanunnamelerinde** ve **Mecelle**'de de bu ilk görüş tercih edilmiştir.

Bazı hukukçular da ölü araziyi, meskün yerlere yakın olan ve olmayan diye ikiye ayırırlar ve yakın yerler için izin gerekir, ama uzak yerler için izin gerekmez derler. **İmam Mâlik** bu görüştedir. **Ebû Hanîfe,** buna da karşı çıkar. Ona göre, ölü arazi nerede olursa olsun âmmenin mülküdür. Ülke topraklarının hepsi aynı statüye tabidir. Kaldı ki böyle bir taksim sübjektiftir ve birçok hukukî ihtilaflara da sebep olur.

Konumuzun başında geçen **Hz. Âişe** hadîsi, şüphesiz cumhurun görüşünü te'yid etmektedir. Buna göre; ihyâ eden, araziye mâlik olur, bunun için izin şart değildir.

---

[6] **Ebû Yusuf,** ***Kitabu'l-Harac,*** 71. Aynı husus, **Mecelle**'nin 1276. maddesinde de kabul edilmiştir.

Ebû Hanîfe ise hadîsi, **"Ölü araziyi ihyâ konusundaki şartlara uygun olarak bir kimse ölü bir yeri imâr ederse, oraya mâlik olur"** şeklinde anlamaktadır. Kaldı ki **Buhârî**'de rivâyet edilen; لا حمى إلا لله ولرسوله; **"Korunan arazînin mülkiyeti, Allah ve Rasûlüne aittir"**[7] hadîsi de, arazi üzerinde tasarruf hakkının Devlete ait olduğuna delâlet etmektedir.

Ebû Hanîfe'nin diğer bir delili de şudur:

Ebû Ömer adlı Basralı bir adam **Hz. Ömer**'e gelip, zirâat yapmak üzere kendisine **Basra**'dan bir miktar arazi verilmesini istemiş, **Hz. Ömer** de **Basra** valisi **Ebû Musa'l-Eş'arî**'ye bir mektup yazarak, bu zata bir miktar arazi verilmesini emretmişti. Şayet Devlet Reisinin izni gerekli olmasaydı, **Hz. Ömer** böyle bir mektup yazmaz, adama da müsadenin gerekli olmadığını söylerdi.[8]

Buna göre **Hz. Ömer** de, izni şart görmektedir.

Tahavî'nin rivâyet ettiği ve **Hz. Ömer**'in; "لَنا رقابُ الأرْض"; **"Arazi'nin rakabesi bize aittir"** sözü de, aynı şeyi te'yid etmektedir.

Hz. Âişe hadîsinin devamında **Urve**, bu hükmü **Hz. Ömer**'in kendi halifeliği döneminde uyguladığını ifâde etmektedir. **Buhârî**'nin ta'lîk ettiği bu metni, **Muvatta** mevsûl olarak kaydetmektedir.[9]

١٣١ - (ط ت د ـــ *عروة بن الزبير* رضي الله عنهما) أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «**من أحيا أرضًا مَيْتَةً فهي له ، وليْسَ لِعِرْقٍ ظالِمٍ حقٌّ**». أخرجه الموطأ والترمذي.

وزاد أبو داود : قال عروة : ولقد حدّثني الذي حدّثني هذا الحديث : أنّ رَجُلَيْنِ اختصَما إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم ، غرس أحدُهما في أرض الآخر ، فقَضى لصاحب الأرض بأرضه ، وأمر صاحب النّخْلِ أن يُخْرِجَ نخله منها ، قال : فلقد رأيتُها ، وإنّا لَتُضْرَبُ أصُولُها بالفُؤوس ، وإنّها لَنَخْلٌ عُمٌّ ، حتى أخرجَتْ منها.

---

[7] **Buhârî**, Cihâd, 146.

[8] **Aynî**, XII, 176.

[9] Hadîsin şerhi için bkz., **İbn Hacer**, V, 285 vdv; **Aynî**, XII, 174-177.

وفي أخرى لأبي داود بمعناه : وفيها - عوَّض الذي حدثني هذا - فقال الرَّجُلُ من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، وأكبرُ ظنّي أنه أبو سعيد الخدري - قال : فأنا رأيتُ الرَّجل يضربُ في أصولِ النخل. قال أبو داود: قال مالك: قال هشامٌ : العِرْقُ الظّالمُ: أن يَغرِس الرَّجُلُ في أرض غيره ، فيستحقها بذلك.

قال مالك : والعرق الظالم: كل ما أخذ واحتُفر وغُرس بغير حق.

وفي أخرى لأبي داود ، قال عروة : أشهد أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قضى أنَّ الأرض أرضُ الله ، والعبادُ عبادُ الله ، فمنْ أحيا مواتًا فهو أحقُّ به ، جاءنا بهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم : الذين جاؤوا بالصلاة عنه.

131- Urve b. ez-Zübeyr'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu:

"Kim ölü bir araziyi ihyâ ederse, arazi onun olur. Oraya zulmen el koyanın hiçbir hakkı yoktur."[10]

RİVÂYETLER

Bunu **Muvatta** ve **Tirmizî** tahric etti.

Ebû Davud şunu ziyâde eder: Urve şöyle dedi:

"Bana bu hadîsi rivâyet eden etti: İki adam Rasûlullah'a (as.) davalarını arz ettiler. Onlardan biri, diğerlerinin arazisine hurma dikmişti. Hz. Peygamber, araziyi sahibine verdi ve hurmanın sahibine de hurmasını oradan sökmesini emretti."

Râvî dedi ki: "Ben ağacı gördüm, baltalarla köküne vuruluyordu. O, büyüyüp uzamış bir hurma idi. Nihâyet oradan söküldü."

Ebû Davud'un aynı meâlde diğer bir rivâyeti daha vardır. Orada "Bana rivâyet eden etti" yerine, "Rasûlullah'ın (as.) ashâbından bir adam, -ki kuvvetle zannediyorum o, Ebû Sâîd el-Hudrî idi- şöyle dedi: "Adamı (hurma sahibini) gördüm, hurmanın köküne vuruyordu."

Ebû Davud, Mâlik'ten naklen Hişâm'ın[11] şöyle dediğini kaydetti:

---

[10] **Muvatta**, Akdıye, 24/26; **Tirmizî**, Ahkâm, 38/1378; **Ebû Davud**, Harâc, 37/3074.

"**Irk-ı zâlim;** bir adamın, başka birinin arazisine ağaç dikmesi ve bu yolla o arazide hak iddia etmesidir."

Mâlik de şöyle söyledi:

"**Irk-ı zâlim;** haksız yere alınan, kuyu kazılan ve ağaç dikilen yerdir."

Ebû Davud'un diğer bir rivâyetinde de Hişâm şöyle dedi:

"Şehâdet ederim ki, Allah'ın Rasûlü şöyle hükmetti: **"Yer, Allah'ın yeri, kullar da Allah'ın kullarıdır. Herkim ölü yerleri ihyâ ederse, o, bu yere en çok hakkı olandır."**

Bunu bize, Rasûlullah'tan (as.) namazı getirenler getirdi."

İZAH

Bu meselede arazinin sahibi olduğu söylenen kişi **Ziyâd b. Lebîd b. Sa'lebe el-Ensârî**, bu araziye ağaç diken kişi de **Mâlik b. Duhşum**'dur.[12]

Bu hadîste **"Irk-ı zâlim"** deyimi kullanılmaktadır. **Muvatta** ve **Ebû Davud**'un rivâyetlerinde de izah edildiği üzere **Irk-ı zâlim**; bir insanın ihyâ ettiği bir yere, başka biri tarafından ekin ekmek, ağaç dikmek, kuyu kazmak vb. sûretle mülkiyet iddiasında bulunmaktır. Bu ise zulümdür. Sahibinin izni olmadan, onun ihyâ ettiği toprağı fuzulî olarak ve yeniden ihyâ etmek ve böylece ona el koymak isteyen zâlimin, o toprakta tasarruf hakkı yoktur.

Buna göre hadîsin anlamı şöyledir:

Bir insan, ölü bir araziyi ihyâ ederse, o toprak onun olur. Fakat ırk-ı zâlimin yaptığı şekilde, yâni o toprağı ekmek, dikmek, kuyu kazmak, ev yapmak gibi yollarla ele geçirmeye çalışmak zulümdür.

---

[11] **Ebû'l-Münzir, Hişâm b. Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm el-Kuraşî el-Esedî el-Medenî:** 61-146/680-768. Medîneli meşhur tâbiîlerden ve büyük âlimlerdendir. Ünlü sahabî Zübeyr b. Avvâm'ın torunudur. Muhaddis ve fakîhtir. Amcası Abdullah b. Zübeyr ve Enes b. Mâlik'den rivâyetleri vardır. Babasından en çok rivâyet edenlerdendir. Kendisinden Yahya'l-Ensârî, Süfyan es-Sevrî ve İbn Cüreyc rivâyet etti. Yaşlanınca aklı karışmamakla birlikte hafızası azalmıştı. Sika ve huccettir; rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. **Bağdat**'ta vefat etti.

[12] Bkz., **Câmiu'l-Usûl**, XV, 595.

Ancak burada **Hz. Ömer**'in içtihâdına bir daha dikkat çekmek istiyoruz. **Yahya b. Âdem**'in **Kitâbu'l-Harâc**'ında, **Hz. Ömer**'in şöyle dediği rivâyet edilir:

مَن عَطَلَ أَرْضًا ثَلاثَ سِنِينَ لَمْ يَعمرْها فَجاءِ غَيْرُهُ فَعَمرها فهي لَهُ

"Kim bir araziyi üç yıl boş bırakıp imar etmez de, sonra başka biri gelip onu imâr ederse, arazi onun olur."

Aynı görüş, **Hanefîler** tarafından da benimsenmiş ve **"Etrafını çevirdiği halde, sahibinin üç yıl imar etmediği araziyi, Devlet Reisi ondan alıp başkasına verir"** denmiştir. Çünkü arazinin etrafını çevirmek, mülkiyete hak kazandıran **"İhyâ"** değildir. **İhyâ**, imar etmektir, çevirmek ise duyurmak, sadece ilan etmektir.

İmam Şâfiî ve **Ahmed b. Hanbel** de, çevirmenin üç yıl gibi muvakkat bir zaman için mülkiyet ifâde edeceğini söylerler.[13]

١٣٢ (د ــ **سمرة بن جندب** رضي الله عنه) أنَّ رسو (ط) ابن عمر رضي الله عنهما أنْ عمر بن الخطاب قال : « **من أحيا أرضًا ميّتةً فهي له** ». أخرجه الموطأ.

132- Semüre b. Cündüb[14] Rasûlullah'ın (as.) şöyle buyurduğunu rivâyet etti:

"Kim, ölü araziyi duvarla çevirirse, arazi onundur."[15]

İZAH

Câmiu'l-Usûl'de **"Ölü arazi"** lafzı tahsisen kullanılmasına mukabil, bu hadîsin **Ebû Davud**'daki rivâyetinde, yine **"İhyâu'l-Mevât"** babında, mutlak olarak **"bir araziyi"** lafzı geçirmektedir. Bu

---

[13] Bkz., **Münteka**, VI, 26; **Avn**, VIII, 327; **Bezl**, XIV, 27.

[14] **Ebû Saîd, Semüre b. Cündüb b. Hilâl b. Cüreyc el-Fezârî:** ö. 60/679. Cesur sahabîlerdendir. **Medîne**'de yetişti, **Basra**'da ikamet etti. **Basra**'da ve **Kûfe**'de valilik yaptı. **Harûrîler**'e karşı şiddetiyle maruftur. **Basra** veya **Kûfe**'de vefat etmiştir. Hz. Peygamber'den yazdığı hadîsleri ihtiva eden bir risâlesi, çocuklarına intikal etmişti. Kendisinden Hasan el-Basrî, Şa'bî ve İbn Ebî Leylâ rivâyet etti. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edildi.

[15] **Ebû Davud**, Harâc, 37/3077. Bu, zayıf bir rivâyettir.

farklılığın, **Câmiu'l-Usûl**'un neşrindeki bir dikkatsizlikten mi, yoksa musannıfın elindeki **Ebû Davud** nüshalarının farklılığından mı kaynaklandığını tespit mümkün olmamıştır. Ancak her hâl-ü kârda maksat, ölü arazidir.

Hadîste ölü arazinin iktisâb yollarından birine işâret edilmektedir. Bu da arazinin etrafını duvarla çevirmektir.

Her ne kadar hadîsin zâhiri, mülkiyet için, çevirmenin yeterli olduğunu ifade ediyorsa da, âlimlerin cumhuruna göre şart olan imâr ve ihyâdır. Çevirmek, daha önce de söylendiği gibi, belki muvakkat bir mülkiyeti ifâde eder. Çevirenin başka insanlara takaddümüne ve araziye tecâvüz edilmesini önlemeye yarar.[16]

١٣٣ – (ت د ـ سعيد بن زيد وجابر رضي الله عنهما) أنّ رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: « **مَنْ أحْيَا أرضًا ميِّتةً فهي له** ».

زاد سعيد : وليس لعِرْقٍ ظالِمٍ حقٌّ. أخرجه الترمذي عنهما ، وأبو داود عن سعيد وحده.

133- Saîd b. Zeyd[17] ve Câbir, Rasûlullah'ın (as.) şu sözünü rivâyet ederler:

"Her kim, ölü bir araziyi ihyâ ederse, orası onundur."[18]

RİVÂYETLER

Saîd, şunu ilâve eder: "Irk-ı zâlimin hiçbir hakkı yoktur."

---

16 Bkz., **Avn**, VIII, 330 | **Bezl**, XIV, 31.

17 **Ebû'l-A'ver, Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl el-Kuraşî el-Adevî**; ö. 51/671. İlk müslümanlardan, meşhur sahabîlerden, aşere-i mübeşşeredendir. Babası da hanîflerdendi. **Medîne** hicretine katılmış, **Bedir** hariç bütün savaşlarda bulunmuştur. **Bedir** savaşı sırasında Kureyş kervanını takiple meşguldü. Ama Hz. Peygamber Bedir ganimetlerinden ona da pay vermişti. Kendisinden 48 hadîs rivâyet edilmiştir. Hz. Ömer'in kız kardeşi Fatıma ile evli idi ve Hz. Ömer onun vasıtasıyla müslüman olmuştur. Duası makbul biriydi. **Medîne** yakınındaki **Akîk**'de vefat etti. Kendisinden Ebû Osman en-Nehdî, Urve b. Zübeyr ve Kays b. Ebî Hâzim rivâyet etti. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edildi.

18 **Tirmizî**, Ahkâm, 38/1378 | **Ebû Davud**, Harac, 37/3073.

Hadîsi **Tirmizî,** Saîd ve Câbir'den, **Ebû Davud** ise yalnız Saîd'den rivâyet eder.

١٣٤- (ت ـ جابر بن عبد الله رضي الله عنهما) أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «مَنْ أحيا أرضا مَيْتَةً فهي له». أخرجه الترمذي.

134- Câbir b. Abdullah'dan rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

"Kim ölü bir araziyi ihyâ ederse, o yer onun olur."[19]

١٣٥- (ط ـ ابن عمر رضي الله عنهما) أنّ عمر بن الخطاب قال: « من أحيا أرضًا مَيْتَةً فهي له ». أخرجه الموطأ.

135- İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre Hz. Ömer şöyle dedi:

"Kim ölü bir araziyi ihyâ ederse, o yer onundur."[20]

١٣٦- (سعيد بن زيد رضي الله عنه) أنّ رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: « من أحيا أرضًا، قد عَجَزَ صاحِبُها عنها، وتركَها بِمَهلكة فهي له ».

هذا في كتاب رزين، ولم أجده في الأصول.

136- Saîd b. Zeyd, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivâyet etti:

"Kim, sahibinin âciz kaldığı ve helâke terk ettiği bir araziyi ihyâ ederse, o yer onun olur."[21]

İZAH

Hadîs, mâlikinin işleyemediği, terk ettiği bir arazinin de başkaları tarafından ihyâ edilip değerlendirilmesini ifâde etmektedir.

---

[19] **Tirmizî**, Ahkâm, 38/1379.

[20] **Muvatta**, Akdiye, 24/27.

[21] Hadîs, **Rezîn**'in ilâvesidir.

Buna göre ihyâ eden, aynı zamanda ona mâlik olur. Ancak mülkiyet hakkı açısından bunun izahı zordur. Belki bir intifa hakkından söz edilebilir.

(أ) "elif" harfi:

الكتاب السابع

في الإيلاء

7. KİTÂB: **ÎLÂ:** **137 - 144**

الكتاب السابع

في الإيلاء

7- ÎLÂ

١٣٧- (خ ت س ـ أنس بن مالك رضي الله عنه) قال : آلَى رسولُ الله صلى الله عليه وسلم من نسائه شهرًا ، فكانت انفكّتْ قَدَمُهُ، فَجَلَسَ في عِلِّيَّة له، فجاء عُمر، فقال: أَطَلَّقتَ نساءك؟ قال: «لا، ولكن آليتُ منهنّ شهرًا ، فمكث تسعًا وعشرين ، ثم نزل ، فدخَل على سائر نسائه».

وفي رواية نحوه ولم يذكر عمر وفيه: فقالوا: يا رسول الله آليتَ شهرًا؟ قال: «إنَّ الشَّهْرَ يكونُ تسعًا وعشرين».

وفي أخرى : أن النبي صلى الله عليه وسلم صُرِعَ من فَرَسٍ ، فَجُحِشَ شقُّه ، أو كَتِفُهُ ، وآلى من نسائه شهرًا ، فجلس في مَشْرُبَة له ، دَرجُها من جُذُوع ، فأتاه أصحابه يعودونه ، فصلَّى بها جالسًا وهم قيامٌ ، فلما سلَّم قال : « إنمَا جُعلَ الإمامُ ليُؤتَمَّ به ، فإذا صلى قائمًا ، فصلوا قيامًا ، وإن صلى قاعدًا فصلُّوا قُعودًا ، ولا تركعوا حتى يركَعَ ، ولا ترْفعوا حتى يرفع». قال : ونزل لتسع وعشرين ، فقالوا : يا رسول الله ، إنَّك آليتَ شهرًا ، فقال: « إنَّ الشَّهر تسعٌ وعشرون ».

هذه روايات البخاري ، ووافقه على الرواية الثانية الترمذي والنسائي.

137- Enes b. Malik'ten rivâyet olunduğuna göre; "Rasûlullah (as.) hanımlarından bir ay (süreyle) îlâda bulundu. (O sırada) ayağı çıkmıştı. Bir merdivenle çıkılan yüksekçe odasına (*aliyye*) çekildi. Hz. Ömer gelip;

"- Hanımlarını boşadın mı?" diye sordu. Hz. Peygamber;

"- Hayır, ama onlardan bir ay îlâda bulundum" dedi. Orada yirmi dokuz gün kaldıktan sonra indi ve hanımlarından birinin yanına girdi."[1]

RİVÂYETLER

Buna benzer başka bir rivâyette Ömer'in adı geçmemekte ve ayrıca şu ifadeler yer almaktadır: (Ashâb) dediler ki:

"- Yâ Rasûlallah, siz bir ay süreyle îlâda bulunmadınız mı?"

Rasûlullah (as.);

"- Ay (bazen) **yirmi dokuz gündür"** buyurdu.

Bir başka rivâyet de şöyledir:

"Hz. Peygamber attan düşüp yan tarafı yahut omuzu sıyrılmıştı. (O sırada) hanımlarından da bir ay (süreyle) îlâda bulunmuştu. Merdiveni hurma kütüğünden olan yüksekçe odasına çekildi. Ashâbı, kendisini ziyarete geldiler. Rasûlullah (as.) kendisi oturarak, ashâb ise ayakta olduğu halde onlara namaz kıldırdı. Selâm verince şöyle buyurdu:

"İmam, kendisine uyulsun diye tayin olunur. Binâenaleyh, o ayakta kıldığı zaman siz de ayakta kılın, şayet oturarak kılarsa siz de oturarak kılın, o rükûya varmadan rükûya gitmeyin ve o (başını) **kaldırmadan siz de kaldırmayın!"**

Râvî der ki: "Rasûlullah (as.) ayın yirmi dokuzunda odasından indi. Ashâb:

"- Ey Allah'ın Rasûlü, siz bir ay îlâda bulunmuştunuz" dediler. O da;

"- Ay (bazen) **yirmi dokuz gündür"** buyurdu.

Bu rivâyetler **Buhârî**'nindir.

İkinci rivâyette **Tirmizî** ve **Nesâî** de kendisine itirak etşmişlerdir.

İZAH

İlâ, lügatte yemin manasına gelir.

---

[1] **Buhârî**, Salât, 18; Ezân, 51, 82, 128; Taksîru's-Salât, 17; Savm, 11; Mezâlim, 25; Nikâh, 91; Talâk, 21; Eymân, 20; **Tirmizî**, Savm, 6/690; **Nesâî**, Talâk, 32.

Istılahta ise, bir kimsenin dört ay veya daha fazla bir süre hanımıyla cinsel ilişkide bulunmamak üzere yemin etmesidir.

Bu tarife göre dört aydan daha az bir süre yaklaşmamaya yemin **îlâ** sayılmaz. Ekseri fukahâ tarafından benimsenen bu görüş, **İbn Abbas** ve bazı tâbiûn alimlerinden de nakledilmiştir. Bu görüşün delili, ***"Kadınlarından uzak kalmaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır"***[2] âyet-i kerîmesidir.

İshak, hanımına bir gün için olsa bile yaklaşmayacağına yemin eden kimse, dört ay geçtiği halde yaklaşmamışsa îlâ yapmış sayılır demiştir. Dört aydan daha az bir süreyle de îlânın meydana geleceği hükmü bazı sahâbe ve tâbiûn fakîhlerinden de nakledilmiştir.

Îlâ, karı-koca arasındaki geçimsizlikten meydana gelen bir şey olduğu için dinen meşrû değildir, mekruhtur, uhrevî sorumluluğu olan hatalı bir davranıştır. Çünkü hakikatte îlâ, kadına yapılan bir haksızlıktır, onun hakkına tecavüzdür. Bu haksızlığın cezasız kalmaması gerekir; çünkü cezasız kalması, bu türlü haksızlıkların yaygınlaşmasına yol açabilir. Binâenaleyh îlâ yapan kişinin, bunun cezasını da çekmesi gerekir.

Îlâ'nın meydana gelmesi için dört ay yaklaşmamaya yemin yeterli midir, yoksa bu süre dört ayı geçmeli midir? Bu husus, ihtilâflıdır. Bu konuda **Hanefîler**, dört ayı yeterli görürlerken, **Mâlik, Şafiî** ve **Ahmed b. Hanbel**, dört aydan fazla olmalıdır, dört ay yaklaşmamaya yemin **îlâ** sayılmaz demişlerdir. Fakat, yukarıda kaydettiğimiz âyet, bu ictihad aleyhine delil sayılmıştır.

Buna göre, Hz. Peygamber'in (as.) îlâsı, lügat manası itibariyle bir îlâdır, fukahâ arasında bilinen manada bir îlâ değildir. Zira dört aydan daha az bir süre için vakî olmuş bir îlâdır. Bu, *"yataklarda onları yalnız bırakın"*[3] âyet-i kerîmesinde ifade buyurulan terbiye ve eğitim usûlüne uygun olarak, Hz. Peygamber'in hanımlarını bir ay yalnız bırakmasından ibarettir. Hatta bu hadîs, hanımları

---

[2] Bakara, 226.

[3] Nisâ, 34.

yataklarında yalnız bırakmanın, onların evlerinde kalmamakla olacağına delil olarak kullanılmıştır.[4]

Ayrıca bu rivâyeti takip eden diğer bazı rivâyetlerde yer alan **"bir ay hanımlarının yanına girmemeye yemin etti"** şeklindeki ifadeler de[5] bu görüşü teyit etmektedir. Yukarıda bahsi geçen Hz. Peygamber'in îlâsının, yalnız onların odalarına girmemekten ibaret bir imtina olduğu ve bunun şer'î manada bir îlâ olmadığı anlaşılmaktadır.[6]

Hz. Peygamber'in (as.) hanımlarından bir ay süreyle îlâ buyurmasının sebebi olarak, hanımlarının kadınlık gayretiyle birbirlerini kıskanmaları neticesinde kendisini incitmeleri gösterilir. Buna dair değişik rivâyetler bulunmaktadır. Bu rivâyetler ileride **Tahrîm** sûresinin 1-5. âyetlerinin nüzûl sebeplerinde gelecektir.

Bunun sebebinin, Rasûlullah'ın (as.) hanımlarının, Hz. Peygamber'den, kendisinde bulunmayan bir nafaka teminini istemeleri, ve bir de **Zeyneb**'in, Hz. Peygamber'in hediyesini reddetmesi ve Rasûlullah'ın (as.) da buna canının sıkılması olduğu da rivâyet edilmiştir.[7]

ÎLÂNIN HÜKMÜ

Îlâ'da bulunan kimse, **îlâ** müddeti içerisinde hanımına yaklaşırsa yeminini bozmuş olacağından yemin kefâreti ödemek mecburiyetindedir. Bu, ekseri müctehidlerin görüşüdür. **Kurtubî**'nin nakline göre **Hasan el-Basrî** ve **İbrahim en-Nehaî**, bu durumda kefâret gerekmez demişlerdir.[8]

Eğer yeminini bozmaz ve dört ay zarfında hanımıyla cinsel ilişkide bulunmazsa, bu sürenin sonunda bir bâin talâk meydana gelir, başka bir muameleye ihtiyaç yoktur. Bu görüş, **Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Mes'ûd, İbn Ömer, İbn Abbas, Zeyd b. Sâbit** gibi fakîh

---

[4] **Aynî**, XX, 190-191.

[5] Bkz., hadîs no: 140.

[6] **Kâmil Miras**, VI, 257.

[7] **Kurtubî**, III, 103.

[8] **Kurtubî**, III, 109.

sahâbelerin; **İbn Sîrîn, Mesrûk, Sâlim, Hasan, Katâde, Şurayh** gibi tâbiûn âlimlerinin görüşleridir. **Ebû Hanîfe** ve taraftarları da bu görüşü benimsemişlerdir.

Saîd b. el-Müseyyeb, Mekhûl, Rabîa, Zührî ve **Mervan b. el-Hakem,** bu durumda bir ric'î talâk meydana gelir demişlerdir.

Mâlik, Şafiî, Leys, Ahmed b. Hanbel, İshak ve **Ebû Sevr** ise, îlâ müddetinin geçmesiyle hemen talâk meydana gelmez, bilakis, îlâda bulunan şahıs, hanımına dönmek veya onu boşamak arasında muhayyer bırakılır. Bunlardan birini tercih etmediği takdirde hâkim, birisini tercih hususunda kendisini zorlar. Eğer yine tercih etmemekte ısrar ederse, hâkim onun namına hanımını boşar. Boşamayı ister koca tercih etsin, isterse onun namına hâkim karar versin, her iki halde de talâk, bir ric'î talâktır.

Îlâ müddeti olan dört ay sürenin sona ermesiyle hemen talâk meydana gelmeyeceği, kocanın hanımını boşamasının veya îlâsından vaz geçmesinin bekleneceği görüşü, biraz ileride de geleceği üzere[9] **İbn Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Ebû'd-Derdâ, Hz. Âişe** ve diğer on iki sahâbeden de rivâyet olunmuştur.

Hadîste yer alan **"ay yirmi dokuz gündür"** ifadesi, **"ay bazen yirmi dokuz gün çeker"** şeklinde yorumlanmıştır. Buna göre Hz. Peygamber'in (as.) îlâda bulunduğu ayın yirmi dokuz gün çektiği anlaşılıyor. Nitekim, *eş-Şehr* (ay) kelimesinin başında bulunan harf-i tarif de buna işaret sayılmıştır. **Aynî** bunun "*ahd*" için olduğunu ve o muayyen aya delâlet ettiğini söylemiştir.

Tahâvî'nin **Hz. Âişe**'den naklettiği bir rivâyet de bu yorumu desteklemektedir. Bu rivâyete göre **Hz. Âişe,** Hz. Peygamber'in hanımlarından bir ay uzaklaşacağını söylediği halde yirmi dokuz gece geçtikten sonra onların yanına döndüğünü kendisine hatırlatınca, **"bizim bu ayımız yirmi dokuz gecedir"** buyurmuştur[10]

[9] Bkz., hadîs no; 141.

[10] **Tahâvî,** *Şerhu Meâni'l-Âsâr,* III, 124.

HADİSTEN ÇIKARILAN HÜKÜMLER

1- Kamerî aylar devamlı olarak otuz gün çekmezler. Binaenaleyh, bir kimse, ayı belirterek bir ay oruç tutacağını adasa, meselâ, **"bu Recep ayında bir ay oruç tutacağım"** diye bir adakta bulunsa ve o ay da yirmi dokuz gün çekse, adak yapan şahsın orucunu otuz güne tamamlaması gerekmez. Ama, ayı belirtmeksizin bir ay oruç tutacağını nezreden kimsenin nezrini yerine getirebilmesi için otuz gün oruç tutması gerekir.

2- **Ahmed b. Hanbel, Îshak, Evzâî, İbn Hazm** ve bir kısım hadîsçiler, imamın oturarak namaz kıldırması durumunda, ona uyan cemâatin de oturarak kılacağına bu hadîsle delil getirmişlerdir. Bu konudaki geniş ihtilâf namaz bahsinde gelecektir.

3- Hadîs, namazda cemâatin, niyette ve bütün fiillerde imama uyması gerektiğine delildir. "**İmam kendisine uyulsun diye imam edinilir**" ifadesi bunu gerektirmektedir. Bu konudaki münakaşalar da namaz bölümünde gelecektir.

4- Acziyet söz konusu olursa, oturarak namaz kılmak câizdir.[11]

١٣٨ - (خ ـ *ام سلمة* رضي الله عنها) أنَّ النبيَّ صلى الله عليه وسلم حَلَفَ لا يدخُلُ على بعض أهله شهرًا فلمَّا مضَى تِسْعَة وعشرون يومًا غَدا عليهم، أو راحَ فقيل له: يا نبيَّ الله، حلفْتَ أن لا تدخُلَ عليهنَّ شهرًا؟ فقال: «**إنَّ الشهرَ يكونُ تسعًا وعشرين**». أخرجه البخاري، ومسلم.

138- Ümmü Seleme anlatıyor:

"Rasûlullah (as.) bazı hanımlarının yanına bir ay girmeyeceğine yemin etmişti. Yirmi dokuz gün geçince, sabahleyin veya akşama doğru onların yanlarına geldi. Kendisine;

"- Yâ Rasûlallah, onların yanına bir ay girmemeğe yemin etmiştiniz" denilince Hz. Peygamber;

"- **Ay** (bazen) **yirmi dokuz gün olur"** buyurdu.[12]

---

[11] Hadîsin şerhi için bkz., **İbn Hacer**, IX, 376-379; XI, 493; **Aynî**, IV, 105-107, 146; XX, 189-192, 274-276; **Nevevî**, VII, 196; **Şevkânî**, *Neyl*, VI, 272-274.

[12] **Buhârî**, Nikâh, 92; **Müslim**, Sıyâm, 4/25.

١٣٩ - (م ـ جابر بن عبد الله رضي الله عنهما): قال : اعتزل النبي صلى الله عليه وسلم نساءهُ شهرًا ، فخرجَ إلينا صباحَ تِسع وعشرين ، فقال بعضُ القوم : يا رسول الله ، إنَّما أصبَحْنا لتسع وعشرين ، فقال النبيُّ صلى الله عليه وسلم : « إن الشَّهر يكونُ تسعًا وعشرين» ، ثم طَبَّقَ النبيُّ صلى الله عليه وسلم يَدَيه ثلاثًا ، مرَّتين بأصابعِ يَدَيه كُلِّها ، والثَّالثة بتسعٍ منها. أخرجه مسلم.

139- Câbir b. Abdullah anlatıyor:

"Rasûlullah (as.) bir ay hanımlarından uzaklaşmıştı. Yirmi dokuzuncu günün sabahı (olunca) yanımıza çıktı. Cemâatten biri;

"- Ey Allah'ın Rasûlü, henüz yirmi dokuzuncu günün sabahındayız" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (as.);

"- **Ay** (bazen) **yirmi dokuz gün olur**" buyurdu. Sonra iki eliyle üç defa işaret ederek, iki defasında tüm parmaklarını, üçüncüsünde ise dokuz parmağını gösterdi."[13]

١٤٠ - (م س ـ ابن شهاب الزهري رحمه الله) : قال : إنَّ النبيَّ صلى الله عليه وسلم «أقسَمَ أن لا يَدْخُلَ على أزواجه شهرًا ». قال الزهري: فأخبرني عُرْوَة عن عائشة قالت: لمَّا مضى تسعٌ و عشرون ليلةً أعُدُّهُنَّ، دخل عَلَيَّ رسول الله صلى الله عليه وسلم، قالت بَدَأَ بي ، فقلتُ: يا رسول الله، إنك لا تَدْخُلُ علينا شهراً ، و إنكَ دخلتَ مِنْ تسع و عشرين أعُدُّهُنَّ ، قال: "إنَّ الشهر تسعٌ و عشرون." أخرجه مسلم و النسائي

140- İbn Şihâb ez-Zührî anlatıyor:

"Rasûlullah (as.) bir ay hanımlarının yanına girmemeğe yemin etmişti."

"**Urve**'nin **Âişe**'den naklen bana haber verdiğine göre **Âişe** şöyle demiştir:

"Saymakta olduğum yirmi dokuz gece geçince Rasûlullah (as.) ilk önce benim yanıma geldi:

---

[13] **Müslim**, Sıyâm, 4/24.

"- Yâ Rasûlallah, sen bizim yanımıza bir ay girmemeğe yemin etmiştin, halbuki yirmi dokuz günde girdin, ben bunları sayıyordum" dedim. Rasûlullah (as.);

"- (Bu) **ay yirmi dokuz gündür"** buyurdu.[14]

١٤١ – (خ ط ـ **نافع مولى ابن عمر** رضي الله عنهما) : قال : قال ابن عمر : «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ ، يُوقَفُ حَتَّى يُطَلِّق ، ولا يَقَعُ عليه الطلاق، حتى يطلِّق، يعني المُولي». قال: ويُذْكَرُ ذلك عن عُثمان وعلي وأبي الدرداء، وعائشة، واثني عَشَرَ رَجُلاً من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم.

وفي رواية : أنَّ ابنَ عمر كان يقولُ في الإيلاء الذي سَمَّى الله عز وجل : «لا يَحِلُّ لأحد بعد الأجل، إلا أن يُمسِكَ بالمعروف ، أو يعزِمَ الطلاق ، كما أمرَ الله تعالى». أخرجه البخاري.

ووافقه الموطأ على الرواية الأولى، وهذا لفظه: أنَّ ابن عمر كان يقول: « أَيُّمَا رَجُلٍ آلى من امرأته فإنَّه إذا مَضَتْ الأربعةُ الأشهُرُ يُوقَفُ حتَّى يُطَلِّقَ أَوْ يَفيء، ولا يقع عليه طلاق إذَا مَضَتِ الأَربعةُ الأشهر حتى يُوقَفَ».

141- İbn Ömer'in âzâdlısı Nâfî'den[15] rivâyet olunduğuna göre; İbn Ömer şöyle demiştir:

"(Îlâ üzerinden) dört ay geçince, îlâda bulunan, hanımını boşayıncaya kadar tutulur. O, boşamadıkça talâk meydana gelmez."

---

[14] **Müslim**, Sıyâm, 4/22; **Nesâî**, Sıyâm, 14.

[15] **Ebû Abdullah, Nâfi Mevlâ İbn Ömer el-Medenî**: ö. 117/735. Medîneli büyük tâbiîlerdendir. Aslen Mağribli veya Erdeşehrlidir. Bir savaşta Abdullah b. Ömer'in eline esir düşmüştü. Abdullah b. Ömer'in âzâdlısı ve en güvenilir râvîsidir. Sika muhaddislerdendir. Hz. Âişe, İbn Ömer ve Ebû Hureyre'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Zührî, Yahya'l-Ensârî ve Salih b. Keysân rivâyet etti. Çok hadîs rivâyet etmiştir, rivâyetleri delil kabul edilir. Buharî, Mâlik, Nâfi ve İbn Ömer zincirini, senedlerin en sahihi sayar. **Medîne** âlimi olarak şöhret bulmuştu. Halife Ömer b. Abdülaziz, halka sünneti öğretsin diye onu Mısır'a öğretmen olarak göndermişti. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

(Nâfi'), "Bu görüş Osman, Ali, Ebu'd-Derdâ, Âişe ve Rasûlullah'ın (as.) ashâbından on iki kişiden daha rivâyet edilmiştir" dedi.[16]

RİVÂYETLER

Bir başka rivâyet şöyledir:

"Allah'ın (Kur'an'da) zikrettiği îlâ konusunda[17] İbn Ömer şöyle derdi:

"(Dört aylık) îlâ müddetinden sonra, Allah'ın emrettiği gibi, ya iyilikle tutmak, yahut boşamaya karar vermekten gayrisi hiç kimseye helâl olmaz."

Bu rivâyetleri **Buhârî** tahrîc etmiştir.

Birinci rivâyet **Muvatta'**da da yer almaktadır. Onun ifadesi ise şu şekildedir:

"İbn Ömer şöyle derdi:

"Kim hanımından îlâda bulunur da dört ay geçerse, ya hanımını boşaması yahut yemininden vazgeçip hanımına dönmesi istenir. Dört ay geçince, (ya boşamak, yahut hanımına dönmek için hakim huzurunda) tevkîf edilmedikçe talâk meydana gelmez."

İZAH

Konuyla ilgili açıklamalar, 137 nolu hadîsin izahında, îlânın hükmü kısmında geçmişti.

Gerek îlâ ayetinde ve gerekse bu hadîste yer alan îlâdan vazgeçmenin nasıl olacağı konusu ise ihtilâflıdır: Ekseri müctehidler, herhangi bir özrü bulunmayan kimse için îlâdan vazgeçmenin ancak cinsî münasebetle olacağını, vazgeçtiğini sözlü olarak ifade etmesinin yeterli bulumayacağını söylemişlerdir.

İbrahim en-Nehaî ise, sözlü olarak vazgeçmenin yeterli olduğu görüşündedir. Bu görüş **Ebû Kılâbe'**den de rivâyet edilmiştir.

Taberî'nin açıklamasına göre buradaki ihtilâf, îlânın tarifindeki ihtilâftan kaynaklanmaktadır. Binâenaleyh, **"îlâ cinsî münasebette bulunmamaya yemin etmektir"** diyenler, bundan vazgeçmenin de

[16] **Buhârî**, Talâk, 21; **Muvatta**, Talâk, 6/19.

[17] Bahsi geçen îlâ için bkz. Bakara, 226-227.

cinsî münasebetle olacağını söylerken; hanımıyla konuşmamak vb. gibi şeylere yemin etmekle de îlâ meydana geleceğini kabul edenler, bundan vazgeçmede de cinsel ilişkiyi şart koşmamış ve yapmamağa yemin ettiği şeyi yerine getirmekle îlâdan vazgeçmenin gerçekleşeceğini söylemişlerdir.[18]

١٤٢- (خ س - ابن عباس رضي الله عنهما) قال : «أصبحنا يومًا ، ونساءُ النبيِّ صلى الله عليه وسلم يَبكِينَ ، عندَ كلِّ امرأة منهُنَّ أهْلُها ، فخرجتُ إلى المسجد. فإذا هو مَلآنُ من النَّاس، فجاء عُمَرُ بن الخطاب، فصَعَدَ إلى النبي صلى الله عليه وسلم وهو في غُرْفةٍ له ، فسلَّم فلم يُجِبْهُ أحدٌ ثم سلَّم فلم يُجبه أحدٌ ، فناداهُ ، فدَخَلَ عَلَى النبيِّ صلى الله عليه وسلم، فقال: أطَلَّقتَ نساءك؟ قال: لا، ولكن آليتُ منهن شهرًا». فمكثَ تسعًا وعشرين، ثم دخل على نسائه.

أخرجه البخاري، والنسائي. وزاد النسائيّ فقيل: يا رسول الله أليس قد آليتَ على شَهْرٍ؟ قال: «الشَّهرُ تسعٌ وعشرون».

142- İbn Abbas anlatıyor:

"Bir gün Hz. Peygamber'in eşleri, yanlarında âileleri, ağlaşır bir vaziyette iken sabahladık. Ben hemen mescide gittim. Mescit insanlarla doluydu. O sırada Ömer b. el-Hattâb geldi ve (hemen) Hz. Peygamber'in yanına çıktı. Rasûlullah (as.), kendine mahsus yüksekçe bir odada idi. Ömer selâm verdi, kimse cevap vermedi. Tekrar selâm verdi, yine cevap veren olmadı. (Geri döndüğü sırada biri) kendisini çağırdı. Ömer Hz. Peygamber'in yanına girdi ve;

"- Hanımlarını boşadın mı?" diye sordu. Hz. Peygamber;

"- Hayır, fakat bir ay onlardan uzak durmaya yemin ettim" buyurdu.

Rasûlullah (as.) yirmi dokuz gün bekledi, sonra (bulunduğu yerden inerek) hanımlarının yanına girdi."[19]

---

[18] **Kurtubî**, III, 109; **İbn Hacer**, IX, 375.

[19] **Buhârî**, Nikâh, 92; **Nesâî**, Talâk, 32.

RİVÂYETLER

Bu rivâyeti **Buhârî** ve **Nesâî** tahrîc etmişlerdir.

Nesâî'de şöyle bir ilâve daha bulunmaktadır: Hz. Peygamber'e;

"- Yâ Rasûlallah, bir ay îlâda bulunmamış mıydınız?" diye soruldu. Hz. Peygamber;

"- (Bu) **ay yirmi dokuz gündür"** buyurdu.

İZAH

Yukarıdaki rivâyette **Hz. Ömer** dönüp giderken, kendisini geri çağıranın kim olduğu belirtilmemiştir. Ancak, **İbn Hacer** ve **Aynî**, bir rivâyette bu zatın **Bilâl** olduğu belirtilmiştir derken; [20]

Aynî, başka bir rivâyete dayanarak, **Ömer**'i çağıranın Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin de olabileceğini söylemiştir[21]

١٤٣ – (ط ــ علي بن أبي طالب رضي الله عنه) : كان يقول : « **إذا آلى الرجلُ من امرأته لم يقع عليه طلاقٌ ، وإنْ مَضَتِ الأربعةُ الأشهُرُ حتى يُوقف ، فإمَّا أنْ يُطلِّقَ ، وإمَّا أنْ يَفيءَ».**

أخرجه الموطأ. وقال مالك : من حَلَفَ لامرأته ألا يَطأها حتَّى تَفْطِمَ وَلَدَهَا ، فإن ذلك لا يكون إيلاءً ، وقد بلغني أنَّ علياً بن أبي طالب سُئِلَ عن ذلك ، فلم يَرَهُ إيلاءً.

143- Rivâyete göre Hz. Ali şöyle derdi:

"Bir kimse hanımıyla münasebette bulunmamaya yemin ettiğinde, dört ay geçse bile (hemen) talâk meydana gelmez. (Kocanın), ya hanımını boşaması veya yeminini bozup hanımına dönmesi istenir."

Mâlik der ki: "Bir kimse çocuğunu sütten kesinceye kadar hanımı ile cinsî ilişkide bulunmamaya yemin etmiş olsa, bu îlâ sayılmaz. Bana ulaştığına göre, Ali b. Ebî Tâlib'e bu durum sorulmuş, o da bunu îlâ saymamıştır."[22]

---

[20] **İbn Hacer**, IX, 264; **Aynî**, XX, 192.

[21] **Aynî**, XX, 192.

[22] **Muvatta**, Talâk, 6/17.

١٤٤ - (ت ـ عائشة رضي الله عنها): قالت : « آلى رسول الله صلى الله عليه وسلم من نسائه ، وحَرَّم ، فَجَعَل الحرام حلالاً ، وجعل في اليمين الكفّارة ». أخرجه الترمذي.

144- Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivâyet olunmuştur:

"Rasûlullah (as.) hanımlarına yaklaşmamaya yemin etti ve onları kendine haram kıldı. Sonra da haramı helâl yaptı, yeminine de kefâret verdi."[23]

İZAH

Bu hadîsi **İbnu'l-Esîr**, Hz. Peygamber'in îlâ yapmak suretiyle hanımlarını kendine haram kıldığı, sonra da yemininden vazgeçip hanımlarına dönmek suretiyle, kendine haram kılmış olduğu şeyi helâl hale getirdiği ve yemini için de kefâret ödediği şeklinde izah etmişse de [24] **İbn Hacer** bu izahı uygun bulmamakta ve burada Hz. Peygamber'in kendisine haram kıldığı şeyin **"bal şerbeti içmek"** veya **"Cariyesi Mâriye ile münasebette bulunmak"** olduğunu söylemektedir.[25]

[23] **Tirmizî**, Talâk, 21/1201.

[24] Bkz. **Câmiu'l-Usûl**, I, 357.

[25] **İbn Hacer**, IX, 376. Ayrıca bkz. **Aynî**, XX, 276.

(ا) "elif" harfi :

الكتاب الثامن

في الأسماء و الكنى

8. KİTAB: **İSİMLER VE KÜNYELER: 145-177**

الكتاب الثامن

في الأسماء و الكنى

و فيه خمسة فصول:

الفصل الأول

في تحسين الأسماء : المحبوب منها والمكروه

8 - İSİMLER VE KÜNYELER

I- GÜZEL İSİMLER KULLANMAK, SEVİLEN VE SEVİLMEYEN İSİMLER

١٤٥ - (د ـ أبو الدرداء رضي الله عنه) قال :قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم :

« إنكم تُدْعون يومَ القيامة بأسمائكُمْ وأسماءِ آبائكُمْ ، فأحسنُوا أسماءكُم ». أخرجه أبو داود.

145- Ebû'd-Derdâ dedi ki; Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu:
"Kıyâmet günü sizler, kendinizin ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız; öyleyse isimlerinizi güzelleştiriniz."[1]

İZAH

Bu hadîsi **Ebû'd-Derdâ**'dan, **Ebû Yahya Abdullah b. Ebî Zekeriyâ ed-Dımaşkî** rivâyet etmiştir. Gerçi **Ebû Yahya**, sika, âbid muhaddislerdendir, ancak **Ebû'd-Derdâ**'yı dinlememiştir. **Ebû'd-Derdâ,** h. 32, **Ebû Yahya** ise, h. 117 tarihinde vefat etmiştir. Bu bakımdan hadîs, munkatıdır.

Bu hadîste kıyâmette babalarımıza nispetle çağrılacağımız ifâde edilmekte, buna mukabil bazı rivâyetlerde, kıyâmet günü insanların annelerine nispetle çağrılacakları belirtimektedir. Bunun sebebi için, zinâ mahsûlü olanların terzîl edilmemesi, **Hz. İsâ**'nın babasız

---

[1] **Ebû Davud**, Edeb 69/4948.

doğması münasebetiyle ona hürmet gösterilmesi gibi hususlar zikredilir.

Şayet **Ebû'd-Derdâ'**nın rivâyeti sahih ise; tağlîb tarîkıyla babalarına nispet edilmeleri veya bir seferinde babaya, diğerinde anneye nispet edilmeleri veyahut bazılarının babalarına, bazılarının da annelerine nispet edilmeleri veyahut da bazı yerlerde babalarına, bazı yerlerde de annelerine nispet edilmeleri muhtemeldir şeklinde, bu konudaki rivâyetler te'lif edilir.

Hadîste sözü edilen güzel isimden maksat; dile kolay, kulağa ve kalbe hoş gelen ve manası da güzel olan isimlerdir.[2]

١٤٦ - (م ت د ــ ابن عمر رضي الله عنهما) قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم: «**أحبُّ الأسماءِ إلى الله تعالى عبدُ الله ، وعبدُ الرحمن** ». أخرجه مسلم ، والترمذي ، وأبو داود.

146- İbn Ömer'in rivâyetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

"Yüce Allah'a, isimlerin en sevimlisi; Abdullah ve Abdurrahman'dır."[3]

İZAH

Bu hadîste Allah'ın en çok sevdiği güzel isme iki örnek verilmektedir. Bunların güzel olmasının asıl sebebi de, dile ve kulağa hoş gelmesinin ötesinde, manasındaki güzelliktir.

İnsan, **Abdullah - Abdurrahman** ve benzeri isimleri kullandığında hem Allah'ın adını almakta ve hem de kendisinin Allah karşısındaki durumunu, aczini ve kulluğunu ifâde etmektedir. Aynı isimde hem Allah'ın, hem de kulun vasfı toplanmıştır.

Mezkür iki isim, Kur'ân-ı Kerîm'de de zikredilmektedir.[4] Bu iki isme benzer mâhiyette olan **Abdurrahim, Abdussamed, Abdulbakî** gibi isimler de, şüphesiz ki aynı değerdedir.

---

[2] Bkz., **Avn**, XIII, 291; **Bezl**, XIX, 184.

[3] **Müslim**, Adâb, ½; **Tirmizî**, Edeb, 64/2834; **Ebû Davud**, Edeb, 69/4949.

[4] Bkz., İsrâ, 110; Cinn, 19.

١٤٧ - (د س - وهب الجشمي رضي الله عنه وكانت له صحبة) : قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: « تَسَمَّوْا بأسماء الأنبياء، وأحبُّ الأسماء إلى الله تعالى : عبد الله ، وعبد الرحمن ، وأصدقُها حارثٌ وهمّامٌ ، وأقبحُها حَرْبٌ ، ومُرَّةٌ ». هذا لفظ أبي داود.

وأخرجه النسائي إلى قوله : عبد الرحمن ، وزاد فيه زيادةً في ذكر الخيل ، والوصية بها ، واختيارها. وهو بطوله مذكور في كتاب السَّبْق من حرف السين. وقد أخرج أبو داود أيضاً ذكر الخَيْل ، مثلَ النسائي مُفرداً ، فيكون النسائي قد جمع المعنيين، وأبو داود فرَّقهما.

147- Hz. Peygamberle sohbeti bulunan Vehb el-Cüşemî[5], Rasûlullah'ın (as.) şöyle buyurduğunu rivâyet etti:

"Peygamberlerin isimleriyle isimleniniz. Yüce Allah'a isimlerin en sevimlisi Abdullah ve Abdurrahman, en doğrusu Hâris ve Hemmâm, en çirkini de Harb ve Mürre'dir."[6]

RİVÂYETLER

Yukarıdaki ibâre, **Ebû Davud**'undur.

"...Abdurrahman" kelimesine kadar olan kısmı, **Nesâî** de tahric etti ve bu rivâyete ayrıca at ile bu husustaki tavsiye ve seçim konusunu da ilâve etti. **Nesâî**'nin bu rivâyeti mufassal olarak "Kitâbu's-Sebk"de gelecektir.[7] **Ebû Davud,** at ile ilgili hususu, aynen **Nesâî**'deki gibi, ama ayrı bir hadîs olarak tahric etti. Böylece **Nesâî** her iki manayı cem etmiş, **Ebû Davud** ise ayırmış olmaktadır.

---

[5] **Ebû Vehb el-Cüşemî:** Bu zatın ismini müellifimiz, Vehb el-Cüşemî diye kaydetmiş, muhakkık da aynı şeyi muhafaza etmiştir. Ancak kaynaklarda Vehb el- Cüşemî diye bir sahabî ismine rastlayamadık. Sahâbe tabakatında bu isim, Ebû Vehb el-Cüşemî şeklinde künyesiyle zaptedilmiştir. **Ebû Davud** ve **Nesâî**'nin matbû nüshalarında da Ebû Vehb diye geçer. Kaldı ki, 3044 numara ile gelecek olan aynı hadîste de **Ebû Vehb** olarak kaydedilmiştir. Sahabîlerden olan ve **Şam'**da ikamet eden bu zatın, kütüb-ü sittede iki hadîsi bulunmaktadır.

[6] **Ebû Davud**, Edeb, 69/4950; **Nesâî**, Hayl, 3.

[7] Bkz., hadîs no; 3044.

İZAH

Daha önce güzel isme verilen iki örnekten başka, Peygamberlerin isimleri de güzel isimlerdendir. Bunları almakla hem güzel bir isme sahip olmuş ve hem de ismini aldığımız Peygamberin adını ve hâtırasını yâd etmiş oluruz.

Müsemmâya en uygun düşen isim de **Hâris** ve **Hemmâm**'dır. Çünkü mana itibariyle **Hâris**; çalışıp kazanan, **Hemmâm** da; acı, üzüntü ve keder duyan demektir. Hiç kimse de bu iki vasıftan hâlî değildir. Binâenaleyh bunlar, müsemmâya en uygun düşen isimlerdir.

Harb ve **Mürre** ise, mana itibariyle güzel değildirler. **Harb**; bilindiği üzere savaş demektir, can yakmayı, insan öldürmeyi ifâde eder. **Mürre** de; acı demektir ki, güzellikle kabil-i te'lif değildir.[8]

١٤٨- (خ م ت د ـ *أبو هريرة* رضي الله عنه): أنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلم قال : «إنَّ **أخنعَ اسم عند الله: رجلٌ تَسمَّى مَلكَ الأملاك**».

زاد في رواية : « **لا مالك إلا الله** » ، قال سفيان : مثلُ « **شاهان شَاهْ** ».

وقال أحمد بنُ حنبل: سألت أبا عَمْرو عن «**أخنع**» فقال: «**أوضَعُ**».

هذه رواية البخاري، ومسلم. وأخرجه الترمذي، وأبو داود مثلها ، وزاد فيها : يوم القيامة ، بعد قوله: عند الله. وللبخاري، وأبي داود أيضًا : قال أخنَى الأسماء يوم القيامة عند الله: رجل تَسمَّى مَلكَ الأملاك. ولمسلم: أغيَظُ رجلٍ على الله يومَ القيامة وأخبَثُهُ، رَجُلٌ تَسمَّى ملك الأملاك، لا مَلكَ إلا الله.

148- Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

"Allah katında isimlerin en kötüsü, bir adamın *"Mülkler kıralı"* diye isimlendirilmesidir."[9]

---

[8] Bkz., **Bezl**, XIX, 186; **Avn**, XIII, 293.

[9] **Buhârî**, Edeb. 114; **Müslim**, Adâb, 4/20; **Tirmizî**, Edeb, 66/2837; Edeb, 66/2837; **Ebû Davud**, Edeb, 70/4961.

RİVÂYETLER

Bir rivâyette; **"Allah'tan başka mâlik yoktur"** ziyâdesi de yer almaktadır.

Süfyân[10] da (bu isme bir örnek olarak): "Şâhanşâh gibi" der.

Ahmed b. Hanbel şöyle dedi: "Ebû Amr'a[11], "أخنع"; Ahna' lafzını sordum. O, cevâben; "أوضع"; Evda', yani "en alçak" dedi.

Bunlar, **Buhârî** ve **Müslim**'in rivâyetleridir.

Aynı hadîsin benzerini **Tirmizî** ve **Ebû Davud** da tahric ettiler. Onlar; "Allah katında" cümlesinden sonra, "kıyâmet gününde" ibâresini ziyâde ettiler.

Buhârî ve **Ebû Davud**'un rivâyetleri şöyledir:

"Kıyâmet günü Allah katında isimlerin en çirkini, *"Melikü'l-Emlâk"* (Mülkler kıralı) **diye isimlendirilen adam** (ın ismidir)."

Müslim'in şöyle bir rivâyeti daha vardır:

"Kıyâmet günü Allah'ın en çok kızdığı ve en habîs olan insan, *"Melikü'l-Emlâk"* diye isimlendirilen adamdır. Halbuki Allah'tan başka Melik yoktur."

---

[10] **Ebû Muhammed, Süfyan b. Uyeyne b. Ebî İmrân el-Hilâlî el-Kûfî el-Mekkî**: 107-197/725-814. **Kûfe**'de doğdu, ama **Mekke**'de oturdu ve hayatını orada geçirdi. Büyük âlimdir. Sika muhaddislerdendir, huccettir. Aynı zamanda müfessir, fakîh ve kırâat imamı idi. Âbid ve zâhid bir şahsiyetti. Dört yaşında iken Kur'ân okumaya, yedi yaşına geldiğinde hadîs ezberlemeye başladığını söyler. Bütün **Hicaz** bölgesinin en büyük muhaddisidir. Çok güçlü bir hâfızaya sahipti. Tasnif çağının **Mekke**'deki ana rükünlerinden biriydi. İmâm Şâfiî; "**Mâlik ve Süfyan olmasaydı, Hicaz ilmi yok olup giderdi**" der. Ahmed b. Hanbel; "**sünneti Süfyan'dan iyi bilen birini görmedim**" der. Hadîslerin tefsir ve izahında da mahirdi. Manen rivâyette bulunurdu. İlminden istifade için çeşitli ülkelerden insanlar ona gelirlerdi. Bilinen pek çok esahh-ı esânîdin odak noktası idi. Ölmeden bir yıl önce hafızası zayıflamış, aklı karışmıştı. **Mekke**'de vefat etti. ***et-Tefsîr*** ve ***el-Câmi*** gibi eserleri bilinmektedir. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[11] **Ebû Amr, İshak b. Mirâr eş-Şeybânî el-Lügavî en-Nahvî el-Kûfî**: ö. 220/835. Meşhur dil âlimlerindendir. Lügat, nahiv ve şiirde otorite idi. Aslen Kûfelidir, ama **Bağdat**'a yerleşti. Ebû Amr b. el-Alâ'dan rivâyeti vardır. Kendisinden Ahmed b. Hanbel ve Seleme b. Âsım rivâyet etti. Rivâyeti **Müslim**'de tahric edildi.

İZAH

Bu rivâyetlerde hoş olmayan isimlerin tavsifi sadedinde ism-i tafdil sigasıyla dört ayrı fiil kullanılmaktadır:

'أَخْبَث'; **Ahbes** (en habis);

'أَغْيَظ'; **Ağyez** (en gazaplı);

'أَخْنَع'; **Ahna'** (en kötü, en alçak) ve

أَخْنَى; **Ahnâ** (en çirkin, en belâlı).

Bu dört fiil, her ne kadar ayrı ayrı kökten geliyorlarsa da, mana itibariyle birbirine çok yakındırlar. Hepsinde müşterek olan unsur, Allah'ın hiç sevmediği, nefret ettiği ve manaları da çirkin olan isimler olmasıdır.

"خَنَى"; fiili; çirkin ve gayr-ı meşru her türlü söz ve fiil için kullanılır.

"خنع"; fiili ise; **Ahmed b. Hanbel**'in rivâyetinde de ifâde edildiği üzere zelil, alçak demektir.

Müslim'in rivâyetinde; "أَغْيَظ" (Ağyez) ve "أَخْبَث" (Ahbes) fiilleri de kullanılmaktadır. Bunların hepsinden maksat; Allah'ın kızdığı, hoşlanmadığı, çirkin gördüğü isimlerdir.

İşte bu türlü isimlerin başında **"Mülkler kıralı"** sıfatı gelmektedir. Bu, hakikatte kulun değil, Allah'ın sıfatıdır. Kul için, Allah'ın sıfatına ortaklık asla câiz değildir. Çünkü kula, Allah karşısında ancak ubûdiyet ve zillet yakışır.

Bu ismi **Süfyan b. Uyeyne** ***"Şâhanşâh gibi"*** diye tefsir eder. Şüphesiz bunun şumûlüne **"Kırallar Kıralı"**, **"Sultanlar Sultanı"** ve benzeri sıfatlar da girer.

Öyleyse bunun hoş görülmemesinin sebebi, kibir ve azamet ifâdesi taşıması ve Allah'a ait bir sıfata kulun ortak olma iddiasıdır.[12]

---

[12] Bkz., **Nevevî**, XIV, 121; **İbn Hacer**, XII, 232; **Aynî**, XXII,214; **Kastalânî**, IX, 117; **Bezl**, XIX, 195; **Avn**, XIII, 300.

١٤٩ - (م د ـ جابر بن عبد الله رضي الله عنه) قال : أراد رسول الله صلى الله عليه وسلم أن ينهى عن أن يُسمَّى ب: يَعْلى ، وبَرَكة ، وأفلح ، ويَسار ونافع وبنحو ذلك ثم رأيته سكتَ بعد عنها ولم يَقُلْ شيئًا ثم قُبِضَ رسول الله صلى الله عليه وسلم ولَم ينه عنها. هذه رواية مسلم.

وفي رواية أبي داود : قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « إن عشتُ إن شاء الله أنهى أمتي أن يُسمُّو نافعًا، وأفلح ، وبركة ».

قال الأعمش : ولا أدري أذكر « نافعًا » أم لا ؟ فإنّ الرجل يقول : أثَمَّ بركة ؟ فيقولون: لا.

وفي أخرى له نحوه ، ولم يذكر « بركة ».

149- Câbir b.Abdullah şöyle dedi:

"Rasûlullah (as.); *Ya'lâ, Bereket, Eflah, Yesâr, Nâfi* ve benzeri isimlerin kullanılmasını yasaklamak istedi. Sonra bunlardan sükût ettiğini gördüm. Artık hiçbir şey demedi. Sonra Hz. Peygamber bunları yasaklamadan ruhu kabzedildi."[13]

RİVÂYETLER

Bu, **Müslim**'in rivâyetidir.

Ebû Davud'un rivâyetinde Câbir şöyle dedi:

Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu:

"Eğer yaşarsam, inşâllâh ümmetimin *Nâfi, Eflah, Bereket* isimlerini kullanmalarını yasaklayacağım."

A'meş şöyle dedi: ***"Nâfi***'i andı mı, anmadı mı bilmiyorum, Şüphesiz adam;

"- Orada *Bereket* var mı?" diye sorar, cevâben;

"- Yok" derler.

Ebû Davud'un buna benzer diğer bir rivâyeti daha vardır ki, orada ***Bereket***'i zikretmedi.

---

[13] **Müslim**, Adâb, 2/13; **Ebû Davud**, Edeb, 70/4960.

İZAH

Hadîsin **Müslim**'deki rivâyetinde **Hz. Ömer**'in de bu isimleri yasaklamak isteyip sonra vazgeçtiği ilavesi vardır.

Nevevî, **Müslim**'in bazı nüshalarında **"Ya'lâ"** yerine **"Mukbil"** kaydının yer aldığını söyler.

Bütün bu isimler mana itibariyle kötü değildirler, buna rağmen hoş görülmemesinin sebebi, hadîsin devamında açıkça ifâde edilmektedir. Buna göre, biri;

"- Bereket orada mı?" diye sorsa,

"- Hayır, burada bereket yok" cevabı verilerek hiç de hoş olmayan bir mana ortaya çıkmış olacaktır. Bu durumda manası güzel dahi olsa, menfî yönden değerlendirilebileceği endişesi, yasak sebebi olmaktadır.

Ancak şunu eklemek gerekir ki, gerek Hz. Peygamber ve gerek **Hz. Ömer**, bu tür isimleri yasaklamayı düşünmelerine rağmen yasaklamamışlardır. Dolayısıyla buradaki nehiy, tahrimi değil tenzihi ifâde eder.

Mezkür isimlerin manası şöyledir:

Ya'lâ; Şeref, yükseklik.

Eflah; Kurtuluşa, muradına eren

Yesâr; Kolay, kolaylık.

Nâfi'; Fayda veren.

Bereket ismi için sorulan soruyu diğer isimlere de tatbik edersek, yasak sebebi daha iyi anlaşılır.[14]

١٥٠ – (م ت د ـــ سمرة بن جندب رضي الله عنه) : قال : قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم: «**لا تُسَمِّ غُلامَك رَباحًا، ولا يَسارًا، ولا أفلَحَ، ولا نافعًا**». هذه رواية الترمذي ، وأبو داود.

وأخرجه مسلم قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «**أحبُّ الكلام إلى الله أربعٌ: سبحان الله، والحمد لله، ولا إله إلا الله، والله أكبر، لا يَضُرُّكَ بِأَيِّهِنَّ بدأتَ، لا تُسمِّيَنَّ**

---

[14] Bkz., **Nevevî**, XIV, 118; **Bezl**, XIX; 194; **Avn**, XIII, 299.

غُلامَكَ يَسارًا، ولا رباحًا، ولا نجيحًا، ولا أَفْلَح، فإنك تقول: أَثَمَّ هو؟ فيقول: لا ، إنَّما هنَّ أربعٌ ، فلا تزيدُنَّ عليّ».

وأخرجه أبو داود أيضًا مثل مسلم ، إلا أنه أسقط المعنى الأول.

150- Semüre b. Cündüb, Rasûlullah'ın (as.) şöyle buyurduğunu rivâyet etti:

"Çocuğuna *Rebah, Yesâr, Eflah* ve *Nâfi* ismini koyma!"[15]

RİVÂYETLER

Bu ibâre, **Tirmizî** ve **Ebû Davud'**un rivâyetidir.

Müslim'in rivâyetinde ise Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu:

"Allah katında sözün en güzeli dörttür: *Sübhânellâh, Elhamdü lillâh, Lâilâhe illallâh* ve *Allâhu Ekber*. Bunlardan hangisiyle başlarsan zarar vermez. Çocuğuna sakın *Yesâr, Rebâh, Necîh* ve *Eflah* adını koyma! Çünkü sen; *'Orada mı?'* diye sorarsın, (orada bulunmadığı için de) ***'Yok!'* der."**

Râvî der ki: "Bunlar dört sözdür, benim üzerimden ziyâde etmeyin."

Ebû Davud da **Müslim**'in rivâyeti gibi rivâyette bulunmuş, ancak o, ilk manayı hazfetmiştir.

İZAH

Buradaki isimlerin hoş görülmemesinin sebebi, az önce geçen hadîste izah edilmişti.

Bu hadîsteki isimler, **Ebû Davud**'un matbû nüshasında: **Yesâr, Rebâh, Necîh** ve **Eflah** şeklinde, **Tirmizî'**de ise: **Rebâh, Eflah, Yesâr** ve **Necîh** şeklinde tertip edilmiştir. Bu kaynaklardaki metne baktığımızda, müellifin kaydettiği **Nâfi'** ismi, ne **Ebû Davud**'un ve ne de **Tirmizî'**nin rivâyetinde yer almakta, buna mukabil **Necîh** ismi zikredilmektedir.

Necîh ; kurtuluşa eren demektir.

---

[15] **Müslim**, Adâb, 2/11; **Tirmizî**, Edeb, 65/2836; **Ebû Davud**, Edeb, 70/4958.

Rebâh ise: kazanan, kâr eden anlamına gelir.

Râvî'nin; **"Benim üzerimden ziyâde etmeyin"** sözünden maksat; bu hadîsi benden rivâyet ettiğinizde, zikrettiğim şu dört şeyden başka bir ilâvede bulunmayın demektir. Râvî bu sözü ile, Rasûlullah'dan (as.) duyduğu hadîsi, aynen nakletmek için gösterdiği dikkat ve titizliği ifâde etmekte ve bunu diğer râvîlerden de istemektedir. Yoksa bunlara kıyasla, benzer manalardaki diğer isimleri de bu cümleden saymak, yasaklanmış değildir.[16]

١٥١- (ت ــ **عمر** رضي الله عنه) قال : قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم : «**لأَنْهَيَنَّ أن يُسمَّى رافعٌ ، وبركة ، ويَسارٌ** ». أخرجه الترمذي.

151- Hz. Ömer'in rivâyetine göre Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu: **"Muhakkak ben, *Râfi'*, *Bereket* ve *Yesâr* isimlerinin kullanılmasını yasaklayacağım."**[17]

١٥٢- (د ــ *أسلم مولى عمر* رضي الله عنهما) أن عمر رضي الله عنه ضرب ابنًا له تكنّى أبا عيسى ، وإن المغيرة بن شعبة تكنّى أبا عيسى. فقال له عمر : «أمَا يكفيك أن تُكنَى بأبي عبد الله ، فقال: إنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلم كَنَاني أبا عيسى ، فقال: إنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلم قد غُفِرَ له ما تقدم من ذنبه ، وما تأخر ، وإنَّا بعد في جَلحَتنا ، فلم يَزَلْ يُكْنَى بأبي عبد الله حتى هَلَكَ». أخرجه أبو داود.

152- Hz. Ömer'in âzâdlısı Eslem'den[18] rivâyet edildiğine göre; "Hz. Ömer, Ebû İsa künyesini alan oğlunu dövdü. Muğîre b. Şu'be[19] de Ebû İsa künyesini kullanıyordu. Ömer ona dedi ki:

---

[16] Bkz., **Nevevî**, XIV, 120; **Bezl**, XIX, 194; **Avn**, XIII, 299.

[17] **Tirmizî**, Edeb, 65/2835.

[18] **Ebû Hâlid el-Eslem el-Adevî el-Kuraşî el-Medenî:** ö. 80/699. Habeşli olduğu veya Aynu't-Temr esirlerinden olduğu rivâyet edilir. Hz. Peygamber dönemine yetişmiştir. Hz. Ömer'in âzâdlısıdır. Tâbiîlerin büyüklerinden sayılır. Zeyd b. Eslem'in babasıdır. Sikadır; kütüb-ü sittede rivâyetleri vardır. Hz. Ebû Bekir, Hz.

"- Ebû Abdullah diye künyelenmek sana kâfi değil mi?" Muğîre;

"- Ebû İsa künyesini bana Allah'ın Rasûlü verdi" deyince, Hz. Ömer şu karşılığı verdi:

"- Şüphesiz ki, Rasûlullah'ın (as.) geçmiş ve gelecek bütün günahları affedilmiştir. Biz ise insanların başıyız. (Onlara örnek olmalıyız ve bize ne yapılacağını da bilemeyiz)." Bunun üzerine Muğîre, ölünceye kadar Ebû Abdullah künyesini kullandı.[20]

İZAH

Burada **Hz. Ömer**'in, **Ebû İsa** künyesini kullanmayı sevmediği görülmektedir. Bunun sebebi **Hz. İsa**'nın babasız olduğuna hamledilmiştir. **Hz. İsa** babasız doğduğu halde, **"İsa'nın babası"** anlamına gelen **"Ebû İsa"** künyesini kullanmayı uygun bulmamıştır.

Her ne kadar mana itibariyle hoş çağrışımlar yaptırmasa da, Hz. Peygamber **Muğîre**'ye **"Ebû İsa"** künyesini vermiş ve böylece bunun câiz olduğunu göstermiştir. Kaldı ki, İslâm âlimlerinden birçoğu **"Ebû İsa"** künyesini kullanmıştır. **Kütüb-ü Sitte** müelliflerinden **Tirmizî** de bunlardan biridir.

Hz. Ömer'in tavrı ise, ihtiyat, titizlik ve dinî hassasiyetle izah edilebilir.

١٥٣- (ط ــ *يحيى بن سعيد القطان* رحمه الله) أن رسولَ الله صلى الله عليه وسلم قال لِلَقْحةٍ تُحْلَبُ: « من يَحْلُبُ هذه ؟ » فقام رجل ، فقال له رسول الله صلى الله عليه

Ömer ve Hz. Osman'dan rivâyet etmiştir. Kendisinden oğlu Zeyd, Kasım b. Muhammed ve Nâfi rivâyet ettiler. **Medîne**'de vefat etti.

[19] **Ebû Abdullah el-Muğîre b. Şu'be es-Sakafî:** ö. 50/670. Câhiliyet döneminde **"Arap dâhisi"** diye bilinen meşhur şahsiyetlerdendir. **Hendek** savaşından sonra İslâm'a girmiş, **Hudeybiye** ve müteâkıp savaşlarda bulunmuştur. **Rıdvan** bîatına da katıldı. Meşhur komutanlardandır. **Azerbaycan** ve **Hemedan** fâtihidir. **Yermük**'te gözünü kaybetti. Hz. Ömer, onu **Basra** vâliliğine getirmiş, sonra **Kûfe**'ye vâli yapmıştı. Çok akıllı ve dirâyetli olması sebebiyle **"Muğîretu'r-Re'y"** lakabını almıştı. **Basra**'da Divan teşkilatını ilk defa o kurdu. Kendisinden 136 hadîs rivâyet edilmiştir, **Sahîhayn**'da 12 hadîsi bulunmaktadır. **Kûfe**'de vefat etti.

[20] **Ebû Davud**, Edeb, 72/4963.

وسلم : «ما اسمك؟ » فقال له الرجل : مُرَّةُ ، فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم : « اجلسْ» ، ثم قال : «من يَحْلُبُ هذه؟» فقام رجلٌ، فقال له رسولُ الله صلى الله عليه وسلم : « ما اسمك؟» ، فقال له الرجل : حَرْبٌ ، فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم : « اجلس». ثم قال : « من يحلب هذه؟» فقام رجلٌ ، فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم : « ما اسمك ؟». فقال : يَعيش ، فقال له رسولُ الله صلى الله عليه وسلم: «احْلُبْ». أخرجه الموطأ.

153- Yahya b. Saîd el-Kattan'ın[21] rivâyetine göre Hz. Peygamber sağmal deveyi göstererek:

"- **Bunu kim sağar?"** diye sordu. Bir adam kalktı, Hz. Peygamber ona;

"- **İsmin ne?"** diye sorunca, adam;

"- Mürre" diye cevap verdi. Rasûlullah (as.);

"- **Otur!"** buyurdu ve tekrar;

"- **Bu deveyi kim sağar?"** diye sordu. Bir adam kalktı, Hz. Peygamber yine;

"- **İsmin ne?"** diye sordu. Adam;

"- Harb" diye cevap verdi. Rasûlullah (as.) ona da;

"- **Otur!"** dedi. Sonra tekrar;

"- **Bu deveyi kim sağar?"** diye sordu. Yine bir adam kalktı. Hz. Peygamber ona da;

---

[21] **Ebû Saîd, Yahya b. Saîd b. Ferrûh et-Temimî el-Basrî el-Kattân:** 120-198/737-813. Basralıdır, pamuk ticaretiyle uğraştığı için **"Kattân"** lakabıyla meşhurdur. Muhaddis ve hâfızdı, kıraat, fıkıh, siyer ve ferâiz âlimi idi. Asrının en büyük imamlarındandı. Şu'be'nin talebesi ve halifesidir. Çok güçlü bir hâfızaya sahipti. Sabah evden çıkar, gündüz dinlediği hadîsleri akşam eve döndüğünde yazardı. Hocası Süfyan Sevrî, onun hâfıza gücüne hayrandı. Kendisini asıl şöhrete ulaştıran, Ricâl alanındaki ihtisasıdır. Ricâli çok iyi bilir ve çok titiz davranırdı. Çok heybetli bir şahsiyete sahipti. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ali b. el-Medînî gibi sahsiyetler, önünde ayakta el bağlayarak hadîs sorarlardı. Nesâî onu, hadîs ilminde Allah'ın yeryüzündeki en güvenilir kulları arasında sayar. Ebû Hanîfe'nin kavli ile fetva verirdi. Hadîsleri ezberinden tahdîs ederdi. Âbid ve zâhiddi. Asla Allah'a bir isyanı görülmediği, her gece Kur'ân hatmi ie meşgul olduğu rivâyet edilir. **Basra**'da vefat etti.

"- **İsmin ne?"** diye sordu. Adam;

"- Yaîş" diye cevap verdi. Allah'ın Rasûlü ona;

"- **Sen sağ!"** buyurdu.[22]

İZAH

Burada Hz. Peygamber'in ilk iki kişiyi kabul etmemesi, isimlerinden hoşlanmadığı ihtimaline bağlanır. Çünkü Hz. Peygamber, güzel isimle tefe'ülden hoşlanırdı, güzel isimler güzel çağrışımlar yaptırdığı için onları severdi. Daha önce de söylendiği gibi ***Mürre*** kelimesi acı, ***Harb*** kelimesi de savaş demektir.

İsimler konusunda buraya kadar söylenenleri hülâsa edecek olursak:

Güzel isim: Dile ve kulağa hoş gelen, manası da güzel olan, güzel çağrışımlar yapan isimlerdir.

Doğru isim : İnsanın durumuna, yani müsemmâya uygun düşen isimlerdir. Bu iki cins ismin kullanılması, hoş ve güzel görülmüştür.

Kötü isim: Manası kötü olan, kibir ve azamet ifâde eden isimlerdir.

Hoş görülmeyen isim: Manası kötü olmasa da, menfî anlamda değerlendirilebileceği, uğursuzluk anlamı çıkarılabileceği ihtimali olan, dile ve kulağa hoş gelmeyen isimlerdir.

Bunlardan ilk iki şıkta zikredilen isimlerin kullanılması teşvik edilmiş, üçüncü şıktakine müsaade edilmemiş, dördüncü şıktaki ise hoş görülmemekle birlikte cevâzına hükmedilmiştir.[23]

---

22 **Muvatta**, İsti'zân, 9/24.

23 Bkz., **Münteka**, VII, 295.

الفصل الثاني

فيمن سمّاه النبي صلى الله عليه وسلم ابتداءً

II- Hz. PEYGAMBER'İN İSİM KOYDUĞU KİŞİLER

١٥٤- (خ م ـ سهل بن سعد الساعدي رضي الله عنه) أنَّ رجُلاً جاء إلى سَهْل بن سعد، فقال: هذا فلانٌ - لأمير المدينة - يَذْكُرُ عليّاً عند المنبر ، قال: فيقول ماذا؟ قال: يقول أبو تُراب ، فضَحِكَ ، وقال: والله ما سمّاه به إلا النبيُّ صلى الله عليه وسلم ، وما كان له اسمٌ أحبَّ إليه منْهُ ، فاستَطْعَمْتُ الحديث سهلاً ، وقلتُ : يا أبا عباس ، كيف ؟ قال : دخل عليٌّ على فاطمة رضي الله عنها ثم خَرَجَ ، فاضْطَجَعَ في المسجد ، فوَجَدَ رِدَاءَهُ قَدْ سَقَطَ عن ظهره ، وخَلَصَ التُّرابُ إلى ظهره ، فجعل يُمسَحُ عن ظهره ، ويقول : اجلس أبا تراب– مرتين.

وفي رواية قال: جاء رسول الله صلى الله عليه وسلم بيْت فاطمةَ فلم يجد عليّاً في البيت ، فقال: «أين ابنُ عمِّك؟» فقالت: كان بيني وبينه شيءٌ ، فغاضبني ، فخرج ، فلم يَقِلْ عندي ، فقال رسولُ الله قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم لإنسان: «انظر أين هو؟» فقال: يا رسول الله، هو في المسجد راقدٌ فجاءه رسولُ الله صلى الله عليه وسلم وهو مضطجع، قد سَقَطَ رداؤه عن شقِّه، فأصابه ترابٌ فجَعَلَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلم يقول: «قُمْ أبا تُراب، قُم أبا تُراب». أخرجه البخاريُّ ومسلم.

154- Sehl b. Sa'd es-Sâidî'den[24] rivâyet edildiğine göre, bir adam ona gelip dedi ki:

"- Şu falan adam -Medîne emiri-, Hz. Ali'yi minberde (hoş olmayan bir şekilde) zikrediyor"

[24] **Ebû'l-Abbas, Sehl b. Sa'd b. Mâlik el-Ensârî el-Hazrecî es-Sâidî el-Medenî:** ö. 91/710. Meşhur sahabîlerdendir. Babası da sahabîdir. Hz. Peygamber'in vefatında 15 yaşında idi. Kendisinden 188 hadîs rivâyet edilmiştir. **Medîne**'de en son vefat eden sahabîdir. İsmi önce **Hazn** iken, Hz. Peygamber **Sehl** diye değiştirmiş, mana itibariyle tam zıt bir isim koymuştur. Kendisinden Zührî ve Ebû Hâzim rivâyet etti. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi.

"- Ne diyor?"

"- Ebû Turab diyor." Sehl güldü ve dedi ki:

"- Vallahi bu ismi ona Rasûlullah'dan (as.) başkası vermedi. Ali'nin de, bundan daha çok hoşlandığı bir ismi yoktu."

Râvî der ki: "Bunun üzerine Sehl'den, bu ismin (konulması ile ilgili) hadîsi söylemesini istedim ve dedim ki:

"- Yâ Ebâ Abbas, bu nasıl oldu?"

Sehl, şunları anlattı:

"Ali, Fatıma'nın yanına geldi, sonra da çıktı ve Mescide gidip uzandı. Hz. Peygamber, (kızı Fatıma'ya):

"- Amcanın oğlu nerede?" diye sordu. Fatıma da:

"- Mecsidde" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber evden çıktı ve Ali'yi sırtından ridası düşmüş ve sırtı toprağa bulanmış bir halde buldu. Eliyle sırtını silmeğe başladı ve iki defa;

"- Kalk, yâ Ebâ Turâb!" diye seslendi.[25]

RİVÂYETLER

Diğer bir rivâyette ise râvî şöyle der:

"Rasûlullah (as.), kızı Fatıma'nın evine geldi. Ali'yi evde bulamadı. Dedi ki:

"- Amcanın oğlu nerede?" Fatıma şu cevabı verdi:

"- Aramızda bir şey geçti, bana kızdı ve gündüz uykusunu benim yanımda uyumayıp çıktı."

Bunun üzerine Hz. Peygamber, bir adama emredip:

"- Bak, o nerede?" buyurdu. O zat da dedi ki:

"- Ey Allah'ın Rasûlü, mescidde uyuyor."

Hz. Peygamber mescide gitti ve baktı ki, Ali uzanmış yatıyor, ridası da bir tarafından açılmış ve vücudu toprağa bulanmış. Buyurdu ki:

"- Ebû Turâb, kalk! Ebû Turâb, kalk!"

Hadîsi **Buharî** ve **Müslim** tahric etti.

---

[25] **Buhârî**, Salât, 58; Fedâilu'l-Ashâb, 9; Edeb, 113; İsti'zân, 40; **Müslim**, Fedâilu's-Sahâbe, 4/38.

İZAH

Hadîste sözü edilen **Medîne Emîri, Kastalânî**'nin kaydettiğine göre **Mervân b. el-Hakem'**dir.

Bu hadîsin **Müslim'**deki rivâyetinde ifâde hayli farklıdır. Buna göre:

Mervân âilesinden biri **Medîne'**ye vâli tayin edilmiş ve **Sehl b. Sa'd'**ı çağırarak **Hz. Ali**'nin aleyhinde konuşmasını emretmiş, **Sehl** bundan çekinince de, vâli:

"**- Bâri, Allah Ebû Turâb'a lânet etsin, de!**" diye ricâ etmiş, **Sehl** de cevaben:

"**- Ebû Turâb, Ali'nin en sevdiği ismidir. O, Ebû Turâb diye çağırılmaktan çok hoşlanırdı**" demiş. Bunun üzerine vâli de;

"**- Bana bu isim hikâyesini anlat**" demiş.

Hadîsin diğer kısmı, yukarıda geçti.

Bu farklılığın, râvîden kaynaklanmış olabileceği gibi, olayın iki ayrı zamanda meydana gelmiş olması da muhtemeldir.

Ebû Turab'ın kelime anlamı, toprağın babası demektir. **Hz. Ali'**nin yüzüne toprak bulaştığı için, yüzü toprağa bulanmış anlamında kullanılmaktadır.

BAZI HÜKÜMLER

1- Mescidde uyumak câizdir.

2- Hadîste, Hz. Peygamber'in tevâzûu gâyet güzel bir şekilde görülüyor.

3- Kızgınları yatıştırmak, güzel bir davranıştır.

4- Hz. Ali, Rasûlullah (as.) katında büyük değere sahipti.[26]

١٥٥ - (خ م ـ أسماء بنت أبي بكر رضي الله عنها وعن أبيها) : أنَّها حَمَلَتْ بعبدالله بن الزبير بمكة ، قالت: فخرجتُ وأنا مُتِمٌّ ، فقدمتُ المدينة فنزلتُ بقُباء ، فولدتُه بقباء ، ثُمَّ أتيْتُ رسُولَ الله صلى الله عليه وسلم ، فوضعهُ في حجْرِه ، ثُمَّ دعا بتمرةٍ فمضغها ، ثُمَّ تفَلَ في

---

[26] Bkz., **Nevevî**, XV, 181; **İbn Hacer**, VII, 435; **Aynî**, IV, 197; XVI; 214; XXII, 263; **Kastalânî**, VI, 116.

فيه ، فكان أوّل شيء دخل جوفه : ريق رسول الله صلى الله عليه وسلم ، ثُمَّ حنَّكه بالتمرة، ثم دعا له ، وبرَّك عليه، فكان أوّل مولود وُلِدَ في الإسلام.

زاد في رواية: «ففرحوا به فرحًا شديدًا لأنهم قيل لهم إنّ اليهود قد سحرتكم فلا يُولَد لكم»

أخرجه البخاري ، ومسلم عن أسماء ، و لم يذكرا فيه « وسمّاه».

وأخرجاه عن عائشة بنحوه ، وقالا فيه : « وسمّاه عبد الله ».

155- Esmâ bint Ebî Bekr'den[27] ve babasından rivâyet edilmiştir ki, o, Mekke'de Abdullah b. ez-Zübeyr'e[28] hâmile idi. Şöyle dedi:

"Doğum yaklaşmış olduğu halde (Mekke'den) çıktım, Medîne'ye geldim. Kuba'da misafir kaldım ve çocuğumu Kuba'da doğurdum. Sonra Rasûlullah'ın (as.) yanına geldim. Çocuğu kucağına koydu. Sonra hurma istedi, hurmayı alıp çiğnedi. Sonra onu çocuğun ağzına sürdü. Böylece çocuğun karnına ilk giren şey, Rasûlullah'ın (as.) tükürüğü oldu. Sonra çiğnenmiş hurma ile çocuğun damağını ovdu. Sonra ona duâ etti ve bereket diledi. O, İslâm'da (hicretten sonra Medîne'de, Muhacirlerden) doğan ilk çocuktur..."[29]

---

[27] **Esmâ bint Ebî Bekir es-Sıddîk:** ö. 73/692. Hanım sahabîlerdendir. Hz. Ebû Bekir'in kızıdır. Hz. Âişe'nin baba bir ablası, Zübeyr b. Avvâm'ın hanımı ve Abdullah b. Zübeyr'in annesidir. **"Zâtü'n-Nıtâkayn"** lakabı ile maruftur. Hicretten 27 yıl önce dünyaya gelmiştir. İlk müslümanlarandır. Muhâcir sahabîlerden en son vefat edenidir. Oğlu Abdullah'ın şehid edildiğini gördükten 10 veya 20 gün sonra vefat etmiştir. Yüz yıl yaşamıştı. Son derece zeki, akıllı, dindar, fasîh ve sabırlı bir hanımdı. Hz. Peygamber'den 56 hadîs rivâyet etmiştir. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi.

[28] **Ebû Bekir, Abdullah b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm el-Kuraşî el-Esedî:** 1-73/622-692. Hicretin ilk yılında dünyaya gelmiştir. **İfrikıye** fethine katıldı. Yezid b. Muâviye'nin ölümü üzerine hicrî 64 yılında halifeliğini ilân etti. **Medîne**'yi tekrar hilâfet merkezi yaptı. **Mısır, Hicaz, Irak, Yemen, Horasan** ve **Suriye**'nin bir bölümünü hükmü altına aldı. Emevî âilesi ile aralarında şiddetli mücadeleler cereyân etti. Haccac'ın ordusu tarafından **Mekke**'de mağlup edildi ve şehid düştü. Kureyş'in namlı süvârîlerinden ve meşhur hatiplerindendi. Dokuz yıl halifelik yapmış, ilk defa olarak para basımını gerçekleştirmişti. Kaynaklarda onun 33 hadîsi bulunmaktadır.

[29] **Buhârî**, Menâkıbu'l-Ensâr, 45; Akîka, 1; **Müslim**, Adâb, 5/25.

RİVÂYETLER

Diğer bir rivâyette şu fazlalık vardır:

"Müslümanlar, onun (doğuşu) ile çok sevindiler. Çünkü onlara; 'Yahudiler size büyü yaptı, çocuğunuz olmayacak' denmişti."

Bu hadîsi, **Buhârî** ve **Müslim**, Esmâ'dan tahric ettiler, ancak Rasûlullah'ın (as.) ona verdiği ismi zikretmediler.

Aynı hadîsin bir benzerini Âişe'den de tahric ettiler, bu rivâyette, "Rasûlullah (as.) ona Abdullah adını verdi" derler.

İZAH

Müellifimiz, hadîsin râvîsi olarak **Esmâ'**yı ve babasını birlikte kaydetmesine mukabil, **Buhârî** ve **Müslim**'in matbû nüshalarında, hadîsin râvîsi olarak sadece **Esmâ'**nın adı geçmektedir. Bu durum, ya müellifin elindeki yazma nüshaların farklılığından veya bir neşir hatasından kaynaklanmış olmalıdır.

Mekke'de **Zübeyr b. Avvâm**'la evli olan **Esmâ**, oğlu **Abdullah**'a hâmile olduğu ve doğumu da yaklaştığı bir sırada **Medîne'**ye hicret için yola çıkar, **Kuba'**ya gelince de doğum gerçekleşir. Rasûlullah (as.) daha önce hicret etmişti. Onlar da **Abdullah'**ı **Medîne'**ye getirip Hz. Peygamber'e verirler.

Hadîsten de anlaşılacağı üzere **Abdullah**, hicretten sonra Muhacirlerin dünyaya gelen ilk çocuğudur. Hicretten sonra Ensardan doğan ilk çocuk ise **Nu'man b. Beşîr** veya bir rivâyette **Mesleme b. Mahled'**dir. **Habeşistan** hicretinde de **Abdullah b. Cafer** dünyaya gelmiştir.

Bu hadîslerde sık sık rastladığımız ***tahnîk*** kelimesi; hurma gibi tatlı bir şeyin ağızda çiğnenip yumuşatılması, sonra yeni doğan bebeğin ağzına verilmesi ve tadına varması için damağına sürülmesi demektir. Hz. Peygamber, ashab-ı kirâmdan bazılarının çocuklarına teberrüken bunu yapardı. Çocuğa hurma tattırılmak ve hele faziletli insanlar tarafından tattırılmak suretiyle onun ilerde kâmil bir mü'min

olması ümid edilir. Şüphesiz ki bu, sadece bir hayır ve uğur telâkisidir.[30]

١٥٦- (خ م ـ أبو موسى الأشعري رضي الله عنه) قال : وُلِدَ لي غُلامٌ ، فأَتيْتُ به رسول الله صلى الله عليه وسلم، فسَمَّاهُ إبراهيمَ ، وحنَّكَهُ بتمرةٍ ودعا له بالبركة ، ودَفَعَهُ إليَّ ، وكان أكبرَ وَلَدِ أبي موسى. أخرجه البخاري ، ومسلم.

156- Ebû Musa'l-Eş'arî şöyle dedi:

"Benim bir çocuğum dünyaya gelmişti. Onu Rasûlullah'a (as.) götürdüm. Çocuğa İbrahim[31] adını koydu ve hurma ile damağını ovdu. Ona bereketle duâda bulundu ve bana geri verdi."

Râvî der ki: "O, Ebû Musa'nın en büyük çocuğu idi."[32]

İZAH

Çocuğa isim konulması hususunda, üzerinde durulan bir nokta da, ismin ne zaman konulacağıdır. Bu konuda iki rivâyet vardır:

1- Doğduğu günde isim konulması.

2- Yedinci günde isim konulması.

Ebû Musâ'l-Eş'arî hadîsi, ilk görüşün delilidir. **Aynî'**nin **Beyhakî'**ye atfen söylediğine göre; doğduğu gün isim konulması gerektiğini ifâde eden hadîsler, yedinci günde konulmasını ifâde edenlerden daha sahihtir.[33]

---

[30] Bkz., **Nevevî**, XIV, 126; **İbn Hacer**, VII, 661; **Aynî**, XVII, 51; XXI, 84.

[31] **İbrahim b. Ebî Musa (Abdullah) b. Kays el-Eş'arî el-Kûfî**: ö. 70(689? Meşhur sahabî Ebû Musa'l-Eş'arî'nin oğludur. Hz. Peygamber döneminde dünyaya geldi, ismini bizzat Rasûlullah (as.) koydu ve kendisine duâ edip tahnîk yaptı. Hz. Peygamber'den sonra Kûfe'de oturdu. Babasından ve Muğîre b. Şube'den rivâyeti vardır. Kendisinden Şa'bî ve Umâre b. Umeyr rivâyet etti. sikadır; rivâyetleri **Müslim, Nesaî** ve **İbn Mâce**'de tahric edilmiştir. **Müslim**'de Kitabu'l-Hac bölümünde tek hadîsi bulunmaktadır.

[32] **Buhârî**, Akîka, 1; **Müslim**, Adâb, 5/24.

[33] Bkz., **Nevevî**, XIV, 125; **Aynî**, XXI, 83; **İbn Hacer**, XI, 4.

١٥٧- (خ م د ـــ أنس بن مالك رضي الله عنه) قال : كان ابنٌ لأبي طلحة يَشْتَكي ، فخرجَ أبو طلحةَ فَقُبِضَ الصبيُّ، فلمَّا رَجَعَ أبو طلحةَ ، قال : ما فعل ابني؟ قالت أُمُّ سُلَيْم : هو أسكَنُ ما كان عليه ، فقرَّبت له العشاء فتعشَّى ، ثم أصابَ منها، فلمَّا فرَغ ، قالت: وَارُوا الصبيّ ، فلمَّا أصبَحَ أبو طلحةَ أتى رسولَ الله صلى الله عليه وسلم، فأخبرَهُ ، فقال : «**أعرستم اللَّيلَةَ؟**» قال: نعم ، قال: «**اللهم بارك لهما**»، فولَدتْ غلامًا، فقال لي أبو طلْحَة: احمله حتَّى تَأْتيَ به النبيَّ صلى الله عليه وسلم، وبَعثْتْ معَهُ بتمْرات ، فأخذه النبي صلى الله عليه وسلم فقال: «**أمعهُ شيء؟**»، قال: نعم، تمراتٌ، فأخذها النبيُّ صلى الله عليه وسلم فمضغها ، ثم أخذها من فيه : فجعلها في في الصبيّ ، ثم حنَّكهُ ، وسماه عبد الله.

وفي رواية مختصرًا قال : غدوتُ إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم بعبد الله بن أبي طلحة ليحنِّكَهُ ، فوافيتُهُ ، في يده الميسَمُ يَسِمُ به إبلَ الصَّدقة.

وفي أخرى مختصرًا قال : لما ولدَت أُمُّ سُليم ، قالت: يا أَنس ، انظر هذا الغُلامَ ، فلا يُصيبنَّ شيئًا ، حتى تَغْدُوَ به إلى النبي صلى الله عليه وسلم يُحنِّكُهُ ، فغدوتُ ، فإذا هو في الحائط ، وعليه خميصةٌ جَوْنيَّةٌ ، وهو يَسِمُ الظهرَ الذي قدمَ في الفتح. هذه رواية البخاري ، ومسلم.

ولمسلم وحده قال: ماتَ ابنٌ لأبي طلحة من أمّ سُلَيْمٍ ، فقالت لأهلها : لا تُحدِّثُوا أبا طلْحَةَ بابنه ، حتىَ أكونَ أنا أحَدِّثُه، قال : فجاء ، فقرَّبَتْ إليه عَشاءًا ، فأكَلَ وشرِبَ ، قال : ثُمَّ تَصنَّعَتْ له أحْسَنَ ما كانَتْ تَصنَعُ قَبلَ ذلك ، فوقع بها ، فلمَّا رأتْ أنَّه قدْ شَبِعَ وأصابَ منها ، قالت : يا أبا طلحةَ ، أرأيتَ لو أنَّ قومًا أعاروا عاريتَهُم أهلَ بيت ، فطلبوا عاريتهم ، ألَهُم أن يمنعوهم ؟ قال : لا ، قالت : فاحْتَسِبْ ابنَك ، قال : فغضب ، وقال : تركتيني حتىَ تَلطَّختُ ، ثم أخبرتبني بابني ، فانطلق حتى أتى رسولَ الله صلى الله عليه وسلم فأخبره بما كان ، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : «**باركَ اللهُ في لَيْلَتِكُما** » ، قال : فحملت ، فكان رسولُ الله في سفرٍ ، وهي معه ، وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا أتى المدينة من سفرٍ لا يَطْرُقُها طُروقًا ، فدنَوا من المدينة ، فضربَها المخاضُ ، فاحْتبسَ عليها أبو طلحة ، فانطلق رسولُ الله صلى الله عليه وسلم ، قال : يقول أبو طلحة : إنَّك لتَعْلَمُ يا ربِّ أنَّه يُعجبُني أنْ

أخْرُجَ مع رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا خرَجَ ، وأدخُلَ مَعَهُ إذا دَخَلَ ، وقد احْتَبَسْتُ بما ترى ، قال : تقول أمُّ سُلَيْم : يا أبا طلحةَ ، ما أجدُ الذي كُنتُ أجدُ ، فانْطَلِقْ ، فانطَلَقْنا ، وضَرَبَها المخاضُ حين قدما ، فولدتْ غُلامًا ، فقالت لي أمّي: يا أنسُ لا يرضعْهُ أحدٌ حتى تغدوَ به على رسول الله صلى الله عليه وسلم ، فلمّا أصبح ، احتَمَلْتُهُ ، فانطلقتُ به إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم ، قال : فصادفْتُهُ ومعه مِيسَمٌ ، فلمّا رآني قال: لعلَّ أمَّ سُلَيْم وَلَدَتْ ؟ قلتُ : نعم ، فوضَعَ الميسَمَ ، قال : وجئتُ به ، فوضعته في حجْره ، ودعا رسولُ الله صلى الله عليه وسلم بعَجْوَةٍ من عجوة المدينة ، فلاكَهَا في فيه حتى ذَابَتْ ، ثم قذفها في فِيِّ الصبيِّ، فجعل الصبيُّ يَتَلَمَّظُها، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «**انظُرُوا إلى حُبِّ الأنصار التَّمْرَ**»، قال: فمسح وَجْهَهُ وسمّاهُ عَبْدَ الله.

وفي أخرى لمُسْلم قال: ذهبتُ بعبد الله بن أبي طلحة الأنصاري إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم حينَ وُلِدَ ، ورسول الله صلى الله عليه وسلم في عَبَاءَةٍ يَهْنَأُ بعيرًا له ، فقال: «**هل معك تمرٌ؟**» فقلتُ: نعم؟ فناولْتُه تمرات ، فألقاهنَّ في فيه ، فلاكَهُنَّ ، ثم فغَرَ فا الصبي فمجّه في فيه ، فجعل الصبيَّ يتلمَّظُه، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «**حبُّ الأنصار التمرَ**» وسماه عبد الله.

وأخرجه أبو داود مثل رواية مسلم هذه الأخيرة.

157- Enes b. Mâlik şöyle dedi:

"Ebû Talha'nın[34] çocuğu hastalanmıştı. Ebû Talha evden çıktı, arkasından çocuk öldü. Eve dönünce;

---

[34] **Ebû Talha, Zeyd b. Sehl el-Ensârî el-Hazrecî en-Neccârî:** ö. 34/654. Mücâhid sahabîlerdendir. **Akabe** bîatında nukabâdandı. **Bedir** ve müteâkip savaşlara katılmıştır. Gür sesi ile meşhurdur. Ashabın en iyi okçularındandı. **Uhud**'da gövdesiyle Rasûlullah'a (as.) siper olmuştu. Yetmiş yaşında iken ***"gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak cihada çıkın!"*** (Tevbe, 41) âyeti hatırlatılınca, hemen silahını kuşandı. Torunlarının vazgeçirme gayretlerine aldırmadı ve **Kıbrıs**'a düzenlenen deniz savaşına katıldı. Bir rivâyete göre gemide vefat etmiş, cesedi 17 gün beklediği halde bozulmamış ve **Kıbrıs**'a defnedilmiştir. Diğer bir rivâyete göre de **Medine**'de vefat etmiş, cenazesini de Hz. Osman kıldırmıştır. Enes b. Mâlik'in üvey babasıdır. Enes'in annesi Ümmü Süleym'e talip olunca, Ümmü Süleym; **"Senin gibi bir erkek**

"- Yavrum ne yapıyor?" diye sordu. (Annesi) Ümmü Süleym[35];

"- O, eskisinden daha rahattır" diye cevap verdi. Akşam yemeğini hazırladı, o da yedi. Sonra Ümmü Süleym'le yattı. İşini bitirince, karısı:

"- Şimdi çocuğu defnedin!" dedi.

Sabahleyin Ebû Talha, Rasûlullah'a (as.) geldi, durumu haber verdi. Hz. Peygamber:

"- Bu gece, gelin güvey oldunuz mu?" diye sordu. Ebû Talha:

"- Evet" dedi. Rasûlullah (as.) da:

"- Allahım, onlara mübarek kıl!" diye duâ etti.

Sonra Ümmü Süleym, bir oğlan doğurdu. (Enes şöyle dedi:) Ebû Talha bana dedi ki:

"- Al onu, Hz. Peygamber'e götür!"

Ümmü Süleym, onunla birkaç tane de hurma gönderdi. Hz. Peygamber çocuğu aldı ve;

"- Yanında bir şey var mı?" diye sordu. O da:

"- Evet, hurmalar var" dedi. Hz. Peygamber, hurmaları aldı, çiğnedi, sonra onları ağzından çıkardı ve çocuğun ağzına koydu. Sonra damağını ovdu ve ona Abdullah adını verdi." [36]

---

kaçırılmaz, ama sen kâfirsin. Müslüman olursan, müslümanlığını mehir sayar ve seninle evlenirim, başka bir şey de istemem" demiş ve böylece tarihte **"İslâm"**ın mehir sayıldığı ilk evlilik vuku bulmuştu. Zengindi; bütün malını Allah yolunda harcamıştı. Hz. Peygamber'den sonra ölünceye kadar devamlı oruç tuttu. Kendisinden 20 hadîs rivâyet edildi.

[35] **Ümmü Süleym, Rümeysâ bint Milhân b. Halid el-Ensâriye:** ö. 30/650. Hanım sahabîlerdendir. Künyesiyle meşhurdur, ismi hakkında farklı rivâyetler bulunmaktadır. Ensâr'dan İslâm'a ilk girenlerdendir. Enes b. Mâlik'in annesidir. Müslüman olduktan sonra, kocası Malik b. En-Nadr'a da İslâm'ı teklif etti, ama kocası reddetti. Sonra kocası Şam'da öldürülünce dul kaldı. Ebû Talha kendisine evlenme teklf etti. Henüz müşrik olan Ebû Talha'nın İslâm'a girmesini Ümmü Süleym, kendisine verilmesi gereken mehir olarak kabul etti ve başka bir şey talep etmedi. Ümmü Süleym hakkmda pek çok menkıbe rivâyet edilir. **Buhârî**'de; **"Cennete girdim, bir de baktım ki Ebû Talha'nın karısı Rümeysâ, orada!"** hadîsi rivâyet edilir. Rivâyetleri **İbn Mâce** hariç kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[36] **Buhârî**, Cenâiz, 42; Akîka, 1; **Müslim**, Adâb, 5/23; Fedâilu's-Sahâbe, 20/107; **Ebû Davud**, 69/4951.

RİVÂYETLER

Muhtasar bir rivâyette Enes şöyle dedi:

"Ağzında çiğnediği hurmayı çocuğun ağzına da sürmesi için Ebû Talha'nın oğlu Abdullah'ı Rasûlullah'a (as.) götürdüm. Elinde zekât develerini damgaladığı demir bulunduğu sırada Hz. Peygamber'e geldim."

Diğer muhtasar bir rivâyet de şöyledir:

"Ümmü Süleym doğum yapınca dedi ki:

"- Ya Enes, bak şu çocuğa! Onu Rasûlullah'a (as.) götürüp damağını ovdurmadan bir şey yemesin!"

Ben çocuğu Hz. Peygamber'e götürdüm. O sırada Peygamber, hurma bahçesinde idi, üzerinde de siyah bir gömlek vardı. Fetih yılında gelen hayvanların sırtına damga vuruyordu."

Bu, **Buhârî** ve **Müslim**'in rivâyetidir.

Yalnız **Müslim**'in rivâyetinde Enes şöyle dedi:

Ebû Talhâ'nın Ümmü Süleym'den olan oğlu öldü. Ümmü Süleym, âile efradına:

"- Ben söylemeden, Ebû Talha'ya çocuğu hakkında bir şey söylemeyin!" diye tenbih etti.

Ebû Talha eve döndü. Ümmü Süleym, akşam yemeğini getirdi. Ebû Talha da yedi içti. Sonra Ümmü Süleym, Ebû Talha için daha önce yaptığından çok daha güzel bir şekilde süslendi. Bunun üzerine Ebû Talha, onunla münasebette bulundu. Ümmü Süleym, kocasının karnının doyduğunu ve kendisinden de zevkini aldığını görünce, şöyle dedi:

"- Ey Ebû Talha; bir cemâat, bir ev halkına birşeyi emâneten verirler de, sonra onu geri almak isterlerse, ev halkının onu vermemeleri doğru olur mu?"

"- Hayır."

"- Öyleyse, oğluna karşılık Allah'tan sevap bekle!"

Bunun üzerine Ebû Talha kızdı ve dedi ki:

"- Kirleninceye kadar beni oyaladın, sonra da bana oğlumun öldüğü haberini verdin."

Ebu Talhâ, yürüdü, Hz. Peygamber'e geldi ve olup biteni haber verdi. Hz. Peygamber de:

"- **Yüce Allah, gecenizi mübarek kılsın!"** buyurdu.

Enes, devamla şunları söyler:

"Ümmü Süleym hâmile kaldı. Hz. Peygamber seferde idi, Ümmü Süleym de onunla beraberdi. Rasûlullah (as.), seferden döndüğünde Medîne'ye gece girmezdi. Medîne'ye yaklaştıklarında Ümmü Süleym'in ağrısı tuttu, bu yüzden Ebû Talha geri kaldı, Hz. Peygamber yoluna devam etti."

Ebû Talha şöyle dedi:

"Ya Rabbi, Sen bilirsin ki, Rasûlullah (as.) çıkarken O'nunla beraber çıkmak, Medîne'ye girerken de O'nunla beraber girmek çok hoşuma gider. Şimdi ise gördüğün şu hal, beni alıkoydu."

Bunun üzerine Ümmü Süleym şöyle dedi:

"- Ey Ebû Talha, evvelce duyduğum doğum sancılarını şimdi duymuyorum. Sen yoluna devam et!"

Biz de devam ettik. Medîne'ye geldiklerinde tekrar sancılandı ve bir oğlan doğurdu. Bunun üzerine annem bana dedi ki:

"- Enes! Çocuğu kimse emzirmesin! Sabahleyin onu Peygamber'e götür!"

Sabah olunca çocuğu Rasûlullah'a (as.) götürdüm. Onu, elinde hayvanları damgaladığı demir varken buldum. Beni görünce:

"- **Herhalde Ümmü Süleym doğum yaptı"** buyurdu.

"- Evet" dedim.

Elindeki demiri koydu. Çocuğu götürüp kucağına verdim. Rasûlullah (as.), Medîne'nin iyi kalite hurmasından istedi, eriyene kadar onu ağzında çiğnedi. Sonra çocuğun ağzına attı. Çocuk da ağzını yalamaya başladı. Bunu gören Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu:

"- **Ensârın hurma sevgisine bakın!"**

Yüzünü sildi ve adını Abdullah koydu."

Müslim'in diğer bir rivâyeti de şöyledir:

Enes şöyle dedi:

"Ebû Talha el-Ensârî'nin oğlu Abdullah doğunca, onu Rasûlullah'a (as.) götürdüm. O sırada Hz. Peygamber, abâsını giymiş, devesine katran sürüyordu. Bana:

"- Yanında hurma var mı?" diye sordu.

"- Evet, var" dedim ve kendisine birkaç hurma verdim. Onları ağzına atarak çiğnedi. Sonra çocuğun ağzını açtı ve hurmayı ağzına üfledi. Çocuk, ağzında yalanmaya başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber:

"- Hurma, Ensârın sevgilisidir" buyurdu. Çocuğa da Abdullah adını verdi.

Ebû Davud da, **Müslim**'in bu son rivâyetinin gibi tahric etti.

İZAH

Ebû Talha, Enes'in üvey babasıdır. **Enes, Ümmü Süleym**'in oğludur.

Hadîste hastalığından bahsedilen çocuk, **Ebû Umeyr**'dir. Bu çocuğun çok sevdiği bir serçesi vardı ve onunla oynardı. Hz. Peygamber ona rastladıkça:

يا أبا عُمَيْرُ ما فعل النُّغَيْرُ

"- Ya Ebâ Uumeyr, serçecik ne yapıyor?" diye şakalaşırdı.

Çok akıllı ve dindar bir kadın olan **Ümmü Süleym**'in, bazı rivâyetlerde, ölen çocuğunun cenazesini yıkayıp kefenlediği ve defne hazır bir hale getirdiği kaydedilir. Kezâ **Ebû Talha**'nın da o gün oruçlu olduğu rivâyet edilir.

Bu hadîs, **Ümmü Süleym**'in ne derece akıllı, anlayışlı ve müdebbir bir kadın olduğunu göstermektedir. Kocasına; **"Yavrumuz şimdi rahata kavuştu"** diyerek bir taraftan çocuğunun ölümünü gizlemiş, böylece karnı aç olan, günün yorgunluğunu henüz üzerinden atamayan ve sinirleri yatışmayan kocasının, Allah'ın emrine muhâlif bir söz ve davranışta bulunmasını engellemiştir. Karnını doyurup cinsî ihtiyacını da karşılayarak sinirleri yatışınca gerçeği açıklamıştır.

Diğer taraftan **Ümmü Süleym**, aslında gerçeği söylemiştir. Ölüm ile çocuğun bütün acısı, sancısı ve ızdırapları dinmiş, rahatlamıştır. Sabî olduğu için azap görmesi de söz konusu değildir.

Gerçi **Ebû Talha** bu sözü, çocuk iyileşti, sancıları sona erdi manasında anlamıştır. **Ümmü Süleym**'in sözü bu anlama da gelir. Bu cümle, **Ümmü Süleym**'in söz söylemedeki ustalığını, dirâyetini ve aklî seviyesini gayet güzel ortaya koymaktadır.

Bu uzun hadîsin konumuzu ilgilendiren tarafı, çocuğa Hz. Peygamber tarafından **Abdullah** adının verilmesidir.

BAZI HÜKÜMLER

1- Hadîste, Rasûlullah (as.) dönemindeki müslüman kadının anlayışı, basireti ve İslâm prensiplerine bağlılığı görülmektedir.

2- Hz. Peygamber'in duâsı makbul ve bereketli idi. Zira **Abdullah**, her biri âlim ve fâzıl dokuz evlat bıraktı.

3- Hadîste sabrın fazileti ve onun dünya ve âhirette sağladığı güzel sonuç ifâde edilmektedir.

4- Felâketlere karşı feryât-figan meşrû değildir.

5- Musibetler anında insanı, en uygun tarzda teselli etmek gerekir.

6- Can, mal ve sağlık da dahil olmak üzere her şey, bütün varlık Allah'ın mülküdür. Yegâne mâlik O'dur. İnsan ise sadece muhafızdır, emânetçidir.

7- Kadının kocasına karşı süslenmesi meşrû bir iştir.

8- İnsan, Allah için bir fedâkârlıkta bulunursa, Allah ona daha hayırlısını lütfeder.

9- Yeni doğan çocuğa hurma gibi tatlı bir şey yalatmak müstahaptır.

10- Sâlih ve fâzıl kişilerle teberrük müstahaptır.[37]

---

[37] Bkz., **Nevevî**, XIV, 124; XVI, 10; **İbn Hacer**, III, 520; XI, 7; **Aynî**, VIII, 97; XXI, 85; **Bezl**, XIX, 184, **Avn**, XIII, 293.

١٥٨ – (د ـــ عائشة رضي الله عنها) قالت : قُلْتُ : يا رسول الله: كُلُّ صواحبي لَهُنَّ كُنًى، قال: «فاكْتَنِي بابنك عبد الله بن الزبير». فكانت تُكْنَى: أُمَّ عبد الله. أخرجه أبو داود.

وزاد رزين في كتابه، فإن الخالة أُمٌّ. و لم أجدها في كتاب أبي داود.

158- Âişe anlatıyor: Dedim ki:

"- Ey Allah'ın Rasûlü, arkadaşlarımın hepsinin bir künyesi var." Buyurdu ki:

"- Sen de (ablanın) **oğlu Abdullah b. Zübeyr'in adı ile künyelen!"**

Bunun üzerine Hz. Âişe, "Ümmü Abdullah" künyesini aldı.[38]

RİVÂYETLER

Bu hadîsi **Ebû Davud** tahric etti.

Rezîn, eserinde; **"Çünkü teyze, annendir"** ziyâdesini kaydeder. Bu ziyâdeyi **Ebû Davud**'un kitabında bulamadım.

İZAH

Hz. Âişe, Rasûlullah'ın (as.) diğer hanımlarının hepsinin bir künyesi olduğu halde, kendisinin olmadığından şikâyet ediyor. Çünkü **Hz. Âişe** çocuk doğurmamıştı. Künye de, doğan ilk çocuğa izafeten verilirdi.

Hz. Peygamber ona, ablası **Esmâ**'nın oğlu **Abdullah**'a nispetle **"Ümmü Abdullah"** künyesini kullanmasını tavsiye etmiştir.

Künye: "Falancının babası veya annesi" anlamına gelen **"Ebû Fulan"** veya **"Ümmü Fulan"** terkibiyle ve genellikle de en büyük çocuğa izâfeten kullanılan bir isim terkibidir.[39]

---

[38] **Ebû Davud**, Edeb, 78/4970.

[39] Bkz., **Avn**, XIII, 312; **Bezl**, XIX, 208.

الفصل الثالث

فيمن غَيَّرَ النبيُّ صلى الله عليه وسلم اسمه

III- Hz. PEYGAMBERİN İSMİNİ DEĞİŞTİRDİĞİ KİŞİLER

١٥٩- (ت ـ عائشة رضي الله عنها) أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يُغَيِّرُ الاسم القبيح. أخرجه الترمذي.

159- Hz. Âişe'den rivâyet edilmiştir ki:
"Rasûlullah (as.) çirkin olan ismi değiştirirdi."[40]

İZAH

Daha önce de izah edildiği üzere çirkin isim; dile ve kulağa hoş gelmeyen, manası da İslâmî anlayışa göre güzel olmayan ve psikolojik açıdan da ümide, sulha, kolaylık ve güzelliğe delâlet etmeyen isimlerdir. İşte Hz. Peygamber, bu tarz isimleri değiştirirdi.

١٦٠- (خ م ـ أبو هريرة رضي الله عنه) أنَّ زينَبَ بنْتَ أبي سَلَمَة، كان اسْمُها : بَرَّة، فقيل: تُزكِّي نَفْسَها، فسمَّاها رسول الله صلى الله عليه وسلم زينَبَ. أخرجه البخاري ومسلم.

160- Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre, Ebû Seleme'nin[41] kızı Zeyneb'in[42] ismi, Berre idi. *"O, (ismiyle) kendini tezkiye ediyor"* dendi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ona Zeyneb adını verdi.[43]

---

[40] **Tirmizî**, Edeb, 66/2839

[41] **Ebû Seleme, Abdullah b. Abdülesed el-Kuraşî el-Mahzûmî:** ö. 3/624. Hz. Peygamber'in halasının oğludur. İlk İslâm'a girenlerdendir. Karısı Ümmü Seleme ile birlikte önce **Habeşistan**'a hicret etmiş, sonra dönüp **Medîne** hicretine katılmış, **Bedir** ve **Uhud** savaşlarında bulunmuştur. **Uhud**'da aldığı bir yara yüzünden vefat etti. Hanımı ise Ümmü Seleme diye maruf olup adı Hind'dir. Kocasının ölümü üzerine Hz. Peygamber, onu kendine nikâhlamıştı. Kocası ve küçük çocuğu ile

İZAH

Berre; hayrı, iyiliği bol kadın demektir. Bu isim sebebiyle, insanın kendini tezkiye ve tebrie etmesi akla gelebilir. Nitekim hadîste böyle konuşulduğu ifâde edilmektedir. Bu yüzden Hz. Peygamber bu ismi, **Zeyneb** ile değiştirmiştir.[44]

١٦١ – (م ـــ ابن عباس رضي الله عنهما) قال: «كانَ اسمُ جُوَيْرِيَةَ بِنْتِ الحارث بَرَّةَ، فحوَّلَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلم اسْمَهَا جُوَيْرِيَةَ وكان يكرهُ أنْ يقال: خرج من عند بَرَّة». أخرجه مسلم.

161- İbn Abbas'dan rivâyet edilmiştir:

"Hâris'in kızı Cüveyriye'nin[45] ismi *Berre* idi. Rasûlullah (as.), onun ismini *Cüveyriye* diye değiştirdi."[46]

---

birlikte **Medîne**'ye hicret ederlerken müşrikler yollarını kesmişler, sadece Ebû Seleme'nin gitmesine müsaade etmişler ve Ümmü Seleme ile küçük yavrusunu da birbirinden ayırarak **Mekke**'de alıkoymuşlardı. Ümmü Seleme bir yıl boyunca hâline ağlamıştı. Sonunda yakınlarının delâletiyle çocuğuna kavuşmuş ve hicret etmesine de müsaade edilmişti. Ebû Seleme'den: Seleme, Ömer, Dürre ve Zeyneb adında dört çocuğu vardı.

[42] **Zeyneb bint Ebî Seleme (Abdullah) b. Abdülesed el-Mahzûmiyye**: ö. 74/693. Hanım sahabîlerdendir. Hz. Peygamber'in üvey kızıdır; zevcesi Ümmü Seleme'nin çocuğudur. Önce ismi Berre iken Hz. Peygamber Zeyneb diye değiştirmişti. **Habeşistan**'da dünyaya gelmişti. Zamanının en bilgili hanımlarındandı. Abdullah b. Zem'a'nın hanımı idi. Harre vak'asında iki oğlu öldürülmüş, bu olaydan kısa zaman sonra kendisi de vefat etmişti.

[43] **Buhârî**, Edeb, 108; **Müslim**, Âdâb, 3/17.

[44] Bkz., **Nevevî**, XIV, 120; **İbn Hacer**, XII, 218; **Aynî**, XXII, 209.

[45] **Cüveyriye binti'l-Hâris:** ö. 56/676. Hz. Peygamber'in hanımıdır. Benû Mustalik gazvesinde kocası öldürülmüş, kendisi de Sâbit b. Kays'a esir düşmüştü. Babası, kabilesinin reisi idi. Fidye ödeyerek esaretten kurtulmak için Rasûlullah'dan (as.) yardım istemiş, Hz. Peygamber de daha hayırlı bir şey vereceğini söyleyerek onunla evlenmiş, bunu gören ashab-ı kirâm da; **"Rasûlullah'ın (as.) hısımlarını nasıl esir tutarız?"** diyerek ellerindeki esirleri serbest bırakmışlardı. İsmi önce Berre iken, Hz. Peygamber tarafından Cüveyriye diye değiştirildi. Kaynaklarda onun 7 hadîsi

١٦٢ - (م د - محمد بن عمرو بن عطاء رحمه الله) قال : سمّيتُ ابنتي برّة ، فقالت لي زينبُ بنت أبي سلمة : إنّ رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن هذا الاسم ، وسُمّيتُ برّة ، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم :« لا تُزَكّوا أنفُسَكُمْ الله أعلم بأهل البرّ منكم ».

فقالوا: بمَ نُسمّيها؟ فقال : «سمّوها زينب».

وفي رواية قالت زينب: كان اسمي برّة ، فسمّاني رسولُ الله صلى الله عليه وسلم زينب، قالت: ودخلتْ عليه زينبُ بنتُ جحش واسمُها برّة فسمّاها زينب. أخرجه مسلم وأبو داود ووافقه على الأولى

162- Muhammed b. Amr b. Atâ[47] şöyle dedi:

"Kızıma Berre adını vermiştim. Ebû Seleme'nin kızı Zeyneb, bana dedi ki:

"- Kesinlikle Rasûlullah (as.) bu ismi yasak etti. Benim de ismim Berre idi. Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

"Kendinizi tezkiye etmeyiniz. Sizden, iyi olanları, en iyi Allah bilir."

Bunun üzerine;

"- Ona ne isim verelim?" diye sorduklarında;

"- Ona Zeyneb adını koyun!" buyurdu.[48]

RİVÂYETLER

Bir rivâyette Zeyneb şöyle dedi:

---

bulunmaktadır. **Medîne**'de 65 yaşında vefat etti, cenazesini Mervan b. Hakem kıldırdı.

[46] **Müslim**, Adâb, 3/16.

[47] **Ebû Abdullah, Muhammed b. Amr b. Atâ b. Abbas** el-**Âmirî el-Kuraşî** el-**Medenî:** ö. 122/743. Medîneli tâbiîlerin büyüklerindendir. Ebû Hureyre, Ebû Humeyd es-Sâidî ve İbn Abbas'tan rivâyetleri vardır. Kendisinden Ebû'z-Zinâd, Vehb b. Keysân ve İbn İshak rivâyet etti. Sikadır, hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. **Medîne**'de vefat etti.

[48] **Müslim**, Adâb, 3/18; **Ebû Davud**, Edeb, 70/4953.

"Benim ismim Berre idi. Rasûlullah (as.) bana Zeyneb adını verdi..." Ve şunu ilâve etti:

"Zeyneb bint Cahş, huzuruna girdi. Onun da ismi *Berre* idi. Ona da *Zeyneb* adını verdi."

Bunları **Müslim** tahric etti. İlk rivâyeti **Ebû Davud** da tahric etti.

İZAH

"Kendinizi tezkiye etmeyiniz" cümlesinden maksat; kendinizi temize çekmeyin, iyi ve itâatkâr anlamına gelen **Berre** ismini alarak iyi olduğunuzu sanmayın. Çünkü Allah, kimin iyi ve itâatkâr olduğunu herkesten iyi bilir, demektir.

١٦٣ - (د س - *شريح بن هانئ* رضي الله عنه) عن أبيه قال : لما وَفَدَ بِي رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى المدينة مع قومِهِ ، سمِعَهُمْ يُكَنُّونَهُ بأبي الحكم ، فدعاه رسولُ الله صلى الله عليه وسلم. فقال : « **إنَّ الله هو الحَكَمُ ، وإليه الحُكْمُ ، فلِمَ تُكْنَى أبا الحَكَم** ؟ » فقال : إنَّ قومي إذا اختلفوا في شيء أتوني، فحكمتُ بينهم ، فرَضِيَ كلا الفريقَيْنِ بحكمي ، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «**ما أحسَنَ هذا ؛ فما لكَ من الوُلْد** ؟» قال :لي شُرَيح ، ومسلم وعبد الله، قال: «**فمن أكبرُهم** ؟» قال: قلتُ: شريح ، قال : « **فأنت أبو شريح** ».

أخرجه أبو داود والنسائي.

163- Şurayh b. Hânî,[49] babasının şöyle dediğini rivâyet eder:

"Kabilemle birlikte **Medîne**'ye, Rasûlullah'a (as.) gelen heyette bulunuyordum. Hz.Peygamber, beni Ebû'l-Hakem künyesi ile çağırdıklarını işitti. Bunun üzerine beni çağırdı ve şöyle buyurdu:

---

[49] **Ebû'l-Mikdâm, Şurayh b. Hânî' b. Yezid el-Hârisî el-Kûfî:** ö. 78/697. Hz. Peygamber'in sağlığına yetişmiş, ancak O'nu görememiştir. Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Âişe ve Ebû Hureyre'den rivâyetleri vardır. Kendisinden oğlu Mikdâm, Şa'bî ve Kasım b. Muhaymere rivâyet etti. **Kûfe**'lidir; İbn Sa'd, onu, **Kûfe** tâbiîlerinin ilk tabakasından sayar. Hz. Ali'nin taraftarlarındandı, hatta onun polis müdürlüğünü yapmıştı. Sikadır. **Sicistan**'da şehid edildi. Babası Hânî' sahabîdir ve Hz. Peygamber'den rivâyetleri vardır.

"- Şüphesiz hakem, Allah'tır! Hüküm de O'na râcidir. Niçin Ebû'l-Hakem (hüküm babası) **künyesini aldın?"**

Dedim ki:

"- Kabilem bir şeyde ihtilafa düştükleri zaman bana gelirler, ben de aralarında hükmederim. İki taraf da benim hükmüme razı olurlar."

Bunun üzerine Rasûlullah (as.):

"- Bu ne güzel! Çocukların (ın ismi) **ne?"** diye sordu.

"- Şurayh, Müslim ve Abdullah adında (üç çocuğum) var."

"- En büyüğü hangisi?"

"- Şurayh."

"- Öyleyse sen, Ebû Şurayh'sın" buyurdu.[50]

İZAH

Araplar genellikle en büyük çocuklarının ismi ile künyelenirlerdi. Rasûlullah (as.) burada Allah'a ait bir sıfatın künye olarak kullanılmasını hoş görmemiş ve mûtâd olduğu üzere kendi çocuğunun ismi ile künyelenmesini emretmiştir.

١٦٤ - (د ــ **بشير بن ميمون** رضي الله عنه) عن عمه أسامَةَ بن أخدَرِيّ أنَّ رجلاً كان اسْمُهُ: أصرَمَ، وكان في نَفَرٍ أتَوْا رسولَ الله صلى الله عليه وسلم ، فقال له : « **ما اسْمُكَ** ؟ » قال: أصرم ، قال: « **بل أنتَ زُرْعَةُ** ». أخرجه أبو داود.

164- Beşîr b. Meymûn[51], amcası Üsâme b. Ahderî'den[52] rivâyet eder :

---

[50] **Ebû Davud**, Edeb, 70/4955; **Nesâî**, Adâbu'l-Kudât, 7.

[51] **Beşîr b. Meymûn eş-Şakarî el-Basrî:** Basralı râvîlerdendir. Ebû Davud'da bir hadîsi tahric edilmiştir. Bunu amcası Üsâme b. Ahderî'den rivâyet eder. Kendisinden Ali b. Âsım ve Bişr b. el-Mufaddal rivâyet etti. Muhaddisler nazarında sika ve saduk biridir.

[52] **Üsâme b. Ahderî et-Temimî eş-Şakarî**: Sahabîdir. Hz. Peygamber'den sonra **Basra**'da ikamet etmiştir. Kendisinden sadece bir tek hadîs rivâyet edilmiştir. Bunu ondan yeğeni Beşîr b. Meymûn rivâyet etmiş ve hadîs **Ebû Davud**'da tahric edilmiştir.

"Asram adında bir adam, Rasûlullah'a (as.) gelen bir heyetin içinde bulunuyordu. Hz. Peygamber ona:

"- **İsmin ne?"** buyurdu.

"- Asram[53]" cevabını verdi. Buyurdu ki:

"- **Hayır, sen Zur'a'sın."**[54]

İZAH

Kelime anlamı itibariyle **Asram**; kesmek, dost ve akrabadan ilgiyi kesmek, hayır ve bereketten kesilmek demektir.

Zur'a ise; zirâattan gelir, tohum ekmek, nebâtât yetiştirmek, üretmek demektir. Zirâatla hayır ve bereket hâsıl olur. Bu yönüyle **Zur'a, Asram**'ın zıddıdır. Çünkü birinde kesmek, yok etmek manası esasken, diğerinde yapmak, üretmek, ihyâ etmek manası vardır. Bundan da anlaşılacağı üzere Rasûlullah (as), isimlerin manâ itibariyle güzel ve müspet olanlarından hoşlanırdı.

١٦٥ – (خ د ـ سعيد بن المسيب عن أبيه رحمه الله) أنّ أباه جاء إلى النبي صلى الله عليه وسلم، فقال: «ما اسمُك؟» قال : حَزْن ، قال : « أنت سَهْلٌ ». قال : لا أغيِّرُ اسمًا سمّانيه أبي.

وفي رواية : قال عبدُ الحميد بن جبير بن شيبة : جلستُ إلى سعيد بن المسيَّب ، فحدَّثني أنّ جدَّهُ حزنًا قدم على النبي صلى الله عليه وسلم ، فقال : « ما اسمك» ، قال : اسمي حَزْنٌ ، قال : «بل أنت سَهْلٌ» قال: ما أنا بمغيِّرٍ اسمًا سمانيه أبي. قال ابنُ المسيب: فما زالت فينا الحُزُونَةُ بعد.

هذه رواية البخاري ، وأخرجه أبو داود قال : « لا ، السَّهْلُ يُوطأُ ، ويُمتَهَنُ ».

قال سعيد : فظننت أنّه سيصيبنا بعده حُزُونةٌ.

---

[53] **Asram eş-Şakarî:** Sahabîdir, Benû Şakara kabilesine mensuptur. Hz. Peygamber'e gitmiş ve Rasûlullah (as.) kendisine duâ etmişti. Onunla ilgili hadîsi Üsâme b. Ahderî rivâyet etti ve bu hadîs **Ebû Davud**'da tahric edildi.

[54] **Ebû Davud**, Edeb, 70 / 4954.

قال أبو داود: وغيَّر رسول الله صلى الله عليه وسلم اسمَ العاص ، وعزيز ، وعَتَلَة ، وشيطان ، والحكم، وغُراب ، وحُباب ، وشهاب ، فسماه : هشامًا ، وسمَّى حَرْبًا : سِلْمًا ، وسمَّى المضْطجع : المنبعث ، وأرضاً تُسمَّى : عَفْرَة ، سماها : خَضِرَة ، وشعب الضَّلالَة ، سماه : شعبَ الهدى ، وبَني الزِّنْيَة ، سماهُم : بني الرِّشْدَة ، وسمَّى بني مُغْوِيَة : بني رِشْدَة.

قال أبو داود : تركتُ أسانيدها للاختصار.

165- Saîd b. el-Müseyyeb[55], babasından[56] rivâyet eder. Buna göre onun babası, (Saîd'in dedesi) Hz. Peygamber'e geldi. Rasûlullah (as.) ona:

"- İsmin ne?" diye sordu.

"- Hazn[57]" dedi.

"- Sen Sehl'sin" buyurdu. O da;

"- Babamın koyduğu ismi değiştirmem" dedi.[58]

---

[55] **Muhammed, Saîd b. el-Müseyyeb b. Hazn el-Mahzûmî el-Kuraşî el-Medenî:** 13-94/634-713. Medîneli tâbiîlerdendir. Babası ve dedesi sahabîdirler. Fukaha-i Seb'a'dandır. Tâbiîlerin ulusu diye meşhurdur. Kırk kadar sahabîden hadîs almıştır. Muhaddis ve fakîhti. Zeytin ticareti ile yaşar, hediye kabul etmezdi. Özellikle Hz. Ömer'in ahkâmını insanların en bileni idi. Bu yüzden kendisine **"Ömer'in râvîsi"** denirdi. Ebû Hureyre'den rivâyete de insanların en güveniliri idi. Kendisi aynı zamanda Ebû Hureyre'nin damadı idi. Yaşadığı dönemde Medîne ehlinin en büyük âlimi ve fakîhi sayılırdı. Kendisine "**faîhlerin fakîhi**" denirdi. Katâde, Mekhûl ve Zührî, helâli ve haramı ondan iyi bilen birini görmediklerini söylerler. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edildi. **Medîne**'de vefat etti.

[56] **Ebû Saîd, el-Müseyyeb b. Hazn b. Ebî Vehb el-Mahzûmî el-Kuraşî el-Medenî**: Sahabîdir. Mekke fethi sırasında babasıyla brlikte İslâm'a girmişti. Saîd b. el-Müseyyeb'in babasıdr. Kendisinden sadece oğlu rivâyet etti. **İfrikıye**'de savaşmak için hicrî 27 yılında **Mısır**'a gitti. Tekrar **Medîne**'ye döndü ve Hz. Osman döneminde **Medîne**'de vefat etti. Hadîsleri **Tirmizî** ve **İbn Mâce** hariç kütüb-ü sittede tahric edildi.

[57] **Ebû Vehb, Hazn b. Ebî Vehb b. Amr b. Âiz el-Mahzûmî el-Kuraşî**: ö. 12/632. Sahabîdir. Saîd b. el-Müseyyeb'in dedesidir. Cahiliye döneminde Kureyş'in eşrafındandı. Fetih yılında İslâm'ı kabul etmişti. Kendisinden oğlu Müseyyeb rivâyet etti. **Yemâme**'de şehid edildi. Hadîsi **Buharî** ve **Ebû Davud**'da tahric edildi.

[58] **Buhârî**, Edeb, 107, 108; **Ebû Davud**, Edeb, 70 / 4956.

RİVÂYETLER

Bir rivâyette Abdülhamid b. Cübeyr b. Şeybe[59] şöyle dedi:

"Saîd b. el-Müseyyeb'in yanına oturdum. Bana rivâyet etti ki, dedesi Hazn, Hz. Peygamber'e gitmiş. Rasûlullah (as.)

"- İsmin ne?" diye sormuş.

"- Hazn" demiş.

"- Bilâkis sen Sehl'sin" buyurmuş. O da:

"- Ben, babamın verdiği ismi değiştirmem" diye karşılık vermiş.

İbnu'l-Müseyyeb dedi ki:

"Âilemizde, ondan sonra kabalık ve zorluk hiç eksik olmadı."

Bu rivâyet, **Buhârî**'nindir.

Aynı hadîsi **Ebû Davud** da rivâyet eder ve o zâtın şu sözünü de kaydeder:

"- Hayır! Çünkü Sehl, çiğnenir ve hor görülür."

Saîd dedi ki:

"Ondan sonra bize kabalık ve zorluk geldiğini düşündüm."

Ebû Davud şöyle dedi:

"Rasûlullah (as.); ***Âs, Azîz, Utle, Şeytan, Hakem, Gurâb, Hubâb*** ve ***Şihâb*** isimlerini değiştirdi. ***Şihâb***'a ***Hişâm, Harb***'a ***Silm, Mudtacı***'a ***Münbais*** adını verdi. ***Afire*** adlı araziye de ***Hadıra*** ismini koydu. ***Şi'bu'd-Dalâl***'e ***Şi'bu'l-Hüdâ, Benû'z-Zinye***'ye ***Benû'r-Rişde, Benû Muğviye***'ye de ***Benû Rişde*** dedi."

Ebû Davud der ki:

"İhtisar gayesiyle bunların isnâdlarını hazfettim."

İZAH

Burada üzerinde durulması gereken husus; Rasûlullah (as.) **Hazn**'dan ismini değiştirmesini emrettiği halde, niçin buna uymadığı konusudur. **İbn Hacer,** bu emrin vücûbu ifâde etmediğine kaildir.

---

[59] **Abdülhamîd b. Cübeyr b. Şeybe b. Osman b. Ebî Talha el-Abderî el-Hacebî el-Mekkî**: Mekkeli râvîlerdendir. Saîd b. el-Müseyyeb ve Safiye bint Şeybe'den rivâyetleri vardır. Kendisinden İbn Cüreyc, İbn Uyeyne ve Kurra b. Halid rivâyet etti. Sikadır; hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

Eğer vücûbu ifâde etseydi, Hz. Peygamber, onun reddini müsamaha ile karşılamazdı.

Buradan, Hz. Peygamber'in beşerî ve medenî münasebetler konusundaki bazı emirlerinin bir tavsiye mahiyetinde olduğu anlaşılabilir. Ancak Rasûlullah'ın (as.) bu tavsiyesine uymamanın bazı sakıncalar doğurduğunu da bizzat **İbnü'l-Müseyyeb**'in itirafından anlıyoruz.

Sehl ve **Hazn**, birbirinin zıddı iki isimdir. **Sehl**, kolaylık demektir. **Hazn** ise, kedere vesile olan zorluktur. Rivâyete göre **Hazn**'ın çocuklarında ahlakî bir katılık, sertlik ve zorluk vardı.

Ebû Davud'un rivâyet ettiği ve Hz. Peygamber'in değiştirdiğini haber verdiği isimler de, mana itibariyle hoş görülmeyenlerdir.

Âs: İsyankâr demektir. Mü'minin vasfı ise isyan değil, itâat ve teslimiyettir. Bu ismi taşıyan sahabîye **Mutî'**[60] adı verilmiştir.

Azîz : Ulu, yüce demektir ve Allah'ın adıdır. Ululuk, şüphesiz O'na yakışır. Mü'mine ise, kulluk ve zillet yaraşır. Cehennem ehlinden bahseden bir âyet-i kerimede: ***"Şimdi tat bu azabı! Hani sen azîzdin, hakîmdin"***[61] buyurulur.

Atele : Duvarları yıkan demir direk, ağaçları ve taşları söken küskü demektir. Bu ise, sertlik ve şiddetten kinâyedir. Mü'minin vasfı ise yumuşaklıktır.

Bir âyet-i kerimede şöyle buyurulur:

عُتُلٍّ بَعْدَ ذلك زَنِيمٍ ; ***"Pek katı kalpli, zorba, bununla birlikte soysuz..."***[62]

Buna mukabil başka bir âyette de şöyle buyurulur :

وَعِبادُالرَّحْمنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الأَرْضِ هَوْنًا

[60] **Mutî' b. el-Esved b. Hârise el-Kuraşî el-Adevî**: Hz. Peygamber'in ismini değiştirdiği sahabîlerdendir. İsmi, isyan eden anlamına gelen **el-Âsi** iken, Hz. Peygamber itâat eden anlamına gelen **Mutî'** diye değiştirmişti. **Mekke** fethi sırasında İslâm'a girdiği ve müellefe-i kulûbdan olduğu rivâyet edilir. Hz. Osman döneminde vefat etti. Kendisinden oğlu Abdullah rivâyet etti. Bir rivâyeti **Müslim**'de tahric edilmiştir.

[61] Duhân, 49.

[62] Kalem, 13

"Rahmanın kulları yeryüzünde alçak gönüllü ve sekînetle yürürler."[63]

Bir hadîs-i şerifte de; المؤمن هيّن ليّن ; *"Mü'min, alçak gönüllü ve yumuşaktır"*[64] buyurulur:

Utle adındaki sahabînin ismi, **Utbe b. Abd'**dır.

Şeytan: Bilindiği üzere bu isim, Allah'ın, mü'minlerin, bütün hayır ve iyiliklerin düşmanı olan **İblis'**in bir adıdır. Ancak etimolojik açıdan bu kelime, "**şetn**" mastarından türemiştir. Bu ise, hayırdan uzak olmayı ifâde eder. İnsan ve cin olsun, itâate yanaşmayan her varlığın müşterek adıdır. Bu ismi taşıyan bir sahabîye, **Abdullah** adı verilmiştir. Bu zât, **Abdullah b. Kurat el-Ezdî'**dir.

Hakem: Bu da **Azîz** gibi Allah'ın adıdır. Hükmeden ve hükmü reddedilmeyen demektir. Şüphesiz bu sıfat, Yüce Allah'tan başkasına lâyık değildir.

Ğurâb: Karga demektir. Bilindiği üzere karga, leş ve pislik yiyen bir hayvandır. Ayrıca bu kelime "**ğarb**" mastarından alınmıştır ve uzaklık, uzak olmak demektir. **Ğurâb** ismini taşıyan sahabîye **Müslim** adı verilmiştir.

Hubâb: Bir yılan adıdır. Şeytanın isimlerinden biri olduğu da rivâyet edilmiştir. İsmi değiştirilen bu sahabî de **Abdullah b. Abdullah b. Ubeyy'**dir.

Şihâb: Parlak yıldız anlamına gelmekle birlikte, bu isim, ateş parçası için de kullanılır. Ateş ise, yakıcı ve helâk edici bir nesnedir ve Allah'ın cezasını da ifade eder. Hadîste ismi değiştirildiği söylenen zat, **Hişâm b. Âmir b. Ümeyye b. Zeyd el-Ensârî'**dir, **Sa'd b. Hişâm'**ın babasıdır.

Harb: adındaki sahabînin ismi de **Silm'**e, yani **Barış'**a çevrilmiştir.

Mudtacı': Yan gelip yatan demektir. Tembelliği, uyuşukluğu ifâde eder.

Münbais: Gayretli, hareketli, çalışkan, uyarıcı demektir.

---

[63] Furkan, 63.

[64] **Beyhakî'**nin *Şuabu'l-İman'*ından naklen *el-Câmiu's-Sağîr,* II, 185.

Bir yer adı olan **Afire** ise; mana itibariyle hiç bir şey yetişmeyen toprak demektir. Kısırlık ve bereketsizliği ifâde eder. **Hadıra** ise; yeşillik demektir, bereket ve canlılık ifâdesidir.

Şi'bu'd-Delâl: Sapıklık vâdisi anlamına gelir.

Şi'bu'l-Hüdâ: Hidâyet, doğruluk vâdisi demektir.

Benû'z-Zinye: Zina mahsulleri,

Benû'r-Rişde: Nikâh mahsulleri demektir.

Benû Muğviye: Azgın kadının çocukları anlamına gelir.

Görüldüğü üzere insan, yer, kabile ve benzeri isimlerden hoş görülmeyen ve değiştirilmesine lüzum görülenler, hep mana itibariyle güzel olmayanlardır. Öyleyse ne manası hoş olmayan, tezkiye anlamına gelen, uğur telâkkisine yol açacak olan ve Allah'ın adı ve sıfatı olan isimlerin alınması uygun değildir. Ancak daha önce de söylendiği gibi, bunun haram olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Çünkü değiştirme emrinin vücûbu ifâde etmemesi gâlip ihtimaldir.[65]

١٦٦ – (م د ــ ابن عمر رضي الله عنهما) أنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلم غيَّر اسمَ عَاصيَةَ ، وسمَّاها جميلةَ. هذه رواية مسلم والترمذي وأبي داود. وفي أخرى لمسلم : أنَّ ابنةً كانت لعمر : يقال لها : عاصيَةُ ، فسماها رسول الله صلى الله عليه وسلم جميلة.

166- İbn Ömer'den rivâyet edilmiştir:

"Rasûlullah (as.), Âsıye ismini değiştirdi, Cemîle koydu."[66]

RİVÂYETLER

Bu rivâyet, **Müslim, Tirmizî** ve **Ebû Davud**'undur.

Müslim'in diğer bir rivâyeti de şöyledir:

"Ömer'in Âsıye adında bir kızı vardı. Hz. Peygamber ona Cemîle adını verdi."

İZAH

Âsiye; âsînin müennesidir. İsyankâr kadın demektir.

---

[65] Bkz., **İbn Hacer**, XII, 215; **Aynî**, XXII, 208; **Avn**, XIII, 297; **Bezl**, XIX, 192.

[66] **Müslim**, Adâb,3/14; **Ebû Davud**, Edeb, 70 / 4952; **Tirmizî**, Edeb, 66 / 2838.

Cemîle ise; güzel anlamına gelir ki, bir kadın için son derece uygun bir isimdir.

Yalnız Hz. Peygamberin değiştirdiği; "عاصية"; "**Âsıye**" adını, **elif** ve **sin**'le yazılan "آسية" "**Âsiye**" ismi ile karıştırmamak gerekir.

"آسية" "**Âsiye**"; kadın doktor, sütun, yüksek bina gibi manalara gelir ve islâmî anlayışa hoş gelmeyen bir isim değildir.

Burada kastedilen kadının, **Âsım b. Sâbit**'in kızkardeşi olan **Cemîle bint Sâbît b. Ebî'l-Akleh el-Evsî** olduğu rivâyet edilmektedir. Bu hanım, hicrî 7'de **Hz. Ömer**'le evlenmiş, bu evlilikten **Âsım** dünyaya gelmiş, sonra boşanıp **Yezîd b. Câriye** ile evlenmiş, ondan da **Abdurrahman** dünyaya gelmişti.

١٦٧ – (د ـــ مسروق رحمه الله) قال : لقيتُ عمر بن الخطاب رضي الله عنه، قال : من أنت؟ قلتُ: مسروقُ بن الأجْدَعِ ، قال عمر : سمعتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : «الأجدع : شيطان». أخرجه أبو داود.

167- Mesrûk[67] şöyle dedi:

"Ömer b. el-Hattab'a rastladım. Dedi ki:

"- Kimsin sen?"

"- Mesrûk b. el-Ecda" dedim. Şöyle söyledi:

"- Hz. Peygamberin, **'Ecda' şeytandır'** dediğini duydum."[68]

---

[67] **Ebû Âişe, Mesrûk b. el-Ecda' b. Mâlik b. Ümeyye el-Hemdânî el-Vâdiî el-Kûfî:** ö. 63/683. Kûfeli tâbiîlerdendir. Aslen Yemenlidir, ama **Kûfe**'de ikamet etmiştir. Muhaddis ve fakihtir. Fetvâda Şureyh'den daha ileri seviyede idi. İbn Mes'ûd'un talebelerindendir. Kendisinden Şa'bî, İbrahim en-Nehaî ve Ebû İshak el-Hemdânî rivâyet etti. Ayakları şişinceye kadar namaz kılardı. Sikadır, ilmi ve güvenilirliği bütün âlimlerce övgüye değer bulunmuştur. Hz. Ali ile savaşlara gitmiştir. Muhadramûndan olduğu da rivâyet edilir. Hz. Ebû Bekir'in arkasında namaz kılmıştır. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir.

[68] **Ebû Davud**, Edeb, 70 / 4957.

İZAH

Burada **Ecda'** adını niçin güzel bulmadığını bizzat Hz. Peygamber ifâde buyurmaktadır. Her şeyden önce **Ecda'** şeytanın adıdır. Mana itibariyle de; burnu, kolu vs. uzvu kesik olan anlamına gelir.

İbn Hacer'in verdiği bilgiye göre; **Mesrûk**'un babası **Ecda'**, muhadram şâirlerdendir. **Hz. Ömer**'e bir heyetle birlikte gelmiş ve **Hz. Ömer** ona **Abdurrahman** adını vermişti.[69]

١٦٨ - (خ م ــ سهل بن سعد رضي الله عنه) أنّ رسول الله صلى الله عليه وسلم أُتِيَ بالمنذر ابن أبي أُسَيْد ، حين وُلِدَ، فوضعه على فخذه ، وأبو أسيد جالسٌ ، فَلَهِيَ رسول الله صلى الله عليه وسلم بشيء كان بين يديه ، فأمر أبو أسيد بابنه، فاحْتُمِلَ من على فخذ النبي صلى الله عليه وسلم ، فقلَبُوه ، فاستفاق رسولُ الله صلى الله عليه وسلم ، فقال : « أين الصبيُّ ؟» فقال أبو أُسَيد : قلبناه يا رسول الله ، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « ما اسْمُهُ ؟ » قال : فلانٌ ، قال : « لا ، ولكن اسمه المنذر ، فسماه يومئذ : المُنْذِرَ ». أخرجه البخاري ومسلم.

168- Sehl b. Sa'd'dan rivâyet edilmiştir:

"Ebû Üseyd'in oğlu Münzir[70] dünyaya geldiğinde Rasûlullah'a (as.) götürüldü. Hz. Peygamber çocuğu kucağına aldı, Ebû Üseyd de orada oturuyordu. Bu sırada Allah'ın Rasûlü (as.), önündeki bir şeyle meşgul idi. Ebû Üseyd, çocuğun alınmasını istedi, bunun üzerine çocuk, Hz. Peygamber'in kucağından alındı. Çocuğu geri götürdüler. Rasûlullah'ın (as.) meşguliyeti sona erince;

"- Çocuk nerede?" diye sordu. Ebû Üseyd;

"- Onu götürdük, ey Allah'ın Rasûlü" dedi. Hz. Peygamber:

"- İsmi neydi?" buyurdu..

---

[69] Bkz., **İsâbe**, I, 186.

[70] **el-Münzir b. Ebî Üseyd (Mâlik) b. Rabîa es-Sâdî el-Ensârî**: Tâbiîlerdendir. Babası sahabîdir. Hz. Peygamber döneminde dünyaya geldiği ve ismini bizzat Hz. Peygamber'in koyduğu rivâyet edilir. Babasından rivâyeti vardır. Kendisinden oğlu Zübeyr rivâyet eder. Sikadır Hadîsi **Buharî ve İbn Mâce**'de tahric edilmiştir.

"- Falan" dedi. Hz. Peygamber:

"- **Hayır! Ama onun ismi Münzir'dir"** buyurdu.

O gün ona Münzir adını koydu.[71]

İZAH

Bu hadîste çocuğun ilk ismi beyan edilmemiştir. Babası, ya isim güzel olmadığı için, "**Falan**" diye geçiştirdi, veya ismini söylediği halde râvîler unutmuş olmalıdırlar.

Çocuğa **Münzir** adının verilmesi ise, ilerde insanları Allah'ın azabından korkutacak ilim erbâbından olacağı şeklinde yorumlanmıştır.[72] Tahmin edileceği gibi böyle bir yorum, sadece hüsn-ü zandan ibarettir.

الفصل الرابع

ما جاء في التسمية باسم النبي صلى الله عليه وسلم و كنيته

IV- Hz. PEYGAMBERİN İSMİNİ VE KÜNYESİNİ ALMAK

١٦٩ - (خ م د ـ /بو هريرة رضي الله عنه) أن رسولَ اللّه صلى الله عليه وسلم قال :

«تَسَمَّوْا باسمي ، ولا تَكَنَّوْا بكُنْيَتي » هذه رواية البخاري ومسلم وأبي داود.

وزاد البخاري ومسلم في رواية أخرى : « ومن رآني في المنام فقد رآني ، فإن الشيطان لا يتمثَّل في صُورتي ، ومن كذبَ عليَّ متعمدًا فلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَه من النار ».

169- Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (as.) şöyle buyurmuştur.

"Benim ismimi kullanınız, ama künyemi kullanmayınız."[73]

---

[71] **Buhârî**, Edeb, 108; **Müslim**, Adâb, 5 / 29.

[72] Bkz., **İbn Hacer**, XII, 218; **Aynî**, XXII, 208.

[73] **Buhârî**, İlim, 38; Edeb, 106, 109; **Müslim**, Adâb, 1/8; **Ebû Davud**, Edeb, 74/4955.

RİVÂYETLER

Buhârî ve **Müslim**, diğer bir rivâyette şu ilâveyi yaparlar:

"Kim beni rüyasında görürse, gerçekten görmüştür. Çünkü şeytan, benim suretime giremez. Kim bana yalan isnâd ederse, cehennemdeki yerine hazır olsun."

İZAH

Rasûlullah'ın (as.) ismini ve künyesini birlikte veya ayrı ayrı almanın câiz olup olmadığı âlimler arasında münakaşa edilmiştir. Önce bu konudaki görüşleri arz edelim:

1- **İmâm Şâfiî** ve **Zâhirîler**'e göre; Hz. Peygamber'in künyesi olan **Ebû'l-Kasım'**ı kullanmak helâl değildir. Aynı görüşü **Muhammed b. Sîrîn, İbrahim en-Nehaî, Ebû Bekir el-Beyhakî** ve **İbn Asâkir** de benimserler.

2- **Ebû'l-Kasım** künyesi, yalnız **Muhammed** ve **Ahmed** ismini taşıyanlar için yasaktır. **Râfiî**, en doğru görüşün bu olduğunu söyler. Hz. Peygamber'in, "**Muhammed Ebû'l-Kasım"** şeklinde hem isim, hem de künyesini birlikte almak câiz değildir. Bazı **Zâhirîler**'le, bir rivâyete göre **Ahmed b. Hanbel** de bu görüşü benimserler. Delilleri yukarda geçen hadîsle, aşağıda gelecek olan **Câbir** hadîsidir.

3- Hz. Peygamber'in hem ismini ve hem de künyesini gerek birlikte ve gerek ayrı ayrı almak câizdir. Cumhurun görüşü budur. Delilleri de 172 ve 173 numara ile gelecek olan hadîslerdir. Bu görüşü benimseyen âlimler, yasağı bildiren hadîslerin nesh edildiğini söylerler.

İbn Cerîr et-Taberî; hadîsin mensûh olmadığını, ancak hadîsteki yasağın haramı ifâde etmediğini, edeb ve nezâket gereği olarak tenzihen mekruh olduğunu söyler.

Bazıları, babasına **Ebû'l-Kasım** denilmesin diye, çocuğa **Kasım** adını koymayı da yasak sayarlar.

Hadîslerdeki bu yasağın sebebi, kısmen de olsa 170 nolu hadîste ifâde edilmektedir. Buna göre sebep; Hz. Peygamber'e karşı gösterilmesi gereken edeb ve terbiyede kusur edilmesi endişesidir.

İnsanların birbirlerine yaptıkları şakaların, kaba davranış ve sözlerin Hz. Peygamber'in ismi ile yan yana gelmesi, karışması korkusudur.

Mutlak olarak künyenin veya ismin yasak olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü bizzat Rasûlullah (as.): **"Peygamberlerin isimleriyle isimleriniz"** buyurmuştur. Ashâb-ı kirâmdan ismi **Muhammed**, künyesi de **Ebû'l-Kasım** olan birçokları bilinmektedir. Meselâ: **Muhammed b. Talha, Muhammed b. Eş'as, Muhammed b. Ebi Huzeyfe** bunlardandır.

Bazı sahâbe, çocuklarına da Hz. Peygamber'in ismini ve künyesini birlikte vermişlerdi. Meselâ: **Muhammed b. Cafer b. Ebî Tâlib, Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vakkas, Muhammed b. Hâtib, Muhammed b. Münteşir** böyledir.

Hâsılı hadîsteki emir ve yasak, ne vücûb ve ne de tahrim ifâde eder.

KÜNYE - LAKAB

Bilindiği üzere künye, Araplar'da çok yaygın olarak kullanılırdı. Genellikle de ilk doğan çocuğa izâfeten künye alınırdı. Nitekim Rasûlullah'ın (as.) ilk oğlu **Kasım**'dan dolayı, künyesi **Ebû'l-Kasım**'dı.

Künye, aynı ismi taşıyan insanları birbirinden ayırmak için kullanılan bir vasıtadır. Tıpkı bugün kullandığımız soyadı gibidir. Bu da bir kimseye baba, ana, oğul, kız, bir iş ve sıfat kelimeleri izâfe edilerek yapılırdı. Künye, isim ve lakabın üçü de alemdir. Bazı insanlar isimleriyle meşhur olmalarına mukabil, bazıları künyeleriyle, bazıları lakaplarıyla, hatta bazıları da nisbeleriyle şöhret bulmuşlardır.

Peygamberlerin ve bazı sâlih-fâzıl kişilerin isim ve künyelerini almak ve bunların sahip olduğu fazîlet ve değerin şuûruna varmak kötü değil, bilakis takdire değer güzel bir davranıştır. Müslüman, elbette ki Peygamberinin ismini almaktan şeref ve haz duyar. İslâm düşmanlarının ismi, ona zevk değil, üzüntü verir.[74]

---

[74] Bkz., **Nevevî**, XIV, 112; **İbn Hacer**, I, 178; VI, 408; X, 471; **Aynî**, II, 146; XI, 237; XVI, 100; XXII, 207, **Münteka**, VII, 296; **Avn**, XIII, 305; **Bezl**, XIX, 200.

Burada Hz. Peygamber'in ismini ve künyesini almanın hoş görülmeyişine sebep olarak **İbnu'l-Kayyim**'in tespit ettiği ve muhakkıkın da kaydettiği üç noktaya da işâret edelim:

1- İsim, taşıdığı mana itibariyle buna ehil olmayan birine verilebilir. Bu hususa 171 nolu hadîsteki **"Ben ancak Kasım** (taksim edici) **olarak gönderildim; aranızda taksim yaparım"** cümlesiyle işâret edilmiştir. O, insanlar arasında Rabbinin buyruğuna göre taksim yapardı.

2- Hitap anında başka biri ile karıştırmak endişesidir. Bu hususa da 170 nolu hadîste, **"Ben sizi kastetmedim"** cümlesiyle işaret edilmiştir.

3- Aynı isim ve künyeyi birçok insan alırsa, onları birbirinden tefrik ve temyiz mümkün olmaz.[75]

Bu mahzurlardan ilki, insanın hem muasırları ve hem de gelecek nesiller için söz konusudur. İkincisi sadece muasırları için geçerlidir. Üçüncüsü de aynı isim ve künyeyi kullananlar içindir.

Hadîsin, Rasûlullah'ı (as.) rüyada görmek ve O'na yalan isnâd etmekle ilgili fıkrası, daha sonra **"Ta'bîru'r-Rü'yâ"** ve **Kizb alâ'n-Nebî'**de açıklanacaktır.

١٧٠- (خ م ت ـــ أنس بن مالك رضي الله عنه) قال : كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يومًا يمشي بالبقيع ، فسمع قائلاً يقول : يا أبا القاسم ، فردَّ رأسَهُ إليه ، فقال الرجل : يا رسول الله ، إني لم أعنكَ ، وإنما دعوتُ فلانًا ، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « **تسَمَّوْا باسْمِي ، ولا تكَنَّوا بكُنْيَتِي** ». أخرجه البخاري ومسلم والترمذي.

170- Enes b. Malik şöyle dedi: Bir gün Hz. Peygamber Bakî'de yürüyordu.

"- Yâ Eba'l-Kasım!" diye seslenen birini duydu. Başını çevirip ona doğru bakınca adam dedi ki:

"- Ey Allah'ın Rasûlü, ben sizi kastetmemiştim. Ben, falanı kastettim." O zaman Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

---

[75] *Tuhfetu'l-Vedûd*, 84.

"- Benim ismimi kullanın, ama künyemi kullanmayın!"[76]

İZAH

Bu hadîsin bazı rivâyetlerinde **"...Bakî'de yürüyordu"** denilirken, bazılarında **"...Pazarda yürüyordu"** ifâdesi yer alır. Muhtemeldir ki Hz. Peygamber, **Bakî'**de kurulan pazarda yürüyordu.

Az önce ifâde edildiği üzere; sahabî, rasgele bir arkadaşını künyesi ile çağırıyor, bu künye Hz. Peygamber'in künyesinin aynı olduğu için Rasûlullah (as.) başını kaldırıp bu kaba hitabı yapan kişiye bakıyor. İşte bu kaba hitaba Rasûlullah'ın da karıştırılacağı endişesiyle **Ebû'l-Kasım** künyesi yasaklanmıştı. Bazı münafıkların ve Yahudilerin, Hz. Peygamber'e eziyet ve hakaret gâyesiyle isim ve künyelerle oynadıkları da rivâyet edilmektedir.

١٧١ - (خ م ت د ـ جابر بن عبد الله رضي الله عنهما) قال : وُلِدَ لرجل منَّا غُلامٌ ، فسماه القاسمَ ، فقُلنا: لا نَكْنيكَ أبا القاسم ، ولا نُنعِمُكَ عَيْنًا ، فأتى النبيَّ صلى الله عليه وسلم ، فذكر ذلك له ، فقال: «**اسمُ ابنِكَ عبدُ الرحمن**». وفي رواية : لا نُكْنيك أبا القاسم ، ولا كرامة.

وفي أخرى قال : وُلِد لرجل منَّا غلامٌ ، فسمَّاه القاسم ، فقلنا : لا نُكَنِّيه حتى نَسألَ النبيَّ صلى الله عليه وسلم فقال : « **تسمَّوْا باسمي ، ولا تَكَنَّوْا بكنيتي** ».

وفي أخرى : فقالت الأنصار : لا نَكْنيك أبا القاسم ، ولا نُنعِمُكَ عينًا ، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « **أحسنَتِ الأنصار ، تسمَّوْا باسمي ، ولا تَكَنَّوْا بكنيتي** ».

وفي أخرى قال : أراد أن يسمِّيه القاسمَ ، فقال النبيُّ صلى الله عليه وسلم : « **تسمَّوْا باسمي، ولا تكنَّوْا بكُنْيَتي ، فإني إنما جعلتُ قاسمًا ، أقْسِمُ بينكم** ».

---

[76] **Buhârî**, Menâkıb, 20; **Müslim**, Adâb, 1/1; **Tirmizî**, Edeb, 68/2841.

وفي أخرى: فسماه محمدًا ، فقال له قومه: لا نَدَعُكَ تُسمّي باسم رسول الله صلى الله عليه وسلم فانْطَلَق بابنه حاملَهُ على ظَهْرِه فكر أنه ذُكِرَ له ذلك فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «تسمَّوْا باسمي ولا تكنَّوا بكنيتي...» الحديث. هذه رواية البخاري ومسلم.

وأخرجه أبو داود مختصرًا عن جابر وأنس : أنَّ رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : «تسموْا باسمي ، ولا تَكَنَّوْ بكُنيتي ».

وفي أخرى لأبي داود عن جابر وحده : أنَّ رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : «مَنْ تسمَّى باسمي ، فلا يَتكَنَّى بكُنْيَتي ، و من تَكَنَّى بكُنْيَتي ، يَتَسَمَّى باسمي.»

وأخرجه الترمذي: أنَّ رسولَ الله نَهى أن يَجمع أحدٌ بين اسمه وكُنْيته فيُسَمِّي محمدًا أبا القاسم. وفي أخرى له قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم: «إذا تسمَّيْتم بي فلا تكتنوا بي».

171- Câbir b. Abdullah şöyle dedi:

"Bizden bir adamın bir çocuğu dünyaya geldi. Çocuğa Kasım adını verdi. Biz dedik ki:

"- Sana Ebû'l-Kasım künyesini vermeyiz. Gözün aydın diye seni tebrik etmeyiz."

Adam, Hz. Peygamber'e geldi ve bu olayı anlattı. Rasûlullah (as.) buyurdu ki:

"- Oğlunun adını Abdurrahman koy!"[77]

RİVÂYETLER

Hadîsin bir rivâyetinde ifâde; "Sana Ebû'l-Kasım künyesini vermeyiz. (Bu ismi koymakla senin için) bir fazilet de söz konusu değildir" şeklindedir.

Diğer bir rivâyette ise Câbir şöyle dedi:

"Bizden bir adamın oğlu oldu. Ona Kasım adını koydu. Biz dedik ki:

"- Hz. Peygamber'e sormadan bu künyeyi ona vermeyiz."

---

[77] **Buhârî**, Menâkıb, 20; Edeb, 105, 106, 109; **Müslim**, Adâb, 1/3; **Tirmizî**, Edeb, 68/2842; **Ebû Davud**, Edeb, 74/4965, 75/4966.

Rasûlullah (as.) buyurdu ki:

"- **Benim ismimi alınız, ama künyemi kullanmayınız!"**

Diğer bir rivâyette ise Ensâr şöyle dedi:

"- Sana Ebû'l-Kasım künyesini vermeyiz, göz aydınlığı da yapmayız."

(Bundan haberdar olan) Hz. Peygamber;

"- **Ensâr güzel yaptı. Benim ismimi kullanın, ama künyemi kullanmayın!"** dedi.

Diğer bir rivâyet ise şöyledir:

"... Adam çocuğuna Kasım adını vermek istedi. Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

"Benim ismimi alın, ama künyemi almayın! Zirâ ben, ancak Kasım (taksim edici) **olarak gönderildim; aranızda taksim yaparım."**

Başka bir rivâyet de şu şekildedir:

"... Ona Muhammed adını verdi. Kabilesi ona dedi ki :

"- Rasûlullah'ın (as.) ismini koymana müsâde etmeyiz."

O da çocuğunu sırtına alarak gitti ve durumu Hz. Peygamber'e anlattı. Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

"- **İsmimi alın, ama künyemi almayın!.."**

Bunlar, **Bûhârî** ve **Müslim**'in rivâyetleridir.

Aynı hadîsi **Ebû Davud,** Câbir ve Enes'ten; **"İsmimi alın, ama künyemi kullanmayın!"** şeklinde muhtasar olarak rivâyet eder.

Ebû Davud'un sadece Câbir'den tahric ettiği diğer bir rivâyeti de şöyledir:

"- **Her kim benim ismimi alırsa, künyemi almasın! Künyemi alırsa ismimi almasın!"**

Aynı hadîsi **Tirmizî** de tahric etmiştir. Buna göre; "Hz. Peygamber, ismini ve künyesini bir araya getirerek, bir insanın kendisine ***'Muhammed Ebû'l-Kasım'*** adını vermesini yasakladı."

Tirmizî'nin diğer bir rivâyeti de şöyledir:

"Benim ismimi alırsanız, künyemi almayınız!"

İZAH

Bu hadîste, **Ebû'l-Kasım** künyesini alan bir sahâbeye karşı, diğer bazı sahâbelerin hassasiyeti ifâde edilmektedir. Hadîsin, özellikle **Ebû Davud** tarafından rivâyet edilen şekli ile, Hz. Peygamber'in isim ve künyesinin birlikte alınması men edilmiştir. Zira ibâre: **"Benim ismimi alan künyemi, künyemi alan ismimi almasın!"** şeklindedir.

Bu durumda, karışıklığa sebep olacağı ve tefrik imkânını zorlaştıracağı endişesi, yasak sebebi olarak görünmektedir.

Gerçi diğer kaynaklarda, özellikle künye üzerinde durulmaktadır. Ama künye Araplar'da günlük hayatta çok kullanıldığı için, yine karışıklığa sebep olacağı için yasaklanmış olması muhtemeldir. Kaldı ki Hz. Peygamber'e, **"Yâ Muhammed!"** diye ismi ile hitap bile yasaklanmıştır. **Nûr** sûresinde şöyle;

"Rasûlü, kendi aranızda birbirinizi çağırdığınız gibi çağırmayın!"[78] buyurulmaktadır. **Hucurat** sûresinde de; ***"Rasûlullah'ın (as.) sesinden daha yüksek bir perdeden konuşmamak ve insanların birbirlerine bağırdıkları gibi bağırmamak"***[79] gerektiği emredilmektedir .

Bu deliller muvâcehesinde Hz. Peygamber'e gösterilmesi gereken saygı ve edeb, muhtemeldir ki diğer bir yasak sebebidir. Şüphesiz bu saygı, öncelikle Rasûlullah'ın (as.) şahsınadır. Ancak ismi, O'ndan ayrı değildir. Kaldı ki isim, müsemmâyı çağrıştırır.

Burada üzerinde durulması gereken bir husus da; **"Ben ancak taksim ediciyim; aranızda taksim yaparım"** cümlesidir.

Her ne kadar Rasûlullah (as.), oğlu **Kasım**'dan dolayı **Ebû'l-Kasım** künyesini almışsa da, bu hadîste bir başka vasfından dolayı bu künyeyi iktisab ettiği anlaşılmaktadır. Bu durumda insana, ya çocuğunun ismi ile veya gerçek bir vasfı ile künye verilir, demek gerekir.

Buna göre hadîsin manası şöyle açıklanabilir:

---

[78] Nûr, 63

[79] Hucurat: 2.

Mülk Allah'ındır. Veren, kanun koyan O'dur. Ben ise sadece taksim ediyorum. Kime az veya çok vermişsem, bu, onun gerçek nasibidir. Yoksa ben, hiçbir ayırım ve tercih yapmıyorum.

Bu mana, bir taraftan ashâbın gönüllerini hoş tutarken, diğer taraftan bu vasfından dolayı **Ebû'l-Kasım** künyesini başkalarının kullanmasının doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Allah'tan emir alan ve tasarruflarını O'ndan aldığı emirle yönlendiren, sadece Allah'ın elçisidir.[80]

١٧٢- (د ــ *عائشة* رضي الله عنها) قالت : جاءَت امرأةٌ إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقالت: يا رسول الله ، إني ولدتُ غلامًا، فسميته محمدًا ، وكنَّيْته أبا القاسم ، فَذُكِر لي: أنَّكَ تكرَهُ ذلك، فقال: **«ما الَّذي أحلَّ اسمي وحرَّم كُنيَتي»** أو **«ما الذي حرَّم كنيتي، وأحلَّ اسمي؟»**. أخرجه أبو داود.

172- Hz. Âişe şöyle dedi:

Bir kadın Hz. Peygamber'e geldi ve dedi ki:

"- Ey Allah'ın Rasûlü; bir erkek çocuk dünyaya getirdim. Adını *Muhammed,* künyesini de *Ebû'l-Kasım* koydum. Bana, sizin bundan hoşlanmadığınız söylendi."

Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu:

"- İsmimi helâl, künyemi haram kılan nedir ki? Veya künyemi haram, ismimi helâl kılan nedir?"[81]

İZAH

Bu hadîste, Rasûlullah'ın (as.) ismini ve künyesini birlikte kullanmanın meşrûiyeti açıkça görülmektedir. Buradaki istifhâm, inkârîdir; ismimi ve künyemi birlikte almayı, hiç bir şey haram kılmaz demektir.

Bu hadîsin, daha önce geçen ve yasağı ifâde eden hadîslerden sonra gelmiş ve onları yürürlükten kaldırmış olması muhtemeldir.

---

[80] Bkz., **Nevevî**, XIV, 113; **Aynî**, XXII, 207; **Avn**, XIII, 306.

[81] **Ebû Davud**, Edeb, 76/4968.

Neshe kâil olmasak bile, birbirine zıt gibi görünen bu iki hükmü şu şekilde te'lif etmek mümkündür:

Künyeyi veya ismi, veya her ikisini birden almayı yasaklayan hadîsler, tahrim için değildi. Sadece karışıklığa yol açabileceği için hoş görülmemişti. Muhtemeldir ki, bunun haram olmadığını gösteren yukarıdaki olay, Rasûlullah'ın (as.) ömrünün sonlarına doğru meydana gelmişti. O zaman buna izin verdi. Çünkü çocuk, daha çok küçüktü. O büyüyünceye kadar Hz. Peygamber vefat edecek ve dolayısıyla herhangi bir karışıklık endişesine mahal kalmayacaktı.[82]

١٧٣- (د ـ محمد بن الحنفية عن أبيه علي بن أبي طالب رضي الله عنهما) قال : «قلت: يا رسول الله : أرأيتَ إنْ وُلدَ لي بعدَكَ ولدٌ، أسمِّه باسمِكَ ، وأكنِّيه بكنيتِكَ ؟» قال: « نعم » أخرجه أبو داود.

173- Muhammed b. el-Hanefiyye[83], babası Ali b. Ebî Tâlib'den rivâyet eder. Hz. Ali şöyle der: Rasûlullah'a (as.) dedim ki:

"- Ey Allah'ın Rasûlü; şayet sizden sonra bir çocuğum dünyaya gelirse, ona sizin isminizi koyabilir, künyenizi verebilir miyim?"

"- Evet" buyurdu.[84].

---

[82] Bkz., **Bezl**, XIX, 206.

[83] **Ebû'l-Kasım, Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşimî el-Kuraşî el-Medenî:** 21-81/642-700. Medîneli tâbiîlerdendir, Hz. Ali'nin oğludur. **Muhammed el-Hanefiye** diye meşhurdur. Annesi Havle bint Cafer, Yemen'in Benû Hanîfe kabilesinden olduğu için bu isimle meşhur olmuştu. Müttakî, mücâhid, âlim bir zattı. Çok geniş bir ilme sahip olduğu rivâyet edilir. Muhtar es-Sakafî, onun Mehdî olduğunu iddia ederek insanları onun imâmetini kabule çağırdı. Keysânîler, onun ölmediğini iddia ederler. Sikâdır. Hadîsleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. Kendisinden Salim b. Ebî'l-Ca'd, Atâ b. Ebî Rebâh ve Amr b. Dînâr rivâyet ettiler. **Medîne**'de doğmuş ve orada vefat etmiştir.

[84] **Ebû Davud**, Edeb, 76/4967.

İZAH

Bu hadîs de göstermektedir ki, vefatından sonra Rasûlullah'ın (as.) ismini ve künyesini almanın hiçbir sakıncası yoktur. Eğer ortada bir yasak varsa, bu sadece Hz. Peygamber'in yaşadığı döneme mahsus idi. Sebebi de karışıklık endişesidir. Söz konusu yasak da tahrimi değil, tenzihi ifâde eder.

Nitekim hadîsin râvîsi ve **Hz. Ali**'nin oğlu **Muhammed b. el-Hanefiye**'nin hem ismi **Muhammed**, hem de künyesi **Ebû'l-Kasım**'dır.

الفصل الخامس

في أحاديث متفرقة

V- MÜTEFERRİK HADİSLER

١٧٤ - (ت ـ ابن عمر رضي الله عنهما) أنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلم أمَرَ بتسمية المولود يومَ سابعه ، ووضْع الأذى عنه ، والعَقِّ عنه. أخرجه الترمذي.

174- İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre; "Rasûlullah (as.), çocuğa, doğumunun yedinci gününde isim konulmasını, kendisinden eziyet (verici unsurların) giderilmesini ve saçının traş edilip akîka kurbanı kesilmesini emretti."[85]

İZAH

Bu hadîste konumuzu ilgilendiren husus, çocuğa ismin ne zaman verileceğidir. Daha önce geçen 156 nolu hadîste de söylendiği gibi, bu konuda iki rivâyet vardır:

1- Doğduğu günde isim konulması.

2- Yedinci günde isim konulması.

156 ve 157 nolu hadîsler, doğduğu gün isim konulmasına delil kabul edilir. **Beyhakî**, doğduğu gün isim konulmasını ifâde eden

---

[85] **Tirmizî**, Edeb, 63/2832.

rivâyetlerin, diğerlerinden daha sahih olduğunu söyler.[86] Hz. Peygamber'in, oğlu **İbrahim**'e ve **Münzir**'e doğdukları gün isim koyduğu da rivâyet edilir.

Buna mukabil yukarıdaki hadîste de görüldüğü üzere bazı rivâyetlerde yedinci günde çocuğa isim konulduğu ifâde edilmektedir. Bu rivâyetler, muteber kaynaklarda da bulunmaktadır.[87]

Aynî, bu konudaki rivâyetlerin bir çoğunu kaydettikten sonra **Mühelleb b. Ebi Sufra**'nın şu sözünü nakleder:

"Eğer çocuğun babası, yedinci günde akîka kesmeye niyet etmedi ise, doğduğu gün isim konulması câizdir. Şayet yedinci günde akîka kesmeye niyet etti ise, sünnete uygun olan, isim koyma işini, akîka günü olan yedinci güne tehir etmesidir."

Hülâsa olarak, yeni doğan çocuğa, ilk yedi gün içerisinde isim konulması gerektiğini söyleyerek, bu husustaki rivâyetleri te'lif etmek herhalde mümkün olur.[88]

Hadîste geçen; çocuktan eziyetin giderilmesi, saçının kesilmesi ve akîka kurbanı ile ilgili izahat, bilahare gelecek olan **Kitabu't-Taâm**'ın "**Akîka**" bâbında verilecektir.

١٧٥ - (م د ـ **عائشة** رضي الله عنها) قالت : كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يُؤتَى بالصبيان ، فيدعو لهم بالبركة.

وزاد في رواية : « **ويُحنّكهم** » ولم يذكر « **بالبركة** ». أخرجه أبو داود.

وفي رواية مسلم ، أن رسولَ الله صلى الله عليه وسلم : كان يُؤتَى بالصّبيان فيُبَرِّكُ عليهم ويُحنِّكُهم.

175- Hz. Âişe şöyle dedi:

---

[86] Bkz., **Sünen-i Beyhakî**, IX, 305.

[87] Bkz.., **Ebû Davud**, Edâhî, 21/2837; **Nesâî**, Akîka, 5; **İbn Mâce**, Zebâih, 1/3165; **Sünen-i Beyhakî**, IX, 303.

[88] Bkz., **Aynî**, XXI, 83; **Avn**, VII, 39.

"Rasûlullah'a (as.) çocuklar getirilirdi de onlara (hayır ve) bereketle duâ ederdi."[89]

RİVÂYETLER

Ebû Davud'un rivâyetinde, "**bereket**" lafzı bulunmamakta, bunun yerine; "**...onlara tahnîk yapardı...**" denmektedir.

Müslim'in rivâyeti ise; "Hz. Peygamber'e (yeni doğan) çocuklar getirilirdi de onlara bereket duâsında bulunur ve tahnîk yapardı" şeklindedir.

İZAH

Sahâbe-i kirâm, yeni doğan çocuklarını Hz. Peygamber'e götürür, O'nun duâsını ve hayır dileklerini alır ve tahnîk yaptırırlardı. Buradan hareketle daha sonraki dönemlerde de çocukları sâlih, fâzıl kişilere götürüp onların duâlarını almak müstahab görülmüştür.

١٧٦ - (ت د ـ أبو رافع مولى رسول الله صلى الله عليه وسلم) قال : « رأيتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم أذّن في أُذُن الحسن بن علي ، حين ولَدَتْهُ فاطمةُ رضي الله عنهم».

زاد رزين في كتابه : قرأ في أذنه سورة الإخلاص وحنَّكَهُ بتمرةٍ وسمّاهُ.

ولم أجد هذه الزيادة في الأصول. أخرجه الترمذي وأبو داود.

176- Hz. Peygamber'in âzâdlısı Ebû Râfi' şöyle dedi:

"Hz Fâtıma, Hasan b. Ali'yi doğurunca Rasûlullah'ın (as.), onun kulağına ezan okuduğunu gördüm."[90]

RİVÂYETLER

Rezîn, eserinde şu ziyâdeyi kaydetmiştir:

---

[89] **Müslim**, Âdâb, 5/27; **Ebû Davud**, Edeb, 116/5106.

[90] **Tirmizî**, Edâhî, 17/1514; **Ebû Davud**, Edeb, 116/5105.

"Çocuğun kulağına ihlâs suresini okudu, ona hurma ile tahnîk yaptı ve ismini koydu."

Rezîn'in kaydettiği bu ziyâdeyi, Kütüb-ü Sitte'de bulamadım. Hadîsi **Tirmizî** ve **Ebû Davud** tahric etti.

İZAH

Bu hadîs, Hz. Peygamber'in bir sünnetini daha ifâde etmektedir. Buna göre yeni doğan çocuğa ilk yapılacak işlerden biri de kulağına ezan okumaktır. **Beğavî, Ömer b. Abdülazîz**'in, yeni doğan çocuğun sağ kulağına ezan, sol kulağına da kamet getirdiğini kaydeder.[91]

Bu uygulama her şeyden önce, insanın tevhid inancına sahip olması ve ebedî mutluluğu kazanabilmesi için her vesilenin değerlendirilmesi istikametinde gösterilen bir hassasiyettir. İslâm; bir insan, hanımına yaklaştığında, bu münasebetten bir çocuk dünyaya gelebileceğini düşünerek besmele çekmesini ve doğacak çocuğa şeytanın musallat olmaması için duâda bulunmasını emreder. Böylece daha ana karnına düşmeden çocuk üzerinde başlayan tevhîd eğitimi, doğduğu anda kulağına okunan ezan sesi ve Allah adının hatırlatılmasıyla devam eder.

Çocuk ilk olarak, bir insanın İslâm'a girebilmesi için şart olan kelime-i şehâdetle tanışır. Şüphesiz bu, sadece bir telkindir. Bir hayır ümididir. Ama İslâm, her vesileyi insanın selâmeti ve mutluluğu için değerlendiren bir dindir.

Ayrıca ezan sesinden şeytanlar kaçar. Doğar doğmaz yavruya musallat olmak için harekete geçen şeytanlar uzaklaştırılmış olur. Böylece çocuk, şeytanın bâtıla davetinden önce, İslâm'a ve Allah'a davet edilmiş olur. Şeytan onun fıtratını değiştirmeden önce, fıtratını muhafazaya davet edilmiş olur.

Şüphesiz daha birçok fâide ve hikmetleri bulunan ezan, dinimizin güzel hasletlerinden biridir.

---

[91] *Şerhu's-Sünne*, XI, 273.

١٧٧ - (ط ـ يحيى بن سعيد) أنّ عمر بن الخطاب قال لرجل: ما اسمك ؟ قال: جمْرة ، قال: ابنُ مَنْ ؟ قال : ابن شهاب ، قال : ممَّن ؟ قال : من الحُرَقة ، قال : أين مسكنُك ؟ قال : بحَرَّة النَّار. قال: بأيِّها؟ قال: بذات لَظَى. قال عمر: أَدْرِكْ أهلك فقد احترقوا ، فكان كما قال عمر. أخرجه الموطأ.

177- Yahya b. Saîd'den rivâyet edildiğine göre Ömer b. el-Hattâb, bir adama sordu:

"- İsmin ne?"

"- Cemre."

"- Kimin oğlusun?"

"- Şihâb'ın oğluyum."

"- Kimlerdensin?"

"- Huraka oğullarından."

"- Nerede oturuyorsun?"

"- Harretü'n-Nâr'da."

"- Hangisinde?"

"- Lezâ'da."

"- Öyleyse âilene yetiş, yandılar!.."

Olay, gerçekten Ömer'in dediği gibi oldu.[92]

İZAH

Öncelikle hadîste geçen birtakım isimlerin manalarını kaydetmek gerekir. Böylece olayın mâhiyeti ve neticesi daha kolay anlaşılır.

Cemre: Kor haline gelmiş ateştir.

Şihâb: Alev demektir.

Huraka: Yakmak anlamına gelen "*haraka*" fiilinden türemiş bir isimdir.

Harretü'n-Nâr: Kelime anlamı itibariyle cehennem sıcağı demektir. **Yakût**'un verdiği bilgiye göre **Medîne** yakınında bir yerin adıdır.[93]

---

[92] **Muvatta**, İsti'zân, 9/25.

Lezâ: Alevli demektir, cehennemin bir vasfıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu kelime iki yerde geçmektedir:

كَلاَّ إِنَّهَا لَظَى; *"Hayır! O, alevlenen bir ateştir."*[94]

فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى; *"Ben sizi, alevlendikçe alevlenen cehennemden korkutmuştum."*[95]

Görüldüğü üzere adamın, kendisinin, babasının ve kabilesinin isimleri, hatta oturduğu yerin ve mahallenin adı da hep ateşle ve yakmakla ilgili manaları ihtivâ etmektedir. Şüphesiz bu isimler, insana ferahlık veren, içini rahatlatan güzel manaları değil, aksine sıkıntı veren ve iç karartan manaları taşımaktadır. Bu ise, bir uğur ve hayır ümidini çağrıştırmaz.

Yüce Allah da, bu isimleri duyan **Hz. Ömer**'in kalbine, isimlerin manaları ile ilgili hissettiği yanma olayının gerçekleştiğini koymuştur. Şüphesiz bu bir ilhâmdır. Nitekim bir hadîs-i şerifte şöyle buyurulur:

قَدْ كَانَ يَكُونُ فِي الأُمَمِ قَبْلَكُمْ مُحَدَّثُونَ فَإِنْ يَكُنْ فِي أُمَّتِي مِنْهُمْ فَعُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ

"Sizden önceki ümmetlerde muhaddes (ilhamlı) **kişiler bulunurdu. Benim ümmetimde bunlardan biri varsa, o da Ömer b. el-Hattâb'dır.**[96]

Bu konuyu bitirirken bir kere daha kaydedelim ki; insan, kulluğuna yakışır bir isim almalıdır. İsimler, tekebbür ve azamet manası taşımamalıdır. Dile ve kulağa hoş gelmeli, kalbe sürûr vermelidir. Manası güzel olmayan isimlerden de kaçınmalıdır.

---

[93] Bkz., **Mu'cemu'l-Buldân**, II, 248.

[94] Meâric, 15.

[95] Leyl, 14.

[96] **Buhârî**, Fedâilu's-Sahâbe, 6, Enbiyâ, 54; **Müslim**, Fedâilu's-Sahâbe, 2/23; **Tirmizî**, Menâkıb, 18/3693.

(أ) "elif" harfi:

الكتاب التاسع

في الآنية

9. KİTÂB: **ÂNİYE** (KAPLAR): **178-182**

الكتاب التاسع

في الآنية

9- KAPLAR

١٧٨- (خ م ت د س ـــ عبدالرحمن بن أبي ليلى رحمه الله) قال : إنّهم كانوا عند حُذَيْفَةَ بالمدائن فاستسقى فسقاهُ مَجُوسيٌّ في إناءٍ من فِضَّة فرمَاهُ به وقال: إنِّي قد أمرتُه ألا يَسْقِيَنِي فيه إني سمعتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: «**لا تَلْبَسُوا الحريرَ ولا الدِّيباجَ ولا تَشْرَبوا في آنية الذهب والفضَّة ولا تأكلوا في صِحافها فإنَّها لهم في الدنيا**». زاد في رواية: «**ولكم في الآخرة**».

هذه رواية البخاري ومسلم. ولمسلم أيضًا بنحوه وليس فيه ، ولا « **تأكلُوا في صحافها** ». وأخرجه الترمذي وأبو داود نحو مسلم.

وأخرجه النسائي قال : استَسْقَى حُذَيفةُ ، فأتاه دِهقَانٌ بماء في إناء من فضَّة ، فَحَذَفَهُ ثم اعتذرَ إليهم مما صنع به وقال: إنِّي نَهيتُه، فلم يَنْتَه ، سمعتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول... وذكر الحديث ، مثلَ مسلم.

178- Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dan[1] rivâyet olunduğuna göre; Medâin'de Huzeyfe'nin[2] yanında bulundukları sırada, Huzeyfe su

---

[1] **Ebû İsa, Abdurrahman b. Ebî Leylâ (Yesâr) b. Bilâl el-Ensârî**: ö. 83/702. Kûfeli tâbiîlerdendir. Aslen Medînelidir, **Medîne**'de dünyaya geldi, ama **Kûfe**'ye göçtü ve orada ikamet etti. Babası sahabîdir. Kendisi de 120 sahabîye yetişmişti. Abdullah b. Mes'ûd ve Hz. Ali'den rivâyetleri vardır. Kendisinden A'meş, Şa'bî ve ve diğer Kûfeliler rivâyet etti. Sahabîler bile ondan hadîs dinlerdi. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edilmiştir. Müfessir, muhaddis ve fakîhtir. Özellikle Kur'ân, tefsir ve fıkıh alanındaki bilgisiyle ünlüydü. Fıkıhta otorite idi. **Kûfe**'de kadılık yapmıştır. Âbid ve zâhidi. **Cemel, Sıffîn** ve **Nahrevân**'da **Hz. Ali**'nin yanında yer almıştı. **Cemel**'de **Hz. Ali**'nin bayraktarı idi.

[2] **Ebû Abdullah, Huzeyfe b. el-Yemân (Hisl, Hüseyl?) b. Cabir el-Absî el-Eşhelî:** ö. 36/657. Kendisi ve babası sahabîdirler. Hz. Peygamber'in sır arkadaşı ve ashâbın ileri gelenlerindendir. **Uhud** ve daha sonra yapılan savaşlara katılmıştır. **Bedir** savaşına

istemiş, bir Mecûsî de kendisine gümüş bir kapla su getirmiş. Huzeyfe kabı fırlatıp atmış ve şöyle demiş:

"Ben onu, bana bu kapla su getirmekten men etmiştim. (Zira) ben, Rasûlullah'ın (as.) şöyle buyurduğunu işitmiştim:

"İpek ve atlas elbise giymeyin, altın ve gümüş kaptan (bir şey) **içmeyin. Bunların tabaklarından yemek yemeyin. Zira bu kaplar, dünyada onlar** (inanmayanlar) **içindir.**[3]

RİVÂYETLER

Bir başka rivâyette, yukarıdaki hadîsin sonunda şöyle bir ilave bulunmaktadır: **"Bunlar, âhirette sizin içindir"**

Bu rivâyet **Buhârî** ve **Müslim**'e aittir.

Yine **Müslim**'in buna benzer bir rivâyeti daha vardır. Yalnız o rivâyette, **"onların tabaklarından yemek yemeyin"** ifadesi bulunmamaktadır.

Tirmizî ve **Ebû Davud**'un rivâyetleri de **Müslim**'inki gibidir.

Nesâî ise bu hadîsi şöyle tahrîc etmiştir:

"Huzeyfe su istedi, **Medâin** eşrafından biri ona gümüş bir kapla su getirdi. Huzeyfe onu attı. Sonra yaptığından dolayı yanındakilerden özür diledi ve şöyle dedi:

"- Onu bundan men etmiştim, vazgeçmedi. Rasulullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu işittim..." Burada hadîs, **Müslim**'in rivâyetine benzer şekilde zikredilmiştir.

---

da katılmak istemiş, ama Medîne'ye hicretine mani olmak isteyen müşriklere, kendilerine karşı savaşmayacağına dair söz verdiği için Hz. Peygamber onun **Bedir** savaşına katılmasını uygun bulmamış; **"biz savaşta bile verdiğimiz sözde dururuz"** buyurmuştu. Babası **Uhud** savaşında Müslümanlar tarafından hata ile öldürülmüş, Huzeyfe babasının diyetini Müslümanlara bağışlamıştı. Huzeyfe, Hz. Ömer zamanında vaki olan **İran** fütuhatına katılmış, **Hemedan**, **Re'y** ve **Dînever** şehirleri onun komutasındaki ordu tarafından fethedilmiştir. Daha sonra **Hz. Ömer** tarafından **Medâin** valiliğine tayin olunan Huzeyfe hicrî 36 yılında ölünceye kadar bu görevde kalmıştır. Ölümü, Hz. Osman'ın vefatından kırk gün sonrasına tesadüf etmektedir.

[3] **Buhârî**, Et'ıme, 29; Eşribe, 27, 28; Libâs, 25, 27; **Müslim**, Libâs, 2/4; **Tirmizî**, Eşribe, 10/1879; **Ebû Davud**, Eşribe, 17/3723; **Nesâî**, Zînet, 87.

İZAH

Görülüyor ki bu hadiste iki şey Hz. Peygambr (as.) tarafından yasaklanmıştır. Bunlardan biri ipek elbise giymek, diğeri de altın ve gümüşten yapılmış kap kacak kullanmak. Bunlardan ipek elbise giyme ile ilgili açıklamalar zinet bölümünde gelecektir.

Altın ve gümüş kap kacak kullanma ve bunun hükmüne gelince:

Ekseri âlimler, hadîsteki yasağın haramlık ifade ettiği kanaatinde olduklarından, altın ve gümüş kaplardan yemenin ve içmenin haram olduğuna hükmetmişlerdir.

Hanefîler ise bu hükmün haram değil, "**tahrîmen mekrûh** olduğu kanaatindedirler. Hanefîlerle çoğunluk arasındaki bu tartışma, bir usûl ihtilafından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki: Hanefîler, bu yasağı ihtiva eden hadisler gibi , Haber-i Vâhidleri zannî delil saymışlar; böyle zannî delillerle sabit bulunan kesin yasakların ifade ettiği hükme de haram değil, tahrîmen mekrûh demişlerdir. Ekseri fakihlerse , sabit olduğu delilin kati veya zanni olduğuna bakmaksızın, yasağın kesin ve bağlayıcı olması durumunda hükmün haram olacağını söylemişlerdir. Acak, Hanefîlerle ekseriyet arasındaki bu ihtilaf pek önemli sayılmamış, lafzî bir ihtilaf olarak değerlendirilmiştir. Bundan dolayı olmalıdı ki, Hanefîlere ait olmayan kaynaklarda, burada bahsi geçen haramlık hükmüne Hanefîlerin de iştirak ettiği ifade olunmuştur. Hatta bu hükümde icma meydana geldiği de söylenmiştir. Ancak **İmam Şâfiî**'nin "**mezheb-i kadîmi**"diye adlandırılan, daha sonra terk ettiği ilk görüşü ile **Muâviye b. Kurra**'nın görüşü, buradaki nehyin kesin ve bağlayıcı olmadığı, sonucunun da haramlık değil, kerâhet ifade ettiği ve bu tür kaplardan yiyip içmenin tenzîhen mekrûh olacağı şeklindedir.

Yine çoğunluğu teşkil eden alimlere göre bu yasak, bu tür kaplardan yeme içmenin yanında, bunları başka şeylerde kullanmayı da kapsarken; **Davud ez-Zâhirî** , haramlığın sadece içmeye mahsus bulunduğunu söylemiştir.

Yine bu yasak, sadece erkeklere mahsus olmayıp, kadınlara da şâmildir. Binâenaleyh, kap, kacak vb. altın ve gümüş eşyanın

kullanılması, kadın ve erkek için istisnasız haramdır. Çünkü hadîsteki yasak mutlaktır ve umumidir

Altın ve gümüş dışındaki kıymetli taş ve madenlerden yapılmış kap kacak vb. eşyanın kullanılması ise câiz görülmüştür. **İmam Şâfiî** 'in bir görüşüne göre, eğer bu maden, kıymetinden dolayı **semen** olarak kullanılan bir maden ise, bu da haramdır demiştir.

Kadınların, her çeşit süs eşyası olarak, altın ve gümüş kullanmaları ise mübah sayılmıştır.

Bir de Hanefîlerden **İmam Muhammed**, övünç ve gurur vesilesi sayılmamak ve kullanılmamak şartıyla, sırf ziynet için, altın ve gümüş eşyanın bulundurulmasına cevaz vermiştir. Ona göre haram olan bu tür kaplardan faydalanmaktır, bunlardan faydalanmak ise bunları kullanmakla gerçekleşir.

Altın ve gümüşün, kap kacak vb. ev eşyası ve erkekler için süs eşyası olarak kullanılmasının yasak olmasının hikmetleri üzerinde durulmuştur. Bunları şöylece özetlemek mümkündür:

1. "Bu iki maden ve özellikle altın, asırlar boyu ya doğrudan doğruya para olarak, yahut da para karşılığı teminat olarak kullanılmış, ekonomide büyük rol oynamıştır. Bunların zinet ve eşya olarak kullanılması ekonomiyi menfi yönde etkileyecektir.

2. Bunların zinet ve eşya olarak kullanılması, topluma faydalar sağlayacak sermayenin atıl kalmasına sebep olmaktadır.

3. Allah'ın erkekler için takdir ve tensib buyurduğu fıtrat ve karekter, altın ve ipekle süslenmeye muhtaç ve uygun değildir.

4. üste başa, ele ayağa, eve-barka serimiş servetler dikkat, gıpta ve haset celbederler; sosyal adalet duygusunu rencide ederler; fesada sebep olurlar.

5. İslam insanın maddi hayatı ile ruhi ve manevi hayatı arasında ideal bir dengeyi hedef almıştır. Dışa bu ölçüde ihtimam, ruhi hayatı zedelemekte, tekamülü engellemektedir."

Sadece kadınlar tarafından ziynet eşyası olarak kullanılmasına izin verilmesi ise, kadınların buna olan ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki:

Fıtraten kadınlar, süs ve ziynete daha düşkündürler. Ayrıca diğer vasıflar yanında erkekte yiğitlik, kadında ise güzellik aranır. Onları

ziynetten men etmek fıtratlarına aykırı düşer. Onlara bu konuda ruhsat verilmek suretiyle fıtrî ihtiyaçları karşılanmıştır. Yalnız bu ziynetlerini yabancı erkeklerden sakınmakla yükümlüdürler.[4]

Yukarıdaki rivâyette geçtği üzere bu madenlerin dünyada inanmayanların olması, dünyada onlara helâl olması manasına değildir. Bunları dünyada kullanan kâfirlerin âhirette bunlardan mahrum kalacağı manasınadır. Âhirette müslümanların olması ise, dünyada iken kendilerine haram olması dolayısıyla mükâfat olarak âhirette kullanacakları manasınadır.[5]

١٧٩- (خ م ط ـ أم سلمة رضي الله عنها) قالت: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم: «الذي يَشْرَبُ في إناء الفضّة إنّما يُجَرجِرُ في بطنه نار جهنم». هذه رواية البخاريّ ومسلم والموطأ.

ولمسلم زيادة في رواية: «إنَّ الذي يأكل ويشرب في آنية الفضة والذهب».

وفي أخرى له: «من شرب في إناء من ذهب أو فضة فإنّما يُجَرجِرُ في بطنه نارًا من جهنم».

179- Ümmü Seleme'den rivâyet olunduğuna göre Rasûlullah (as.) şöyle buyurmuştur:

"Gümüş kaptan (bir şey) **içen kimse, karnına ancak cehennem ateşini lakır lakır doldurmuş olur.**[6]

RİVÂYETLER

Bu, **Buhârî, Müslim** ve **Muvatta'**nın rivâyetidir.

Müslim'in başka bir rivâyetinde şu ilave vardır.

---

[4] Açıklamalar bkz. **Kâsânî, VI. 2980; Merğinânî,** *el-Hidâye,* IV, 78; **İbn Kudâme,** *el-Muğnî,* I, 62-66; X, 344; **İbn Hacer,** X, 82 vd.; **Zeylaî,** *Tebyîn,* VI, 10 vd.; **Aynî,** VIII, 11 vd.; XX, 59 vd.; **el-Fetâve'l-Hidiyye,V,334;Şevkânî,** I, 79; **et-Tûrî,** *Tekmiletü'l-Bahr,* VIII, 210 vd.; **Kâmil Miras,** *Tecrîd,* IV, 284 vd.; **Zeydân, el-Vecîz,** 23-24,34; **Karaman, Helâller Haramlar,** 55-56.

[5] **Mubârekfûrî,** V, 627.

[6] **Buhârî,** Eşribe, 28; **Müslim,** Libâs, 1/1; **Muvatta',** Sıfatü'n-Nebî, 7/11.

"Gümüş ve altın kaptan bir şey yiyip içen kimse..."

Yine **Müslim**'in diğer bir rivâyeti ise şöyledir:

"Kim altın veya gümüş kaptan bir şey içerse, karnına ancak cehennem ateşini lakır lakır doldurmuş olur"

İZAH

Bu hadîs de, altın ve gümüş kap vb. eşyayı kullanmanın haram olduğuna dair delil sayılan rivâyetlerdendir. Zira, hadîste şiddetli bir tehdit bulunmaktadır. Bu derece şiddetli bir tehdit ise, ancak haram için söz konusudur.[7] Nitekim yetim mallarının haksız olarak yenmesi konusundaki; ***"Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, karınlarına ancak ateş doldurmuş olurlar, zaten onlar çılgın aleve atılacaklardır"***[8] âyeti de haramlık ifade etmektedir.[9]

١٨٠ – (د ــ **جابر بن عبد الله** رضي الله عنهما) قال: «كُنّا نغزُو مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فنُصيبُ منآنية المشركين وأسقيتهم ونستمتعُ بها فلا يعيبُ ذلك علينا».

أخرجه أبو داود

180- Câbir b. Abdullah'tan şöyle dediği rivâyet olunmuştur:

"Biz Rasulullah (as.) ile gazâ eder, (ganimetler arasında) müşriklerin kaplarını, su kırbalarını da ele geçirir ve onlardan istifade ederdik. Rasûlullah (as.) bundan dolayı bizi ayıplamazdı."[10]

İZAH

Hattâbî'nin açıklamasına göre bu hadîsin zâhiri, yıkamadan ve temizlemeden, mutlak olarak, müşriklerin kaplarını kullanmayı

---

[7] **Bâcî**, VII, 235 vd.; **Şevkânî**, *Neyl*, I, 79.

[8] Nisâ, 10.

[9] **İbn Kudame**, *el-Muğnî*, X, 344.

[10] **Ebu Davud**, Et'ime, 46/3838.

mübah kılarsa da, bu mübahlık, bundan sonra gelen hadîste zikredilen şartlarla kayıtlanmıştır.[11]

Yine bu hadîs, gayr-i müslimlerin temiz sayılacağı görüşünde olan ekseri âlimlerin delilleri arasında bulunmaktadır. Bundan sonra gelen hadîs ise, gayr-i müslimlerin pis olduğunu söyleyenlerin delillerindendir.[12]

١٨١ - (د ت ـــ *أبو ثعلبة الخشني* رضي الله عنه) قال : إنه سأل رسولَ الله صلى الله عليه وسلم: إنّا نُجاورُ أهلَ الكتاب ، وهُم يَطْبُخُون في قُدورهم الخنْزيرَ ، ويَشربون في آنيتهم الخمرَ ، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « **إن وَجَدتُم غيرها ، فكُلوا واشربُوا ، فإن لم تجدوا غيرها فارْحَضوها بالماء ، وكلوا واشربوا** ».

هذه رواية أبي داود. ورواية الترمذي قال : سُئِل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن قُدور المجوس فقال : «**أنْقُوها غَسْلاً ، واطْبُخُوا فيها** » ونهى عن كلّ سَبُعٍ ذي ناب.

وفي أخرى له قال : أتيتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت : يا رسول الله ، إنّا بأرضِ قومٍ أهلِ كتابٍ ، نأكُلُ في آنيتهم ؟ قال : « **إنْ وَجَدتُم غير آنيتهم فلا تأكلوا فيها ، فإن لم تجدوا فاغسلوها وكُلُوا فيها** ».

181- Ebu Sa'lebe el-Huşenî'den[13] rivâyet olunduğuna göre; o, Rasulullah'a (as.);

"- Biz ehl-i kitap ile komşu oluyoruz; onlar kazanlarında domuz eti pişiriyorlar, kaplarına da şarap koyuyorlar" diye sormuş, Rasulullah (as.) da şöyle buyurmuş:

---

[11] **Meâlimu's-Sünen, Ebû Davud**'un hamişinde, 3838 nolu hadîsin şerhi.

[12] **Şevkânî**, *Neyl*, I, 84.

[13] **Ebû Sa'lebe, Cürhüm b. Nâşib el-Huşenî:** ö. 75/694. Sahabîdir. Künyesiyle meşhurdur. İsmi ve babasının ismi hakkında çok farklı rivâyetler vardır. İsminin Cürsûm b. Amr, Lâşir b. Cürsûm olduğu rivâyet edilir. **Bîâturrıdvan** ehlindendir. Hz. Peygamber'den sonra **Şam'**da ikamet etti. Kendisinden İbn Müseyyeb, Cübeyr b. Nüfeyr ve Ebû İdris el-Havlânî rivâyet etti. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi. Vefat tarihi konusunda da farklı rivâyeler vardır. Bir rivâyete göre hicrî 75'de, başka bir rivâyete göre de 40 yılından sonra vefat etti.

"- Onlardan başkasını bulursanız (onlardan) **yiyip için, eğer başkasını bulamazsanız onları su ile yıkayın ,** (sonra onlardan) **yiyin, için."**[14]

RİVÂYETLER

Bu, **Ebû Davud**'un rivâyetidir.

Tirmizî'nin rivâyetinde (Ebû Sa'lebe) şöyle demiştir: "Rasulullah'a (as.) Mecûsîlerin kazanları (nı kullanmanın hükmü) soruldu, Rasulullah (as.); **"onları iyice yıkayarak temizleyin ve kendileriyle** (yemek) **pişirin"** buyurdu. Tüm pençeli yırtıcıları (yemeyi de) yasakladı."

Yine **Tirmizî'**nin bir başka rivâyetinde de şunları söylemiştir:

"Rasulullah'a (as.) geldim ve ona dedim ki:

"- Ey Allah'ın Rasûlü, biz ehl-i kitap bir kavmin yaşadığı yerde bulunuyoruz, kaplarından (yemek) yiyebilir miyiz?"

Rasûlullah (as.) şöyle buyurdu:

"- Onların kaplarından başkasını bulursanız, onlardan yemeyin; eğer başkasını bulamazsanız, onları yıkayın ve kendileriyle (yemek) **yiyin."**

İZAH

Bu hadîsteki tafsilât, başka kap bulunduğu takdirde, yıkanmış olsa bile, kitap ehli gayr-i müslimlere ait kapları kullanmanın kerâhetini gerektirir. Nitekim, **İbn Hazm**, bu tür kapların kullanılabilmesi için, bunların yıkanması yanında başkasının bulunmamasını da şart koşmuştur. Ancak ekseri fakihler, başka kap bulunsa da, bulunmasa da, yıkadıktan sonra bunları kullanmakta bir sakınca görmemişlerdir.

Hadîsin ifade ettiği kerâhet hükmü ile fakihlerin kerâhet olmadığı ictihadı şöyle telif edilmiştir:

Hadîsteki yasak, kitap ehli gayr-i müslimlerin, içinde domuz eti pişirdikleri ve şarap içtikleri kaplar hakkındadır. Fakihlerin,

---

[14] **Ebu Davud**, Et'ıme 46/3839; **Tirmizî**, Siyer, 11/1560.

yıkandıktan sonra kerâhet olmayacağı hükmü ise, domuz eti ve şarap gibi pis olan şeylerde kullanılmayan kaplar hakkındadır.

Yine bu hadîsin zâhiri, gayr-i müslimlere ait kapları kullanmanın, yıkanmasına bağlı olmasını gerektirir ki, buna istinat eden bazı fakihler bu görüşü benimsemişlerdir. Buna göre hadîsin zâhiri, **"Eşyada aslolan temizliktir"** fıkhî kâidesine tercih edilmiş olmaktadır. Halbuki bu kâideye göre, gayr-i müslimlerin kaplarının temiz olması gerekir. Nitekim, bazı fakihler de bunu benimsemişler ve bu kapların pis olduğu tahakkuk etmedikçe hükmün asla göre olması gerektiğini söylemişlerdir. Bunlar, yukarıdaki fıkhî kâide ile hadîsin zâhirini de şöyle telif etmişlerdir:

1- Hadîsteki yıkama emri, ihtiyat içindir ve müstehaplık ifade eder.

2- Yahut, hadîsin gayesi, pisliği tahakkuk etmiş kaplar hakkındadır. Bu kaplar yıkanmadan kullanılmaz. Nitekim, **Ebû Sa'lebe** rivâyetindeki **"Onlar kazanlarında domuz pişiriyorlar, kaplarına da şarap koyuyorlar"** ifadeleri de buna delâlet etmektedir.

Bir kısım fakîhler de, yıkama mecburiyetinin, sadece kitap ehli olmayan, mecûsî, putperest gibi gayr-i müslimlerin kaplarına ait bulunduğunu, bunların yıkanmadan kullanılamayacağını söylemişlerdir. Ekseriyet ise, kitap ehli olan gayr-i müslimlerin kapları ile kitap ehli olmayan gayr-i müslimlerin kapları arasında bir fark gözetmemişler, her ikisinin de aynı hükme tabi bulunduğunu söylemişlerdir.[15]

١٨٢ - (ابن عمر رضي الله عنهما) قال: «توضأ عمر بالحَمِيم في جرّ نصرانيّة ومن بيتها». أخرجه رزين ، ولم أجده في الأصول إلا في تراجم أبواب البخاري ، فإنه قال في أحَدِ أبواب كتاب الوضوءِ قولاً مجملاً : وتوضأ عمر بالحميم ، ومن بيت نصرانية.

182- İbn Ömer'den (r.a.) şöyle dediği rivâyet olunmuştur:

---

[15] Şerh için bkz., **Nevevî**, XII, 80; **İbn Kudâme**, *el-Muğnî*, I, 68 vd.; **İbn Hacer**, IX, 523, 537; **Aynî**, III, 84; XX, 96; *Avnu'l-Mabud*, X, 315; **Kâmil Miras**, *Tecrid*, XII, 13.

"Ömer, Hıristiyan bir kadının testisinden , onun evinde sıcak su ile abdest aldı."

RİVÂYETLER

Bu hadîsi **Rezîn** tahric etmiş olup, onu asıl kaynaklarda bulamadım. Ancak, **Buhârî**'nin bab başlıkları arasında geçmektedir. **Buhârî,** Kitabu'l-Vudû'un bir babında daha mücmel bir ifade ile şunları söylemektedir: "Ömer sıcak su ile ve Hıristiyan bir kadının evinde abdest aldı."[16]

İZAH

Şârihlerin ifadelerine göre, **Buhârî**'de mevcut olduğu şekliyle rivâyet, birbirine atıf harfi ile bağlanmış iki eserden meydana gelmektedir ve bu rivâyetin birinci kısmı, **Saîd b. Mansûr, Abdurrezzâk, İbn Ebî Şeybe** ve **Dârekutnî** tarafından da sahih bir isnâdla rivâyet edilmiştir.[17]

Bu eser, ısıtılmış su ile abdest almanın kerâhetsiz cevâzına delil olarak kabul edilmiştir. Hatta **İbnu'l-Münzir**'in beyanına göre, **Mücâhid** dışındaki tüm Hicazlı ve Iraklı müctehidler, bu konuda ittifak halindedirler. **Mücâhid** ise, sıcak su ile abdest almanın mekruh olduğu kanâatindedir.

Rivâyetin ikinci cümlesini teşkil eden kısmı da **Şafiî, Abdurrezzâk, Dârekutnî** ve başkaları tarafından **Eslem**'e kadar ulaşan bir rivâyet zinciri ile tahric edilmiştir.[18]

Rivâyetin bu ikinci cümlesi de, kitap ehl-i gayr-i müslimlerin sularını kullanmanın câiz olduğuna delil sayılmıştır.

Buhârî rivâyeti, arada atıf harfi olmaksızın, tek bir cümle imiş gibi de rivâyet edilmiş ve bu şekliyle, hıristiyan kadının artığı olan suyu kullanmanın câiz olacağına delil sayılmışsa da, **Aynî** buna karşı çıkmış ve hadîste, **Hz. Ömer**'in abdest aldığı rivâyet edilen hıristiyan

---

[16] **Buhârî**, Vudû', 43.

[17] Bkz., **Abdurrezzâk**, I, 174-175; **Dârekutnî**, I, 37; **İbn Hacer**, I, 259; **Aynî**, III, 82.

[18] Bkz., **Dârekutnî**, I, 32; **İbn Hacer**, I, 259; **Aynî**, III, 82.

kadının suyunun, onun artığı olduğuna dair bir sarahat bulunmadığını söylemiştir.[19]

[19] Şerh için bkz., **İbn Kudâme**, *el-Muğnî*, I, 16; **İbn Hacer**, I, 259; **Aynî**, III, 82 vd.

(ا) "elif" harfi:

الكتاب العاشر

في الأمل و الأجل

الكتاب العاشر

في الأمل و الأجل

10- EMEL VE ECEL

١٨٣- (خ ت — ابن مسعود رضي الله عنه) قال : خطّ رسول الله صلى الله عليه وسلم خطًّا مُربَّعًا ، وخطّ خطًّا في الوسط خارجًا منه ، وخطّ خُطَطًا صغارًا ، إلى هذا الذي في الوسط ، من جانبه الذي في الوسط ، فقال : « **هذا الإنسان ، وهذا أجله محيطٌ به- أو قد أحاط به- وهذا الذي هو خارجٌ أملُهُ ، وهذه الخططُ الصغارُ : الأعراض ، فإن أخطأه هذا ، نهشَهُ هذا ، وإن أخطأهُ هذا ، نهشه هذا**». أخرجه البخاري والترمذي.

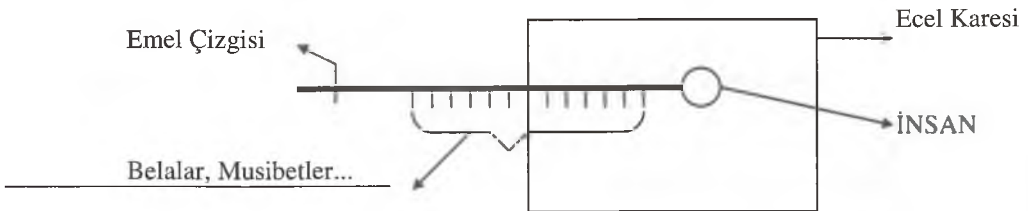
183- İbn Mes'ûd'dan rivâyet edilmiştir:

"Rasûlullah (as.) yere (değnekle) bir kare şekli çizdi. Sonra bu karenin ortasından dışarıya doğru bir çizgi çekti. Sonra bu ortadaki çizginin orta yerinden küçük çizgiler çekti. Sonra buyurdu ki:

"Şu (karenin ortasındaki) **insandır. Şu (kare) de onu kuşatan ecelidir. Şu karenin dışında uzanan hat ise insanın emelidir. Şu küçük çizgiler de belâ ve musibetlerdir. İnsana şu belâ şaşırır** (da dokunmazsa), **öbür belâ onu yakalar. Öbürü de şaşırırsa, nihayet ecel onu yakalar."**[1]

İZAH

Rasûlullah'ın (as.) yere resmettiği şekil konusunda hadîs şârihleri, ufak farklılıklarla da olsa değişik şekiller çizmişlerdir. Hepsi de aynı neticeye varmak isteyen bu şekillerin bizce en uygunu şudur:

[1] **Buhârî**, Rikak, 4; **Tirmizî**, Zühd, 22/2454.

İbn Hacer de bunun, gerçeğe en uygun şekil olduğunu söyler.

Hz. Peygamber, her seviyede insanın anlayabileceği şekilde temsilî ifâdelerle hayatı, ölümü ve insanın duygularını gayet güzel bir şekilde ifâde buyurmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken husus, öncelikle emeldir.

EMEL

Kelime anlamı itibariyle **emel;** ümid demektir. Zenginlik, refah ve uzun ömür gibi nefsin hoşlandığı şeyleri temenni etmektir.

Hadîste zemmedilen emel ise; kuruntular, hayaller ve ümitlerle avunup yapılması gereken iş ve görevleri yapmamaktır. Hatta bunun aşırısına **"tûl-i emel"** denir ki; ardı arkası gelmeyen ümitler ve hayallerle avunup oyalanmak, gerçek hayata dönememektir.

Buna mukabil hayırlı hizmetler yapmaya, Allah rızası için mücâhedeye, hülâsa her türlü marûf ve meşrû hareketin ifâsına yönelik emeller de vardır ki, bunlar yasak değil, bilakis hayırlı temennilerdir. Şayet bu hayırlı emel tabiatı insanda olmasaydı, bunca eser verilemez, güzel ve meşrû hiçbir yenilik ve hizmet gün yüzü görmezdi. Nitekim bir hadîs-i kutsîde şöyle buyurulur:

إِنْ هَمَّ عَبدِى بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْها فاكْتُبُوها حَسَنَةً فَإِنْ عَمِلَها فاكْتُبُوها عَشْرًا

"Kulum bir iyilik yapmayı düşünür de yapamazsa, ona bir sevâp yazın. Şayet o iyiliği yaparsa, on kat sevap yazın."[2]

Şüphesiz ki her türlü hayır ve iyilik, önce düşünce safhasında başlar, sonra onu gerçekleştirmek ümit ve temennisiyle devam eder. İşte emelin bu türlüsü kötü değil, bilâkis iyidir.

Buhârî, emelle ilgili özel bir bâb açmış ve orada bu hadîsten önce şu âyetleri kaydetmiştir:

وَما الْحَياةُ الدُّنيا إلاَّ مَتاعُ الْغُرُور

"Dünya hayatı, aldatıcı bir meta'dan başka bir şey değildir."[3]

---

[2] **Buhârî**, Rikak, 31; **Müslim**, İman, 59/203.

[3] Al-i İmrân, 185.

Buhârî şârihi **Kirmanî**, bu âyette emelin bir hiç olduğu bildirilmektedir, der.

İkinci âyet de **Hicr** sûresindedir:

ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَ يَتَمَتَّعُوا وَ يُلْهِهِمُ الأَمَلُ فَسَوفَ يَعْلَمُون

"Bırak onları!. Yesinler, eğlensinler!.. Emel onları oyalasın!. Yakında anlayacaklar!.."[4]

Görüldüğü üzere burada zikredilen emel, hayra değil şerre matûf olan, insana yaratılışının gâyesini ve kulluk görevlerini unutturan emeldir.

Aynı yerde **Buhârî, Hz. Ali**'nin mevkûf bir hadîsini de kaydeder:

إرْتَحَلَتِ الدُّنيا مُدبِرَةً وَ إرْتَحَلَتِ الآخِرَةُ مُقْبِلَةً وَلِكُلٍّ واحِدَةٍ مِنْهُما بَنُونَ، فَكُونُوا مِنْ أَبْناءِ الآخِرَةِ وَلا تَكُونُوا مِنْ أَبْناءِ الدُّنيا. فَإنَّ الْيَوْمَ عَمَلٌ وَلا حِسابٌ، وَ غَدًا حِسابٌ وَ لا عَمَلٌ

"Dünya gidici, âhiret gelicidir. Her ikisinin de çocukları vardır. Siz, âhiretin çocuğu olunuz! Dünyanın çocuğu olmayınız! Zirâ bu dünya, hesap günü değil, iş günüdür. Yarın ise hesap günüdür, iş günü değil."

İbn Hacer, bu sözün başında, aşağıdaki ziyâdenin bulunduğunu ve bunu da **İbn Ebî Şeybe** ve **İbnü'l-Mübârek**'in rivâyet ettiklerini kaydeder:

إنَّ أَخْوَفَ ما أخافُ عَلَيْكُمْ إتِّباعُ الْهَوَى وَطُولُ الأَمَلِ. فَأمَّا إتِّباعُ الْهَوَى فَيَصُدُّ عَنِ الْحَقِّ وَ أَمَّا طُولُ الأَمَلِ فَيُنْسِى الآخِرَةَ.

"Hakkınızda en çok korktuğum şey, hevâ ve hevesinize uymanız ve tûl-i emeldir. Hevânıza ve nefsinizin arzusuna uymak, sizi haktan çevirir. Tûl-i emel de âhireti unutturur."

Bezzâr'ın tahric ettiği bir hadîste de; merhametsizlik, katı kalplilik, tûl-i emel ve dünya hırsı, şekavet sebebi olarak gösterilmektedir.[5]

---

[4] Hıcr, 3.

أَرْبَعَةٌ مِنَ الشَّقَاءِ: جُمُودُ الْعَيْنِ، وَ قَسْوَةُ الْقَلْبِ، وَ طُولُ الأَمَلِ، وَالْحِرْصُ على الدُّنيا.

"Dört şey, şekavet sebeplerindendir: Gözün yaşarmaması, kalp katılığı, tûl-i emel ve dünya hırsı."

Çünkü tûl-i emel, ibadette tembelliğe ve günahlara tövbede ihmalkârlığa yol açar. Dünya sevgisini arttırır, âhireti unutturur. Nitekim; مَنْ قَصُرَ أَمَلُهُ قَلَّ هَمُّهُ وتَنَوَّرَ قَلْبُهُ; **"Emeli az olanın derdi az olur, kalbi de nurlanır."**

Hülasa; İslâm'ın hoş görmediği emel, insanı başıboş bırakan, ona âhiret için hazırlık yapmayı ihmal ettiren emeldir. Yoksa emel, bir tabiat olarak insan oğlunda zaten vardır. Bunun hayra matûf ve ölçülü olması halinde mezmûm değildir.[6]

Hadîste geçen "أَعْرَاض" kelimesini, belâ ve musibetler diye tercüme ettik. Bu kelimeden maksat, insanoğlunun başına gelen her türlü kötülükler; hastalık, fakirlik, açlık, sıkıntı vb. âfetlerdir.

"Yakalar" diye tercüme ettiğimiz "نَهْش" kelimesi ise; zehirli bir hayvanın sokması, ısırması anlamına gelir. Burada, insanın başına gelen belâ ve musibetlerin, zehirli hayvanın sokması gibi ona acı ve ıstırap verdiğini vurgulamak manası murâd edilmiştir.

١٨٤ - (خ ت ـ أنس بن مالك رضي الله عنه) قال : خطَّ رسولُ الله صلى الله عليه وسلم خطاً، [وقال : « هذا الإنسان » ، وخطَّ إلى جانبه خطّاً ، وقال : « هذا أجَلُهُ» ، وخطَّ آخرَ بعيدًا منه]، فقال : « هذا الأمَلُ » ، فبَيْنَما هو كذلك، إذ جاءهُ الأقربُ ، هذه رواية البخاري.

وأخرجه الترمذي قال : قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم : « هذا ابنُ آدمَ ، وهذا أجَلُه»، ووَضَعَ يدَهُ عند قَفَاهُ ، ثُمَّ بسطَها ، وقال : « وثَمَّ أمَلُهُ ، وثَمَّ أمَلُهُ ».

---

[5] **İbn Hacer**, XIII, 12.

[6] Bkz. **İbn Hacer**, XIII, 12-14; **Aynî**, XXIII, 34; **Kastalânî**, IX, 240.

184- Mâlik b. Enes dedi ki:

"Rasûlullah (as.) bir çizgi çizdi ve buyurdu ki:

"Bu, insandır."

Onun kenarına bir çizgi daha çizdi ve buyurdu ki:

"Bu da onun ecelidir."

Sonra daha uzakta bir çizgi daha çizdi ve:

"Bu da emelidir. O, bu halde (emelini bekler) **iken, kendisine daha yakın olan** (eceli) **ansızın geliverir"** buyurdu.[7]

RİVÂYETLER

Bu, **Buharî**'nin rivâyetidir.[8]

Tirmizî'nin rivâyetinde ise Rasûlullah (as.):

"Bu Ademoğlu, şu da ecelidir" buyurdu Elini ensesine koydu, sonra açtı ve:

"Emeli orada, emeli orada" dedi.

İZAH

Bu rivâyet, az önce geçen hadîsin başka bir şeklidir. Burada sarîh olarak ifâde edildiği üzere ecel, insana emelden daha yakındır. Çünkü emelin sonu yoktur. Halbuki hayat sınırlıdır. İnsan emel âleminde oyalanırken, bir de bakar ki, hayat bitivermiş. Ne emellerine ulaşabilmiş, ne de âhiretini kazanabilmiş!.

١٨٥- (خ ت ــ ابن عمر رضي الله عنهما) قال: أخَذَ رسول الله صلى الله عليه وسلم بِمَنْكِي فقال: **«كُنْ في الدنيا كأنك غَرِيبٌ ، أو عابِرُ سَبيلٍ »**. وكان ابن عمر يقول : إذا أمسيتَ فلا تَنتَظِرِ الصَّباحَ، وإذا أصبحتَ فلا تنتظر المساءَ ، وخُذْ من صحتك لمرضك ، ومن حياتك لموتك.

---

[7] **Buhârî**, Rikak, 4; **Tirmizî**, Zühd, 25/2334.

[8] Bu ibare **Buhârî**'de, sadece "Rasûlullah (as.) bir çizgi çizdi ve **'bu, emeldir'** buyurdu" şeklindedir. Muhtemelen musannıf, yukarıdaki metni **Humeydî**'nin eserinden alarak ilâve etmiştir.

هذه رواية البخاري وأخرجه الترمذي قال: أخذ رسول الله صلى الله عليه وسلم ببعض جسَدي، فقال: « **كُنْ في الدنيا كأنَّكَ غريبٌ ، أو عابرُ سبيلٍ ، وعُدَّ نَفسَكَ من أهل القبور**».

قال مجاهد: فقال لي ابن عُمَرَ: إذا أصْبَحْتَ فَلاَ تُحدِّث نَفْسَكَ بالمساء وإذا أمسيتَ فلا تُحدِّث نَفْسَكَ بالصَّباح وخُذْ من صحَّتك لِسَقَمِكَ ومن حياتك قَبْلَ موتك، فإنَّكَ لا تدري يا عبد الله ما اسمُكَ غدًا؟

185-İbn Ömer şöyle dedi:

"Rasûlullah (as.) omuzumdan tuttu ve buyurdu ki:

"- Dünyada bir yabancı, hatta geçip giden bir yolcu gibi ol!"[9]

RİVAYETLER:

İbn Ömer şöyle derdi:

"Akşama kavuştuğunda sabahı bekleme! Sabaha erdiğinde de akşamı bekleme! Sağlığın yerinde iken hastalığın için, hayatta iken de ölümün için (tedbir) al!."

Bu rivâyet, **Buhârî**'nindir.

Aynı hadîsi **Tirmizî**, şöyle tahric etti:

"Hz. Peygamber, vücudumun bir tarafından tuttu ve şöyle buyurdu:

"-Dünyada bir yabancı, hatta geçici bir yolcu gibi ol! Kendini kabir ehlinden biri gibi say!"

Mücâhid[10] dedi ki: İbn Ömer bana şöyle dedi:

---

[9] **Buhârî**, Rikak, 3; **Tirmizî**, Zühd, 25/2333.

[10] **Ebû'l-Haccac, Mücahid b. Cebr el-Mahzûmî el-Mekkî**: 21-102/642-720. **Mekke** tâbiîlerindendir. İbn Abbas, Ebû Hureyre ve İbn Ömer'den rivâyetleri vardr. Kendisinden A'meş ve el-Hakem b. Uteybe rivâyet etti. Meşhur ulemadandır. Müfessir, fakih ve kıraat âlimi idi. Tefsir ilminde büyük şöhret sahbidir, özellikle İbn Abbas'ın tefsirini çok iyi bilirdi. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi. Sika ve huccet olduğunda ittifak vardır. **Mekke**'de secdede iken vefat etti.

"Sabaha çıktığında kendine akşamın sözünü etme! Akşama ulaştığında da kendine sabahın sözünü etme! Hastalığın için sağlığında, ölüm gelmeden önce de hayatında (tedbir) al! Çünkü sen, ey Abdullah, yarın adının (şakî mi, saîd mi?) ne olacağını bilemezsin!"

İZAH

Hadîste geçen **"garîb"** kelimesini "**yabancı**" diye tercüme ettik. Tam karşılığı; evinden, âilesinden ve vatanından uzakta olan insan demektir.

"Âbir-i sebil" ise; geçip giden yolcu demektir. Garîb kelimesi ile müteradif görünüyor ise de, ondan daha mübalağalıdır.

Bu ikisi arasında geçen "**veya**" kelimesi, râvinin tereddüdünü değil, nev'i ifâde eder. Bu kelimeye **"bilâkis, hatta"** karşılığını vermek daha uygun düşebilir. Çünkü burada âmmın hâssa atfı söz konusudur. Biz de tercümede "**hatta**" kelimesini kullandık.

Burada önce insan; evi, sığınağı olmayan bir garîbe benzetilmektedir. Sonra daha da ileri giderek gelip-geçen bir yolcuya benzetilmiştir. Garîb; her ne kadar vatanından, evinden ve âilesinden uzakta ise de, yine oturduğu ve yerleştiği, hatta bazı dostlar da edindiği bir gurbet diyarına sahiptir. Orada ikâmet etmektedir. Gelip-geçen yolcu ise, bundan da mahrumdur. Çünkü o, hiç durmaz. Dağları, tepeleri aşar, çölleri vâdileri geçer. Yolculuğun her türlü cefasına katlanır durur.

Zühd ve kanâatte, dünyaya değer vermemek konusunda esas olan bu hadîs, aynı zamanda birçok ahlakî hasletleri de hatırlatmaktadır. Gurbette yaşayan, hatta bir yerde durmayıp geçip giden bir yolcu, insanlarla uzun müddet bir arada kalamadığı için, müşterek hayatın yol açtığı kin, nefret, kıskançlık, husûmet, nifâk vb. ahlâkî kusurlar taşımaz. Kimseye karşı bu tür duygular beslemez. Zirâ bunlar, genellikle ihtilâttan, uzun müddet bir arada yaşamaktan neş'et ederler. Öyleyse ihtilât, medenî hayatın gereği olan sosyal ve ahlakî sınırları tecavüz etmemelidir.

Bu hadîs, insana Rabbini unutturan ve O'ndan uzaklaştıran şeyleri de hatırlatmaktadır. Çünkü bir yerde ikamet etmeyen insanın

ne evi, ne tarlası, ne evlâd u iyâli ve ne de insana yaratıcısını unutturan sâir ilgi sahaları vardır. Öyleyse dünyevî hayat ile olan alâka, insana Allah'ını unutturmayacak ve kendisini O'ndan uzaklaştırmayacak mûtedil bir seviyede olmalıdır. Yolcu, ancak yolda kendisine lazım olacak kadar bir yük ve azık alır. Dünyada bir yolcu gibi olan mü'minin de bundan fazlasına ihtiyacı yoktur.

Nevevî, bu hadîsin şunları söylemek istediğini de kaydeder:

"Dünyaya güvenme! Onu vatan-ı aslî sayma! Orada ebedî kalacağını düşünme! Dünyaya ancak vatan-cüdâ bir garîb kadar ilgi göster!"

Mü'minin kalbi, asıl vatanına ilgi duymalıdır. Çünkü onun dünyadaki ikameti, ihtiyacını giderip asıl vatanına doğru yola çıkacak olan bir yolcunun dinlenmesi kadardır.

Hadîsin ikinci fıkrasında **İbn Ömer**'in rivâyeti de fevkalade dikkat çekicidir. Buna göre; sen yoluna devam ederken akşama ermekle, sabaha kavuşmakla oyalanma! Çünkü ecel, her an yakana yapışabilir. Binaenaleyh sağlığın yerinde iken hastalanacağın zamanı düşünerek ibadetler, hayırlar yap! Öleceğini bilerek yaşarken bunun için tedbir al, hazırlık yap!

Burada hatırlatılması gereken bir husus da şudur:

Buhârî'nin rivâyet ettiği bir hadîste şöyle buyurulmaktadır:

إذا مَرِضَ الْعَبْدُ أوْ سافَرَ كُتِبَ لَهُ مِثْلُ ما كانَ يَعْمَلُ مُقِيماً صَحِيحًا

"Bir insan hastalandığı veya sefere çıktığı zaman, onun için, daha önce sağlıklı ve mukîm iken yaptığı amel (in sevabı) **aynen yazılır."**[11]

Bu hadîsle, yukarıda hastalık günleri için önceden gereken ibâdetin yapılmasına işaret eden hadîs, birbirine aykırı gibi görünüyorlarsa da, hakikatte böyle değildir. Çünkü az önce kaydettiğimiz hadîsten maksat, sağlıklı iken ibadet eden ve hayırlı işler yapan insanlardır. **İbn Ömer**'in hadîsindeki ihtar ise, sağlıklı iken de ibâdet ve hayır yapmayan insanlaradır. Onlar, hastalandıklarında ibâdet ve hayır yapmaktan acze düşerler ve bu

---

[11] **Buhârî**, Cihâd, 134.

yüzden pişmanlık duyarlar. Ama bu nedâmet, hiçbir fayda getirmez. Çünkü onlar, sağlıklı iken de bir şey yapmıyorlardı.[12]

١٨٦ - (ت ـ بُرَيدة رضي الله عنه) قال : قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم : « هلْ تَدْرونَ ما مَثَلُ هذه وهذه ؟ » ورمى بحصاتَيْن، قالوا: الله ورسُولُه أعلَمُ، قال: «هذا الأمَلُ ، وهذاك الأجَلُ». أخرجه الترمذي.

186- Bureyde,[13] Rasûlullah'ın (as.) iki taş attığını ve şöyle buyurduğunu söyledi:

"- Şu ve şu, neye benzer biliyor musun?"

"- En iyisini Allah ve Rasûlü bilir" dediler.

"- Bu emel, şu da eceldir" buyurdu.[14]

İZAH

Gerek bu hadîste ve gerek bundan önceki hadîslerde görüldüğü üzere Hz. Peygamber, en girift konuları dahi, en basit zihinlere gayet güzel bir şekilde yerleştirmektedir. Bu temsilî ifâdelerle konuyu canlı bir tablo haline getirmekte, bir sinema şeridi gibi gözlerimizin önüne sermektedir.

Bu hadîste ecel ve emel, birbirini kovalayan iki taşa benzetilmiştir. Bitip tükenmeyen emel, hedefine ulaşamadan, ecel görevini yerine getirmektedir.

١٨٧ - (خ ت ـ أبو هريرة رضي الله عنه) قال : قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم : «أعْذَرَ اللهُ إلى أمرئ أخَّرَ أجَلَهُ حتى بلغ ستين سنة ». هذه رواية البخاري.

---

[12] Bkz., **İbn Hacer**, XIII, 9; **Aynî**, XXIII, 33; **Kastalânî**, IX, 238.

[13] **Ebû Abdullah, Bureyde b. el-Husayb b. Abdullah b. el-Hâris el-Eslemî**: ö. 63/683. Büyük sahabîlerdendir. **Bedir** savaşından önce müslüman oldu. Hz. Peygamber tarafından zekât memuru olarak görevlendirildi. Uzun zaman **Medîne**'de yaşadıktan sonra **Basra**'ya göçtü. Sonra **Sicistan**'a, oradan da **Merv**'e gitti ve oraya yerleşti. Kendisinden 164 hadîs rivâyet edildi. Rivâyetleri kütüb-ü sittede tahric edildi. **Merv**'de vefat etti. **Horasan** bölgesinde son ölen sahabîdir.

[14] **Tirmîzî**, Emsâl, 7/2870.

وفي رواية الترمذي ، قال : قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم : « عُمْرُ أُمَّتي ما بَيْنَ سِتِّينَ سنةً إلى سبعين ». زاد في رواية : « وأقَلُّهُم : مَنْ يَجوز ذلك ».

ووجدتُ لرزين روايةً لم أجدها في الأصول: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «مُعْتَرَكُ المنايا: ما بين الستين إلى السبعين، ومَن أنسَأَ الله في أجَله إلى أربعين فقد أعْذَرَ إليه».

187- Ebû Hureyre, Rasûlullah'ın (as.) şöyle buyurduğunu rivâyet etti:

"Allah, altmış yaşına gelinceye kadar ömrünü uzattığı kişiye mazeret imkânı bırakmamıştır."[15]

RİVÂYETLER

Yukarıdaki ibâre, **Buhârî**'nin rivâyetidir.
Tirmîzî'nin rivâyetinde ise Hz. Peygamber şöyle buyurdu:
"Ümmetimin ömrü, altmış ile yetmiş yıl arasındadır."

Bir rivâyette de şu ziyade vardır:
"Onların pek azı bu (yaş sınırını) **aşar."**

Kütüb-ü Sitte'de bulamadığım halde, **Rezîn**'in kitabında gördüğüm bir hadîste ise Rasûlullha (as.) şöyle buyurmuştur:

"Ecellerin ortalaması, altmış ile yetmiş yıla kadar uzar. Allah, kimin ömrünü kırk yaşına kadar uzatmışsa, artık onun için mazeret (imkânı) **bırakmıştır.**

İZAH

Buhârî, bâb başlığında ta'lîkan kaydettiği bu hadîsten hemen sonra şu âyeti de kaydeder:

أوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ ما يَتَذَكَّرُ فيه مَنْ تذَكَّرَ وَجاءكُمُ النَّذير

"Dünyada size, düşünecek olanın düşüneceği kadar bir ömür vermedik mi? Hem size bir uyarıcı da gelmişti."[16]

---

[15] **Buhârî**, Rikak, 5; **Tirmizî**, Zühd, 23/2331.

[16] Fâtır, 35/37.

Hadîste, insanın düşünüp aklını kullanması ve yaratıcısını tanıyıp kulluk görevlerini yapması için yeterli bir sürenin verildiği, buna rağmen yine isyân ve dalâlette ısrar edilirse, artık hiçbir mazeretin kabul edilmeyeceği ölçüsü getirilmektedir.

Yukarıdaki rivâyetlerde de görüldüğü üzere söz konusu yaşın nihaî sınırı hakkında farklılıklar vardır. Rivâyetlerden birinde 60 yaş denilirken, diğerinde 60-70 arası, öbüründe de 40 yaş kaydı yer almaktadır.

Muhammed ümmetinin yaş sınırını ifâde eden bu rakamlar, şüphesiz ki bağlayıcı değildir. Kimin ne kadar yaşayacağını ancak Allah bilir. Âhir zaman ümmetinin ömrü ile ilgili rivâyetlerin en uygunu, yukarıdaki hadîsin ikinci fıkrasında geçen 60-70 yıl arasıdır. Nitekim devamında, **"İnsanlardan pek azı, bu yaş sınırını aşar"** buyurulmaktadır.

Hadîste hiçbir mazeretin kabul edilmeyeceği kişiler için gösterilen 60 yaş sınırı, şüphesiz ki normal bir insan ömrü düşünülerek konulmuştur. Yani; Allah, kendisine, âhir zaman ümmeti için tayin buyurduğu ortalama ömrü verdiği halde, yine Allah'ını bilmez, yine isyânına devam ederse, artık onun hiçbir mazeret sebebi olamaz demektir. Bu ifâdeden, daha önce vefat edenlerin mazeretleri kabul edilir manasını çıkarmak da doğru değildir. Çünkü ölçü, normal bir ömür süresini yaşayan insanlar için konulmuştur. Daha önce vefat edenler ise, istisnâî bir mâhiyet arz ederler.

Bazı âlimler insan hayatını; çocukluk, gençlik, olgunluk ve ihtiyarlık çağı diye dörde ayırırlar. İşte hadîste hayatın bu dört devresini de yaşayan insan murat edilmiştir. Gerçi yukarıdaki hadîsin son fıkrasında **"Kırk yaş"** tâbiri yer alıyorsa da, bu, önceki hükmü nakzetmez. Her şeyden önce kırk yaş, olgunluk çağıdır ve hayatın dörtte üçlük bir devresini kapsamaktadır. Zaten ondan sonra da ihtiyarlık ve âcizlik dönemi gelir ki, arzu edilse bile pek çok dinî görev ifâ edilemez. Nitekim **Şâfiîler**, 60 yaşına geldiği ve imkânı da müsait olduğu halde hac etmeden ölen insanın günahkâr olduğunu, daha önceki yaşlarda ölenin ise günahkâr olmayacağını söylerler.

Bu hadîs, Yüce Mevlâ'nın delilsiz-gerekçesiz kimseyi cezalandırmayacağına delildir.[17]

[17] Bkz., **İbn Hacer**, XIII, 15; **Aynî**, XXIII, 36; **Kastalânî**, IX, 241.

ترجمة الأبواب التي في أولها همزة ، و لم ترد في حرف الهمزة.

(**الإحتكار**): فب كتاب البيع.

(**الأمان**): في كتاب الجهاد.

(**الإحرام**): في كتاب الحج.

(**الأُضْحية**): في كتاب الحج.

(**الإهلال**): في كتاب الحج.

(**الإفراد**): في كتاب الحج.

(**الإفاضة**): في كتاب الحج.

(**الإشعار**): في كتاب الحج.

(**الإستسلام**): في كتاب الحج.

(**الإحصار**): في كتاب الحج.

(**إقامة الحدود**): في كتاب الحدود.

(**الإمارة**): في كتاب الخلافة.

(**اسم الله الأعظم**): في كتاب الدعاء.

(**الإستخارة**): في كتاب الدعاء.

(**الإستعاذة**): في كتاب الدعاء.

(**الأذان**): في كتاب الصلاة.

(**الإستغفار**): في كتاب الدعاء.

(**الإمامة والإقتداء**): في كتاب الصلاة.

(**الإستسقاء**): في كتاب الصلاة.

(**الإستئذان**): في كتاب الصحبة.

(**الإفطار**): في كتاب الصوم.

(**إسباغ الوضوء**): في كتاب الطهارة.

(**الإستنثار والإستنشاق**): في كتاب الطهارة.

(**الإستنجاء**): في كتاب الطهارة.

(**الإحداد**): في كتاب العدة.

(**الإستبراء**): في كتاب العدة.

(**إسلام جماعة من الصحابة**): في كتاب الفضائل.

(**فضائل الإيمان**): في كتاب الفضائل.

(فضيلة الأذان): في كتاب الفضائل.

(الأهواء): في كتاب الفتن.

(أشراط الساعة): في كتاب القيامة.

(الإخلاص): في كتاب النية.

(الإسراء): في كتاب النبوة.

"ELİF" HARFİ İLE BASLADIĞI HALDE BU BÖLÜMDE YER ALMAYAN KONULARIN BULUNDUĞU YERLER:

Konunun Adı:	Bulunduğu KİTAB:	Hadîs No:
Ashâbın İslâma Girişi	Fedâil	6.355-6.402
Ehvâ	Fiten	7.453-7.573
Emân	Cihâd	1.119-1.146
Eşrât-ı Sâat	Kıyâmet	7.831-7.938
Ezan	Salât	3.352-3.377
Ezanın Fazileti	edâil	.024-7.033
İfâza	Hac	1.537-1.555
İfrâd	Hac	1.384-1.427
İftar	Savm	4.549-4.562
İhdâd	İddet	5.986-5.991
İhlâl	Hac	1.362-1.376
İhlâs	Niyet	9.163-9.166
İhtikâr	Buyû'	431-441
İhrâm	Hac	1.291-1.383
İhsâr	Hac	1.707-1.724
İkametu'l-Hudûd	Hudûd	1.924-1.946
İmâmet ve İktidâ	Salât	3.818-3.848
Îmânın Fazileti	edâil	6.998-7.016
İmâret	Hilâfet	2.016-2.089
İsbâğu'l-Vudû'	Tahâret	5.198-5.207
İsm-i A'zâm	Dua	2.141-2.145
İsrâ	Nübüvvet	8.866-8.873
İstiâze	Dua	2.379-2.417
İstibrâ	İddet	5.966-5.974
İstiğfâr	Dua	2.418-2.465
İstihâre	Dua	2.303-2.304
İstilâm	Hac	1.439-1.449
İstincâ	Tahâret	5.116-5.122
İstinsâr	Tahâret	5.183-5.189
İstinşâk	Tahâret	5.183-5.189
İstiska	Salât	4.286-4.301
İsti'zân	Sohbet	4.817-4.835
İş'ar	Hac	1.654-1.659
Udhıye	Hac	1.623-1.706

MUKADDİMEDE BİYOGRAFİSİ VERİLEN ŞAHISLAR İNDEKSİ